

GÖRGEY ARTÚR

ÍRTA:

PETHŐ SÁNDOR

A hadműveleteket leírta JULIER FERENC ny. ezredes

G É N I U S K I A D Á S

KUNOSSY GRAFIKAI MŰINTEZET RT.

I.

A Görgey-nemzetség — Artúr szülei és testvérei — György anyagi romlása — A késmárki kollégiumban — A tullni évek — Hadapród a Wasa-gyalogezrednél — Testőrhadnagy Bécsben — Cifra nyomorúságban — Katonai továbbképzés — »Huszár leszek« — Kilenc év után először otthon — Nagykorusittatja magát — A Nádorhuszároknál — Egy magyar huszárgarnizon élete Csehországban — Forradalmi eszmék — Házassági tervek — Első magyar levele Istvánhoz — Kilépés a hadseregből — »Bánt a honvágy«.

Oklevelek bizonyítják és tradíciók tartják, hogy a görgői és toporci Görgey-nemzetség családfáját a XII. század elején ültették át német földről a Szepesség bércei közé. Ősi, germán gyökerű, törzs, amely a fajtáját jellemző szívóssággal kapaszkodott meg az új talajban, majd izmos és kemény törzsben egyenesedett ki, pompás terebélybe borult s hatalmas ágaival és lombjaival kereste a szabad levegő és a napfény vidámságát. Oly mélyen és erősen fogódzott meg az új föld sovány és mostoha hantjaiban, elszakíthatatlan gyökereinek sokaságával, hogy a megújuló férgetegek alig árthattak neki.

Az első Arnold comestől kezdve egész vármeigyékre kiterjedő gazdasági és politikai hatalom táplálkozott e büszke és nemes tölgy életnedveinek bőségeből. Az éghajlat zordonsága ellenére sem hanyatlott, vagy szűnt meg e törzsnek friss rügyekben megújuló termékenysége. A Görgey-nemzetség évszázados történetében találkozni fogunk a royalizmus megható

önfeláldozásaival majd később a nemzeti mozgalmak megvihatatlan intranszigienciájával. Tagjai között felváltva lépnek szemünk elé vitéz katonák, püspökök, jeles adminisztrátorok, közjavak hűségese sáfárjai, szorgalmas gazdák, pedáns és kitűnő tisztviselők. A Görgey-nemzetség is végigjárta képviselőiben és leszármazottjaiban a magyar közélet nagy nevelőiskoláját, a vármegyét, s irányította a municípiumok önkormányzati életét, elsajátítva a helyhatósági igazgatásban az országos közéleti szereplésnek azt a finom hajlamát, amely a magyar birtokos középrendnek egykor elhomályosíthatatlan dicsősége volt, a vér és a vas századaiban. A Görgeyek véreztek a rendi szabadság védelmében s a Felvidéken már a XVI. század közepétől fogva a családnak áttért főágán át, buzgó harcosai voltak a protestáns szellem hősies erőfeszítéseinek a császári hatalommal szemben.

Ezek a vallási és politikai viharok sok életerős ágot téptek le a konok és szikár törzsről. A nemzedékek szorgalmával és takarékoságával megszerzett családi vagyon egy része is megapadt e küzdelmekben. A fej- és jószágvesztés kockázataig fajuló polgárháborúk nem egyszer mintha a porba sújtották volna az egész nemzetséget, de azután, a válságok multán a Görgeyek tevékeny józansága újból összegyűjtötte az ősi örökségek és donációk szétszórt javait és azt a társadalmi és politikai pozíciót, amelyet a család szerencsésebb tagjai a Szepességben elnyertek. Görgey János, Thököli diplomatája, majd Rákóczi alatt vármegyéjének követe a rebellis országgyűlésen, Toporc elkobzásával és spilbergi börtönnel fizette meg szavazatát az ónodi trónfosztásban és tántoríthatatlan ellenzékiiségét. Dédunokája, egy szintén János nevű kapitány a Blankenstein-huszároknál, 1793-ban Flandriában a császár háborújában esett el, szívéen találva egy ellenséges golyótól, vakmerő lovasrohama élén. Már előbb, a hétéves háborúban szerzett érdemeiért a kincstártól bérbekapta a toporci sasfészket,

hajdan IV. Béla király adományát, amelyet hétévi gondolkodás után 1779-ben visszaadtak neki 1124 forint 24 krajcár becsérték és 307 forint illeték lefizetése ellenében. Innen 1818 január 30-án röppent ki az a sasfiók is, akit a história Görgey Artúr néven ismer. Artúr atyja, György, harmadik fia volt a mau-beugei hősnek. Eszes, önérzetes, jellemes úriember veit, aki családja akarata ellenére házasodott egy lócsei polgári házból. Emiatt nemcsak anyja szeretetét vesztette el, hanem egy ideig keserű meghasonlásba keveredett a többi Görgeyvel is, akiknek családi büszkeségén érzékeny csorbát ejtett a rangon aluli frigykötés Perczián Vilmával, e törekeny és finom polgári virágszállal. A polgári önérzet és az asszonyi méltóság nem sokáig bírta ezeknek a családi dulakodásoknak megalázó és elgyötrő engesztelhetlenségét, a nemesi kaszt rideg konvencionizmusa sohase bocsátotta meg a szerelem törvényének diadalát, azt, hogy a hatszázéves nemzetség fájába egy szívére hallgató szeleburdi fiatalember polgári hajtást ojtott be. Görgey anyja, az özvegy konzilirusné soha át nem lépte többé fia hajlékának küszöbét. Uralkodni vágyó természete, osztályöntudata, sebzett anyai hiúsága haláláig nem bírta megérteni és megbocsátani azt a társadalmi szabadelvűséget és érzelmi ellágyulást, amely látszólag kitörölhetetlen foltot ejtett a vén kutyabőrön. Artúr atyjához más téren se volt könnyörületesebb a sors. Felesége hozományát egy barátjára bízta, hogy szerezzon rajta valahol az Alföldön egy zálogos birtokot. A húszezer rhénes forint aztán nyomtalanul eltűnt a hű barát kezén: se pénz» se posztó. E furcsa és könnyelmű üzletkötés, amelyből a régi ősiségi perjog alapján évtizedekre terjedő processzus tengeri kígyója lett, teljessé tette a harmadik Görgey-fiú anyagi romlását. A toporci jószágnak Györgyöt illető részét elborította az adósság árvize. A birtokot a vármegye szekvesztrálta. Az a négy fiú (Guido, Armin, Artur és István), akikkel

e sorsverte házaspárt megáldotta a Gondviselés, már nem ismerte a régi jólétet és bőséget, őseikhez és rokonaikhoz képest, szinte proletársorra jutottak, s életük nem volt egyéb, mint szakadatlan viaskodás a gonddal s megfeszített munka a létért.

Artúr gyermekkorra tizennégyéves koráig abban a családi kúriában telt el, amelyet atyja a toporci kertnek egyik sarkában építtetett s amelyet kerítéssel választott el a Görgeyek ódon kastélyától. Az anyai átok engesztelne tétlensége, a gögös nagyasszonynak, Doloviczenyi Anna Máriának meg nem szűnő ellenségeskedése balvégzet gyanánt borongott az új hajlék fölött, mintha a két szomszédvár legendája elevenedett volna meg e bús disputa di famiglia-kban. A frissen rakott fészekből kirajzott fiak közül aránylag a legidősebb, Guido járt legjobban, mert legkevesbé találkozott a szegénység gátlásaival neveltetése és pályájának fejlődése előtt. Tanulmányainak befejezése után kamarai hivatalnok lett, majd a birodalmi pénzügyminiszter tisztviselője Bécsben, s 1848-ig akadálytalanul haladt fölfelé a hivatalnoki lajtorja lépcsőin a bányászati osztályban; Az Artúrnál mindössze két esztendővel idősebb Armin katonának ment, s mint alapítványos növendék végezte a tiszti iskolát, ahonnan azután a magyar nemesi testőrséghez jutott. A zsengekoru Artúr bátyjaival ellentétben, otthon élte át az anyagi válságnak évről-évre nyomasztóbb következményeit. Közvetlen közelségből látta a szülői ház felett gyülekező fekete felhőket. A gondban és bánatban koraérett gyermek lelke megsejtette az atyai homlok mély ráncainak és az anyai könnyeknek titkát. Két esztendeig maga ápolta szenvedő édesanyját őszinte fiúi gyöngédséggel, megható kötelességérzettel s a gyermeki ösztönnek ama finom tapintatosságával, amelyben a szeretet csak megsokszorozódik a sors mostóhaságának, a Gondviselés látogatásainak növekvő terhével.

A kis Artúr két esztendőre meg is szakította kés-

márki iskoláját, hogy egészen édesanyja ápolásának szentelhesse magát. Utóbb mindazt a gondoskodást és részvétet, amit ez a gyerekember az anya hervadó életének áldozott, maradéktalanul átruházta atyjára és testvéreire, különösen a legkisebbikre, Istvánra, aki négyéves volt, mikor anyjukat elvesztették. Annak a szigorú, puritán, patriarchális, csaknem spártaian rideg nevelésnek, amelyet az atyái intenciók és a mostoha körülmények irányítottak, jégtakarója alatt a fiatal és férfi Görgey Artúrnál mindig nyomára fogunk akadni azoknak a meleg forrásoknak, amelyek felfelbuzogtak a szív mélyéből, testvérei, legkivált a család Benjáminja, Pista iránt. Azt a szeretetet, mondhatni atyai gondoskodást és törődést, amellyel Artúr bátyai és öccse sorsán csüggött, olyan viszonyok közepette is, amelyeknek kietlen és riasztó nyomorúsága más halandóknak lelki erejét felőrli vagy abszorbeálja, amazok e hatalmas és törhetetlen szellemi és erkölcsi felsőbbiség előtt való természetes hódolattal viszonzták s nem inogtak meg benne egy pillanatra sem, akkor se, amikor Artúr pályája a mélységbe és a sötétségbe hanyatlott. Áll ez különösen Istvánra, aki férfikorának legtermékenyebb évtizedeit töltötte el abban a nemes igyekezetben és önzetlen erőfeszítésben, hogy történelmi nevű bátyjának emlékét és dicsőségét megóvja az enyészettől s megtisztítsa azt a vádak és a rágalom iszapjától. A Görgey-fivérek összetartása, Artúr iránt tanúsított hűségük és önfeláldozásuk túlélte a felmagasztaltatás rövid hónapjait és a bukás hosszú évtizedeit.

Ez a megható testvéri szolidaritás a legkülönb és legszerencsétlenebb családtag iránt, sohase lazult meg, éppúgy, mint ahogy nem lett kisebb bennük a hányt-vetett sorsú atya emlékének tisztelete sem. Ez a szoros családi összetartás inkább emlékeztet a német polgári házak tisztos szentélyeire, mint a magyar birtokos középnemességnek sokszor családi civakodásokban megnyilatkozó csendéletére. A lőcsei száz

polgárok mély családi érzései átütöttek annak a sűrű magyar vérnek háborgásain, amelyek gyakran ivadékokon keresztül feldúlták a rokoni összetartozás kötelékeit s a családi élet nyugalmát.

Az anya halála után a tizenhároméves Artúr vizsátért a késmárki evangélikus kollégiumba. Egy esztendővel később a tullni utásziskolában megüresedett egy alapítványi hely, amelyet a Görgey-nemzetség sarkjai számára a család egy régi barátja, Wieland báró altábornagy szerzett s amelyről az igényjogosult Görgey Gusztáv, Artúr unokatestvére lemondott. Ez a véletlen döntötte el Artúr sorsát. A katonaiskolában *megüresedett* hely ingyenes volt. A katonatiszti pálya a régi Ausztriában zárt és biztos egzisztenciát jelentett, sőt olyan kiváltságos társadalmi pozíciót is, amely a polgári életpályákon a vagyontalan fiatalember számára elérhetetlennek látszott. A tizennégyéves fiúban semmi jele sem mutatkozott annak, mintha magasra ágaskodtak volna a katonai dicsőség megsejtett becsvágai. E koraérett gyermekben semmi sem mutatott arra, hogy érzi magában felderengeni jövő hivatásának repeső ihletét, úgy, mint ahogy a sasfiók érzi szárnyait. Nem az ambíció, hanem a megalkuvás és a lemondás térítette a katonai pályára. 1832-ben ezt írja atyjának: »Ha Tullnban találkozok alkalom (t. i. ingyenhely) akkor katona akarok lenni; ellenkező esetben a filozófiát akarom végezni és azután egyik vagy másik tudós szakmára határozni el magamat. Mert katonának két okból megyek: először és mindenekfelett a haza iránti szeretetből... másodsor a matematikai és fizikai ismeretek iránti szeretetből. Ez az én szilárd, rendíthetetlen elhatározásom«. A tizennégyéves fiúnak már »rendíthetetlen« elhatározásai vannak. A késmárki intézet kitünöbonyítvánnyal látta el növendékét, aki, mielőtt az idegenben elfoglalta volna stipendiais helyét, az akkori tisztinevelés előiskolájába is kénytelen volt beleköszölni és mint hadapród asszentálta magát a cs. kir.

60-ik gyalogezrednél, amelynek három zászlóalja később oly fényes szerepet játszott az 1848/49-iki szabadságharcban.

Artúr 1832. november 23-án lépett be a tulli utászkari tanintézetbe. Toporcot, az atyai házat, kis testvérét nem is látta, csak hosszú kilenc év múltán. Az alsóausztriai városka, amelynek falai valamikor látták Mátyás király fekete seregét is és ahonnan 1683-ban Szobieszki hadai indultak Bécs fölmentésére, a harmincas években magáénak mondhatta a dunai birodalom egyik legkiválóbb tisztnevelő iskoláját. A Monarchia minden néptörzse és nemzete képviseltette magát az intézetben. A növendékek legnagyobb része természetesen Soldatenkind volt, annak a katonai kasztnak ifjú sarjadékai, amely zárt, merev és öncélú szervezetében valósággal állam volt az államban. A2 a tiszti és tanári kar, amely ezt az intézetet vezette, s amely technikus szakerőket képzett ki a császári ármádia számára, választékos kis testület volt, java-részében a napóleoni háborúk veteránjaiból állott, kiknek mindegyikére hullott valami a régi dicsőség aranyporából. Az oktatás elvei és módszerei a kor színvonalán állottak, az esprit de corps kitenyésztésére irányuló erkölcsi és politikai maximákkal, azzal a céltudattal, hogy megbízható osztrák tiszteket neveljenek.

A harmincas évek közepén a császári monarchiának úgyszólván minden népelemén végigborzongtak a nemzetiségi érzés hullámai, elcsöndesíthetetlen rezgésesei annak az óriási földrengésnek, amelynek középpontja volt Paris és a júliusi forradalom. Az a törékeny állami gépezet és az a bonyolult birodalmi szerkezet, amely a végsőkig ignorálta, vagy tagadta ezt a létére oly végzetes erőt, mindent elkövetett, hogy a hadsereget, öncélúságának ezt a roppant eszközt megóvja az idők fertőző rajongásaitól és a koreszméktől. Amily mértékben gondot fordított a bajtársi szellem ápolására, a császári kardbojt kul-

tuszára s a nagy egészben a dinasztikus hűségnek, mint a hadsereg egyetlen erkölcsi létalapjának megszilárdítására, éppoly következetességgel denacionalizálta azt az értelmiségi ifjúságot, amely a soknyelvű Monarchiából rekrutálódott. Ez a törekvés majdnem teljes sikerrel járt. Még azoknak a nemzeteknek fiában is sikerült elsorvasztani, vagy kiírtani a nemzeti érzés gyökereit, amelyek, mint az olasz, vagy a magyar, ragyogó történelmi múltra tekinthettek vissza s amelyek eleven és lázas közéleti küzdelmekben próbálták felújítani múltjuk hagyományait és kötelességeit. Ennek a hadseregnek meg voltak a maga külön tradíciói, és — ha szabad így mondani — a maga politikai eszméi. Ezek a tradíciók bizonyos nemzet- és népfölötti hivatás gondolatából eredtek, s a kohézió eleven idegszálai gyanánt kötötték össze a divide et impera módszereivel kormányzott nemzetiségeket. Az osztrák tiszt számára, ha ez egyáltalán lehetséges volt, ez a hadsereg a hazát pótolta, amelynek wallensteini és savoyai eugeni dicsősége megújhodni látszott a század elején lefolyt heroikus és véres harcokban, s amely még most is olyan nagy kapitányokra hivatkozhatott, mint az öreg Radetzky, vagy vezérkari főnöke, Hess tábornok. A fekete-sárga hadsereg tisztjeire nézve a politikai viszonyt, amely őket a Habsburg-országokhoz és — tartományokhoz fűzte, az öreg Schönhals tábornok így jelölte meg: »Nicht als Eroberer, nicht als Städtezerstörer, sondern als Friedebringer wehen heute Euere Fahnen vom Belt bis zu den Thälern des Appenins.«

Ennek a nagy családnak lett tagja Görgey Artúr, amikor Tullnban ráhúzták a császár kabátját. Ez időtől kezdve nem, vagy alig hallott magyar szót, hacsak Bécsben nem, mikor Guido testvérével hébe-hóba találkozott. Különben se lehetett valami erős a magyar nyelvben. Az apai ház társalgó nyelve inkább a német volt. A jobbágysággal és a szolgálószeméllyel tótul beszéltek. A késmárki evangélikus

iskolában is nagyobb súlyt vetettek a latin szintakszisra, mint a magyar nyelv tanítására. Ez a vézna magyar nyelvtudás Tullnban még inkább megcsappant. A serdülő katonanövendék alig tudott valamit hazája és nemzete történetéből. A magárahagyatottság és a magárautaltság érzése időnkint fájdalmas honvágyban nyilatkozott meg. Hosszú éveken át bizony hiába integettek feléje a Tátra ormai, hasztalan hívta a toporci hársak zúgása, az apai hajlék, amely több bánatot látott, mint boldogságot. Idővel »ez a szelíd busongás hazája felé« valamennyire lecsillapodott az idegen környezetben s nemzeti érzése csak akkor lobbant fel, mikor kilenc esztendő múlva először tért haza hosszabb szabadságra. A tullni évek kezdetén benne is fölgerjedt ama szenvedélyes barátságok egyike, amelyek oly mély nyomokat hagynak az ifjúkori fejlődésen s néha annyira hegeszthetetlen sebeket ütnek a szeretetet áhító fiatal lelken. Ki lehetett az az »álbarát«, akinek árulása még tíz esztendő múlva is visszafájt a férfivá ért huszártisztnben? Ivánka Imre, a későbbi honvédezredes, bizonyára nem, hiszen a két tullni növendék gyerekbarátsága csak megizmosodott a nádorhuszárság együttöltött éveiben s túlélte Artúr politikai bukását is. Azután ugyanez a megható barátság áradt ki az atya felé, aki sűrűn írt leveleiben okos és gyöngéd tanácsokkal és intellekkel viszonzta ennek az árva és zárt szívnek ömlengéseit. »Ő lett ideálom, barátom, mindenem« — írta 1842 december 16-án Pista öccsének, mikor végigtekintett gyermekségén és küzdelmes ifjúságán. A biedermeier-levegőben úszó érzelmesség még heve->sebb zajlásokra indította Görgey Artúr Sturm- és Drang-periódusának ábrándjait és vonzalmait. Minél őszintébb és mélyebb lelki hullámozásokat okoztak ezek az ábrándok és vonzalmak, annál nagyobb rombolásokat idéztek elő a kikerülhetetlen csalódások, a valóság durva anyagával való érintkezések úgy, hogy nyakán érezte folytonosan »az életuntság láncait«. A

lemondások folytonossága edzette ki benne az önfegyelmet és az askézishez hasonló életmód büszke megszokását. Szünidőre nem mehetett haza, mint iskolatársainak többsége, mert nem akarta költségbeverni atyját, kinek feje fölött éppen ezidőtájt csaptak össze az adósság hullámai. Artúr nem panaszkodott, hogy ne tegye még nehezebbé övéinek szomorúságát. »A búskomorság és a könnyelműség bizarr vegyülékével« — mint később írta — várta a jobb napokat, a szabadulást, a hazatérést. Betegségeiről is csak akkor írt, amikor már elmúltak. A tulli évek még rohamosabban érlelték azt a fejlődési folyamatot, amelyet gyermekkorának sanyarúságai és rezignációi indítottak el s amelyben a serdülő kor sokkal többet szemléltetett vele az élet árnyékából, mint fényéből. A legnagyobb öröme az volt, ha iskolai bizonyítványai és előjáróinak levelei felderítették az atyai ház komorságát. »Ahol ilyen erkölcsi alapok vannak s ilyen természeti adományok — írta Kégeln százados Görgey Györgynek, 1834 március 9-én, — ott könnyű a további vezetés, minthogy ez a korábbi befolyások és irányok alapjára állhat.« »Nekem valódi örömömre szolgál, — így szól Halleg Miksa báró levelében 1835 november 11-én — Önnek minden jót írhatni Artúr fiáról. Igen jó magaviselet, szorgalom és tudományos kiművelése iránt való buzgósága..., sok kötelességérzet, rendszeret és komolyság társul benne, mely tulajdonságok miatt itt az altiszti kitüntetés érte.« Bizony nehezen cammognak az évek a tulli utásziskolában, kivált az olyan fiatalembernek, aki máris »hatáskör után vágyódik«, s aki »két emberöltőre való tetterőt« érez magában. De minél közelebb férköznek testéhez-lelkéhez a »valóság sugarai«, annál gyorsabban olvadnak meg az ikarusi szárnyak. Mi történik vajjon, ha el kell hagynia az intézetet, ahol évfolyamtársai között mindig a legelső volt, s ahol négy esztendőn át semmivel sem kellett terhelni az atyai gondok sokaságát? Minő conduite-listát kap a

tullni parancsnokságtól? Szorgalmáért, kitartásáért, nyomorgásáért vajjon elnyeri-e azt a szerény jutalmait, hogy ne hadapródként, hanem hadnagyi rangban mustarálják ki ezredéhez, a Wasa-bakákhoz? A tisztii fölszereléshez szükséges anyagi eszközök megszerzése mennyivel könnyebbé válna, ha a remélt hadnagyság jövedelmére előlegezte tehetné? Mennyire nyugodtabb lenne a toporci öregúr is, ha Artúrnek nem kellene magát sanyargatnia további nélkülözésekkel és már a pálya kezdetén roskadoznia az adósságok súlya alatt. Hiába volt tullni parancsnokának, Mühlwerth ezredesnek, pártfogása és közvetlen föllebvalóinak jövedölése, akik ragyogó és rendkívüli karriert vártak Artúr tehetségéhez és buzgóságához, már az indulás első lépéseitől fogva. Hasztalan állították ki legjobb tanítványuk részére a legkitünőbb conduite-lajstromot, amely szerint huszonnyolc tárgyból »sehr gut«, hatból pedig »gut« osztályzatot kapót. »Magaviselete igen jó, hibái nincsenek, természetes képességei jelesek, buzgósága és szorgalma ernyedetlen, szolgálatban igen használható, kedélyminősége vidám és szelíd.« így ajánlotta a tullni végbizonyítvány a hadnagyi fokozatra.

Erre a vidám kedélyre most újra sötét árnyékot vetett a csalódás. A legfelsőbb katonai hatóság a soronkívüli előléptetésnél természetesen nem az érdemet vizsgálta, hanem a protekciót. A nemesi testörséghez való felvétele is húzódott, odázódott, jóllehet az atya minden családi és politikai összeköttetését mozgósította fia érdekében. El lehet-e viselni azt a csapást, amikor az ifjú szem 5 először vesz észre folytonossági hiányokat az erkölcsi világrend fehér palástján? Mikor, mint az arab rege mondja, az élet először üríti ki a reménység erszényét? »Mindent, aminek ember a neve, — így fakadt fel a keserűség e lélek kráteréből, amikor később visszagondolt erre a csalódásra öccséhez írt s valóságos gyónócédulának számító leveleiben, — számúzd álmaidból, különben

úgy jársz, mint én.« De a toporci úrnak másféle levél megy Tullnból 1836 május 10-én: »Ekvipirungom miatt aggódol? Ez ne aggasszon! Hatvan pengő forintot ad nekem a császár, négy évi hűséges szolgálato-
mért; ami ehhez még hiányzik, arranézve úgy teszek, mint már én előttem sokan tették az őrmesterek és kadétek között: az ezrednél létező felszerelési alapból szereztek be új uniformisukat és tizennyolc hónapon keresztül díjlevonásokat szenvedtek. Ez keserves do-
log: fogod tán mondani. Nekem kevésbé az, mint megvonni tőled az utolsó garast... És ha száraz kenyéren élek ott, ahol mások dőzsölnek, s csak né-
zőnek maradok ott, ahol mások kény ökre élveznek: kérdem, nyomorult kéjencet akartál-e belőlem nevelni, aki csak ösztöneit követi, vagy pedig oly férfit, *
aki tudja, hogyan kell a természettől kapott szellemi és testi erőit gondosan kiképezni és lelkiismeretesen használni«.

A tizennyolcéves hadapródot az év őszén már a kreamsi garnizóban találjuk. A 60-ik (Wasa) magyar gyalogezred, túlnyomóan hevesi, szolnoki és borsodi fiúk, az osztrák katonai diszlokáció politikai célszerű-
ségei jegyében vigyázott a halvérű felsőausztriai vá-
roska nyugalma és rendjére annak a jól bevált elv-
nek nevében, hogy a Monarchia törzsei ellenőrizték és kölcsönösen megtartsák egymást a nagy karámban.
A németszármazású tiszték és kadétek még csak elve-
gyültek valahogy e kispolgári társadalomban, s a szol-
gálat unalmas egyformaságát és diszciplináját néha-
néha elsodorta a filiszteri szórakozás egészséges hul-
láma. De a magyar fiú, bármennyire belesemmisült is a nagy osztrák hadicsaládnak sűrke és tompa
életmódjába, csak a kaszárnnyában érezhette magát
otthon. Artúr számára is nyitva állottak természe-
tesen az osztrák tiszt életnek az időt agyoncsapó
lehetőségei, úgymint a kártya, az ital s az asszonyi
boszorkányság. De a vékony erszényű magyar fiú
kiközösítette magát még a legártalmatlanabb dévaj-

ságokból is. »A korhelységhez nem volt tehetségem«. Heves vérét lehűtötte a szolgálati túlbuzgóság, a metier elsajátításának munkája, a magyar legénységgel való foglalkozás öröme. Azonkívül, mint apjához írta két évvel később Bécsből, naiv ifjonti göggel: »sem mire se vagyok kevésbé alkalmas, mint játékszernek egy nő kezében«. Neveltetésének szilárd erkölcsi alapjai megóvták az első és legveszedelmesebb válságtól. És nehéz kísértések évadján felbuzogtak lelkének mély vallásos gerjedelmei is. Azt írta atyjának, pedig akkor már húszéves volt, testőr és a császárvárosban, hogy Istentől kér erőt és kitartást az érzékiség elleni küzdelemben, »hogy amit lelkesedéssel elkezdtem, azt diadalmasan megállhassam«. Szerencse, hogy Schlemüller százados személyében jóra való idősebb pártfogóra akadt, aki tanácsokkal látta el a szolgálati pedantéria nehézségeiben és bonyolultságaiban s meg-megvigasztalta ama kicsinyes szekatúrák- és alárendeltségi viszonyok-okozta csüggedésekben, amelyek sokszor kiölték az egyéniséget a császár katonáiból s lelketlen gépemberekké alacsonyították őket. Ezredese, Lichnovszki gróf pedig a maga költségén csináltatott számára egy extraruhát. A gárdához való felvételi ügye is kezd jobban állani. 1837 szeptember elején végre hadnagy lesz. De jó lenne ötödfél esztendő után végre hazamenni, hogy egy kis tátrai ózont szívjon, hogy megölelje a vénségtől és a gondtól elhanyaglott atyát, hogy viszontláthassa a Pista öcsköst, akiből azóta már nagy kollégista diák lett, Eperjesen, majd a piaristák podolini iskolájában. íme: a napok milyen lassan múlnak és mégis hogy elröppent az idő. Új honvágy ostromolja. De ha elkölti megtakarított pénzét a hosszú útra, miből kerül ki annak a civilruhának az ára, amelynek viselése pedig minden osztrák tiszt számára kötelező a szolgálaton kívül. Végre kézhezkapja az áthelyezési parancsot és beosztását a magyar testőrséghez.

A gárdapalota egy kis magyar sziget volt a

császárvárosban. A testőrség akkori parancsnoka, Mailer gróf tábornok volt, aki nagy rendet tartott a szolgálatban ifjú alattvalói között. »Azok közül való ő — írta róla Artúr 1841 március 21-én —, akik iránt minden jóra való alárendeltjének keblében hű és odaadó szív dobog«. Derék, ókonzervatív érzelmű úr volt Haller Ferenc gróf, testes tói-lelkestől a császár katonája, aki utóbb mint horvát bán mégis úgy tün- tetett magyar érzelmei mellett, hogy magyar nyelven nyitotta meg a horvát és szlavon rendek gyűlését Zágrábban. Aulikus és lojális hajlamai azonban ki- állták a nagy próbát s a »nagy fogalomzavaró ese- mények« sodrában is megmaradt a császári zászló mellett. Utóbb az olaszországi ármádiához került. Ar- túrt több ízben kitüntette atyai barátságának jóindula- tával s egy alkalommal a testőrségi pénztárból száz- húsz forintot utalt ki számára, hogy vesebaja ellen gyógykezeltesse magát.

Éltek-e még a harmincas évek végén ebben a szép barokk-palotában Bessenyei- és Báróczy-hagyom- mányok? Artúr kortársai között bizonyára nem fo- gunk többé találni oly lelkes irodalmárokat, mint a nemzeti lélek nagy ébresztőjének idejében, vagy akár- csak talán Kisfaludy Sándor bajtársai között is. A voltairei racionalizmus nyomdokait rég ellepte már a szentszövetségi reakció pora. Azok a fiatal cse- meték, akiket a magyar rendiség küldött a király személyes őrizetére, hazulról vagy a fekete-sárga ka- szárnyákból, nem hoztak magukkal más politikai szel- lemet, mint aminő a vármegyék többségét, vagy az osztrák hadsereget áthatotta. A táblabíró-fiakat ki- vételes udvari és társadalmi nimbusz övezte Bécs- ben. Nyitva állottak előttük a legválasztékosabb sza- lonok s személyes érintkezésbe juthattak a Monarchia legnemesebb családjaival. Ezer és egy alkalmuk volt, hogy apjuk pénzét elköltsék. Ha politikailag egészen reménytelennek látszott is a bécsi élet, viszont olyan eleven, oly színes és gazdag társadalmi élet lükte-

tett benne, mint valamikor a Lajosok udvarában. Bécsben és Schönbrunnban tartózkodott Európa legregibb és legnagyobbtekintélyű dinasztíája és udvara, amely összegyűjtötte maga köré a magyar, a német, az olasz, a cseh és a lengyel arisztokrácia színe-javát. Óriási vagyonok és jövedelmek kumulálódtak, vagy úsztak el ennek a nagyvilági életnek fényében és pompájában. Maga a bécsi polgári osztály is túltett minden nemet, sőt a legtöbb európai nagyváros lakosságán is, izlésben, pallérozottságban és jólétben. A bécsi zene és színházi kultúra a legelső volt a világon. Innen intézte a Monarchia és Európa sorsát a vénülésben is ellenállhatatlan gavallér, Metternich herceg. A bécsi laktanyák tele voltak a Monarchia elite-esapataival. Az osztrák diplomácia volt a Szentszövetség feje és a császári hadsereg a Szentszövetség karja. Soha, még Mária Terézia idejében se bírt az osztrák udvar akkora túlsúllyal és presztízzsel, mint Metternich idejében. E tekintély és hatalom varázsa behatolt a magyar testőrség palotájába is és sokkal inkább szellemi igézete alatt tartotta ennek a kis magyar szigetnek életét, mint Bessenyeieék, vagy Kisfaludy Sándorék korában. Csiszolt társadalmi modort, lovagiasságot, nagyúri életmódot sehol se volt könnyebb elsajátítani, mint a magyar testőrök házában. Kitűnő katonák, elegáns világfiak és gavallérok tanúja volt ez a palota, s ha valamelyik fiatal tiszt kitombolta már kora lázait, szép emlékekkel és kiürült zsebekkel mehetett haza a tornácos kúriába, »pipaszárrágó és kaposztaevő« táblabírónak. Ebbe a bíborban és aranyban csillogó világnak közepébe jutott a tizenkilencéves Artúr s a komisz élethez zsu-gorodott szemei egyszerre kitértek a hangok és a fények csodavárásában.

Dehát micsoda örömek és vigalmak vártak e szegény ifjú nemesre? Guido bátyja már fogalmazó, sőt segédtitkár a pénzügyben. Pontos, derék, száraz hivatalnokember, aki szép és nyugalmas családi fészket

rakott a becsi eresz alatt. Ármin csak az imént hagyta ott a gárdát. Lim-lomjai között Artúr talált egy csomó váltóblankettát s egy szívhez szóló atyai parainézist a fiatal emberekre ólalkodó erkölcsi veszedelmek ellen. Az ő harmincöt forintnyi zsoldjához hazulról nem jött pótlás. Ami bajtársai számára csak röpke zsebpénz volt, öneki együttvéve jelentette a takaros és tiszta ruházkodást, a koszt s a szórakozás lehetőségeit és arányait. Ki parancsolhat azonban a pezsgő ifjú vérnek? És egy darabig »egy bájos, csalfa gyöngyalak« nem kötötte-e le minden tetterejét? Elkerülhette-e ebben a környezetben, hogy fejest ne ugorjon a duhaj tivornyákba? Mert a magyar szellem ott és akkor ilyenfajta dolgokban érezte a maga különös zamatját.

Ez a szittyáélet azonban Artúrnál nem sokáig tartott. Egészsége is romlott. Guido különben is éberen örködött öccse felett. Ha azokra a szerencsétlenségekre gondolt, amelyek a könnyelmű életmód nyomán biztosan elkövetkeznek, visszaborzadt magától. Itt volt előtte Ármin »szánandó egzisztenciának« példája. És itt állott az apai gazdálkodás végső tragikuma. Lehet-e folytatni ezt az ő számító józanságával annyira ellentétes életmódot, mikor éppen most lett teljes a toporci úr tönkretutása. Alig hogy a hiób-posta meghozza a szörnyű hírt, Artúr nyomban kész új tervével, hogyan könnyítsen a szerencsétlen apán. 1838 március 4-én felajánlja, hogy minden hónapban félretesz fizetéséből öt forintot és elküldi Toporcra, hátha valamennyire enyhíti a Pista taníttatásának gondjait. Hálát ad az Istennek, amiért abba az állapotba jutott, hogy atyján segíthet, s egyben arra kéri, hogy teremtett élőlénynek ne szóljon a dolgról. Hátha még kitudódna, hogy ez a csodálatos ifjú életművész micsoda önsanyargatásokból és lemondásokból fősvénykedi össze e nagy-lelkűség gesztusait! Hátha kiderülne »kontársága« a tettetés művészetében, amellyel leplezni iparkodik

még szülője előtt is nyomorának kétségbeejtő sötét-ségét. Hogyan is lehetne leövezni azt a büszke szemérmert, amely nélkülözésekből és megtartóztatásokból összeravaszkodott adományokkal akarja tévútra vezetni övéit saját anyagi romlásának és ínségének dísztelensége felől? »Lehetne-e pirulás nélkül valakinek azt beszélnem, — elmélkedik a húszéves fiatal-ember, — hogy takarékoságból kerülöm a vendéglőket és a kávéházakat, holott már több mint hat esztendő óta hozzá vagyok szokva, vacsorára semmit, reggelire pedig egy darab kenyert enni.« »Egynémely úrfi — írta még öt évvel később is (1843 június 30.) — hihetőleg gyomorgörcsöt kapna, ha az én étkezésemmel be kellene érnie. Első fogás: komiszkenyér; második fogás: komiszkenyér, harmadik fogás is komiszkenyér ... Van valami jó benne, — teszi hozzá keserű cinizmussal, — az ember ritkán rontja el a gyomrát; aztán meg attól se igen tarthat, hogy kole-rában hal meg.« De inkább így, mint adósságokat csinálni, feláldozni a férfifüggetlenséget, ami nélkül *olyan az ember*, Cesare Balbo szerint, mint a nő szemérem nélkül. Megmaradt szabadnak és adósságtól mentnek. »Der Mensch ist frei geboren« — vallották a német aufklaristák, az embert nem kell felszabadítani, csupán az szükséges, hogy önmaga tartsa fenn szabadságát, ez pedig annyi, mint a semmi, ha »az ajtótokat a szabó, a cipész, vagy az uzsorás kopogtatja, kezében számlával, kötelezvényel, vagy váltóval«.

Akinek »aut Caesar, aut nihil« a jelszava, az hogyan alázhatná meg magát ilyen semmiségek miatt? S ha a korgó gyomornak zilált álmai vannak, ha a komiszkenyér már-már felbillenéssel fenyegeti a lelki egyensúlyi, akkor nosza, tömjük inkább a fejet táplálékkal. Hiszen annyi hátraléka van még ennek a sztoicizmus alá fojtott becsvágnak. Pótolni kellene hiányos magyar nyelvtudását, itt a gárda magyar levegőjében igazán elszalaszthatatlan alkalom, hogy végre

hozzáfogjon. Végtére hogyan kéredzkedjék magyar ezredhez, különösképpen huszárokhoz, ha kitöltötte a testőrszolgálat öt évét és nem tud magyarul. Mert a húszéves Görgey magyar katona akar lenni, ránézve már eldőlt a nagy kérdés, ami a húszéves Bonapartét izgatta: vajjon korzikai szabadságharcos legyen-e, Pasqual Paoli oldalán, vagy a francia király tisztje.

Katonai ismeretei is továbbfejlesztést igényelnek. A parancsnoknak, Haller grófnak gondja van rá, hogy a tehetségesebb és ambiciózusabb tisztok továbbképezzék magukat. Ki tudja, nem lappang-e köztük egy magyar Napoleon-ígéret, s nem válna-e a nemzet előnyére, ha minél több magyar katona foglalná el főhelyet a császári-kiráyi generalitasban? Egy Alvinczy, vagy Kray báró szuggesztív pályafutása nem vonzhat-e követőket az új nemzedékből? Ne felejtjük el, hogy ez a korszak és ez az értelmiségi generáció még mindig hatása alatt állott a nagy hadi mágusnak, aki a kis piszkos korzikai városkából indult el világurának, triumphátornak, császárnak. Nemcsak a francia társadalom restaurációs nemzedéke hemzsegett a Sorel Julienektől. Az egész európai szabadelvű ifjúság telítve volt a Napóleon-utánzás szellemétől. Az egész korszak a biedermeier-hálósipka alatt fantasztikus lehetőségekről álmodozott s oly közelinek, annyira valószínűnek látta legszertelenebb ábrándjainak valószínűségét is, mint a gyermek a látóhatár szélén lehajló eget. Azért hát csak tanuljatok katonacsemeték; a marsallbotot midegyiktek hátizsákjában cipeli. »Örülnek neki, — írta Artúr atyjának 1841 március 24-én, — ha látnád, mint szorgoskodom három-négy pajtással együtt reglementek és egyéb tantárgyak tanulásában, hogy rakosgatjuk hadgyakorló fácskáinkat térhiány miatt többnyire az asztról le a szoba padlójára s hogyan hasaljuk körül a gyakorlóteret, mélyen elmerülve, mint megannyi Napoleon. Hol évek előtt csaknem egyedül az unalom tanyázott, most vajmi sokszor az a panasza: szörnyű módon repül az idő«.

De hát hogyan keljenek ki ezek a Napóleon-csirák itt Bécsben, a Heeresverderberek iskolájában, ahol inkább Mackók, mintsem Napóleonok teremnek az osztrák copf parlagján? Klönben is, »tanárim kevés kivétellel, tulajdon tantárgyukhoz alig konyítanak többet, mint a csacsi a tilinkóhoz«. Nem is a tudomány kedvéért kell tanulni, hanem a vizsgáért. Főhadnagy akar lenni mindenáron, nem szabad tehát tehetségével és tudásával túlságosan zavarba hozni ezeket a katonai Schulmeistereket. »Ezért jelszavam: tanulni magamnak s vizsgázni tanáromnak«. A testőri szolgálat utolsó hónapjaiban kétfajta izgalom is nyugtalanítja: az egyik a várva-várt szabadság és a hazatérés reménye — kilenc esztendő után, a másik a sokféle anyagi és egyéb szempontokat fontolgató tünődés, vajjon melyik magyar lovasezredhez kérje áthelyezését? »Érett fontolgatás és latolgatás után« a választás a nádorhuszárezredre esik, amely akkor Felső-Ausztriában és Salzburg környékén állomásozott. »Az ezred általában a legkitünőbbek egyike« — írta atyjának 1840 május 12-én. A választásnál a döntő tekintet azonban alighanem az volt, hogy az egyenruha ennél az ezrednél százötven forinttal került olcsóbbra, mint a többinél, — lévén a nádorhuszártiszt uniformisa ezüst zsinórral kiverve, a többi huszárezredék aranyzsinóros díszítésével szemben. »Huszár leszek, mert csak hazámfiak között akartam szolgálni.«

Amíg Artúr katonai karrierjének esélyeit mérlegeli, szokása szerint alaposan meghányja-veti magában s amíg a közeli hazatérés reménye »erősebb mozgásba hozza vérhullámaint«: Toporcon nagy változások estek. Meghalt az özvegy konziliárusné, sírbavive magával György fia »bűnének« megbocsáthatatlanságát, azt a lelketlen ridegséget és ellenszenvet, amelyet legkisebb fiának gyermekeire is átszarmaztatott. Görgey Ferenc, a toporci kastély gazdája, aki az anyai tekintély előtt való meghunyászkodásból, vagy természetének passzívításából osztozkodni látszott a kérésselhetlen

nagyasszony érzelmeiben, most egyszerre felszabadult a rettenetes öregasszony terrorja alól s az engesztelődés útjára lépett. Felesége, Kosztolányi Mária, az egész Görgey család által becézett Mari néni, mihelyt egyedüli úrnő maradt a házban, a női lélek finom tapintatával iparkodott megtörni a jeget s a jó rokonnak és a nagynéninek mindenre kiterjedő gondoskodásával és pártfogói buzgóságával hegesztgette a régi sebeket. Görgey György fiai csakhamar érezni kezdték az atmoszféra-változást, amelynek még Artúr büszke férfiassága se tudott ellenállni. Valamennyire mintha enyhült volna a kényszerű fősvénykedés parancsolta böjt. Egy jóságos asszonyi szív, amely a múlt kiengeztelésére szabad folyást engedett jótékony ösztöneinek, értette a módját és a formáját, mikép környékezze meg ennek a gögös szegénységnek lelki sáncait. Ha nem is fogadott el tőle közvetlen anyagi támogatást, nem tiltakozhatott ellene, hogy Pista öccsének neveltetési költségeit legalább részben fedezze, s hogy a tisztos polgári jólét úgy-ahogy visszaköltözködjék György házába, akire az élet alkonyán mintha rámosolygott volna a búcsúzó nap bágyadt fénye.

Ármin fiát a Szepes vármegyei rendek megválasztották adószedőnek. 1840 nyarán feleségül vette a gazdag, katolikus Jóny Emiliát, a vármegye első alispánjának leányát. Az egyik vőfély Artúr volt, aki éppen otthon töltötte két-hónapi szabadságát, esztendőök hő vágyának beteljesülését. A Pista gyerek boldogsága is csordultig volt. Végre hát színről-színre láthatta a család szemefényét, az elegáns, szépnövésű testőrtisztet, s a szíve s ugrált örömeiben, amikor végigsétálhatott mellette a miskolci uccákon, s amikor észrevette, mint felejtettek reá szemüket a borsodi és a szepesi úrikisaszonyok. Pista számára a rég nem látott bátya a tökéletesség megtestesülése volt, az ideál, akit eddig csupán oktató és feddő hangú leveleiből ismert.

Két boldog hónap, ami a sentimental journey-k

szakadatlan sora volt: rokoni látogatások, vendégjárások, felejtethetlen kirándulások a lomnici csúcsra, a tarpataki vízeséshez, közös séták a Poprád festői völgyében, kellemes, nyájas családi kör, középpontjában a drága Mari nénivel s a fiatal bájos sógorasszonyaf. Igazán olyan szép volt, mint egy álom, fájdalom, oly rövid is, mint egy álom. Valami ürömecepp maradt a nyári örömök kelyhében, a huszonkétéves hadnagy éles, mindig a realitásokat fürkésző szeme nem egy olyan tünetet is észrevett, ami elrontotta a boldog perceket. Az ábránd és a valóság közötti viszony minden fiatal lélekre nézve csüggesztő és lehangoló élmény. »Atyámban — írta Pistának két esztendő múlva — ősz haját és irántam való szeretetét kivéve, nem találtam semmit, ami azzal a képpel egyezett volna, amelyet levelei után alkottam magamnak. Tudod magad is e fölfedezés következményeit, hogy tudniillik akkor Eperjesen atyám meg én igen könnyen váltunk el egymástól. Annál nehezebben Ármintól, akit megváltozottnak hittem.« Görgey István szerint Artúr már ekkor foglalkozott a katonaságtól való megválás gondolatával: talán családalapító tervei voltak, hiszen sohasem tudta más formában elképzelni a szerelmet, mint házasságban. Mikor aztán meggyőződött róla, hogy György úr katasztrófának ítéli ezt a meglepő ötletet, legott felhagyott vele — egyelőre. »A végzet vaskeze által kényszerítve hamar megtanultam — írta öccsének 1840 október 1-én — hogy a legboldogabb ember az, aki vágyait körülményeihez képest megnyirbálja.« A szüntelen közvetítés és békebíráskodás az öregúr és Armin között sok félreértéssel járt. Alighogy visszaér a testőrpalotába, máris várja az új gond: a nádorhuszárokhoz való áthelyezéssel járó felszerelés kérdése. Nagykorúsíttatja magát, hogy hamarabb hozzájuthasson anyai örökségéhez. Ha sikerülne az öreg Jónyval megválttatni örökségét kétezer forinttal, éppen kifutná belőle nagyon szerényen az ekvipirung. Az alispán úr haj-

landó is veje, Armin részére megváltani ennyiért Ar-
tur örökét, de az utóbbi 1842 április végső napjaiban,
hogy-hogy nem, csak 1500 forintot kap bátyjától, a
többi ötszázat ígéri és holta napjáig adós maradt vele.
A következő év (1841) szenzációja György úr lá-
togatása volt Pozsonyban és Bécsben. István fia
ugyanis a pozsonyi evangélikus liceum tanulója lett,
Guido és Artúr pedig bécsi lakosok. Az öreg úr
részletes naplóban örökítette meg kirándulásának csa-
ládi és turista eseményeit. Részt vett Pista vizsgáján
és tanúja volt győzelmének az iskola szavalóversenyén.
Azután két nagyobb fia karján — rövid megszakítá-
sokkal — fáradhatatlanul járja Bécs utcáit és tekinti
meg a világváros nevezetességeit. Pistával együtt au-
guszthus végén hagyták ott Bécsset, az öreg abban a
megnyugtató tudatban, hogy Guido és Artúr biztos
révbe értek. Útközben még megbámulták a badeni
vaspályát és Fulton találmányát a Duna vizén, az-
után búcsút vett a bécsi gyermekektől, akiket sohase
látott többé. György úr ugyanis 1843 április végén
néhány nappal Szent György után tüdőgyulladásban
meghalt. Artúrt mélyen lesújtotta ez oly viszontag-
ságos életű szülő halála, aki az ősi néven kívül alig
hagyott valamit fiaira, de akitől a Gondviselés mégse
tagadta meg azt a nagy kegyelmet, hogy három fia
sorsát úgy-ahogy elrendezhette és biztos vágányokra
terelhette pályájuk fejlődését. Artúr a testőrségnél
hátralevő hónapokban rendkívüli energiával vetette
magát a magyar grammatikára és irodalomra. Pista
öccse tanácsára meghozatja Jósika regényeit, amelyek
közül különösen az »Utolsó Báthory« nyerte meg tet-
szését. A magyar nyelv nyelvújítási szókincsének el-
sajátításában derekas előmenetelt tett, de ez a fi-
nomkodó, pipeskedő, mesterkelt irodalmi magyarság
— vajmi keveset ért a jászkunhuszárok között. 1842
május végén megkapja a legfőbb haditanács-
tól a nádorhuszárokhoz való beosztását főhadnagyi
rangban.

A kitűnő magyar huszárezred, mint említettük, Salzburgban és a Salzkammergut vidékén állomásozott, szétszórva falvakban, századokként és csapatonként. A negyvenes években a Monarchia hadseregének lovassága csak kis részben, inkább csak az ezredtörzs, volt kaszárnyákban bekvártélyozva, nagyobb részében a törzsállomáshoz közelfekvő helységeken, gazdaportáknál volt szétszórva a hadügyi kincstár költségén. A legénységnél, a toborzásnál, vagy a kötéllel fogdosásnál elvállalt szolgálati kötelezettség, tizenkét esztendeig tartott. Utána az öreg huszár obsitolhatott, vagy kapitulációba léphetett, magyarán mondva, bezupálhatott újabb hat esztendőre. A legénység színe-java gyakran több kapitulációs szolgálatú öreg huszárokból állott, akik már süvölvény korokban elszakadtak a szülőföldtől, megszokták a drillt és a katonai életnek a falusi emberéhez hasonlítva annyira gazdag változatosságát. Ez az öreg legénység valószínűleg családjának tekintette az ezredet. Ezeket a huszárokat a rideg, marciális fegyelem, a lovaglásban és a kardforgatásban, a gyakorlatozásban és a szolgálatban eltöltött évtizedek igazi centaurokká edzették, büszke specialitásává a császári ármádiának, amelynek babérkoszorújába ezek a magyar huszárezredek — akkor számszerint tizenkettő — fűzték a legszebb leveleket.

A magyar faj minden remek katonai virtusa testesült meg e nemzeti fegyvernemben. Világszerte utánózták, minden katonai hatalom iparkodott a maga szervezetébe illeszteni a könnyű lovasság e mintaképét, de az eredeti, ezeresztendős géniuszának, belső lényének átültetése mindenütt csak félig-meddig sikerült, még ott is, ahol nagy lovas tábornokok (Ziethen, Schweidnitz, Murát, stb.) új taktikai feladatok felismerésével és megoldásával törtek utat a könnyű és szilaj lovasrohamok alkalmazásának. Ligne herceg, Mária Terézia és II. József híres tábornoka, aki közvetlen hadi- és béketapasztalatból ismerte a francia

és a porosz lovasságot, munkájában így ír a magyar huszárokról: »Azt hiszem, mostanában semmit se lehet hozzátenni e lovasság jóságához, amely a legszebb és a legragyogóbb a világon. Nem kell nekik sok szolgálai iskolázás, amelyben nagyon is elcsenevész az olyan ember, aki eszére szorul, mert sokszor egészen magára van hagyatva. Egy huszárhadnagy valódi tábornok. Nem olyan nagy baj, ha elhibáz egy schwenkungot, mintha elmulasztja őrséinek bejárását. Különösen az önthet bele bizalmat, hogy csak nekünk van igazi huszárunk, a többinek nincs meg az a katonai ösztöne, az a vitézsége és az önfeltalálásnak az az ösztöne az előőrson, amely a mieinket kitünteti. A többi csak már egy fajta dragonyos, amelyben nincs esprit de corps, nincs nemzeti szellem, ami annyira ki van fejlődve a magyarokban. A magyar huszár becsület-érző és meg van benne az a hányavetiség, amely gyakran jó a háborúban. Ez az egyetlen csapatnem, amelyhez éppen ez oknál fogva nem neveznek ki idegen tiszteket. Különben is ott nélkülözhetetlen a magyar nyelv, ami a németnek igen nehéz. Ehhez járul, hogy a németet egyaránt megveti a magyar huszár és a magyar baka.« Valóban a magyar huszár seholse és sohase tagadta meg magyarságát s éppoly kevésbé akklimatizálódott a majlandi harminckét torony árnyékában, mint a salzburgi hegyek fenyvesei, vagy a galíciai dágvány piszkos lengyel falvai között. Esténként hány idegen helyen hangzottak föl a »honi bánatos hangok«, amelyekkel a szegény huszár éhét és szomját csillapítja, leginkább pedig olt-hatatlan nosztalgiját az alföldi puszták, vagy a Dunántúl kékhátú dombjai után. Micsoda hírneve és tekintélye volt a magyar huszárnak, azt a következő eset is bizonyítja. Egy alkalommal I. Miklós cár szemlét tartott a cserkesztestőrlovasságon, mielőtt csapatai átlépték volna 1849 tavaszán a kárpáti hágókat. Egy rohamgyakorlat után dörgő hangon így kiáltott fel: Majd meglátom, hogyan fogjátok megrohanni a

magyar huszárokat. Pedig ott van az az ezred is, amelynek én vagyok a tulajdonosa. Láttam őket Bécsben, sokkal jobban ülik meg a lovat, mint ti, ügyetlen kutyák.

Egy ilyen kis huszárgarnizon élete az idegenben bizony nagyon sivár volt és nagyon egyhangú. A közvitéz még csak elmorzsolta napjait a kemény szolgálatban, a lóápolásban, a ruhatisztogatásban, a gombok és pitykék kifényesítésében, a gyakorlótéren, a falu, vagy a környék parasztjaival való érintkezés elkerülhetetlen sokféleségében. Azután nem is maradtak sokáig egy helyen. A szakaszok félévenkint, a századok esztendőnkint váltogatták kvártélyaikat. A szó szoros értelmében nomadizáltak. De a tiszt élete egy ilyen Isten háta mögötti zugban lélekemésztő lehetett és jobb reményeket, változatosabb életmódot csak az a kilátás nyújtott, hogy egyszer a törzshöz is juthat szolgálatba. A békeszolgálat igazán nem volt gyöngyélet a fiatal huszártiszt számára. Szerencse, hogy az egyes szakasz-, vagy századtelepek nem voltak messze egymástól a sűrűlakosságú német és cseh tartományokban. A magányos tiszt a szolgálat után lóra ülhetett s meglátogathatta bajtársait, hogy *együtt* üssék *agyon az unalmat*. A tisztek óriási többsége, az alantas fokozatokban, a legjobb magyar családokból rekrutálódott. Aki az egykori tiszt sematizmusokat végigböngészi a régi huszárezredeknél, nyolcvan százaléig a legkitűnőbb és legősibb hangzatú magyar nevekkel találkozik egész a kapitányságig. Mert a napóleoni háborúk után a magyar birtokosnemességnél és a főrangú osztálynál is bizonyos tekintetben a jóneveléshez tartozott, hogy alkalmas férfisarjadékaik néhány esztendőt eltöltsenek a császár szolgálatában valamilyik huszárezrednél. Ha már meg is szűnt a tiszt rang vásárlása, viszont a lovasezredeknél az alacsonyabb tiszt fokozat még sem vált egészen metierszerűvé, s teljesen elegendő volt, ha a gárdánál eltöltött évek után a család protekciót szerzett a leg-

főbb haditanácsnál, vagy az ezredtulajdonosnál, hogy a katonasághoz kívánczó nemesemberből huszárhadnaggy lehessen.

Ez a magyar túlnyomóság a tisztikarban azonban — mondhatni — teljesen végetért, ha a katonai becsvágy a karrierlétrán eljutott a főhadnagysáig, vagy a svadronyos kapitánysáig. Értelmes, ambíciózus, művelt magyar fiatalember számára a felsőbb fokozatokon nem várt érvényesülés, ha nemzeti érzését nem titkolta, vagy nem tompította el. Inkább lemondott rangjáról, vagy nyugdíjaztatta magát, semhogy tartósan elviselje azt a konfliktust, amely magyarsága és zászlóesküje között előbb-utóbb menthetetlenül kirobbant. Mert az osztrák tábornokok eltűrték a magyar főhadnagyokat, vagy kapitányokat fergeteges lovasattakok élén, de nem eresztették föl őket a felsőbb hierarchiába és sokszorosan átszűrték politikailag a megmaradt kevés anyagot is, amikor arról volt szó, hogy egy magyar bejuthasson a tábornoki karba. Ez az öngyilkos kontraszelekció, amely a hadsereg vezérkarából kimarta, vagy kiselejtezte a Monarchia legértelmesebb és legbátrabb nemzetének fiait, okozta azt, hogy a kiválóan katonás szellemű magyar faj a Habsburg-korszakban egyetlen nagy haditalentumot sem tudott felmutatni. Még olyan tábornokok is, mint Nádasdy, Hadik, Alvinczy és Kray báró, ha áttörték is e politikai bizalmatlanság bástyáit, saját felelőségükre és saját hatáskörükben a legritkábban volt módjuk, hogy nagy hadműveleteket vezethessenek. Így támadt és mélyült az óriási űr a magyar értelmiség és a hadsereg között. Es pedig olyan mértékben, ahogy a középosztályú társadalom nemzeti öntudata kifejlődött, kivált a negyvenes évek folyamán, amikor ezt a réteget minden ízében és porcikájában kezdték áthatni Széchenyi és Kossuth eszméi.

A huszonnégy esztendő Artúrban jókora ambíció ágaskodott s a magyar reformkor hatalmas politikai és

irodalmi zajlásai még elviselhetetlenebbé tették az osztrák fegyelem bilincseit. A nagy átalakulás hullámvérsei, könyv és hírlapi olvasmányain, (előfizetője lett egy ideig a Pesti Hírlapnak), valamint a Pista levelein keresztül eljutottak Artúrhoz a salzburgi, a wartbergi, a mitterkircheni, utóbb a csehországi garnizonokig is. »Hazám ott virul Keleten, — írta 1842 augusztus 9-én öccsének, — nekem is csak úgy hazám, mint Neked.« »Amióta anyanyelvem megtanulásának nekifeküdtem, — így szól egy másik levélben, — mindinkább éled hanem a vágy, hogy szeretett hazammal, habár csak testben is, közelebbi összeköttetésbe juthassak...« Valahányszor Pista leveleiből csak valamit is meg tudott honfitársai törekvései felől, »mindjárt könnyebb a szíve«. A Pesti Hírlap azonban tilalmas olvasmány Ausztriában, kivált az izgága és kiszámíthatatlan huszártisztek között. A bécsi Justizhofstelle engedélye kell hozzá. Az meg csak jóézelműeknél tűri el Kossuth gyújtogató vezércikkeinek olvasását, ha ugyan eltűri. »Dehát hol a következetesség kormányunk eljárásában, — riad fel Artúr 1843 február 26-án. — El van-e tiltva a Pesti Hírlap Magyarországon is? Nem. Hát akkor az a magyar ember, kinek az a szerencsétlensége, hogy viszonyai Ausztriában, Csehországban kényszerítik élni, miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előhaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik? Csak azért nem, mivel ezeket a Pesti Hírlap hozza? Vagy azért, mert valamennyi újság közül a Pesti Hírlapban találjuk a legtöbb igazat és tartalmat? Ó királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek! És miniszterek, ti királyok zsarnokai! Mikor nő meg a fületek elég nagyra, hogy az udvaroncok hizelgésein ki v ül befogadjon még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára!«

Hallga csak! Micsoda furcsa, micsoda zabolátlan, vad gondolatok kezdenek fészket rakni »e marionett-pálya« hősenek agyában. Mintha a fiatal Camille Des-

moulins felségsértő pasquillusainak strófáiból kerültek volna ide, vagy Danton menydörgéseinek moraja zúgna, kavarogna ezekben az istentelen expektorációkban. Valóban, embernek, tehetségnek, magyarnak egyaránt megalázó ez a lagymatag, lélekgyilkos szoldateszka élet. És még ráadásul tovább éhezni és zsu-gorgatni, hogy tisztársai színvonalán tarthassa magát! Meghajolni olyan föllebbvalók előtt, akik céltalan és ostoba szekatúrákban élik ki alantasaikon hatalmi tébolyukat, főleg az új magyar fiúkon, akik az imént cseppentek az ezredbe. A lomha előléptetési viszonyok homályában egyre halványabban pislákol az érvényesülés reménységének csillaga. Az a veszedelem fenyegeti, hogy becsvágya elhamvad a saját tüzeben, hogy elmúlhat, mielőtt valami rendkívülit, valami önmagához méltót, valami nagyot vihetne véghez. Hogy meghalhat, mielőtt belekóstolhatna az élet fájának gyümölcsébe: van-e olyan halálnem, ami mérkőzhetnék egy ilyen élet martiriumával? íme, hogyan megbosszulta magát, hogy atyja kedvéért, a gyermeki szélesség egy nagylelkűségi rohamában, magára öltötte a császári mundért. »Mai pályámat — katonának lenni béke idején — azért utáltam akkor, mert nem ismertem. Most azért utálom, mert ismerem.« (1842 december 16.) Csoda, hogy nem ugrik ki a bőréből, amikor egy elhanyagolt századhoz beosztva hónapokon keresztül, a subaltern tiszt nyugodt és reménytelen egykedvűségével túri kapitányának, Wernier bárónak csökönyös és agyafűrt otrombaságait. Még hozzá a szidalmak legtöbbször a legénység előtt zúdulnak rá, ami mélyen sértette önértetét, sőt a tiszt tekintélyt is.

Egyszer azután szétpattantak az alárendeltségi viszony abroncsai és súlyos függelemsértést követett el. Egy századkereti gyakorlati alkalmával — beszéli el Görgey István — Wernier báró sűrű szidalmak után rákiált: Herr Oberleutinant Görgey, herrkommen! Erre Artúr sarkantyúba kapja lovát és megeresztett kan-

társzárral egyenesen nekirohan a homlokzat előtt vezénylő kapitánynak úgy, hogyha az az utolsó percben föltre nem ugrat, akkor menthetetlenül legázolja. Artúr föllebbvalójának közvetlen közelében megrántja kantárszárát s ezt súgja Wernier fülébe: »Noch ein Wort und ich haue Sie vom Pferd!« A gyakorlatnak tüstént vége szakadt s a merész főhadnagyot a porkolábhöz küldik. Lehetséges-e ilyen viszonyok között bármekkora energiával és becsvággal fölfelé kapaszkodni a dicsőség hegyére, ahol a történelmi hírnév temploma tündöklük?

Ki innen ebből a környezetből, ebből a munkakörből, ami magához alacsonyítja a jellemet és elvetéli a tehetséget. Ezredesének, Teleki Ádám grófnak szelíd és nyájas dorgálásai hogyan tudnák helyrebillenteni ezt a lelki egyensúlyt, amelynek a normális szolgálat is már nyűg, s amely filiszteri magaviseletének páncéljában olyan forradalmi, olyan lázadó lelkiséget öröl napról-napra? Hogy erőteljesen éledő hazafias érzései nem tették elviselhetőbbé az osztrák hadsereg slendriánjához és gépiességéhez való viszonyát, hogy elképzelhetetlen nélkülözései és lemondásai saját rangtársainak életmódjáról, nem öregbítették az ármádiával lelki kapcsolatait: azt fölösleges volna bővebben bizonyítanunk. Szellemének józansága, a realitások iránt való érzéke, az új pályaválasztás kétes bizonytalansága, az a gondolat, hogy családjának nagy szomorúságot és aggodalmat okozna, ha már most követné szíve hajlandóságát: egyelőre megóvja az elhamarkodott elhatározás következményeitől.

Tovább töpreng és viaskodik. Még többet filozofál, mint eddig. A távolból sokat elmélkedik hazája sorsán, amely évről-évre érdekesebben alakul ahhoz a nagy birodalmi eszméhez való viszonyában, amely — lám — őt is megpróbálta kiforgatni hazai gyökereiből és amely most kezdi összegyűjteni még meglevő erejét, hogy leigázza a »magyarizmus« túlhajtásait. Az ifjú főhadnagy mohón várja a híreket házul-

ról. Próbál eligazodni bennük s érett ítéletével Pisfa egzaltált leveleiből próbálja kihámozni a valóságot, az anyagszerűséget, a tényt. Az öcskös ugyanis, mint Zsedényi követ jurátusa, részt vesz az 1843-44-iki országgyűlésen. Utóbb pedig, mint pesti patvarista a legforróbbfejű hazafiak társaságába sodródott: megismerkedett Petőfivel, Pákh Alberttel, a dadogó Sükeyvel, Degré Alajossal, Orlay Petrich Somával, stb. akiből utóbb a »közvélemény asztala« alakult a Pillvaxban. Ehhez hasonló társaság volt Pozsonyban is a leghévesebb bírálója a táblabíró-politikának. Rendkívül hévvel ostorozták a pozsonyi diéta úgynevezett lanyha ellenzékiességét, a haza ünnepelt vezéreit túlzott mérséklettel vádolták, önmaguk fölött és egymás között nem ismertek tekintélyt. El lehet képzelni, micsoda politikai lázak tombolnak a reformnemzedék e rohamcsapatában, ha még a szelíd, timid lelkületű Pista is megbokrosodott néha és bátyjának kellett időnként a higgadtabb és józanabb belátás ösvényére téríteni.

Artúron persze e messzeségben nem igen fogott a szent mámor, amely a pozsonyi jurátusok között, majd a »rüpök társaságában« megittasult saját pátoszának és látomásának tüzes kortyaitól. »Népedet, hazádat ne mint hazafi íteld meg, — írta már régebben Pistának; — előbb íteld meg a világpolgár szempontjából; a patrióta csak azután tűzze maga elé a szilárd becsülettel elérhető, de egyszersmind méltányos célt.« »Éppen annak a látványa, mily fáradságosan küzdenek a jók, az igazi hazafiak, a rang-, pénz- és hatalomsóvár arisztokraták és az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen, ez a látvány rád, rám és mindenkire nézve, aki hazája javát akarja és akinek esze és szíve helyén van, a leghatásosabb sarkantyúja kell hogy legyen, szakadatlanul előretörni az óhajtott cél felé.« (1843 augusztus 20.). Három héttel később megírja első magyar levelét Istvánnak Prágából, ahová időközben ezredét áthelyezték. Sőt elnyeri az ezredsegédtszti állást is, amire

nemcsak azért törekedett, mert egy időre megpihenhetett a nomadizálásban, hanem azért is, mert némi pótlékkal emelkedett szerény jövedelme, amelyet oly nagy művészettel tudott beosztani. Bizalmi állása azonban a legkevésbé se szilárdította meg a hadsereghez való kötelekeit és lecsillapíthatatlan vágyát egy cseppet sem mérsékelte »egy tevékenyebb, szabad élet után«. Elismerhetünk-e egy ilyen meghasonlott lelket koronatanúnak az ezredben, vagy hadseregben dülő erkölcsi állapotok megítélésében? Azt írja Guido bátyjának 1845 május 18-án, hogy ezredsegédtiszti szolgálatának rövid ideje alatt »első kézből kapta minden piszok bűzét az orrába«. Ámde semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy a hadseregből való kiválásnak indító okai között az első helyen állott »ellenállhatatlan vágyódása hazája felé, melytől mostani állásában örökre távol kellene élnie«. Eddig csak a honvágy gyötörte, amely néha elalél, hogy aztán felújult erővel rázkódtassa meg egész valóját.

A negyvenes években feltarthatatlan szilajsággal előretörő nemzetiségi gondolat a magyar tiszteket még sokkal válságosabb lelki problémák elé állították, mint a más népfajból eredő császári tisztviselőket, vagy katonatiszteket. Említettük, hogy a katonai egységek diszlokációja tekintetében a császári hadügyminisztérium eddig jól bevált politikai szempontokat követett. Azt a módszert, amely minden országban és tartományban idegen helyőrségekkel tartotta féken azt az elemi erőt, amelyet nemzetiségi kérdésnek neveznek s amelynek kieriése a régi Ausztriát létalapjaiban fenyegette. Apró, lokális jelentőségű rezgések az előrelátó elmék előtt már a negyvenes évek kezdetén feltárták a Monarchia nagy szervi betegségének lázait. Egy ilyen incidens egyszerre bepillantást engedett egy magyar katonatiszt problémáinak örvényébe.

Egy munkászendülés Prágában katonai beavatkozást vont maga után. A rendet a nádorhuszárok egy szakasza állította helyre igen ta-

pintatos és kíméletes formában. A tiszti asztalnál persze nagy téma volt ez az esemény, nem önmagában véve, hanem a benne csírázó vonatkozások és eshetőségek miatt. Mi lenne — merült fel a kérdés —, ha egyszer a magyar huszárokat magyar polgárok ellen vezényelnék ki? Akadt olyan — beszéli el Görgey István —, akinek álláspontja nagyon egyszerű volt: a császárnak esküdtem; ha parancsolják, be kell vágnom. Hátha az ország jogáról van szó? ha a tömegben ott látod atyádat, testvéreidet, mit csinálsz akkor? Én magyar emberbe *bz* nem vágok, — mondta egy hadnagy. Görgey Artúr hallgatott, pedig az ő véleménye minden bajtársat első sorban érdekelt, hiszen szellemi fölénye szinte vitán felül állott az ezredben. Hogyan oldaná meg ő a dilemmát és miként vágná ketté a szörnyű csomót? »Szólj már hozzá te is«, — unszolták a hallgatag segédtsíztet. »A feltett esetben — volt a válasz — én előbb kvietálnék, kilépnék a császári hadseregből és a — dilemmából. Hazám polgára lennék és semmi más. Szabad urává lennék újból meggyőződésemnek és aszerint cselekednék«. Hát a kilépési reverzális, amelyet elbocsáttatás alkalmával köteles vagy aláírni, hogy tudniillik sohase fogsz harcolni az ausztriai császár ellen? »Persze, hogy kénytelen vagyok aláírni, de épp eme kényszerűségben rejlik a reverzális erkölcsi érvénytelensége« — felelt Görgey. Ez a lehetőség 1845-ben már nem tartozott többé az utópiák birodalmába. A *hic Rhodus, hic scdta* kényszerűsége minden pillanatban fölvetődhetett Görgey Artúrra és bajtársaira. Nem lenne-e jobb már most menekülni és még idejében megfútni e súlyos lelkiismereti összeütközés elől? Az atya, a jó Görgey György, akinek akarata szabott törvényt fia pályaválasztásának már a toporci sírbolt csendes lakója. Csak a másvilágon neheztelhetne a család büszkeségére, ha az levetné a császár kabátját. De végtére is parancsolhat-e egy huszonhétéves fiatalembernek meg-

változhatatlan állásfoglalást a gyermeki kegyelet, mikor testben, lélekben az elfojthatatlan csömör és a kiábrándulás más útra rendeli? Az évek óta húzódó tétovának most véget vetett a férfi sorsa: a nő.

1843-ban Guido körében megismerkedik Artúr M. Friderikával, egy bécsi nagykereskedő leányával, aki vonzó, szerény, álmatag egyéniségével és huszonegy évének virágzó fiatalságával mély benyomást tett a zordkedélyű, magányostermészetű magyar huszártisztre. A leány atyja szerencsétlen spekulációk és hitelnýújtások következtében csődbe jutott. Ez a csapás leverte és összetörte a leányt, s egy bécsi látogatása alkalmával Artúrt a kelleténél is mélyebben meghatotta a leány betegsége s jó szíve, naivitása, tájékozatlansága belesodorta az anyai ravaszság által felállított csapdába. Görgey nyilatkozott: inkább testvéries vonzalomból és lovagiasságból, mátkájává tette a bécsi leányt azzal az ígérettel, hogyha anyagi körülményei megengedik, oltárhoz fogja vezetni. A leány gondos szülei — úgylátszik — nem ismerték Artúr helyzetét, mikor szemet vetettek reá. A nádorhuszártisztek többsége jómódú, sőt vagyonos magyar birtokos-családok sarjadékaiból telt ki. Az első felületes impressziókra Artúrt is ebbe a kategóriába sorozhatták, hiszen honnan sejtették volna, mennyi koplalást és nélkülözést takart el a fényes huszáruniformis. Artúr sokkal jellemesebb férfi volt, semhogy szemfényvesztést játszott volna anyagi viszonyaival és házassági terveivel. Nem vette észre, hogy oly mértékben hül ki szíve választottjában az érdeklődés melege, amely mértékben tisztázódott családja előtt Artúrnak reménytelen anyagi helyzete. Aki a vőlegényt csak kevésbé ismerte, az nem kételkedhetett abban sem, hogy inkább magára dönti képzelte mennyországnak boltozatát, mintsem hogy rokonaihoz forduljon segítségért. A tönkrejutott bécsi kereskedő képtelen volt letenni azt a tizenkétezer pengő forintnyi óvadékot, ami Artúr házasságához szükséges volt. Az adott szó

kötelezettsége nem látott más kibúvót ebből a kelepceből, mint a nyugdíjaztatást, a hadseregből való kilépést és a polgári életpályán való elhelyezkedést. Mikor hosszú töprengés után erre az elhatározásra jutott, villámgyorsan cselekedett.

A Guidóhoz írt levelében (1845 május 18) szokott szenttelen tárgyilagosságával és pontosságával sorolja fel ama elhatározásának okait, amelyeknek pszichológiai hatásait az imént vázoltuk. S mikor az okos és óvatos Guido végigcáfolja öccsének érveit és ürügyeit — idézve Goethe ama mondását, hogy háromszáz szürke ló sem tesz ki egy fehér lovat — s szokott értelmes józanságával tépi szét Artúr szerelmi illúzióit: június 7-én egy részletesebb indokolással védi meg immár változhatatlan álláspontját. A Friderikára vonatkozó lelkes és nemes argumentumok nem túlságosan érdekesek. Hiszen alig egy esztendő múltán a viszony felbomlása igazolta Guido bölcs szentenciáit s a két képzelt szerelmes fájdalom nélkül vált el egymástól éppen akkor, amikor Artúr az első lépéseket tette Prágában egy új polgári egzisztencia alapjainak lerakásához.

A hadseregből való kiválást bejelentő levelében Artúr első helyen honvágyra hivatkozik. Erre Guido, aki a császári szolgálatban mint osztrák beamter már egy évtizedre tekinthetett vissza, így okoskodik és hadakozik öccse honvágya ellen: »Annál kevésbé veheted komolyan, miután minden, csak némi valószínűséggel is realizálható jogaidról a legszűkebb értelemben vett hazádhoz igen követésreméltó észbeli okokból rég lemondtái — és mivel jellemedet számbavéve, előreláthatólag az első három esztendei Magyarországon tartózkodás után megátkozodnál azt az órát, amelyben először támadt fel benned a gondolat — a jelen században! — és igen tekintélyes szabad vagyont birtoklása nélkül, ezen forrongó országban letelepedni«. Lám ennyire osztrákká vedlett már a derék

Guido, a bécsi sóhivatalban. Lám, mekkorát tévedhet egy úgynevezett reális értelem is a realitások felismerésében, mikor a »jelen században« anakronizmusnak ítéli öccsében a honvágy és a nemzeti érzés felgerjedését. Guido már az »összhaza« szemléletében nő fel, s bármennyire ismerni vélte is Artúr lényét, nem sokkal többet ismert e rejtélyes arcból, mint amennyit az a katonai szolgálatban megmutatott. Nem ismerte az Ariúr »kameleonkodásának« lelki kínjait, mert ő aránylag könnyű szerrel vált telivér osztrákká, holott fiatalabb testvére évek óta prédája a legnehezebb lelkiismereti íusáknak, ébredő magyar érzése és katonai szolgálatának viszonyában.

Artúron volt a sor, hogy megleckéztesse bátyját, miért nem vált benne osztrák aludt tejjé az ősi magyar vér. »Bánt a honvágy, — válaszolta június 7-én. — Ezzel azt akartam mondani, hogy hazámat jobban szeretem, mint állásomat. És miután a kétkulacsosság vádjá nélkül mindkettőé nem lehetek egyszerre, hát csak inkább odaállok, még némi anyagi áldozatokkal is, ámbár mondhatom, elég csekéllyel, ahová vonzódom. Hogy azalatt, míg más kenyér után járok, valamely ideiglenes alkalmazást nem fogok visszautasítani, az igaz. De minden császárit visszautasítok, sőt még az olyan pártfogás alatt mutatkozót is, amely nekem visszatetszik.« Mit tudta szegény Guido, hogy Artúr lélekben már rég elszakadt az egész fekete-sárga világtól, hogy öccse nagyon szabadelvű, majdnem radikális politikai elvekre tett szert, hogy a Pista jurátusnak írt leveleiben a főhadnagy úr már évek óta agyveleje fölött inkább a frígiai sapkát viseli, mint a huszárcsákót.

Az ezred tisztikara őszinte sajnálkozással látta Artúr megingathatatlan elhatározását. Görgey jó bajtárs volt és derék barát. Talán még kedvezőbb előléptetés is várt volna reá, mint legtöbbjükre: annyira buzgó, annyira tehetséges, annyira szigorú katonának mutatkozott. A Teleki Ádám gróf által alá-

írt ezredbizonyítványa igazolta, hogy Görgey Artúr 1842 május 1-től a mai napig (1845 július 23), a császári királyi 12-ik számú nádorhuszárezredben, legutóbb mint segédtsiszt »kitűnően, híven, becsülettel, buzgalommal szolgált s ezen idő alatt előljáráinak legteljesebb megelégedését és tisztársainak kiérdemelt becsülését bírta«. Az ezredparancsnokság pedig kedves kötelességet teljesít az ő irányában, »midőn a föntebb írt, igazságnak híven megfelelő adatokat pecsétjével és aláírásával igazolja és őt mindenfelé, hol bárminemű szolgálatba lépni szándékozik, a legjobban ajánlja«. A conduite-lista dicséri természetes tulajdonságainak sokaságát és jelességét, modorának finomságát, határozottságát, nyelvismereteit (magyar, német, szláv s egy kicsit latin), lovaglóművészetének szépségét és biztonságát, kamerádjaihoz való viszonyának nyíltságát és őszinteségét, férfias komolyságát, a tudományok iránt való érdeklődését, stb. A Hardegg gróf által szignált elbocsátóirat szerint a legfőbb haditanács megengedte, hogy Görgey Artúr huszár főhadnagyi rangjáról leköszönhessen. »Eddigi szolgálata alól teljesen föl van mentve azzal a hozzáadással, hogy miután minden fenntartás nélkül lépett ki a cs. kir. katonai szolgálatból, neki sem a hadseregbeli egyenruhának viselése, sem a katonatiszti jelleg használata nem engedélyeztetett... hogy továbbá neki sem nyugdíjra, sem egyéb elhelyeztetésre a kincstár irányában nincs igénye, s a katonai hatóság alól teljesen a polgári törvény alá tartozik«. Ezzel a három okmánnyal zárult le hivatalosan is Görgey Artúr osztrák tiszt-pályája, amelyen egyhuzamban tizenkét és háromnegyed évet töltött. Eladta lovait és díszöltönyét. Ezzel a tartaléktökével indult a szabad élet viszontagságainak és bizonytalanságainak huszonhétéves korában. Az újból megnyert függetlenség küszöbén sietett teleszívni magát a szabad élet sós, fűszeres levegőjével.

II

Ismét otthon Toporcon — Vegyészeti tanulmányok — Redtenbacher és családja — A kókaszdióolaj képlete — Egy ifja tudós-jelölt Prágában — Megismerkedés Auboin Adéllal — Mari néni — A házasságkötés — A pozsonyi diétán — Gazdatiszt Toporcon — A nagy »fogalomzavara események« sodrában

Alighogy kiszabadult a császári kalitkából, otthagya a cseh fővárost s az anyai nagynénjének meghívására a sziléziai Bielitzbe utazott. Kolbenhayer Károlyné, egy jómódú posztókereskedő neje, igaz rokoni szeretettel zárta karjaiba unokaöccsét s hogy kedvét találja, meghívta Pistát is, akkor átmenetileg szepesi aljegyzőt. A két testvér, akik évek óta nem látták egymást, mint két gondtalan vakációs diák töltötte együtt 1845 nyárvégét és őszelejét. Pista magával hozta a másik nagynéninek, Mari néninek meghívását is Artúr számára Toporcra, hogy mielőtt döntene az új pályaválasztás problémáján, látogassa meg szülőföldjét, ahol a fagyos atmoszféra már teljesen fölengedett s meleg atyafiságos milieu várta a facér katonatisztet. Artúrnak az az ötlete támadt, hogy Galicián keresztül, mint turisták vándoroljanak haza a nedecvárófalvi határon át.

Könnnyű batyúval és még könnyebb szívvel vágta neki az apostolok fogatán a hosszú útnak. A pihenőórákon Artúr zsebéből előkerült Hartmann Móricznak, a német Berangernek »Kelch und Schwert« című verskötete. A szabadelvűség és a német nemzeti gondolat népszerű dalnoka akkor egész nemzedékének eszmevilágát képviselte költeményeiben, mint ná-

lunk Petőfi, A szabadságeszmék rajongása, a tiszta emberszeretet, a nemes, kissé fellengős demokrácia s a német nemzet polgári társadalmát mélyen felkavaró egységi mozgalmak hangjai csendültek meg a népszerű és divatos német költő lantján. Az a magasztos, világboldogító nosztalgia, amely a népek közötti szabad testvériség gondolatában kereste a megváltást. Forradalmár és republikánus szertelensége, a szentszövetségi rendszer gyűlölete, nagy germán nemzetének hivatásérzete, amely hatalmi erejét nem a kisebb népek eltiprásában keresi, a földtől messze elvonatkozott szabadságkultusz, az egyéni függetlenség rajongó szerelme, mind együtt, külön és zavaros, seprőszin oldatban ott kavaroztak e nagy romantikus költészetének nedűjében. István talán e megható barangolások napjaiban ismertette meg bátyját Hartmann Móric lelki és szellemi világának magyar rokonaival is, akik a szabadságról, az elnyomott nép szenvedéseiről, a régi dicsőségről s a magyar nemzet nagy történelmi hivatásáról még szebb strófákat énekeltek, mint a német költő. Ilyen felajzott, boldog nyugtalanságban érték el a Magura bércét, ahonnan feltűntek szemük előtt a magyar Tatra főséges ormai, s a völgy mélyén a Poprád fehér csíkja Toporc óriási hársaival.

Az egész Görgey-rokonság boldogan ölelte keblére a rövid egy hétre visszatért tékozló fiút. Senkise tett neki szemrehányást, amiért huszonhétéves korában indult új életet kezdeni. Ellenkezőleg: buzdításokkal és tanácsokkal látták el, s a család egyik barátja, Rosier Gusztáv főbányaigazgató azt ajánlotta neki, hogy válassza a vegyészeti szakmát, amire Artúrt analitikus, fontolgató, következtető elméje szinte predesztinálni látszott. A tudományos pálya különben is nagyszerűen illett Artúr jelleméhez. A tudomány emberei műveik és alkotásaik közben legkevésbé vannak arra utalva, hogy emberi elfogultságokkal és gyalrlóságokkal, vagy hasznos megalkuvásokkal számoljanak. Az ő munkájuk

színarany ahhoz a nemtelen ércekkal kevert végy lílékhez képest, amiből még a legeszményibb célokra feszülő politikusnak is meg keli választania a matériát. Az olyan kemény, hajthatatlan, független lélek, mint Görgey Artúr, akiben oly kevés az élettaktikai érzék, aki fittyet hány a rangra, vagyonra, hírnévre, kitüntetésekre s annyit adott a nyilvános elismerésre, mint a »kínai miatyánkra«, sehol se érezheti magát otthonosabban, mint a tudomány országában. Kapva kap hát Rosier tanácsa után, aki beajánlotta Redtenbachernek, a prágai német egyetem vegytani tanárának. Hogy sok időt ne veszítsen s bugyellárisa idő előtt ki ne ürüljön, sietett Bielezen át vissza Prágába, hogy le ne késsen a szemeszterről.

A prágai német tudós személyében Artúr nemcsak tudományos mentort szerzett, hanem őszinte, jóakaró atyai barátot is. Redtenbacher József 1840 óta volt a kémia tanára s 1848-ig adott elő Prágában. Szakirodalmi tevékenységében sokat foglalkozott a szerves vegyészettel, így a zsírsavval; egyik tanulmányát Liebiggel együtt dolgozta ki. »Redtenbacher — írta Artúr első levelei egyikében új helyéről — egészen kedvemre való férfi... Ami még homályos a fejemben, ő képes lesz azt megvilágosítani, netalán az apokalipszis egynémely helyeit kivéve. Szorgalmas tanítványa leszek«. Egy félévvel később Röslernek ezt írja: »Redtenbacherhoz való ajánlásod által egészen boldoggá tettél. Éledek, mint még eddig soha. A kémia tanulmánya már magában, és oly kitűnő tanár vezetése alatt, mint Redtenbacher, egészen meghódított«.

Artúr két- és félesztendőt töltött Redtenbacher oldalán, aki őt utóbb családi körébe is bevezette s aki teljes mértékben méltányolta új tanítványának vaszorgalmát, tehetségét, jellemét. Kezét akkor se vette le róla, amikor az egész világ elhagyta a bukott diktátort. Bécsi egyetemi tanári hatáskörében mindent megmozgatott a szabadságharc után is, hogy Artúr számára tisztos polgári egzisztenciát teremthessen. A

volt huszártiszt hálás ragaszkodással viszonzotta jövőjének gondoskodását. »Redtenbachernak példáján látom — írta 1847 július 23-án Istvánnak — hogy száz tunya szolga közt mégis csak talál néhányat, kik a maguk talentumát el nem ássák, s e néhányat a száz közül, magához kapcsolja, személyisége által a tudományhoz, a tudomány által a természethez, ehhez az örökkévalóhoz, hogy annak törvényeit megközelítőleg megismerjék«.

Redtenbacher a saját laboratóriumában kvártélyozta el Artúrt. Ismerte több, mint szerény anyagi viszonyait, tudta, hogy visszavonultsága mögött nemcsak a tudományos búvárkodás olthatatlan szerelme izzott, hanem szemérmes szegénysége is. Egykori bajtársai a nádorhuszárezredből nem feledkeztek meg a »patikáriusról« s tovább is úgy tekintették, mint ezredük tagját. Artúr csak nehezen tudta kivonni magát a régi körből, amely annyi csodálkozással szemlélte az ezred egyik legjobb lovasát és legderekabbb tisztjét most sztoikus nyugalommal munkálkodni görebjei, lombikjai és görcsövei között.

A Redtenbacher-laboratórium leggyakoribb vendégei közé tartozott az egykori tullni iskolatárs és régi barát, Ivánka Imre főhadnagy úr, talán az egyedüli, aki értelmével felfogta Görgey Artúr pályaválasztásának titkát. Ivánka éppúgy, vagy talán még jobban ismerte Artúr családi és anyagi körülményeit, mint Redtenbacher professzor úr, hiszen akárhányszor volt hírvivő és közvetítő Prága és Toporc között. Sűrűn megfordult Artúr műhelyében, Sréter Lajos főhadnagy is, ugyancsak a nádorhuszároktól, aki ugyanolyan érzelmekkel csüggött hona állapotján, mint Görgey és Ivánka. Két esztendő múlva már mind a hárman ott lesznek az események első arcvonalában. A triumvirátus egyik tagja Batthyány Lajos gróf miniszterelnök parancsőtisztje, utóbb honvédezredes és a magyar hadsereg hadikövete Windischgraetz hercegnél, akit Jellacsics a hadijog gyalázatos megsértésével el-

fogat és megfoszt bajtársainak dicsőségétől és tragédiájától. Sréter meg a prágai garnizonban tűnődik, miképpen vezesse haza huszárait iszonyú akadályok és veszedelmek poklán keresztül, hogy rendelkezésére bocsáthassa magát és huszárait a nemzet önvédelmi harcának. De ha mindkettejükre oly ismeretlen és nehéz viszontagságok várakozhatnak, ugyan mi lendíthetné ki a harmadikat, ezt a magányos, hallgatólag, rejtélyes fiatal civil férfit pályájának egyenes utvonalaról? Mikor amazok szenvedélyesen vitatják a hazai dolgokat s a vegyészeti műhely enyhe csöndjében szidják az adminisztrátori rendszert, az egész pecsovics-világot s afölött vitakoznak pro és kontra, mi várhat egy magyar huszártisztre egy polgárháborúnak kötelesség-konfliktusaiban, és Sréter talán már a térképen mutogatja azt az utat, amerre huszáraival majd hazaszökik: Artúr a kókuszdióolaj képleteit tanulmányozza egy vegybontó vizsgálathoz, amelyet pályadíjra szán az egyetemen. Ha az ő feje is fői ezeknek a lehetőségeknek forró gőzében, mégse fájdul meg annyira, mint barátaié. »Még alig több két esztendejénél, hogy ott ültem a lóháton huszárosztagom élén — írja Istvánnak 1847 július 23-án —, élni-halni készen uralkodómért. De nekem csak heverészni, másokat bosszantani és magamat másoktól bosszantatni volt szabad ebben a szép, lagymatag, unalmas békeidőben. Ennél mégis csak valamivel jobb sorsra tartottam magamat érdemesnek«. Politika, honvágy, szabadság — ó be égetnek. Hadd fúrjuk fejünket még mélyebbre a vegyészeti analízisek vonzó mélységeibe s ha amazokat már-már Nesszus-ing gyanánt perzseli a császár kabátja, mi legalább szabadok vagyunk, ha szegények is s elénekelhetnök Petőfivel a farkasok dalát. De hát »én nem tudok panaszkodni, csupán vagy küzdeni, vagy győzni, vagy némán elveszni«. Hogyan is értethetné meg magát abban a könnyelmű, fecsegő, táblabíró-világban, amellyel nemsokára majd együtt kell küzdeni, vagy el-

veszni, a szónokok és politikusok társadalmában, ahol a szívek rendszerint a retorika szalmalángjánál hevülnek fel s alszanak ki legott. Mit érhetnek egy kémikus mérlegén a rettentő bombasztok és frázisok, aki megszokta a parányok közti megkülönböztetések babramunkáját, s aki minden szót latra tesz s mindennek megfogható lényegét kutatja. Görgey nem azért maradt idegen a forradalmi közélet zajló bőbeszédűségében és nyíltszájúságában, mert nem ismerte az alkotmányt, a hagyományt, a diétái élet szubtilis formaságait és ősrégi cirádáit, hanem azért, mert a pozitív munka és a cselekvés embere sohase lát árnyékot a szavak és a tettek között.

Egyelőre itt vagyunk még az aranyos Prágában s Redtenbacher oldalán napról-napra szép előhaladást teszünk a legbevégeztettebb tudományban. Csaknem egy esztendeig eltartott kis pénzecskeje, amelyet fölszerelése és lovai árából kapott, mikor leoldotta derekáról a huszárkardot. Azután Redtenbacher ajánlatára ösztöndíjat kap. Lassankint különben is családtag lesz a jó mester házában. Az ő engedélyével hívogatja és csábítgatja a vegyészeti pályára Pista öccsét is, mikor az — miért, miért nem — egy darabig tanácstalankodik a vármegye és az ügyvédség között. A hosszú nyári szünidőket is együtt tölti professzorával a vidéken, »őneki köszönhetem — írta Guido-hoz 1846 november 15-én — hogy ebben az évben nem vagyok többé kénytelen, úgy, mint tavaly, a tanulmányaimhoz szükséges költség megtakarítása végett olykor érezhetően fájni és koplalni. A szobát, amely megvéd a hideg időjárás ellen, a kályha melegét, mely kellemesen környez, sőt magát a világítást is, melynek fényénél e hajnali órában Noked írok, mindent, de mindent neki köszönhetek, s korántsem azért, mintha minden jótéteményt már megszolgáltam volna és jutalom gyanánt vehetnem... Eredményeim még nagyon szerények«. Vajjon nem a szerénység gögje-e, hogy ennyire lebecsüli előhaladásának ered-

menyeit? A módszeres és fegyelmezett gondolkodás szilárdságát a vegyészeti kísérletek csiholták ki természetéből. Hajlott korában maga mondta Visegrádon Thán Károlynak, a jeles magyar kémikusnak, aki egyébiránt szintén Redtenbacher tanítványa volt, hogy kémiai tanulmányai közben tanulta meg: pusztá okoskodásaiban, sőt megfigyeléseiben is mily sokféleképpen csalódhatik az ember, a valóság felől, de egyúttal megtanulta azt is, mi módon lehet csalódásait sikeresen ellenőriznie s így a valóság felismeréséhez biztosan eljutnia. Ez az ekzakt módszer volt legerősebb és legfeltűnőbb vonása katonai műveleteinek is, annak, hogy megmenekült a forradalmi tábornokok képzelgéseitől és révedezéseitől, akik túlságosan jelentőséget tulajdonítva a háború úgynevezett morális, vagy lélektani tényezőinek, gyakran hajlandók voltak elhinni, hogy népfölkelők kaszáiból szórnak vilálmokat az ellenség hat- és tizenkétfontos ütegeire. Elméjének nyugodt okossága és megfigyeléseken és ellenőrzéseken alapuló óvatos judíciuma Görgey Artúrt mentesítette a polgári tábornokok és a külföldi adventurier-k hagymázos látomásaitól, a fantáziának ama kicsapongásaitól, amelyek egy forgácsból is egész erdőket tudnak varázsolni.

A Redtenbacher-körben azonban nemcsak a szerves kémia ifjú adeptusai találtak otthont. A kitűnő professzor tökéletes világfi volt, kedvelte az élet örömeit, a vadászatot, a férfias multságokat. A tanár felesége és két ifjabb nővére másfajta társaságot is vonzott Prága jobbmódú német polgárságából. Itt találkozott Ariúr egy fiatal, önálló gondolkodású francia társalkodónóval, aki Rendtenbacher sógornőjének barátnője volt s akit éppoly melegséggel és szeretettel fogadott ez a meghitt kis társaság családtaggá, mint akár Artúrt. A francia leány, Auboin Adél akkor huszonnégy-huszonöt éves lehetett. A fiatal hugenotta nő 1822 szeptember 12-én született, a franciaországi Pontarlierben (Doubs-departement). Korán elárvult és

elszegényedett s mikor a cseh fővárosba került, már nagy életiskola volt mögötte. Tizenhét éves korában már a maga lábán élt, Drezdában és Lipcsében volt társalkodónő előkelő szász nemesi családoknál s innen jutott a prágai Likawetz-családhoz, ahonnan Redtenbacher is nősült.

»Itt Redtenbacheréknál — így beszélte el utóbb visszaemlékezéseiben Auboin Adél — gyakran hallottam beszélni egy kiválóképpen zseniális fiatal magyarról, aki régebben huszártiszt volt cseh garnizonban... Egy ízben Redtenbacher behívta családjához tanítványát és bemutatta: Artúr von Görgey. Én is akkor ismerkedtem meg vele... Mihelyt belépett a szobába, *rögtön* megfigyeltem. Egész föllépését személyiségének rendkívüli szerénysége jellemezte, ami igen disztíngvált benyomást gyakorolt ugyan, de anélkül, hogy a szemlélő már első látásra valami rendkívüli impresziót nyerhetett volna róla. Csak a további társalgás folyamán, amelynek csakhamar urává lett, s amelyet felöltő ügyességgel vezetett, és csak mikor a pápaszeme mögül elővillanó kék szemének meleg, kedves, mégis éles tekintete érte az embert, amikor szellemes diskuszióját hallgatta, amely akárhányszor gúnyos éllel és meglepően erős kritikával villogott: csak akkor és apránként kapta a hallgató azt a benyomást, hogy egy ritka érdekes, rendkívüli férfúval van dolga. Ám azért a mélyebb érzésnek, az érzelmi melegségnek sem volt híjával, sőt, aki szavát hallgatta, könnyen juthatott arra a meggyőződésre, hogy ez az ember igazán sajátos keveréke az okosságnak, a biztosan ítélő szellemi fölénynek és a — szentimentalizmusnak, de ez is változékony, fordultatos, s hol a Jean Pauléra emlékeztető, hol pedig kíméletlenül maró, Heinenak, vagy Börnenak modorában. A fiatal ember előszere-tettel olvasott föl nekünk Schiller verseiből és mellékesen néha maga is próbálkozott a költészet nemes művészetével.« A nyílteszű francia leány behatolt-e valóban e lélek redőibe és ez agy titkos rekeszeibe?

Nem vezette-e tollát az éledő vonzalom elfogultsága, amely a szívkirályban mindig a regényhőst látja és a tőkélyt? Mikor ezek az emlékek, ezek az első benyomások ellepték az idegen leányt, Görgey még nem udvarolt neki. Vagy talán később, az együtt átélt dicsőségek, viszontagságok és tragédiák a múlt és a távolság ködén láttatták vele ilyennek Artúrt? Meglepő, hogy ez a leírás mennyire megegyezik Leiningen Károly gróf honvédtábornok jellemrajzával, amelyre pedig akkor már az árulás vádjának s az író lelki állapotának árnyéka esett, a bitófa tövében, az aradi vár börtönének sötétjében.

Hitellessük meg Görgeyről a vértanú tanúságát. »Senkise tudott nyugodtabban és közönyösebben tubákolni, mint ő. És gyakran láttam okos, bátor és elszánt embereket e csekélység által sodrúkból kihozva, mert a tubákolás alatt szemei átható élességgel nyugodtak a beszélőn. Ez az erős tekintet oly éles volt és átható, hogy a legtöbben érezték, hogy egy megingathatatlan jellem, egy fölényes koponya áll előttük... Bár nem volt a szószék embere, mégis kevesen akadhattak, kiknek, mint neki, az értelmes, szabatos kifejezőmód rendelkezésükre állott. Metsző logikával tudta a dolgok lényegét kiemelni és sohase tapasztaltam, hogy önmagát ismételte, vagy beszédjében hézagot hagyott volna. Mély gondolkodó volt, s amint lassan beszélt, érezte az ember, hogy minden szó meg van fontolva... A legkritikusabb pillanatokban, valamint a legnagyobb megerőltetések között megjelenése felvillanyozó hatással volt... Életmódja józan volt és mérsékelt anélkül azonban, hogy az élet élvezeteit megvetné, de egy asszony se dicsekedhetett azzal, hogy ezt a férfit a becsület és a meggyőződés által maga elé szabott útról akár csak egy hajszálnyira is eltérítette volna. Egy előttem kellemetlen hibája volt „az, hogy mindig rosszabbnak törekedett magát mutatni, mint amilyen a valóságban volt. Ennek oka nem gyermekes dicséretet váró hiúság, de a pozitív jellem véde-

kezese a benne élő gyöngéd érzelmek hatalma ellen. Ezért gyakran gúnyt üzött olyan dolgokból, amelyek; lelke mélyén igazaknak, istenieknek tartott. Senkise volt jobban áthatva Isten lététől, senkise bírta Őt gyönyörű alkotásaiban nagyobb elragadtatással tisztelni, mint Görgey. A természet mindenkifölött kedves volt neki s mily ékesszólóan tudta nekem leírni, szép hazáját, Szepest Tettetni nem tudta magát, de gondolatait elrejtteni igen. Az emberekkel szemben, akiket lenézett, soha nem mutatott barátságos arcot... Igen-igen sok becsvágy volt benne, de nem a nagy hatalom után vágyott; a dicsőség volt életének fénylő napja. Hogy nagy hatalomhoz jusson, ahhoz túlságosan nyílt volt, s ezért már akkor féltek tőle, mielőtt még veszedelmessé válhatott volna... A természettől nagy szenvedélyekkel felruházva, a küzdelem volt életető eleme az élet arénájában. Gyakran ok nélkül, anélkül, hogy a csapatoknak abban a pillanatban telkesítésre lett volna szükségük, beledobta magát a leghevesebb küzdelmekbe. A pénzt s a szerencse adományait a múltban sem ismerte és most sem becsülte. Ezért bőkezűsége a tékozlással volt határos. Emellett azzal a szép tulajdonsággal bírt, hogy a jót oly módon cselekedte, ami által nem sértett. Ilyen volt Görgey, minden erényeivel és hibáival egész férfi és hős, a szó legnemesebb értelmében.« Szellemének izmos pozitivizmusát mutatja, hogy a hosszú és alapos megfontolások és a gyors cselekvések embere volt. Ahhoz a sakkjátékoshoz hasonlított, aki nagy fejtörés után mindig a királlyal mozdult ki, s ezzel több mozdulatot tett, mint a többi bábbal együttvéve. Ezért is vesztett el oly sok játszmat, ha nem is a harcmezőn, de az élet porondján. Mikor arról értesült, hogy Redtenbacher legkisebb sógornője is férjhezmegy, ennekfolytán Adél hazakészül Franciaországba, 1848 január 16-án eljegyzí. Ő kor, vallás, jellem és vagyon tekintetében annyira hozzám illő, — írta Guidonak január 17-én, — meg vagyok győződve: boldog leszek

vele, ha Isten egészséget ad.« »Hogy mind Adél, mind magam vagyon nélkül vagyunk, — írta Mari néninek két nap múlva, — cseppet se akadályoz minket abban, hogy boldognak és elégedettnek érezzük magunkat. Kevés szükségleteink vannak és mindketten megtanultunk nélkülözni.« Ez a házassági terv mégis kikököntette tudományos pályájának vonaláról. Mestere ajánlatára ugyanis már arra készült, hogy a lemergi egyetemen megpályázza a kémiai tanszék mellett a tanársegédi állást. De most nincs idő megvárni, mívégre juthat ez a szándék. A zavaros időben különben is jobb lesz bevárni otthon az eseményeket, mint idegen földön.

Görgy Ferenc, a toporci földesúr már a múlt esztendő nyarán meghalt. Özvegye, Mari néni, azzal a tervvel foglalkozik, hogy Artúrt hazahívja gazdálkodni. Az ifjú tudósnak kapóra jön a meghívás. Passzióval gazdálkodna, modern, intenzív, tudományos elvek szerint, hiszen az agrokémia egyik része a szerves vegytannak. Abban az esetben, ha sikerülne megegyeznie a jó nénivel, — de nem szívességi, vagy jótékonyági alapon! — akkor Toporcon az alkalmazott kémiából megmutathatná tudományát és munkaerejét. De hátha az öregasszony túlságosan maradi, s már csak férje iránt való kegyeletből se akar eltérni a régi külterjes gazdálkodástól? Mindegy. Az időközben abszolváltság egybekelés nem túrt haladékat egzisztencia tekintetében. Mari néninek még levelében kikötötte, hogy úgy állit be Toporcra, mint gazdatiszt, nem pedig, mint Görgő és Toporc örökös ura. Miután kölcsönpénzen megvásárolta Adél részére a legszükségesebb kelenyét, Bécsben néhány napot kellett eltöltenie, hogy az időközben betegen odaérkezett Mari nénit is ápolja. Artúr a néni betegága mellett élte át a bécsi márciusi forrongást, a Studentvilágot s a Metternich-rezsim összeomlását. Akármennyire tükön ült is, nem mozdulhatott ki a szobából s a nagy felfordulás zaja-nesze csak a hotel ablakán átszűrve és elhalkulva ért fü-

lébe. Csak a történetesen Bécsben tartózkodó Pista elbeszéléséből értette meg a márciusi napok jelentőségét. Saját gondjai és bajai azonban sokkal inkább elfoglalták, mintsem hogy ráért volna magának képet alkotni a bécsi átalakulás természetéről s még március derekán bizonyára nem hitte, hogy ezek az események őt is érinteni fogják életmódjában, egzisztenciájában, ambíciójában. Mikor az öreg néni jobban lett, visszautazott Prágába, hogy magával hozza feleségét.

Redtenbacheréktól szívélyes búcsút véve indultak a hosszú nászútra. Március végén újból Bécsben voltak, ahol Artúr hitvesét bemutathatta Guido családjának, s azon nyomban gőzhajón folytatták utjukat Pozsony felé Mari néni és Pista társaságában. Az utolsó rendi országgyűlés a bécsi és pesti események hatása alatt lázasan alkotta az új törvényeket, amelyek néhány forró nap alatt gyökerestől felforgatták a régi rendszert, s annak romjain, a történelmi alkotmány és a jogfolytonosság köveiből felépítették a demokratikus magyar királyságot a nemzeti és állami egység alapján. Pista elvezette bátyját az alsó tábla karzatára, ahol alkalmat nyert végre szemtől-szembe látni a hon nagyjait és az ország oszlopait, Kissé szédült fővel felejtkezett rá a történelmi látványra, arra a pompás arénára, ahol a nemzet legkiválóbb politikai gladiátorai mérték össze erejüket. Akkor látta először a legnagyobb magyarnak oroszlánfejét, amint nyugtalanul, idegesen, e boldog politikai szaturnáliákban maga is megzavarodottan figyelt azokra, akik egy-két nap alatt valósították meg mindazt, amit ő évtizedek eredményének álmodott. És ott állott a diadaltól ittasan, az ölébe hullott gyümölcsök élvezetétől felmagasztosulva, csodás tehetségeinek íjját a megpattanásig feszítve a nagy ellenfél, a szónokok legnagyobbika, a beszéd és a cselekvés alkotómámorában, aki úgyszólván diktátora volt az alsó táblának, a nemzetnek, sőt néhány felejtetetlen na-

pon keresztül az egész dunai Monarchiának. A nagy triász harmadik alakja akkor már szintén feljött Zalából, hogy tömör, nyugodt, tiszta lángelméjét, jupiteri tekintélyét a törvényalkotások művében rendelkezésére bocsáthassa nemzetének. Valóban a francia états généraux 1789-iki seregszemléje óta nem látott még a világ ilyen törvényhozó testületet. A három nagy égitest fényében szinte eltűntek a magyar rendiségnek olyan pleiádjai is, mint Eötvös báró, Batthyány Lajos gróf, Teleki László gróf, Szemere Bertalan, Szentkirályi Móric, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor, Szalay László, Pázmándy Dénes, stb., hosszú évtizedeken át természetes mentségei egy kiváltságokról lemondott osztály vezetőszerépének, amely nem szűnhetett meg az átalakulás után sem. Az ismeretlen, obskúrus kis vegyész, aki egész életét külföldön töltötte, együtt látta most hazájának és nemzetének egész etikai és szellemi nagyságát ezeken a fejeken és szíveken keresztül. Vajjon hányan maradnak majd meg a nagy próbatétel napjára, amikor ezekért a váratlan és nagyszerű vívmányokért a fővesztés kockázatáig kell helytállani? Hány csillag tűnik le, vagy sötétedik el, ha majd vér önti el a földet? Mert — elmélkedett magában, mikor már szemüvegén át célbavette ezt a ragyogó társaságot, — nem lehet ingyen kapni ilyen nagy dolgokat. Ezekért majd fizetni kell egyszer, s vajjon hányan lesznek, akik fizetni akarnak és fizetni fognak?

Az új körülmények azonban nem engedik, hogy Pozsonyban addig maradjon, ameddig szeretne. Mikor az új asszonnyal és Pistával Pestre érkeztek, — Mari néni bátyjához, Kosztolányi úrhoz ment a bars-megyei Nemcsénybe — egy pillanatra megfordult a fejében a gondolat: hű marad tudósi és bűvári ambícióihoz s a pesti egyetemen megpályázza a vegyészeti tanszéket. Az új kultuszminiszternek, Eötvösnek személyesen adja elő kérését. Szívesen fogadják, egyelőre azonban várnia kell, amíg a hullámok lecsillapodnak.

A dilizsansz tovább megy az ifjú házaspárral Toporc felé. Útközben mindenütt rokonok és ismerősök várják a francia menyecskét, akit Artúr hozott. Az asszony meg van illetődve a pays barbare-ban. Megismerkedik Lócsén férje nagyanyjával, özvegy Percziánnéval. »Kiváló, rendkívüli nő volt«, — így beszél róla Adél ötven esztendő múltán is. — »Nagyműveltségű, sokat olvasott s egész sereg nyelven beszélt nagy tökéletességgel, többek között még latinul is tudott. Megjegyzem, ilyenfajta meglepetések még gyakran értek engem Magyarországon és nem egyszer elcsodálkoztam, hogy Isten háta mögötti falvakban milyen ragyogó intelligenciákkal találkozik az ember, milyen csiszolt szellemekkel, akik olvasottságukkal és tudásukkal élénk kapcsolatot tartanak fenn Európa szélső Nyugatával... Közben elszórtan még egész sereg új rokonnal ismerkedtem meg, mindannyit kedvesnek, szívesnek találtam és különösen a férfiak műveltsége messze meghaladta azt, amit közepesnek lehetne mondani.«

Itt vagyunk hát végre Toporcon, egyelőre a ház asszonya nélkül, mert Mari néni még barsi rokonságát látogatta. A későn fakadó felvidéki tavasz időt ad Artúrnak, hogy elkészítse egy okszerű mezőgazdálkodás tervét és végképp szakítson a more patrio gazdálkodás elévültségeivel. Egy darabig azon is füstölög magában, hogy vegyészeti műhelyt rendez be magának és szót fogad mesterének, aki lelkére kötötte, hogy a világért se cserélje el az akadémiai koszorút a közéleti, vagy katonai babérral. Közben ráér fésülgetni a kókuszdióoldatról Prágában készített disszertációját. Letisztázza és elküldi Redtenbachernak, aki a császári Akadémiára továbbítja Bécsbe. Mindenesetre furcsa szeszélye a történelemnek, hogy miközben Artúr az osztrák generálisokat veri, azalatt az osztrák tudósok a magyar honvédtábornok tudományos értekezését vitatják és bírálgatják s utóbb akadémiai kiüntetéssel is jutalmazzák, amiről a nagyreményű kérn-

kus már csak klagenfurti azilumában értesül. Most persze csak félszemmel bír mezőgazdasági és vegyészeti terveivel foglalkozni. Mari néni hazaérkezik s egyáltalában nem bír egyetérteni unokaöccsének modern gazdálkodási bogaraival. Nem megy a fejébe, miért akar az Artúr okosabb lenni a boldogult Feri bácsinál, aki jó lélekkel tűrte a botospánok és a cselédek ásatag és rabló mezőgazdálkodását, áldotta is érte a tót jobbágy s íme mégis bőven volt mit aprítani a tejbe. Hamar össze is zördültek a pedáns és lelkiismeretes unokaöccsel, amíg az faképnél hagyta az összes tudományos agrikulturai elveket és módszereket s ment minden a régi kerékvágásban. Csodálatosképpen Artúr most nem csinált kabinetkérdést a családi összeszólalozásból. Mintha érezte volna a toporci cincinnatusi idők kurta ideiglenességét és jelentéktelenségét.

A pesti radikális újságok ugyanis Toporcra is jártak. És amit azokból megtudott, a fele is bőven elegendő volt, hogy idegeit a fortissimóig feszítse. A Délvidéken kitért a fajok harca, a Bánságban és a Bácskában irtják a magyar és a sváb szigeteket, az új horvát bán, Jellacsics József báró felmondta az alattvalói viszonyt a pesti kormánynak s Erdélyből is rossz híreket hoz a posta az Unió körül. Artúrra úgy hatottak ezek a rémhírek, mint a csatalóra a trombitaszó. Lám, ilyen hamar igazolták az események az ő pozsonyi Cassandra-jóslatait. És ha mindaz kockán forogni látszik, amit a nagy országgyűlés alkotott, sőt mintha megnyílt volna a sötét örvény a magyarság előtt: maradhat-e ő ebben a tót faluban, távol a nagy dolgoktól, ahová szólítja a kötelesség és az ambíció?

Hát az lenne a sorsa, hogy elrozsdásodjon idehaza, mint valami damaszkuszi penge a gyáva ember kardhüvelyében? Nem érezte-e magán végigfutni a forradalom előérzetének hajnalelőtti megremegését? Hát a labda sohase fog már a játékoshoz kerülni —

kiáltott fel egyszer Mirabeau tehetetlen dühében. Nem nyílnak-e új mezők az ifjúság előtt a cselekvésre és a dicsőségre? Nem ütött-e végre az az óra, amelyről a konzul Bonaparte azt mondta, hogy »la carrière ouverte aux talents?« A toporci evangélikus lelkész fia, Halbschuh Dániel, akit a történelem Irányi néven fog ismerni, lám már országos híró ifjúsági vezér, maholnap követ és politikus. Nem kell-e most szerződést kötni a szerencsével? Oh, ez a gyilkos feszültség úgy kaparja a hátgerincét, mint valami kicsorbult kés. Hátha ő is a sors emberei közé tartozik, azokhoz, akikről Puskin azt állította, hogy »ismeretlen parancs sorsküldte végrehajtói«. A látszólagos nyugalom kínszenvedései, vagy a mézeshetek örömei még inkább zavarják az ilyen töprengéseit: vajjon van-e joga feltétlenül rendelkezni a saját sorsával, amikor csak az imént kötötte hozzá egy idegen nő életét is, akinek itt rajta kívül senkije nincsen. És az áldott Mari nénivel mi lesz ebben a felfordult világban, támasz nélkül? Nem ajánlotta-e fel életét a család e jótékony anygáának, aki ha zsörtölődik is olykor, de még sincs nálánál nemesebb szív a világon.

Hús tavaszi estéken órászáram járnak Pistával együtt a toporci kertet. A napnál világosabb, hogy Artúr nem maradhat többé itthon. Végre-valahára szakítani kellene már egyszer azzal az örült szerénységgel is, amellyel eddig öncsinálta gátakat emelt érvényesülése elé. Elvégezték: Pista egyelőre egyedül utazzon Pestre, mintha elfoglalná régi ügyvédbojtári helyét Zsivora fiskálisnál, valójában azonban jelentkezik önként honvédnek s puhatólózik Artúr részére is.

Az öccs szokott pontosságával járt el megbízatásában s rövid két héten belül már Toporcon is a levele, amelyben beszámolt küldetésének eredményéről. A régi nádorhuszártisztek közül már több bajtárs van az új rendszer szolgálatában. Nádosy Sándor tagja az országos haditanácsnak, Mérki-Piller Tamás István fő-

herceg nádor segédtisztje, Ivánka Imre a miniszterelnök katonai titkárja. Görgey Artúr számára tárva-nyitva állanak a régi baráti szívek és karok. Maga Ivánka ír Artúrnak és siettetni bevonulását Győrbe, ahova kinevezték az 5-ik honvédszászlóaljhoz századosná június elejére. Május 26-án hagyja el Toporcot és a siránkozó nőket. Feleségétől külön is búcsút vesz Késmárkról keltezett levelében: »Bizonyára még inkább rászorulsz a vigasztalásra, mint én. Éppen ezért most írásban megismétlem, amit Neked tegnap szóbelileg megígértem. ígérem Neked, nem keresem majd soha szándékosan a veszedelmet és nem felejttem el, hogy az életemmel Neked tartozom... De ha kitörne a háború, és ha valamely végzetes fordulat által Magyarország fennállása forogna kockán, akkor beállok önkéntesnek, még pedig lehetőleg olyan csapathoz, amely közel táboroz tihozzátok. Mert azt akarom, hogy elsősorban Téged és általad tulajdon boldogságomat védelmezzem meg.« Ez volt a cukrosvíz, amelybe a keserű orvosságot beadta. Mert mikor hazulról eltávozott, akkor már tisztán érezte magában a benső hivatást, hogy »vaskézzel belenyúljon hazája sorsának kerekébe«. Hitveséről azzal vélt gondoskodni, hogy rábízta Mari nénire, aki boldog volt, hogy íme más formában újból betöltheti a pártfogó angyal szerepét, így hagyta el megint Artúr a toporci hársakat. Vajjon hogyan és mikor fogja viszontlátni ismét?

III.

Honvédszázados Győrött az 5. zászlóaljnál — Az új honvédség tisztikara — Tanulmányúton Bécsújhelyben és Prágában az osztrák hadfelszerelési üzemeknél — őrnagy és nemzetőrt kerületi parancsnok Szolnokon — Vitái a vármegyével — A szeptemberi napok Pesten — A fővárosok fedezése a Csepelszigeten — Zichy Ödön gróf hazaárulási pere és elítéltetése — »Ez a mi emberünk« — Perczel és az ozorai fegyverletétel — Görgey szerepe Roth elfogatásában — Egy autoidaktika hadvezér — Kihallgatás Kossuthnál — Ezredessé léptetik elő — Móga táborában — A »collisio officiorum« — A magyar nép önvédelmi harca — Egy forradalmi brigád élén — A miklósfalvi haditanács — Schwechat.

A győri szolgálat nem volt ínyére az új honvédkapitánynak. Már az önvédelmi szervezkedés kezdetén fölös számmal jutottak a nemzeti véderőhöz selejtes tisztielemek is, olyanok, akik erkölcsi, vagy szellemi tekintetben alkalmatlanoknak bizonyultak. Az új honvédzászlóalj, amelyek önkéntes jelentkezés alapján keletkeztek, képzett, tetterős és ambiciózus tisztikart igényeltek volna, hogy mielőbb harc képes állapotban indíthassák őket a déli frontra. A magyar értelmiségnek azt a vékony rétegét, amely életpályául választotta a katonai szolgálatot, még a gyorsabb előléptetés reménye se kecsegtette a honvédzászlóaljokhoz. Egyrészt azért vonakodtak átlépni a vöröszinóros nemzeti véderőhöz, mert a hivatásos császári tisztnek bizonyos szkepszisével és lekicsinylésével nézték az új katonaságot s mert kaszt-szerű előítéleteik a lassú össze-

szokásnak későbbi fejlődési szakaszában se tudták levetkezni azt a véleményt, hogy az új, szükségparancsolta véderő voltaképpen a forradalomnak, vagy legalább is, a meg nem szilárdult új rendszernek a gyermeke. A céhbeli katonaság hazafiasabb része pedig azzal a megokolással tért ki a honvédszászlóaljhoz való áthelyezés elől, hogy a császári királyi hadseregnek magyarországi helyőrségei úgyszólván felesküdték a magyar alkotmányra, még pedig, — jellemző az idők zavaros voltára, — nemzetiségi, sőt honpolgári különbség nélkül.

Azok az idegen csapatok, amelyeket történetesen magyarországi kvártélyokban talált az átalakulás, kevés kivétellel, éppúgy felesküdték a negyvennyolcas alkotmányra, mint az itthon állomásozó magyar sorozredek. A magyar politikusok közül sokan előre látták, mekkora bajok eredhetnek abból az eskükényszerből, amely a Magyarországon tartózkodó idegen tisztikarra és legénységre is érvényesült. Épp azért már június közepén szorgalmazták a magyar és az osztrák hadügyminisztériumokban egyaránt, hogy mielőbb váltásuk le az idegen helyőrségeket magyar csapatokkal, amelyek a régi diszlokáció következtében részint Lombardiában állomásoztak, részint a többi örökös tartományban. Ez az óhajlás annál sűrűbben és erélyesebben nyilatkozott meg a magyar országgyűlésen, mert már a délvidéki bandaharcokban lépten-nyomon léket kapott az új eskü s az osztrák tisztek csak kedvetlenül vettek részt a pacifikáció véres munkájában, kivált mikor kitűnt, hogy az ellenség fekete-sárga zászlók alatt harcol ellenük. A magyar hadügyi vezetés különös súlyt vetett az Olaszországban harcoló magyar gyalogszászlóaljak és huszárezredek visszahelyezésére, hiszen az ott táborozó magyar egységek száma majdnem felülmúlta a hazában tartózkodó csapatok számát. Éppúgy kívánták azt is, hogy a magyar katonák ürítsék ki a csehországi és galíciai garnizonokat s hogy idehaza alkalmaztassanak. Ezek a sürgetések s a

bécsi intézőkörök kitérő, vagy halasztó magatartása volt egyik legveszedelmesebb gyúanyaga annak a viszonyoknak, amiből az osztrák-magyar háború kirobbant. Ha ilyen gyenge lábon állott a honvédelem képzett tisztikar tekintetében, akkor természetesen a szükség törvényt bontott s valami finnyás szelekciós szempontok nem érvényesülhettek a honvédtisztek kiválogatásában. A hadseregből átlépetteken kívül elsősorban azok a kvietált magyar tisztek részesültek figyelemben, akiket a kor, vagy a betegség nem tett szolgálatképtelenné, s akik a fegyelem és a kiképzés legelőkelőbb szabályainak ismeretét régi pályájukról hozták magukkal. Természetesen ebben a rétegben sem lehetett valami magas mértéket alkalmazni. Az új honvédtisztikar zöme a katonailag kiképzetlen fiatal magyar értelmiségből alakult, amely teljes erővel dobta magát az események forratagába s amely a maga idealizmusával, áldozatkészségével és politikai öntudatosságával vállalta az új Magyarország heroikus erőfeszítéseinek legsúlyosabb fizikai és szellemi terhét. A fiatal önkéntesekből kimustrált tisztikar néhány néhez hónapon át tanulta meg a katonai mesterség szolgálati és harcászati technikáját, saját vérén és veszedelmén. És ha a drill és a pedantéria tekintetében nem is versenyezhettek régi hivatásos hajtásaikkal, ez a forradalom fejéből kiugrott, ösztönös katonai génusz nyomta mégis bélyegét a nemzeti véderőre, amely keveset értett a puskaropogtatáshoz, de a rohamokban néhányszor remekül fejezte ki a forradalomnak és fájának lendületét. Utóbb, amint a küzdelem kifejlődésének arányai megnövekedtek, az alkalmas tisztii anyag hiánya is nőttön nőtt. Az állandó hadsereg megalkotásával — írta naplójában ezidőtájt Moltke, a későbbi szadovai és szedáni győző — a magyar nemesség kiadta kezéből a fegyvert is, ami talán nagyobb vereség volt a mohácsi vésznél is. Ennek a ténynek tragikomikus következményei mutatkoztak már az utolsó nemesi inszurrekcióban is. Azóta a helyzet

semmit se javult. Azért kellett állandóan működnie a forradalmi hadsereg-szervezés gyorsforralójának. Ez a mentsége részben Mészáros Lázár hadügyminiszternek is, aki Görgey szerint »minden dudvát, minden gyávát«, kinevez és előléptet tisztnek. »Mióta katona vagyok, — írta Szinnyey József Naplójegyzeteiben, — azon szomorú tapasztalatot szereztem, hogy egyre-másra neveztek ki a kuckóból a hadnagyocskákat, a csataterén vérző önkéntesekről és honvédekről pedig ki sem emlékezik; majd azt az időt is elérjük, mit Isten ne adjon, hogy később ily úrficskák kezébe kerülvén a vezérség, a jószándék is dugába dől.«

A nemzeti véderő tisztikarának más alkotó részei a népfelkelésnek és a mozgó nemzetőrségnek a vármegyék által választott parancsnokaiból képződtek. Kétségtelenül a vármegyei magisztrátus is adott derék, vitéz tiszteket a honvédségnek, de a katonai disziplinától való idegenkedés ennek a típusnak az arculatán szinte egyetemes jellemvonás volt. A nemes táblabírák a katonai szolgálatot is alkotmányos módon képzelték. És ha valamely rideg, hajthatatlan parancsnok megpróbálta kiábrándítani őket e felfogásukból, akkor sértődötten szaladtak a hadügyminiszterhez, vagy Kossuthhoz, hogy elégtételt kapjanak a személyükön esett csorba miatt. A csatakerülő tisztek, a reklámparancsnokok, operett-nemzetőrök és a Falstaff-ezredek jobbadán ebből a társaságból kerültek ki, épp úgy, mint a tisztí dandylike. Görgey levelei s később a Közlöny hasábjai tele vannak a lógós és bujkáló tisztek elleni panaszokkal. Debrecenben azt szokták mondani, bizonyosan nagy csata dül valahol, mert sok a honvédtiszt a városban. Új, idegen elemekkel bővült a honvédtisztikar, amikor Magyarországot is ellepte a lengyel emigráció s amikor a külföldről német, olasz, sőt angol jövevények és kalandorok jelentkeztek a kormánynál, a szabadság iránt érzett rajongásból, vagy talán csak azért, hogy valahol kiverekedjék magukat. A pesti, majd a debreceni kor-

mány tárt karokkal fogad mindenkit, aki piros vére hullásával kész megpecsételni rokonérzését a lovagias magyar nemzet szabadságharca iránt, vagy aki karriert akar csinálni ebben a nagy össze-visszaságban. Mint-hogy azonban ez az utóbbi réteg legkevésbé kerül vonatkozásba Görgeyvel, vagy hadseregével, legalább a szolgálatban, (eltekintve olyan kivételektől, mint Visoczky, Bulharyn, Guyon, stb.) bátran mellőzhetjük ezeknek a pszichológiai adalékoknak ismertetését Görgey emelkedő pályájában.

A végzet azonban nem azt a feladatot szánta Görgey Artúrnak, hogy rekrutákat gyakorlatoztasson s hogy kiképző tisztje legyen a győri zászlóaljnak, amelynek parancsnoka egy Pesten »városszerte uzorás hírben álló egyén« volt. Készséggel engedett hát a hadügyi kormány felszólításának, amely azt az utasítást adta neki, hogy Szmirnában és Konstantinápolyban fegyvereket vásároljon és hadfelszerelési cikkeket s azokat a magyar fővárosba szállítsa. E kiküldetésből azonban semmisenem lett, miután időközben az intézőkörök azt a meggyőződést szerezték, hogy az ajánlattevő kereskedőcégek nem megbízhatók. A fegyvervásárlás lebonyolítása a Levanteről nemcsak üzletnek volt kétes és homályos, de elszállítása majdnem leküzdhetetlen technikai nehézségekbe ütközött volna a barátságtalan indulatú Ószerbián és a lánokban álló Délvidéken keresztül. Mint tanult technikus katonát most azzal bízták meg, hogy az országban egy gyutacs- és lökupakgyárat szervezzen s e célból haladéktalanul induljon Bécsújhelybe és Prágába, hogy a császári királyi hadfelszerelési üzemeknél a gyártási eljárásokat tanulmányozza s ha lehet, azokból hosszabb időre elegendő kész muníciótömeget importáljon. Jóllehet akkor (augusztusban) az osztrák és a magyar kormány között napirenden voltak e legsúlyosabb természetű politikai összeütközések, az idők és a helyzetek végső tisztázatlanságát és kiforratlanságát bizonyította, hogy a magyar honvédszázados

vállalkozása elé Latour gróf hadügyminiszter semmiféle akadályt sem gördített. Az osztrák területen állomásozó magyar huszárezredekben akkor már megindult a bomlás és a dezerció folyamata. A bécsi hatóságok, különösen a had- és pénzügyminisztériumok, titokban és nyíltan dolgoztak a szerb fölkelők és Jellicsis kezére. Radetzkyhez Olaszországban szigorú és bizalmas utasítások mentek, hogy többé egyetlen magyar katonáját se eressze haza, akár a legénység maga kívánoznék, akár a magyar hadügyminiszter sürgetné. Görgey Artúr mégis akadálytalanul köthette meg a lőszeranyag szállítására vonatkozó szerződéseket, a Sellier- és Bellot-céggel, sőt állítólag régi bajtársi összeköttetéseinek segítségével bizonyos propagandát is folytatott Prágában a nádorhuszárok hazajövele érdekében. Görgey István tagadja ezt a Helfert báró osztrák történetíró által említett epizódot. Aki tudja, hogy Görgey milyen fegyelemtartó katona volt s egy forradalmárnak minden szubverzív hajlama mennyire messze állott az ő egyéniségétől, az előtt inkább valószínűnek látszik az a föltevés, hogyha Prágában szót is váltott régi ezredének magyar tisztjeivel, az aligha mehetett túl a baráti, vagy politikai tekintetben akadémikus eszmecserénél s bizonyos információk nyújtásánál, amelyek abban a nagy konfúzióban annyira maguktól értetődők voltak, ha külföldre szakadt magyarok találkoztak egymással.

A pesti muníciógyár felállításának terve Görgey személyével kapcsolatban reményt adott, hogy állandóan megtelepedhetik a fővárosban. Ezért feleségét Toporcáról Pestre hozatta és egyelőre elhelyezte Mari néni bátyjánál, Kosztolányi Móricnál, majd Lahner ezredes családjánál. Augusztust és a szeptember első heteit rövid megszakításokkal a magyar fővárosban töltötte, úgyszólván szem és fültanúja volt a lázban vibráló politikai közélet forradalmi kifejlődésének. A délvidéki komitácsi háború, mint a gyeptűz, kigyózott át a Bácskán és a Bánáton. A rendes serezi kato-

naság és az idegen vezetés képtelen, vagy akaratlan volt megbirkózni vele. Jellacsics zászlóaljai már átlépték a Drávát s úgy látszott, hogy megállíthatatlanul jönnek egészen Pestig s hogy szétugrasztyják az »Advokaten-Wirtschaftot«. Az ellene küldött gyérszámú magyar csapatoknál a zűrzavarnak és a szétmállásnak ugyanazon tünetei jelentkeztek, mint a déli fronton. Az olasz háborúra követelt segély kérdése megosztotta a kabinetet s népszerűtlenné tette a Batthyány, Széchenyi és Deák körül gyülekezett mérsékelt pártot, amely esetleg súlyos elvi és alkotmányjogi engedmények árán is kész volt megvásárolni a békét Auszriától és a dinasztától, amelynek látható feje egy jószándékú, félkegyelmű fejedelem volt. Amily mértékben megszilárdult Ausztria pozíciója Lombardiában, s ahogy sikerült úrrá lennie a lázongó örökös tartományok felett is, ahogy a hivatalos politikai irány a szláv barátság kurzusát vette fel, olymértékben nőttek meg a bécsi kabinet követelései az 1848-as áprilisi magyar törvények revíziójára, vagy teljes hatálytalanítására nézve. A különböző jegyzék-váltások Wessenberg és Batthyány között, a magyar miniszterek insbrucki utazásai és közvetítései, annak a tervnek az eredménytelensége, hogy a két ország parlamentjei közvetlenül tárgyaljanak egymással, nemcsak nem hozták közelebb az osztrák és magyar álláspontokat, hanem a dolgok törvényénél fogva minden meghiúsult kísérlet csak növelte a kölcsönös bizalmatlanságot. Ausztria szláv tartományaiban, valamint az alpesi vidékek népei között mindannyiszor magasra csaptak a dinasztikus hűség lángjai, valányszor a magyarok alá kellett tüzelni velük. Ezeket a különböző race-okát csaknem mindig össze leheteti kalapálni a magyar veszedelem ellen, amelyeket a hivatalos beállítás szerint egy kis fakciózus csoport szít az ucca segítségével. A magyar közvéleményben viszont oly mértékben apadt a lojalitás és a királyhűség, ahogy napról-napra érezhetőbbé vált, hogy ma-

gas kezek tartják annak a pokolgépnek gyújtózinórját, amellyel levegőbe akarták röpiteni az egész magyar államiságot. A legjobb hazafiak azonban borzadtak az uralkodóházzal való szakítás gondolatától, ami oly kiszámíthatatlan lehetőségeket érlelt méhében. Egy olyan konfliktusban, amelyben a magyarság feltétlenül szemközt találja magát tulajdon nemzetiségeinek nagy részével, az örökös tartományokkal (Bécs polgárságát nem számítva), az uralkodóháznak tekintélyével, a Radetzky által visszaszerzett katonai presztízsével és esetleg külpolitikai szövetségeseivel, ugyan mi várhatott volna reá? Micsoda esélyei lehetnek egy nemzeti ellenállásnak pénz nélkül, fegyver nélkül, katonai vezetés nélkül, diplomáciai segítség nélkül? Nem jobb és célszerűbb-e akár meghunyászkodás árán is elkerülni, vagy legalább elodázni egy ilyen összeütközés vészes következményeit? Ez a súlyos tétova teljesen megbénította a magyar kormány tetterejét. Ámde mit használ a megalkuvás készsége, micsoda eredménnyel kecsegtethet, ha a nemzet aládugja fejét a caudiumi járomnak, mikor Batthyány minden kétségbeesett békülő és engedő hajlandósága, Deák remény nélkül való passzivitása s már zilált idegeinek tehetetlen prédájává vált Széchenyi vézsikoltásai egy mérfölddel se tudták megrövidíteni, vagy meglassítani Jellacsics marsát, s a rácok örült garázdálkodásának halálzónáját?

Ezekben a forró augusztusi és szeptemberi napokban Kossuth Lajos fejezte ki »az idők egész roppant jelentőségét«. Míg minisztertársai elkopnak, vagy elmorzsolódnak, az ő tekintélye és népszerűsége sértetlen marad. Az egyedüli, aki miniszteri hatalmával élni mer és élni tud, s aki a maga tárcájának hatáskörében legalább viszonzni képes a túlsó oldal kihívásait. Beszünteti a pénzátutalást a lázadó bánhoz, mire ez »kénytelen« a bécsi pénzügyminiszterhez folyamodni s eldobni az álarcot. Ércfedezettel biztosított bankjegyeket nyomat, túljár az ellenforradalom

eszen, amely anyagi csődbe akarta fullasztani az új rendszert. Pénzügyi terveivel éppúgy maga ellen bőszi a bécsi haute financeot, mint ahogy Mészáros Lázár jámbor követelései a magyarság ellen hangolták a hadsereg vezetőségét. Lehet, hogy súlyos taktikai hibákkal megtetézve, Kossuth meggátolta az olasz segílyt, azt, hogy újabb magyar újonctömegek induljanak a lombardiai csatatérre, amikor idehaza nincs elég katona a rend fenntartására és a lázadás elnyomására. Valóban úgy volt, »mintha nyitva állott volna előtte a fátum könyve«. »Hiába hunyja be előtte szemeit, a világosság átcikázott lelkén, mint a vilám a sötétségen«. Fel volt háborodva s a szégyen pírija égett az arcán arra a gondolatra, hogy »az ármánynak: egy nevetséges szatírája« egy nemzet felett győzzön, hogy »40-50.000 potom ember kardvágás nélkül jöjjön be az országba«. Egy pillanatra még mintha ő is összeroskadt volna az események és a felelősség iszonyú súlya alatt s mintha őt is megszállotta volna a csüggedés és a rezignáció. Akkor volt ez, mikor István főherceg nádor lemondott s Jellacsics egyre gyorsabb léptekkel közeledett Budapest felé. Csak ebben a kétségbeesett hangulatban és idegeinek kimerültségében lehetett, hogy az az ötlet villant meg agyában: elhagyja az országot és külföldön próbál használni a nemzetnek. Evégből kért útlevelet Batthyánytól, mint megtették azt annyian, még Eötvös is. De aztán elhallgattatta magában a tépelődés sorvasztó szózatát. Betegeskedő szervezete balsamos érintéseket kapott az eseményektől. Testi gyöngeségét és kimerültségét elsodorta az egészség ragyogó hulláma. Kiütközött rajta az a tulajdonság, amely a nagy emberek közül is csak keveseknek adatik meg: a szellemnek »munka közben való fölgerjedése, amely lépést fokozza a test és a lélek erejét«, a gondolkodás energiáját s a cselekvő erő termékenységét. Borzongó lélekkel, de gyöngeség nélkül megy végzete útján, amelyre másfél hónapos habozás

után csodálatraméltó perszuazív képességeivel magával ragadja nemzetét, hogy vele szálljon föl a csillagokig, vagy bukjon alá Erebus sötétségébe. »Isten kinyújtotta karját, hogy kijelölje a gyors tetteknek idejét«. Akarata végigreszketett a hazán, mint egy villanyos erő, mint egy »legyen« a dolgok kavargó ködében. Szeptemberben ő a csodálatos varázsló, a látó és a próféta. A biblikus hang, amelyen megnyilatkozásai szóltak a nemzethez, valóban megfelel az események és az eshetőségek eposzi jellegének, a tények és dolgok ama evangéliumi leegyszerűsítésének, amely hatását elementárisra tette. »A magyarnak — úgymond a Kossuth Hírlapjának szeptember 19-iki számában — most két teendője van. Egyik: felállani tömegben a haza földjét megszállott ellenség agyonnyomására. A másik: emlékezni. Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorék nép, amelynek neve a világhistóriában azonossá lesz a szégyen és a gyalázat nevével, amely megfertőzte ősei szent emlékét, amelyre maga az örökkévaló Isten is azt fogja mondani, bánom, hogy teremtettem; akkor a magyar oly Istentől elátkozott nép, amelytől a levegő meg fogja tagadni az éltető erejét, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni... ki hontalanul fog bujdosni a föld hátán, ki hiába kéri az alamizsnának szárazkenyerét az irgalomtól, kit alamizsna helyett arculcsap az idegen faj, mely őt saját hazájában vándorkoldussá teendi, kit mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verhet agyon bármely gazember; olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire a kutyákat uszítják«. Kossuth a szeptemberi napokban saját jelentőségének és lángelméjének legmagasabb pontjára emelkedett. Ezt a magaslatot többé nem fogja meghaladni, mert akkora csúcs ez, amekkorára a legnagyobb géniuszok is csak az ihlet és a rendeltetés szerencsés összhangjának tetőpontján emelkedhetnek fel.

A foglalkozás nélküli, helyesebben: a várakozási

állományban veszteglő hallgatag honvédkapitány szívet is megremegtették ezek az őserjú revelációk. »Artúr akkoriban — jegyzi föl felesége Naplójában — izzó elragadtatással, határt nem ismerő rajongással és lelkesedéssel beszélt Kossuth Lajosról, önzetlen jelleméről és óriási hazafiúi tevékenységéről. Különösen egy esetre emlékszem... Kossuth a régi Lloyd-palota ablakából beszélt a néphez, melynek nyüzsgő soraiban ott tolongott Artúr is... Artúr egyenesen hazasietett hozzám. Egészen ki volt forgatva lényéből. A szeme csillogott s ha lehetséges, most még jobban, mint azelőtt, meg volt győződve, hogy a haza ellenségei ellen a lehető legerélyesebben kell fellépni«. íme, így sűrűsödnek majd tettekké a nagy nemzetvezér szavai, egy olyan lélekben, aki csak realitásokban tudott élni. A fiatal Bonaparte se várta türelmetlenebbül elhivatásának óráját, mint Görgey a tömegdelírium e napjaiban. Végre beosztást kap a délvidéki frontra, a hadügyminiszter kíséretéhez. És amikor a gőzhajón várja föllebbvalóját, utóléri a másik parancs: a mozgó nemzetőrség szolnoki kerületéhez honvédőrnagyi ranggal és parancsnoki megbízatással.

Ahogy kinevezetéséről értesül, az első gondolata, hogy maga mellé veszi szárnysegédéül öccsét, Istvánt, aki már a bácskai harctéren szolgál önkéntes közlegényi sorban s akit Artúr kívánságára a hadügyminiszter hadnaggyá léptet elő. Választása nem nepotizmusból esett öccsére és legbizalmasabb barátjára. Az Istvánhoz írt levelében kifejti, hogy neki olyan segédtsízt kell, aki »először magyar, s a magyarral állni és veszni kész, másodszor: törvénytudó, harmadszor jó tollal bír, negyedszer becsületes és bennem feltétlenül megbízik«. István siet elfogadni bátyja meghívását. Nagy szükség is volt simább, alkalmazkodóbb modorára, mert önálló működési körében Artúr csakhamar szomorú hatásköri és közjogi vitákba bocsátkozott a parancsnoksága alá helyezett vármegek hatóságai

A régi vármegye az autonóm közigazgatás kedélyes tradícióiban nagyon érdesnek találta Görgey Artúr szigorát, amely másoktól is ugyanazonfokú kötelességteljesítést követelt, mint amelynek elvei őt áthatották. Görgey megdorgálta például Heves vármegyét »névtelen segélye miatt«, nem vette át a kiállított önkénteseket, mert ruhátlanok voltak, követelte a megígért 250 rövid kard rekvirálását. Heves vármegye sem maradt adós a válasszal »a nevetlen, durva bánásmódra«. Felirt a miniszterelnökhöz ősi gravaminális szokás szerint, hogy »fellelkesült kebellet összeseregltő honfitársai« megkívánhatják egy »gyengébb érzésű s emberibb bánásmódú őrnagy« parancsnokságát, s a Megye »megsértett becsületének« elégtételt követelt. A tekintetes vármegye aránylag könnyen mozgatható közigazgatási apparátus volt, mert az évszázados önkormányzati élet kifejlesztette benne az önsegély, a kezdeményezés és a felelősség érzetét. De az évszázados autonómiában kiterelődött közszellem legnagyobb és legeredményesebb erőfeszítései az idegen középponti hatalom intézkedéseinek opponálásában őrlődtek fel. Ez a politikai önvédelem rendkívüli mértékben elfinomította az autonómia közjogi idegszárait. A vármegyei municípiumok gyakran a közérdek s a nemzeti ügy hátrányára feleltek a központi hatóságokkal, mint látjuk, akkor is, amikor már a kormányt nemzeti szempontból kifogás alá nem eshető szellem töltötte el. Ha sok tekintetben igaz is az a vád, amellyel a magyar reformerek egyrésze az öreg vármegyét illette, hogy tudniillik provinciális érdekek gyakran elhomályosították benne az államérdekeket, hogy féltékenyebben őrizték saját státútumaikat, mint az országos törvényeket s hogy több volt az egyes megyék gyűlése, mint az országgyűlés, azért a magyarság önvédelmi harcának szervezése szempontjából szerencsés véletlennek kell tartanunk, hogy a centralizmus és a municipalizmus vitájában Kossuthnak sikerült le-

győznie Eötvöst, Szalay Lászlót és Kemény Zsigmondot. Ha a közelmúltban, a húszas és a negyvenes években, a királybiztosok és az adminisztrátorok kísérletei ellen az ellenzék — Wesselényi szerint — »megannyi cserkesztanyát épített a megyerendszerből, ahonnan a Samil bey-ek sikeres portyázásokat és le-rohanásokat tettek az abszolutizmus hadiállásai ellen«, még inkább kiváló szerepet töltött be a vármegye s a benne szervezkedő független nemzeti társadalom 1848/49-ben. A magyar forradalom nem élt a francia forradalom eszközeivel, a diktatúrával és a terrorral. S ha egészen véve mégis sikerült nagy hadműveletekkel kiverni az osztrák haderőt s a nemzetiségeket a magyar állami fennhatóság alá kényszeríteni, illetve, hogy sikerült e célokért való erőfeszítésre nagy tömegeket szervezni és mozgósítani, az a régi magyar helyhatósági igazgatás érdeme volt. Lehet, hogy több volt a buzgóság a szándékban, mint amennyi siker a végrehajtásban. A vármegyék teljesítményeit mégis csak az tagadhatja, aki nem ismeri azt a nagy pszichológiai erőt, amely abban nyilatkozott meg, hogy a nép élén ugyanazon személyek állottak a nagy felfordulásban is, akiket az ancien regime-ből megszokott és tisztelt. A vármegyék hajtották végre a sorozást, vagy a toborzást, azoknak erélye és hűsége győzte le helyenként a volt jobbágy-ság közönyét, vagy ellenszenvét a katonai szolgálat iránt, azok szervezték a hadsereg élelmezését és gondoskodtak a muníció pótlására szükséges fogatokról, ami valóban nem volt csekély feladat, ha meggondoljuk, hogy a hadfölszerelést jóformán Debrecenből és Nagyváradról kellett elszekerezni, esetleg a Vág-, vagy a Rába-vonalig.

Eleinte persze minden nehézkesen indult. A vármegye, amely gyakran érdektelenségét jelentette be, ha szomszédja területén betyár garázdálkodott, vagy elemi csapás sújtotta azt, kezdetben nem értette meg a marciális törvények kényszerűségét, Görgey termé-

szete viszont nem vette be ennek a vármegyei szellemnek kényelmes patriarchalizmusát sem most, sem később. Az összezördülések kikerülhetetlenek voltak. Szerencse, hogy Görgeyt nagyon hamar elszólították az események e sivár politikai hercehurcák színhelyéről, s hogy szeptember végső napjaiban már a Csepelszigeten találjuk, azzal a megbízatással, hogy rögtönzött katonai erejével örködjék a dunai átkelőkön, fedezze a fővárosokat a Duna mindkét partján Jellacsics esetleges diverziói ellen, s hiúsítsa meg a horvát bán egyesülő törekvését tartalékhadtestével. (Roth és Phillipovics.) Hogy gyérszámú és kipróbálatlan nemzetőri újoncait a helyszínen szaporíthassa, s hogy a népfelkelés szervezésével fokozhassa feladatának esélyeit, Batthyány Lajos miniszterelnöktől felhatalmazást kért és nyert katonai rögtönítelő bíróság alakítására és haditörvényszéki ítéletek megerősítésére és végrehajtására.

A polgári hatóságokkal való rövid érintkezésből, a hevesi és a szolnoki szolgálat példáiból megtanulta, hogy egyelőre mit ér a vármegyei közigazgatás hadfelszerelési és újoncozási feladatoknál. Hát még mit érhet a háborús zónában? Jellacsics vonulása Pest felé nem volt többé üres fenyegetés. Útjában eddig semmi ellenállásra sem talált. Egy belsőleg megrendült kis magyar sereg hátrált szakadatlanul a bán elől. Parancsnokai sorjában megszöktek a kényes és veszélyes szituáció nyaktörő következményei elől. Ottinger tábornok egyenest átment a horvát bánhoz, Teleki Ádám gróf viszont addig kertelt és habozott és oly rossz szellemet árasztott a seregben, hogy félre kellett őt állítani. A legitimitás utolsó támasza, István főherceg nádor elhagyta az országot. A dunántúli nagybirtokosok egyrésze, amely mindig pecsovics-érzelmű volt és ókonzervatív, alig várta, hogy egy snájdig császári tábornok szétüssön a részeg magyar csárdában és hogy visszaültesse szociális és gazdasági előjogainak birtokába, amelyektől a pesti fiská-

lisok megfosztották. A nép az átmeneti éra kétes zűrzavaraiban nem igen tudta, hová álljon. Amott a császári tekintély a maga nagy katonai hatalmával: emitt egy gyöngé, kapkodó, a törvényesség nyűgjétől mindinkább szabadulni iparkodó kormány, amely ha véghez is vitte a jobbágyfelszabadítást s eltörölte is a robotot és a dézsmát, még nem eresztett mély gyökeret a tömegekben és komoly és megbízható karhatalommal sem rendelkezett. A Dunántúl nem egy vidékén fényesen érvényesült ugyan a népfölkelés mozgósításának gondolata (Chapó a tolnai önkéntesekkel), másutt azonban a volt jobbágyok áthatlan közömbösségébe ütközött ez a terv, kivált ott, ahol a földesúri tekintély még szilárdan állott s ahol az ellenforradalmi konkolyhintók a felekezeti viszály csóvájával is dolgoztak az állítólagos protestáns szellemű magyar kormányzat ellen. Görgeyt rövid politikai tapasztalatai meggyőzték arról, hogy a népfölkelés szervezéséhez és felhasználásához a lelkesedés egymagában annyi, mint a semmi, ha nem párosul a hatóságok szigorával és kötelességtudásával s ha a lelki megingás pillanataiban ezek nem dobják a mérleg serpenyőjébe az erőt, sőt, ha kell, az erőszakot és a terrort is. A forradalmakat valóban nem rózsavízzel csinálják s nem is bombasztok szikraesőjével. Ha annyira élet-halál kérdés a magyar nemzet számára, hogy megghiúsítsa Jellacsics parádés katonai sétáját, s ha már az ellenállás kihirdetésével felvettették a magyar nemzet becsületének sorsa is, akkor nincs más hátra, az önvédelem harcosai számára, mint az, hogy ők is éljenek az ultima ratio fegyvereivel. Lehet, hogy Görgey lelkében, a láz és mámor eme napjaiban termékeny talajra talált a nagy francia forradalom ideológiája is. Valószínű, hogy az ő egyenes, reális értelme, amely előtt vadonatúj hatásokban szűrődtek le Kossuth ékesszólásának véres és fekete látomásai, nem ismerte még a nagy szavak akusztikáját, nem ismerte a fokozatoknak azt az ütemét,

amelyet az idők visznek a dolgok és a fogalmak kapcsolatába.

Senki előtt nem volt a honmentés annyira konkrét nagyszerűség, mint a volt vegyész boncoló elméje előtt. Tisztán állott előtte, hogy nagy háborút kell csinálni, ha helytállani akarunk, amiért lángolunk és szónokolunk. A háborús mesterség pedig nem tűri a félrendszabályokat és a politikai kompromisszumokat. Ráért elmélkedni a népháború hasznának kilátásairól is. Clausewitz azt tanítja, hogy minél mélyrehatóbbak és erősebbek a háborúra indító okok, minél inkább veszélyezteti a háború az egyes népek lételét, annál inkább közeledik az a maga elvont formájához s annál inkább törekszik az ellenfél tönkretételére. Hát igen: sikolt a harci síp, riadj magyar, riadj! Nemcsak az volt a kérdés, hogy rabok legyünk-e, vagy szabadok, hanem szeptember végén a magyarság egész politikai léte forgott a kockán. Ez az alternatíva nem tűrt közönyt, nem tűrt árulást, nem tűrte az ellenséggel való cimborálás gyanúját sem. És mert egyelőre kevés a sorhadí katoná, igenis fel kell gyújtani a népháború pusztító és megtorló szenvedélyeit. A népháború — úgymond a nagy német klasszikus — egy köd- és felhőszerű lánghoz hasonlít és tömör testté sohasem sűrűsödik, mivel különben az ellenség a magra tör és azt széttapossa. Ha azt akarjuk, hogy a népháború gyújtóanyaga nagy lángot vessen, oly térségeken kell szítani a tüzet, ahol az elég levegőt talál és nem ott, ahol egy csapással elfojtható. Kossuth szeptemberben nemcsak azt a feladatot szánta a népfelkelésnek és a guerillának, hogy a felvonuló Jellacsics menetoszlopai körül valóságos tűzgyűrűt képezzen, amelyben el kell hamvadnia az élmezőny s az utánpótlás lehetőségeinek, hanem szentül hitt abban is, hogy a kaszások tömegeivel frontális küzdelemben is le lehet teríteni a bán hordáját. Ezért indult az Alföldre, hogy fölkelésre bírja a fekete barázdák népét, hogy népiessé tegye a nemzeti ellen-

állást s a tömegek szilaj szenvedélyeinek felszításával adjon dinamikus erőt és mélységet a nemzeti vállalkozásnak. Görgey viszont a clausewitzi elvek értelmében óhajtotta a népfölkelést alkalmazni s főleg erkölcsi hatásaiban hasznosítani azt az ellenség ellen. »A népfölkelés nyílt harcban — úgymond —, fegyelmezett csapatokkal szemben, különösen ha ezeknek lövegei vannak, egyáltalában hasznavehetetlen. Ezért a nyílt harcot lehetőleg kerülni kell. Azok a teljesítmények, amelyekre a népfölkelés tevékenységét korlátozza, a következők: ellenség nyugtalanítása nagyobb tömegek váltakozó megjelenése útján, ágyútvolságokon kívül, az ellenség hadműveleti körletében levő legfontosabb küzlekedési eszközök elrongálása, valamint mozgási szabadságának megkötése a közelében levő szállítóeszközök elhurcolása útján; az ellenség számára a legfelölőbb nélkülözések kikényszerítése a legközelebbi élelmikészletek elfogyasztása és eltüntetése által«.

Úgynevezett rendes csapataiból két párhuzamos őrsvonatot állított a csepeli Duna és a Sárvíz-csatorna közé, hogy a Szlavóniából felcsatlakozó Roth-féle hadtestet elzárja a horvát főerőtől, amely szeptember 26-án bevonult Székesfejérvárra. E katonai kordonon egy magyar főúr kísérelte meg az áthatolást, hogy levelet vigyen Jellacsicstól Roth-hoz. Görgey huszársjai elcsípik Zichy Ödön grófot, akinek kocsijában negyvenhárom darab kétrendbeli királyi manifesztumot is elkoboznak, amelyekben V. Ferdinánd magyar király — miniszteri ellenjegyzés nélkül — jóváhagyja a horvát bán lázadó hadműveleteit a magyar kormány ellen s a magyar részen szolgáló császári csapatokat felszólítja, hogy álljanak a bán lobogója alá.

Az ókonzervatív főnemest, nemrég még Fejérvármegye adminisztrátorát, aki öccse, Pál gróf kíséretében tette meg az utat a magyar őrsláncon keresztül, múltja után valóban nehezen lehetett volna meggyanúsítani az új rendszerrel való rokonézés vád-

jával. Most (szeptember 29) egy *salvus eonductus*-szal az ellenség főhadiszállásáról egy másik ellenséges táborba hajtat, poggyászában olyan iratokkal, amelyek nemcsak törvénytelenek voltak, hanem lázító tartalmúak is azon ügy ellen, amelynek védelmére Görgey Artúr esküt tett és kardot rántott. Már az adonyi főhadiszállásra való bekísértetésük közben az a veszedelem fenyegette a grófokat, hogy áldozatul eshetnek a népítéletnek s meglincselik őket, csakúgy, mint Lamberg grófot a pesti csöcselék. Görgey nagy nehézségek és veszélyek árán átszállítja a foglyokat a Csepelszigetre, hogy ott, a néphangulattól mentesen, szabályszerű haditörvényszéki vizsgálat tisztázhassa a grófok útjának célját. A lórévi haditörvényszék az idősebb Zichyt kötél általi halálra ítéli, Pál grófot pedig őrizet alatt Pestre kísérteti, hogy ott rendes bíróság elé állítsák, minthogy a nyomozás megállapította, hogy a törvénytelen kiáltványokról semmit sem tudott s hazafias érzelmeit igazolni látszott az a tény is, hogy néhány nappal ezelőtt a Vilmos-huszároknál viselt tiszti rangjáról lemondott, így akarván elkerülni egy nehéz lelkiismereti tusát.

A haditörvényszéki tárgyalás és az Ítélet a császári katonai büntetőtörvénykönyv eljárása alapján ment végbe. Ennek rendelkezései voltak mérvadók a lázadás s az ellenséggel való cimborálás vádjaira nézve. A »Mein Leben und Wirken« első kötetében Görgey terjedelmes és körülményes jogi fejtegetésekbe bocsátkozik, hogy az Ítéletet és annak végrehajtását indokolja. Anélkül, hogy kételkednénk ezeknek a jogi megfontolásoknak helyességében, mégis azt kell mondanunk, hogy a lórévi ítélet sokkal inkább szövdött egy politikai, semmint egy jogász elhatározás bordáján. Ha az ellenség által veszélyeztetett területen történt is a bűntény, kétségkívül elképzelhető volt más megoldás is, például az, hogy Zichy Ödön grófot, a magyar főrendiház tagját, a tettenkapás

ellenére is más elbánás alá vonhatta a mentelmi jog. Talán akkor se került volna el megérdemelt büntetését, ha ügyét polgári bíróság elé utalják. A politika azonban elhalaványította e jogi disztinkciók figyelembevételét. Görgey érvényt szerzett a törvényelőtti egyenlőség elvének és bebizonyította, hogy az új rendszerben megvan az erő és a bátorság megsemmisíteni, vagy megrettenteni az ellene vétőket. Hogy egy ismeretlen honvédtörzstiszt minden teketória nélkül így szétütött a haza ellenségei között s hogy az új rezsim ekkora elszántsággal és kíméletlenséggel tudja védeni magát a pártútás ellen: óriási riadalmat okozott a pecsovicso, az aulikusok és a semlegesek között. Ez a tény egyszerre arra a fiatal tisztre irányította a közfigyelmet, aki eddig nem tűnt fel mással, mint zord buzgalmával és kötelességtudásával. Voila un home — gondolták a pesti országgyűlés forrófejű képviselői, ez a mi emberünk. Íme a frázisok burkában a tett magja, a felszabadított nép fölséges és rémületes arca, aki felövezte magát bosszúval és rettenettel, hogy porbasújtsa ellenségeit. Egy név röp-pent föl a sors urnájából. Egyszerre túlságosan is nagygyá lett, semhogy elfelejthessék. Mint a merészség magas sziklája emelkedett ki egyszerre, akit mindenfelől megláthattak az általános bizonytalanság mély és pusztaságjáról. Nagy vakmerőségének egyszerűségében, tősgyökerességében — s ha szabad mondani — józanságában volt valami felfrissítő. Íme a végzet embere, kinek megborzongató cselekedete a szeptemberi napoknak mindig új izgalmat jelentő kavargásában most úgy hatott, mint a mennydörgés elnémulása a vihar tetőpontján.

Amíg Csepel szigetén a fiatal honvédőrnagy haditörvényszéket ül az árulók felett, az alatt Pákozd és Sukoró mellett megtörténik az első véres összecsapás Jellacsics és a magyar sereg között. Az első kiselezteések válságain keresztülüesett sorhadikatonák és újoncönkéntesek Móga tábornok vezetése alatt vissza-

verték a császári ellenforradalom első nagyszabású kísérletét a magyar alkotmány ellen. Minden polgárháború eleinte nagyon óvatosan, tétovázva, szinte kényszerhelyzetben süti el a puskát. Maga Jellacsics is »borzadt« a huszárokra lövetni. A régi ármádiának magyar részen harcoló tisztjei és egységei szintén ugyanazon lelkiállapotban voltak, amikor olyan csapatokkal találták szemben magukat, amelyek ugyanazon hadúr lobogója alatt harcoltak, ugyanazon kardbojttal és uniformisban. Csak Batthyány megjelenése a sukorói református templomban tartott haditanácson, vetett véget Mógáék habozásának. De az ütközet után, amely minden várakozás ellenére a magyar fegyvereknek hozott sikert, valósággal fellelegzett, amikor ellenfele fegyverszünetet kért — három napra. Móga tehát elfogadta a bán kívánságát pszichológiai és politikai szempontból, de a katonai megfontolás is arra készítette, hogy ne feszítse túlságosan a húrt, egy fiatal, tüzet még alig álló seregben, amely a győzelmet követő éjszakán egy vakrémület hatása alatt megfutott és csaknem szétbomlott. Görgey nem volt meglegedve a Móga-féle hadviseléssel, amely annyira óvakodott belekóstolni a forró kásába. Október 2-áról kelt, s az országgyűléshez intézett levelében jelentette, hogy »ráállott a fegyverszünetre, mint honvédőrnagy s az önkéntes nemzetőrök vezére, de mint a népfölkelés rendezője és főparancsnoka« a legjobb szándékkal se tudta magáévá tenni a hadi pauzát. »Csak most szabadkezet annak, akiben bízni méltóztatik — írta a képviselőháznak — csak erélyt, csak erőfeszítést most. Mert a nép — könnyezve írom — a nép velünk tart.« Az ő felfogása szerint katonai és politikai természetű okok egyaránt a fegyverszünet ellen szólnak. Hősünk persze nem osztozott már többé Mógáék kínos lelkiismereti vergődéseiben. Reánézve eldőlt már a vagy-vagy. Neki nem imponált a fekete-sárga zsinór, a kétfejű sas, sőt a királyi felség törvénytelen manifesztuma sem. Azután joggal félt a nemzeti mozgalom

ellanyhulásától, melyet a fegyvernyugvás elernyeszt s a túlbecsült siker pillanatnyi kábulata a népfölkelést megfoszthatja elementáris kifejlődésének lélektani rugóitól. A maga katonai dicsőségének alig hogy megkezdett fejezete is véget érhetne egy ilyen politikai békeben. Nem áthat vadaskodni, sőt erőteljesen megkritizálni egy magasrangú katonát, olyan szavakkal, mint egy konventbiztos. Miért a retirálás? És miért a fegyverszünet? »E nyaktörő kérdésre — úgymond a képviselőházhoz írt levelében — csak két őszinte felelet lehetséges: vagy mivel a fővezér annyit sem ért mesterségéből, miszerint megítélni tudná azt, hogy a legvitézebb seregnek is vesznie kell, ha csatáközben retirálás parancsoltatik neki; vagy mivel a fővezér éppen ezt nagyon is jól tudja, de akkor... annál nyomasztóbb fontosságúvá válik« a felelőssége. Hiába: a forradalom kellős közepén vagyunk, az alárendeltségi viszony természetes szabályszerűségeit elnyomta az első ágyúlövés s elfújta a vihar. Ilyen helyzetekben Dantonnak van igaza: merészség, merészség, merészség.

A fegyverszünet lejártá után Görgey azt a parancsot kapta, hogy október 4-én különítményével a Kálóz környékére jutott Roth hadteste ellen kezdje meg a hadműveleteket. Azt várták tőle, hogy e hadtestnek Székesfejervárra való előnyomulását akadályozza meg, s azt vagy déli irányba szorítsa vissza, vagy pedig addig tartóztassa fel, amíg a döntő ütközet megvívásához elegendő magyar csapat lesz készenlétben. Ez a feladat egyszerű volt és világos. A megoldást azonban a kölcsönös erőviszonyok tették elméletileg lehetetlenné. E parancs kiadása után Görgey arról értesült, hogy csapatait a kormány a Jellacsics hadával szembenálló magyar sereg legdélibb szárnyáról ideirányított Perczel Móric ezredesnek rendelte alá, aki újonnan alakult Zrínyi-csapata élén Adonyra beérkezett. Ezzel a Roth-féle hadtest ellen alkalmazott magyar csapatok ereje 3000 gyalogosra,

700 lovasra és 8 ágyúra emelkedett. Perezel egyelőre a Görgey által kiadott intézkedések lényegén nem változtatott.

A következő napon megindult hadművelet azzal kezdődött, hogy Görgey az elővédet Seregélyesre vezette, amelyet a főcsapat Szolgaegyházára követett, míg a déli hadoszlop Sárosdnak vett irányt. Mikor Görgey az elővéddel Seregélyesre ért, azt a jelentést kapta, hogy az ellenség aznap délelőtt a Sár víz nyugati partján Soponyáról Tác felé menetel. E hír alapján az elővédet a Seregélyestől négy óra járásnyira fekvő Tácra vezette, azzal a szándékkal, hogy az ellenséget nyomban megtámadja. Ezt azzal a kérelemmel jelentette Perczelnek, kövesse őt, hogy az ellenség Székesfehérvár felé (ahol ekkor még Jellacsics csapatait feltételezte) egerutat ne nyerhessen. Görgey Tácot néhány ágyúlövessel támogatott huszárszakasszal megrohmozta. A harca-

szatban e legalább is szokatlan lépésnél Görgey a horvátoknak a magyar huszárokkal szemben ismert irtózatára számított. Nem is csalatkozott. A rohamnak az a különös eredménye lett, hogy az ellenség Soponya felé elmenekült. Minthogy így a magyar elővéd megakadályozta az ellenségnek az ősi magyar koronázóváros felé csatlakozását, Görgey saját zömével Fövénypusztán éjjeli pihenőre tért. Perczel azonban nem követte a főcsapattal az elővédet. Görgey azért a következő napon vissza akart húzódni Seregélyesre, hogy a Sárvíz keleti partján az Abáról Székesfejervárra vezető utón esetleg előnyomuló ellenséges hadtest a magyar elővéd és a főcsapat közé ne ékelhesse magát. Alig hagyta el Görgey Fövénypusztát, mikor hírt kapott arról, hogy az ellenség az említett utón valóban Székesfejervárnak tart. Ezért Görgey lovasságával és tüzérségével erre az útra fordult be, midőn az egyik huszárjárőre értesítette, hogy Székesfejerváron már magyar csapatok állnak. Errefelé a horvátok tehát nem menekülhetnek el. Görgey egyenest az ellenségnek fordult. Mikor az abai útra tért, a horvát hadtest jobboszlopának parancsnoka elébe vágatott és szabad elvonulást kért. Görgey azonban a teljes megadást követelte. Erre a több mint ezer gyalogosból álló horvát hadoszlop Görgey huszárszázada és néhány ágyúja előtt a fegyvert lerakta. Közben Perczel, aki előző napon Seregélyesig vonult előre, Görgey után nyomult és a gyanútlan horvát hadoszlop hátába éppen akkor ért, mikor ezt Görgey előlről a megadásra szólította föl. A fegyveries tétel megtörténte után az egyesült kis magyar hadtest Tácsra menetelt, ahol a Soponyán állomásozó horvát főcsapat hadikövete jelent meg s ugyancsak szabad elvonulást kért. Roth tábornok ugyanis látta, hogy közte és Székesfejervár között magyar csapatok állanak s értesült jobbszárnyának tragikus sorsáról. Ezért a kelepceből déli irányba akart elinalni. Minthogy azonban a magyar vezér az elvonulást nem engedte

meg, a tárgyalások megszakadtak. A magyar hadtest Görgeyvel az élén s az ő kezdeményezésére most délnek fordult s a sötétség beálltával elérte Csősz községet. A horvát hadtest Soponyáról Kalózon át megkezdte a visszavonulást s éjszakai menettel Dégre ért. Az elővédet ismét Görgey vezette. Mikor Lángra ért, értesült arról, hogy az ellenség tőle négy óra járányira van és hogy ide Kálóz kikerülésével rövidebb, de rosszabb dűlőút vezet. Erről Perczelnek jelentést tett azzal, hogy a főcsapat ezt a rövidebb utat csak akkor használja, ha annak járhatóságáról meggyőződött. Görgey Dégnél utólérte az ellenséget, de annak túlerejével szemben nem merete megkockáztatni a támadást. A főcsapat azonban Görgey tanácsa ellenére csodálatosképpen a rossz utat választotta és csak késő este, kimerült állapotban ért Dégre.

Az a tény, hogy Perczel már október 4-én lekérsett az elővéd támogatásáról és hogy október 6-án való lemaradása következtében már kétízben lehetőséget nyújtott az ellenség menekülésére, arra készítette Görgeyt, hogy parancsnoka ellen szokatlanul erélyes módon lépjen fel. Ehhez járult az, hogy október 6-án reggel az üldözés folyama alatt a kormánytól rendeletet kapott, amelyben ez megint, mint a hadműveletek miatt felelős katonának, bizonyos utasításokat adott. Ezt a rendeletet ugyan Perczelnek továbbította, de mikor délután a főcsapat megjelenését hiába várta, a kormányhoz feliratot intézett: »A Honvédelmi Bizottmány látszólag semmit sem tud arról, ami a táborban történik s ezért bátorkodom kinyilatkoztatni, hogy a Roth ellen viselt e hadjárat sikeréért a felelősséget semmi módon sem vállalhatom, abban a meggyőződésben, hogy a legnagyobb igazságtalanság valakit másnak hibáiért felelősségre vonni... Figyelmeztetem a tisztelt országgyűlést, hogy a jó csapatvezetésre a szónoki tehetségen és a jóakaraton kívül még katonai tudás is szükséges«. Jellemző Görgey eljárására, hogy levele tartalmáról nyomban értesítette Perczeit is, mi-

közben eddigi mulasztásaiért és baklövésieért kíméletlen szemrehányásokat tett neki. E különös fegyvelemsértés, amely átalakulóban, vagy erjedőben lévő forradalmi seregeknél nem éppen ritkaság s ahol a meg nem szilárdult tekintély hatalmát sem a rátermettség, sem a siker nem támogatta, nem túlságosan kedvezett a folyamatban levő hadművelet esélyeinek, viszont e határozott és igazsága tudatát éreztető fellépés nélkül, nem tartozott a kizárt eshetőségek sorába a horvát hadtest kimenekülése a kelepceből. Görgey ezután a Dégről Ozora felé hátráló ellenség megfigyelésére szorítkozott, s egyben tájékozást szerzett az ellenség hátában működő népfölkelésről, amelynek mozdulatait Chapó Vilmos, nemzetőri őrnagy kiválóan irányította. A Sió hídjainak szétrombolásával lehetővé tette, hogy Görgeyék Ozora környékén utólérhessék a horvátokat és egy Szilasbalháson át irányított megkerüléssel megtörjék. Mikor aztán a főcsapat tüzérsége beérkezett, Görgey ezt a lovassággal együtt — Perczel megkérdezése nélkül — a megkerülő hadmozdulat kiinduló pontjára, Szilasbalhásra irányította. A honvédőrnagynak erélyes és önálló fellépése nem volt Perczel Ínyére. Dégen heves összecsapás robbant ki Perczel és Görgey között: ez alkalommal Perczel hadvezéri ténykedését Görgey a legkíméletlenebbül bírálta, mire az utóbbi Görgeyt főbelövetéssel fenyegette meg, de a jelenlevő tisztek közbenjárására ettől elállt, sőt a nyomban megtartott haditanácsban Görgey javaslatait teljesen magáévá tette. Görgey haditervének végrehajtásában október 7-én Perczel a gyalogsággal Dégről Ozorára lekötő csoport gyanánt nyomult elő, mialatt Görgey a lovassággal és a tüzérséggel Szilasbalhásról az ellenség keleti oldalába irányított átkaroló csoportot vezetett. Utóbbi a horvátok ozorai táborát a kora délelőtti órákban ágyúlövésnyi távolságra közelítette meg, egyidejűleg tőle balra Chapó népfölkelői állták el a horvátok visszavonuló útját. Ebben a helyzetben várta Görgey Perczel csoportját Dég felől. Mikor ez

a dégi erdőből kibontakozni kezdett, Görgey parancsot adott a támadásra.

Mielőtt a magyar ágyúk eldördültek volna, a körülzárt ellenség megadta magát, miután már néhány órán keresztül a kapituláció feltételeiről Chapóval alkudozott. Így történt meg külföldi katonai író szerint a nyílt mezőn a legszégyenteljesebb kapitulációk egyike, amelyek valaha előfordultak. Az ozorai haditény kétségtelenül Görgey haditervének, mintaszerű alvezéri tevékenységének és Chapó népfölkelői működésének szimultán eredménye. Ezt leginkább Perczel kifogásai és szemrehányásai világítják meg. A főparancsnok ugyanis Görgey intézkedéseit a tisztikar előtt a dégi összetűzés alkalmával ekként jellemezte: »Ez az őrnagyunk (Görgey) bevallotta, hogy hibázott, midőn tegnapelőtt elővédparancsnoki minőségben az elővéddel — mialatt a főcsapat még Szolgaegyházán állt — Tácig nyomult elő s az ellenségtől erősen megszállt községre egyedül támadást kockáztatott. Továbbá az őrnagy úr tegnap este az elővédben önhatalmúlag Tácról Csöszre nyomult, anélkül, hogy erről engemet csak értesített volna is.« Azután a szilasbalhási megkezdésre nézve ezt mondta Perczel: »Ön ezzel az elharmarkodott, önkényű, rossz rendelkezéssel minden tervemet keresztezte. Én az ellenségnek imponálni akartam, mikor a Dég és Ozora között elterülő erdőn egész hadtestemmel akartam arcban áthaladni. Ez most már végrehajthatatlan, mert Ön lovasságomat és ágyúimat Isten tudja hová küldte«. Ez a három alvezéri engedetlenség, katonai nyelven a helyzet villámgyors fölismeréséből eredő és a magasabb parancsnok hatáskörébe való beavatkozással végrehajtott önálló intézkedés, érte el azt, hogy a Görgey által vezetett elővéd a főcsapatot — nem minden ellenkezés nélkül — abba a döntő irányba vonta, amelyben a magyar fegyvereket a legnagyobb siker jutalmazta. Kossuth méltányolta ezt, mikor Görgeyt az ozorai haditettért azonnal ezredessé nevezte ki.

Perczel Móric személyében az ozorai hadműveletek folyamán Görgey Artúr egy új katonai típussal találkozott, amelyet a politikai közéletnek roppant feszültségei sodortak a tábori élet viharaiba s amely a maga lelkiismeretének és meggyőződésének parancsát követve, kész volt osztozni a harcoló nemzet sorsában. Perczel az első magyar népparlamentnek szélső bal szárnyához tartozott, egyik legfélelmetesebb ostora volt a Batthyány-Kossuth-kormány lanyhaságának és határozatlanságának, aki a honvédelmi politikában is határozott, kérlelhetetlen forradalmi módszerek aggálytalan érvényesítésében látta a hon üdvét. Szép tehetségű, önzetlen hazafi volt, akinek különben se szilárd lábón álló vérmérsékletét és józanságát teljesen kiemerték a szenttamási ostrom huzavonái, s akinek szemmértéke teljesen elhomályosodott a polgárháború kezdeti fokán oly természetesen fölserkenő gyanúsítások és bizalmatlanságok pszichózisában. Ha még Görgey Artúrnak fegyelmezett és higgadtabb elméje is ezidőtájt árulást szimatolt ott, ahol — mint a Móga esetben — legfeljebb a cselekvő erőknél a lelkiismereti konfliktusok által okozott megrendüléséről, vagy benuhágyásáról lehetett szó csupán, elképzelhetjük, hova ragadhattak egy szertelen és fékezhetetlen temperamentumot a bizonytalanságoknak és a meglepetéseknek ama szakadatlan kiáradásai, amelyek már-már szétrobbantották a törvényesség medrét. Perczelben valóban volt valami a régi kuruc brigadérosok izgága hányavetiségéből: nem egy vonás emlékeztet benne a sansculotte-tábornokra, naturalista, nagyhangú, képzelgő, aki Dembinszki előtt utóbb úgy nyilatkozott magáról, hogyha még oly messze pillant is a hadtörténelemben, nem akadt önmagánál tehetségesebb katonára. Váratlan és indokolatlan dühkitörései, amelyek senkit se kíméltek meg, még Kossuthot se, s amelyekben értelmi erői is hatalmas megrázkódtatásokat szenvedtek, néha teljesen felzaklatott idegeinek játékszerévé tették. Vukovics Sebő előtt azt állította egy-

szer, hogy nincs az országban senki, aki érdemeire nézve fölötte állhatna, sőt nem tudja, hogy egyáltalában van-e olyan, akit magához hasonlónak ismerhetne el. Csendesebb pillanataiban maga is bevallotta, hogy természete nem engedi »a parancs fogadását«. E hetyke, a nagyzási téboly peremén álló polgártábornok most e rövid hadi együttműködés alatt kétszer is fejbe akarta lövetni alárendelt őrnagyát, akinek eszméi és kezdeményezései megszerezték számára az ozorai fegyverletétel dicsőségét s ezzel felnyitotta a sorompókat még szélesebb irányú politikai érvényesülése előtt. A tűz és víz ellentét a Görgey-Perczel találkozásnál valóban sokkal több egyszerű képszerűségnél. A hideg, bátor, ironikus katonára nem igen hatott se Perczel hadi dilettantizmusa, se a haditörvényszékkal való fenyegetése, se az a nyilatkozata, hogy neki nagy párja van az országgyűlésen, következőleg célszerű és hasznos lenne jó lábbon állni vele. Ez összekoccanások után azonban a szangvinikus emberek természete szerint, Perczel lelohadt és megpróbálta kiengesztelni el, lenfelét, amelyet azonban az utóbbi éppoly közönyösen fogadott, mint előbb a hadonászásokat és kifakadásokat. Ilyenfajta vezérekkel és politikusokkal majd még találkozni fog az események folyamán, anélkül azonban, hogy az elnéző, vagy megbocsátó fölény szuverén jóindulatával nézte volna ezeket a kedélyhullámzásokat, amelyek kivált ilyen rendkívüli időkben nem voltak vadidegen jelenségek a magyar politikai közéletben.

Különben Perczel nem állott látszólag oly távol »a demokrata őrnagytól« világszemlélet és célgondolat tekintetében. A Zichy-féle ítélet épp a parlament legszélső elemei között szerzett Görgeynek párthíveket. Maga Madarász László, mint ellenfelei gúnyolták, a magyar Marat, a sommás politikai rendszabályok embere, a későbbi vöröstollasok főnöke, sietett üdvözölni Görgey személyében a forradalmi terror katonáját. De magára Kossuthra is hatalmas benyomást

tett Görgey szereplésének e kétféle nyitánya. Politikai bizalmát igazolni látszott a lórévi rögtönítélet, katonai szempontból pedig nem téveszthette el reá való hatását az ozorai kapituláció előkészítésében követett biztos és határozott stratégiai érzéke. Kossuth fejében egy pillanatra megfordult az a gondolat is, hogy Görgeyt a *tót* Felvidékre irányítja egy önálló különítmény élén s rábizza a Húrban propagandája által feldúlt északnyugati vármegyék lecsönnesítését, s a Galícia felől fenyegető osztrák invázió elhárítását. Október 11-én betegágyában fogadta a háromnapos ezredest, akinek neve alig egy hét leforgása alatt a legsűrűbben emlegetett, a legtiszteltebb, vagy a legrettegettebb emberek sorába emelkedett. Akkor állott először egymással szemtől-szembe ez a két férfiú. Kossuthra, aki a gyors és váltakozó impressziók sodrában hullámzott, ez a konok, érdes energia úgy hatott, mint a mágnespatkó a vasdarabra s a lehető legkedvezőbb benyomást gyakorolták Görgey politikai és katonai nézetei. Bármily gyarló emberismerő képességei voltak is, most csakugyan biztos lehetett abban, hogy ez a harmincéves ezredes végképp elvágta azt a köldökszinórt, amely őt a régi katonai esküje által a császári ármádiához és a régi rendszerhez fűzte. Ottinger, Teleki, az ingadozó Móga és Holsche, valamint a jó öreg Mészáros után, kinek személyes becsületességével és nemzethűségével, fájdalom, nem állott arányban katonai rátermettsége s aki sok mindenféle öreg copfot, előítéletet és tekintélyrespektust vitt át az új világba is, végre most egy olyan katonával találkozott, aki száz százalékig osztozott az ő elveiben és céljaiban, akinek semmi vesztenivalója sem volt többé a régi világ összeomlásában s akit személyes érdekei és becsvágya is arra ösztönöztek, hogy tehetségének és munkaerejének teljes súlyát dobja a mérleg serpenyőjébe.

Semmi kétség: mindenben megértették egymást akkor, október 11-én. Megegyeztek a háború folyta-

tásának gondolatában, a negyvennyolcas törvények maradéktalan érvényességének fenntartásában és abban, hogy sürgősen véget kell vetni a hadsereg egységét, fegyelmét és harckészségét felőrlő tiszti megbízhatatlanságnak és szabotázsnek. Hiszen csak pár nap előtt tört ki a második bécsi forradalom, amely a szláv népek és a császári ellenforradalom szövetsége ellenében csakis a magyar ellenállásra támaszkodhatott. Görgey akkor még legalább is személyes tapasztalatok alapján nem ismerte Móga hadseregét, amely ezidőtájt Magyaróvárra és Pozsonyba vonult fel, Jellacsics óvatos üldözése közben, s valójában sejtelme sem volt róla, hogy ez a furcsa katonai egyveleg messze áll a manőver- és ütközetképesség fokától. Viszont a Jellacsics fölött aratott könnyű sikerek azt mutatták, hogy a Lajtán túl se állhat valami fényesen a reakció dolga s hogy a hadseregben ott és érezteti hatását a politikai erjedés. Innen, a magyar fővárosból, politikai és hadműveleti megfontolások egyaránt Jellacsics seregének további követését és megsemmisítését javalták és azt, hogy Béccsel együtt vívják meg a döntő harcot a régi rendszerrel. Azok a jogi szörszálhasogatások, amelyek Mógát és vezérkarát a Lajta átlépésében akadályozták és Bécs megsegítésében, se Kossuth, se Görgey előtt nem jöhettek komoly számításba. Az előbbi már szeptember végén elvetette magára nézve a kockát. Az utóbbi szintén átlépte a maga Rubikonját. Nála a katonai mérlegelés csak megerősíthette Kossuth természetes ösztönének sugallatait. Kossuth a Honvédelmi Bizottmánnal kollegiális alapon vezette az önvédelem kormányát, de az ő szerepe ebben a rögtönzött, szükségparancsolta testületben mégis olyanfajta diktatúra volt, mint 1870-71-ben Gambettáé, azzal a különbséggel, hogy Kossuth fenntartotta az alkotmányos és parlamenti formákat, vagy látszatokat, nem azért, mintha a diktatúra felelőssége alól akart volna kibújni, hanem azért, mert mint régi konstitucionalista, értéke és hatása szerint

tiszteletben tartotta a magyar világ és kora szabadelvűségének alkotmányos skrupulusait. Ilyen hatásköri és felelősségi ügyekben különben sem szerette a tiszta helyzeteket, Most is, később is, a fődolgozókban a saját belátása és akarata szerint cselekedett, s döntéseit rendszerint csak utólag közölte konzultársaival. E találkozásnál felajánlja Görgeynek a fővezéri botot s a tábornoki rangot, olyan titkos megbízatással, hogy a parancsnokságot akkor ragadja magához a határszélre ért magyar seregben, amikor a körülmények indokolják. Görgey legalább egyelőre elhárította magától e szédítően rohamos előléptetést. Többféle okból tehette ezt. Ő, a nemrég még kvietált, helyesebben elbocsátott császári királyi főhadnagy, majd honvédszázados, hogyan kerüljön föléje a ranglétrán egyszerre a nálánál érdemesebb és idősebb főtiszteknek? És nem lesz-e éppen ellenkező hatása egy ilyen meglepő, sőt drasztikus intézkedésnek egy olyan hadseregben, ahol a tisztek színe-java bármikor kész volt leköszönni, eltávozni, sőt esetleg az ellenséghez is átpártolni? Móga hadseregének értékesebb elemeit úgy, ahogy, a katonai hierarchia és a törvényes alap tartotta össze.

Hadműveleti és katonai tekintetben egyaránt valószínűságos bábeli zűrzavar uralkodott tisztek és katonák között. Vajjon hol az igazság és törvényesség? Ha a pesti kormány ekkora utat tett meg a jogszerűség lejtőjén, vajjon hol az a pont, ahol a hadsereget zászlóesküje tartja vissza, hogy szót fogadjon neki. Az egyre fogyó jogi alap nem csúszik-e ki teljesen talpuk alól, ha átlépik a Lajtát s a forradalom szolidaritása nevében támogatást nyújtanak a bécsi polgárság és proletariátus fölkelésének, amely viszont egy valószínűságos császári hadügyminisztert akasztott a lámpavasra. Megnyugtató tudat volt, hogy Ferdinánd király Mészáros kinevezéseit október 17-ig, sőt még azután is megerősítette, amikor a magyar királyi honvédelmi miniszter már egy félig-meddig törvénytelen tes-

tületnek, tudniillik a Honvédelmi Bizottmánynak tagja volt, s e minőségben a honvédelem szervezésében buzgólkodott. Meg lehetett-e különböztetni az igazi zászlót, midőn a császár és király egy személyben kelt egymással harcra? A pontos parancsok és azoknak rejtélyes visszavonása, a nyílt engedmények s azoknak titkos eltagadása annyira felhalmozták az ellentmondást, hogy mindenki elvesztette magaviseletének delectáját. A kötelesség, főképp a katonai kötelesség, amely mindig a személyes becsület mesgyéjén kellett hogy járjon, s amelynek mindig szabatosnak kell lennie, most éppoly problematikussá kezdett válni, mint az uralkodó zászlója. Vajjon az osztrák hadügy-miniszter csak az imént is még nem adott-e sybillai válaszokat azoknak az idegen eredetű császári tiszteknek, akik parancsot kaptak, hogy az új magyar alkotmányra letegyék csapataikkal az esküt. »A vakengedelmességnek előirt egyenes útvjáról a sorhadisztek — úgymond Görgey — az okoskodó engedelmesség útvesztőjébe kerültek. Az önálló csapattesteknek parancsnokai mint magyarok a bécsi kormányt, mint katonák a pestit, gyanakvó szemmel nézván tétozába estek s ez a tétozás már a vezetésük alatt álló csapatok legalsó rétegeire is kiterjedt.« Sokan a magyar származású tisztek közül, kiknek ezrede később a szabadság ügyéért vért, húzódtak meg Auerperg, Jellacsics, vagy Windischgraetz főhadiszállásán. A császár iránti hűség és nemzeti érzésük keserves konfliktusa szörnyű lelki válságba sodorta őket. Pimodan helyzetüket Valois Margitéhoz hasonlította a berni udvarban, aki sirt, ha katolikus hitsorsai vere séget szenvedtek s panaszkodott, ha a hugenotta franciák vesztek. Ez a szörnyű konfúzió mindenütt érez tette a maga zavaros lelki fertőzetét, amelytől leginkább Radetzky olaszországi hadserege volt megkínélve a vezér népszerűsége, tekintélye, főképpen azonban az óriási távolság miatt. Idővel a magyar katonai szökevények száma ott is túlhaladta a kétezetet.

A párendorfi főhadiszállás élete a parancsnok és ellenparancsnok, a manifesztumok és ellenkiáltványok, a kormánybiztosok és a sárga-fekete törzstisztek vitái és érvei közben valóban úgy nézett ki, mint egy feldőlt hangyaboly. Egy pillanatig mintha még olyan tisztek is meginogtak volna, mint Pöltenberg, akik utóbb vértanúhallálal pecsételték meg hűségüket a magyar alkotmányra tett esküért, A józan katonai megfontolás a hadvezetőséget arra ösztönözte volna, hogy mielőbb lépje át a magyar határt, vonuljon be Bécsbe s gátolja meg a magáramaradt császárváros ellenállásának megtörését s a három császári tábornok (Jellacsics, Auersperg, Windischgraetz) seregének egyesülését. Pestről is egyre-másra érkeztek a parancsok, a Bécsben tartózkodó Pulszky sürgetésére, hogy folytassák a hadműveleteket. Mógát és társait nemcsak fekete-sárgaságuk tartóztatta vissza a határ átlépésétől, hanem az a jogos aggodalom is, hogy a magyar tábor képtelen nagyobb szabású és sikeres hadműveletet végezni. Viszont azzal is tisztában kellett lenniök, hogy minél több időt engednek az ellenforradalom szervezésére és megerősödésére, annál súlyosabbá válik még a régi tisztek katonai és politikai helyzete is. Az időnkint összehívott, haditanácsnak nem sikerült eloszlatni a bizalmatlanságot a pesti kormánynak hofkriegsrati távolból adott parancsaival szemben. Mógái tanácstalanul vergődött a régi sorhadi és az új honvédtisztek véget nem érő szellemi dulakodásai között. Hadseregének azon elemei, amelyek valódi katonai értéket képviseltek, csak húzódva s csak a hazai talaj védelmében akarták kihúzni kardjukat hüvelyéből. Az a része pedig, amely látszólag égett a harci vágtyól amely legalább a szavakban türelmetlenül várta a nagy próbatétel óráját, Móga szemében nem sokat jelentett egy katonai siker lehetőségének anyagi feltételei között. A kemény sorhadi mag körül napról-napra új katonai erőcsoportok rakódtak le a magyar táborban. Kávébarna atillás, vörös zsinóros egyenruhák — a

honvédszászlóaljok — vegyültek el fehérkabátos, sárga zsinóros császári katonákkal; a régi huszárezredek festői, zöldben, kékben és pirosban pompázó öreg harc-edzett legénysége a nemzetőri egységek fél-civil, fél-katona nemzeti kosztümjeivel. S ezekben a csodálatos színfoltokban, mind megannyi szimbólumai vagy jelmezei a nemzeti ellenállás teremtő és rögtönző erejének, méginkább a zűrzavarnak s az egymásba kapcsolódó elemek pazar sokféleségének, a népi motívumokat az árvalányhajas, gatyás és kaszás népfölkelők és guerillák képviselték. Hiába: a forrás vizén meglátszik a talaj, melyből fakadt. Egy szemtanú szerint Paganini »Velencei karneval-jának nem volt annyi variációja, mint amennyi különböző egyenruha itt előfordult. Voltak egyének, kik a sorból rögtön fölléphetek volna Rinaldo Rinaldini, Zampa, Fra Diabolo, vagy Moor Karoly szerepeiben; »s azt tapasztaltam — úgymond a kortárs, — hogy aki nagyon sok fegyverrel halmozta el magát, ritkán használta azokat«.

Maga a nép, amelynek tömeges felkelése Kossuth képzeletében fel kellett volna, hogy álljon az új rendszer védelmében s amelynek össze kellett volna törtennie a császári ellenforradalom egész katonai gépezetét, éppen a hadműveleti területhez közeleső vidékeken közönyt, vagy rosszindulatot tanúsított a nemzeti ügy iránt. A legénység most is, később is sokat panaszkodott a lakosság hazafiatlanságán és barátságtalan magaviselete miatt, hogy sokan, amijük van, mint ellenség előtt eldugják. Pozsony, Nyitra, Trencsén, Mosón és Sopron megyék Görgey észlelete szerint megannyi melegházai voltak, ha nem is a nyílt ellenszenvnek, de a legrútább semlegességnek. Jókai már a nyár folyamán azt írta az *Életképekben*, az imént felszabadított parasztokról: »Ha azt mondjátok neki, keljen fel hónát védeni, sírva fakad, s azt mondja, hogy inkább robotol és éhezik. A kabátos emberi gyűlöli; nem hisz neki; neki a törvény se törvény addig, amíg a császár pecsétje alatt nincs nagy két-

fejű sas«. Podmaniczky Frigyes Csongrádon tapasztalta, hogy alig akadt gazdalegény, aki beállott volna katonának, s hogy csak a bocskoros nemes és a földönfutó szegénység állott zászlók alá. Hogy mily gyalázatosan viselték magukat a kassaiak, például a visszavonuló honvédséggel szemben, azt Gál Imre tábori lelkész írta le a hivatalos lapban. Egy másik kortanú szerint Eperjes a hazafiságnak rossz hírében állott. Nagyban és egészben véve a Dunántúl keleti része, a Duna-Tisza köze és a Tisza balpartja volt \$, amely sokáig oly kimeríthetetlen erőtartalékot nyújtott a magyarság önvédelmi háborújának. »Ki kötelességén felül is s pedig véres verejtékkal dolgozott, adott, adakozott, túrt s nehéznek, soknak mitsem talált, szóval: aki mintája volt a derék embernek, polgárnak, hazafinak, az a magyar törzsfaj volt, amely előtt leborulni tartozunk mindannyian, mert ezen ingegatyás, ködmönös, szűrös, bundás magyar faj előtt önhitt felsőbbségünk lelapult s annak nagysága előtt mindnyájan kicsinyek maradunk«. Valóban a magyar nép a földkerekség egyik legszívósabb faja. Egy német történetíró összehasonlította a Jura és Karszt-hegységek némely forrásaival, amelyek mértföldeken át a föld alatt folynak s újból napvilágra bukkannak, hogy többé soha el ne tűnjenek. A fejedelmi magyar paraszt, a szabadságharc nagy hősoza, a Herodotos skíta hercege, a szántóföld hőse, aki csodálatos ekéjével áldás dus barázdákat von a végtelen síkságon s aki most Kossuth riadójjára kaszára-kapára kapott, hogy elűzze az ellenséget a magyar földről.

Ebből a remek materiából kellett kiformálni a honvédsereget, amelynek újoncozása és kiegészítése végett a Honvédelmi Bizottmány december derekán nyolc hadmegyére osztotta föl az országot. Kossuth és pesti katonai tanácsadói később, november és december folyamán azért ragaszkodtak a határszéli korodhoz, hogy minden talpalatnyi szabad földről új

erőket szívhassanak föl a méreteiben hatalmasan kibontakozó önvédelmi hadjáratra. Ezért kellett — egyéb politikai szempontokon túl — visszautasítani Schwechat után is Görgey javaslatait, aki a hadsereg-szervezés és harcképesség fokozása céljából fel akarta adni a nyugati határsávot és szünetet tartani az ellenséggel való közvetlen érintkezés fárasztó előőrsi szolgálataiban. Klapka szerint december derekán már harmincöt, Kossuth szerint meg éppen negyvennyolc honvédszászlóalj volt hadilábra állítva. Ezt a viszonylagos biztosságot, nyugalmat és stabilitást elsősorban a hadfőlszerelő gyárak és üzemek felállítása igényelte volna, amelyeknek legnagyobb és legfontosabb részei az ország fővárosában voltak összpontosítva s csak a nagy januári futás után kerültek Debrecenbe és Nagyváradra, a magyar Birminghambe, mint Kossuth nevezte.

Amikor Görgey Parendorfba érkezett (október 13-án), Móga János táborában a politikai és katonai nézeteknek folytonos civakodásaiból kiélesedett válság tetőpontját érte el. Mihelyt átvette barátjától, Ivánka Imre ezredestől az elővédi dandár parancsnokságát (a pesti 1., a honti, a nógrádi és a gömöri nemzetőri zászlóaljakat) s komolyan hozzálátott feladatának, meg kellett győződnie, hogy a magyar hadsereg politikai és katonai szempontból egyaránt elégtelen és alkalmatlan eszköz a Pestről óhajtott offenzíva végrehajtására s korántsem a főparancsnok személyi fogyatékoságain, vagy katonai határozatlanságain torpannak meg a Honvédelmi Bizottmány vérmes tervei. Nemcsak, sőt nem is elsősorban azon hiúsult meg a bécsi forradalom katonai megsegítése, mintha Mógának, az országgyűlési küldöttség és Csányi kormánybiztos nyomására sem akarták volna áthágni a lajtai határ »erkölcsi« akadályát. A magyar haderő vegyes összetétele és gyarló katonai állapota miatt minden támadó művelet hajmeresztő vállalkozás volt s azzal a következménnyel járhatott, hogy egy csapásra koc-

kára vet mindent. Ha Kossuthal nem lehetett elhittetni, hogy a kétharmad részében népfölkelő és nemzetőri haddal Istenkísértés áttörni a bécsi ostromzárlatot és meggátolni a császári erők összpontosítását, Görgey előtt annál világosabbá lett, hogy ez alkalmi inszurgens haderővel csak avatatlanok, vagy kalandorok kísérletezhetnek egy olyan vállalkozásra, amely tönkretetheti a magyar nemzet katonai becsületét is.

A dandárparancsnoki heteket azzal töltötte el, hogy legalább a maga portáján rendet teremt és fegyelmet, amihez csaknem emberfeletti szigor s egy percre se ernyedő energia kellett. Az az amabilis confusio, amely e derék nemzetőri sereg közvetlen parancsnokságainál uralkodott, egy cseppet se volt kedvére. Csakhamar veszett híre kelt a táborban ennek a keményfejű, csökönyös ezredesnek, aki a politikai előjárókból ősi nemesi szokás szerint, katonai fellebbvalókká választott tiszteket a legudvariatlanabb módon figyelmeztette a háborúcsinálásnak tetet-lelket lekötő kötelességeire. Nem kiméit senkit, legkevésbé önmagát. A tábori élet különben is megfelelt a sors mostohaságai által megedzett jellemének. Kötelességérzete szinte kitombolhatta magát. Reggeltől estig járt csapatszolgálatban, az ébrenlét és az erő kifejtés legmagasabb feszültségi fokain, az idegeknek végéig felajzott állapotában próbált katonákat faragni e vármegyei aranyifjúságból, amelynek tisztjei mindennap hidegzuhanyokat kaptak forró inszurgensi illúzióikra. Az öreg Szentmiklóssy, a gömöriek őrnagya, a vármegye első alispánja, az egész tisztikar nevében lovagias útra akarta terelni ennek a nyers káplári modornak rettentő gravamenjeit. Az ifjú ezredes készséggel kijelentette, hogy kész valamennyiükkel egymásután megverekedni, egyelőre azonban a legnagyobb sajnálatára, a párbajt el kell halasztani a béke boldogabb idejére, most háború van, a harc viszont engedelmisséget és fegyelmet követel, külön-

ben a nagy nemzeti epepejából silány bohózat lesz. Addig is, ha az urak nem szégyenlik magukat, a zászlóalj lelki nyugalma érdekében hajlandó bocsánatot kérni, Most — hiába — beütött a villám, ég a szent ház s a riadalom oly nagy, hogy a mélyen-alvó közjogászoknak és táblabíráknak is fel kell ébredniük és munkához fogniok. Iliász hősei egy kissé elrestelkedve köszönnek el a dandárnok úrtól, élükön a tiszteletreméltó ősz Nesztorral. Görgey segédtisztje, Rochlitz Kálmán írja, hogy főnöke szemleútjairól estétként fáradtan, álmosan és éhesen tért irodájába vissza, ahol írásbeli jelentéseinek tollbamondása között a kimerültségtől el is szunnyadt. Rochlitz egy ízben parancsnokát hagyta elszenderedni s közben betűket rajzolgatott. E munkájából Görgey harsány szava riasztotta fel, aki segédtisztjét foglárfoogsággal fenyegette meg, ha még egyszer elaludni hagyja. Ettől kezdve a tollbamondott utolsó szót dörgő hangon kellett ismételnie, hogy parancsnokát felriassza érzékei elzsibbadásából.

A nehézségek azonban csak újabb szikrákat csilholnak ki ebből a vasemberből. Egyre mélyebbre süllyed a honmentés fojtogató szédületébe, egyre jobban lelkesíti a dolog bús szépsége, egyre jobban izgatja az a hideg mámor, hogy a megkezdett fellengős hősköltevényből mielőbb kibontakozhasson a próza, a siker. Lassan csak megindult a gyökérvégszél az ősi magyar katonai parlagon. Munkájának lesz majd szüretje, ha időt adnak reá. Nem kell-e sírva fakadni, amikor a pesti önkéntesek zászlóaljában a szeme megakad egy nemes, annyira ismerős arcon, aki ott vegyült el személytelenül a névtelenek szürke soraiban. Batthyány Lajos gróf ez, az első magyar miniszterelnök, most Görgey nemzetőre, aki ha nem is értett egyet azokkal, akiknek merészsége ezt a nyaktörő nemzeti próbatételt megrendezte, most mégis eljött, hogy résztvegyen a sorsból, amely a hazára méretett. Október 19-én táborba száll maga Kossuth

is, hogy személyes jelenlétének varázsával kölcsönözzön új erkölcsi erőket a szakadatlan katonai és politikai vitákban és huzavonákban meddőségre ítélt hadseregnek. A Honvédelmi Bizottmány elnökét Pulszky levele hívta a hadszintérre, hogy beváltsa a bécsieknek tett ígéretet, akik a Szent István tornyából nézegették, vajjon mikor tűnnek föl a keleti égtáj felől a felmentő magyar hadak. Ezek kétszer is fölkerelkedtek, hogy a bécsiek várakozásának eleget tegyenek, de a félútról mindkétszer visszafordultak. Első ízben október 17-én délután lépte át a sereg a határt. Amikor félóra járásnyira a határon túl osztrák területre hatolt, vissza is ballagott szépen a Lajta mögé. Másodszor október 21-én délelőtt már két óra járásnyira nyomult elő és pár ágyúlovést le is adott a Gallbrunn előtt feltűnt ellenséges lovasságra, sőt Görgey dandára azt a parancsot kapta, hogy az ellenséges gyalogságtól megszálltnak vélt falut foglalja el. E támadás előkészítésében Görgey rohamra fejlesztette dandárát, de a végrehajtásra nem került a sor, mert Móga a harcot félbeszakította és seregével Stixneusiedel és Gallbrunn között táborba szállt. Másnap hajnalban ütközet nélkül visszatért Parendorfba, míg Görgey dandára újból felállította az előőrsöket, Egy beszélgetése alkalmával, amelyet Görgey a főparancsnokkal folytatott, amikor kérdőre vonta ezekért a hasztalan mozdulatokért, megértette a titkát annak, miért harapott a magyar sereg oly nehezen az offenzíva savanyú almájába. »A talány megfejtése — úgymond — kétségkívül azon személyek többségének gyarló jellemében keresendő, akik állásuknál fogva úgy a táborban, mint a főhadiszálláson hivatva valának a haditanács végzéseinek, alakulására befolyást gyakorolni. A Lajtán innen — az országgyűlési biztosoktól való félelmükben Móga ellen szavaztak s ekkor a határt támadólag át kellett lépni. A Lajtán túl ellenben az ellenségtől való még nagyobb félelmükben a biztosok ellen szavaztak s ekkor Móga

a hadsereget újra visszaterelhette Parendorfba.«

Kossuth ideérkezésének kellett végre döntő fordulatot adnia ennek a felemás stratégiának. A Miklósfalván tartott nagy haditanácsra behívták Görgeyt is, hogy az elnök jelenlétében fejtse ki álláspontját a bécsi forradalom megsegítésével kombinált támadó tervvel szemben. Kossuth felfogása akkor az volt, hogy Magyarország sorsa Bécs falai alatt dől el és hogy ezen az érdeken túl a nemzeti becsület is követeli a bécsieknek adott szó beváltását. Móga ellenkezése után felállott Görgey, miután az idősebb törzstisztek hallgattak, nem mervén, vagy nem akarván szint vállalni Móga és Kossuth vitájában. Azzal kezdte, hogyha a kormány politikai érdekből mellőzhetetlennek tartja a támadást, akkor a katonai ellenvetésekre és aggodalmakra való tekintet nélkül a hadseregnek meg kell kísérelnie a megparancsolt mozdulat végrehajtását. Ha azonban egyedül a hadsereg állapotából következtethető katonai szempontok a mérvadók, akkor a tervezett offenzíva vajmi sivár kilátásokkal kecsegtet. »A támadó műveletekre szánt csapatnak értenie kell a manővrírozáshoz, azaz a csapat minden osztaga rendelkezék azzal a készséggel, hogy az elrendelt mozdulatokat az előírt időben és a szomszédos osztagokkal összhangban hajtja végre. A manővrírozásra seregünknek csak igen csekély része képes. A kisszámú sorhadbeli csapat és egy-két honvédszászlóalj kivételével seregünk csupa olyan egységből áll, amelyek a gyakorlótéren a legegyszerűbb mozdulatoknál rendetlenségbe jutnak, s ezeket oly egyének vezetik, akik csekély katonai képzettségüknél fogva csak arra alkalmasak, hogy a keletkezett zűr-zavart fokozzák. A csatátéren válságos pillanatokban ... leginkább a csapat nyugodt, rendezett együttmaradása, a parancsnok önállóságában vetett bizalommal s az utóbbi nyugodt elszántsága, alárendeltjei megingathatatlan engedelmességébe vetett bizalommal — dönt. A nemzetőröknél és az úgynevezett önkénteseknél, vagyis seregünk közel

kétharmadát kitevő elemeinél a kölcsönös bizalomra nem támaszkodhatunk, mert ennek előfeltételei hiányoznak ... Végül a támadás edzett, harchoz szokott csapatokat kíván. A mieink többsége nem ebbe a kategóriába tartozik. A csatatéren két ellentétes erő küzd egymással, a katona magatartásáért való befolyás érdekében. A katonát előreviszi a becsületérvés, a hazafias lelkesedés és — mi tagadás — a félelem a büntetéstől, amellyel a haditörvény a gyávat sújtja, másrészt visszariasztja a halál, melyet az ellenség ágyútorokai dörögnek feléje. A csapat győz, vagy veszít, aszerint, ahogyan az egyik, vagy másik erő kerekedik felül. A haditörténelem azt tanítja, hogy a fiatal, bár jól fegyelmezett és vezetett csapatokat az utóbbi sors éri utói. Milyen sorsot jósolhatunk a mi fegyelmetlen és rosszul vezetett csapatainknak?... Rendeljük el például, hogy holnapután délután öt órakor az egész tábor elvonulásra készen álljon és győződjünk meg e parancs végrehajtásáról. Ha azt találjuk, hogy az egész tábor nem az előirt időben, hanem mondjuk, két órával később az elrendelt csoportosításban áll, akkor feltétlenül a támadás mellett szavazok.« Görgeynek világosan csoportosított érvei úgy hatottak Kossuth haditerveire, mint a só a jégre. Néhány nap múlva a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentésében maga is szóról-szóra megerősítette Görgey diagnózisát. »Seregünk többi része indisciplinált; puskát tölteni sem tud, löni meg éppen nem; a tiszteknek fele a csatavesztés meggyőződésével fog kiindulni, a másik fele gyakorlatlan, egy becsületes mozdulatot sem bír effektuálni, az őszi éjek hidegek, az élelmezés külföldön nehéz, huszonnégy órai eső semmivé tesz, népünk koplalni nem tud, a pesti nemzetőrök nagy része sétautat képzelve már tovább nem tartható, pionírajaink nincsenek, pedig ha előnyomulunk, két folyón kell átkelnünk... E bajok közül sokat kipótol a sereg lelkesedése — teszi hozzá Kossuth szokott optimizmusával — de mindent nem. Másrésről azonban ha

nem megyünk, a veszély nem oly rögtöni, de bizonyosabb.«

Harmadnap mégis megindul a magyar haderő Görgey óvásai és jóslatai ellenére. Az ingadozó, vagy renitens tiszteket Kossuth azzal szerelte le, hogy megfenyegette őket a hadseregből való elbocsátással. Az egzisztenciájukban érintett egyének most abba a veszedelembé jutottak, hogy két szék között a pad alá eshetnek. Windisehgraetz hercegnek ismételt ultimátumai már lejártak. A magyar hadikövetek egyikét, Ivánka Imre ezredest, akire különben oly fényes szerep várt volna az önvédelmi harc folyamán, ottfogták Jellacsics főhadiszállásán — a hadijog becsutelen sérelmével. Ha egy honvédtiszt ilyen elbánásban részesülhetett, vajjon mi sors vár a sorhadiakra? Egyébként is a főhadiszállás és a tábor hemzsegett a konjunktúra-tisztektől. A jövőre áhítozók mindig körül repdesik a jelen ragyogását. Nincs szerencse, amelynek ne lenne udvara. A régi császári tisztek és Kossuth miklósfalvi és parendorfi viszonyára találóan idézhetjük Salamon Ferenc nyilatkozatát: »köszönjük meg Kossuthnak, hogy bennünket, úszni nem tudókat, beletaszított az örvénybe, hol bár életveszéllyel, de úszni tanultunk«. Miként egy hónappal előbb Batthyány személyes tekintélyének súlya Sukorónál, azonképpen most Kossuth energiájának és ékesszólásának latba vetésével döntötte el a támadást. Így léptek át a volt császári tisztek a sóhajok hídján. Így jött létre az ja harci vállalkozás, amelyet swechati csata néven ismerünk.

A 26.000 főnyi magyar sereg három hadoszlopban nyomult előre. A középső hadoszlopot alkották Görgey dandára, mint elővéd, azután Lázár és Karger dandárai; jobbról, a Duna mentén vonult előre a tizenhat századnyi lovassággal megerősített Bárczay-dandár, balról pedig a Répássy-dandár. A sereg ebben a csoportosításban október 28-án a Fischa folyócskát Fischamend-Margarethen am Moos vonalában

érte el. Másnap, október 29-én, a sereg pár kilométernyire menettel a Fischea és Schwechat között elterülő dombokat szállta meg és táborba szállt Schwaadorf-Fischamend között húzódó országút mentén, három-négy óra járásnyira Bécestől. Itt egy nyugtalan éjszakát töltött el. A csapatok ugyanis alig pihentek, mert rémhírek keltek szárnyra, hogy az ellenség a sereg baloldalát az éj folyamán megkerülte. A csapatok októ-

ber 30-án reggel álmatlanul, fáradtan és megrendülten kezdték meg az előnyomulást. »A csatát már elvesztettük — írta Görgey — mielőtt megkezdtük volna«.

Ezen a napon a jobbszárny Mannswörtnék, a közép Schwechatnak vett irányt, mialatt a balszárny-dandár, elkésett indulás következtében Rauchenbarth környékén lemaradt. Leghamarabb a jobbszárny ütődött az ellenségre Mannswörtnél. Miközben itt heves harc fejlődött ki, Görgey a középben Schwechat előtt bukkant az ellenségre, amely ellen támadást akart intézni, hogy az ellenségnek a harcban levő jobbszárny felé való elvonulását meggátolja. E tervét azonban Móga ama parancsa hiúsította meg, hogy várja meg a háta megett sorakozó dandárokat. Mikor pedig a centrum három dandárral — a balszárnyon Görgeyvel —

az ellenségtől megszállt Schwechat előtt kartács-távolságnyira harcba fejlődött és Görgey újra támadni akart, Móga az előnyomulást azért intette le, mert a balhadoszlop még nem vonult csatarendbe. Így tehát a Mannswörtnél önálló ütközetet vívó jobbszárny támogatás nélkül maradt, míg a középnek három dandára Schwechat előtt tétlenségével hívta ki az ellenséget, hogy e mozdulatlan tömeg ellen érvényesítse erős tüzérségét. Ekkor a balszárny-dandár még mindig párezer lépésre hátul volt Utóbbi körülményt a, Zwölfaxingnál gyülekező ellenséges lovasság kihasználta és Görgey fedetlen baloldala felé tartott. Görgey ezért szükségesnek vélte, hogy személyesen figyelmeztesse a főparancsnokot a sereg felállításának kedvezőtlen voltára. Ez alkalommal azt is megmondta Mógának, hogy a maga hátsó pontjáról meg sem képes ítélni az első vonal kedvezőtlen helyzetét. »Én ott állok, ahonnan az egészet áttekintem, — felelte Móga, — és Ön némán teljesítse azt, amit parancsolok.« A fővezér oldalán tartózkodó Kossuth közbelépett, mire Görgey az incidenst azzal fejezte be, hogy a kiadott parancsnak következményeiért nem vállalná a felelőséget.

Jóslata hamar beteljesedett. Az arcban nem foglalkoztatott ellenség az északi szárnyon, Mannswörtnél túlerőt hozott össze és Bárczay dandárát visszadobta. A magyar sereg közepét pedig, köztük Görgey dandárját is, amelyből két zászlóalj Schwechat felé, a balszárny-dandár lemaradása következtében két zászlóalj Zwölfaxing felé fordított arcot az ellenségnek, megsemmisítő ágyútűzzel árasztotta el. A dandár Görgey minden személyes példaadása és erőlködése dacára megfutamodott, követve a közép többi dandárának példáját. Görgey két tisztjével maradt utolsónak a csatatéren. Ezt a két tisztet a menekülők után küldte, hogy valamiképpen feltartóztassák és az összegyűjtetőkéből valami utóvédfélét alakíthassanak. Nagynehezen sikerült is neki mintegy ezer embert össze-

szedni, akiknek fedezete alatt a menekülő sereg a sötétség beállta előtt a Fischa mögé mehetett vissza. Október 31-én a magyar sereg folytatta gyászos megfutamodását. A hátrálás közben Görgey azt a parancsot vette, hogy dandárával ne a Lajta mögé, Bruckba, hanem Köpcsényre hátráljon. A magyar-osztrák háború első összecsapása a hadsereg akkori éretlenségének és szervezetlenségének fokán teljesen beigazolta Görgey megállapításait. Beteljesedett az a jóslata is, hogy a sereg zöme csak azért nem ment tönkre, mert a nemzetőrök és a népfölkelők gyors lábai biztosították a menekülés sikerét. Mint a szétrebbent csorda, üggett ez a karaván a Lajta mögötti menhelyek felé. A futamodók között Kossuth megpróbálta felébreszteni a hazafias lelkesedést és a katonai önérzetet: a nyáj egy pillanatra meg is állott, hogy végighallgassa Kossuthnak feddő és leckéztető ékesszólását, meg is éljezték érte, azután továbbfutamodtak. Ezzel a tragikomikus fináléval zárult a nagy dráma első felvonása. Vajjon minő lesz a következő?

IV.

*Tábornok és fővezér — Egy hadseregrendezés az el-
lenség előtt — Guerilla és a kaszások — Az 1848.
seregek harcmodora — Egy magyar Don Quijote —
A »született vezér« parancsai és utasításai — Bayer,
Pusztelnik, Csányi — Kiáltványok és ellenmanifesztu-
mok — »Csak egy kis sikert«*

Az alvezér, aki a csatateret utolsóinak hagyta el, sőt az általános fejtelenség közepette még utóvédre is gondoskodott, október 31-én ért Köpcsénybe. Itt már várta a parancs, hogy jelentkezzék Pozsonyban Kossuthnál és keresse fel a köpcsényi kastélyban Móga tábornokot is, aki lováról lebukott és sérülten feküdt az ágyban. A tábornok Görgey megérkezésekor már aludt. Segédtsitzje közölte Görgeyvel, hogy Móga a parancsnokságról lemondott s utódjául őt ajánlotta. Kossuth a schwechati futás szégyenének izgalmaiktól szintén ágybanfekvő beteg volt Pozsonyban. Nyomban fogadta Görgeyt s közölte vele, hogy a Pozsony környékén újból összeverődött sereg főparancsnokává s egyúttal honvédtábornokká nevezte ki. Kinevezési okirata már két hét óta készen állott, előbb Pázmándy Dénes, majd Kossuth zsebében, mint egyik következménye a Kossuth és Görgey közt lefolyt első tárgyalásnak Pesten, október 11-én. November 1-én kelt levelében a kinevezés tényéről a Honvédelmi Bizottmányt is tudósította. »Örömmel tettem ezt — írta Kossuth —, mert szemeimmel láttam és látta az egész sereg, mily rettenthetetlen bátorsággal s amellett stratégikus ügyességgel vezette az elősereget a számra kétszer oly erős és annyi előnyökkel bíró

ellenség elibe, — mily lelkesedéssel s elszántsággal állott seregének élén, szalasztva az ellenséget, az őt minden oldalról környezte ágyúgolyózapor közt; és tudom, miként elhatározatván a sereg visszavonulása, az, aki a csataterén az ellenség ágyúgolyóit ugyan éljen-kitöréssel fogadó, azzal szembeszállni igenis kész és képes, de a visszavonulás szabályait, rendjét teljességgel nem ismerő s rögtönzöttségénél fogva nem is ismerhető seregünket fedezte, óvta, az előtte bomlott rendben visszavonulókat a lehetőségig összeállította, rendezte: ez Görgey Artúr tábornok volt. És ő volt az, aki a visszavonulás közben felbomlott csatarend következtében az elmaradott 18 ágyút kevés népével a nemzet számára Köpcsénybe visszahozta. És tettem ezt annál nagyobb örömmel, mivel Görgey tábornok úrnak fővezérré kineveztetése fölött az egész seregnek osztatlan öröme találkozott az enyémmel.«

»Teljes nyugodtsággal merem biztosítani a tisztelt Bizottmányt, hogy mindazon hiányok, amelyeket a visszavonulásbani rendetlenség szült, a mostani fővezér kimeríthetetlen erélyessége, katonai ügyessége s minden körülményt alaposan megfontoló, de szilárd elhatározottsága által kipótolván és seregünk kevés idő múlva rendbe lesz szedve.« S ezzel a fiatal tábornok elindult azon a tündöklő és zivataros pályán, amely oly mély és eltörölhetetlen sávot égetett a história lapjain.

»Óriási vállalkozás! De akiket az elnök megkínált a fővezénnyel... mind vonakodtak tőle s ugyanakkor mindnyájan kijelentették, hogy készek alattam szolgálni« — mondta Görgey másnap a nála segédtiszti szolgálatot teljesítő Pista öccsének. Valóban óriási vállalkozás! A hevenyészett s most az első komoly próbától alapjaiban megrendített magyar sereg a szétbomlás előtt állt. Nem is elsősorban a vezetés hiánya miatt, amely ha tétovázott és hibákat követett is el, még mindig messze fölötte állott annak a bizarr egyvelegnek, ami a magyar sereg volt. Görgey ugyan

győri, szolnoki, csepeli és parendorfí tapasztalatai után nem tartotta magasra a csapatok harci értékét, de amit Schwechatnál átélt, az jogos pesszimizmusát is messze felülmúlta. A sereg, ha ugyan még annak volt nevezhető, minden porcikájában és alkatrészében gyökeres átszervezésre szorult, különben csak arra jó, hogy a magyar hadidicsőség történelmi ragyogását elhomályosítsa. Az öregebb tisztek benne látták a roppant feladattal megbirkózni képes organizátort. A hadvezért még nem ismerhették fel benne. Sokkal nagyobb port vert fel a Csepelszigeten és a parendorfí táborban tanúsított könyörtelen erélye, mint az ozorai haditettnek és schwechati csatatéren mutatott okos és vitéz magatartásának híre. Első parancsain és tervein megéreződött a született katona, az ösztönös vezér, akár Cromwellnél, aki a parlamentből, vagy Caesar, aki a római szenátusból cseppent a tábori és hadiélet kellős közepébe. Mindenütt találkozni fogunk parancsainak és utasításainak metsző stíljével, a tézisek helyes felállításával s a következtetések pontos levonásával. Ha híjával is volt az elméleti hadi tudománynak és a tapasztalatnak, most egyszerre felgerjedeztek szunnyadó képességei, mint egy mágikus varázslatra. Ha bizonyos tekintetben rá is áll az, amit Suetonius írt Caesarról, hogy tudniillik »pugnare in proelio discibat«, azaz harc közben tanulta meg a háborút, a tábor és a főhadiszállás tüstént érezte egy fölényes és biztos energia villanyos kiadásait. Tisztában volt vele, hogy hadsereget kell építeni, mielőtt a háborús gépezetet el lehetne indítani. Hogy e hadseregszervező tevékenységében zavarok, gátlások és kényszerű szünetek ne álljanak be, azt a javaslatot tette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a megparancsolt határlánc helyett hátrább, Győr környékén sűríti össze szétszórt haderőit, hogy annál könnyebben tarthassa kézben roppant feladatát. Mások szították fel a tömegben található szenvedélyeket, neki kellett ércet olvasztani belőlük. Van ugyanis, ami még nehezebb, mint egy nagy terv meg-

alkotása — mondta egy kiváló francia államférfi. Az, hogy ugyanakkor megalkossuk azokat az eszközöket is, amelyekkel azt meg lehet valósítani és kijelöljük azt az utat, amelyen haladnunk kell, hogy pontosan előrelássuk a valószínű akadályokat és a lehetséges összeütközéseket, hogy rendszeresen áttekinteni tudjuk, előre el tudjuk fogadtatni és szükség esetén magunk tudjuk létrehozni mindazon föltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, amit akarunk. A teremtő és termelő erő titkaihoz tartozik, hogy az anyagból s a káoszból rendet alakítson. A honvéd Kossuth ihletett zsenijének terméke, de Görgey feladata maradt, hogy katonát faragjon belőle. Figyelme még kiterjedt a politikai vezetés egységének biztosítására is. November 11-én azt írja a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy »csupán egy erős diktatúra által« óvható meg az ország az enyészettől. Ha annyira kívánatosnak és szükségesnek látszott a szabadságharc politikai irányításában és szervezésében az akarat egyöntetűsége, mennyivel parancsolóbb érdek ez a hadseregénél, amely még mindig a politikai kigyóborvedlés válságait élte, egy vesztt csata után, megtépázva, presztízis, jogalap és hagyomány nélkül. »A hadseregnek — írta Kossuthnak — most nyugalomra és pihenésre van szüksége, mert testileg és erkölcsileg le van csigázva. Nyugta és pihenése itt Pozsonyban nincs. Pozsony egy öt, egyszerre Ausztria, Morvaország, Szilézia és Galícia felől fenyegető hatalmasabb ellenséggel szemben tarthatatlan pont és csakhamar sírja lesz hadseregünknek... A javaslat: Pozsonyt csak a hadseregnek egy részével tartani megszállva, ellenben a főhadiszállást s a hadsereg zömét más helyre tenni át, mely mind az ország védelme, mind a hadsereg átadomítására nézve előnnyel bír; a hadsereg parancsnokát minden hadi diszpozícióért felelőssé teszik: de akkor aztán ő kivülr senkinek sem szabad a hadsereggel disponálni.« November 17-én ezt írja: »Csekély sereggel határháborúba teljességgel nem bocsátkozhatom, hacsak egész

seregünket darabonkint elveszteni nem akarom. Igen sajnálom, hogy ebbeli meggyőződésem T, Elnök úrnak a guerilla-harc iránti »sejtelmével« homlokegyenest ellenkezik.«

Említettük, hogy Kossuthnál és a Honvédelmi Bizottmánynál politikai és újoncozási okok egyaránt úgy döntöttek, hogy a sereg a határon maradjon. Viszont a »feldunai« hadseregnek határmenti felállítása csak arra szolgált, hogy az átszervezésnek amúgy is nehéz munkáját még jobban megnehezítse. Görgey tisztában volt azzal, hogy az ellenség a magyar sereg kordonszerű felállítását bárhol áttörheti, s ha a magyar dandárnokok nem ügyesek, akkor a sereg részekre szakadhat és tönkremehet. A kormány parancsát mégis a lehetőségig akarta teljesíteni, amikor november 25-én elrendelte, hogy »a jelenlegi főállásainkat védeni kell azon pillanatig, melyben határozottan arról győződünk meg, hogy a nagyobb erővel betört ellenséget többé nem lehet előbbeni állásaiba visszavetni«. Úgy vélte, hogy ha megtámadott dandárparancsnoka megőrzi lélekéberségét, s a megjelölt pillanatot helyesen felismeri, s dandárjainak visszavonulását annak rendje-módja szerint keresztülviszi... »annál kevésbé lehet hadvonalunk áttörésétől tartani, minthogy ez csakis makacs ellenállás esetében lehetséges«. Görgeynek hathétnyi ideje maradt, hogy hadseregének átépítésével és újjászervezésével foglalkozzon. Az osztrák hadsereg ugyanis nem gondolt schwechati győzelmének kiaknázására: nem üldözött. A császári ellenforradalom különben is végre akarta hajtani a trónváltozást, hogy királyi eskü ne zavarja a Magyarország ellen foganatosítandó katonai rendszabályokat, amelyekhez elegendő erőt kellett összegyűjteni Bécs környékén. Éppen azért, mert a magyar főhadiszálláson mitsem tudtak az ellenforradalom hadművelési szándékairól, bizonyos idegesség és szorongás uralkodott a táborban s bizonyos mértékben rontotta, vagy csökkentette annak az átszervezői tevékenységének eredmé-

nyét, amely ezekben a napokban Görgey legfőbb gondja volt. A magyar főparancsnok az osztrák katonai szolgálat növendéke volt s éppen ezért talán túlságosan is szerette a kiesztergályozott legénységet. A hadsereg manőverező képességének viszonylagos tökéletesítése kétségkívül több időt és nyugalmat követelt, mint amennyivel Görgey rendelkezett. A csataterén zárt rendben végrehajtott hadmozdulatoknak ugyanis akkor egészen más jelentőségük volt, mint például a világháborúban. Ma a csatater zártrendű csapatalakzatot nem ismer. Az óriási hatású ágyú-, géppuska- és puskatűz a csapatokat már az első ágyúlövés előtt szétszórt harci csoportosításba, rajvonalba kényszeríti, a lovasságot pedig csataterén kívül végzett tevékenységre utalja. A csatát ma a tűzgépek döntik el.

1848-ban a döntés előidézésére a zárt rendben végrehajtott szuronyroham volt hivatott. Bizonyos fontosságra emelkedett ugyan a puska és az ágyú is, de ezeknek hatása a mai tűzgépek mellett eltörpült. Az elöltöltő, gyutacsos és jól kiképzett katona kezében percenként átlag öt lövést leadó puska 300 lépésre, a vadászok fegyvere pedig 600 lépésre hordott. Aki azonban ily távolságra lőtt, az lőszerpocsékoló hírbe esett. Jó találati biztosságot kétszáz lépésre lehetett elérni, de ilyen messzeségből rövid idő alatt a szurony is elérte az ellenséget. A tüzérség a tömör ágyúgolyó súlya után megjelölt három-, hat- és tizenkétfontos elöltöltő ágyúkat és ugyanannyi fontos tarrackokat ismert. A tömör ágyúgolyón kívül még srappell, gránát és kartács volt használatban. A háromfontos ágyú hatásos lőtávolsága ívrepülésnél 1000 lépésre guruló, vagyis a földről többször felcsapódó lövésnél 1500, a kartácslövésnél 300 lépésre rúgott. A tizenkétfontos ágyúknál ezek a hordképességek természetesen megnövekedtek. A lögyorsaság percenként átlag kétszeri tüzelésben érvényesülhetett. Egyik különlegessége volt a tűzfegyverzetnek a röppentyű.

Ez az állványra szerelt csőből kilőtt, torpedószerű lövedék néhány száz lépésnyire hatolt és inkább morális hatása szerint értékelték. Ezek a hordtávolságok és lögyorsaságok eléggé megindokolják a gyalogság szuronytámadásainak és a lovasrohamoknak csatadöntő jelentőségét. A napóleoni háborúk alatt ugyan a csatárláncban haladó harcmodor minden európai seregnél divatba jött. Ez viszont jó lövészeket követelt, amiket az akkori sorozatos háborúk neveltek is. A következő, több mint harmincéves békeidőszak alatt azonban ez a harcmodor pusztá alakissággá véznult, ami minden békekorszak természetes tünete. A harcoló csapatok kisebb hányada merev csatárláncba alakult s pontos igazodással, trombitajelekkel történt irányítás mellett, anélkül, hogy a terepnyújtotta fedezékeket kihasználta volna, lövések leadása közben közelítette meg az ellenséget, de a döntést közvetlenül a csatárlánc mögött tömegbe formálódott és a csataterén is pattogó vezényszavakkal mozgatott zászlóaljnak szuronyrohama idézte elő. E zászlóaljnak vezényszóra kellett a szükséges mozdulatokat előre, oldalt és hátra végezniök, miközben az ágyúgolyók a tömött sorokban óriási pusztításokat okozhattak. Ha a zárkózottság tágult, a roham lökő ereje elveszett. A vezényszó nélkül maradt csapat tehetetlenné vált és könnyen megfutamodott. Ez a harcmodor természetesen kitűnően begyakorolt és fegyelmezett csapatokat kívánt. Itt a hangsúly a Görgey által szorgalmazott manőverező képességnek. Ezt az előírással harcmodort azonban csak a sorhadbeli zászlóaljok értették, a fiatal katonákból álló honvédzászlóaljok, ha a lövésben nem is voltak ügyesek, de általában jól rohamoztak, mert előre vitte őket a magyar lendület. A nemzetőrök és egyéb alakulások a csataterén legjobb esetben csak az ágyútöltelék szerepét játszották.

A lovasság volt a feldunai magyar sereg legértékesebb fegyverneme. A színmagyar, jobbadán öreg

legénységből álló és gyönyörű hagyományokra visszapillantó huszárság majdnem kivétel nélkül a régi seregből származott. Egyébként a Görgey vezetése alá jutott sereg harminc zászlóaljából (ezek közül négy sorhadbeli, öt honvéd, a többi nemzetőr, stb.) huszonhárom lovasszázadból és százhárom ágyúból állt. Ez a sereg kezdetben dandárokra tagozódott, mint hadászati egységekre, amelyek mindegyike néhány önálló zászlóaljából (a honvédeknel ugyanis ezredkötelék nem volt), néhány lovasszázadból és egy-két ütegből alakult. A tagozás különben gyakran módosult. Voltak ezenkívül a harcászati vezetésre beosztott hadosztályparancsnokok is, kik adott esetben több dandárt vezényeltek. A fiatal magyar vezérnek pillanatnyilag tizenhétezer hasznavehető katonája volt. A létszám szaporodhatott s a minőség javulhatott, ha az ellenség erre időt engedett.

Mikor az osztrákok támadó hadműveletei december közepén megindultak, a magyar sereg átszervezése még nem fejeződött be az idő rövidsége s az illetékes körök beavatkozása miatt. Ennek ellenére, a feldunai sereg, bár a hasznavehetetlen nemzetőrök és kaszások hazabocsátása következtében november végén gyalogságában majdnem tízezer fővel gyengült, de minőségében annyira javult, hogy a támadásra indult császári hadak elöl már nem futott meg eszeveszetten, miként Schwechatnál, hanem Görgey kezében hajlékony eszköz gyanánt érvényesült s tért ki céltudatosan ellenfele túlereje elöl s veretlenül hátrált Buda felé. A magyar főparancsnok munkáját ellenfele, Windischgraetz herceg tábornagy is elismerte, mikor hadműveleteinek megírásánál a magyarok »rendkívüli tevékenységgel végzett katonai készülődéseiről« és arról emlékezett meg, hogy a magyar sereg a »hiányokat szüntelenül s jobb üggyhöz méltó tevékenységgel pótolta«. Pedig hiány volt sok mindenben, de különösen puskában és fehéreneműben, mindenkifelett használható tisztekben. A mögöttes ország katonai

tájékozatlansága sem túlságosan kedvezett e demiurgoszi munkának. A magyar politika vezérei bár teljes jóhiszeműséggel, de gyakran gátolták és gáncsolták azt a munkát, amely a nyers vasból éles fegyvert akart kovácsolni. Emellett példátlan mértékben érvényesült a politikai protekció, a lelkes, de kiképzetlen intelligens elemeknek a tisztai állásokra tódulása s a hatásköri konfliktusokból eredő zavaros kiválogatódás. Ezért ajánlja fel már november 11-én Görgey a diktatúrát Kossuthnak. Nemcsak a történelem tanulmányai indították erre a javaslatra, hanem az a megfontolás is, hogy a központi tekintély tengelye nélkül vajúdó hatalom szét ne forgácsolódjon a területi kormányzat alkotmányosdi játékaiban. Kossuthnak hegyeket mozdító élanja is gyakran az optikai csalódás áldozata lett, amikor azt hitte, hogy a nemzetőrök gyanánt bevonult egységek lelkileg és erkölcsileg is nyomban átalakulnak, mihelyt honvédekké keresztelik át őket. Az első félreértések és összeütközések Görgey és Kossuth között éppen abból származtak, hogy az átszervezés munkájában elmerült fiatal tábornoknak a helyszínen kellett meggyőződnie e kába illúziók gyökértelenségéről. Az volt a felfogása, hogy valamennyi nem rendes csapatot szigorúan el kell különíteni a rendesektől és külön vezényletek alá helyezni. »Legjobb lenne — úgymond — minden nem rendes csapatot haladék nélkül felosztatni, közülük a hadköteles egyéneket külön besorozni s a már létező rendes csapatok kiegészítésére fordítani. Az úgynevezett önkéntes zászlóaljok elkeresztelése honvédszászlóaljakká, nagyon szerencsétlen kísérlet. A név változik: a gyerek ugyanaz marad. Az önkéntes zászlóaljok keveset, vagy éppen semmit sem érnek, mivel a tisztok s az altisztek közül csak kevesen értenek a szolgálathoz. Többet lehet-e ezektől várni akkor, ha honvédeknek hívják nemzetőr helyett? Legtöbbje mégis csak *asinas* marad *in pelle leonina*«. »A nemzetőrök« csak avégett látszanak itt lenni, hogy a törvényt kigúnyolják

és a bennök lakó rossz szellem által megfertőztessék ragály módra legjobb csapatainkat is. Azért el velök ... Én Kossuth elnök parancsára átvevém a magyar hadsereg egy része feletti fővezényletet: nekem tehát szent kötelességem örködni, hogy annak becsülete szüzén fenntartassék. Egy egész hadsereg szenvedhet vereséget és hátrálni kényszerülhet anélkül, hogy ezáltal csorba essék becsületén. De ha egyetlen csapatja még mielőtt ellenséget látott volna, gyáván megszalad, akkor ezáltal az egész hadsereg becsülete van meggyalázva ... A Honvédelmi Bizottmány... nem fogja azt kívánni tőlem, hogy derék hadseregem becsületét kockára tegyem azáltal, hogy soraiban megtűrjek olyan csapatokat, amelyekre inkább ráillik a gyáva csőcselék elnevezése, semmint a honvéd becsületes neve«.

Ezek a nemzetőri, önkéntesi és népfölkelői alakulatok, tanulatlan és Hübele Balázs tisztekkel, akiket a népszimpátia választott és nem a »képzettség és az érdem«, majdnem olyan szerepet játszottak a hadsereg megbízható zöme körül, mint valamikor az akindszik a régi ozmán hadseregben, azzal a különbséggel, hogy ezeket nem hajtotta előre az a vallásos fanatizmus, mint a törökök irreguláris portyázó bandáit. Sőt nem üzte az ellenség ágyútorka felé az a *sucre feu* sem, amely annakidején a jakobinus csőcselékből a monarchista Európa pörölyeit alkotta. Néha mintha Görgey energiája is elcsuklott volna ebben a reménytelen átszervezésben. Szerencse, hogy kétségbeesett humora megbirkózott benne az avatott ember megvetésével a nyáj sötét tudatlansága iránt. November 21-én ezt írja egy barátjának: »Ha egykor őseimhez megtértem és a Te kezéd a sírban még nem rothadt el, úgy ülj le és írd meg ,az ifjabb Don Quijote történetét: bennem megtalálod a regény kész hősét. Aki még soha nem látott forradalmi sereget, az zarándokoljon táboromba. Van itt egy főparancsnok, törzsével és kíséretével együtt, egyetlenegy sincs közöttük negyven éven felül. Vannak itt ka-

tonák is: de az igazi katona köztük bajtársai miatt pirul. Parancsolni itt annyit tesz, mint magát nevétségessé tenni. A megrovást szemtelenségnek, a büntetést zsarnokságnak kiáltják ki. Ezért... a csöcseléket pokolba kergetem, ha nem lövetem föbe. A kolera is segít és ha az ellenség is megteszi a kötelességét, úgy a trio hamar a játék végére ér. De nem értem a fickót (itt Windischgraetzet érti), legalább még egyszer erősebb nálam, jól beidomított, jól öltözött csapatai vannak s mégsem támad. Ez talán mély bölcsesség akar lenni s arra számítanak, hogy minket a nyugalommal öröljön föl. Ezt nem hihetem s ezért rosszat szimatolok: félelmet. Annál jobb nekünk! Minden járőre huszárok után kérdezősködik. Első feladatomban kell tekintenem, hogy a honvéd után való kérdezősködésre bírjam. A kölykök (itt a honvédeket érti) még nem akarnak igazában nekimenni, ha nincs minden zsebükben egy ágyú, azonfelül jobbra-balra egy-egy huszár. De csak türelem! Végül mégis csak megszűnik a láz. Természetesen a magyarnál rendszeren kissé soká tart s remélem, hogy még tavasz előtt, azaz, ha azt megérjük; s akkor örülj trifolium: Windischgraetz, Jellacsics, Urbán! Ágyúm már annyi van, hogy disznót hizlalhatok velük. Kossuthnak éppen ma írtam, hogy többet ne küldjön... Ha a zászlóaljparancsnokok tőlem gyutacsot követelnek, akkor állandóan azt felelem: örülök, hogy nincs... Támadjatok a szuronnyal«.

Azért a munka jól-rosszul haladt tovább. Nemcsak a kiképzetlen tömeggel van baj. A régi tisztek folytonos kioktatásra és dorgálásra szorulnak. Nagyon is megszokták a békeszolgálatban és az osztrák Dienstreglementben, hogy önálló gondolkodás- és akarat nélküli gépalkatrészek. Túlon-túl sok volt köztük, még a parancsnoki posztokon is, a »parancsbarom«, aki azonmód elvesztette önállóságának maradék részeit, mihelyt súlyos felelősséggel nehezített állásba került, A hosszú határláncba széjjelszórt dandárnokok

mindegyike nehezen, vagy sehogyse tudott belekóstolni az önálló hatáskör problémáiba. Ordódy őrnagynak, a nádasi dandár parancsnokának november 28-án ekként adja fel a leckét Görgey: »Minden ellenséges kiküldetésnek célja: az ellenségnek lehető legnagyobb kárt okozni. Önnek azonban külön rendeltetése a nádasi szorost védeni. Ha e két cél összeegyeztethető: cselekedjék Ön belátása szerint és ne kérdezzen sokat. Az ausztriai hadsereg annyi csatáját nem vesztette volna el, hogyha a külön hadvezéreknek szabadkezet hagytak volna, cselekedhetni meggyőződésük szerint. Ön van a helyszínén. Ismeri az ellenség helyezéseit és erejét, ismeri a tér fekvését. Ne várja, hogy én, ki egyiket sem ismerhetem, az íróasztal mellől, melyhez kötve vagyok, Önnek részletes diszpozíciókat osztogassak hat mérföldnyi távolságból«. Bárczaynak, a pozsonyi hídfőben elhelyezett dandár parancsnokának december 9-én ezt írja: »Valahányszor a hadsereg főtámaszai említettnek: azok közül sohasem hiányzott a Bárczay név. Ez feljogosított azt hinnem, hogy a pozsonyi hídfőt a legjobb kezekre bíztam. A ma éjjeli látogatásom e hitemet megrendítette. Itt az elnézés... lassú, de bizonyos veszélyeztetése lenne a jó ügynek, melyért mint szabadember, mint hazafi, mint katona háromszorosan helytállni vállalkoztam, mikor ezen hadsereg vezényletét átvettem. Én tehát a legnagyobb komolysággal intem önt, kötelességeinek legszigorúbb teljesítésére. A kötelességnek egy látszólag jelentéktelen megszegése az ellenség előtti szolgálatban elegendő arra, hogy egy szeplőtlen múltat marandólag beszennyezzen... Jól tudom, hogy a tolnaiak csak az imént osztattak be Önnek dandárjába. De éppen azért kötelessége lett volna Önnek ezen zászlóaljat különösen szemmel tartani, minthogy nem ismerte, ennél fogva benne meg nem bízhatott... A főhadnagyot azonnal elfogattam s perbe fogatom. Az altisztet tessék stockházba küldeni. Az őrnagyot pedig.., vezesse elő nekem a szabályos szolgálati

úton«. Janik őrnagynak december 14-én ezt a parancsot küldi: »Én önt, mint önálló parancsnokot úgy küldtem ki ama bizonyos feladat keresztülvitele végett... Már most mit tett Ön? ön Balogh kormánybiztos úrnak egy teljesen alaptalan fenyegető levele által kiengedte magát hozatni a sodrából és feladta egészen a maga önállóságát, mellyel én önt, mint kiküldött parancsnokot felruháztam... Négy ágyút rendelék Ön keze alá: ez Önt zavarba ejti s ön ezen ágyúk célját tudakolja. E kérdés megérdemelné azt a feleletet, hogy azokból lőj jön az ellenségre! Vagy érzi Ön a megfelelő erőt és erélyt magában a rábízott két feladatnak teljesítésére, s akkor le kell tennie minden tétovát; vagy nem érzi, hogy a kapott megbízásoknak megfelelni képes, s akkor kötelessége Önnek ezt szolgálati úton kijelenteni s akkor lesz rá gondom, Önt egy képeसेbbel felváltani. Nem avégett küldöttem ki Önt, hogy a vármegyei urak és kormánybiztosok jajveszékeléseit szaporítsa s újra meg újra segítséget kérjen, hanem azért küldtem ki, hogy előttem bebizonyítsa, hogy Ön képes egy kis csapatot ellenség ellen vezetni s ennél fogva érdemes későbben egy nagyobb csapat vezényével bízni meg«.

Amint látjuk, Görgey alárendeltjeit borotvaéles kifejezésekkel oktatja ki. Mondhatni, egy kész hadvezérnek a helyzetekhez és az adottságokhoz mért szentenciái, vezényszószzerűen hangzanak ki ezekből az utasításokból és parancsokból. Katonai múltja — úgy mond egy osztrák katonai író — nem nyújtott alapot arra, hogy reá sereget bizzanak. Elméleti ismeretek és szaktudás tekintetében minden félig-meddig képzett vezérkari tiszt felülmúlta őt. És ez a férfiú mégis kiváló hadásszá és nagystíliú hadművésszé fejlődött. Gondolatait semmiesetre se könyvekből merítette. Önmagából termelte ki azokat. Kezdetben bizonytalan tapogatózás, de már kevés kísérlet után céltudatos cselekvés. A fiatal tábornok már kezdettől fogva értett hozzá, hogy magának katonái és tisztjei előtt

tekintélyt szerezzen. Kitűnt vakmerő elszántságával, sztoikus nyugalomával, hajlíthatatlan erélyével. Ritkán beszélt, de amit mondott, annak mindig volt keze-lába és éppen fellépésének mesterkéletlensége imponált az egyszerű katonának és tisztnek egyaránt. Alighogy megjelent a hadseregnél, már anekdoták tömege került forgalomba. A szervezésben s a kormányzattal való viszonyának sok félreértést és homályt okozó vonatkozásaiban az országos főkormánybiztosnak, Csányi Lászlónak személyében tetterős és megbízható támaszra lelt. Ez a kátói jellemű férfiú, a nemzeti ellenállás egyik legnemesebb alakja, az utolsó percig a legnagyobb és legszilárdabb segítőtársa volt a kormányban Görgeynek. Maga is katonaviselt ember volt s teljesen magáévá tette a fiatal táborno k hadszervezői és hadműveleti eszméit. »Magaviselete, egész valója — írta róla Görgey — őt a magyar forradalomnak valamennyi polgári rendű államférfiai közül előnyösen megkülönböztette, mert bizalmat gerjesztő s egyszersmind tiszteletet parancsoló volt. Ezek a tulajdonságok ugyan nem mindig a fenkölt jellem kifolyásai, de Csányiban valóban azok voltak. Azt a férfit, ki első tekintetre imponált nekem, utóbb nagy-rabecsülni tanultam meg«. Legfőbb katonai tanácsadója az akkor huszonnyolcéves Bayer József százados volt, Görgey vezérkarának lelke. Egészen más tésztából volt gyúrva, mint Csányi László. Egyoldalú katonai szempontok érvényesültek terveiben és megfontolásaiban s emellett — csodálatosképpen — szélső republikánus nézeteket táplált s már ezidőtájt nagyban hódolt az alkohol kietlen szenvedélyének. Utóbb az a szóbeszéd járta róla, hogy ez a szellemes, ötletes és leleményes stratégia volt Görgey katonai kamarillájának főnöke. Akármilyen pontos és kitűnő katonai terveket készített is, a háborús veszélyt csak messziről szerette s éppen azért, ha különösen kezdetben nagy befolyást is gyakorolt tábornokának katonai elhatározásaira, a puszkapor szagának utálata

miatt sohase segédkezett a végrehajtásban. Nagy előnye volt, hogy két esztendővel ezelőtt már részt vett egy hadjáratban, Dufour svájci tábornok oldalán, aki mintaszerű hadjáratban teperte le a Sonderbund ellenállását. A vezérkari irodában egyelőre osztoznia kellett a hatalomban Pusztelnik őrnaggyal, majd ezredessel, aki azonban más, természetének és tehetségének inkább megfelelő szolgálati hatáskört kapott. Bayer csak a jövő év elején lett cím és forma szerint is Görgey hadseregének vezérkari főnökévé. Sokan túlbecsülték a parancsnoka felett való látszólagos szellemi túlnyomóságát, elsősorban az osztrákok és Görgey politikai ellenfelei. A viszony mindenesetre sokkal előkelőbb volt köztük Görgeyre nézve, mint például Blücher és Gneisenau között. Haynau úgy nyilatkozott róla, amikor segédkezett az osztrák vezérkari mű elkészítésében, hogy »Ön átkozottul ügyes ember«. »Sie waren es allein, der militärisch die Revolution führte, ohne Sie wäre sie gleich zu Ende gewesen«. Ez az ítélet azonban nem felelt meg a Görgey és Bayer között szövődött hivatalos viszony valóságának. Bayer a következő év nyarán éppen részeskedése miatt a szellemi és erkölcsi feloszlottság állapotában volt s szerepe egyre másodrendűbbé halványodott. Most is, később is, fontos, a magyar ügyre gyakran sorsdöntő elhatározásoknál, ahol a katonai szempontok mellett bizonyos politikai magasabbrendű érdekeket kellett érvényesíteni, akár célszerűek voltak azok, akár káros következményekkel járók a hadműveletre, Görgey Bayer javaslatai ellen, a maga nemesebb elméje után indult, ha néha tévedett is, mint amikor Buda ostromát határozta el. Bayer ötlete volt az az is, hogy a nagy téli visszavonulás folyamán a feldunai sereg zárkózzon Komárom sáncai közé, ahol a fiatal magyar haderőnek csupán néhány heti nyugalom és szervezési munka kellett volna, hogy kifújhassa magát, magához térjen a hátrálások okozta lelki csüggedésből s alkalmas harci fegyverré váljon.

Görgey elutasította ezt a kényelmes és biztos hadseregmenő tanácsot s inkább kitette magát a sors forgandóságának s a szakadatlan verekedéssel párosult organizálódás bizonytalanságainak, semhogy elszigetelje magát a kormánytól. Azok a kínos és henye viták, polémiák és levélváltások, amelyek november derekától fogva egyre sűrűbben csaptak fel Kossuth és Görgey érintkezéseiben, nem az intrika és az ármány mechanizmusából támadtak, hanem egyrészt a két férfiú természetének ellentétes mivoltából ütköztek ki, másrészt pedig előidézte azokat a tényeknek és helyzeteknek abszolút különbözősége s az a szemlélet, amely ezen ellentétes alapállásokból adódott.

Kossuth a táborból való hazatérése után Pesten még jobban érezte ama felelősség mérhetetlen súlyát, amely személyére hárult az önvédelmi harc kockázatában. Schwechat úgy érte az országgyűlés legelszántabb tagjait is, mint egy bunkócsapás. Kitűnt, hogy a nemzet nemcsak a horvát-bánnal, a fellázadt nemzeti-ségek egy részével és a háttérben eddig meghúzódó reakciós elemekkel áll szemben, hanem a Monarchia túlsó felének népeivel is, elsősorban a szlávokkal, azután a császári rendes hadsereg zömével s magával az uralkodóházzal is. Amily mértékben tisztázódtak az egymással farkasszemet néző erőcsoportok politikai demarkációi és világos lett, hogy az erejét és önértékét Custozánál visszanyert császári hadsereg kész kardélre bizni a Monarchia létét, olymértékben néptelenedtek el a magyar főrendiház ülései és sokasodtak meg a képviselőházban is a békés kibontakozást óhajtó tényezők hangjai. Minthogy Széchenyi ekkor már a döblingi tébolyda lakója volt, a megdőbönt politikusok Batthyány és Deák köré sereglettek, s titokban bizonyos csoportok alakultak, amelyek Kossuth leszorításán, vagy elszigetelésén munkálkodtak. A parlamentben néha úgy tetszett, hogy a mérsékelt párt a túlsúly, az utca és az ország azonban Kossuthot uralta, akinek kezében akkor már fegyveres hadsere-

gek is voltak. Már a pákozdi csata előtt a vagyonosabbak közül sokan gőzhajón kezdtek menekülni, követték őket a képviselők azon a jogcímen, hogy a vidéken lelkesítik a népet. A forradalmi elem Kovács Lajos szerint a klubok és a népgyűlések rajongó tömegéből bontakozott ki, eddigelé azonban csupa jelentéktelen emberekből állott, úgy, hogy a kormány egy ideig átalotta működésüknek útját állani a közhangulatban. A »békés Lafayetteket gyűlölő egzaltádók« ajkán nem egyszer jakobinus-ízű fenyegetések hangzottak el.

Még a természeténél fogva félénk Jókai is egyszer másszor így írt: »Nem szeretem a sápadt arcokat... Ha nyertünk, akkor eljönnek a számolás napjai... Jaj nektek sápadt arcok emberei«. A képviselőház nyilvános ülésének hangulata Kemény Zsigmond szerint Pesten az uccai tömeg és a karzat által Madarászék kezében volt. Tanúi voltunk oly szomorú jeleneteknek — úgymond a nagy politikai író, — hogy az, ki a titkos ülésbeni nyilatkozatának következményeitől tartott, bűnét a nyilvános ülésen expialta, védvén azon eszméket, amelyektől isszonyúan rettegett. Nagyobb illúzió nincs, mint háborgó időkben a tanácskozó testület szellemét a hozott határozatokból megítélni. Az uccai mozgalmak főmestere, a népgyűlések rendezője, a karzatok mozgalmainak és tüntetéseinek intézője Madarász László volt a Március Tizenötödike című lap szerkesztőjével. A mérsékelték díszjelzői e lap szótárában ezek voltak: »pecsovicsok, schwarzbergék, reakcionáriusok, árulók, félénkek, gyávák, hosszúképűek, emberijesztők, békekeresők«.

Ez a pesti békepárt azonban Schwarzenberg Félix herceg kormányrajutásának percétől fogva teljesen légtüres térben tanácstalankodott. Az osztrák történetírás a szeptemberi és októberi válságokban túlmagasan értékeli a magyar nép dinasztikus hűségét. Hogy erre az ítékezésre megfelelő indokolást keressen, kénytelen állandóan ezzel a fogással élni, hogy a magyar-

ság politikai vezérei rászedték és félrevezették nemzetüket a törvényes király valóságos szándékai felől. A dinasztikus eszme összeforrasztó ereje Magyarországon és a magyar társadalomban nem volt soha az az elsőrendű politikai elem, mint az örökös tartományokban. Az ingadozó központi tekintélyt pótolta az ősi alkotmány iránti hűség s a vezérekben való bizalom, akik jogot és földet adtak a népnek s akik a nemzetiségek egy részét is megtartották az államhoz való ragaszkodásban. Az udvarnál és a katonai körökben különben inkább el voltak szánva a muszka segítség kérésére is, semhogy bármiféle alkuba bocsátkozzanak a magyar rebellióval. Schwarzenberg gondolata éppúgy kizárta a negyvennyolcas alkotmányt, mint a negyvenhetest. Az aulikus és ókonzeratív főnemesség ugyanis, főleg azon tagjainak politikai véleményeiben, akik közvetlen kapcsolatban voltak Windischgraetz herceggel, azzal áltatták magukat, hogy az új rendszer összeomlása szükségképpen a negyvenhetes alkotmány restaurációját jelenti. Ha a császári alterego hajlandóságot is mutatott volna a magyar aulikusok terveinek felkarolására és megvalósítására, akkor gazda, vagyis Schwarzenberg nélkül számított. Ez a tehetséges, vakmerő, energikus, de csontja velejéig romlott osztrák államférfi egy ideig még tűrte az olműtzi, illetőleg a kremsieri reichstagot s a szlávok felé talán kacérkodott is a Habsburgok birodalmának föderatív átszervezésével, valójában azonban egy nagy német-osztrák birodalom létesítésén fáradozott, a német egységi mozgalom élén járt Poroszország megalázása árán s Ausztria katonai és politikai felsőbbségének biztosításával, úgy, hogy a dunai Monarchia minden nem-germán népeivel együtt lépjen be a német szövetségbe. Ez az elgondolás tehát nem tűrte a régi, szűkebbkörű önkormányzatra berendezett rendi Magyarországot, de nem tűrte az újat sem, amelynek élniakarását Kossuth irányja képviselte.

Maga a Honvédelmi Bizottmány elnöke sem zár-

között el a békés kiegyenlítés lehetősége elől. Szeptemberben az az ötlet foglalkoztatja, hogy angol-francia mediációt vesz igénybe, mint Rakócziék annakidején angol-holland közvetítéssel tárgyaltak Nagyszombatban. Még december első felében is megkíséرتi az a gondolat, hogy az északamerikai Unió bécsi követének, Stiles urnái tesz lépéseket a császári udvarral való tárgyalás előkészítésére. A nyugati hatalmak azonban — úgy látszik — nem kíváncsiak az osztrák »belügyekbe« elegendni, holott korábban Palmerston nem utasította el egy ilyen osztrák »belügybe« avatkozást, amikor az olasz kérdésben felajánlotta Ausztriának a maga jószolgálatait. Stiles úr igazi polgári becsületességgel el is járt küldetésében. Windischgraetzhez utasították, aki viszont a küszöbön álló hadműveletekre való hivatkozással tért ki Stiles közvetítése elől.

Különben is Ausztria külpolitikai helyzete a tavaszi állapothoz képest lényegesen javult. Általános reakciós hullám öntötte el világrészünket. »Európa csendes, újra csendes« — énekelte Petőfi. Rómában IX. Pius pápa Rossi grófnak, az olasz Batthyánynak meggyilkoltatása után Gaetába menekült. Párizsban Cavaignac tábornok erélyes kormányt alakított s növekedtek Napoleon Lajos kilátásai. Berlinben is magához tér a királyi hatalom pillanatnyi kábultságából. A prágai forradalom, majd az októberi bécsi zendülés elfojtása után Windischgraetz általános európai presztízsnak és népszerűségnek örvendett a konzervatív elemek előtt. Ha szeptember végén a magyar rendszer ellen szervezkedő ellenforradalom első kísérlete szégyenteljes kudarcba fűlt is, de most ki mert volna arra gondolni, hogy meg lehet ismételtetni Jellacsics »oldalmozdulatát« Bécs felé? A »das dreimal glühende Licht«, a szabadság, egyenlőség és a magyar nemzetiség gondolata, — nem látszott-e elsötétedni Windischgraetz szuronyainak árnyékában? Ha a magyar parlamentnek e fel-felgerjedő békélő és megalkuvó

gyámoltalanságával számot vetve, Kossuth próbált is alkudozni, tette elsősorban azért, hogy az önvédelemnek becsületbevágó kötelességéről meggyőzze azokat is, akik az utolsó percig valami deus ex machinától remélték a veszély elhárítását. A fagyasztó hidegnek és az égető melegnek hőmérséklete ingadozott, szabálytalanul, vadul, a parlamenti higanyoszlopon. Kossuth idegességén is meglátszott ez a fluktuáció. Az októberi császári manifesztumok után, amelyek ismételten Kossuthot nevezték a »forradalom« felbujtójának, bizonyos mértékben személyes biztonságának kérdésévé lett a nemzeti mozgalom sikere. Nehéz volt az uralkodóháznak oly férfiút megtérnie, aki majdnem feltétlen hatalmat gyakorolt s akivel úgyszólván osztozkodni kellett a souverainitásban. Attól a perctől fogva, hogy népszerűsége kilépett ama keretből, mely egy monarchikus országban a királyság eszméjének csorbítása nélkül megállhat s hogy Kossuthot politikai diktátorrá tette a nemzet bizalma, a személyi kérdés homloktérbe nyomult, — mint egy szellemes tanulmányíró megjegyezte. Esete sok tekintetben hasonló volt Rákóczi állásához 1703—1711 között, méginkább a szatmári béke után. Kossuth tehát érezte a halántékán és oldalában azt a fájdalmas szorítást, az aggodalomnak azt a csontokat ropogtató abroncsát, amely túlozta a veszélyt és a bizalmat egyaránt. Azt hitte gyakran, hogy meg kell szakadnia a vészkongatás véres és üszkös dicsőségének terhe alatt. Szemébe beköltözött valami meglapuló várakozás, valami leselkedés, az érzéseknek majdnem állati ébrenléte. Még messzire volt a legnagyobb válság örvényének középpontjától, de már érezte az örvény szívó erejét, a félelem és a remény felszökkenő érzései közepette.

Ha szónoki túlzások gyakran megzavarni látszótták is íélőerejét, egyáltalán nem tartozott a forradalmi fantaszták közé, s bizonyos mértékig mindig megmaradt a reálpolitikai területén. Semmi se volt be-

lőle a nagypipájú, kevésdohányú hazafiakból, ha néha el is ázott a forradalmi indulatok és princípiumok forró gőzeiben. A tekintélye és népszerűsége köré tömörült radikálisok délibábkergetéseiben semmi része sem volt. Az ő értelmezésében a politika sohase volt annyira az egzisztenciák tudománya, mint most. Tudta, hogy a dolgoknak és a tényeknek, a terveknek és a lehetőségeknek, a módszereknek és a feltételeknek millió részletei és változatai vannak a politikában, különösen olyan körülmények közt, mint aminőkben ő találta magát. Eszébe se volt, hogy merev rögeszme köré csoportosítsa ezeket a tényeket és helyzeteket, amely mindenütt csak egy rettenetes egységet lát, egy végszerű és fagyos személytelenséget, csak dogmákat és elméleteket. Igazi államférfiban különben is képzelenség a drámai költészet képzeleti egységét erőltetni. Ezért Kossuthnál, inkább mint bárkinél, látni fogjuk az eszközöknek és a lehetőségeknek a célokhoz szabályozott olyan sokaságát és sokféleségét, olyan változatosságát és viszonylagosságát, amelyek annyira összhangban állanak az akaratsnak növekvő feszültségével s az érzések szétáradó és szétrezgő bőségével. Tudta, hogy az emberi erőnek minden kifejtése erővétele a végzetten: *fatis avulsa potestas*, mint Lucretius mondja. Most már nem lehetett többé szó arról, hogy béke legyen-e, vagy háború. A háború, vagy az etikai és nemzeti halál: ez volt a vagy-vagy. S az okosság is úgy kívánja, — úgymond XIV. Lajos végrendeletében —, hogy bizonyos esetekben sokat bízunk a véletlenre. Maga az ész tanácsolja, hogy az ember ilyenkor, nem tudom, milyen vak megmozdulását, vagy ösztönét kövesse, amely fölötté áll az észnek s mintha az égből jönne. Senki meg nem tudja mondani, mikor kell ráhallgatni s mikor kell tőle tartani. Se könyv, se szabály, se tapasztalat nem tud rá megtanítani, de a léleknek bizonyos helyes ítélete, bizonyos vakmerősége mindig megtaláltatja. Ha néha Kossuthot leverték is a tények és sokszor megrémült

saját józanságának komor képzeteitől, ösztönében érezte, hogyha csak egy köve van is a parittyájában, de az az igazság köve. Hogy azonban a tagadás a lábát megvethesse, siker kell, siker, ami egy kicsit felrázza ezt a petyhüdt, megijedt parlamentet és a nép közönyét.

November 11-én írja Görgeynek: »Gondoljon ki generális eszével valami coup de main-t. Csak egy kis sikert. A dévényújfalusi, vagy magyarfalvi csapat éjjeli megrohanását s egy párszáz foglyot. Etwas, was den Mut aufrichtet«. »Csak egy kis jó guerilla-sikert írjon — száz elfogott liszteszsákot, — ezzel is megelégszem, csak egy kis sikert.« »Ármádiáját tavaszra nyolcvanezer emberre emelem« — írta néhány nappal később. »Az offenzíva a legbiztosabb defenzíva«. »Isten tudja miként van, de bennem bizonyos győzelem reménye él, erősebben, mint valaha, — írta december 12-én, — önt nem fogják megtámadni, hanem ön megmarad Pozsonyban, nekem azt súgja a lelkem; és Ön fog támadni és győzni. Ez az én hitem. Mi ketten megmentjük hazánk szent ügyét, kikérjük jutalmul, hogy a megmentett hazában én paraszt, Ön vegytanprofesszor lehessen.« Dehát hol vagyunk még a cincinnatusi példa megisméltetéséről? Ó, csak egy kis győzelmet! A kis nyulak szaporaságával kelnek ki agyából a haditervek. »Szabad kezet adtam önnek a hadműveletekre, tehát megfészkelte agyamat az a gondolat, hogy csak úgy verhetjük meg az ellenséget, ha külön-külön támadjuk meg detachírozott corpsait. Mit gondol kegyed, ha szép csendesen, minden lárma nélkül, a Győrben levő erőt mindig kombinálva és használva, Nádashoz szép titokban odalökve négy- vagy hatezer embert és tizenkét ágyút és Simunics uramat jól elpacskolnánk? Nem tudom lehet-e, de kimondhatatlanul jó volna.« Vagy csak egy kis huszáros diverziót Stájerban, vagy Morvában, talán ahhoz hasonló, aminőt valamikor a kuruc brigadérosok, Ocskay és Balogh Ádám műveltek, valami szép

rajtatütést, ami felgyújtja az osztrák falvakat és a pesti fantáziákat. Így mennek szakadatlanul a tanácsok, az utasítások, az indítványok egy végsőig feszült politikai helyzet levezetésére. Milyen kellemesen csiklandozná a közvélemény füleit egy kis győzelmi hír, egy csepp az elkerülhetetlen diadal isteni italából, ó mennyire megkönnyítené viszonyát a lázongó és didergő uccával, a hallgatag és ritkuló parlamenttel, s titokban az új rendszer vesztére spekuláló ellenforradalmi bujkálókkal szemben. De hát Görgey száraz, pozitív elméjén nem fognak ezek a javaslatok és sürgetések. Ő csak arról ír folyton, hogy a sereg még rendezetlen és fegyvertelen, hogy Schwechat után nem lehet experimentálni, különben az eddigi munka is dugába dől. A fárasztó határszéli és előőrsi szolgálatok különben is kimerítik a fiatal haderőt s napról-napra növekedik a tisztizertőrök száma, akik közül nem egy azért megy Windischgraetz főhadiszállására, hogy a bocsánatkérés mellett tudósítást adjon a magyar haderő számáról és helyzetéről. A barátságos katonai tanácsok mindkét részről fokozatosan az ironikus észrevételekbe, majd éles szemrehányásokba csapnak át, s gyakran Görgey fegyelmezett idegei is megbicsaklanak. A kölcsönös szerelem mézes hetei múltfélben vannak. Vajjon visszatérnek-e még? Ez volt az állapot, mikor az osztrákok nagy támadása megkezdődött.

Így cseppent a fiatal tábornok egy nagy háború kellős közepébe. A szabadságharc ama katonái, akik Görgey oldalán, vagy más hadszíntéren feltűntek, előbb bőséges leckét vettek a kis háborúból a déli harctéren. Fokozatosan edződtek s nőttek feladatokhoz. Görgey volt az egyedüli, akit balsorsa arra kényszerített, hogy egyszerre nagy és szabályos hadműveletek ellen védekezzen Európa egyik legjobb hadseregével szemben.

V.

Windischgraetz Alfréd herceg — Az általános osztrák támadás — A győri sáncok — A dunántúli hadjárat — A politikai helyzet Pesten — A Vértesek, mint magyar Phermopylae — Növekvő ellentétek Görgey és Kossuth között — A moóri csata és az árulás első vádjai — A volt császári tisztek tömeges kiválása — Egy új hadművelet tervei — A váci proklamáció

Windischgraetz Alfréd herceg október 16-ika óta volt a főparancsnoka az összes Olaszországon kívüli császári haderőknek. Wallenstein óta alattvaló nem bírt akkora tekintéllyel és hatalommal az osztrák birodalomban, mint a herceg. Külsőleg kemény és dölyfös, valójában azonban környezetének befolyása alatt állott. Annak volt igaza nála, aki legutoljára beszélt vele. Hadseregében fejedelmi magatartása miatt uralkodónak nevezték. Windischgraetz egyénisége, a maga tulajdonainak egységes összhangzatosságában gazdag és erőteljes életre fejlődött. A családi érzések embere volt. Külsőleg kemény és rideg arisztokrata, kinél állítólag az ember a bárónál kezdődött, egyébiránt tele érzékkel a hagyományok és a történelem iránt s elfogult volt osztályának nagy küldetészerű kötelességeivel szemben. Erős politikai öntudata miatt már ifjúkorában inkább lemondott tiszti rangjáról, hogysem 1812-ben Napoleon oldalán harcoljon a forradalom szövetségében Oroszország ellen. Első cselekedete volt a prágai pütkösi forradalom legázolása. Ez volt Közép-Európában a régi állami hatalom első visszacsapása. Ettől fogva Windischgraetz, »als Hort der dinastischen Au-

törítät, von dem noch grossen zu erwarten sein«, írta róla Friedjung. Ellensége a nyugatról plántált Charta-alkotmányoknak. Innen barátkozása és rokonzása a magyar ókonzervatívokkal. Ha olyan hadvezér volt is, akivel szemben, Görgey szerint, egy-egy stratégiai bűnt is bátran el lehetett követni, politikai belátása több volt, mint a Schwarzenberg-kormány akármelyik tagjának. Emellett ösztönösen érezte Ausztria létének szervi elemeit és speciális erőit, ezért kárhóztatott minden merev, doktránérizmust. Az öreg Kübeck szerint elmozdítását igazi nagyúri méltósággal viselte el, éppúgy, mint azokat a gyalázkodásokat, amelyeket a »forradalom mérge fröccsentett reá«. A prágai forradalom elfojtása a párizsi februári események után a trón, a rend és a legitimitás első győzelme volt. Azért hatott bel- és külföldön példátlanul, mert a bécsi minisztérium tudomása és támogatása nélkül történt. Monsignor Viale Prela pápai nuncius úgy üdvözölte, mint a monarchikus elv megmentőjét s minden nagy és nemes ügy támaszát. 1792-ben a brauni schweigi hercegnek és vállalkozásának lehetett akkora híre-pora a régi világ Európájában, mint ahogy most figyelte a szabadelvű és reakciós társadalom világszerte Windischgraetz és Görgey hadműveleti párbaját. A herceg azt remélte, hogy a magyar sereggel Pozsonynál, vagy valamely Pest felé hátrább eső ponton döntő csatát vívhat. »Egy ilyen összecsapás — úgymond a Winterfeldzug-ban — csak kívánatos lett volna. Az ellenség számbeli fölényét a császári királyi hadsereg kiváló szelleme sokszorosan kiegyensúlyozta. A lázadókat a fegyelem hiányánál fogva alig lehetett volna együttmaradásra és kitartásra bírni.« A herceg csak annyiban tévedett, hogy a túlerő nem a magyar, hanem az osztrák oldalon volt. Nem számított továbbá a magyar tábornok képességeivel sem. Azt, hogy vele szemben Görgey vezényel és hogy a magyar sereg mily erőben és mily csoportosításban van szétosztva, és elhelyezve, Windischgraetz csak december 3-án, egy

áruló magyar huszártiszttól tudta meg. È tiszt közlései alapján rendelte el az osztrák tábornok december közepén az általános támadást. Az volt a terve, hogy a Dunától északra tüntet, míg főerejével a Duna déli partján a magyar sereg zömének Pozsonytól a Fertő tóig terjedő és védelemre alkalmatlan (állásait Parendorf irányában áttöri. Tudta, hogy Nádas között Görgey Kornél dandára Köpcsénynél, Szegedyé nál örökdiik egy dandár (Ordódy), Pozsonyban és annak déli hídfőjében fekszik három dandár (Aulich, Bárczay és Kosztolányi), míg a Duna és a Fertő tó, tiátánál, Zichyé Parendorfnál és Újfalunál, Kargere Nezsidernél, végül, hogy egy különítmény (Sréter) Sopronban van.

Ezzel a valóságban kereken harmincezer főre és száz ágyúra rugó magyar haderővel szemben az osztrák vezér közel ötvenezer fő és kétszázhárom löveg erejű, három hadtestre (Jellacsics, Wrba és tartalék) egy önálló hadosztályra és egy különítményre tagozott sereget parancsnokolt. Azonkívül rendelkezésére állott szükség esetén a Bécsben alakult tizenkilencezer főnyi tartaléksereg is. Windischgraetz ereje a támadó előnyomuláskor a következő csoportosulást vette fel:

a Duna északi partján, Marchegg-Angern vonalában vonult fel a Wrba-hadtest, Jablonitznál, Nádassal szemben, a Simunics-hadosztály; a Duna déli partján, a Lajta mentén készült támadásra Jellacsics és a tartalék-hadtest, míg Bécsújhelyen Horváth ezredes különítménye állt készen az előnyomulásra. A hadműveletet december 14-én a szélső balszárnyak, Simunicsnak, a nádas szoros elfoglalásával és innen Nagyszombat felé intézett előtörésével kellett kezdeni. A következő napon a Horváth-különítménynek Sopron felé, december 16-án a Duna déli partján csoportosított főerőnek Parendorf, és december 17-én a Wrba-hadtestnek Pozsony felé kellett támadnia. Aligha kétséges, hogy ez a négy napra beosztott osztrák támadás a magyar arcvonalat feltétlenül kettétöri, ha az a csatát elfogadja. Görgey elgondolása szerint azonban a magyar dandároknak túlerő láttára vissza kellett vonulniuk.

Simunics hadosztályának december 14-ikén megindult támadása elől az Ordódy-dandár jelentéktelen csetepaté után Nagyszombatra, majd a következő napon Szeredre tért ki. Minthogy Nádas feladásával a magyar arcvonalat a megkerülés veszedelme fenyegette, Görgey szélső jobbszárnyának biztosítása végett Guyon ezredest, kihez vezérkari főnökét, Pusztelnikói is beosztotta, némi erősítéssel Nagyszombatra küldte. Guyon ide visszarendelte a Szeredre vonult Ordódy dandárt is. Nagyszombaton, december 16-án Simunics és Guyon között véres és a magyarokra veszteséggel teljes összecsapás történt. (Száz halott és sebesült, nyolcszáz fogoly, öt ágyú.) Guyon megfogyatkozott csapatai Szerednél a Vág mögé, részben pedig Pozsony irányában hátráltak. Ugyanezen a napon az osztrák főerő Brück és Prellenkirchen felől támadásba ment át és Gátánál és Újfalunál áttörte a magyar felállítást. Ennek oka az volt, hogy az itt álló magyar csapatok a túlerő láttára minden ellenállás nélkül visszavonultak, holott a Zichy-dandár Parendorf-

nál kitartott tovább és csak mikor az ellenséget teljes fejlődésre bírta, kezdte meg maga is a visszavonulást. Ekkor azonban az Újfalunál elővonult osztrák lovasság már a dandár jobboldalába és hátába került és elvágta a Magyaróvár felé vezető hátrálásának lehetőségét. Ezért a Zichy-dandár gyalogsága és tüzérsége, úgyszintén a Nezsidernél állt Karger-dandár dél felé szorultak el s újtukat a Fertő keleti partja mentén, a Hanságra vették, míg a Szegedy-dandár, valamint a Köpcsényben levő Görgey Kornél dandára egyenesen Magyaróvár felé mentek hátra. Görgey Pozsonyt még december 16-án elhagyta és a csalóközi Somorján át Magyaróvárra ment, hogy iderendelt dandárait gyülekeztesse, míg pozsonyi dandárait Aulichra bízta, kinek a Morva mentén kiállított előőrsök bevonása után december 17-én kellett Pozsonyt kiüríteni és a Csallóközön Komáromba vonulni. E hadművelet tartamára Bayer őrnagyot Aulichhoz osztotta be. Mikor Görgey mintegy negyven kilométernyi éjjeli lovaglás után december 17-én délelőtt Magyaróvárra ért, itt remélt négy dandárja helyett csak kettőt talált teljes erőben, de nyomott hangulatban, a másik kettőből csak a lovasság és némi gyalogság sodródott ide, a többi a Hanság felé szorult. Minthogy ekkor már Sréter különítménye is meghátrált Sopronból, ahová az osztrákoknak Bécsből megerősített bécsújhelyi csoportja vonult be, az a veszedelem fenyegette a Hanságba zsúfolt magyar dandárokat, hogy a járhatatlannak híresztelt pomogyi töltésen elvágják, vagy bekerítik. Egy pillanatra Görgey elveszettnek tartotta e két dandárát. E depresszió hatása alatt elkedvetlenedett gyalogságát -és tüzérségét Győrbe küldte tovább, míg ő maga a lovassággal Magyaróváron maradt, hogy a visszavonulást személyesen fedezze és ellenőrizze.

December 16-ika a magyar fegyverekre nem volt szerencsés. Egyik dandár Nagyszombatnál vereséget szenvedett, másik kettő elveszettnek látszott a Hanság lábjaiban. Mégsem hibáztatjuk Görgeyt a balsikerért.

Kétséget sem szenvedhet, hogy a magyar sereg sem erejénél, sem minőségénél fogva a mindkét vonatkozásban fölényes osztrák hadsereggel szemben taktikai sikert nem is vívhatott ki. Kordonszerű felállítása pedig makacs ütközet esetén egyenesen a legsúlyosabb kudarc veszélyének tette volna ki. A széles arcvonalban történt határmenti felállítást Görgey tudvalevőleg ellenezte, a határ védelmét azonban a kormány követelte. A nagy vonalra elosztott dandárok magatartása ellenséges támadás esetén teljesen kívülállót a fővezér befolyásán. Mikor az osztrák támadás előjeleit látta, még arra gondolt, hogy csapatait harc nélkül hátra rendeli. Az utolsó pillanatban mégis úgy döntött, hogy azok csakis megtámadás esetén vonuljanak vissza. Ennek az elhatározásnak lélektani okai lehettek. A kardcsapás nélkül történő visszavonulás talán újra alááshatja a szilárdulni kezdő fegyelmet és harci szellemet. Utóvégre is a magyar haderő nem azért végzett hat héten át fárasztó előőrsi szolgálatot, hogy állásait lövés nélkül adja fel. Talán látni akarta azt is, mennyit haladt ez a sereg Sehwechat óta. E széles fellállítás következtében az egyes dandárok vezetése a helyi parancsnokok kezébe került. Ezeknek kellett volna elszigetelt helyzetükben eltalálniok a helyes magatartást. Ez pedig nem mindenütt sikerült. A Nádasnál álló dandár például túlhamar vonult vissza, sőt másnap minden különös kényszerítő ok nélkül feladta Nagyszombatot is s ezzel a magyar arcvonal hátát fedetlenül hagyta. A magyar fővezér nem tehetett egyebet, mint azt, hogy Guyonnak Nagyszombat tartását rendeli el. Ekkor ugyanis az osztrák főerő még nem lépte át a határt. Hogy aztán a nagyszombati ütközet oly kedvezőtlenül alakult, abban az osztrák túlerőn kívül Guyon vezetése is bűnös. Guyon kétségkívül vitéz katona volt, de a vakmerőségen kívül semmiféle vezéri hivatottsággal nem rendelkezett. Csapatának biztosítását is ugyanúgy elhanyagolta, mint később. Nemcsak Görgey vélekedett kedvezőtlenül Gu-

yon katonai rátermettsége felől, hanem a szabadságharc több jeles elméje is. Még az öreg Mészáros Lázár is azt mondta, amikor Bem Guyont nevezte ki vezérkari főnökévé a temesvári csata után, hogy »na, dicséretessék a Jézus Krisztus, most már végre jó kezekben van a hadsereg«. Hogy ez a vitéz, de tudatlan törzstiszt később is oly előkelő katonai állásokban maradt, annak oka az volt, hogy a szélső forradalmi elemek benne látták éppúgy, mint Perczelben, egyik katonai támaszukat. Minden hibája és kudarca ellenére talán ilyen politikai motívumok játszottak szerepet Kossuth rokonérzésében is Guyon iránt.

Csapatai biztosításának elmulasztása miatt lepték meg most Nagyszombatnál az osztrákok és fogták körül. Ezért különítményéből csak töredékek tudtak megmenekülni. A Dunától délre állt magyar dandárok sem jártak el Görgey utasításainak szellemében, bár el kell ismerni, hogy az egyöntetű eljárás az adott esetben nehéz volt. Annak az időpontnak a megválasztása, hogy túlerő elől mikor lehet még rendben kitérni, sok mellékes körülménytől is függ. Végeredményben azonban azt kell mondanunk, hogy a magyar sereg a jól megtervezett, fölényes-erejű osztrák támadás elől mintegy ezerfőnyi veszteséggel ügyesen kivonta magát s némi, minden hátrálásnál elkerülhetetlen súrlódások és áldozatok árán kitért Windischgraetz döntőnek szánt csapása elől. Nem futott meg, mint Schwechatnál, hanem zömével rendezetten ment vissza. Nagyszombatnál és Parendorfnál vitézül verekedett is. Ez már Görgey nevelése volt, aki Schwechatnál még szégyenében az öngyilkosságra gondolt, most íme a határmenti hadműveletek után Kossuthnak a magyar vitézség bizonyos fényeiről számolhatott be. »Zichy Lipót gróf dandárnok Parendorfnál hősileg viselte magát; Pusztelnik őrnagy, Makk őrnagy, Guyon ezredes megannyi hősei a magyar nemzetnek... Az Ernest-gyalogzászlóalj Nagyszombaton zászlóját veszíté ugyan, ezzel együtt egy egész századra való embert is

és oly nagy érdemel szerzett a szabadság védelmében, hogy a haza neki egy zászlóval adós. December 15-ének hősei Parendorfban Zichy őrnagy, most már alezredes, Korosy őrnagy, kit szintén alezredessé hozok javaslatba; Kázméron Pöltenberg őrnagy a 4-ik huszárezredben, Kypke őrnagy a 10-ik huszárezredben; az egész 14-ik honvédszászlóalj; Nagyszombatnál a már előbb nevezettek, továbbá az Erneszt-zászlóalj; a volt Guyonféle önkéntes zászlóalj, az összes tüzérség, amelyből csupán négy ember maradt sérületlenül, két tisztje pedig elesett.«

Volt tehát elegendő vigasztaló mozzanata az első hadműveletnek. A hevenyészett sereg íme tud már verekedni is. De az árnyoldalak is jelentkeztek. Az osztrák főparancsnoknál Aulich dandárából két sorhadbeli tiszt jelentkezett azzal, hogy Pozsonyban még huszonöt tiszt várja az osztrák bevonulást. Elpártoltak tőlünk. A magyar sereg tisztikarának válsága ezzel még nem fejeződött be, ami a csapatok fegyelmére és fejlődésére nem volt kedvező hatással. Kossuth december 15-én éjfélkor »fájdalommal, aggodalommal« hallotta Nádas vesztét. Az osztrák támadás első következményei úgy hatottak reszketeg fantáziájára, mint ha rettentő téli ciklonok havát separték volna feléje az események. Egyszerre felgerjedtek benne e balsikerek politikai hatásai, az összes árnyalatok pezsgésével. Ezek viszont megindították képzeletének bőségszarujából a hadműveleti ötleteknek és terveknek újabb zuhatagát. Nem volna-e tanácsos az ellenségnek egy gyengébb pontját »gyorsan, támadólag rohanni meg?« Nem fűződnek-e óriási súlyú politikai érdekek a koronázó város megtartásához, ahol a schwarz-gelb ármány könnyen összeravaszkodhat egy neki megfelelő országgyűlést, hogy erkölcsi csapást mérjen a nemzeti önvédelemre? Öt nem vigasztalta meg Csányi tudósítása a visszavonulásról, amely a főbiztos szerint »nem volt rendetlen«, sőt kitűnt, hogy »újoncaink megtanultak harcolni a hazáért«.

Kossuth december 17-iki levelében megint csak győzelmet kér, amelyből »most többet érne egy, mint tavasszal kettő-három«. Hiszen »egy győzelem, egy armada teremtésére ad módot« neki. A haderők szétforgácsolását s a Lascy-módszerű vékony kordont okozza a vereségért, amelyet pedig ő parancsolt s ezzel saját hibáját fordítja vádképpen Görgey ellen. Szó sincs róla, Görgey is egy pillanatra mintha megtántorodott volna nyugodt következetességében és hidegvérében, amikor az osztrák invázió elindult: egy pillanatig úgy ítélte meg a helyzetet, s erről Kossuthot tudósította is, hogy Pozsonyt tarthatja, de azután, a helyzet gondos mérlegelése következtében rá kellett jönnie, hogy Pozsony tarthatatlan. Ez a bizonytalanság, amelyet bőségesen indokolni látszik Görgey fiatalsága és tapasztalatlansága a nagy hadműveletek porondján, megingatta Kossuth hitét tábornokának hadiszerecsényében és katonai tudásában. »Életem jórészét adnám érte — írta december 17-én —, hogy nem tette tehessem, amiket tegnap kedvetlen tudósítása következtében tennem és rendelnem kötelességem volt«.

Ez a habozás még jobban megerjesztette a pesti politikai körök vajúdását. A nyomában sötétlő rémhírek viszont aláásták a kormány és a hadvezetőség jelentéseinek erkölcsi hitelét. Értesül, hogy Görgey Győrött, a Kollmann ezredes által tervezett és rögtönzött sáncok közé akarja összpontosítani haderőit. Ezek a hevenyészett állások Kossuth fantáziájában egyszerre bevehetetlen erődítményekké tornyosultak, amelyeknek oltalma alatt a magyar sereg, balszárnyával Perczel hadtestjére támaszkodva, mégis megvívhatná a döntő csatát. De már a föltétlen bizalom elpárolgott. »Ha Győrnél csatát veszít Ön, mi terve van?« — kérdi Kossuth. »A magyar sereg ereje a támadásban van, nem a passzív védelemben. Felhívom a nemzetet nemzeti harcra, csak Ön tartsa magát s magával a hazát. Emlékezzék, hogy december 18-ika van: egy langyeső,

vagy egy nap havazás s a tél még most is a mienk. Erőkoncentráció, ez a nemzet őrangyala«. De a természet is mintha a magyar önvédelmi harc ellenségévé szegődött volna. A csontkeményre fagyott föld éppoly kevésbé volt terepakadály az ellenség támadása előtt, mint a folyók jege. Viszont: végre lehet-e hajrtani egy erőkoncentrációt a győri sáncokban, amikor Görgey dandárainak egy része a Csallóközben, vagy a Duna balpartján retirált Komárom felé? És ugyanakkor Kossuth tovább ösztökéli az ellenség felvonulását zavaró és hátmögötti összekötéseit veszélyeztető lovas diverziókra, amelyeket Görgey azzal a keserű gúnnal hárít el, hogy egy félreszámított »expedíció a sereget kockáztathatná«, hogy »csapatai csak most kezdenek magukból világosodni«, hogy »a lovak elcsigázottak«, hogy »rosszak a köpönyegek«, hogy »messzebbtartó expedíció szökést von maga után«.

Oh mily könnyű e csökönyös katonai rögeszméket ellenérvekkel pellengérré állítani, vagy tönkrezúzni: ha a lovak csigázottak, dupla porció zabot nekik, ha rosszak a köpönyegek, egy meleg mars és egy győzelem helyrehozza a hiányt, hiszen az ember a heverésben fázik meg, ha egy messzebbtartó expedíció gyarapítja a katonaszökevények számát, verje meg Ön az ellenséget, szaladó félhez nem szöki az ember. »Én tehát megjósolom tábornok úrnak — írta néhány nap múlva —, ha várja az ellenséget, meg fog veretni, ha elébe megyén és támad, győzni fog«. Es azután így tovább, ötletszerűen, vagy részletesen, de mindig csak jámbor kívánságok, vagy tanácsok formájában: mit tennék én, ha rendelkeznék a hadsereggel, noha nem vagyok katona, nem is akarok a katonák dolgába avatkozni, egyébiránt teljes bizalom a vezetőségben, ő tudja, mit csinál, rajta az ország szeme és sorsa, én csak innen a távolból talán éppen, mert nem zavarnak a tények és a gyakran egymásnak ellentmondó zavaros jelentések, tisztábban látok,

mint ahogy az ember messzebb lát a hegy csúcsáról, mint lejtőjéről.

Miközben Görgey az osztrák fősereggel csatározik, azalatt Kossuth is rettentő tusákat vív a kishitűséggel, a csüggedéssel, a realitásokból fogant félelmi képzetekkel, a háttérben lapuló belső ellenségekkel, a kárörvendőkkel és a rémület híreinek hatása alatt felgerjedt egyetemes hisztériával. Neki nemcsak Görgeyért fáj a feje: emlékezetében egyszerre gyulladnak ki a déli és az erdélyi harctér viszontagságainak képei. Hiszen mindenütt akkora szükség van erre a központi villanytelepre, ha ezer darabra széttépné is magát, talán akkor se jutna mindenüvé, ahol szükség lenne reá. Görgey viszont csak a maga katonai helyzetének leverő realitásaiban él, nem kell tudnia a többi hadszíntérről, a politikáról, a sajtóról, a vakító felragyogásokba és hirtelen kialvásokba belegabalyodott pesti közvéleményről.

Az ő hadihelyzete minden volt, csak nem rózsás. Ha az osztrák vezetésben erély van és a rendelkezésre álló túlerővel szakadatlanul üldöz, akkor a magyar visszavonulást gyászos és talán megsemmisítő vereséggé fajíthatta volna. Görgey különösen aggályosnak látta azt a lehetőséget, ha az ellenség Győrön át Komárom felé üldöz. Ha ez megtörténik, akkor a pillanatnyilag három részre szakadt magyar sereg (a Duna északi partján Aulich csoportja, Görgey aláit a magyaróvári csoport és Karger alatt a Hanság felé hátráló csapatok) egyesülése lehetetlenné válik. Görgey a gyors egyesülésre törekedett és ezt a lovassággal akarta fedezni, hogy huszáraival utóvéd gyanánt december 18. délutánjáig Magyaróváron marad s itt az ellenséget feltartóztatja. Egészen szokatlan dolog a hadtörténelemben, hogy maga a főparancsnok vegye át az utóvéd vezetését. De Görgey ösztönében érezte, hogy most itt a helye. Majdnem bizonyos, hogy minden más tábornok Győrbe ment volna vissza, amire bőségesen-lehet katonai indokokat

találni. De így nemcsak az ellenséget gátolta meg az üldözésben, amikor az utóvédet személyesen parancsnoksága alá vette, hanem lehetővé tette a győri koncentrációt és hadseregének nyomott hangulatát egy elszánt huszárrohammal felvillanyozta.

December 18-án délig Magyaróvár előtt nem mutatkoztak az osztrákok. Időközben a magyar fővezér megtudta azt is, hogy Aulich csoportja a Csallóközön át rendben folytatja visszavonulását és hogy Karger dandárai a Hanságon szerencsésen átvergődve, Kapuvárra érkeztek. Az elfogatás veszélye nem fenyegette már többé haderejének részeit. Nem volt szűkséges, hogy Magyaróvárnál tovább kitartson, következőleg lovassága felét útnak indította Győr felé, mikor erős osztrák lovasság közeledéséről vett hírt. A magyar fővezér nyugodtan elvonulhatott volna, de nem akarta elszalasztani a kínálkozó alkalmat. Megszokott szerénységével ő maga ezt írja: »Természetesen az ellenséget — bármi is volt annak szándéka — először is határozottan vissza kellett vernem, mielőtt a visszavonulásnak teljesen veszélytelen folytatását remélhettem«.

Mikor Görgey az osztrák üldözéssel szembe fordult s egyúttal tüzérségét is működésbe hozta, ez dél felé kitért. Nem akart azonban megelégedni a zavartalan visszavonulás szimpla biztosításával. Elhatározta, hogy minden esetre harcba bocsátkozik, miután »tartott az előzetes harc nélkül végrehajtott újbóli visszavonulás káros hatásaitól csapatainak jövő magatartására nézve«. Unokatestvérét, Görgey Kornél őrnagyot küldi rohamra négy század huszárral, a többi lovasszázadok dörgő éljenzése közben. Az osztrák vágóban elmenekült, sőt néhány sebesültjét is a magyarok kezei között hagyta. Windischgraetznak azt jelentették, hogy a magyarok két zászlóalj gyalogságot, tíz huszár századot, két tizenkétfonios és két hatfontos úteget állítottak az osztrák támadócsoporttal szemben, holott Görgey gyalogság nél-

kül és csak másfél ütegni tüzérséggel rendelte el az attakot. A magyar huszárság a csatatér ura maradt. Mikor aztán az osztrákok eltűntek a láthatárról, a magyar lovasság is visszafelé indult, aznap Öttevényben éjjelezett, másnap pedig bevonult Győrbe. Ennek a kis csetepatének hihetetlen hatása volt. »December 18-ikán reggel csapataim még a legnagyobb mértékben levert hangulatban voltak; az este pedig a legjobb kedélyben találtam őket«, — írja Görgey. A december 16-iki visszavonulás lelki nyomai mintha elenyésztek volna. A magyar csapatok érezték, hogy nem hátrálás, hanem tervszerű átcsoportosítás történt. A honvéd és a huszár látta, hogy ahol Görgey személyesen vezényel, ott a dolgok jól mennek.

A magyaróvári ütközet hatása alatt Windischgraetz az üldözést betiltotta, s a magyar sereg Győr-Komárom területén zavartalanul egyesülhetett. E szerencsés huszárrohamnak — majd látni fogjuk — egyéb következményei is lettek. Görgey Öttevényből sietett Kossuthot tudósítani erről a fordulatról: »Éljen a magyar! Ma győztünk! A jóval erősebb ellenség gyáván megfutott az én kisszámú, de kimondhatatlanul lelkesült csapatomtól«. E jelentésben érzik ugyan a végigélt esemény izalmának iméntsége, utánrezgése, de meglepő a levél emphatikus hangja, az első apró sikeren való felmagasztosodás öröme, egy gyötrelmes depresszióból való kibontakozás első fölgerjedése és az, hogy talán mégse tűnik a homályban szerencsecsillaga és talán ezúttal a csüggedt pesti szívekbe is beköltözhetik a bizalom. Görgey későbbi nagy fegyvertényeiről sohase adott ilyen patetikus tudósítást, mint erről a kis ütközetről. Mondják, hogy Napoleon is büszkébb volt a touloni ostrom sikerére, mint később a császári Austerlitzre, vagy Friedlandra.

Mindegy. A fiatalság megszedülése Pesten egyszerre megváltoztatta a közhangulatot. Végre itt van hát az annyira sóvárgott siker, sőt

majdnem győzelem, amitől bátorságra gerjedhetnek, sőt egy kissé berúghatnak a forradalmi fantáziák. Kossuth falragaszokon hirdette ki a magyaróvári diadalt, amely az ő szemében értékesebb volt mindenél. Gondoskodott róla, hogy a forradalmi retorika még színesebb bokkrétákkal ékítse fel ezt a győzelmet, amelyről azt hitte, hogy olyan sorsfordulatot jelent a magyarság önvédelmi háborújának fejlődésében, mint a jakobinusok valmyi ágyúharca, amely megállította és visszafordította a világ leg-tökéletesebb hadigépezetét, a porosz hadsereget. Ezzel a könnyelmű és fellengős győzelmi jelentéssel Görgey egy csapásra rehabilitálta magát a hazafiak előtt s újból elfoglalta trónját a flamingók szívében.

Dec. 19-én meg azt írja, hogy körömszakadtáig fogja védeni a győri sáncokat s »leonidászi« harcra tökélt el magát Windischgraetz ellen. Ez pláne olaj volt a tűzre. Hogyne, mintha Kellermann tábornok antik zománcú hadparancsait hallanák, vagy a girondeisták római pátoszát. Vajjon nem látta-e még ekkor, hogy Kollmann mesterművei, a győri sáncerődítmények úgy állanak az ő hadseregéhez, mint a kisgyermeken a felnőttek ruhája: nem védi meg, hanem gátolja mozgásának szabadságában. Elhigyük-e Görgey Istvánnak, hogy mikor ez a leonidászi hivatkozás eszébe jutott a tábornoknak, akkor valójában nem arra gondolt, hogy alig tízezernyi hadával a győri sáncok romjai alá fog temetkezni, hanem csak jelezni akarta ennek az ellenállásnak számbeli aránytalanságát Windischgraetz xerxesi népével szemben?

Mikor december 19-én bevonult Győrbe, már várta Kossuthnak december 16-án kelt utasítása, hogy ezt a várost nyolc-tíz napig tartania kell. Itt ugyanis Kossuth, mint említettük, Kollmann ezredes tervei szerint, nagykiterjedésű erődítéseket emeltetett, amelyek hatszor akkora haderőre voltak szabva, mint amekkorával e pillanatban a magyar tábornok rendelkezett. Győrött Görgey december 19-én seregének csak

felét egyesíthette. Itt volt előző nap óta a Szegedy- és a Görgey Kornél-féle dandár s ide vonult be egy nappal később a Hanság felől a Zichy- és a Karger-dandár. Ugyanezen a napon ért Komáromba az Aulich vezérlete alatt Pozsonyból a Csallóközön keresztül visszavonult három dandár, míg Ordódy kis létszámú dandára zömével Lipótvár védőségének szerepét kapta. Sréter különítménye Sopronból Pápa felé ment vissza, hogy az összeköttetést a Dunántúl délnyugati részén működő Perczel-féle hadtesttel fenntartsa.

Ilyenformán Győr védelmére csupán négy dandár állott rendelkezésére, mert Aulich csoportját se vonhatta magához, hiszen Komárom kiterjedt erődítései nagy megszálló csapatot igényeltek. Hadseregének egy másik eleme is leszakadt, lejárván a hat hét, amely időtartamra szolgálatot vállalt. Eltűnt a nemzetőri »borsereg«, legalább Görgey táborából végképpen s nem is fogjuk többé viszontlátni. Azzal is kellett számolni, hogy Komárom várát észak felől az ellenség, Simunics hadosztálya és az Aulich mögött a Csallóközben előnyomult osztrák hadoszlop hamarosan megtámadja. Különösen az előbbi látszott veszélyesnek a Nagyszombatnál tanúsított erélyes fellépése miatt. Egy nap múlva tisztán látta már Görgey, hogy szó se lehet Győrnek körömszakadtáig való védelméről, sem leonidászi harcraól, mert Windischgraetz óriási túlerejével a győri állásokat bármelyik oldalon megkerülheti. Kossuth utasításának realitását ekként jellemezte: »Ő (t. i. Kossuth) hamis helyre fordult. Annak meghatározása, hogy Győr meddig maradjon birtokunkban, az ellenséges haderő fölényénél fogva egyesegyedül Windischgraetz herceg tábornagy jóakaratótól függött. Ennek úgy tetszett, hogy a támadást Győr ellen december 27-éig elhalássza«.

Windischgraetz a magyaróvári ütközet után az üldözést beszüntette s a hadműveletek folytatása előtt a Pozsonyba vonult Wrba-féle hadtestet akarta a

Duna déli partjára átvetni. Minthogy ez a hídverésnél beállt nehézségek következtében csak december 22-én történt meg, a hadművelet Győr ellen Magyaróvár környékéről csak a következő napon kezdődtek meg és december 26-áig annyira haladtak, hogy az osztrák sereg a következő napon a támadást végrehajthatta. Az osztrák vezér a magyar sereg erejét és a győri erődítések értékét túlbecsültte, s egyben attól tartott, hogy a magyar sereg Komárom falai közé menekülhet el. Ezért az arcvonalban két hadtestet irányított Győr ellen, míg egy hadtestet és egy lovas hadosztályt a Szigetközön a magyar állás jobbszárnyának megkerülésére s egyben Komáromtól való elmetszésére, egy dandárt pedig a Csallóközön át Komárom megfigyelésére küldött. Simunicsnak ebben a támadásban nem volt szerepe. Ő a Vág-vonal tartását kapta feladatául. Ahogyan ma a kölcsönös erőviszonyokat ismerjük, tudjuk, hogy a magyar sereg Győrnél a csata elfogadása esetén feltétlenül súlyos vereséget szenved. A magyar védőállás értéke az előtte elfolyó Rába, Rábca és győri Dunaág természetadta akadályaiiban rejlett. Ezek azonban befagytak és járhatóvá váltak, következőleg az osztrákok túlerejüknél fogva a magyar állás mindkét szárnyát átkarolhatták. Ha pedig Görgey ezt a kettős átkarolást akarta volna kivédeni, akkor arcvonalát törik át. Egyébként érdekes Windischgraetznek az az aggodalma, vagy feltevése, hogy Görgey esetleg Komáromba hátrálhat. Ez a gondolat többizben foglalkoztatta vezérkarát is, Bayert, Pusztelnikot és Szoupert egyaránt. De ő nem az az ember volt, aki pillanatnyi hadielőnyök kedvéért várba zárassa magát. Hiszen ezzel már most feladta volna Buda és Pest védelmét és mozgási szabadságát, a manővrírozás lehetőségét, tehát azt a hadműveleti modort, amelyben ő minden elméleti képzettség nélkül annyira kivált s amellyel Windischgraetzet már a határ mentén kijátszotta. A herceg a döntésre törekedett, viszont a magyar tá-

bornoknak egyetlen célja az lehetett csak, hogy ezt a döntést elodázza. Ezt tette Győrnél is. Pestről ideintézhessen. Görgey a jelentésekből meggyőződött, hogy a Szigetközben előnyomult osztrák hadoszlop másnap Győr és Gönyű között a hátába kerülhet, mint ahogy ennek a hadoszlopnak az is volt a feladata, hogy éjjeli menettel Győrtől keletre megke-

Görgey azonban Windischgraetzet újból kijátszotta. Igazán mesterileg választott végső időpontban, december 27-én virradó hajnalon Győrt hirtelen kiürítette és seregével három hadoszlopban a Vérteshegység felé visszavonult. Ezenfelül Horváth őrnagy alatt egy különítményt (egy zászlóalj gyalog-

ság, egy lovasszázad, egy üteg) Kisbéren át a Perczel hadtestével való összeköttetés helyreállítása céljából küldött, hátra. Meg kell említenünk, hogy Görgey a sereget ínég győri tartózkodása alatt átszervezte, ami azért vált szükségessé, mert ott ismét számos sorhadbeli tiszt szökött meg, másrészt, mert az Ordódydandár zöme Lipótvárra került és mert Komárom védőrsége gyanánt is csapatokat kellett visszahagyni. Az új tagozás szerint a sereg már csak hat dandárból állott (Karger, Zichy, Szegedy, Görgey Kornél, Lázár gróf és Guy on). A sereg hátrálása teljes rendben történt. Csupán a Gönyü felé visszavonult hadoszlop ütközött Győrtől keletre azokra az osztrák csapatokra, amelyek itt a befagyott Dunaágon hidat akartak verni, hogy ezen át a magyar sereg hátába juthassanak. A hídverést a magyar tüzérség, Windischgraetz szerint, »néhány hatásos lövéssel« megakadályozta, mire ez a magyar hadoszlop zavartalanul folytatta útját.

A magyar hadsereget e hajnali menetében Görgey az összeroppanástól mentette meg. Az osztrákok két támadó hadoszlopa, Jellacsics és Wrba akkor zárta körül a gyűrűt Győrtől keletre, mikor a magyar sereg innen már elosont. Az osztrák támadásnak tehát csak az lett az eredménye, hogy csapatai összetorlódtak a kiürített Győrben. Meglepő egyébként, hogy a téli hadjárat folyamán bizonyos kuruc reminiscenciákat vehetünk észre a honvéd-hadviselésben. A nagyobb csatákat a friss magyar zászlóaljok még nem igen bírják ki. Vezérükben sincs meg a szükséges gyakorlat és tapasztalat. Ehelyett főleg a magyar lovasság taktikai túlnyomóságát helyesen felhasználva, a magyar tábornokok rajtaütésekkel kísérleteznek, így Perczel Szolnoknál (január 22), Klapka Hidas-Németinél (február 8), Piller ezredes Szén-nél (február 13), Máriássy ezredes Pétervásárnál (február 24), Beniczky Losoncon (március 24). Ezek a sikeres kimenetelű harcok ser-

kentőleg hatottak a honvédcapatok erkölcsi állapotára. Most azonban még szakadatlanul tart a hátrálás. Kossuth hullámzó egyénisége most megint a leg súlyosabb aggodalmak zsákmánya. Az a lehetőség, hogy Görgey kiüríti a »bevehetetlen« győri sáncokat, most a legközelebbi közelség zúzmarás elkerülhetetlenségével tárta fel szemei előtt a főváros elhagyásának szükségességét. A magyaróvári siker virágfakadására íme itt a dér: a győzelmet harsonázó plakátok még meg sem száradtak a pesti falakon, máris annyira elévültek, annyira sommás cáfolatot kaptak. Hát mégse érett volna meg e nemzet a nagy erőpróbára? Hát mégis az aggódo bölcseknek lenne igazuk, akik előre megjósolták, hogy az eposznak indult ellenállásból egy második s még az 1809-ikinél is szégyenletesebb győri gyászmagyarság válik? Nem emelik-e egyre feljebb lehorgadt fejüket a szkeptikusok és a réalpolitikuskok? Nincs-e igazuk, amikor józan nyárspolgári programjukat ráhúzták arra a mozgalomra, amely annyira felette áll az ő mértéküknek? Pedig a világ legszebb dolgai lázrohamból pattantak ki. A szülés természetből fogva megrendüléses állapot, — mondja Renan. — Mit tehet róla ő, hogy mások nem látták az Istent az égő csipkebokorban? Lehet-e valamire menni olyan bajtársakkal, akiknek idegessége a fehéreneműig terjedő ijedtségbe csap át mindjárt, ha elborul a nap? Vagy talán csak a vezetés alkalmatlansága és gyatrasága lenne az oka mindennek? Görgey, kinek nevét ő húzta ki a végzet urnájából, s akinek homlokáról az idők koptató hatalma mintha egészen letörölte volna a kiválasztottság csillagfényét, amelyet Kossuth és a hazafiak láttak rajta Ozora és Schwechat után. Mindazoknak az utaknak a végén, amelyeket Kossuth ragyogó szelleme a sűrűbe vágott, a pesszimizmus kísértetet pillantotta meg. Persze, hogy erőt vett rajta a lehangoltság. De — mint Paleologue írta Cavourról — nem a vissza nem ütő lelkek bágyadt keserűségével,

akik elalélnek a sors csapásai alatt, hanem a büszke, törhetetlen lelkek vad lázadásával szorongott és aggódott.

»El akarja Ön Győri hagyni? Ütközet nélkül? És Bánhidára vonulni? — riad Görgeyre december 27-iki levelében. — Elhagyja Ön a Bakonynak oldalt fedező roppant segítségét, elhagyja Perczeit, aki segítségére jön és — az Istenért! — nyitva hagyja a Bécs—Győri utat, hogy az ellenség fűtyörészve sétálhasson rajta, elhagyja Győrt, el a Szőnyénél készített sáncokat?... Mindenható Isten, mi lesz ebből! S még csak azt sem mondja egy szóval is, hogy mit akar hát tenni? Mi célja, mi szándéka van? Hogy tudjuk itt magunkat mihez tartani. Feladjuk-e kardvágás nélkül az országot, vagy mi történjék?... A főváros fel lesz adva! Fegyvergyáraink, minden muníciónk, bankóműhelyünk, minden, minden, s nem marad egyéb hátra, mint meghalni siker nélkül. Ezennel rendelem, nem véleményezem, hogy a Duna balpartjáról húzzon magához annyi segéderőt, miszerint a maga, Perczel s a Duna-balparti segéderőt összevéve, harmincezer embere legyen, s állja útját az ellenségnek. Küldöm Vetter tábornokot, hogy mivel Ön nem ír egyebet, mint azt, hogy visszahúzódik Bánhidára s így mi semmiről semmit sem tudunk, minket a dolgok állásáról orientáljon. Es Perczeit, szegény Perczeit feladja, ha csak a Bakonyba nem szalad... Mi lesz ebből !«

Görgey már csak Bicskéről válaszol Kossuth kifakadásaira és szemrehányásaira december 29-én. Szó sincs róla, minden egyes ténybeli állításra megtalálja a ténybeli cáfolatot; hogy a Kossuthtól sürgetett guerilla-harcra hiányzik az elszánt nép, hogy Kollmann ezredes zseniális munkáit alig győzte csodálni, csak kár, hogy nincs elegendő embere e jeles sáncok tartására, hogy Kollmann különben is javíthatatlan teoretikus, hogy Kossuthnak egymást érő és egymást tagadó tanácsai és utasításai következtében

nemsokára tótágast áll az egész hadsereg. A vezérseget csak úgy viheti tovább, ha seregével még a tisztelt kormány se diszponál részletesen. Vagy ha diszponálni jónak látja, akkor szabadítsa öt meg a felelősség terhétől és mondja meg, melyik pontot tartsa az utolsó emberig.

Egyre szikráznak a kölcsönös ingerültség szóváltásai. A tragikus, hogy mindkettőnek igaza van a maga helyén. Vannak igazságok, amelyek nem abszolút, hanem csak tér- és időbeli érvényűek. Kossuthnak tökéletesen igaza van Pesten, Görgeynek is igaza van Győrött, vagy Gallán, de a Kossuth pesti igazsága végzetes ábránddá, vagy önámítássá hervad Győrött, vagy Gallán, s a két párhuzamos igazság nem találkozik egymással, csak a végtelenben. Rendelem, — írja Kossuth. Rendelem, vagy tanácsolom, most már körülbelül mindegy. A foganatosítás Windischgraetzen múlik, nem a renitenskedő fiatal tábornokon, hiszen mire ezek a pesti hóhullámok Györbe, Gallára, vagy Bicskére érnek, megdermednek a fagyos atmoszférában, íme ráakadunk a Kossuth-Görgey antagonizmus másik kútfejére: a természetbeli ellentétek mellett a helyzetbeli ellentétekre, amelyek konstans elemek gyanánt elegyednek Kossuth és Görgey viszonyának fejlődési komplexumába. Kossuth csak december 29-én eszmél a háborúk nagy alapigazságára, arra, hogy »ameddig seregünk van, addig van hazánk«. Akkor Görgey tábora volt a magyar haza, mint nemrég még Grillparzer énekelte Radetzkyről: In deinem Lager ist Österreich. A hadseregben képviselt haza megmentése a cél, ütközettel, vagy hátrálással.

Kossuth lemondott e bús, retiráló vezérről, hisz nem tud az mást szállítani neki, mint panaszt, visszavonulást, mérges polémiát. De a tábornok lelkében is elszakadt egy húr. »Csodálnám, hogy még engem nem akasztanak in effigie — írta Felsőgalláról Bikessy ezredesnek, Kossuth katonai kabinetirodája főnökének, — vagy éppen in natura. Nagyon csodálnám, ha még

ä nemzet bizodalmit bírnám; a nemzet legalább az enyémet már rég elvesztette és csaknem azt hiszem, hogy seregem és önmagam részére nem marad más hátra, mint becsületes halál a csatatéren, Buda előtt.« »Továbbá az a nézetem, — írta december 30-án — hogyha azt hiszik, hogy nem bízhatnak többé bennem, akkor ideje engem letenni. De ha le nem tesznek, akkor hagyjanak békével és csekély belátásom szerint cselekedni. Sosem volt eszembe Bánhidát, volta-képpen Alsó-Galla vidékét feladni. De nagyszerű el-lentmondást látok abban, hogy Neszmélyt, Agostyánt, Bánhidát, Könyért, Onódot, és Sárkányt tartsam és magam ugyanakkor koncentráljam... Legjobb tisztjeim kidőlnék e téli hadjárat képzelhetetlen sanyarúságai között. Ellenünk vannak az elemek és csaknem azt mondhatni, hogy hegyszorosok ez országban nincsenek. Gratulálok annak, kit a kormány kiszemel, hogy a hadsereg parancsnokságát tőlem átvegye.«

Levelek mennek Kossuthtól Perczel Mórichoz is. »Ütközzél, ha valamely detasírozott, nem túlnyomó erő áll előtted, de mindenekelőtt ne reszkírozd seregedet: ne hagyd magadat elveszteni s kombináld a két sereg mozdulatait.« »Csak egy győzelmeckét, — írta újból, — édes Móricom.« Perczelre másként is hatnak ezek a levelek, mint vezértársára, ő a forradalom testhezálló gyermeke, sőt fenegyereke, valóban nem tartozik a Cunctátorok közé, ő majd bevág, hatra-vakra. És talán jobban is méltányolja a politikai helyzetet, mint Görgey, akármennyire entuziaszta is. Egészen a moóri vereségig lehet vitázni rajta, melyik fajta hadviselés előnyösebb az országra és a Honvédelmi Bizottmányra, Görgey-e, vagy Perczelé. Amannak megsavanyodott józanságával és óvatosságával szemben Perczel részén a forradalmi vakmerőség és lendület, amely nem ismeri a habozásnak és a tépelődésnek sorvasztó gyötrelmeit. Ő majd fel fogja deríteni a hosszúra nyúlt pesti ábrázatokat s megmenti a parlamenti stratégia dicsőségét.

Ezalatt Görgey hátráló seregének főhadoszlopa december 27-én Bábolnán éjjelezett, ahonnan másnap hajnalban kellett parancs szerint útját folytatnia a Vértes hegység felé. Az utóvéd, Görgey Kornél dandára azonban Bábolnán már a kora reggeli órákban súlyos helyzetbe került. Windisgraetz ugyanis még december 27-én megtudta, hogy a magyar csapatok Bábolnánál megállottak s ezért az Ottinger-féle lovasdandárt éjjeli menettel Bábolnára küldte előre, hogy ott a magyarokra rajtaüssön. Ottinger reggel hat órára ért Bábolnára, mikor a magyar utóvéd gyalogsága és tüzérsége (három zászlóalj, egy üteg) a falun keresztül vonult, míg lovassága a falu előtt foglalt állást. A sűrű ködben előnyomuló osztrák dandár az utóbbit meglepte és megfutamtította. A visszaözlő lovasság aztán a gyalogságot is rendetlenségbe ejtette. Két zászlóalj és a tüzérség a reggeli vakrémületben meghátrált, egy zászlóalj azonban szembeszállt az osztrákokkal, de a legközelebbi távolságról végrehajtott császári lovasroham áldozatául esett. Sokan elestek, hétszáz katonára fogságba került. A gyalogzászlóalj vitéz ellenállás után megsemmisült.

Görgey e balesetről a menekülő huszároktól akkor értesült, mikor Nagyigmándra ért. Néhány tisztjével tüstént visszafordult és az utóvédnek megszaladt csapatait nem minden nehézség nélkül rendezte. E munka után csak késő este, kimerülten és kedvetlenül ért Felső-Gallára, ahol törzse nyugtalanul várta. Hogyan? Hát már a huszárok is meginogtak? A régi sorhadi egységek is felmondják a szolgálatot? Mit várhat akkor a fiatal honvédcapatoktól, ha a triáriusok is ennyire cserbenhagyják. Mit használ a legjobb és legközkörültekintőbb vezetés is, ha a csapatok lestrapált idegei nem bírnak el többé egy taktikai meglepetést sem? Győrből kimentette a sereget s íme most a nehézkes osztrák lovasság egy egész dandárját szétzilálja. Amerre haladt, fáradt, elgyötört hadával, mindenütt inkább hideg, vagy éppen ellenséges közöny

fogadja a Dunántúl lakosságában, mint rokonérzés és részvét. »Meggyőződésem, — írta egy elbúsult pillanatában Kossuthnak, — hogy Magyarország lakosságának legnagyobb része meg sem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feláldozza érte az életét.« íme, miként fest a valóságban Kossuth guerilla-harca! És vajjon az osztrák lovasságnak több mint kétszeres túlsúlya nem okozhat-e hasonló pánikot, amíg Buda környékét elérik? A pesti katonai szakértők tudni vélik, hogy Kollmann ezredes erődítésekkel zárta el a Vértes »járhatatlan« hegyszorosait: kiderült, hogy a Vértes katonai nézőpontból jelentéktelen hegység, egyáltalán nem akadály, szorosai nincsenek, az úgynevezett erődítések értéktelenek. Mihelyt erről meggyőződést szerez Görgey, nem az úgynevezett vértesi erődítéseket szállja meg, hanem a Győrből Pest felé vivő főutakat zárja el. December 29-én a magyar sereg az alábbi csoportosítást vette fel:

5 VÁZLAT

A Magyar Honvédség

Ez a csoportosítás ellentétben volt az elméleti téren jártasnak látszó, de a gyakorlati katonai dolgokban teljesen laikus Kossuth elgondolásával, aki a Vérteseknek annál a szerepnél fogva, amelyet az Árpád-házi királyok idejében páncélos nehéz lovassággal szemben játszottak, csodálatos hadászati fontosságot tulajdonított és az Almás-Tata-Bánhida-Kecskéd-Ondód vonalában választható tartós ellenállás kifejtésére alkalmas védőállomásra gondolt, melynek déli szárnyát Moór tájékán Perczel hadtestének kellett volna tartania. Úgy vélte, hogy ez a Bakony és a

Duna között húzódó állás, jobbszárnya előtt Komárommal, balszárnyán a Bakonnyal, az ellenséget a tavaszig feltartóztatja és ekép az ország fegyveres erejének megszervezéséhez szükséges időt biztosítja. A Kossuth által képzelt 40 kilométer széles front tartására a magyar hadak számbeli ereje nem futotta. Ama tévhitben, amelyet katonai tanácsadói — úgylátszik — egyáltalán nem siettek eloszlatni, oly katonai utasításokat küldött Görgeynek, amelyeknek szarkazmusa és avatatlansága kétségbeejtette a tábornokot. Az ily levelekről — mint írta, — az volt a véleménye, hogy méltatlanok azon álláshoz, melyet az elnök az országban és ő a hadseregnél elfoglalt. »Mirevaló általában az üres hosszas levelezés, mely nem vezet egyébhez kölcsönös animozitáshoz? Azt hiszem, ha a magyar vezérkar főnöke (Vetter) két szót ír nekem, ez hasznosabb lesz száz ivre terjedő üres, gunyoros polémiánál, melylyel egyetlen részeg ulánust se lehet levágni a lováról.« Kossuthot viszont az ejtette kétségbe, hogy a Vértések úgynevezett hegyszorosai között se lehet megismételni a thermopylaei csodát. Hát ez a tábornok csak hátrálni tud és feleselni?

Kossuth katonai irodáját, elsősorban Vetter tábornokot mindenesetre komoly felelősség terheli, amiért elmulasztotta katonai szempontból felvilágosítani a szabadságharc vezető államférfiát, hogy Görgeyt elárasztó sürgetések és utasítások kivihetetlenek s eként nem fékezte Kossuth hadműveleti dilettantizmusának kapkodó, következetlen és egymással ellentmondó ábrándjait. Az elnök és a tábornok viszonyának romlásában ezt a katonai környezetet kétségkívül tetemes rész illeti meg. Se villámharítója nem lett Kossuth szakadatlan menyköveinek, se arra nem érzett bátorságot, hogy Görgey helyett vállalkozzon a Kossuth-féle leleményes, — de sajnos, — irreális ötletek végrehajtására a maga személyében. Ez a kis magyar Hofkriegsrat elmulasztotta idejében közbevetni magát, hogy a mélyülő szakadékot átívelje és Kossuthot leszerelje a valóságos helyzet megismertetése által. Ez a mulasztás az ön-

védelem politikai és katonai problémáinak személyi összetorlódásain túl azzal a következménnyel járt, hogy a két főember viszonyában — fájdalom — inkább egymásnak emberi gyarlóságai, semmint pozitív értékei léptek előtérbe. Bizonyára több mint egy szemernyi igazság foglaltatott abban, amit később Kossuth Görgeyről Klapkához írt levelében, hogy tudniillik Görgey nem ismeri a »népéletbeni azon fázisokat, melyek az operációk nevezetes elemét teszik«.

Talán túlságosan is realiztikus volt Görgey s az osztrák tiszti nevelésnek nem egy terhes haszontalansága tapadt reá, ami oly idegeneknek és valószerűtleneknek látta mindazon erőket, amelyek a forradalomban kavargtak új rendet és új formát kereső mozgásukban. Hiszen amit eddig a forradalom elementáris hatalmai nyújtottak, ez oly kevés volt és oly értéktelen a hadműveletekben, úgymint a guerilla, a politikai elemeknek túlsúlya, azok a siralmas légvárak, amelyeket a pesti szemek láttak a határkordonban, a győri sáncokban és most a Vértesek »bevehetetlen« szorosaiban és szurdokjaiban. Ennyi csalódás után többé aligha fog hinni ennek a mámorban zsibongó szemléletnek s bizonyára nem fog rosszul járni, ha a maga esze után jár, nem a pesti koponyák stratégiai agyrémei után. Kossuthnál, főleg a nehéz órákban, a szertelen munkával járó ingerültség és fáradalom elhomályosították az alkalmas és valóságos dolgok iránt való különben se túlságosan világos érzékét. A való *élet* jelenségei gyakran nyom nélkül vándoroltak át képzeletén és saját látomásaiban elragadtatott optimizmusa nem hitte el se a számok kétszerkettőjét Windischgraetz és Görgey szembenállásában, se azt a tényt, hogy az újoncokból álló magyar sereg még messze áll az osztrák hadi mechanizmusnak teljesítőképeségétől, ha egyébként magasabb és nemesebb eszmék feszítik is a honvédatillákat, mint a császári fehércabátosokat.

Vetter valóban alkalmas közeg lett volna, hogy a két delejópólus között áramközvetítő legyen és ki-

egyenlítő. Elméletileg is kitűnő képzettségű katona, aki aránylag magas rangot viselt már a régi hadseregben is s hierarchikus tekintélye még csak meggyarapodott a déli harctéren aratott sikereinek hírneve által. Ez a határozott, kiváló tábornok az egész nyár folyamán, mikor az egész déli harctéren ingadozás és áruulás uralkodott, energikus tevékenysége által nagy szolgálatot tett a magyar ügynek. Kezdetben ő volt az egyedüli, aki a Bánságban a szerbekre ismételt csapásokat mért és erejüket annyira megtörte, hogy a legközelebbi hónapban nagyobb vállalkozásokra képtelenek lettek. Szeptemberben Vetter működésében némi megszakítás állott be azért, mert melegen felkarolta a kormánynak a szerbek kibékítésére irányuló terveit, de ezáltal időt engedett nekik, hogy magukat összeszedjék. Vetter emellett bírta Kossuth bizalmát is, mint egyike ama kevés honvédvezéreknek, akik sohase avatkoztak a forradalom politikájába. Viszont Görgey is mindig reá gondolt elsősorban, valahányszor kérdésben forgott, ki tölthetné be az ő helyét a feldunei hadsereg parancsnoki posztján, hiszen senkise ismerte nálánál jobban Görgey mozdulatainak hadászati fogásolhatatlan szükségyszerűségeit. Vetter éppen természetének hajlékonysága miatt óvakodott a Görgey-Kossuth vitába elegyedni, illetőleg az ellentéteket le-tompítani. Ilymódon tovább élesedtek és keseredtek a vitáit Görgey főhadiszállása és a kormány között.

Említettük, hogy Kossuth elgondolása szerint Perczel hadtestének kellett volna a védőállás legdélibb szárnyán kitartani. Feltűnő, hogy Kossuth Perczel hadtestét nem rendelte Görgey alá, aminek az lett a következménye, hogy a két magyar hadszoport egymástól függetlenül intézkedett, holott minden körülmény az egységes vezetést kívánta volna. A hadműveletek egységét Kossuth levelezései s egymásnak küldött üzeneteik biztosították a két vezér között, a szolgálati viszony minden szorosabb szabályozása nélkül. December 29-én ért Perczel Moórra, a már Sárkánynál levő Horváth-féle hadoszlop fedezete alatt. Kossuthnak

levélí, amely valami győzelmeckét sürgetett, éppen akkor kapta meg, amikor hadtestével a Vértes mögé volt visszavonulóban, hogy a beállott katonai helyzetnek megfelelően Görgey déli szárnyán, Moórtól délkeleire vegyen felállítást. Amíg Görgeyt Kossuth levelei, ha zavarták is, de nem térítették el a maga helyesnek felismert elhatározásaitól, Perczel sokkal könnyebben volt megkönyékezhető és rábeszélhető, hogy valami győzelmeckével kedveskedjen Kossuthnak és az elszontyolodott pesti közvéleménynek. Arról, hogy ütközni akar, nem is tudósította vezértársát. Pedig, ha ez idejében megtörténik, akkor Görgey legdélibb dandárai (Zichy és Karger) támogathatták volna, esetleg Görgey lebeszélhette volna a megütközésről. Különben a vele szemben állt ellenséget sokkal gyengébbnek tartotta, mint ahogy az a valóságban volt. Azt hitte, hogy az osztrákokkal egymaga is végezni tud. Így aztán Moór előtt december 30-án a túlerőben levő osztrákokkal összecsapott és csatát veszített.

Ez a csatavesztés most már elodázhatatlanná és elháríthatatlanná tette a kormány menekülését a Tisza mögé, ha ugyan folytatni fogja még a szerencsétlen kalandot, Windischgraetz ármádiája ellen. De vajjon folytassa-e? A békés kibontakozás emberei, az ország legtekintélyesebb államférfiai sürgettek egy olyan lépést, amely Windischgraetz várható pesti benyomulásának s a teljes leigázásnak elejét veheti. Deák és az ókonzervatív konzulárisok, akiket a márciusi események félrelöktek, a régi szabadelvű párt embereivel szövetkezve, keresztülvitték, hogy békedelegációt menesztenek a császári alteregohoz. Maga Kossuth se ellemezhetette a pillanatnyi katonai helyzet mélypontján ezt a tervet. Az volt a felfogása, hogy ki kell méríteni minden lehetőséget. Csak hadd menjenek a derék labancok, még ha Windischgraetz tárgyalna is velük, úgyis az országgyűlési többségé az utolsó szó. Ha nem sikerül ez a kísérlet, akkor nyilvánvaló, hogy a nemzet előtt bizonyítva lesz az élet-halál védekezés elkerülhetlensége.

Még ha letorkolni is akarná ezt a felgerjedt békehangulatot, akkor se tehetné. Mivel? Talán Görgeynek dühítő retirálásával, vagy Perczel Móric hetvenkedéseinek oly gyászos összeomlásával? A béke ám menjen Bicske felé, a háború, az önvédelem azonban vonuljon a Tisza mögé. Majd meglátjuk: kinek lesz igaza. Egyelőre az a tény, hogy szegény Perczel ütközött és legyőzetett. Da vajjon ő-e a hibás? Hát ha csak feláldozta magát azért, mert valaki őt is feláldozta? Ki az oka a moóri debaclenak? Lassankint sajátságos gondolkodásbeli automatizmus kezd kifejlődni Kossuthban: a dolgok sikertelenségei felelősségének átcsoportosítása egy emberre, aki folyton hátrál és emellett révoltai. Lám mit ír Perczel maga, a pörüljárt Mordskerl? »Elvárom Öntől, hogy mind tegnap reggelre hozzámküldött instantiai, mind Görgey, mind Ön előtt is ismeretes hibái, mind a Görgey táborában már régóta létező demoralizált és hazafiatlanságbeli állapotok iránt a közönség nem fog továbbra misztifikációkban tartatni. Mindenesetre kijelentvén, hogy én Görgey parancsa alatt, ki majdnem szántsándékosan vezetett Pápától kezdve Moórig így, az ötszörös ellenség körmei közé, nem szolgálok.«

Ki hibás a Moórnál bekövetkezett vereségért? Vájon Görgey volna, aki az ütközet keletkezésére semmi befolyást sem gyakorolt, sőt aki nem is tudta, hogy Perczel az ő arcvonala előtt csatát mer elfogadni? Ő csak bűnbak lehet, a bűnös azonban mindenk felett Perczel, aki a felülről jött parancsnak engedelmességet, mikor a katonai helyzet alapján meg kellett volna tagadnia e parancs teljesítését, vagy legalább is Görgeyt értesíteni ütköző szándékáról. Hibás a pesti vezérkar is, amely nem a katonai, hanem a politikai helyzet alapján rendelte el a csatát, mikor annak sikeréhez az összes katonai előfeltételek hiányoztak. Nem történt más, mint az, hogy ez alkalommal is megismétlődött, ami a történelemben azelőtt és azóta is oly gyakran előfordul, ha a hadviselő fél politikai és katonai vezetése között a kellő összhang hiányos és

töredékes. Kétségtelen, hogy a hadsereg, mint a politika eszköze, az utóbbi céljait tartozik szolgálni. De az is kétségtelen, hogy a politika a hadseregtől csak oly feladatok megoldását követelheti, amilyenekre ez képes. A céloknak és az eszközöknek egymással reális arányban kell lenniök. A moóri esetben ez nem volt meg. A politika a Lajta és a Buda között folyton döntő győzelmet akart, a hadsereg azonban legfeljebb csak döntő vereséggel szolgálhatott volna, ha a politikai szuggesztiókra hallgat.

Görgy december 30-án haderői csoportosításán némileg módosított, amikor egy-egy dandárt a jobbszárnyról Zsámbékra és Budaörsre vont hátra, a Karger-dandárt pedig Bicskéről Csákvárra tolta előre, hogy szükség esetén Perczeit segíthesse. E dandár helyére Felső-Gallárról a Zichy-dandár Bicskére került. Maga a tábornok ezen a napon Bicske és Alsó-Galla között vezető út szemrevételezésére kilovagolt s csak este felé tért vissza bicskei főhadiszállására, amikor Perczel hadtestének szétugrasztott részei ugyancsak Bicskére érkeztek. Ezekről tudta meg a moóri kudarcot és azt, hogy Perczel csapatainak más töredékeivel Székesfehérvárnak vett irányt. A moóri vereség következtében Görgy seregének baloldala fedetlenül maradt. Meg kell itt említenünk, hogy a balszárnyról, Csákvárról, Perczel segítségére siető, de a csata eldöntésének időpontjában még a Csákerényig jutott Karger-dandár az osztrák túlerővel, azaz Jellacsics hadtestével szemben harcot nem kockáztathatott. Ebben a helyzetben közelfekvő volt az a lehetőség, hogy a győztes osztrák csoport Pest felé az üldözést a legrövidebb utón folytatja, hogy Perczeit, Görgy seregétől véglegesen elvágja s az utóbbit Budától észak felé elsorítja, miközben azt a Bicskén át előnyomuló osztrák főszereg a Buda-Esztergom és Duna vonal-alkotta háromszögbe zárja. Ennek a lehetőségnek elejét vevendő, Görgy haderőinek zömét még a következő éj folyamán hátrafelé és déli irányban átcsoportosította, azzal a gondolattal, hogy e szárnyán támadásba megy

át, mihelyt Perczelnek harcképes csapatai hozzá csatlakozhatnak, így jutott az év utolsó napján egy-egy dandár Biára, Sós-kútra, Válra és Baracskára. Egy dandár tartalék gyanánt Buda déli szélére, egy másik pedig Ó-Budára vonult.

Az a szép és gyors manőver, amit a sereg zömének itt leírt éjjeli átcsoportosítása mutatott, egyébként majdnem kárbaveszett, mert a kormány — a nagy zúr-zavarban — újból Görgey üstökébe nyúlt. A kormány ugyanis a Pesten jelenlevő magasabbrangú tisztek bevonásával december 30-án haditanácsot tartott. Ez azt határozta, hogy a sereg a vértesi állásokat tartsa s ha lehet támadásba menjen át, ha pedig visszavonul, — ami csak döntő csata után történhetik meg, — a Duna jobbpartján Eszéknek vegyen irányt, míg Pestre csak két dandár vonuljon be. Pesten ugyanis december 30-án este hat órakor még nem tudtak a moóri csapásról. Ellenkezőleg, arról vettek hírt, hogy Bem tábornok sikert arat Erdélyben.

Csak egy olajcsepp kellett, hogy Kossuth isteni optimizmusának kissé elrozsdásodott kerekei újból forogni kezdjenek. »Hirdesse ki ön ezt azonnal, napiparancsban seregénél, — írta Görgeynek, — azon hozzáttétellel, hogy a haza megkívánja, miként az ön vezérlete alatti vitéz hadsereg szintoly bátor elszántsággal töri meg az ellenséget s hasonló győzelmekkel örvendezteti meg az igazságtalanul megtámadott nemzetet.« Milyen kevés kellett ennek a törhetetlen léleknek, hogy megint a régi derült kedéllyel nézzen szembe a végzet vasarcával. »Perczel tábornokot ma megtámadták — írta december 31-én Görgeynek — és serege teljesen felmorzsolódott. Tábornok úr intézkedjék legsürgősebben, hogy csapatait a budai pozícióba visszavonja, ahol a Dunán való átkelést véghez kell vinni... A hadtest megmentése a rendtől függ, mellyel a visszavonulás végrehajthatik.« Talán a Perczel veresége se ply helyrehozhatatlan, annyira megsemmisítő, különösen a Bem-féle győzelmi jelentések téli ragyogásának visszfényében. »Kegyed táborából visszajött kurírjaim

azt mondják, — írja Kossuth ugyanezen a napon Görgeyhez — hogy Perczel csak két ágyút vesztett, a többit és infantériájának tetemes részét Karger vette fel, ki azonban elkésett... Én csak azt a célt mondom ki, melyet Ön tisztelt barátom szeme előtt tartand: 1. verje meg az ellenséget, ha lehet, csináljon a nemzetnek jó újesztendőt, 2. ha ez nem lehet, tartsa meg az országnak a sereget, arra hozva azt a megsemmisítést kikerülő biztonságba, amerre lehet. Eszéknek ha lehetséges, ha nem lehetséges, erősen tartva a pozíciókat Budára, úgy, hogy a hídon csapatonként átvonulhasson.« »Ne adjuk ám fel amúgy könnyedén a hazát!« Míg seregünk van, van hazánk! — hangzik fel újból a visszatérő motívum, ugyanaz, amely Görgey seregmentő visszavonulásának hadműveleteit is áthatotta.

A december 30-iki haditanácsi határozatot Görgey még Kossuth levelei előtt tette félre. A moóri vereség hatása alatt kényszerült átcsoportosítást a 6. számú

vázlat tünteti fel. A kormány december 31-én azt rendelte, hogy Görgey serege Buda előtt, Tétény-Budaörs-Budakeszi-Hidegkút vonalában foglaljon állást. A seregnek tehát e parancs következtében a déli irányban imént végrehajtott átcsoportosításából újból észak felé kellett volna eltolódnia, még pedig erdőségekkel borított olyan áttekinthetetlen állásba, amely a védelemre semmi előnyt sem nyújtott és amelyből a tá-

madásra való átmenet szinte kizártnak látszott. Görgey ezért csupán két legelőálló dandárát vonta vissza Tárnok-Érd vonalába s ezt a kormánynak azzal jelentette, hogy a haza megmentésére nem az a legjobb rendszabály, de teljesíti, mert tudja, hogy »ilyen rendkívüli percben csak egy lehet a parancsnok, a rendelkező«. Katonai megfontolás alapján újból szembehelezkedett a kormány parancsával. Kész volt arra, hogy Budától délnyugatra a Bia-Tárnok vonalában húzódó jó védőállásban a csatát elfogadja, de nem volt hajlandó arra, hogy a Budától közvetlenül nyugatra elterülő hegyes és erdős terepen seregét a biztos megveretésnek tegye ki. Az úgynevezett budai állásra (Tétény-Budaörs-Budakeszi-Hidegkút) meg kell jegyeznünk, hogy itt Windischgraetz támadását már csak azért sem tartóztathatta volna fel, mert az osztrák főparancsnok főerejével Bicskén át Budaörsre, egy hadtesttel Tétényre nyomult előre. A magyar sereg déli szárnyát tehát Budaörs-Tétény vonalában óriási túlerővel betörhette s egyúttal annak közepét és északi szárnyát az egyetlen megbízható visszavonulási útjától, t. i. a Lánchídtól elvághatta volna. A kormány parancsának teljesítése Görgey seregére katasztrófális következményekkel járhatott. Ezzel az utolsó kormányrendekezéssel csordultig telt a bizalmatlanság kelyhe, pedig akkor még nem is tudta, hogy az illetékes pesti tényezők mintegy feladva az ország ügyének fegyveres erővel való megvédelmezését, békeküldöttséget menesztettek az osztrák vezérhez, viszont a seregtől azt várják, hogy a kibékülés meghiúsulása esetén a vázolt gyenge védőállásban döntő csatát vívjon Görgey, de úgy, hogy kímélje a fővárost és a hadsereget is megmentse.

Az új év első napján a magyar fővezér dandárai állásának ellenőrzésére kikocsizott. Útközben Érd és Tétény között találkozott a Székesfejérvár felől érkező Perczellel amint követte hátráló csapatait Pest felé. Görgey közölte vele, hogy hadtestének Bicske felé menekült gyalogsága a budai Vérmezőn várja

parancsait. Mikor késő délután Budaörsön át főhadiszállására visszatért Budafokra, meglepetéssel értesült, hogy csak az imént ment át egy magyar békekövetség Windischgraetzhez. Egyúttal megkapta Kossuth levelét is, amelyből megtudta a kétségbeesett tanácsatlanság e végső kísérletét, továbbá a Debrecenbe való költözködést, az országgyűlési határozatot s a parancsot a csapat számára, hogy Buda előtt döntő csatát vívjon, de úgy, hogy kímélje a fővárosokat és mentse meg hadseregét. Görgey a legkevésbé se ismerhette a pesti politika lelkiállapotát. Meg volt győződve róla, hogy a törvényhozást is éppoly mértékben áthatja a honmentés irtózatossága nagyszerűségének öntudata, miként őt. Nem tudta, hogy a békedelegáció Kossuth részéről egy elkerülhetetlen politikai és lélektani engedmény volt azzal a — lehet mondani — nagy parlamenti többséggel szemben, amely éppoly tehetetlenül hányódott-vetődött a mérsékeltek és a harciasuk között, mint ahogy valamikor a Mocsár poszadózott a síkon a Hegypárt és a girondeisták között. Lehet, hogy a hadseregben bizonyos erkölcsi rombolást idézett elő a róla-nélküle történt békelépés, ami nem jelenthetett kevesebbet, mint azt, hogy a Honvédelmi Bizottmány nem bízik többé benne, mint politikaformáló erőben. Az is felette valószínű, hogy a volt schwarz-gelb tiszteket felbőszítette Kossuth hegrája, mint ahogy Görgey maró gúnyja illette az elnök menekülését Debrecenbe, dörgedelmes parancsok hátrahagyása mellett. Aki ért a gúnyolódás nyilvesszójének röpítgetéséhez, az valósággal kitombolhatta magát most Kossuth és a Honvédelmi Bizottmány úgynevezett *peur pour la peaw*-jának pellengérré állításában, különösen mikor eszükbe jutott a kormánynak ismételt fogadkozása, — hogy kész Buda romjai alá temetkezni. Talán még a tábornok is megfeledkezett róla, hogy ő volt az első, aki még november első felében adta Kossuthnak a debreceni átköltözködés ötletét, éppen honvédelmi érdekből. Az ember rendszerint saját

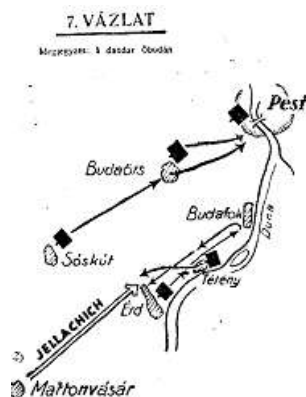
gyöngeségeivel szemben tud nagylelkű lenni, másoknak gyakran hasznos megalkuvásai, vagy úgynevezett megtántorodásai iránt viszont annál könnyebben ülteti magát a szigorú bírói emelvényre. Elvégre tény volt az, hogy ez a hadsereg, legalább még most, nem abszolút megbízhatóságú harci eszköz. Ha pedig folytatni akarják a háborút, akkor nem szolgáltatathatják ki magukat Pesten Windischgraetz valószínű győzelme következményeinek. Görgey és tisztjei kétségkívül nem tudhatták még akkor, hogy a békeküldöttség eszméje nem azoktól a tényezőktől származik, akik az önvédelem élén jártak. De ha a civilek politikájába nem is akartak beleszólni, bár tudni kell, hogy minden volt császári tiszt az egzisztenciájával labdázott, annál ingerültebben bírálták a polgári stratégiának elképesztő ellentmondásait. Döntő csatát vívni a hadsereg és a város megkímélésével, ez majdnem annyi, mint mikor valakitől azt kívánják, hogy ússza át a Dunát anélkül, hogy a bőre vizes legyen. Görgeynek a sereg magatartását szabályozó e háromszoros parancsról csak az lehetett a véleménye, hogy bármelyiknek teljesítése kizárja a másik kettő végrehajtásának lehetőségét. Már az első parancs, a döntő csata, ellentétben állt a kormány magatartásával. Ez ugyanis a látszat szerint békét kért, mert a fegyveres ellenállás sikerében többé nem bízott. Miért akarta mégis feláldozni a hadsereget, ha ő maga elmenekült? Ez a csata túlerővel szemben, a sereg hátában a Dunával, amelyen át csupán egy hid és befejezetlen állapotánál fogva az is csekély teherbíró képességgel bírt, a legkockázatosabb vállalkozások közé tartozott, mert a visszavonulást a legnehezebb katonai műveletek sorába emelte, még akkor is, ha a hadsereg a zavartalan visszavonulás érdekében a Gellérthegytől délre elterülő terepen foglal állást. A sereg követelt megmentése — a második parancs — viszont kizárta a komoly, döntő csata megvívását. A harmadik parancs, a fővárosok kímélése meg épően a rögtöni meghátrálást tette szükségessé, nehogy

az egyébként Buda uccáin, vagy a Lánchíd előtt elkerülhetetlen utóvédharcok a várost csataterré változtassák át.

Ha ekkora hebehurgyaság telik ki a katonai dolgokban a pesti kormánytól — így füstölögtek magukban a katonatisztek — mi a biztosítéka annak, hogy a politikát nagyobb bölcsességgel intézik. Nem ütött-e órája az eb ura fakónak, annak, hogy felmondják az engedelmisséget az egész ügyvéd-uralomnak, amely ennyire a bakacsinba vonta a tisztikar becsületét és létét? E megfontolások közben január 2-án, Görgey korán reggel Pestre ment, hogy Kossuthnál kieszközölje a parancsok módosítását

A tábornok már nem találta Kossuthot Pesten. Erre a kormány képviselőjéhez, a hadügyminiszter helyetteséhez, Vetter tábornokhoz fordult, előadva aggályait s egyben felajánlta neki a sereg parancsnokságát. Vetter természetesen kitért e vállalkozás elől, eltenben nyomban haditanácsot hívott össze, amely döntő fontosságú határozatokat hozott s elvileg megalapozta a legközelebbi hadműveleteket. Nevezetesen: a döntő csata elmarad, Görgey serege azonnal Vácnak fordul, hogy innen Simunics hadosztálya ellen a Vág mentén önálló hadműveleteket kezdjen és szükség esetén Komáromba vonuljon vissza, vagy a Tisza felé. A haditanács azt vélte, hogy Görgey hadának a Vág felé való kiküldetésével eltéríti az osztrák fővezért a Tisza felé szándékolt előnyomulástól. Utóbbi irányt Perczelnek kellett fedeznie, kinek hadtestét a haditanács határozata alapján Görgey egy zászlóaljjal, tizenkét huszárszázaddal és egy üteggel erősítette meg. Végül a haditanács kimondta azt is, hogy a szerbek ellen a Délvidéken folyt háborút defenzívára kell mérsékelni, s az itt alkalmazott magyar csapatoknak a Tisza mögé kell felvonulniuk, hogy azokból, Perczei hadtestéből s a Schlick ellen működő északi magyar hadtestből főszereg alakulhasson.

Görgey parancsa szerint az Érden éjjelezett Karger-dandár előőrseit csak akkor vonhatta be, amikor a Tétényen tartózkodó Zichy-dandár Érd felé előnyomul s itt átveszi az utóvéd szerepét. A Karger-dandár azonban az előőrseket hamarabb bevonta s Tétényen át Budafok felé indult. Így esett, hogy a Zichy-dandár

előcsapatait a Martonvásárról felnyomuló Jellacsics-hadtest éldandárának nehéz lovassága Érd és Tétény között meglepte és visszaszorította. Erre a Zichy-dandár lovassága a túlerőben levő osztrákok ellen vitéz rohamot intézett, azokat súlyos veszteséggel viszadobta s így időt adott a dandár gyalogságának, hogy felfejlődjék a harchoz. Görgey Budafokon értesült az eseményekről, mire az éppen ideért Karger-dandárt előrevezette, hogy ezzel és a Zichy-félével együtt elfogadja Érd előtt a harcot és támadással biztosítsa hadereje zömének zavartalan hátrálását Buda felé. A támadást tüzéséggel készítette elő. A magyar ágyúk ezen a napon, mint az osztrák hivatalos jelentés megállapította, »rendkívül pontosan lőttek«. A támadás végrehajtására mégse került a sor, mert Görgey Vettertől utasítást kapott, hogy a harcot ne

kockáztassa, mert az ellenség Érd alatt átkelt a befagyott Dunán s annak keleti partján Pest felé vonul. Görgey erre a harcot félbeszakította és csapatait »jó rendben« (osztrák jelentés szerint) Budafokon át Pestre irányította. Ezután Budaörsre lovagolt, hogy a Sós-kútról iderendelt Görgey Kornél-féle dandárt ugyancsak a fővárosba vezesse, ahová január 4-én hajnalban be is vonult. Az osztrákok egyébként a két magyar dandár elszánt magatartásának láttára minden üldözéstől elállottak.

A fiatal tábornok az Angol királynő-ben ütötte fel főhadiszállását. Ha a legfelsőbb haditanács fedezte is eddigi műveleteit s erkölcsi alapot teremtett az ujakra: az apostolok elszéledésének nem bírt gátat vetni. A hadsereg válsága Pesten elérte a kulminációs pontot. Le kellett vedlenie magáról azokat a hazafiakat, akiknek a magyar ügyben vetett bizalma csak a Dunáig tartott. El kellett bocsátania a se hús — se hal főtiszteket, az egzisztenciájuk lélekvesztőjén lebegő parancsgépeket, a langymeleg magyarokat, akiknek maradék heve a minus 20 foknál végképpen elfagyott, a begyulladtakat és a sápkórosakat, a törtetőket, akik azt hitték, hogy megsüthetik a maguk pecsenyéjét a forradalmi tüzek rostélyain. De távoztak a tisztikarból olyanok is, akikért őszintén fájt a tábornok szíve s akik megérdemelték volna azt, amit Quintilianus írt a fiatal Caeliusról: *dignus vir, cui mens et vita melior contigisset*. Más vezér, olyan, akinek helyén a szíve a legvakmerőbb rohamok élén is, most talán összeroppan, mikor a derék bajtársak egész serege ad ilyen riasztó és bomlasztó példát a legénységnek, köztük olyanok, akiknek katonavérüket csak az imént pezsdítette föl a piros-fehér-zöld lobogó a tétényi utóvédharcban. Ő azonban látszólag fagyos egykedvűséggel bocsátotta el tegnapi bajtársait és barátait, sőt útravalóul azt a tanácsot adta nekik, hogy óvakodjanak propagandájukkal továbbfertőzni az elcsigázott hadat, ha nem akarnak Görgey Artúrban még

egyszer találkozni Zichy Ödön gróf bírójával. De ezek az események, a békeküldöttség, a debreceni menekülés, a döntő csatára szólító parancs a hadsereg kímélése mellett, a tisztikarban szünni nem akaró politikai erjedés még az ő kemény fejének is szörnyű leckék. Augusztusban és szeptemberben majdnem egzaltált hazafi, Madarászék reménysége, a forradalom kardja. A lehiggadás, hogy azt ne mondjuk, a kijózanodás a természetére leülledő forradalmi mámorból, hétről-hétre rohamosan fejlődött. Nem a magyar érzése rendült meg, hanem eddigi politikai orientációja. Nemcsak a kormánynak látszólagos tévovázásai és következetlenségei döbentették egy más politikai irány öntudatára, de egyéb, az ő elméjét töprengésre készítő jelenségek is.

Mit gondolhatott magában, amikor meghallotta, hogy serege vonalán most hatoltak át azok a kocsik, amelyek a legkiválóbb és legjellemesebb hazafiakat vitték Windischgraetz főhadiszállására, hogy békét kérjenek. Hát ennyire vesztettek hitték a magyar ügyet olyan elmék is, mint Batthyány, Deák, Lonovics érsek? Mi maradhat meg akkor a hitnek és a bizalomnak hegyeket mozgató hatalmából a közkatona és az egyszerű polgár szívében? És nem kellett-e öntudatába szöknie annak a kérdésnek, hogy micsoda erkölcsi vagy politikai hatalom lehet az uralkodó család, amikor még annyi törvénytelenység után is annyi és akkora megtántorodásokat tud okozni a magyar hadsereg tisztikarában. Hát a forradalmakban is akkora ereje volna a legitimitásnak? És megengedheti-e ez az új nemzeti haderő magának azt a luxust, hogy elhalványítsa magáról a legitimitás színeit, hogy tovább is a bomlasztó csirák martaléka legyen, azon a jogcímen, hogy Magyarországon a republikánus üzemek céljaira akarják felhasználni.

Az embert nem az évek teszik bölcsebbé, hanem a tapasztalatok. Görgey Artúr vöröszínes atillája alatt kétségkívül nem hozta va-

lami sebesebb dobogásba szívét az uralkodóházhoz való hűség érzése. De most a politikában s a hadseregben egy tekintélyét vesztett szükségkormánnyal szemben egyszerre felmagasodni látta a császári tekintélyt, a hagyomány erejét és a legitimizmus gondolatát még ama romlott, ama nemzetellenes állapotában is, amely a létező törvényes alapok felforgatását tűzte ki céljául. Nincs-e igaza Napóleonnak, amikor azt mondta, hogy a legitimizmus tízszer akkora bűnököt és ostobaságokat engedhet meg magának, mint a csupán tényeken érvényesülő hatalom. Bármi lehet is személyes véleménye ezekről a kérdésekről, gyakorlati hatásuk jeleivel léptenyomon találkoznia kellett. Valamikor Lafayette lebeghetett így a királyság és a törvényhozó testület baloldala között.

Ezekből a megfontolásokból született a váci kiáltvány gondolata. Lényege: 1. a feldunai hadtest hű marad esküjéhez és az V. Ferdinánd király által szentesített törvényekhez, s ennek védelmében szembeszáll minden külső és belső ellenséggel, tehát a köztársasági törekvésekkel is; 2. a hadtest csak azon parancsoknak engedelmeskedik, amelyek a felelős magyar királyi hadügyminisztertől vagy annak helyettesétől származnak; 3. az ellenséggel folytatott bármely egyezkedést csak akkor ismeri el, ha az biztosítja Magyarország alkotmányát és a hadtest katonai becsületét. Pártütés, majdnem árulás — hördültek fel erre Debrecenben és a hazában, akik előtt félig-meddig úgyszintén gyanússá vált visszavonulásaival és engedetlenségeivel. Impolitikus volt — mondták Klapkával némelyek, kinek Görgey 1849. februárjában ugyanazt a felvilágosítást adta, mint amely magyarázat áll a »Mein Leben und Wirken«-ben. E nyilatkozat bizonyos tekintetben ui politikai ténvezővé avatta Görgeyt Windischgraeiz és Kossuth, Olmütz és Debrecen között. Klasszikus államférfiúi cselekedet, mondják Görgey apológéitái. A valóság azonban az, hogy inkább

egy kényszerparancsolta pronunciamento, egy sajátos önszegély a zűrzavarban, egy kompromisszum a Honvédelmi Bizottmány és a hadsereg elvi alapjai között. Ahogy dunántúli visszavonulásával stratégiailag, váci kiáltványával most politikailag mentette meg hadseregét. A váci kiáltvány a pesti élmények és tanulságok méhében született, s merő véletlen, hogy éppen a püspökvárosból keltezték.

A fővárosokba való érkezéssel végződött Görgey hadvezérségének első időszaka. Ezt az időszakot hat hétig tartó határbiztosítás és kétheti visszavonulás tölti be, s amely idő alatt Görgey szervezőképességének és kiváló katonai érzékének nem egy jelét adta. A kormánytól parancsolt határmenti felállítás következtében az egységes harci alkalmazás lehetőségétől megfosztott hadsereg nem oszlott szét az ellenség közeledésére, ami pedig a schwechati tapasztalatok után nem tartozott a valószínűtlenségek közé, hanem kisebb rendetlenségek és súrlódások között általában végrehajtotta a megparancsolt mozdulatokat. Az utóvéd vezérletének átvétele Magyaróvárnál, a fiatal tábornoktól elrendelt huszárroham sikere, majd a győri védőállásnak bámulatos ösztönrel megérett s éppen az utolsó percben végrehajtott kiürítése, azután a sereg merész éjjeli átcsoportosítása dél felé a Vértesek feladása után, végül a tétényi mozzanat, mindmegannyi bizonyosága annak, hogy Kossuth a lehető legjobbat választotta, amikor a fiatal magyar sereg élére Görgey Artúrt állította. Többszöri, kényszerű engedetlensége a visszavonulás időszaka alatt a feldunai sereget a biztos végpusztulástól mentette meg. A tisztikarban az egész hadművelet alatt bomladozó tünetek nagymértékben bénították a hadsereg mozdulatait. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a körülmények mostohasága dacára katonai szempontból Görgey dunántúli hadjáratával az elérhető eredmény maximumát erőszakolta ki.

VI.

Regényes hadjárat a Felvidéken — A váci kiáltvány hatása Budán és Debrecenben — »A wallensteini hadsereg« — Szélakna és Hodrusbánya — Rákóczi alagútja — Görgey a »tót imperiumban« — A honvédbálok — Hogyan lesz üldöző az üldözöttből? — Politikai tünődések — Branyiszko — Stratégiai egyesülés Klapkával

Bármilyen természetes következménye volt is a kölcsönös erőviszonynak a fővárosok feladása, a magyar közvélemény mégis elbátortalanodott s éppenséggel nem értékelte e nyomott hangulatában Görgey vezéri teljesítményét. Mindenki csak arra gondolt, hogy Pest és Buda feladása kardcsapás nélkül nem lehet más, mint a katonai rátermettségnek hiánya, sőt esetleg szándékos hadvezéri mulasztás eredménye. Január 5-én virradóra hagyta el Görgey utóvédével a fővárosokat, az új hold derengő fényénél. A lakosság csaknem egy napon látta a visszavonuló honvédeket és a nyomukba érkező osztrákokat. Összehasonlításokat tehetett a fegyelmezett osztrák csapatok s az imént eltávozott, elcsigázott, lerongyolódott honvédsereg között, amelynek Pesten visszamaradt tisztjei és százakra rugó szökevényei nem valami jó bizonyítványt szolgáltatottak a magyar sereg fegyelmeről és megbízhatóságáról. »Ki csak kimegyünk innen — mondta a tábornok öccsének, mikor a külső Váci út irányában elkocogtak lovaikkal —, de mikor jövünk megint Pestre: azt csak a jó Isten tudja!« A csöcselék még

gúnynévvel is illette az előtte érthetetlen örökös hátrálásokért. Nem sejtette, hogy a diadalmas osztrák vezér, akit Európaszerte mint a forradalom sárkányának Szent György lovagját üdvözöltek, s akit a fiaitai Montalembert gróf a konzervatív világrend megmentőjeként köszöntött, felette vegyes érzelmekkel ütötte ütötte fel főhadiszállását a magyar fővárosban. Windischgraetznek »sok várakozása és óhaja« nem teljesült, amikor Pestre ért. Nem teljesült az ország sorsát »eldöntő csatának« megvívása, aminek sikerét az osztrák hadvezetőség egészen biztosra vehette.

A Pesten lemaradtak közt volt Csányi László is, a teljhatalmú kormánybiztos, aki a polgári kiürítést szervezte s aki Kossuth parancsára Erdélybe távozott, Bem oldalára, hogy ott a szerencsésen hadakozó lengyel generális mellett képviselje a kormány érdekeit és szempontjait, amire annál nagyobb szükség volt, mert külföldi létére még kevésbé ismerte az ország politikai, társadalmi és nemzetiségi viszonyait, mint Görgey. Csányi betölthetetlen irt hagyott maga után a feldunai hadtestben. Görgey mentorát, atyai barátját és legfőbb politikai tanácsadóját vesztette el Csányiban, aki Kossuthnál élvezett befolyásával és tekintélyével a lehetőségig csökkentette a súrlódó felületet a szabadságharc két vezetőférfia között. Január 19-ig, ameddig Luzsénszky Pál báró és *Ragály* Nándor megérkeztek Debrecenből, a kormánynak nem volt bizalmi embere és képviselője Görgey viszontagságos felvidéki útja alatt. Úgyszólván magára volt utalva a legnehezebb döntések mérlegelésénél is, amikor pedig tekintettel kellett lenni a kormány politikai kívánságaira is, s így mintegy a maga szakálára viselt önálló hadjáratot, elszakadva Debrecenről, a hadművelési alapoktól, az ország színmagyar vidékétől. Egy előnye mindenesetre volt ennek a helyzetnek: az, hogy nem érezte többé állandóan testébe fúródni a politika hegyes ősztökéjét. Mostantól fogva a tiszai hadtestekkel való egyesülés időpontjáig, vagyis a kormánnyal való

viszonyának rendezéséig, mint Mohamed koporsója lebeg az ég és föld, Kossuth és Windischgraetz között, a regényes képzeleteket felgyújtó stratégiai röppályáinak zezugaiban. Egy hónapig mint egy forradalmi condottiere bolyong végig a völgyeken és a bérceken egy hadsereggel, amelynek legfőbb politikai és katonai törvényhozója is, amely oly vékony pókhálószállal lóg a legitimizmuson és talán még vékonyabban a forradalmon, amit néha megerősítenek ugyan Kossuthnak hozzáírt rendeleti ibi-ubi s amely hadsereget most csak az ő démoni akarata tart össze, nagy célok érdekében — gondolja Görgey, ki tudja mi csoda érdekek eszköze gyanánt, — vélekednek Debrecenben. Egyénisége körül most kezd kiképződni a rejtélyesség varázsa és mithológiája. Előttünk áll a Sphinx, titkaiba süppedve a forradalmi közvélemény fuíóhomokján.

Mint említettük, január 5-iki keltezéssel adta ki két részben váci nyálatkozatát, a bajbajutott embernek ezt a kétségbeesett önségélyét. Miként fogták fel ennek a kiáltványnak tartalmát. Windischgraetz főhadiszállásán és miként Debrecenben? Windischgraetz törzskara nagyon megzavarodott Görgey váci diverziójától, még inkább arra a sejtelemre, hogy a magyar csapatok másik részét mintha elnyelte volna a föld a Duna és Tisza között. Az osztrák vezérkar mintha attól tartott volna, hogy az Alföld végtelen síkján a forradalmi vezérek felújítják az ősi szittya-hadviselés hagyományait, hogy kitérnek a nagyobb összecsapások elől, ellenben nagyobb és ügyesebb lovasságuk túlnyomóságát érvényesítik az osztrák sereg ellen, raj tatütésekben, portyázásokban, a hadműveleti szférák állandó veszélyeztetésével, a hadtápvonal megzavarásával, stb. Maga a »Winterfeldzug« panaszkodik a gyatra és hiányos osztrák kémszervezetre, aminek az oka az volt, hogy még drága pénzen se tudtak a magyar lakosságtól tudósításokat szerezni a magyar seregek iránya és állapota felől. Ha a herceg azt hitte, hogy mennykőcsapásszerűen

véget vet az egész mozgalomnak, akkor néhány nap múlva rá kellett eszmélnie, hogy egyelőre távol áll a forradalom gyökeres megfékezésének lehetőségétől. Éppen ezért nagyon felhangolta, mikor kezébe került Görgey váci nyilatkozatának egy példánya. Azt az utasítást adta alparancsnokainak (Jablonowszky herceg és Schlick gróf tábornokoknak), hogy próbálják megkönyékezni Görgeyt és tárgyalásokba lépni vele. »Görgey az ellenség vezére rövid idő előtt — írta január 29-én budai főhadiszállásáról — nyilatkozatot adott ki, amelyből kitűnik, hogy a magyar ultra forradalmi párttól, különösen az országos Honvédelmi Bizottmánytól egészen elvált. Minthogy nyilatkozatában több olyan hely foglaltatik, melyekből Görgeynek derék jelleméről lehet következtetni és ezzel a lehetőséget megengedi, hogy ő, mihelyt politikai nézeteinek téves voltáról felvilágosítanak, kötelességéhez visszatérne, ebből a célból a másodlatban idezárt felszólítás fogalmaztatott és más utón neki megküldetett. Abban a feltevésben, hogy ezt az írást kézhez kapta és ha ama információ helyes, hogy hadtestének helyzete annyira elszigetelt és erkölcsi magatartása annyira nyomott, Görgeyt jelenleg talán, ha erre formák betartásával felszólítják, arra bírhatnák, hogy a fegyvert letegyje... Ön neki egy az osztrák monarchián kívül választandó országba való szabad elmenetelt megígérheti.«

A Görgey megingására utaló e gondolatok hátterében sejthetjük Windischgraetz konzervatív magyar tanácsadójának, Szécsen Antal grófnak és talán Szögyény Lászlónak intencióit, akik most egyszerre mintha a maguk emberére ismertek volna a lórévi haditörvényszék elnökében, nemrég még a terror katonájában. Pedig Görgey még távolabb állott tőlük, mint a debreceni verestollasoktól. A flamingók a nagy futás után egy időre biztonságban érezték magukat s nagyon felfuvalkodtak Bem győzelmeitől. Mikor a váci kiáltvány szele ideért, rögtön eltemették régi bálványu-

kat, a »demokrata katonát«, aki annyira meghazudtolta összes balgatag reményeiket. Maga Kossuth aképpen magyarázta meg a debreceni országgyűlés jobbszárnyának a váci nyilatkozatra tett kérdéseit, hogy a hadsereg neheztel a háta mögött történt békelépés miatt, (ez szólt a békepártnak); hogy részt igényel magának az ország politikai ügyeinek intézéséből (ez szólt Madarászoknak, s mindazoknak, akiket valami idétlen félelem riasztott a katonai diktatúrától); hogy megtagadja a tiszteletet a kormány és az országgyűlés iránt (ez szól kivétel nélkül minden debreceni illetékes ténylezőnek). Mind Windischgraetz főhadiszállása, mind a debreceni kormány előtt elhomályosodni látszott a váci nyilatkozatnak úgynevezett politikai tartalma, amely a negyvennyolcas alkotmányhoz való ragaszkodás gondolatát akarta kifejezésre juttatni, s talán legkevésbé látszottak felfogni azokat a célzatokat, amelyeknek konkrét haszna a hadsereg lassú szétmállásának megakadályozásában mutatkozott. A debrecenieknek a Görgey személyében végképp megrendült bizalma nem volt többé helyreállítható, csak ideig-óráig, a körülmények vaskényszere alatt. A feldunai hadtest vezére mindenesetre jóidőre eljátszotta azt az esélyt, hogy a Tisza mögött tervezett hadsereg-koncentráció után, mint a kormány pártfogoltja, pályázhasson a fővezéri botra. Ha Bem annyira bevált — így gondolkodtak magukban a debreceni körök — s ha Európaszerte mindenütt oly fényes szerepet játszottak a lengyel katonai emigránsok, akkor legcélszerűbb lesz a magyar kormánynak is olyan vezér után nézni, akit a kezében tarthat, akinek politikai becsvágyai nincsenek, s akinek személyéből nem sötétlik a katonai diktatúra lehetősége. Dembinszki szegődtetésének gondolata Görgey váci kiáltványának hatásaiban fogamzott meg.

Windischgraetz csak január 6-án tudta meg, hogy Görgey hadtestje zömével Vácra vonult. Ez az irány ugyan aggályosnak látszott előtte, de reményt meri-

tett abból az általános nézetből, hogy a teljesen demoralizált és a végsőkig lezüllött magyar csapatoknak a csikorgó hidegben végrehajtott visszavonulás alatt még akkor is szét kell bomlaniok, ha nem üldöztetnének. Ez a reménység azonban az üldözés dacára se vált valóra. Vácon az eddigi önálló dandárokat Görgey négy hadosztály kötelékébe vonta össze. Itt meg kell jegyeznünk, hogy egy magyar hadosztály körülbelül egyenlő erejű volt egy osztrák dandárral. Aulich vezérlete alatt alakult meg a jobbszárny hadosztály, Kmetty parancsnokolt a középhadosztályon, Piller lett a vezére a balszárny hadosztálynak, míg a tartalékhadosztályt Guyon kapta, önálló dandár maradt a Simonyi-hadoszlop. A hadtest összes ereje *tizenöt* zászlóalj, huszonhárom lovasszázadot és hetvenkét ágyút tett ki. A zászlóaljak között volt négy sorhadbeli, a többi honvéd. A huszárok egy század kivételével mind sorhadbeliek, az útegek egy három fontos kivételével mind hatfontosak voltak.

Január 6-án a feldunai hadtest helyzete ez volt: hátában egy napi járásnyira állt Windischgraetz többszörös túlereje, amelyről a magyar tábornok joggal feltételezhette, hogy nem fog késlekedni az üldözéssel; valóban január 7-én Windischgraetz Wrbna hadtestét (tiz zászlóalj, tíz lovasszázad és negyvennyolc ágyú) Görgey után is küldte; a megparancsolt előnyomulási irányban a Vág vonalán és részben Liptóvár előtt állott Simunics hadosztálya, amely hét zászlóaljra, négy lovasszázadra és tizennyolc ágyúra rugó erejének legnagyobb részét Görgey ellen fordíthatta; Komárom előtt a Duna mindkét partján hat zászlóaljnyi, nyolc lovasszázadnyi és huszonnégy lövegnyi osztrák haderő foglalt állást, melynek részei szintén Görgey ellen fordulhattak, minthogy Komárom megbízható körülzárolását a védősereg csekély létszámánál fogva kevesebb haderő is elvégezhetette; nagyobb távolságban, Bécsben volt Weiden tartalékserege, amely egymagában is erősebb volt a feldunai hadtestnél; végül észak

felől a bányavárosok felé december végén kezdte meg előnyomulását az oszírák Götz-dandár, amely január elején a Beniczky-féle különítményt megverte s ekként Görgey hadtestére komoly veszélyt jelentett. Ha tehát számításba vesszük azokat az osztrák haderőket, amelyek Görgey hadtestének *hadműveleti* területe felé előlről, hátulról és oldalról már részben irányt kaptak, részben könnyen irányíthatók voltak, nyilvánvalónak látszott, hogy a feldunai hadtestet rövid időn belül túlerőben levő osztrák csapatok foghatják körül.

Ilyen stratégiai helyzetben Görgey hadteste a szándékolt hadászati főcél, az osztráknak eltérítését a Tisza felé való előnyomulástól, elérhette ugyan, de sokkal valószínűbb volt, hogy csapatai megsemmisülnek. Az utánszállítási vonalaktól megfosztott magyar hadtest hiányosabb anyagi felszerelésénél és nem éppen kielégítő fokón álló fegyelmi állapotánál fogva nem jelentett akkora harci erőt, amekkorát számerejének arányai után gondolni lehetne. Ez a körülmény minden ütközetet kockázatos vállalattá tett. Bizonyos, hogy minden ingadozás a magyar hadtest vezetésében katasztrófát idézhetett elő, különösen akkor, ha az osztrák vezetés is a helyzet magaslatán áll. A magyar sereg valóban az üldözött vad állapotában érezhette magát. A feldunai hadtest Lipótvár fölmentése céljából a haditerv értelmében nekivágott a Rétság-Ipoly-ság-Léván átvezető iránynak, ezt a mozdulatot viszont a Komárom előtt álló osztrákokkal szemben a Pillér-hadosztálynak kellett fedeznie, hátvédül félnap menetnyire a Guyon-hadosztály marsolt a főhadoszlop után. E terv végrehajtásában az Aulich-hadosztály mint elővéd és a Pillér-hadosztály, mint baloszlop, megkezdték az előnyomulást Vácról január 6-án és 7-én. A tábornok az új hadművelet megkezdéséről jelentést tett a kormánynak, Ordódyt, Lipótvár védőjét futár útján utasította, hogy feltétlenül tartson ki, Mészáros hadügyminisztert pedig, aki a duklai horpadáson át az országba tört Sehlick-féle osztrák hadtest ellen a Hernád

völgyében működött, értesítette az új hadműveleti irányról.

A Mészárossal való összeköttetés céljából január 8-án egy osztagot küldött ki, melynek Rétságon, Balassagyarmaton és Losoncon át a Hernád felé kellett vonulnia. Egyébként kis menetteljesítményeket írt elő csapatai számára. Ezt nemcsak katonáinak hiányos

ruházata, a rendkívül rossz időjárás, a lehetetlen utak, a lovak elcsigázott állapota indokolták, hanem az a törekvés, hogy hadtestje az ellenség elé minden nehézség ellenére is harcképes és fegyelmezett állapotban érjen. A fegyellemmel még mindig bajok voltak, úgy, hogy a maradozók ellen szigorú rendszabályt, hatvan botütést léptetett életbe.

Aulich elővéd-hadosztálya január 10-én Verebélynél a Lipótvárt ostromló Simunics hadosztálynak Nyitra felől előrevonult különítményére bukkant. Ez a magyarok előtt hamarosan meghátrált. Az utóvéd viszont már január 11-én a Pest felől üldöző osztrákokkal került érintkezésbe. A Windischgraetzről január 7-én kiküldött Wrba-hadtest elővédé január 8-án hajnalban ért Vácra, ahonnan a magyar csapatok Görgey intézkedései következtében már előző napon kivonultak. Az osztrákok csupán néhány maradozóval talál-

koztak, akiket részint fogságba ejtettek, részint pedig idejében még csapataik után iramodtak. Wrba erre »több szavahihető egyén egybehangzó állítása alapján« Windischgraetznek a magyar csapatok siralmas felszerelési és fegyelmi állapotát jelentette azzal, hogy a magyarokat már nem is érheti utói s ezért beszüntette az üldözést. A herceg azonban, aki olcsó sikert remélt, az üldözés folytatását követelte s ennek végrehajtását Csorich altábornagyra bízta, két megerősített dandárral, aki — mint említettük — január 11-én Ipolyságnál utol is érte a magyar utóvédet, mert Görgey ezen a napon csapatai kimerültsége miatt kénytelen volt pihenőt tartani és csupán a Pillér-hadosztályt rendelte Komjátra előre. A magyar utóvéd (Guyon) rövid csatározás után Szántóra vonult vissza s ezzel feladta azt az utat, amely Ipolyság és Szántó között Selmechánya felé ágazik el. Ha tehát Csorich csapatai ezen az utón észak felé kanyarodnak, nyilvánvaló, hogy a bányavárosokat hamarabb elérik a magyaroknál. Ezen a napon az osztrák főparancsnok még Simunicsnak is külön utasításba adta, hogy Görgey ellen induljon s útját állja s ezzel megszerezze a Csorich-hadtest beavatkozásához szükséges időt. Simunic ezt a parancsot nem kapta meg idejében, mert a futár útközben elvesztette, de a verebélyi összecsapásból azt kellett következtetnie, hogy Görgey hátában üldöző csapatok állanak s az adott helyzetben parancs nélkül is sejtette, mi a teendő. A herceg jogosan remélte, hogy amint ő maga mondja, — »Csorichnak sikerülni fog Görgey csapatait felmorzsolni, vagy szétugrasztani Simunic támogatásával, mely esetben a hadműveletek folytatása a Tiszánál« lehetőségessé válik.

Ez az osztrák hadvezéri megállapítás élesen rávilágít arra a veszedelmes hadászati helyzetre, amelybe Görgey sodródott a Tisza-vonalat mentesítő merész vállalkozásával. De a merészség még többet is elért: grosses vollbringt nur, wer unmögliches anstrebt — mondja Joannes Müller. Csorich attól tartott, hogy

Görgey Simunicsra veti magát s ezért nem térhetett ki a bányavárosok felé, amerre csak egy kisebb hadoszlopot indított, míg főerejével Windischgraetz parancsa szerint Léva felé követte Görgeyt. Simunics viszont meghökkenett Görgeynek váratlan hadmozdulatától s ezért »szorongatott helyzetében« a Komárom északi sáncai előtt álló osztrák dandár támogatását kérte. Ez el is vonult Simunics felé, mialatt Komáromból kirohanó magyar csapatok alaposan megtépázták. Ekként Komárom legalább egy oldalán a körülfűrés siói pillanatnyilag felszabadult. De Simunics beszüntette Liptóvár ostromát is, hátraküldte nehézágyúit, majd január 12-én egy erős dandárt Nyitra felé tolt előre, de ezt már másnap vissza is vonta Szeredre. Pedig Simunics Görgeyvel szemben megközelítően egyenlő erejű csapatot sorakoztathatott volna fel, sőt, mint-hogy Görgeynek Csorich ellen is kellett védekeznie, Simunics nyilván túlerővel operálhatott. Görgey nem tudhatta akkor, milyen nagy zűrzavart idézett elő az osztrákoknál. Pillanatnyilag csak az világosodott meg előtte, hogy hadtestének helyzete aggasztóvá vált. Előtte Simunics, aki Bécsből is kaphatott erősítéseket, hátában Csorich, aki megint Pestről szívhatott maga után újabb pótlásokat. Annyi valószínűnek látszott előtte, hogy Liptóváron, sőt Komáromon is legalább átmenetileg segített. Mindez azt is bizonyította, hogy a feldunai hadtest hadművelete a szándékolt célt — amennyire lehetett — elérte. Most már csak arról volt szó, hogy magát vágja ki a komplikált hadászati helyzetből.

Mit tehetett?

Az előnyomulás folytatása Liptóvár felé, annyira embertelenül hideg télben, még mindig nem teljes megbízhatóságú és hiányos felszerelésű csapatokkal, eredményezheti ugyan e váracska felmentését és kisded helyőrségének felszabadítását, de feladásával járt volna saját hadteste visszavonulása minden lehetőségének, ha ugyan nem menti be Komárom erődítményei

közé. A komáromi szűz, miként december végén, most is csábította. A várban való meghúzódás, ha le is köti az ellenség jelentékeny haderőit, viszont feláldozza a magyar sereg mozgási szabadságát és további nagy hadműveletekre való előkészítést. Elvetette tehát újból vezérkarának tanácsait. Maradt a kitérés a bányavárosokba, ami kétségkívül tetemes előnyöket ígért, de télvíz idején végrehajtott hosszú hegyi hadjáratok, ehhez fel nem készült és fel nem szerelt csapatokkal, azt jelentették, hogy fegyverrel kell utat törnie minden valószínűség szerint, hiszen északon Götz, keleten Csorich, nyugaton Simunics, nagyobb távolságra, a Hernád völgyében, Schlick hadteste voltak azok az ellenséges erőcsoportok, amelyekkel számolni kellett. Másrészt csak ez az irány biztosíthatta a hadtestnek levezetését a Tisza mögé és a manővrozás lehetőségét. Görgey maga mondja, hogy őt Bayer előadása győzte meg a bányavárosok felé vonulás helyességéről. Bayer érdemét tehát nem szabad elvitatni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a terv ugyan fontos, de nem döntő egy hadjáratban, amelyben a siker mindig a végrehajtás mikéntjén múlik.

A nagy Schlachtendenkerek, a hadműveletek elméleti géniuszai bizonyos tekintetben éppoly spekulatív elmék, mint akár a nagy gondolkozók, vagy a nagy tervezők, akik a papírsík türelmes anyagán végzik számításaik, következtetéseik vagy absztrakciók kísérleteit, azzal a különbséggel, hogy a terephez s az adott tényekhez szabják föltevéseik vagy elmélkedéseik irányát. De mivé morzsolódik a legfinomabban megszerkesztett és kiczellált elgondolás is a végrehajtásnak százféle, előre nem látható és folyton változó eshetőségeiben? Bizonyos mértékben igaza van Tolsztojnak, amikor a csatában egymástól csaknem független s egymásra megállapíthatatlan hatásokban jelentkező energiazilánkok anarchikus összeütközéseit látja, amelyek mindig kisiklanak a vezérlő akarát befolyása alól, sőt gyakran szöges ellentétben érvényesülnek azzal az

iránnyal szemben, amelyet a parancsnok utasításai oly átlátszó szabatossággal állapítanak meg. A kiadott parancsok néha a levegőben pukkannak el, mint egy vaklövés, máskor buborék gyanánt pattannak szét az esélyek valamelyikén, úgymint a terep nehézségein, a csapatok erkölcsi erőinek megtorpadásán, a parancs helytelen értelmezése-okozta zűrzavaron és fejetlenségen, az ellenség egy váratlan kombinációján, stb. Az igazi hadvezér azonban tudja, hogy művészetét a legnehezebb közegen, a csiklandós emberi bőrön kell alkalmaznia. Tudja, hogy csapatai nem egyenlő erkölcsi értékűek, sőt gyakran a legmegbízhatóbbak is felmondják a szolgálatot, a vakrémület perceiben. Tudja, hogy a számok csak a mennyiségtanban értékálló fogalmak, a hadműveletben azonban a legkritkább eset, hogy a kétszerkettő mindig és biztosan négy egység legyen. Tudja, mi a fegyelem, mit érnek a lelki erők s ha szabad így mondani — mi a világnézete a jóllakott gyomornak és mi az üresnek. Emberismerete különbséget tesz alantasai között is. Ismeri szellemi képességeik terjedelmét és erkölcsi értékeik fokát. A legpontosabban kiagyalt és kicirkalmazott tervek is fabakát érnek, ha mindezeknek az esélyeknek és lehetőségeknek hézagait nem iparkodik kitölteni a maga energiájának egyöntetűségével, állhatatosságával és céltudatosságával. A nagy vezérek nemcsak pszichológusok, hanem alkotóművészek is, megáldva ihlettel, a részleteket egymásbafogó képzelőerővel és a valószínűség kiszámítása tudományának divinatív ösztönével. Kell, hogy minden percben a folyvást hullámzó eseményekhez idomítsa tevékenységének irányát, úgy, hogy a cél, a siker megostromlásának gondolata egy pillanatra se lankodjon, vagy változzon benne.

A részletekből, gyakran csak a ténytöredékekből, a félhírekből, a fantazmagóriákból és a hazugságokból kell megkonstruálni az eseményeknek legvalószínűbb fejlődési formáját s azonkívül összeállítani és áttekinteni a nagy egészet. A szilárdság és a ruganyosság

villamos szikrái pattannak ki elméjéből és akaratából egyaránt, amelyek mindegyikének beláthatatlan hatása végigáramlik organikus közegének részein. Minden új jelentés, vagy epizód arra kényszeríti, hogy azokkal, vagy azoknak elképzelésével szemben nyomban állást foglaljon és utasításokat adjon. Azt lehet mondani, hogy a véres színjátéknak minden hullámváza, amelyet pedig nem páholyból néz végig szimultán, vagy összeüggő mivoltukban, hanem csak egy pontjáról az óriási színpadnak, arra kell, hogy készítse, hogy a megállapított tervet villámgyorsan átdolgozza agyában s egyben legott döntsön a képzelhető lehetőségek sokféleségében.

Egy forradalmi sereg meg éppen a legrosszabb kísérleti eszköz a stratégia iskolamesterének tervkövacsolásai számára. Itt a megrendüléses állapot majdnem konstans elem, csak éppen tüneteiben nagyon változékony. A 48- és 49-es hadvezérek különben se dolgoztak a modern vezérkari és felderítő szolgálat tökéletes eszközeivel. Egy mozzanatról, vagy annak harcászati hatásáról nyargoncaik útján még a leg-rövidebb arcvonalon is csak arról értesültek, amikor ezek a mozzanatok már elmúltak, vagy hatásukban túlhaladottakká váltak. Fantáziájának állandó ébrenléte kellett, hogy kiterjedjen azokra a tényekre is, amelyek egy ilyen mozzanat eredményeképpen a szemközi partner elhatározásaiban, vagy cselekedeteiben bekövetkeztek. Emellett résen kellett lennie, hogy ennek a lassan összeforradó forradalmi gépezetnek csavarjai el ne akadjanak. Mindig a maga személyes jelenlétének olajával kellett éleszteni a tüzet. Kellott, hogy személyes attitűdjeinek fénye mindig és mindenütt világítson. A magyar katona pszichéje különben is megkívánja, hogy vezérét a hős glóriájában -lássa, aki egy fejjel különb mindenkinél, aki megossza veie sorsát a golyózáporban is, s akinek fölénye sokszor az egyetlen erkölcsi hatalom, amely őt válságos órákban az ellenségnek viszi, hogy leölesse magát. Az a

tény, hogy a vezér mindenütt ott van, ahol jelenléte legsürgösebb és legparancsolóbb, nemcsak az ellenőrzés szempontjából fontos, hanem azért is, hogy mesziről lássa mindenki, hogy senkitől se követel egyebet, mint amit maga is kockáztat. A magasabb hadvezetői művészet sokféle finomsága olvadt így össze Görgey téli hadjárata alatt a hősi attitűd természetes varázsával. Ez a dupla fölény volt titka sikereinek és legendás hírnevének a hadseregben.

E fölény alól nem bírtak szabadulni olyan jeles és higgadt katonák se, mint az öreg Aulich, se Bayer, e fáradhatatlan és leleményes terkvovács, aki tábornokában főleg azt becsülte, ami belőle teljességgel hiányzott, tudniillik az erkölcsi és fizikai bátorságot, amely veszély idején is tud nyugodtan mérlegelni és határozni. Ennek a fölénynek hódolt később a szabadságharc nagy hőse, a merész és vállalkozó Haudegenek mintaképe, Damjanich is, aki pedig nem igen ismert maga előtt és maga fölött más személyi szuverenitást. Róluk is el lehet mondani, amit Thaly Kálmán írt Rákóczi és Bercsényi viszonyáról, hogy tudniillik a fejedelem akkor verte láncra Bercsényi lelkének tüzes oroszlánját, amikor akarta. S ezelőtt a fölény előtt olvadt szét Klapkának színes, lágy, lobogó, képzeletdus egyénisége, mint ahogy a tiszta fém is elemeire bomlik a királyvízben.

A kormánybiztosok, akiket Kossuth azért küldött a táborba, hogy a francia konventbiztosok szigorával képviseljék Debrecent ebben a »wallensteini hadseregben«, valamennyien megjuhászodtak e fölény természetes kisugárzása előtt. Egész környezetét áthatotta ez a hódolat a tábornok fölénye előtt. »Annyira szerettem és csodáltam Görgeyt, — írja Mednyánszky Cézár báró, a feldunai hadtest tábori lelkésze, — hogy a háború végén inkább benne éltem, mint magamban. Kik legszűkebb környezetéhez tartoztunk, csodáltuk őt legjobban. Oly delejes hatást tett reánk, mint másokra Kossuth. Bizalmasan

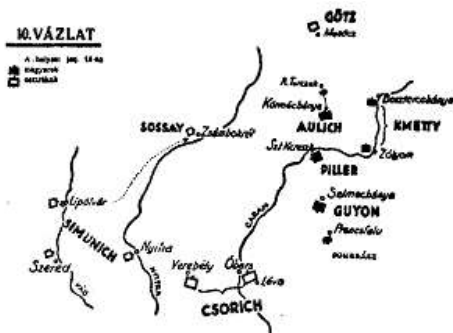
érintkeztünk vele, de alárendeltjeinek éreztük magunkat. Szinte féltünk tőle. Mikor tréfáltunk és neveltünk, ő nevetett és tréfált legjobban. Ugyanakkor sokszor hirtelen, — pusztá szeme pillantásával, — éreztette velünk, hogy tábornokunk. Legott elhallgattunk. Cynikus volt és nyílt cinizmusán gyakran megütköztünk. De így is kedves tudott lenni. Oly rossznak tette magát, hogy nem hitte el róla senki. Katonái bálvá-j nyozták, szinte dicsfényben látták démoni homlokát. Milton valami hozzá hasonló lényre gondolhatott, amikor leírta a bukott angyalt.« Csodálatos, hogy ennek a finom szellemű papnak leírása mennyire megegyezik Leiningenével, sőt Adél asszonyéval is. Csak ennek a páratlan fölénynek vastartalma magyarázhatja meg annyi kudarcon, viszontagságon, annyi feltornyosult nehézségen s vissza-visszacsapó ernyedésen túl is a feldunai hadtest téli anabázisának sikerét.

Az észak felé végrehajtott elvonulás a legutolsó időpontban történt.

Minden további késedelem a hadtest megtartását tette volna kockára. Görgey az osztrák gyűrűből akkor csúszott ki, amikor január 12-ről 13-ára hajló éjjel a Léván levő csoportjából a Kmetty-hadosztályt Selmechányára indította. E hadosztályból Pongrácz őrnagy alatt háromszázad önkéntesből és két ágyúból

álló különítményt az Ipolyság és Selmecbánya között húzódó útra irányított, hogy itt Csorichnak útját állja, ha mindjárt az utolsó emberig is fel kell magát áldoznia. Aulich és Piller a Garam völgyébe kapott menetirányt, míg Guyon, mint utóvéd Bátra, Lévától északkeletre vonult. Két erős menettel az egész hadtest január 14-én a bányavárosok területén állomásozott. Meg volt az a remény, hogy az üldözés kudarcáról meggyőződött ellenség a hadtestnek most már nyugtot hagy. Görgey kitérése módfelett meglepte és felizgatta az osztrákokat. Eleinte azt hitték, hogy a Nyitra mentén körülfoghatják. Csorich csak január 16-án tudta meg, hogy Görgey a bányavárosokba húzódott s egy ideig habozott, hogy Görgeyt errefelé keresse-e, vagy pedig Losoncon át vágja el útját kelet felé. Windischgraetz utasítása azonban úgy szólt, hogy Selmecbánya felé üldözzön és működjön együtt Götz tábornok csoportjával, amely észak felé Körmöcbányának nyomul elő. Hogy biztosra menjen, Csorich Simuncsiktól is támogatást kért, aki Sossay tábornok alatt körmöcbányai iránnyal két zászlóalj és másfél úteget ki is küldött a magyarok megkerülésére.

Görgey a bányavárosok irányában végzett mozdu-lattal azt is remélte, hogy hadtestjének megszerezheti

ott az annyira óhajtott hadműveleti pauzát. A mély mély hóval borított, járhatatlan hegyvidék az üldözött is helyenkint jeges völgyi utakra, vagy ösvényekre utalta, amelyeket a bányavárosok felől könnyen el lehet zárni aránylag kicsiny erőkkel is. A bányavárosok területe az adott esetben hatalmas táborvár gyanánt védhette volna a hadtest pihenését. Ebben a feltevésben azonban csalódnia kellett, mert nyomban azután, hogy a bányavárosokat elérte, beállott az olvadás s az utak járhatókká váltak. De mégis ki kellett tartani ebben a csoportosításban. Még akkor is, ha újabb harcokat tesz szükségessé. A ruházat és a lábbeli feltétlenül javításra szorult. A hadtest Vácról nagyobb tömegű bőrt, vásznat és posztót hozott ugyan magával, de a szükséges ruházati és felszerelési cikkeket csak akkor lehetett elkészíteni, ha a hadtest néhány napra megpihenhet. A menetek alatt meglazult fegyelmet is szilárdítani kellett. Ez különben Selmecebányán egy zászlóalj zendülésének elfojtása alkalmával oly kérlelhetetlen eréllyel történt meg, amelynek üdvös hatása szétterjedt az egész hadtestre.

Az egyik legjobb honvédzászlóaljnak, a tizedeknek, őrnagya ugyanis egy maradozót Görgeynek háromszor kihirdetett parancsa alapján, botozásra ítélte. A zászlóaljnak jóformán önkéntesekből álló legénysége e megszégyenítő büntetés ellen testületileg tiltakozott.

Az őrnagy a tábornoknak tett jelentést. Görgey a Selmecebányái téren felállított zászlóalj elé lovagolt és megkérdezte, vajjon ismerik-e a botbüntetésre vonatkozó parancsát? Ekkor egy honvéd (nem is a bűnös) a sorból előlépett s a zászlóalj nevében kijelentette, hogy ők a botbüntetést lealáznak és meggyaláznak tartják.

Görgey erre a legénységet a köteles fegyelem fenntartásának szükségességéről néhány szóval kioktatta azzal, hogy a botbüntetést nem engedi el. Erre a zászlóalj szónoka kijelentette, hogy őt inkább lőjjék főbe, de nem

engedi magát megbotozni. Görgey válasza ezt volt: „Ez meg is fog történni önnek akarata szerint! Őrnagy úr, intézkedjen, hogy ez az ember elkészüljön a halálra. A végrehajtáshoz pedig vezényelje ki zászlóalját a városból a szabadba!” Röviddel ezután az őrnagy jelenti Görgeynek, hogy a zászlóalj fellázadt. A tábornok most két század gránátossal, a főhadiszállás törzscsapatával, kivonult a zászlóaljhoz, amely Görgey közeledésére nyomban elcsendesedett, rendbe állt és vállravezett fegyverrel várta a továbbiakat. Görgey végiglovagolt az arcvonal előtt, majd e rövid beszédet mondta: „Hát katonák vagytok ti? Úrfiak és vénasszonyok vagytok! Parancsolni, azt mindenki szeretne, de engedelmeskedni egy sem. Éltetni a hazát tudjátok, de engedelmeskedni érte és meghalni nem. Szégyeljétek magatokat! Fél-jobb! Indulj!” A zászlóalj némán engedelmeskedett. Ezután a zászlóalj szemeláttára megtörtént a szószóló honvéd kivégeztetése és a maradozó honvéd megbotoztatása. Ezután még egyszer végiglovagolt a zászlóalj arcéle előtt s azt néhány szóval katonai engedelmességre intette, majd kiadta a parancsot a vonulásra a város felé, ami a legnagyobb rendben történt meg. Vasember! Mindenkinél jobban ismerte a tömeg lélektanát.

A hadtest különben két újonnan felállított tót honvédzászlóaljjal szaporodott s január 20-ig nyugodtan pihenhetett. Az első komoly érintkezés az ellenséggel ugyan már január 15-én megtörtént, de ennek a hadtest csoportosítására nem volt semmi hatása.

Súlyosabb harcokra került a sor, amikor az osztrákok január 21-én a déli arcvonalon az előnyomulást megkezdték és másnap támadásba mentek át. Említettük, hogy Windischgraetz erélyes üldözésre utasította Csorichot, mert attól tartott, hogy Görgey jelenléte a bányavárosokban gátolja a Felvidék meghódítását és veszélyezteti a Hernád völgyében működő Schlick

hadműveleteit. Az osztrák hadtest a Selmecbánya felé több hadoszlopban tervezett támadás előtt január 20-án *a 11-ik vázlatban* feltüntetett helyzetbe jutott.

Meg kell említenünk, hogy Görgey, Guyon jobbszárnyának biztosítására a Garam völgyében, ahonnan Pillér hadosztálya január 17-én Zólyomba vonult, január 18-án egy zászlóaljot rendelt az Aulich-hadosztálytól Zsarnócára. Ez a zászlóalj azonban január 20-án arra a hírre, hogy Zsarnócán osztrákok vannak, visszafordult. Görgey erről még aznap jelentést kapott és ebből azt következtette, hogy a déli arcvonalát védő Guyon-hadosztály jobboldala veszélyben forog.

Ezért még az éjjel Besztercebányáról Körmöcbányára ment, ahol Aulichtól egy zászlóaljot, két lovasszázadot és egy üteget magához vett és másnap e kis csapat élén Zsarnócára vonult, ahová hatalmas menettel este beért. Itt arról értesült, hogy az osztrákoknak Collery ezredes által vezetett megkerülő oszlopa aznap Hodrusbányára, vagyis Guyon jobbszárnya ellen indult. Ezért Görgey másnap, január 22-én Hodrusbányán át Selmecbányának vette útját, hogy az osztrák hadoszlopot hátba támadja és Guyontól elvonja.

Beavatkozása sikerrel járt, amennyiben Guyon jobbszárnyát megóvta a megkerüléstől. Hodrusbánya és Selmecbánya között érte utó Görgey az osztrák hadoszlopot, mire ez erejének zömével visszafordult és a magyar csapat, egy fiatal, haditapasztalattal nem bíró nórádi zászlóalj ellen, támadást intézett, hogy áttörjön.

Hiába buzdította Görgey a fiatal tót legénységet a kitartására, az megfutamodott és magával rántotta a tüzérseget is, amelynek parancsnoka elesett. A tábornok egyedül maradt a csatatéren. Üldözés közben csákJát is

átlótték. „Warum nicht ein Zoll tiefer?” - búsulta el magát a vezér, amikor köröskörül nem látott mást, csak ellenséges vadászokat s rendületlenül iramodó tót honvédeket. Egy derék magyar huszár sietett segítségére, életlenül meglátott engem — beszéli el Görgey -, hozzám nyargalt, lovát nekem ajánlotta fel azzal, hogy az én életem értékesebb az övénél. Ez a nemeslelkűség reám egészen különös hatást tett. Egyszerre azt hittem, hogy a nap még nem vezett el számomra. — Lovagolj inkább a hitvány bakák után s hozz nekem néhányat vissza, de olyan fickók legyenek, mint te, — kiáltottam a bátor huszárra. Mindhiába — válaszolt az káromkodás közben -, nem magyarok azok, hanem csak tótok.”

Ekkor már megjött Görgey segédtsíztje is, Kempelen Károly, egy gyalogszakasz élén, hogy tábornokát megmentse. Az ütközet sorsát nem lehetett megfordítani, bár Görgey ezt még egyszer megkísérelte. Végül is Kempelen és a hős huszár erőszakkal vonszolták el a csatateréről Hodrusbánya mögé, ahol már a huszárok a megriadt nyáját összeterelték. Ebben az ütközetben esett el Pusztelnik alezredes is, Görgey volt vezérkari főnöke s most dandárnok Aulich alatt, aki önként csatlakozott ehhez a hadivállalathoz. Elesett az üteg parancsnoka, sok más derék magyar mellett s elveszett öt ágyú is. A győztes osztrák hadoszlopot azonban a hátában végrehaj-

tott támadás annyira megriasztotta, hogy nyomban Rudnára hátrált. Nyilván örült, hogy kikerülte az elfogatás veszélyét. Míg az itt vázolt harc lejátszódott, Csorich három dandára a döntő támadást január 21-én Guyon hadosztálya ellen végrehajtotta, úgy, hogy a hadosztály a több mint kétszeres túlerő elől visszahúzódott Selmecbányára, majd másnap Bucsig folytatta a hátrálást. Véres veszteségeink a két ütközetben állítólag nyolcszorosán felülmúlták az osztrákokét. Ez a szokatlan aránytalanság Guyonnak kevéssé célszerű intézkedésein felül annak tulajdonítható, hogy a honvédcsepato, bár a tüzet már kiállították, de a vakrémület iránt még túlságos fogékonysággal bírtak s nem rendelkeztek a közelharcra való iskolázottság tapasztalataival. Az ügyesség a lövésben, a járőr-, a biztosító- és a felderítő-szolgálatban, valamint a harchoz való följelődésben még alacsony fokon állott. Még csak verekedtek, de nem harcoltak.

A Selmecbánya körül vívott ütközetek, valamint az a körülmény, hogy a honvédcsepato élmezése a bányavárosok területén már nehézségekbe ütközött, a magyar tábornokot arra készítette, hogy készenlétbe helyezze hadtestét a Felső-Tisza irányában. Egyébként is már január 14-én parancsot kapott Mészáros hadügyminisztertől, hogy hadtestét a Hernád völgyébe vezesse s az ott működő Klapkával egyesítse. A parancs végrehajtását eddig a feldunai hadtest anyagi állapota odázta el. Most már, hogy Görgey hadosztályainak mindegyike több napon át pihent, hogy ruházatát és fölszerelését rendbehozta, bátran gondolhatott a hadműveletek folytatására. Megállása a bányavárosokban azzal a haszonnal járt a magyar ügyre nézve, hogy Csorich hadtestét foglalkoztatta és lerögzítette huzamosabb időn keresztül s így megátolta az osztrák fővezérséget a Tisza-vonal ellen szándékolta hadműveleteiben. A szélaknai ütközet után a feldunai hadtest három hadosztálya készen állott

január 23-án az elvonulásra. Csak a Körmöcbányán tartózkodó Aulich-hadosztály került nehéz helyzetbe. Guyon csapatainak elvonulása Bucsrá s ezzel a Garam balpartjának feladása azzal a következménnyel járt, hogy az Aulich-hadosztály a hadtest zömétől elszakadt. A Szentkereszt-Bucs-Zólyomon át vezető ut nem volt bátorságos, mert az ellenség bármikor elvághatta. Más utat kellett tehát keresni. A magyar tábornok alighogy visszatért a hodrusbányai ütközetből, még az éj folyamán Körmöcbányára lovagolt, hogy személyesen rendezze Aulich hadosztályának elvonulását.

Besztercebánya és Körmöcbánya között, észak-déli irányban mintegy hétszáz méter magasságú meredek hegylanc húzódik, amelynek sziklás gerincén kocsizható ut nem vezetett át. A rendes forgalom e két város között délen a Garam völgyében, északon a Turóc völgyén és innen Hermanecen át vezető kerülőutakon volt lebonyolítható. Az előbbi utat Csorich veszélyeztette, az utóbbin pedig Götz dandára állott. Az Aulich-hadosztály ezért a hegygerincen át vezető, méteres hóval borított, meredek és keskeny utat volt kénytelen használni, amelyen régebben szekerek is jártak, még pedig a gerincvonal alatt hetven méter[^]nyire vágott rövid alagúton át, míg csak az, mintegy másfél évtizeddel ezelőtt, be nem omlott. A hagyomány szerint Rákóczi egyszer ugyanezen a falon át menekült meg hasonló kelepceből s másnap a biztos prédára előnyomuló labancok hűlt helyét találták.

Ezt az alagutat kellett robbantásokkal és gerendákkal való megtámasztással rendbehozni, hogy Aulich hadosztálya baj nélkül elvonulhasson. Besztercebányára. A tábornok, mint régi utász, személyesen vezette a helyreállítási munkálatokat. Az alagút január 23-án délben elkészült. A hadosztály a reákövetkező éjjel áthaladhatott rajta. Az átvonulás alatt Görgey az alagútnál állott, hogy az elkerülhetetlen

torlódásokat személyes beavatkozásával szüntesse meg. »Szövetnekek kétes vörös világánál — úgymond egy szemtanú — indult el a hadosztály. A nagy sötétség, a folytonos havazás, és a hófergeteget szemközt hordó szél a menetet kimondhatatlan sanyarúvá tették... A szélvész egyre-másra eloltotta a fáklyákat... Mint-hogy az ágyúk felvontatása sok időbe került, a hideg pedig igen nagy volt: többszáz gyalogos az ágyúkhöz parancsoltatott, hogy segítsen a vontatásban s a kerekek tologatásában... Egyszer csak a lovasság elunva a hosszú várakozást, egyenkint, ki lóháton, ki gyalog, a lovát hosszú kantárszáron maga után vezetve, a vesztegálló ágyúk mellett előre törekedett; a gyalogság csoportonkint követte a rosszf példát; az lett belőle, hogy a keskeny utat mindenütt szegélyező mélységbe nem egy derék honvéd, vagy huszár fordult le menthetetlenül... Változás kedvéért éjfél után hirtelen megfordult az időjárás; a hó gyorsan elolvadt s azontúl csupa vízben, sárban, tizenhat óráig tartott menet után, Aulich hadosztálya, e derék, fegyelemtartó hadosztály, szánandó rendetlenségben vonult be Besztercebányára január 24-én délelőtt«.

Mindegy: a regényes hadmenet sikerült. Rettegetes nehézségek között vonultak be Guyon és Piller hadosztályai is. Itt csatlakozott Görgeyhez Beniczky Lajos különítménye is, amely korábban a Vág völgyében működött s az utóbbi időben Besztercebányától északra a Kmetty-hadosztályt fedezte, így egyesült az egész feldunai hadtest január 25-én Besztercebányán.

A »tót impérium«, ahogy valamikor Bercsényi levelei nevezték a Felvidéket, s ahonnan a Rákóczi-* mozgalom életgyökerei eredtek, Görgey nagy téli vonulása alatt korántse vette ki részét olyan zárt és tömör csatarendben a magyar ellenállásból, mint hajdanában. Bár a tót nép, a volt jobbágy, főleg katolikus tömegeiben, lelkesedéssel tekintett a jobbágy-

felszabadítás lobogójára, nyugati vármegyéiben meglehetősen kikezdte azt a pánszláv hullám. Értelmiségének egyrésze Palacky tanítványa volt és lelkes hurbanista. Sajnos, a magyar társadalom nem fogta fel a tót nyelvi kérdés fontosságát s a cseh-tót testvéresülés jelentőségét. Az ellenforradalommal szövetségre lépő tót nemzeti mozgalom egyes vidékeken nagyon elszigetelt és sterilizálta a magyarbarát tradíciókat és érzéseket.

Ha a Húrban-Stur-Frischeisen-féle népmozgalmak nem is okoztak komoly veszedelmet az átvonuló magyar hadseregnek, azért bizonyos figyelmet érdemelték hadműveleti szempontból is és a honvéderőknek némi szétforgácsolódását idézték elő. Nem annyira guerilla-portyáik okoztak gondot, hanem az osztrák hadsereggel való összekötési tésük, kiterjedt kémszervezetük és információs szolgálatauk. A bányavárosok és a Szepesség német polgári lakosságának politikai érzelmei szintén megoszoltak. Voltak schwarz-gelbek, főképpen a bányai és kamarai hivatalnokok, valamint a nyugdíjas katonatisztek, de akadtak buzgó hívei a magyar ügynek is. A nagy többség — mint ilyen polgárháború-, szerű viszonyok között történni szokott, ugyanis általában polgárháborúnak fogták fel az osztrák-magyar háborút — semleges volt s a széljárás szerint kormányozta politikai vitorláit. A sárosi és a szepesi nemesség egyrésze pedig határozottan neheztelt Kossuthra a jobbágyfelszabadításért, amely itt bizonyos rendetlenséggel járt, némi nemzetiségi rezgésekkel.

Ezen a vidéken Rákóczi óta nem láttak magyar hadakat. A szép ódon német városkákba letelepedett nyugdíjas császári tisztek és tisztviselők nem igen bizak a magyar ellenállásban, amelynek legnagyobb és legrendezettebb hadserege, élén borús vezérével, nem nyújtott éppen vigasztaló látványt, nem is szólva arról a szinte leküzdhetetlen stratégiai helyzetről,

amelynek kelepcéjében vergődött. E nyugdíjasok közül került ki az a Hrankay József nevezetű kapitány, aki megjelent Windischgraetz herceg levelével a magyar tábornok főhadiszállásán, miután előzőleg a Lucsivnán rejtőzködő Adél asszonytól akart ajánlólevelet kérni férje-urához, akit kapitulációra szólított föl.

A magyar tábornok válaszul átadta Hrankay-nak váci kiáltványa egy példányát. Bizony ezek a zilált, didergő honvédek nem igen hasonlítottak Rákóczi nyalka kurucaihoz, ahogy ez a mozgalom a nép képzeletében élt. De tulajdonképpen kihez is tartozott ez a szomorú hadsereg a váci proklamáció óta? Kormánybiztos még mindig nincs sehol a táborban. Egy kormánybiztos, Beniczky, ugyan csatlakozik hozzá, sőt magáévá tette a feldunai hadtest politikai hitvallását is, de abban az időben Beniczky inkább guerilla-vezér, mintsem politikus s a kormány embere. Talán azért, hogy csüggedő hadát felhangozza, talán, hogy más benyomásokat hagyjon hátra visszavonulásai közben, talán, hogy legalább az intelligencia szépnemét hódítsa, vagy tartsa meg a magyar ügynek, a tábornok megengedte, hogy tisztjei végigfarsangolják a bányavárosokat és a Szepességet. Minden kisebb városban, ahol egy-két napot tölthettek seregének egyes részei, honvédbálokat rendeztek, amelyeket nem egyszer szakított félbe az osztrák támadás, vagy egy trombitaszó, amely az indulásra szólított. Igazi haláltánc volt ez: méltó ahhoz az esztendőhöz, amelyben így váltakozott a ború a derűvel. »Az egyik éccakán hóval takart földön aludtunk — beszél Mednyánszky —, a másikon bálteremben vigadtunk. Napközben tűzben voltunk, este ünnepségre mentünk. Néha bálközben jött a parancs, hogy harcba induljunk. E folytonos ellentétnek serkentő varázsa volt reánk, fiatal rajongókra... A fiatal Görgey körül fiatalok voltunk mind, csupa tűz és láng. Készek arra, hogy szembeszálljunk a halállal,

de arra is, hogy vigadjunk, mulassunk. Ha holnap meg kell halnunk, hadd legyünk vígan még ma... A tiszt urak jókedve után hadd higgye a legénység, hogy hadihelyzetünk nem aggasztó«. Csodálatosképpen Görgey, aki oly pedáns fegyelmet tartott, megtúrta hadseregében a markotányos gárdát, a nagy női escorteot, ami folyton szaporodott a szekereknek megnövekedett számával. Igaz, nemcsak privát menekülteket sodort hozzá ez a téli vihar, hanem Görgey felcsomagoltatta azokat a kincstári értékeket is, amelyek mezgósíthatók voltak a bányavárosokból s amelyek módfelett akadályozták a vonulás technikai végrehajtását.

A Hernád-völgyében való vonulásnál a magyar tábornok csak két irányt választhatott. A déli irány a Felső-Garam völgyén és innen Murányon át a Sajó völgyébe mutatott, ahonnan az egyesülést Klapka hadtestével látszólag könnyen lehetett végrehajtani. Az északi irány a Garam és a Vág mentén a Szepességbe, egyúttal a Felső-Hernád völgyébe vezetett. Mindkét esetben számítani kellett arra, hogy Csorich és Götz csapatai üldözni fogják s hogy valahol Schlick erős hadtestére bukkan. A déli irány volt a rövidebb és a kényelmesebb, bár Windischgraetznek Pesten és a Duna-Tisza közt levő haderőire tekintettel, ez oldalmenet jellegével bírt s minden valószínűség szerint Schlick déli arcvonalára ütközött volna. Ezt az irányt gondolta a kormány is, amikor parancsot adott a tábornoknak, hogy Schlick hadtestje ellen délnyugat felől operáljon. Az északi vonal volt a hosszabb. Magas hágók megmászásával járt. Hadászatiilag azonban meg volt az az előnye, hogy a hadtest elérhette a Szepességet anélkül, hogy az ellenség zavarhatta volna és hogy Görgey itt Schlick hátába kerülhetett. Ha ugyanis az utóbbi kitart, akkor két tűz közé kerül. Ha pedig nem akarja magát e veszélynek kitenni, akkor kénytelen kitérni még idejében Galícia, vagy Pest felé. Természetes, hogy Görgey a hatásosabb

északi irányt választotta. Az is természetes, hogy a hadtest, bármely irányban éber és elszánt ellenséggel szemben veszedelmes helyzetbe jut, illetve marad mindaddig, míg a Felső-Tisza felé áttörni nem sikerül.

Január 26-án és 27-én indult el a két hadoszlopra tagozott magyar hadtest Besztercebányáról és pedig január 26-án az északi hadoszlop, (Aulich, Kmetty, Beniczky), hogy a stureci hágón át a Vág völgyébe s innen a magas Tátra alatt a Szepességbe vonuljon, míg a déli hadoszlop (Guyon és Piller) január 27-én indult, hogy a bányavárosokból elmentett és többszáz kocsira felrakott állami javakkal együtt a Garam völgyében, majd Felgárton és Sztracsenán át Iglóra meneteljen. Január 27-én, amikor a magyar hadtest utolsó osztagai is elhagyták Besztercebányát, a Götz-dandár Körmöcbányán, a Csorich-hadtest pedig Selmecebányán állt. Ha az osztrák erélyes üldözésre indul, akkor a déli magyar hadoszlop kétségtelenül válságos helyzetbe jut, különösen, ha annak útját az óriási szekérvonat is elállítja. Ezért Görgey amaz, egyébként szokatlan és bizonyára minden osztrák katonatudósnak érthetetlen intézkedésében, hogy ezt a szekérvonatot utóvéd gyanánt alkalmazta, a hadvezéri előrelátásnak újabb jelét kell látnunk. A hadihelyzet még mindig az volt, hogy Schlick, Götz és Jablonowszky együttesen Görgeyvel szemben bármikor tetemes túlerőt hozhattak össze s így a magyar hadtestet a Szepességben körülzárhatták. Ezt annál könnyebben megtehették, mert január 28-án a legtávolabban álló Schlick is megtudta, hogy Görgey gyors menetekben a Szepesség felé közeledik. A megfelelő intézkedések fogantatására az osztrákoknak tehát bő idejük volt. Schlick azonban a magyar hadtest harcképességét lefitymálta és eszébe se jutott arra a merészségre gondolni, hogy ez a Szepességből az ő háta ellen fordulhasson.

A feldunai hadtest hegyi menete a Szepességbe hasonlított ahhoz a hadművelethez, aminőt nem egé-

szen három héttel azelőtt hajtott végre, amikor Vác-ról Lipótvárra indult. A magyar hadtest, miként akkor, most is kalandos útra vállalkozott. Mindkét esetben az üldöző ellenséget érezte a hátában, míg az új

irányban oly jelentékeny haderők csoportosultak, amelyek a magyar csapatokkal szemben már győzelmet arattak. A különbség az, hogy a Lipótvárra vezető iránytól a bányavárosok felé történt elkanyarodás még lehetséges volt, holott a Szepességből kivezető utat minden valószínűség szerint kemény harc árán kellett megvívni. Már pedig a magyar csapatoknak a január 21-én és 22-én lezajlott ütközeteknél észlelt balszerencséje nem volt éppen alkalmas arra, hogy a vezér túlságosan bizakodjon a következő harcokban. Az egyébként oly célszerű pihenés a bányavárosokban szükségszerűen azzal a stratégiai hátránnyal járt, hogy az ellenség a magyar hadtest köré gyűrűt vonhatott. Másrészt ez a pihenés szükséges volt, hogy a csikorgó hidegben megállás nélkül teljesített menetek ne hárítsák a hadtestre a legnyomorultabb sorsot, a teljes felbomlást. Hiszen erre spekulált Windischgrätz vezérkara is. Úgy látszik, a bányavárosokban eltöltött pihenőidőszaknak lehet tulajdonítani, hogy a hadtest a nehéz hegyi meneteket rendben hajtotta végre és azokat teljesen harckész állapotban

fejezte be. A hadtest e kemény menetek után jobban verekedett, mint azelőtt. A magyar tábornok jól számított, hogy a Szepesség elérése előtt az ellenséggel nem lesz dolga s ezért odáig szétválasztott hadoszlopokban, kényelmesen vonulhatott. A Szepességben azonban egyesíteni kellett a két hadoszlopot, hogy Kassa irányában koncentrált haderővel törhessen át. Ennek megfelelően Görgey a menetcélokot akként szabta meg, hogy a két hadoszlop egyheti menettel Lőcse és Igló környékét elérhesse és közben még egy pihenőnapot tartasson. Így is történt. Napi átlagos huszonöt kilométeres menetteljesítménnyel február 2-án a hadtest egyesült az Igló-Késmárk-Poprád-Sztracsena-vonalon. Semmire dicsérheti jobban a magyar hadtest vezetésének kiválóságát, mint az a megdöbbenés, amelyet Görgey hadosztályainak rendezett megjelenése a Szepességben keltett. Január végéig Görgey volt két tűz között s íme a nagyszerű hegyimenet befejezésekor, február elején, Götz és Jablonowszky azt látták, hogy a magyar tábornok visszavonhatatlanul kicsúszott kezeikből, holott Schlick stratégiaileg megkerültnek érezte magát. A kocka megfordult. Az üldözött vadból félelmetes ragadozó lett. Nem azt nézte többé, hogy az ellenség mit tervezhet, hanem azt, hogy ő mit akar és ezt ingadozás nélkül végre is hajtotta. Igaz, Görgey a Szepességben való váratlan megjelenésével az osztrák vezérkarban okozott meglepetésről és meghökkenésről mitsem tudhatott. Ő csak azzal számolhatott, hogy most kell megfogni a bot boldogabb végét: megkockáztatni az áttörést Schlick győztes hadán keresztül Kassa felé. Erre készült fel Görgey, mikor hadtestét február 2-án egyesítette a Szepességben.

Vajjon sikerül-e ez az áttörés, amelynek új fordulatot kellett adnia a harctéren az egész magyar ügynek? Az a körülmény, hogy Iglón egy aránylag kicsiny és vakmerő osztrák vállalkozásnak sikerült rajtaütnie az előőrsi és földérintő szolgálatot követ-

kezelésen mellőző Guyonon, nem sok jóval kecsesgetett. Másrészt az a tény, hogy a különben vitéz Guyon nem veszítve el lélekjelenlétét, nyomban ki-söpörte ezt az osztrák különítményt Iglórol, azt látszott bizonyítani, hogy a honvédsereggel most már merészebb feladatokat is lehet végrehajtani. Az iglói rajtaütésből valószínűnek látszott, hogy Schlick haderejének zöme errefelé fordult. Természetesnek látszott az is, hogy a Schlick-hadtest Branyiszkó és Korompa vonalában útját fogja állani Görgey hadtestének, hogy azután a hátulról közeledő Götz- és Jablonowszky-dandárokkal együtt összemorzsolja. Emiatt tettük, hogy az osztrákok Görgey ellen létszámban legalább is egyenlő haderőt, minőségben azonban még mindig nagy túlerőt halmozhattak össze, ha tudniillik Schlick Klapka ellen az alsó Hernád völgyében erős utóvédet hagy hátra. E kedvezőtlen helyzetben Görgey megkísérelhette volna azt is, hogy a Szepességből délnek fordul s Iglórol Rozsnyón és Tornán át, a Bodva völgyén keresztül iparkodik kibújni a körülfoglalás elől s egyesülni Klapkával. Görgey azonban nem akart a Tisza mögé leereszkedni úgy, hogy semmiféle tündöklő hadisiker, olyan, amely elbűvöli a közvéleményt és hatást tesz a kormányra, ne fűződjék a feldunai hadtest lobogójához. A váci kiáltvány szerkesztője nem bukkanhatott fel zezugos visszavonulásának homályából a kormány előtt egy látszólag vert had élén.

A szakértők talán méltányolták volna messteri mozdulatainak értékét, a kormánynak és a közvéleménynek azonban kápráztató győzelem kellett. Vezér volt tetőtől talpig, aki a manővert nem mindenáron, csatakerülő céllal alkalmazta, hanem a csata előkészítésére is. Nem tartozott a kizárt eshetőségek sorába, hogy egy gyors támadás eredményt érhet el, mielőtt a mögötte kúszó Götz és Jablonowszky beavatkozhatnak. Így jutott Görgey ama nehez és merész elhatározásra, hogy a branyiszkói há-

gón át Eperjes felé tör. A Kassa felé a Hernád völgyébe vezető irányt mellőzte, mert e szűk völgyben korlátozva érezte magát mozgási szabadságában is. Branyiszkó felé Guyon hadosztályát indította az első vonalba. Ez az alparancsnok, tudjuk, vakmerő katoná volt, aki személyes példaadásával kétségbeesett szuronyroham vezényletére a legalkalmasabbnak látzott. Neki voltak legfiatalabb és legtapasztalatlanabb csapatai is.

Más tábornok talán inkább egy meggondoltabb és okosabb parancsnokot bíz meg a branyiszkói hágó megrohamozásával. Görgey döntését azonban politikai és lélektani megfontolások irányították. Mi történik, ha Guyon kísérlete nem sikerül? Az, hogy egyik frondőr alparancsnok, akivel kölcsönösen nem szívelhették egymást, póru jár, következésképp ki kell válnia a hadtestből. Nem nagy kár érte. A támadást meg lehet kísérelni Guyon kudarca esetén más hadosztályokkal is, miután a tábornok el volt tökévelve, hogy mindenáron keresztültör. Ha sikerül Guyonnak a nagy szellemi képességet nem követelő bravúros roham, akkor rehabilitálja magát, felejteti a szélaknai és az iglói csorbát, s a tábornoknak többje lesz egy tűzálló hadosztállyal. A Pillér-hadosztály felének tüntetni kellett. A hadtest oly csoportosítást vett fel, melyből úgy a Branyiszkó, mint a Hernád völgye felé, Beniczkyvel mint utóvéddel Poprádon, az előnyomulást folytathatta. Ezért Branyiszkónál Guyon volt a kar, Görgey a fej.

Azóta, hogy a tábornok felesége Liptószentmiklóson a főhadiszállásra érkezett, — hűséges, odaadó, igazi katonasszony, aki valósággal tűzbe ment

az uráért — a szépebb állomásokon megszorodott a honvédbálak száma. A törzskar és a parancsörök gárdája lovagias kötelességének érezte, hogy hódoljanak és szórakoztassák az idegen nőt, akit a sors ebbe a kavargó, furcsa, véres színjátékba dobott. A lőcsei csoport tisztjei megint bála készültek s a szegény, világvándor francia asszony, aki nem nagyon dúskált a toalettekben, most éppen báli ruhát rögtönöz magának. »Arra használtam az időt, — beszéli el Naplójában, — hogy rendbehozzam nagyon is lerongyolódott öltözékemet és hogy újra emberi kül-sőre tegyek szert. Mert biz a tábornoknak nem igen lett volna elkérkedni oka felesége pompás eleganciájával ... Még csak cselédem sem volt, mindent magamnak kellett csinálnom, varrnom, olcsó selyemből ruhát készítenem... Mialatt a kávéházban tartott a vigalom, a fiatal tábornok szobájába zárkózott, ahol órára-órára fokozódó türelmetlenséggel leste, mikor kap jelentést Guyon ezredestől.« Felajzott idegei nem bírták volna a muzsikát és a táncot, miközben a branyiszkói serpentin talán éppen most kúsznak fölfelé Deym gróf osztrák tábornok ütegei és véd-művei ostromára Guyon zászlóaljai.

Leleki szemei előtt játszódott le ez a danse ma[^] cabre, a borzalom görcei között, a robbanások halálos bömbölésében, a holtakkal teleszórt kanyargókon, a sebesültek elviselhetetlen fájalmának visító gomolygában. Vajjon sikerül-e ez az örült kísérlet ezekkel a gyerekzászlóaljakkal? És ha igen, mi vége lesz az egész ügynek, amelynek egy epizódja most ott születik a jeges sziklák fehér színpadán? Ha sikerül is most egy rettenthetetlen parancsnokának ezt a napóleoni gárdisták ördögi elánját is próbára tevő roham, vajjon jó vége lesz-e ennek a nagy háborúnak, amelyre a magyarságot provokálták? A császári hatalom” erős volt A nagy márciusi vihar se tudta elseperni. Az osztrák hadsereg vitéz és fegyelmezett, számban és minőségben is fölényesebb a magyarnál, amely eddig

csak engedett, csak kitért, csak hátrált. A császári birodalom segélyforrásai kimeríthetetleneknek látszottak. És ha minden kötél szakad, akkor inkább bizonyára békét köt Olaszországban, mint a debreceni kormánnyal. És ha ez se segít, akkor ott van a háttérben a fejedelmi szolidaritás regényes képzeletében élő autokrata, I. Miklós, a muszka cár, a maga titokzatos és végtelen birodalmának népeivel. Oly könnyű volt felgyújtani a tüzet a múlt év szeptemberében. De vajjon meddig lehet éleszteni a szent lángot? Futja-e a tüzelő anyagból? A magyar — szó sincs róla — remek katonafaj, mégis mily nehéz bakát fāragni belőle. Mennyi hit és mennyi illúzió illant el azóta, hogy átvette a fősereg parancsnokságát. A nép egy része mennyire közönyössé és semlegessé vált saját ügyével szemben. Hol vannak azok a százezrek és milliók, akiknek szemében szent harag van és a kor hatalma, akikről Kossuth álmodott, mikor »a mindenható Isten kezébe adta tárogoatóját«, hogy felrāzza azt az önvédelemre. De elégettek bennünket azóta a tények. Durvák, szomorúak, kiábrándultak lettünk és nagyon megvénültünk.

Tűnődése folyamán eljutott a kormánnyal való viszonyának szerencsétlen összebogozódásáig. Már itt vannak ugyan a táborban Kossuth hivatalos emberei és talán meg is lehet érttetni velük, hogy a háború a valóságban egészen másképpen fest, mint ahogy Debrecenben képzelik. De nem kapott-e még legutoljára is olyan levelet Kossuthtól, amelyben újból keserű szemrehányásokkal illeti a fővárosok kiürítéséért, holott azt egy haditanács rendelte el, amelyben Kossuth stratégiái is helyet foglaltak. Hát lehetséges volna, hogy azóta Vetterék még mindig nem világosították fel az elnököt e vádak méltatlanságáról és e gyanúk alaptalanságáról? Hiszen Vetter is Debrecenben van s bizony a jó öreg Csányi is megírta, vagy megmondta az igazságot, amikor Debrecenen át Erdélybe indult. Hát sohase fogja magát biztonságban érezni

saját fajtájának csaholó és marakodó falkájában? És a váci nyilatkozat, az a felemás, elkésett legitimista tüntetés jobbá tette talán küzdelmének erkölcsi és eszmei tartalmát? Nem azt olvasták-e ki belőle az osztrákok, hogy elalkudni, vagy feladni készül a magyar ügyet és hogy pártot ütött a debreceniek ellen? Talán — borongott fel agyában egy pillanatra a gondolat — nem lett volna-e jobb végetvetni már ekkor Vácon mindennek, amikor legjobb tisztjei is otthagyták egy siralmas hadsereg élén? De az igazi férfi és magyar, kell hogy tudjon küzdeni remény és illúzió nélkül is. *Victrix causa* piacúit deis, sed *victa Catoni*. A magyar ügy igazsága, erkölcsi fölénye, a sorsához fűződő népérdekek nem érdemlik-e meg, hogy ha már megtagadtatnék tőle is az a dicsőség, hogy diadalmas katonája legyen neki, mártírja azonban még mindig lehet. A kétség mardosásai lassankint elhalálnak lelkében. »Mindazok, akik azzal a szilárd bizalommal néztek reám — emlékezett vissza még évekkel később is ezekre a magányos lócsei töprengésekre — hogy nem hagyom veszni őket hiábavaló erőfeszítéseik reménytelenségeiben, jól tették, hogy bennem bíztak, mert semmiféle küzdelem sem hiábavaló ott, ahol milliók emberi jogainak megmentése forog kockán.« Elcsendesedett. Újból birtokába került saját egyéniségének. Most már nyugodtabban várja a branyiszközi jelentést. Pontban éjfélkor egy ezredtrombitás kíséretében váratlanul megjelenik a bálteremben, fölment a pódiumra, a zenészeket elhallgattatta s Guyonnak következő jelentését olvasta föl: »Armeekorommandant General Görgey, in Kirchdrauf, oder wo ... Habe die Höhen von Branyiszko eingenommen.« A bál félbeszakadt, a tisztiek felcsatolták kardjaikat s a tábornok parancsára nyomban indultak Branyiszkö irányába.

Görgey nem csalódott abban a feltevésben, hogy Schlick vele szembefordul. Az osztrák tábornok az iglói rajtatütés körülményeiből ismerte fel teljesen azt

a veszedelmet amely hátát fenyegette. Most már egész hadtestét Kassának fordította, Klapkával szemben csak egy dandárnyi utóvédet hagyott, két brigádjával pedig erőltetett menetben Kassára vonult, ahová február 6-án este érkezett meg. Innen kocsikon gyalogságot, aztán hat lovasszázadot és két üteget előrerendelt Eperjesre. Schlick öt dandárából négyet északi irányban alkalmazott, de már későn. A branyiszkói hágó már február 5-én elesett az osztrákok számára. Február 6-án, mikor az osztrák hadtest zöme Eperjes indokolatlan feladása után Kassa és Eperjes között egyesült, már eltűnt az alkalom, hogy Görgey hadtestjét visszaszoríthassa a hegységekbe. A magyar tábornok ugyanis a branyiszkói győzelemmel megnyitott utón hadtestét Eperjes felé habozás nélkül előrevezette. Az ellenségtől zsákmányolt intézkedések elárulták neki, hogy Branyiszkónál csak egy osztrák dandár akarta útját állani, míg a többi még valahol Eperjes körül vesztegel. Kezdetben arra számított, hogy Schlick Eperjesnél fog vele szembezállni, de amikor az osztrákok ezt a várost a nagy lendülettel nyomuló Guyon elől kiürítették, úgy vélte, hogy Schlick a maga zömét Kassa előtt fogja gyülekeztetni. Görgey egyszerű és világos terve ekkor abban csúcsosodott ki, hogy hadtestje főerejét Eperjesen, a Kmetty hadosztályt pedig a Hernád völgyén át Kassára indítja, készen arra, hogy útközben Schlick hadtestével megütközzék. E terv végrehajtásában a magyar hadtest február 6-án a *14-ik vázlatban* feltüntetett helyzetbe jutott.

Február 6-ika Görgey hadtestére nézve még válóságossá fejlődhetett volna, ha Schlick a merészen előreugrott Guyon hadosztályára veti magát. Az a tény azonban, hogy az osztrákok által oly sokáig lebecsült, sőt még a magyar kormánytól is elvesztettek, vagy legalábbis erősen megfogyatkozottnak vélt magyar hadtest az utat a Tisza felé gyönyörű győzelemmel küzdötte ki magának, az osztrákokat annyira meghökkentette, hogy elvesztették lélekjelenlétüket.

Látták, hogy Görgey a legveszedelmesebb ellenfelüké vált. »Dicsérrel és tisztelettel adózott Görgey téli vonulásainak minden katonai szakember, még ha az

ellenséges táborba tartozott is« — mondja egy külföldi hadtörténetíró. Mikor Görgey hadteste február 7-én főerejével Eperjes és Somos között a Tárca/völgyében, egy hadosztállyal a Hernád völgyében, a tartalékkal (Aulich és Beniczky) Siroka-Szepszvárálja

területén támadó hadműveletre csoportosult Kassa ellen, a magyar ügy általános hadihelyzete egyszerre kedvezőre fordult s óriási lehetőségek előtt nyitotta meg a sorompókat. A kezdeményezés a magyar oldal kezébe került s az osztrák védekezésre szorult. Új

időszaka kezdődött a hadműveleteknek. Az indokoxi következmény az lett volna, hogy a hadszíntér e részén a Schlick ellen alkalmazott magyar haderő felett Görgey kapja meg a fővezérséget. A kormány azonban egy idegenre, Dembinszki Henrik lengyel tábornokra bízta a hadműveletek további irányítását aki a Görgey és Klapka által Schlick bekerítésére oly biztatóan megindított vállalatot ostoba, kapkodó és célszerűtlen intézkedéseivel megghiúsította.

VII.

A »lengyel Xenophon« — Miért nem örültek Debrecenben Görgey sikerének? — Schlick elsiklása — Kápolna — Táborozás a Tisza mögött — A tiszafüredi katonai »lázadás« — Szemere szerepe — Görgey a felelősségrevonás után nem fővezér, de Kossuth barátja — A szófogadatlan tábornokot kiűntetik Debrecenben — Vetter, Damjanich, Klapka — Görgey előretörése Miskolcra — Új fővezérválság — Kossuth és Görgey, mint helyettes fővezér

Mikor Görgey kitört a hegyek közül a maga tizenhatezernyi, fegyelmében és harcképességében is megszilárdult, keménykötésű hadtestével, Debrecen fölötté vegyes érzelmekkel fogadta a hírt a gyanús tábornok érkezéséről. Az úgynevezett békepárt előtt már csepeli múltja miatt se örült túlságos népszerűségnek. A váci kiáltvány alkalmasnak látszott ugyan rá, hogy megfordítsa az ellenszenvet, de Kossuth magyarázatában, illetőleg előadásában ez a politikai hitvallás olyan aláfestést nyert, a katonai diktatúra szellemidézése által is, hogy az esetleges kedvező benyomásokat elmoshatta Nyáry Pálék és Kemény Zsigmondék szívében. A vöröstollasok meg éppen megbokrosodtak tőle. Kossuth előtt viszont úgyis mint politikus, úgyis mint katona elveszítette minden hitelét. A Honvédelmi Bizottmány elnöke azt írta Szemerének ezekben a napokban, hogy »ez emberrel (t. i. Görgeyvel) nagy leszámolnivalója lesz a nemzetnek, ha csak misztikus kalandjárásának valamely váratlan nagy eredményével nem lep meg... Görgey örökös visszavonulása hozta bajba a hazát«. Utóbb: »Görgey eljá-

rását ön (t. i. Szemere) megfoghatatlannak, sőt illedelmetlennek is nevezi, én azt még többnek tartom, mint illedelmetlennek, de arról most még szólni korán és káros volna, majd elkövetkezik ennek ideje.« Március elején úgy nyilatkozott Vukovics előtt, hogy so-hase adja Görgey kezébe a generalissimuszi hatalmat.

A félreértések sorozatát még inkább szaporította a tiszai vidék főkormánybiztosa, Szemere Bertalan, ez a fényestehetségű politikai teoretikus, javíthatatlan ármányszövő és irodalmár, akit most is, később is akkora felelősség terhel Kossuth és Görgey viszonya rendszeres megrontásának munkájáért. A flamin-gók se szerették a főkormánybiztost. »Szemerének semmi jelleme« — írta róla Madarász Jó-zsef. Tiszta, elegáns külseje gondos, sőt a pe-dantériáig kimért viselkedése miatt nem minden ok nélkül nevezték Borsodmegye felfodrozott Adoniszá-nak. »Egy kissé több költői adomány — mondja róla egy kortárs, — több hajlékonyság és több nyíltság által közlekedéseiben könnyen vihetett volna oly szerepet Magyarhonban, mint Lamartine Franciaország-ban.« Eltelve személyes fontosságának tudatától, vezetőszeréről ábrándozott Kossuth és Görgey leszorítá-sával, esetleg egy oly triumvirátus formájában, ahol ő a maga közvetítő művészetével oly fokig fejleszti a szabadságharc vezető államférfia és katonája között a féltékenykedés és a bizalmatlanság kölcsönösségét, hogy pótolhatatlanná válik. Emellett végtelenül gyarló emberismerettel rendelkezett. Szerette magát beleélni a francia konventbiztosok teljhatalmának klasszikus sze-repkörébe. Beleártotta magát a katonai dolgokba is, amelyekben elfogultságaival csak tárgy- és helyzet-ismeretének hihetetlen gyarlóságai versenyezhetek. Az úgynevezett Védsereggel, amely a megbukott guerilla kísérletnek új kiadása volt, s amelyet a maga hatás-köre alá vont, egyrészt feleslegesen pocskolta a jó katonaanyagot, másrészt megteremtette azt a franc-

tireuri harcmodort, amelyért utóbb az ellenség ártatlan embereken és vidékeken is bosszút állt. Dembinszkit, híre után, nagy hadművésznek tartotta akkor is, amikor a magyar harctéren egyik baklövést követte el a másik után.

Ki volt Dembinszki idehozatalának, ennek a nagy nemzeti szerencsétlenségnek, értelmi szerzője? Pulszky szerint Teleki László gróf, a magyar kormány párizsi követe, aki a francia fővárosban élénk összeköttetésben állott a lengyel emigrációval s akinek katonai hírneve módfelett imponált a polgári stratégáknak. Kossuth, akit Bem tüneményes szereplése igazolni látszott a lengyel emigráció felkarolásában, a váci kiáltvány óta szívesen fogadott egy nagyhírű és nagytapasztalatú idegen tábornokot a magyar hadak élén — politikai szempontból is. Egy idegen vezér kizárta azt a veszedelmet, hogy vele valaha is osztozkodnia kelljen a hatalomban. A debreceni szakértők közül az öreg Mészáros Lázár úgy vélekedett Dembinszkiről, hogy »ha valamennyi magyar tábornok tudományát morzsába összetörnék, nem jönne ki annyi belőle, mint a lengyel vezérből«. Dembinszkit, a saját feljegyzései szerint, a torinói kormány is foglalkoztatni akarta, és pedig oly módon, hogy tízezer toscanai újonc élén vonuljon Velencébe és onnan támadja hátba az osztrák sereget. Emlékiratainak tényállásait különben bizonyos kritikával kell fogadni. Ő maga se bízott emlékezőtehetségében. Magyarországra való utazása alkalmával egyizben álnevét is elfelejtette, mert a rajnai bor szokatlan élvezete »nagy mértékben hatott« memóriájára. Negyképű, zsörtölődő vénember volt, folyton füstölő temperamentum, egyik tipikus képviselője az egymással meghasonlott lengyel emigránsoknak, önteltsége gyakran túllépte a normális beszámíthatóság peremét. Öregségére valósággal rajongó fanatikusa és dogmatikusa lett litvániai visszavonulásának. »Ha meg gondolom — úgy mond — a magyarok hadműveleteit, mindig arra a gondolatra kell jutnom, hogy a ma-

gyarok ezideig mindig az osztrákok által diktáltattak maguknak törvényt és összefüggéstelen részleti csatározást folytattak. Tervem azonnal kész volt, hogy ezt az állapotot megváltoztassam és minden áron átmenjek a támadó harcba.« Ez az állítás abból az időből származik, amikor a magyar seregek összpontosítása főhaditerv volt már január 4-ike óta a pesti haditanács után.

Rendes vezérkari-szolgálat ismeretlen fogalom volt nála. »Az irka-firka« terhére volt neki. A hadvezérnek amaz egyik legfőbb tulajdonsága, az, hogy imponálni tudjon, teljesen hiányzott föllépéséből és modorából. Amikor altábornagyi ranggal meghívták és a magyar sereg élére állították, Debrecenben gondoskodtak róla, hogy eleve fel legyen paprikázva Görgey ellen. Előbb a volt Perczel- (most Répássy), majd a Klapka-hadtestet rendelték alá s február közepén főparancsnoksága alá jutott a feldunai hadtest is, amelyet XVI-ik hadosztállyá kereszteltek át. Alig másfélhónapi vezérkedése Dembinszkinak másfél hónapi idővesztéséget okozott a magyar hadműveletekben, azonkívül az áldatlan huza-vonák és az egymáson összefüggéstelenül átcikázó intézkedések sorozatát, tömérdek balkezességgel és fejtelenséggel, sőt olyan válsággal is, amelynek meg-rázkódtatásait a fiatal magyar sereg alighogy kiheverte.

A feldunai hadtestben Dembinszki kinevezetésének és Görgey mellőzésének hírére újból megindult a korteskedés és a politizálás. Hie Guelfen, hie Ghibellinen: itt Debrecen, olt Görgey. A hadtest óriási többsége tábornokának pártjára állott, kivéve Guyont és szűkebb környezetét. Újból tiszti gyűléseket tartottak és aláírásokat gyűjtöttek, ezúttal Dembinszki kinevezése ellen. Felfogásuk szerint az egész magyar önvédelmi háborúnak Bem és most Dembinszki szerződötése amolyan nemzetközi forradalmi szint adott. A váci kiáltvány által lecsillapított sorhadi tisztek újból nyugtalankodtak és aggályoskodtak. »Kötelességünknek ismerjük —

írták Luzsénszky és Ragály biztosok Debrecenbe február 15-én — hogy a változás rokonszenvre nem tállát« a seregben. »Görgey, amint ma monda, határozottan kijelenté, hogy a netán ellenszegüendőket főbe lövetendi, de mindemellett több főbb tisztektől elégtelenségük nyilatkozatát halljuk.« A vérmesebbek máris a Debrecen ellen való indulás mellett kardoskodtak. Tábornokuk tudta nélkül egy törzstisztet Debrecenbe küldtek, hogy a hadtest hangulatáról tájékoztassa a Honvédelmi Bizottmányt, a kiküldött azonban útközben szerencsétlenül járt és sérüléseiből csak akkor gyógyult fel, amikor már az egész Dembinszki-válság felhője elvonult a magyar seregek felett. Görgey leplezni iparkodott tisztjei előtt csalódását és fanyar hangulatát, amelyet ennek az idegen jövevénynek kineveztetése s a saját mellőztetése keltett szívében. Arra gondolt csupán, hogy elejét vegye hadtestjében a pártoskodásnak s hogy a kitűzött legközelebbi hadműveleti célt, Schlick megsemmisítését tőle telhetőleg előmozdítsa. Február 7-én, amikor a Szamos-Margitfalva vonalából Kassa felé tervezett előnyomulásra felkészülőben volt, sejtette, hogy dél felől Klapka egész hadereje közeledik Kassa felé. Az utóbbit azonban csupán erejének harmadrészével (öt zászlóalj, öt lovasszázad, tizenkét ágyú) követhette Schlick utóvédjei, amely mögött február 7-én Abauzsántótól északra jutott el. Másik két hadosztályát Dembinszki február 5-én Miskolcra rendelve. Ez ellen ugyan Klapka ellenjavaslatot tett, sőt tiltakozott is, de Dembinszki nem engedett. Így aztán Klapka a rendelkezésére maradt egy hadosztállyal nem fejthette ki a megfelelő nyomást, még kevésbé küldhetett kellő erejű hadosztalot Torna fel, hogy Schlick esetleges kitérését megakadályozza.

Tudjuk, hogy Schlick haderejének négyötöd részét Görgey ellen fordította és hogy eleinte szembeszállni akart Eperjesnél Görgeyvel. Minthogy azonban az eperjesi osztrák csapatok Guyon elől meghát-

ráltak, Schlick előbb Szamosra, majd Budamérra ment vissza, de még mindig azzal a szándékkal, hogy a csatát elfogadja. Ez az idővesztés adott volna alkalmat Klapkának arra, hogy — ha Dembinszki meg nem gyöngíti — Schlick hátába, Kassára törjön előre, amely esetben az osztrák hadtest nem menekülhet el. Görgey rendszeres felkészülődése a döntő csatára Schlicket a Tárca völgyében tulsokáig tartotta vissza, ami a magyar hadihelyzetre csak előnyös volt, mert Klapkának a megkerítő hadművelet végrehajtásához időt szerzett. Február 8-ikára Görgey várta a Schlick-hadtest ellentámadását, ami az itt csoportosítható négy osztrák dandár kétségtelenül túlerővel hajthatott volna végre. Ez eléggé megindokolta *azt, hogy Görgey* a maga Tarca-völgyi hadcsoportjának (Guyon, Piller) egyelőre védőleges magatartást írjon elő. E csoport megerősítésére az Aulich-hadosztályt Eperjesre vonta előre, míg a Beniczky-különítményt Margitfalvára, a Kmetty-hadosztályhoz irányította, amelyet a következő napon Schlick hátába akart vezetni abba a reményben, hogy Kassánál Schlicket bekerítheti. Meg kell említeni, Görgey Guyont arra is utasította, hogy derítse föl az ellenség állását harc árán is, ha pedig előtte gyengébb osztrák erők állnának, akkor azokat vesse vissza és Kassa felé üldözze. Guyon azonban e napon tétlen maradt s így nem állapíthatta meg, hogy az ellenség zöme dél felé hátrál és itt újra állást foglalt. Tevékenyebben működött Klapka, ki dél felől a hadászati helyzet helyes felismerésében, gyorsan előnyomult és Hidasnémetit harc árán elfoglalta. A gyűrű tehát Schlick körül mindinkább szűkült. Klapka kezében volt a helyzet kulcsa, ha Dembinszki az ő haderőit haszontalan irányokba eleve már el nem küldi. A délről jövő magyar előretörés ugyanis február 9-én az osztrák hadtestet vagy Görgey arcvonalára nyomja, vagy pedig veszteséggelteljes kitérésre kényszeríti Torna felé. Schlick érezte helyzetének válságos voltát. Felvillant agyában az a gondolat is, hogy Görgeyn ke-

resztül Galícia felé tör át, ami február 8-án talán még sikerülhetett volna, de aztán haditanácsot tartott, amely Tornán át a Pest felé végrehajtandó elvonulást határozta el. Így Schlick budaméri csapatait még az éjjel felverte és megkezdte az elvonulást. Másnap Klapka Szinán (fele úton Enyicke és Hidasnémeti között) tétlenül volt kénytelen nézni a Schlick-hadtest elvonulását, mert csekély hadereje a támadást nem engedte meg. Görgey pedig a nehezen felderíthető és az ellenségnek sok jó állást biztosító terepképzet alapján azt hitte, hogy az osztrák főerő még mindig Kassa előtt áll s ezért február 9-ikét arra használta fel, hogy az osztrák állás megtámadására a hadtest csoportosítását s a Tárca szétrombolt hídjainak helyreállítását befejezze. Kmeítty csoportja egészen Kassa közelébe nyomult előre, a Tarca-völgyi csoport pedig Kassától északra és északkeletre vonult. Másnap, február 10-én Görgey élhadosztályai az ellenségtől kiűritett Kassára bevonultak, hol Görgey Klapka ezredessel találkozott, akitől megtudta az utolsó hónap legfontosabb katonai és politikai eseményeit is. Itt értesült Dembinszki vezéri megbízatásáról s arról a különös szerepről, melyet ez a tábornok a Kassa körül hullámozó hadműveletekben játszott.

Mikor Klapka Tokaj felől Kassára iparkodott, azzal a helyes megfontolással cselekedte ezt, hogy Görgeyt két osztrák dandár üldözi a Szepességre való mentében és most Schlickkel is szembenáll, következőleg a bekerítés veszedelmében forog. Klapka elméjében felderengett az a sejtelem, hogy Görgey elcsigázott csapatai az osztrák túlerőn aligha tudnak majd áttörni. A Görgey fölmentésére irányuló szándékában Klapkát Dembinszki akadályozta meg, amikor javaslatát e szavakkal utasította el: »Ha Görgey eddig nem segített magán, akkor mi mindenesetre már későn érkeznenk segítségére«. A magyar vezér Görgeyt felszabadíthatónak, a lengyel tábornok pedig elveszettnek tartotta. Ki tudja, vajjon csupán katonai

meggondolások érvényesültek-e Dembinszkinél, vagy belejártak olyan személyes és politikai tekintetek is, amelyeket az öreg lengyelre szuggerálhattak. Dembinszki helyében minden vezér Kassa felé, a Hernád és Bodva völgyén át küldött volna hadoszlop-

kat és egyúttal Görgeyt minden elképzelhető közeg igénybevételével tudósította volna, hogy Eperjes és Kassa között mindaddig tartson ki, amíg dél felől a közeledő magyar hadak Schlick hátában megjelenhetnek. A két fiatal magyar hadvezér a kassai találkozás alkalmával, a felsőbb irányítás hiányánál fogva, megállapodott abban, hogy másnap Klapka Torna felé Schlick üldözésére indul, míg Görgey Jászón át nyo-

muljon elő, hogy egyrészt Schlick, másrészt a Jablonowszky és Götz-dandárok egymáshoz való csatlakozását megakadályozza. Ezt a tervet a két vezér nem valósíthatta meg, mert Dembinszki most Schlick útját a Sajó völgyében végzett megkerüléssel akarta elállani, ezért Klapkát egészen érthetetlen módon, Miskolcra rendelte.

Ezért Görgey egymagában vállalta Schlick üldözését s e célból a Pillér-hadosztályt és február 12-én mögötte a Guyon-hadosztályt Tornán át Schlick ellen irányította, míg a Götz-Jablonowszky dandárok ellen a Kmetty-csoport állva maradt Kassától északra. Ezen a napon a Piller-hadosztály éle Szénig haladt s február 13-án ott sikerült rajtaütést műveit az osztrákokon. A széni vállalat sikeréről szóló jelentéssel egyidejűleg Görgey a hadügyminisztertől megkapta a parancsot, hogy hadteste Dembinszkinék rendeltetett alá.

Ez a katonai intézkedés annyiban helyénvaló volt, mert a január 2-iki haditanács értelmében a Tiszavonalon kellett felgyülekeztetni az összes magyar erőket s ezeket természetesen egységes főparancsnokság alá összefogni. A magyar főserég gyülekezése február közepe felé még folyamatban volt. A főserég megalakítására kiszemelt négy magyar hadtest közül Görgeyé Kassa-Torna környékét érte el, Klapka három hadosztályát Dembinszki a Sajó völgyébe vonta előre, Répássy csapatai a középső Tisza mögött, Tiszafüred-Cibakháza között már korábban állást foglaltak, végül a déli hadszintérről Damjanich és Vécsey hadosztályai közeledtek Arad és Szeged irányából.

A magyar parancsnokok közül bizonyára Görgey látszott leghivatotabbnak a fő vezérségre. November elseje óta vezette a legfontosabb, legnagyobb és legjobb magyar seregrészt; a dunántúli hadjárat alatt az osztrák túlerővel szemben rendkívül ügyes és leleményes manőverezéssel többször is megmentette azt, majd a feldunai hadtest élén vezette a felvidéki had-

műveleteket, amelyeknek különösen merész végrehajtásával a hadászati helyzetet magyar szempontból annyira előnyössé változtatta. Az alakulóban levő magyar főserg alkatrészei közül Damjanich zászlóaljain kívül a legszebb, legfegyelmesebb és legértékesebb Görgey hadtestje volt. A kormány azonban — miért, miért nem — »magasabb vezetési szempontból« majdnem szándékosan arra törekedett, hogy ezt a legnagyobb magyar katonai értéket elpusztítsa. A magyar haderőket ugyanis egyenkint 4-6000 főnyi hadosztályra tagozta, valószínűleg Dembinszki kívánságára, hogy teljesen szétdúlja a megszokott hadtestkötelékeket, s ilymódon a magyar parancsnokok hatalmát és önállóságát csökkentse. A tisztikarban legalább mindenki ezt gondolta és ezt érezte. A természetes felzúdulást még növelte az, hogy az új fővezér intézkedései éppen most tették lehetővé a Schlick-hadtest megmenekülését és megakadályozását annak, hogy a feldunai hadtest gyönyörű felvidéki hadművelete Schlick tönkremenésével záródjon le. Görgeyt már Kassára érkezésekor nagy posta várta Debrecenből. Kossuth levelei csak nem fogytak ki a szemrehányásokból, a leckéztetésekben, sőt a tábornok jellemét a kétség homályába borító célzásokból. Nem csoda, hogy tisztikarának idegességéből reá is ragadt valami.

Ha az ember elismerés helyett gáncsot kap s ha minduntalan sérelem éri és mellőztetés, gyakran olyan is, amelynek politikai hatásai kiszámíthatatlanok, elveszíti kedvét s nem tagadja meg magától a visszavágás örömét. »A február 12-én kelt hadügyminiszteri rendelet a feldunai hadtestet a magyar királyi 16-ik hadosztály megváltozott nevezete alatt Dembinszki altábornagy fővezénye alá helyezi. Midőn ezt az egyetemes 16-ik hadosztálllyal szolgálati utón közölném, valamennyi alámrendelt törzs- és főtiszt urakat ünnepélyesen felszólítom, hogy ezen látszólagos megalázást ugyanazon egykedvűséggel fo-

gadják, amellyel önmagam, mint hadtestparancsnok, önállóságomról lemondván, magamat az együttülő országgyűlés határozata iránti engedelmességből Dembinszki altábornagy — egy, mint mondják, a háborúban megöszült tisztos hadvezér — parancsainak önként alárendelem«. Ki ne érezné ezen a napiparancson a sértődöttségnek és a gúnyolódásnak kiütözését? A körülmények és a lelki indítékok összevetése alapján azonban azt kell mondanunk, hogy Görgey február 14-iki napiparancsa méltányos kihangzása volt annak a tapintatlanságnak, a mellőztetések és félreértések szakadatlan egymásutánjának, amelyek alatt a legkiegyensúlyozottabb jellemnek és fegyelemnek is meg kellett rendülnie.

A cél most is ugyanaz volt, mint Vácon. Lecsendesíteni a tiszteket és megnyugtatni a hadsereget, hogy az lelki gátlások nélkül foghason hozzá az összpontosítás következtében meginduló hadműveleteknek. Maga Dembinszki is elismerte Kossuthoz intézett levelében, hogy Görgeytől, Damjanichtól és Vécseytől leveleket kapott, amelyekből »nagy örömmel látja, hogy a kormánynak személye iránti nagy bizalmát jól fogadják«. Görgey tehát egyelőre nemcsak levélben, hanem szívében is elcsitította az idegen vezér ellen gerjedt hangulatot, példát mutatva másoknak is, hogy személyes érzelmeiket és becsvágyaikat a közérdek alá fojtsák.

Minden amellet szólt, hogy a február közepén előnyösre fordult hadihelyzetet kihasználják. A Sajó és Hernád völgyében, valamint a Tisza-vonalon levő se-regtestekkel a támadó hadműveletet azonnal meg lehetett kezdeni. Görgey szeme előtt ekkor a szemközt álló ellenséges hadak északi szárnya ellen intézett hadművelet lebegett. Terve szerint az ő hadtestje a Szepességet megszállott Götz- és Jablonowszky-dandárok ellen működne, míg a főserég zöme Rimaszombat-Losonc irányában visszament Schlicket támadhatná meg. E terv végrehajtása nemcsak Kassát biz-

tosította, hanem még azzal az előnnyel is járt volna, hogy Windischgraetz stratégiai állását észak felől megkerülheti és eként a Tisza-vonalat e hadmozdulat által biztosítja. Ez esetben a döntő csata nem Kápolnánál, hanem valahol nyugatra, talán Nógrádban vagy Komáromnál megy végbe. A lengyel vezér Görgey hadtestét azonban Miskolcra rendelte, miután fentebbi haditervét elutasította. A Miskolcra való lehuzódás két oszlopban történt meg. Maga Dembinszki elismerte, hogy Görgey hadtestjénél »a szolgálat fölötté szabályozott«. Nem ismert tehát sürgősebb feladatot, mint azt, hogy a Görgey hadtestjében uralkodó rendet és pontosságot minél előbb összeharja, még pedig oly módon, hogy az egyes hadosztályokkal a hadtestparancsnok tudta nélkül rendelkezett. Görgey ez ellen február 18-án határozottan óvást emelt. Ez azonban mitse használt: február 20-án Görgey tudomása nélkül három hadosztályát Sajószentpéteren vonta össze s ide rendelte Klapkának egyik divízióját is.

Nem csoda, hogy Dembinszki eddigi hadműveletei és csapatmozdulatai Görgey szemében a határozatlanságnak, a habozásnak és a belátás hiányának tüneteit árulták el. Görgey óvásai és tiltakozásai a hadtestjével való önkényű rendelkezések ellen csak még jobban felforralták az öreg lengyel epéjét. Február 22-én Miskolcon, amikor a két vezér először találkozott egymással, kínos összeütközés robbant ki. Görgey nyugodt, kimért és flegmatikus maradt, Dembinszki azonban teljesen elvesztette önuralmát, a magyar tábornokot főbelövetéssel fenyegette meg s egyébként is olyan magatartást tanúsított, Görgey előadása szerint, ami »sokkal inkább való volt az örültek házába, mint egy hadsereg élére«. Szemerének azonban nagyon imponált Dembinszki gorombasága, aki oly gyöngédtelenül, erélyesen hordta le a vasfejú magyar tábornokot. »Dembinszki — írta Szemere a Honvédelmi Bizottmánynak, február 23-án — szelíd, ud-

varias, szerető ember, de valódi katona s hogy tud lenni szigorú és erélyes, éppen tegnap adá csattanó jelét Görgey tábornok irányában«. Érzékeny idegzetű emberekkel gyakran megesik, hogy az erélyességet összetévesztik a gorombasággal. Szemere, aki különben is meg volt győződve Dembinszki katonai fölényéről, nem azt vizsgálta, hogy ez a tehetetlen lengyel veterán miként kuszálja össze a magyar csapatokat s mekkora hibákat követett el eddig is az alája bízott hadseregek rovására. Módfeletl megnyerte tetszését, hogy végre valaki szemtől-szembe megmerte mondani a zord igazságot Görgey Artúrnak. A magyar tábornok sohase adta nagyobb jelét fegyelmettségének és a közérdek iránt való érzékének, mint mikor úgyszólván szó nélkül viselte el Dembinszki zsörtölődéseit és dühének epeömléseit. Amíg egyrészt saját tisztikarát kellett féken tartania, ugyanakkor nem fogyott el a türelme, hogy az idegen főtábornoknál úgyszólván napról-napra alkalmatlankodjon s haditervei után érdeklődjön. Semmitmondó, üres vagy kitérő válaszokat kapott. Minthogy meg volt győződve a küszöbön álló hadműveletek döntő jelentőségéről, komor aggodalmak töltötték el. Beniczky Lajost azzal a bizalmas utasítással küldte Debrecenbe, világosítsa fel Kossuthot azokról a veszedelmekről, amelyeket a magyar ügyre nézve Dembinszki szereplése léptenyomon jelentett. Beniczky nem találta Kossuthot már Debrecenben: éppen útban volt Tiszafüredre s a kápolnai csata hullámozása közben tudta tájékoztatni a Honvédelmi Bizottmány elnökét a Dembinszki-féle hadvezetés baklövéseiről s azokról a következményekről, amelyeket ez a stratégiai művészet a magyar hadseregben előidézett.

A február közepe óta tépelődő lengyel cunctátor, Kossuth ismételt unszolására, végre elszánta magát, hogy megkezdje eddig oly gondosan titokban tartott hadműveleteinek leleplezését. Az volt a terve, hogy a harmadik hadtestet (Damjanich) Cibakháza felé Szol-

nok irányában tüntetésre rendeli, míg ő maga az első, második és hetedik hadtestekkel Eger-Gyöngyös irányában támadásba megy át. Damjanich csak február utolsó napjaiban lehetett kész az elrendelt tüntetésre, amiért is Dembinszki csak február 26-án közölte Damjanichcsal és Vécseyvel a tüntető feladatot. Ebből az következik, hogy Dembinszki a főserég támadását Gyöngyös felé csak e tüntetés végrehajtásának érezhető hatásai után, azaz február végére, vagy március elejére tervezte. Egyelőre a Tarna-patakot akarta előcsapataival elérni, hogy ezekkel fedezze a főerőnek Eger körül szándékolt gyülekeztetését. Dembinszki e terve csupán annyiban nem volt rossz, hogy a magyar csapatokat nem hátra, hanem az ellenségnek vezette. A gyülekeztetésre kiszemelt területen ugyanis a magyar sereget a bekerítés veszedelme fenyegette. Hátulról, Kassa felől jöhetett Ramberg, a jobboldalon, Pétervásár vidékén állott Schlick, a baloldalon, Cegléd felől Jellacsics jelenhetett meg minden pillanatban s végül előlről, Pest felől a Wrbna-hadtest zárhatta be a gyűrűt. Nem Dembinszkin múlt, hogy a bekerítés terve nem sikerült. A fenyegető veszedelmet csak gyors előretöréssel lehetett volna elhárítani, úgy, ahogyan ezt Görgey javasolta. Dembinszki azonban a kezdeményezést az ellenségnek engedte át, miközben ő maga lassan, de biztosan az ellenség karjai közé vezette a sereget. A helyzetet még csak súlyosbította az, hogy alvezérei mitse tudtak se haditervének szelleméről, se részleteiről. Csak sejtették, hogy a lengyel tábornok a magyar sereget bajba viszi. Az előlálló Klapka a benne felmozduló helyes katonai ösztönnél fogva támadni akart, hogy kihasználhassa az ellenségnek csoportokra való tagozását, hátul Görgey pedig, aki irtózott a lassú, metódikus hadműveletektől, nyugtalanná vált s még inkább sürgette Dembinszkit terveinek feltárására. A lengyel mindentről fecsegett, csak éppen katonai intézkedéseiről hallgatott. Még azt se közölte alvezéreivel, hol van-

nak a szomszéd csapatok és merre menetelnek. Görgey február 25-én ezt jelenti Dembinszkinék: »Hogy a mai napról érkezett parancsot mentül helyesebben lehessen végrehajtani, a hadsereg főparancsnoksága fölkérte, ide tudomásul közlésére azon felállításnak, amelyet február 26-án Klapka fog elfoglalni... nehogy a 7-ik hadtestbeli valamely hadosztály számára oly állomások tűzessenek ki, melyeket már az első vonalban levő hadtest foglalt el«. Ilyen sötétségben tapogatóztak a kápolnai csata előestéjén a magyar

alvezérek. A sokkal jobban informált osztrákok a magyar sereg kettős átkarolására alkalmas csoportosításban a Tárna-vonal közelébe érkeztek.

Február 26-án az osztrákok folytatták az előnyomulást a Tárna-vonala felé és a délutáni órákban a felső parancs nélkül a Tárna nyugati partjára előrement négy magyar hadosztályra ütköztek. (Az első hadtestbeli Desseffy, a 7-ik hadtestbeli Pöltenberg, az 1-ső hadtestbeli Máriaóssy és a 2-ik hadtestbeli Szekulics.) A magyar fővezér tudta nélkül kifejlődött harcban a derekasan, de egységes vezetés nélkül vereskedő magyar csapatok a jobbszárnyon és a közepén viaszorultak a Tárna keleti partjára, egyébként azonban az esti óráig tartó küzdelem eldöntetlenül végződött. Talán más fordulatot vett volna a harc, ha Dembinszki, miután a hadtestkötelékeket megbontotta és széjjelszórta, legalább az első vonal négy hadosztályát egységes parancsnokság (jelen esetben Klapka) alá helyezi. A kápolnai csata első napján

tehát Görgey négy hadosztályának csupán egyike harcolt.

Maga Görgey február 25-én újból fölkereste az Egerben tartózkodó Dembinszkit, hogy kikérje ennek parancsait, minthogy azonban a megbeszélést Dembinszki másnapra halasztotta, Görgey visszatért mezőkövesdi főhadiszállására, ahonnan másnap délelőtt vezérkari főnökével, Bayerral együtt ismét Egerben termett. Dembinszki újból kerülte tervei felfedését. Dél-

ben Görgeyvel együtt ünnepi lakomára ült s a hadihelyzet komolyságát csak a Verpelét felől hallatszó ágyúdörgésből ismerte föl. Meglepetésében és kétségbeesésében folyton azt ismételte vezértársa előtt, hogy ő nem akarta az összeütközést, majd pedig anélkül, hogy a hátul levő hadosztályok előrevonására intézkedéseket tett volna, Görgey társaságában egy parasztszekéren Kápolnának vette útját. Dembinszki állapota ekkor »valóságos erkölcsi agóniája volt olyan kérkedő embernek, aki hatalmas úszónak adta ki magát s most a vízbefúlás halálfélelme közt vergődik, minthogy a víz, amelybe belemenni merészkedett, egyszer csak a torkáig talált érni«. A nap már hanyatlóban volt, amikor Dembinszki

és Görgey Kápolna közelében néhány huszárral találkoztak. A huszárok lovain folytatták utjokat. Dembinszki és Bayer Kápolnára, Görgey a szélső balszárnyra, Kaálra lovagolt. Itt Görgey a Szekulics-hadosztályt találta, amely ágyúharcot vívott a Tárna nyugati partján. Miután visszarendelte ezt a hadosztályt a keleti partra, Dembinszkihez lovagolt vissza. Ez ekkor már aludt. A másnapra szóló intézkedések szétküldésével Bayert bízta meg, akinek azonban csak egy tiszt állott rendelkezésére. Az első vonalban levő hadosztályoknak Dembinszki parancsai értelmében csupán tartaniok kellett állásaikat, míg Görgey hadosztályainak előre kellett vonulniok, még pedig Aulichnak Maklárról a szélső balszárnyra, Guyonnak Mezőkövesdről a középre és Kmettynek a közép mögé Kerecsendre, tartalék gyanánt. Maga Görgey azt a parancsot kapta, hogy vegye át a balszárny vezetését. Minthogy Dembinszki fejvesztettségében egész törzsét Egerben hagyta, a hadosztályoknak szóló intézkedések kézbesítésére nem voltak kéznél a szükséges közegek. Ezért Görgey úgy intézkedett, hogy Bayer maradjon Dembinszki mellett és gondoskodjék az első vonalban levő hadosztályok értesítéséről, az egyetlen tiszt pedig lovagoljon Egerbe, hol Görgey két parancsőtisztje tartózkodott, hogy innen továbbítsák a parancsot Aulichnak Makiárra és Kmettynek Abrányba, míg Görgey a Guyonnak szóló parancs kézbesítését személyesen vállalta magára. Mindenesetre rendkívüli dolog, hogy egy hadtestparancsnok legyen kénytelen parancskézbesítői szerepet vállalni. Reggel négy órakor ért Görgey Mezőkövesdre. Útközben Kerecsenden találkozott Pöltenberggel, aki tájékoztatta őt az elmúlt nap eseményeiről s akinek Görgey a február 27-ére szóló utasításokat megadta. Mezőkövesden felriasztotta Guyon hadosztályát és a Weissel-dandárt, mindkettőt elindította Kerecsendre, míg ő maga Kápolnára lovagolt, hogy jelentést tegyen Dembinszkinék. A lengyel azonban ráförmedt, miért nem

megy a jobbszárnyra. A fővezér ugyanis előző esti parancsát időközben úgy módosította, hogy Görgey a balszárny helyett a jobbszárny vezetését vegye át. E változtatásról azonban Görgey csak most értesült. Szó nélkül Verpelétnak vette útját.

Mikor Görgey e nyolcvankilométeres éjjeli és hajnali lovaglás után, de a fáradtság minden jele nélkül a Verpeléttől délkeleire fekvő magaslatokra ért, a jobbszárnyat már kedvezőtlen helyzetben találta. Schlick tulerős hadtestjének támadása elől a Dessewffy-hadosztály rendetlen, a szívósan védekező Pöltenberg-hadosztály azonban rendezett hátrálásban volt. Itt találta Klapkát is, akivel megegyezett, hogy az a Dessewffy-hadosztály visszazönlő részeit újra csoportosítja, valamint elővezeti az Egerben levő Schultz-hadosztályt, míg ő maga a Pöltenberg-hadosztállyal és a Dessewffy-félének töredékeivel a Kerecsenéitől északnyugatra fekvő magaslatokon iparkodik gátat vetni Schlick támadásainak. Így is történt. Görgey csapatai állást foglaltak Kerecsend és Verpelét között elterülő dombokon és az időközben beérkezeti Weissel-dandár támogatásával hullámmzó harcok között mindaddig kitartottak, ameddig Dembinszkitől hátrálásra rendelt közép- és balszárny Kerecsedre és Füzesabony felé vissza nem vonult. Az utóvédszolgálatot előbb a Guyon-, majd a legkésőbb beérkezett Kmetty-hadosztály vette át, míg a Görgey-hadtest többi csapatai Makiárra, az Aulich-hadosztály Szikszópusztára mentek vissza. Említést érdemel, hogy Kmetty ez alkalommal tisztikara élén felszólította Görgeyt a parancsnokság átvételére. Azzal érvelt, hogy a hadtest két hadosztálya nem vett részt a harcban, már pedig ezeknek bevetésével meg lehetett volna fordítani a csata sorsát és hogy kizárólag a lengyel tábornok gyarló intézkedései okozták a csatának a magyar fegyverekre kedvezőtlen kimenetelét. Görgey Kmettyt engedelmességre intette s aztán újból a fővezérhez lovagolt, hogy terveit megtudakolja.

Dembinszki a döntő kápolnai csatában Görgeyt tulajdonképpen tétlenségre kárhóztatta. Valóban semmivel sem menthető, hogy miként iparkodott az ider gen vezér a két legjobb magyar parancsnokát, Görgeyt és Klapkát, tervei felől bizonytalanságban tartani. Hadtestjeiket szétdarabolta, azután egyiknek se mondta meg, mi a célja. Görgey két napot töltött Dembinszki társaságában, hogy ezt nyilatkozatra bírja, de minden fáradtsága kárbaveszett. Ha elgondoljuk, miként fejlődik a hadihelyzet, ha az erős 7-ik hadtest a nagykiterjedésű csatatér bármely pontján, de egységesen lép a porondra, azt kell mondanunk, hogy Kápolna magyar győzelemmé válhatott volna. Dembinszki azonban jónak látta, hogy a hadtest egyik hadosztályát a középén, a másikat a balszárnyon vesse harcba s két hadosztályt pedig a hátrálás fedezésére használjon. Kápolna valóban magas iskolapéldája annak, miként nem szabad csatát vezetni.

Érdekes Görgey szerepe. Az első napon a balszárny harcába kell bocsátkoznia, anélkül, hogy a fővezér titkos terveiről bármit sejtethetett volna, a következő éjjel kénytelen küldöncszerepet vállalni, hogy Dembinszki szerencsétlen intézkedéseit lehetőleg helyreigazítsa, nyolcvan kilométert lovagolt, a másik nap pedig a kedvezőtlen helyzetbe sodródott jobbszárnyat bízzák reá, hogy ennek ellenállásával fedezze a közép és a balszárny elvonulását. Ezen a napon újból kockáztatta életét, amikor a csatatéren rekedt egyik tarackját akarta megmenteni. Csak az egyik huszárszázados ismételt rimázkodására távozott a veszedelmes pontról, amikor ez becsületszavára megfogadta, hogy az elhagyott löveget megmenti. Meg is mentette. A Dembinszkiel történt kísérletezés a magyar seregnek legalább ezer harcosába került. Ezenkívül fogságba jutott egy egész sorhadizászlóalj. Az osztrák veszteség nem érte el a félezret. A Kápolnánál vívott csatát azonban még Dembinszki szánalmas hadvezetése se változtathatta döntő osztrák győzelemmé,

Az osztrák fővezért az első csatanap eredménye már aggodalommal töltötte el, mert a foglyoktól megtudta, hogy a csatatéren Görgey hadteste még nem jelent meg. Már pedig, véleménye szerint, a magyar hadvezetőség e hadtest bevetésével oly túlerővel léphetett volna fel, amellyel szemben az osztrák ellenállás kilátástalannak tűnt fel. Ebben a helyzetben Windischgraetz minden reményét Schlick átkaroló támadásának sikerére alapította. Íme a lengyel hadvezetés bírálata. Dembinszki pont az ellenkezőjét cselekedte annak, amitől Windischgraetz tartott: Görgey hadtestének három hadosztályát egyenkint alkalmazta s ezek közül egyet sem irányított a csatater északi részére. A silány hadvezetést némileg kiegyensúlyozta a magyar csapatok vitézsége. Az osztrák vezérkari mű is elismeri, hogy a magyar sereg töretlenül hagyta el a csatateret.

A kápolnai csata után beállott harctéri helyzetet Görgey éles szeme azonnal felismerte. Az volt a nézete, kár feladni a küzdelmet, mert azt a Kerecsendnél levő állásból meg lehet indítani. E véleményt javalta a csapatok váratlanul jó magatartása is. A honvédek egészen másképp verekedtek, mint Schwehátnál, Bábólnánál, vagy Hodrusbányánál. Akkor a vezért hagyták cserben, most Kápolnánál viszont a vezér tudománya mondta fel a szolgálatot. A küzdelem megújítása mellett szólt az a körülmény is, hogy az osztrák egyelőre az üldözést feladta és megakadt Kerecsend előtt, ahol a magyar sereg végre egyesült. Ez ugyanis a február 27-ikét követő éjjel a Maklár-Szihalom-Füzesabony-Kerecsend-vonaltól határolt területen töltötte az éjszakát, míg egy hadosztály Egerben, egy másik hadosztály Poroszlón az osztrákok átkarolására alkalmas csoportosításban volt. E súlyos gondoktól nyugtalanítva kereste föl Görgey február 27-én este Maklárón főparancsnokát. A lengyel Xenophon azonban a Mezőkövesdre való visszavonulás mellett döntött. A sereg tehát február 28-án délelőtt

Mezőkövesd előtt, Kmettynek Kerecsendnél utóvéd gyanánt visszahagyott hadosztálya fedezete alatt, táborba szállt anélkül, hogy Dembinszki a hadműveletek folytatására vonatkozó terveit az alvezérekkel közölte volna.

28-án Görgey újból Dembinszkinél járt. Figyelmeztetni akarta, hogy az elfoglalt állás a csata elfogadására alkalmatlan, már pedig számítani kell arra, hogy a győztes osztrák sereg rövidesen követni fogja

a magyarokat. Sejtelve valóra vált. Útközben ágyúdörgést hallott már, mire az ebédnél ülő Dembinszkihez sietett, hogy jelentse az ellenség közeledését. Együtt vágottak ki a táborba, ahol a sereget már csatarendben találták, készen az előnyomulásra. Szihalom és Mezőkövesd között ekkor már lejátszódott az a győzelmes összeütközés, amely abból támadt, hogy az utóvédszolgálatból visszatérő Kmetty-hadosztályt az üldözésre indult osztrák lovasság megtámadta és rendtelenségbe hozta, mire az Aulich-hadosztály huszársága rohamra indult az osztrák ellen, azt kemény közelharc után visszadobta, sőt három ágyút is zsákmányolt tőle. Kmettynek és Aulichnak a sereg

az általános támadás felújítására akarták kihasználni, Dembinszki azonban durva szavakkal leállította ezt a vállalkozást és a sötétség bekövetkezéséig várta az ellenség támadását, azután pedig visszarendelte a sereget a táborba. Mindenesetre csodálatos, hogy a magyar alvezérek még mindig túrték Dembinszki képtelen katonai terveit s hogy nem kötöttek útilaput a talpa alá. Az elkeseredést növelte az is, hogy Görgey több magasrangú tiszttel este újból megjelent Dembinszki előtt, szándékának kipuhatólása céljából, de az öreg lengyel valóban jobb ügyhöz méltó követe kezetességgel, nyersen elutasította a kíváncsiskodókat.

Március 1-én délben Dembinszki különös parancssal lepte meg alvezéreit: mintha nem is kellett volna számolni az ellenséggel, a sereget Mezőkövesdtől délre három-négy órajárásnyira fekvő falvakba irányította hosszabb pihentetés céljából, olyan csoportosításban, amely csak arra volt alkalmas, hogy az ellenség a magyar sereget a tiszafüredi hídtól elnyomja és a folyóba szorítsa. (Ezt a képtelen csoportosítást a *20-ik vázlat* mutatja.) Délutánra az átcsoportosítás nagy ügyel-bajjal végbe is ment, miközben Klapkának Eger-Farmosra került hadcsoportja az ellenség szemeláttára Mezőkövesdről oldalmenetet végzett s elszigetelt helyzetében a megveretés veszélyébe sodródott, mivel Görgeynek szétszórt hadosztályai nem jöhettek segítségére a feneketlen utakon.

Ezt a szörnyű intézkedést nyomban követte a megtorlás. Mikor a Mezőkövesd felé előnyomuló Windischgraetz megtudta, hogy a magyar sereg déli irányban elvonult, Wrbna hadtestét Eger-Farmoson át Poroszlóra irányította, hogy megakadályozza a magyarok hátrálását a Tisza mögé. Az osztrák hadtest utóíérté Klapkát a délutáni órákban s megtámadta, ami a visszavonulása szabadságáért jogosan aggódó Klapkát arra bírta, hogy Poroszlóra hátráljon. Az Eger-Farmos felől hallatszó ágyúdörgésre Görgey felriasztotta a Szentistvánon

levő hadosztályát és azonnal Klapka segítségére sietett. Mikor éjfélután a sáros talajon Eger-Lövöre ért, Aulichtól megtudta, hogy Klapka már Poroszlóig hátrált. Nyilvánvaló, hogy többé ő sem késlekedhetett hadtestje megmentésében, akár Dembinszki akarata ellenére is. Elszánta magát, hogy önállóan cselekszik. Ezért hadtestének Eger-Lövön egyesült hadosztályait rövid pihenő után Poroszlóra vezette tovább s egyben Guyonnak parancsot adott, hogy ugyancsak ide menetljen. Március 2-án a reggeli órákban a fővezér akarata ellenére egyesült a magyar főszereg. Itt Klapka, hadosztályparancsnokainak jelenlétében, közölte Görgeyvel azt, hogy csapatai csak akkor hajtják végre Dembinszki utasításait, ha azokat ő, vagy Görgey ellenjegyzik. Görgey nyugalomra intette az alvezéreket azzal az ígérettel, hogy majd a Tisza mögött fogják az ügyet rendezni.

Ezután még egy végső kísérletet tett, hogy Dembinszkiivel zöldágra vergődjön. Természetesen most se boldogult. Görgey két hadosztállyal Poroszlón maradt, hogy Dembinszki újabb parancsai szerint innen a délután folyamán áikeljea Tiszafüredre. Úgy látszott azonban, hogy e napon Poroszlónál még harcra kerül a sor. Az ellenség előnyomult, de mikor a magyar vezér is hasonlót tett, megállt és órák hosszán át farkaszemet nézett a magyar sereggel. Görgey a sötétség leple alatt akarta megkezdeni a hátrálást. Ekkor Dembinszkinak megint oly értelmű parancsát vette, hogy másnapig maradjon Poroszlón. A magyar tábornok a fővezér e szellemi anarchiájából csak rosszat olvashatott ki, mert értelmes ember valóban nem fejthette meg azt a mély titkot, hogy mily okból kell neki Poroszlón maradnia, mikor ez a hely a seregnek a Tisza túlsó partjáról szándékolt kifejlődésére sehogyse alkalmas, holott az ő két hadosztályát az ellenség támadása biztos vereségnek tenné ki. Az ellenség ágyúinak tüzeiben fekvő hosszú töltésen át támogatás aligha jöhetett volna. Elhatározta tehát, hogy a tisz-

füredi híd védelmét a második hadtestből rábízta a Hertelendy-hadosztályra, míg ő a maga két hadosztályát átvezeti a Tisza balpartjára. Erről az intézkedéséről Dembinszkit nyomban Írásban értesítette.

Egyben érkezettnek látta az időt, hogy a Tiszától fedett táborozás tartama alatt elintézte a Dembinszki-kérdést. A bűnlajstrom már éppen elég hosszú volt, hogy a sereg éléről eltávolítsák. Schlick elszalasztása, a kápolnai csata előtti kedvező stratégiai helyzet kihasználásának elmulasztása, a csata siralmas vezetése, a mezőkövesdi táborozás eseményei, az ezt követő és éjjeli menetbe fulladt laktáborozásai a tervszerűtlenségnek és a tehetetlenségnek oly fokát árulták el, amelyet az egyetemes magyar ügy további kockáztatása nélkül túrni nem lehetett. A magyar fegyverek becsülete is a gyors megoldást követelte. Görgey nem habozhatott tovább. A Dembinszkinak küldött értesítése így kezdődött: »A gyámoltalan tétova, amelyben altábornagy urat tegnap reggeli értekezésünk alkalmával találtam; a még utolsó percben is megmásított, ingadozó, semmi tekintetben sem szabatos diszpozíciók, melyek nekem előbb ugyan írásban, de csakhamar kétízben is újra és mindannyiszor megint változott értelemben élőszóval adattak, engem még aziránt is bizonytalanságban hagytak, hogy tartózkodási helyeül mely pontot méltóztatott választani...« Azután felsorolja Dembinszki hibáinak és mulasztásainak lajstromát, s kijelenti, hogy nem hajlandó alatta szolgálni, mert nem képes oly vezetésre bízni magát, »amelynek célszerűsége és helyes következetessége felől, fájdalom, a legszükségesebb bizonyosságok is hiányzanak előttem... A visszavonulás befejeztével minden órán kész leszek mindent, amit ezúttal teszek, egy magyar haditörvényszék előtt igazolni, esetleg a kiérdemelt büntetést önhatalmú cselekvésemért a haditörvény értelmében elvenni«. Férfias és szükséges írás volt ez a levél. Ha tovább lappang a fővezér s a csapatok között uralkodó bizalmatlanság elviselhetetlen feszült-

sége, olyan robbanásokban törhet ki, amelyek szét-dobhatják az egész magyar fősereget. Semmisé demoralizálhat annyira egy hadsereget, mint az, ha a tisztek és csapatok bizalma megrendül a vezetésben. Választani kellett a hadsereg, vagy az idegen vezér között. Hogy Görgey amaszt megmenthesse, ezt el kellett távolítani az útból.

A tábornokokból és a törztisztekből összehívott értekezlet Tiszafüreden Józsa Gyuri házában zajlott le. A kormány képviselőjében Szemere Bertalan jelent meg, mert Görgey és bajtársai még a látszatát is kerülni akarták annak, mintha a Dembinszki eltávolítására irányuló erőfeszítéseiknek kormányellenes célzatai lennének. Görgey tömör előadásában indokolta a tiszti gyűlés összehívását. Visszapillantást vett a múlt év novemberétől fogva saját hadvezetői és politikai tevékenységének legfontosabb mozzanataira. Előadta, hogy annakidején Kossuthtól teljhatalmat kért és kapott a sereg szervezésére és vezetésére, hogy alig tizenháromezer emberrel fogta fel az osztrák invázió első hullámát, hogy az elkerülhetetlen visszavonulást a kormány félreértette, elhomályosította és meggyanúsította a közvélemény előtt, hogy a pesti stratégiák folyton beavatkoztak katonai műveleteibe s ezáltal zavart és bomlást idéztek elő a sereg tisztkarában is, hogy a fővárosokat a kormány képviselőinek elnöklete alatt tartott haditanács utasítására ürítette ki, hogy a váci kiáltvány egy destruktív erjedés ellenszere volt, hogy a felvidéki hadjárat is más eredménnyel zárulhatott volna, ha nincs Dembinszki az ő képtelen bogaraival és fontoskodó titkolódzásaival, hogy a hadtápszolgálatot teljesen elhanyagolta és a zavaros operációi által meghajszolt katonaságot még éhezettette is, hogy tudatában van mai fellépése személyes veszélyének s a szubordináció ellen való vétségének, de vannak helyzetek, amikor túl kell tenni magunkat a szabályokon a haza megmentés érdekében. Indítványozta, hívják az elnököt a táborba, hogy ő szemé-

lyes tapasztalatai és élményei alapján győződjék meg Dembinszki eltávolításának szükségességéről. Sokan — beszéli el Beniczky Lajos — a katonai diktatúra kikiáltása mellett kardoskodtak. Kmetty és Klapka azonban lehűtötték a túlzó Görgey-rajongókat és hangsúlyozták az értekezleten az országgyűlés iránt való engedelmesség kötelességét. Maga Görgey is lefújta a hivatatlan korteseket és kijelentette, hogy semmiféle személyes érdek nem vezeti a Dembinszki elleni állásfoglalásában. Tudja, hogy életével játszik, ámde anynyira meg van győződve fellépése szükségességéről, hogy kész vállalni érte minden felelősséget: kész bárki alatt akármilyen alantas fokozatban is szolgálni. Hiszen annakidején Kossuth se járt el a törvények betűi értelmében, amikor a tehetetlenség és a veszély perceiben megalakította a Honvédelmi Bizottmányt. Görgey is elmondhatta azt, amit Cicero a Catilina ellen irányuló önhatalmú eljárásának indoklásában: *non servavi legem, sed iuro, quod servaverim rem publicam*.

Szemerét megdöbbsentették a tisztai értekezlet egyhangú határozatai. Még délelőtt tizenegy órakor március 3-án azt írta Kossuthnak: »Ha nem volna Görgey, belevágnék, de ő csak Téged respektálhat. Ő a főtényező ... Jöjj zaj nélkül, hozd Vettert is«. A parlamenti ember finom gyakorlati érzékével az értekezlet lefolyásából megértette, hogy a honvédseregben nincs egyetlen embere sem Dembinszkinék. A veszett fejsze nyelét csak úgy mentheti meg, ha a kormány szankciójának bélyegét üti a tisztitanács határozataira. Kétségkívül nem volt könnyű a helyzete: ha Görgeyt lázadónak tekinti s lázadó gyanánt kezeli, maga ellen bőszi az egész hadsereget. Ha elejti Dembinszkit, kockára veti a kormány tekintélyét. Ezért fenntartotta a Honvédelmi Bizottmány végső döntésének elvi lehetőségét s ideiglenesen felfüggesztette Dembinszkit s ugyancsak ideiglenesen a »főtényezőt« nevezte ki fővezérré. Mindazonáltal este hét órakor így stilizálta

meg Kossuth számára a maga előrelátásának és emberismeretének hiányát: »Unanimitas volt Dembinszki ellen«. »De megmentettem a kormány tekintélyét«. »A vég az, — írta egy másik levelében, — hogy Dembinszki nem tudta a mesterségét.«

Egyébként arról is értesítette Kossuthot, hogy eléje utazik s az élőszo közvetlenségével és részletességgel fogja tájékoztatni a tiszafüredi katonai »puccs« oknyomozásáról és eredményéről.

Az elnök meglehetősen izgatott állapotban indult el Debrecenből, hiszen Szemere már hetek óta szította benne a váci nyilatkozat óta amúgy is felgyülemlett bizalmatlanságát Görgey iránt. Fejbelövegem, — mondta Kossuth Görgeyre, — mielőtt a táborba érkezett volna. Jóllehet a nagyhortobágyi csárdában Beniczky Lajos az igazságnak megfelelő módon tájékoztatta a hadsereg hangulatáról, a Görgey ellen már hónapok óta különböző elemekből táplálkozó elfogultsága még inkább a rémületbe csapott át arra a gondolatra, hogy pretoriánus szellem kaphat lábra a hadseregben. Megérkezése után nyomban valószínű vizsgálobírói nyomozást indított a gyanúsított tábornok ellen, Szemere tudósításainak receptje szerint. A kihallgatásokból és a bizalmas tájékozódásokból kiderült, hogy Görgey ugyan vétett a fegyelem ellen, de az is kitűnt, hogy föllépése nélkül a hadsereg elvészett volna a nemzeti ügyre nézve. A Görgeyvel való személyes összejövetel aztán legalább egyelőre minden homályt eloszlatott a tiszafüredi »lázadás« értelmi szerzősége körül. Mint mindenki, most Kossuth is bizonyos tekintetben hatása alá jutott annak az átható és erőteljes akaratnak, amely Görgey lényéből kisugárzott. Bizonyára a régebbi összezördülések is elkerülhetőek lettek volna, ha Kossuth már előbb is megjelent volna Görgey táborában.

Az elnök hajlékony, finom intelligenciája most egyszerre felfogta, mekkora tévedés volt Dembinszki fővezérsége és talán megértette Görgey

téli visszavonulásának roppant katonai értékét is. Viszont a tábornok is tudatára ébredt annak, hogy a nemzeti harc nem nélkülözheti az elnök népszerűségét és csodálatos tettejét. Amikor leereszkedett a hegyek közül s látta, a számban és erkölcsi erőben megnövekedett új honvédhadtesteket, amelyeket Kossuth szervező génusza úgyszólván a semmiből teremtett néhány hónap alatt, lehetetlenségnek látszott, hogy pozitív elméjében ne revidálja a polgári hatalomról belerögződött osztrák katonatiszti nézeteket. Őszintén megbékélt Kossuthtal és szinte nyom nélkül tűntek el emlékezetéből a régi perpatvaroknak érzelmi maradványai. Viszonyuknak ez a novemberi napokra emlékeztető melegséget és őszinteséget Görgey részéről az se hűtötte le, hogy a sereg és talán a maga várakozása ellenére is, Kossuth nem adta kezébe a fővezéri hatalmat. Kossuth talán patétikusabb szavakat talált a meglelt barátság nyilvánítására, de az ő lelkében — akkor már az elméjében ápolt távoli és merész célok miatt — ez az új léggör nem érlelt oly nemesizü gyümölcsöket, mint tábornokának szívében, aki Kossuthot most újból azon a magaslaton látta, mint a múlt év szeptemberében. Vetter kineveztetése fővezérré, amelyről Görgey Kossuthtól március 7-én feltételes, 9-én pedig visszavonhatatlan formában értesült, ha talán fullánkot hagyott is jogos becsvágyaiban, egy cseppet se zavarta buzgóságában, se hadműveleti tekintetben, se érzéseiben Kossuth iránt. A két főember kiengesztelődése felhangolta a hadsereget is. Mindenki érezte, hogy jobb napok következnek. Minden fölpezsdült, megmozdult, megrázkódott. Valami delezesség rezgett át a levegőn. Egy izzó, lelkes világ köszöntött be, szélviharosan, az erőknek zajos, robajló, szilaj zsendülésével. Végre is miért ne válna be Vetter? Nem a legtisztelttebb nevek egyike-e az önvédelmi harcban? Nem állotta-e ki már a hűség próbáját? Nem bizonyította-e be hadvezéri érzékét, amikor a januári haditanácson oly lelkes szószólója lett Gör-

gey felvidéki diverziójának és a hadsereg őszpontosításának? Görgey szinte égett a vágytól, hogy most valami nagyot, valami rendkívülit, valami tündöklőt vigyen végbe, olyat, amivel Debrecen örök bizalmatlanságát egyszerűsmindekkorra eloszlathatja.

Dembinszki még lemondása előtt oly tervet készített, mely szerint a főerőnek Szolnok, egy kisebb csoportnak Tokaj felől, tüntető célzattal, kellett volna Pest felé előnyomulni. Ez éppen fordítottja volt annak a tervnek, amely Kápolnánál megfeneklett. Vetter a korábbi terv megújítását, vagyis a tüntetést Szolnok felől, a főerő támadását Miskolcra a Pestre vezető ut mentén, javasolta. Ez a terv az adott esetben annyiban volt helyes, hogy az ellenség legkisebb ellenállásának irányában érvényesült volna. Az osztrákok ugyanis Bamjanichnak március 5-én Szolnoknál aratott fényes győzelmét akarták megtorolni s ezért főerőiket Kecskemét-Cegléd-Nagykőrös területén csoportosították, következésképp az új magyar támadási irányban ellenállást nem fejthettek ki. Kossuth a terv végrehajtása előtt Görgeyt is véleményadásra szólította fel. A tábornok azt mondta, hogy mindkét terv jó lehet, mert a lényeg nem a tervben, hanem a végrehajtásban van. Mindazonáltal megcsappant reményekkel nézett az új fővezér működése elé. Kevésbé bízott egy olyan katonában akaraterejében és szilárdságában, aki nem mentesülhetett teljesen a Kossuthnak adott fonák katonai tanácsok felelősségétől, mindazonáltal esze-ágába se jutott, hogy a megbírált fiatal tábornok helyett a múlt év decemberének végén átvegye a feldunai hadtest vezetését. Amennyiben levelezéséből megállapítható, szívesebben vette volna akár Damjanich, Aulich, vagy Klapka kinevezetését, esetleg egy olyan katonai interregnumot, amelyben a hadtestparancsnokok erkölcsi és szellemi együttműködése biztosítaná a sikert. Ez a gondolat vezette Görgeyt, mikor két hadcsoport alakítását javasolta, amelynek mindegyike támadó feladattal nyomulna előre Pest felé. Az északi csoport

(2. és 7. hadtest), a maga két hadosztály többletnyi erejével Tokajon átkel a Tiszán, a déli (1. és 3. hadtest) Szolnokon át vonul északnyugat felé. Az északi csoport élén ő maga parancsol, a déli élen Damjanich áll: a két legkeményebb tábornok. Ismételten hangsúlyoznunk kell azt, hogyha valahol döntő jelentősége van a vezér egyéniségének, úgy az elsősorban a forradalmi seregnél érvényesül. Minden állandó seregnél, így a császári királyi hadseregnél is egyik hadtest, vagy zászlóalj olyan, mint a másik. A magyar seregnél a csapat minősége ellenben szorosán összeforrott a vezér egyéniségével. A magyar hadtesteket nem a katonai szabályzatok, hanem vezérek nevelték. A magyar vezérek hadműveleteit nem a rendszerbe foglalt stratégiai és taktikai merev előírások irányították, hanem a józan megfontolással párosult fiatal hév és bátorság. A magyar csapatok magatartását gyakran a vezérek személyes magatartása döntötte el a csatatéren. Görgey személye a friss és kombinált meneteket, az ötletes manővert, Damjaniché a vasöklöt jelentette. Mindkét vezér hadteste fegyelmeről volt híres. Görgey mellett a megbízható Aulich, Damjanich mellett a szellemes Klapka a képzelhető legjobb helyzetet teremthették volna lélektani szempontból. Görgey tervének végrehajtása esetén Damjanich feladata az ellenség lekötése, Görgeyé az osztrák hadállások megkerülése.

A két hadcsoport megalakulása már valóban krikistályosodóban volt. Klapka hadteste Tiszafüred környékéről március 3-án Szolnok felé vonult s Görgey a Tiszán való átkelésre készült Füred körül, amikor Vetter mégis Dembinszki tervének végrehajtását határozta el. Ezt Görgey csak a kormány székhelyén, Debrecenben tudta meg, ahová azért utazott és töltött el félnapot, hogy az új fővezér intencióit megismerhesse. Ez alkalommal díszítette fel az elnök őt is a II. osztályú katonai érdemrenddel, amely nemcsak hivatalos elismerése volt Görgey téli hadjárata ered-

ményeinek, hanem fátyolborítás azokra a kölcsönös félreértésekre, amelyek hónapokon keresztül gátolták a politikai és katonai együttműködést. Vetteren és Kossuthon kívül úgyszólván senkivel sem érintkezett e rövid órák alatt Debrecenben. Sejtelve sem volt róla, hogy a váci kiáltványnak nagy parlamenti pártja van a csonka országgyűlésen, legfeljebb amit Kossuth-tól tudott, az csak annyi volt, hogy »egy törpe minoritás a mindenáron való béke propagandájával ármánykodik« a nemzeti védelem kormánya ellen. Vetter utasította Görgeyt, hogy a 2. hadtestet haladéktalanul indítsa el dél felé, míg a 7-ik hadtest a Tisza gyors áradására való tekintettel, Görgey javaslatának megfelelően, Tokajra vonuljon, hogy innen megkezdje a tüntetést Pest irányában. A 7-ik hadtest Egyek felé március 9-én elindult. Görgey haderejének tagozódása a tiszafüredi táborozás alatt átalakult: Guyon Komáromba távozott, mint kiszemelt várparancsnok, hadosztályát Görgey felosztatta s a többi három között osztotta el. Aulich tábornok lett és egyben a 2-ik hadtest parancsnoka. A 7-ik hadtest így a Gáspár-, Kmetty- és Pöltenberg-hadosztályokra és a Simonhadoszlopra tagozódott s idetartozott még a tiszafüredi hidfő őrsége is. (Két és fél zászlóalj.)

Görgey a Tisza balpartján húzódó feneketlen dűlőutakon, Egyeken, Tiszabogláron, Büdszentmihályon Tokajra és innen Miskolcra „oly meglepő gyorsasággal vonult előre, hogy az utóbbi várost már március 16-án elérte, jóllehet úgy a Tiszán, mint a Hernádon hidat kellett veretnie. A hadtest kikülönítések által gyengült. Rakamazról nyolc lovas-századot küldött a főerő megerősítésére, Tokajnál a híd őrzésére egy zászlóaljat hagyott hátra, Miskolcnál pedig Beniczky Lajos alatt egy kisebb különítményt hasított ki.

Görgey e rohanásszerű hadműveletével szemben a Vetter-vezette főcsoport csak lassan cammogott előre Cibakháza felé, hogy itt a Tiszán átkeljen. Görgey már Miskolcon állt, mikor Vetter még Cibakháza

veszteget. Az átkelést a főcsoport itt március 18-án kezdte meg, a következő napon Nagykőrös felé nyomult, de a várostól tizenöt kilométernyire megállott, mert a befutott hírek szerint az egész osztrák hadsereggel juthatott szembe. Valóban Windischgraetz haderejének harmincöt zászlóalját, ötvenkét lovas-századát és százötvenhat ágyúját itt összpontosította s így Vetter csoportjával szemben határozott fölénybe

került. Vetter — alvezéreinek tanácsára — félbeszakította az előnyomulást és március 21-én éjszaka visszavonult a Tisza balpartjára, holott ugyanekkor Görgey már Mezőkövesdig érkezett el. Március 20-án ezt jelentí a fővezérnek: »A hadtestparancsnokság szándéka: a Hevesen álló ellenséget ha lehet elfogni, vagy pedig elterelni s azután Hatvannak Pest felé előnyomulni.« Ugyanez nap ezt írja Kossuthnak: »Mélytőzassék figyelmeztetni a fővezér urat, hogy futárjai igen rosszul utasítatnak útra. 17-én indult el egy

kurírja Cibakházáról Tokajra, mikor én aznap már Miskolcon voltam s így ő utánam ballagván, csak ma kaptam meg Vetter fővezér úrtól azon rendeletet, hogy megragadjam az offenzívát Pest felé. Eszerint Vetter fővezér úr azon véleményben van, hogy én Tokajon bevárom parancsolatját. Ezt csak nem lehet, ha csak a régi Zopf-Kriegsrat-féle eljárást egészen magunkévá tenni nem akarjuk.« Március 21-én Dormándról ezt írja: »Én azon hiszemben, hogy a nagy armádia odalent mindenáron támadólag lépjen fel, előrenyomultam egészen idáig, feltett szándékom lévén, Hevesről Árokszállásnak, Gyöngyösnek, Vácra nyomulni, amint az én köztem, meg Damjanich bajtársam között ki volt csinálva... Én vágyom a csata után«. Március 22-én Görgey tüntető előnyomulás már meghozta a várt eredményt, amit azonban Vetter nem bírt kihasználni. Görgey útjában kezdetben csak Ramberg hadosztálya állott, amely Görgey közeledésére nyugati irányban tért ki. Március 19-én Windischgraetz már Jászberénybe irányította a Wrbna-hadtest egy gyalogosztályát, a következő napon Schlick egész hadtestjét is, eképpen Görgey ellen Hatvan környékén az osztrák vezetés huszonnyolc zászlóalját, harmincnégy lovaszázadot és százhuszonhárom ágyút öszpontosított, vagyis tizenkét zászlóaljjal/ tizenhat lovas-századdal és hatvan ágyúval többet, mint amennyit Görgey hadereje képviselt. Itt volt az ideje annak, hogy a magyar főcsoport támadásba menjen át. Ehelyett azonban a Tisza balpartján vonult vissza.

Az imént vázolt hadművelet sikere — mint látjuk — nem a haditerven, hanem a végrehajtáson múlt. Görgey a maga előnyomulásával magáravonta a túlerőt.. Ezt a hatást azonban Vetter nem várta meg. Tulkorán tört elő Cibakházáról Nagykőrös felé. Ezért vissza kellett fordulnia. Ennek dacára Görgey lendületes hadművelete a kápolnai csata óta hátrányos magyar helyzetet egy csapásra kedvezőre fordította. Hadtestjének az osztrákok oldalában való megjelenésére

Windischgraetz lemondott a kezdeményezésről. Március közepén még a támadás gondolatával foglalkozott. Vezérkara azon gondolkodott, hogy Szolnok és a Körös torkolata között átkel a Tiszán és Debrecen irányában nyomul előre. Most azonban, amikor Görgey Mezőkövesden állott, az osztrák hadsereg védekezésre szorult. Meg kellett kezdenie főerejének eltolását észak felé. (Lásd a 22-ik vázlatot.)

Az osztrák fővezér március 23-án azt írta Schlicknek, hogy az új átcsoportosítás célja elejét venni Komárom ostroma megzavarásának, mert most ez a legfontosabb. Görgey valóban nagy mestere volt a manővernek: egy gyors mozdulattal, anélkül, hogy csatát vívott volna, a helyzet urává vált. Az ellenség, amely eddig szemét Debrecenre függesztette, most aggodalommal pislogott vissza Komárom felé. A Görgey által teremtett kedvező helyzetet Vetter arra iparkodott kihasználni, hogy seregének Cibakházánál hadászati kudarcral végződött partváltoztaíását megismételje több sikerrel Tiszafürednél. Arra szánta el magát, hogy a sereg zömét Görgeynek a Tárna mentére vonuló hadteste után vezeti, ezután hozzá fog a Pest felé már kétizben is (Kápolnánál és Nagykőrösnél) megrekedt támadó hadműveletek felélesztésének. Március 26-ika és 28-ika között megint átkelt a Tiszán. Mikor ez megtörtént, a magyar sereg zöme, illetve mind a négy hadtestje a Tisza jobbpartján eljutott abba a csoportosításba, amelyből a döntő hadjáratot megkezdhetette.

A Vetter-féle hadműveletek huza-vonája, vagy megszakadása nagyon kihozta sodrából Görgeyt. Különben is gyanakvásra, sötétlátásra hajló lelkülete megriadt attól az eshetőségtől, hogy megisméltödhetik a Dembinszki-epizód s vele a hadsereg újabb válsága. A Kossuthoz való viszonya lehetővé tette, hogy teljes nyíltsággal tárja fel aggodalmait a Vetter-féle hadvezetés nyilvánvaló eredménytelensége ellen az elnökhöz írt leveleiben. Ez alkalommal Kossuth az, aki

kettejük közül inkább megóvta hidegvérét és tárgyilagosságát. Igaz, hogy Vetter fővezérsége is az ő felelősségét nyomta. »Ein zweideutiger Mensch«, mondta Görgey főparancsnokáról, bár a személyi ambícióktól is éppoly tiszta lenne, mint ő, Damjanich,

vagy Klapka. Görgey mint minden igazi ösztönember idegeiben érezte azt a pszichológiai mozzanatot, amelyet nem szabad kihasználtnak hagyni, azt tudniillik, amiről Napóleon azt mondta, hogy akkor kell csatát vívni, amikor a vezér a markában érzi a szerencse üstökét. Amikor ezeket a türelmetlenségtől és kétségtől égő leveleket Debrecenbe Írogatta, még nem tudta, hogy a Nagykörsnél megtorpant offenzíváért nem is annyira Vetter felelős, mint Damjanich, akit ő látatlanul is oly nagyra tartott s akivel március óta oly szívélyes hangú levelezést folytatott. Jogos ambíciója még inkább felserkent a Vetter-féle kísérletek

Nagy emberek indokolt becsvágyak nélkül nem törhetnek nagy célok felé. Az erkölcsi fegyelemnek az a formája, amely Deák Ferenc, vagy Washington egyéniségének és közéleti szereplésének annyira antik zománcot adott, nem föltétlen velejárója a politikai, vagy katonai rendkívüliségnek. Az a fundamentális értékű adat, amely a történelmi nagyságnak — mondhatni — természetes alkatrésze, kivált olyan helyzetekben, amelyek ez értéktudat kifejlődésének gátat vehetnek, kell, hogy ösztökélő és termékenyítő becsvágyakban rügyezzen ki. Megecsik, hogy az önérték tudata megtéveszti az embert és olyasmire is sarkalja, hogy jogosulatlan hatásköröket küzdjön ki magának. A törtető akaratot éppen az különbözteti meg a nagy egyéniség elementáris becsvágyától, hogy érvényesülésének alapja pusztán a maga értékének aránytalan túlméretezése, következőleg se erkölcsi, se tárgyi jogcímmel nem rendelkezik, hogy a helyzetekből és a tényekből képződött akadályokon erőszakosan is *éX-gázoljon*. De ha Görgey, akinek fiatal éveiben a szerénysége az élhetetlenséggel volt határos, most össze-mérte magát, a maga kötelességtudását, teljesítményét, szellemi és erkölcsi képességeit, akár Dembinszkiével, akár Vetterével, akár a debreceni kormány bármelyik szoba-stratégájával, több, mint elegendő tárgyi alappal bírt arra, hogy magát az egyedül lehetséges fővezérnek tartsa.

Az ilyen ambíció nem hiba, még kevésbé vétek. Aki a honmentés aktív munkájában nélkülözhetetlennek tartja magát, különösen a versenytársaival való összehasonlítás viszonyában és ha ezt a viszonyt a hadsereg közvéleményének egyhangú akarata is szentesíti, az kétségkívül egy magasabbrendű kötelesség elmulasztásának hibájába tévedne, ha a dolgok kifejlődésével szemben passzivitásra ítélné magát, vagy sztoikusán viselkedne. Ugyanilyen magasfoku kötelességtudat és hivatásérzet hatotta át Kossuthot is, amikor a múlt év szeptembe-

rében kezébe ragadta a gyepplőt. Görgeynek látszólag annyira megváltozott magaviselete Vetter háromhetes fővezérsége alatt, ebben az értéktudatban találja természetes magyarázatát. Így a Kossuthtal való viszony, a Debrecennel való meleg és konciliáns levelezés, a Vetter ellen emelt vádjai és gyanúsításai, nem különben a debreceni békepárttal való plátói viszonya, amelyet különben is csupán Kossuth, vagy legfeljebb Szemere előadásai alapján ismert. Nem sejtette, hogy amikor a nyaktilót szánja a békepártnak, valójában saját pártfeleinek megsemmisítésére tör. Lelki állapotának ez a fázisa csak azok előtt látszik homályosnak, vagy kétértelműnek, akik nem tudják, hogy a Kossuth által eláztatott békepárt Görgey előtt oly színben tűnhetett fel, mintha az mindenáron, hódolat és megalázkodás árán is, a békét sürgetné.

Vetter parancsainak, illetve terveinek kitudakolási céljából Görgey március 26-án Tiszafüredre ment, ahol együtt találta a fővezért a többi hadtestparancsnokokkal. Ez alkalommal találkozott először Damjanich tábornokkal, a népszerű és diadalkoszoruzta hőssel, talán az egyedülveivel, akinek a hadseregben való tekintélye az övével mérkőzhetett. Damjanich egyenes, nyersmodoru katona volt, igazi General-Vorwarts, amolyan Blücher-féle egyéniség, török-szakad ember, akire bátran lehetett áthárítani a leghyaktörőbb hadi vállalkozásokat is. Csapata, a magyar szabadságharc gárdahadtestje, az erkölcsi és katonai érték legmagasabb színvonalán állott. A 3-ik és 9-ik zászlóalj lendülete magával sodorta a hadtest többi elemét is. Majd látni fogjuk, hogy ez a hadtest viseli a tavaszi hadjárat legsúlyosabb terhét és hogy vitézsége és állhatatossága a legnehezebb tűzpróbákat is ki fogja állani. Damjanich magassága — legkedveltebb zászlóalja egyik tisztjének elbeszélése szerint — meghaladta az egy ölet, s minden tagja kellő arányban állott egymással. »Ha magunk elé képzeljük, amint nagy pej paripáján csendesen ül, hátán fehér köpönyegével,

oldalán lapos fringiájával, öklét szokása szerint csípőjére támasztva, s merőn nézve a csata fejleményeibe: előttünk áll az impozáns alak, melyhez csak a mithosz menyköveket szóró Juppitere hasonló s amelyről a hadseregben azt tartották, hogy hozzá hasonló daliás alakot soha életükben nem láttak«. A délvidéki harcok nagy hőségnek természetében azonban sok vadság volt és barbárság. Ha haragja fellobbant valaki ellen, kímeletlenségig durva tudott lenni. »Kövessen el Vetter csak egy hibát, — mondta Vukovicsnak —, ő azonnal főbelöveti«. De akármilyen nemes ércből öntött egyéniség volt is Damjanich, Görgey nyugodt fölénye előtt éppúgy meghódolt, mint a többi alvezérek. Hogy Görgey megkülönböztetett figyelemmel bánt vele, sajnos, oly rövidreszabott együttműködésük folyamán, hogy inkább, mint bárkit, respektált, az csak következménye volt Damjanich föltétlen parancsnoki megbízhatóságának, annak az erélynek és bátorságnak, amelyet ez a vezér tanúsított a hadviselés legválságosabb szakaszaiban is. Egyáltalán Görgey finom emberismerete képessé tette rá, hogy minden határozott rajzolatú egyéniséggel megtalálja az érintkezés és a bánásmód megfelelő formáját. Másképp viselkedett Damjanich-csal szemben, máskép Aulich és Klapka iránt.

Aulich túlhaladt már élte delén, amikor a régi hadseregben élvezett tekintélyét és kiváló elméjét tartaléktalanul odakölcsönözte a magyar ügynek. Mint a Sándor-gyalogezred alezredese, esküjéhez és kötelességéhez való férfias ragaszkodásával döntő szolgálatot tett a magyar gondolatnak a déli táborban, amikor ott megindult a politikai oszlás. Példája a császári tisztek egy részére rangjánál, tekintélyénél és befolyásánál fogva határozottan mérvadó volt. Jellemének és elméjének nyugodt összhangjánál fogva nem igen volt párja abban a hadseregben, amelyhez 1848-ig tartozott. Emellett — mint akkor mondták — »erényes polgár is volt«. A hadseregben neki nem akadt se irigye, se ellensége, alatta mindenki szívesen szol-

galt. Vukovics szerint Görgeyt bátorsága és lángelméje miatt nagyon kedvelte s természetes fővezérnek állította a magyar hadseregben. Akármennyire elismerte azonban tábornokának felsőbbtségét, a legkevésbé se vett részt azokban a forrongásokban és gyülekezetekben, amelyek akár Görgey mellözése, akár helytelen kormányintézkedések következtében napirenden voltak a 7-ik hadtestben. »Ich diene die Sache, nicht die Formen«, — mondta azoknak, akik ezeknek a tisztai korteskedéseknek és hadakozásoknak értelmi szerzői voltak.

Egészen más fából faragott személyiség volt Klapka, akkor a magyar ügy legfiatalabb tábornoka. Bayer után a szabadságharc vezérkarának legkiválóbb elméleti hadásza volt, megáldva tevékeny, finom gazdag képzelőerővel. Lényének alapelve azonban a puhaság volt és a határozatlanság. Bizonyos tekintetben igazságot kell adnunk egyik szenvedélyes bírálójának abban a megállapításában, hogy sohase tudott a maga tanácsán indulni s mindig annak adott igazat, aki vele utoljára beszélt. Az egész korszakban folyton ingadozott Görgey és Kossuth között, ami különben gyakran megtörténik olyan embereknel, akik felismerik mindkét pártnál a tárgyi igazságot s egyikhez se tudják rögzíteni magukat. Mint-hogy képzelete nagy túlsúlyban volt akarateroje felett, Klapkánál gyakran találkozunk vakító fölgerjedésekkel és hirtelen elcsuklásokkal. Vezérkari főnöke, Szillányi, azt mondta róla, hogy mint hadvezérnek csak egy hibáját lehet bűnül felróni, azt, hogy még igen fiatal volt s ezért »sok ábránddal bírt...« »Belső tüze sokszor erővel ragadta őt el; lelkülete mintegy kiszabadulva, nem lehetett azt többé fékezni, hanem magával vitte cél nélkül a határtalan térben; innen magyarázható mindig ingadozó, mindig változó eszemenete ... Ki azonban őt ismerte, tárgyát és alap gondolatát megértette, a változatok nélkül, az bámulhatta csak hatalmas lelkét, gyors, világos katonai

éleslátását és mély hadászati ismereteit«. Görgey emberismeretének csakbecsületére válik, hogy Bayer után senkivel se vitatta meg oly körülményesen és alaposan haditerveit, mint Klapkával, bár azt is tudta, hogy a végrehajtásnál mindig a sarkára kellett lépnie. Ha ezekkel a férfiakkal való viszonya nem is nyújtotta a közvetlenség és a felsőbbség ama művészi attitűdjét, amely például Napoleon és marsalljai között uralkodott, azért Görgey különösen értett hozzá, hogy ezeket a tábornokokat az egyéniségüknek megfelelő posztokon alkalmazza.

Itt a tiszafüredi táborban találkozott Görgey először a magyar ügy egyik legrokonszenvesebb és leghetesebb leventéjével, a szabadságharc Bayard lovagjával, az ifjú Leiningen-Westerburg Károly gróffal, aki akkor dandárparancsnok volt a 3-ik hadtestben. Miképpen Damjanichot, őt is a magyar hitves kötötte a letett eskün kívül a magyar ügühöz. S itt csírázott ki Görgey és Leiningen között ama szép és megható férfibarátságok egyike, amely jó csillag gyanánt kísérte végig Görgey pályáját a bukásig. A magyar hadsereg két legjobb csoportja, a 3-ik és 7-ik hadtest, szintén a füredi táborban találkozott össze, ahol viharos lelkesedéssel ünnepelték egymás dicsőségét és a holnap reménységét. Még Füred előtt, Egerben vált meg hosszabb időre Görgey a feleségétől is, aki Liptószentmiklóstól fogva a táborban tartózkodott. Adél asszonyt Párádra küldte, ahol a napok egyhangúságát és unalmát a fogoly osztrák tiszték társaságában whistezéssel ütötte el. Maga Görgey a Vetterrel való tanácskozás után nyomban visszatért hadtestéhez Gyöngyösre. Itt kapta meg Klapkának március 28-án kelt levelét arról, hogy Vetter megbetegedett és hogy ő (Klapka) Kossuth megbízásából vezérkari főnöki minőségben a hátullevő hadtesteket a gyöngyösi országúton Görgey mögé irányította. Végre március 31-én, mikor a sereg a 23-ik vázlatban feltüntetett helyzetbe jutott, Kossuth Gör-

geyt Egerbe rendelte és megbízta, a hadsereg ideiglenes főparancsnokságával. A sereg hadműveletei most már, közel kéthónapi ingadozás után, erős ütemben megindultak. A diadalmas tavaszi hadjárattal a szabadságharcnak új fejezete kezdődött.

VIII. FEJEZET

Isaszeg — Görgey fővezéri szerepe az áprilisi hadjáratban — Új haditerv Gödöllőn — Kossuth és Görgey politikai tanácskozása a királyi kastélyban — Vác és Nagysalló — A detronizáció hatása a hadseregben — Ludvigh jelentése — A 7. hadtest forrongása — Egy katonai puccs tervei — Bécsbe, Budára vagy Debrecenbe?

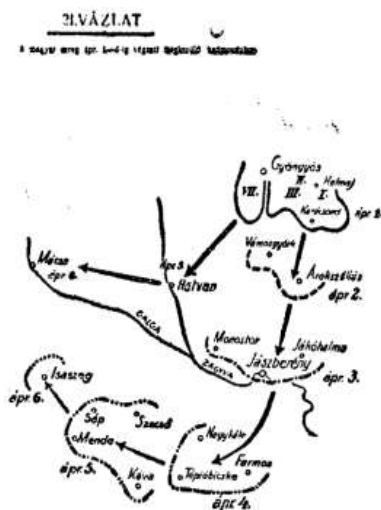
Az ideiglenes magyar főparancsnok éles szeme látta, vezéri ösztöne megérezte, hogy a vele szemben széles vonalban, Vác és Szolnok között álló ellenséges csoportok a következő napokban Gödöllő környékén fognak összetorlódni és itt akarják kivédeni, a defenzívára alkalmas erdős hegyvidéken az ő előtörését Pest felé. Ezért az április 1-én kiadott intézkedés Gödöllőnek csupán a 7-ik hadtestet irányította, hogy az ellenséget arcban lekösse, míg a másik három hadtest Jászberényben és Tápióbitskén át tervezett nagy megkerülő mozdulattal Isaszegre, a Gödöllőnél biztosra vett ellenséges állás oldalába kapott irányítást. Április 6-án mind a három hadtestnek Isaszeget kellett elérnie. Ez az intézkedés Görgey hadvezetői képességének egyik legnagyobb bizonyítéka. Bár a magyar seregnek két csoportra való osztása mindkettőt a külön való megveretés veszélyének tette ki, Görgey mégis vállalta a kockázatot, mert megérezte, hogy ellenfele a következő napok alatt milyen hadműveleteket fog határozni. Mintha április 1-én Gyöngyösön már tudta volna, hogy néhány nap

múlva Isaszegen döntő csatára kerül a sor. Így is történt. A magyar hadsereg e gyönyörű megkerülő hadműveletét április 1-től 6-ig, a 24-ik vázlat mutatja.

Az osztrákok egyidejű hadmozdulatai Görgeyt nem akadályozták meg a terv végrehajtásában. Mióta a 7-ik hadtest Mezőkövesd vidékén felbukkant, az osztrákok állandó bizonytalanságban éltek. Windischgraetz ugyan átcsoportosította haderőit Gödöllő felé, de végleges elhatározásra jutni nem tudott. Fedezni akarta Pestet is, féltette Komáromot is. Attól tartott, hogy a magyar sereg az Ipoly-völgyön át Komáromnak vesz irányt. Végül is nagyarányú erőszakos földerítést rendelt el, hogy »az ellenséget erejének fölfejlődésére és talán szándékának nyilvánítására« kényszerítse. Schlick hadteste kapott parancsot, hogy ezt a felderítést végrehajtsa. E célból április 2-án Hatvanra, 3-án Gyöngyösre kellett előnyomulnia. Jellacsics hadtestének viszont a Tisza mentéről Gödöllő irányát kellett csatlakoznia. A szembenálló két vezér hadmozdulataiból két ütközet fejlődött.

Schlick hadtestének elővéde április 1-én megszállotta Hatvant, ahonnan a magyar előcsapatok Hortra mentek vissza. A következő napon Schlick folytatta menetét Hortra, ahol a 7-ik hadtest két hadosztályára (Gáspár és Pöltenberg) bukkant s azokat megtámadta. Magyar részen az ütközetet Gáspár ezredes vezette, aki Simon hadoszlopának egyik dandárát a csataterre rendelte. Ugyanekkor a déli irányban a 3-ik hadtest egyik dandárja is (Cillich) a csataterre sietett a főcsoportból. Gáspár Görgey ama parancsára, hogy az ellenséget vesse vissza, támadásba ment át és Schlick hadtestét Hatvanon túl visszadobta. A vereség hatása alatt Schlick Gödöllőig hátrált, Windischgraetz pedig, ki most biztosra vette, hogy a magyar seregnek Komárom a célja, Csorichnak Vácon levő hadosztályát Gödöllőre vont, a horvát bánnak pedig megparancsolta, hogy erőltetett marsban siessen Gödöllő felé.

E parancs alapján Jellacsics főereje április 3-án Tápióbecskéig menetelt. A hatvani összeütkezés jó auspiciumokat sejtetett. »Itt most minden a legjobb kerékvágásban van, — írta Kossuth a főhadiszállásról a Honvédelmi Bizottmánynak április 3-án este —, minden kerék gyönyörűen összevág, mint a jó óramű, míg a megkezdett felvonás le nem jár játszatik... És tudja a tisztelt Bizottmány, mi ezen jó egybevágás harmóniájának kulcsa? Az: hogy Görgey a legtisztább indulatú hazafi. Kiben a haza tökéletesen bizhatik, ki nemcsak nem irigylí senkinek a

dicsőségét, hanem örömet nyújt a dicsőségre máának alkalmat, hatóságát ismeri s gyakorolja teljes mértékben, de nem affektál superioritást s ellenvetés nélkül elfogadja, ami jó. A mostani operáció terve Klapkáié, megkérdetett — s elfogadtatott. Cillich detasirozása Damjanich érdeme, mert tért kapott az önálló működésre, mert Görgey ennyit mondott neki: terved helyeslem, tudod mi a cél, vigyázz és segítsd Gáspár balszárnyát. A csata alatt pedig Görgeyt Gyohgyösön a hideg kilelte, hogy két órányira a nyolc qíra folytán tartott irtózatós ágyútüztől, nem mehetett az ütközetbe; kérték, ne tegyen magán erőszakot, men-

jen, de ő azt felelé, mit előbbi estén is mondott: Gáspár derék ember s még nem volt alkalma tízezer főnyi sereggel csatát önállóan vezényelni, mutassa meg, mit tud, érdemeljen ki magának egy tábornokságot, ha bajba jönne, közel vagyunk, majd kivágjuk«.

Klapka a hatvani siker hírére azt javasolta a főtábornoknak, hogy a megkerülő hadcsoport álljon meg és a Hatvan-Gödöllő irányában esetleg szükséges beavatkozásra készüljön fel. Görgey azonban az átkarolás folytatása mellett döntött. Csak a 7-ik hadtestet utasította, hogy az ellenség tulerős támadása elöl, harcolva, Tárna mentére hátráljon. A megkerülés tervszerűen folytatódott. Április 3-án Görgey jelentést kapott arról, hogy az osztrákok a Tiszavonalat elhagyták, mire Asbóthnak Törökszentmiklóson álló gyenge hadosztályát utasította, hogy kövesse az ellenséget a Pest-Szolnok vasútvonal mentén. Április 4-én az átkaroló csoport élén haladó Klapka Jellacsicsnak Tápióbicskére jutott utóvédét (egy gyalog- és egy lovasdandár) megtámadta. A harc kezdeti sikere után a magyar hadtest hátrányára fordult, mire a csataterre siető Görgey az időközben felvonuló Damjanich hadtestét dobta harcba. Ez aztán a küzdelmet eldöntötte a magyar fegyverek javára. A tápióbicskei ütközet alkalmas volt arra, hogy az osztrák vezérkar figyelmét a megkerülő magyar csoportra irányítsa. Görgey tartott is attól, hogy hadmozdulata tudomására jutott az ellenségnek. Mindamellett kitarított eredeti elgondolása mellett. Windischgraetz most valóban óvatossá vált. Eddig csak attól tartott, hogy a magyar sereg észak felől megkerülheti: ezt a veszélyt Hatvanra tervezett támadással akarta megelőzni. A tápióbicskei ütközet után azonban már azzal is számolt, hogy a megkerülés dél felől is megtörténhetik. Ezért haderőit Gödöllő környékén összpontosította, hogy innen Pestet fedezze, a Csorich-hadosztályt pedig visszarendelte Vácra, hogy a komáromi irányt is fedezhesse.

Görgey április 5-én utasította az időközben tábornokká kinevezett Gáspárt, hogy másnap a Galga-patak vonalán túl fekvő Bagót mindenáron foglalja el. A parancs e szavakkal végződött: »Csak bátran előre«. Ezt követte a főserregnek szóló világos és rövid intézkedés, amely szerint április 6-án Damjan/ch hadtestének a Királyerdőn át »a legszigorúbb elővigyázatosági rendszabályok megtartása mellett« Isaszegre, Klapkának ettől délre Sápon át a hegyháton ugyancsak Isaszegre és Aulichnak tartaléki viszonyban a 3-ik hadtest mögé, egyelőre Dányra kell előnyomulnia. »A hadtestek — úgymond Görgey parancsa — a lehető legszigorúbb összeköttetést tartsák, egymást figyelmeztessék és támogassák«. Nyilván Görgey még Isaszeg előtt számított az összecsapásra, de valószínűbbnek vélte, hogy az ellenség a Rákos-patak mögött, azaz Isaszegen túl fogadja el a csatát. Az a körülmény azonban, hogy az osztrákok isaszegi csoportja a keletre elterülő Királyerdő keleti szegélyén több dandárt hagyott hátra, amelyekre Klapka és Damjanich rábukkantak, a döntő küzdelmet hamarabb robbantotta ki. Ebből támadt az a nagyarányú viaskodás, amelyet a szabadságharc története az isaszegi diadal néven ismer, s amelyben a magyar fegyverek döntő győzelmét túlnyomóan Görgey személyes beavatkozásának kell tulajdonítanunk. A csata első időszakának Görgey távollétében vívott ütközetei ugyanis a magyar hadakra nézve kedvezőtlen fordulatot vettek. A válság tetőpontján jelent meg Görgey a csataterén, villámgyorsan áttekintette a helyzetet, nyomban erős kézzel átvette a vezetést és a fenyegető vereséget győzelemmé változtatta át. A harc lefolyását nagy vonásokban azért ismertetjük, hogy Görgey vezéri tevékenységének főbb momentumait megértessük.

Görgey április 6-ának délelőttjét Kókán, a megkerülő csoport hátában fekvő központi helyen töltötte, ahonnan a csataterre csak délután három órakor indult el. Eddig az időpontig a fejlemények a következők

voltak: Klapka és Damjanich hadtestjei Sáp és Kóka elhagyása után, délután félegy órakor a Királyerdő keleti szegélyén védekező osztrák dandárok ellen a Tápió-patak mindkét partját övező halmokon harchoz fejlődtek és az osztrákokat rövid küzdelem után visszadobták s üldözés közben az ellenség által felgyújtott erdőség nyugati pereméig hatoltak. Innen Klapka hadtestének egyik, elszigetelten előretörő dandára Isaszegre hatolt, ahonnan az osztrák túlerő ellentámadása kivetette. A rendetlenül hátráló dandár magával ragadta Klapka egy másik brigádját is, mire az elbátortalanodott Klapka elrendelte a visszavonulást, jöllehet négy dandára közül három még egyáltalán nem vett részt a harcban. Damjanich, ki időközben hadtestét Isaszegtől északkeletre állította föl, a balsiker láttára Kiss Pál dandárát Klapka támogatására küldte előre a Szentgyörgymajoron át. Egyben értesítette a Dányban tartózkodó Aulich-hadtestet is, hogy fejlődjék fel a csataterre, ő maga a Rákos-patakon át, Isaszegtől északra akart előtörni, hogy Klapkán ezzel is segítsen. Ekkor még nem sejtette, hogy ezt a szándékát Gödöllő irányában elrendelt osztrák oldaltámadás fogja megakadályozni. Bízott abban is, hogy rövidesen Gáspár hadteste is beavatkozik a harcba. De ennek éppen ellenkezője következett be. Gáspár ugyanis Bagnak megparancsolt megszállása után zömével itt és Aszódon megállott s csupán Kmetty hadosztályát küldte előre Gödöllő felé, amely a Besenyőtől északkeletre fekvő magaslatokig hatolt, ahol az osztrákok útját állották. Az osztrák vezérkar, mely ekkor már tudatára ébredt annak, hogy a magyar támadás Isaszeg irányában történik s így Gödöllő felé csak kisebb magyar egységek nyomulnak elő, tartalékhadosztályát Isaszeg irányában vetette harcba. Ez a hadosztály ütközött most Damjanich hadtestének oldalába. A délután három óra felé kifejlődött harc-téri helyzet a magyar fegyverekre nézve aggályossá vált. A balszárny (Klapka) visszavonulóban, a közép

(Damjanich) elszigetelt helyzetben, előtte és jobboldalában túlerős ellenséggel, a jobbszárny (Gáspár) teljes tétlenségben. A kezdeményezés az osztrákok kezébe csúszott át.

A Kókán tartózkodó Görgey a különös légköri viszonyok miatt nem hallotta az ágyúdörgést. Láta ugyan a lángoló Királyerdő füstjét, de — minthogy jelentést nem kapott — azt kellett hinnie, hogy az osztrákok az erdő felgyújtásával fedezik visszavonulásukat. Csak délután három órakor értesült előreküldött huszárijaitól az Isaszegnél dülő csatáról és annak

kedvezőtlen fordulatáról. E jelentésre a Dányban levő Aulichnak parancsot adott, hogy nyomuljon elő Isaszeg felé, ő maga pedig a csataterre vágatott. Délután négy órakor ért a Királyerdő keleti szegélyére, ahol nagy megkönnyebbülésére, Aulich zászlóaljait látta maga előtt menetelni. Aulichot ugyanis Damjanich értesítése alapján a Dányban levő Bayer már korábban elindította a csataterre. A Királyerdő keleti szegélyén ugyanekkor Gáspár hadtestétől vágóban jött huszártiszt Görgeynek azt a szóbeli jelentést hozta,

hogy 7-ik hadtest Gödöllő felé nyomul előre. Ezt a jelentés, hogy az osztrákok a Galga vonalát feladták, megnyugvással vette tudomásul, mert azt következtette, hogy Gáspár csapatai a legrövidebb idő alatt beavatkoznak a harcba. A jelentést hozó huszártiszt bizonyára lovagolt két órát, ameddig a Galga mellől a fő-tábornokhoz ért. E két óra alatt az »előnyomuló« Gáspár hadtestnek Bessenyő közelébe kellett érnie. Tudjuk, hogy a huszártiszt híre nem felelt meg a valóságnak. Görgeynek azonban semmi oka sem volt arra a feltevésre, hogy a hatvani ütközet vezetésénél oly pompásan bevált Gáspártól érkezett e jelentés valódiságában és pontosságában kételkedjék. Ezért az agyában hirtelen megvilágosodott nagyvonalú csata-taktikájában bizton számított Gáspár beavatkozására. Hiszen e terv világosan körvonalazta a magyar sereg két nagy csoportjának feladatát. Klapka és Damjanich hadtestjeinek, amelyek nyilván az osztrák főerőt vonták magukra, azt a feladatot szánta, hogy Aulich hadtestével együtt támadásba menjenek át, hogy felsodorják délről az osztrák hadállást és az így Gödöllő felé szorított osztrákokat Gáspár hadtestének karjaiba dobják. E terv végrehajtására Aulich hadteste két részre oszlott. Fele a Szentgyörgymajoron át Klapka támogatására sietett, másik fele pedig Damjanich felé vett irányt. Görgey maga először Klapkát kereste fel, hogy vele személyesen közölje taktikai feladatát. A déli szárny felé vezető útjában azonban kellemetlen meglepetésben volt része. Alig hagyta el Aulichot, mikor Klapka visszaözlő csapataira bukkant. Ezeket kemény, dorgáló szavakkal visszafordította, majd pedig, mikor az egyik zászlóalj parancsnokától azt a jelentést vette, hogy a visszavonulást maga Klapka rendelte el, az első hadtest parancsnokának felkutatására indult, akit bomladozó zászlóaljai közepette meg is lelt. Valóban nem éppen hízelgő kifejezésekkel iparkodott meggyőzni bajtársát, hogy az hátrálására halomra dönti az egész haditervet. Klapka

ellenvetésére, hogy csapatai fáradtak és hogy lőszerük kifogyott, utalt a rendetlenül futó zászlóaljok élénkségére, ami éppen nem a fáradságot árulja el és hogy a lőszerhiány nem ok arra, hogy néhány szuronyrohalmot ne intézhessen az ellenség ellen. Végül e történelmi szavakkal öntött lelket a csüggedt Klapkába: »Ma győzni kell, vagy a Tisza mögé visszavonulunk. Harmadik eset nincs. Damjanich tartja magát, Aulich előnyomul, ma győznünk kell!«

Görgeynek e szilárd győzelmi akarata Klapkát is szívéen találta. A könnyen felhangolható emberek természetével, újraéledt tüzével visszafordította csapatait és azokat újból Isaszegre vezette. Görgey személyes beavatkozása a csatatér déli részén tehát egyelőre megnyugtató helyzetet teremtett. Most aztán Damjanichhoz indult. Mikor útközben délután öt óra tájban az Isaszegtől északkeletre fekvő erdő szegélyéig jutott, ahol áttekinthette az egész terepet, a kép valóban nem volt örvendetes. Kiss Pál dandára, amely Klapka eltűnt hadtestének helyébe került s valahogy tartotta magát Isaszeg előtt, éppen most volt kénytelen visszaszivárogni a *tűlerő elől*. Klapka újabb támadása még nem érvényesülhetett. A Kiss-féle dandár és Damjanich déli szárnya között párezer lépés szélességű űr tátongott. Az űr mögött ugyan ott volt, de szintén hátrálásban a 3-ik hadtestnek Nagy Sándor alatt egyesített lovassága. Ezt Görgey kemény parancsszava megállította és Isaszeg felé előrendelte, hogy kitölthesse a roppant hézagot. Most már feltehető volt, hogy a döntőnek szánt déli szárny megállja a helyét.

Tovább vágtatott Damjanichhoz. Ez érthetően rosszkedvű volt s éppen nem gyöngéd szavakkal emlegette Klapkát, akinek eltűnése következtében a déli szárnya fedetlen maradt. A Klapka tehermentesítésére nyugati irányban intézett támadó előtörését az osztrákok Gödöllő felől a Rákos keleti partján oldalba kapta s ezért vissza kellett venni

csapatait az erdő szélére, ahol azok nagy szorongatások között tartották magukat. Görgey megvizsgálta Damjanichot. Közölte vele, hogy Klapka újból támadni fog, s hogy Aulich közeledik, sőt Gáspár is jön Gödöllő felől s az egész helyzet hamarosan jobbra fordul. Aztán megegyeszer megadta Damjanich feladatát: kitartás a centrumban, amíg a két szárny átkaroló támadása érvényesül. A fővezér ezután megint Nagy Sándorhoz lovagolt, hogy ennek huszársága bevetését szabályozza. Egyáltalán nem bízott Nagy Sándor katonai képességében. Csakugyan, a huszárságot már megint rendetlenségben találta. Vele szemben Gödöllő felől, a Rákos völgyében erős osztrák lovastömegek bukkantak fel, amelyek az osztrák fővezérség parancsából a magyar arcvonalat akarták áttörni. Görgey ezt a vállalkozást előzte meg, amikor újból rohamra küldött tíz huszárszázadot. Mikor a lovastömeget így mozgásba hozta, újból Damjanich jobbszárnyára tért vissza, ahonnan feltűnően erős és zavaros csatazaj hallatszott. Az Aulich-hadtestnek általa ideirányított része ugyanis az erdőben Damjanichnak csapatait ellenségnek nézték és tűz alá vették azokat. Nehéz percek voltak ezek még az olyan drótkötélidegű katona számára is, mint Damjanich volt. Görgey ezt a végzetes félreértést személyes közbelépésével oszlatta el. Várta Gáspár döntő beavatkozását, de bizony Gáspár csapatai nem jelentkeztek a sötétségben.

A háború a súrlódások tömkelegéből áll. A terv végrehajtása elé a legkülönbözőbb és a legkevésbé előrelátható akadályok tornyosulnak. Az erős vezér legyőzi az akadályokat. Ezt tette most Görgey, amikor a viaskodó főcsoport harcába mindenütt beavatkozott. Hogy Gáspár hadtestéhez is elvágtasson, az idő és térbeli viszonyok miatt képtelen feladat volt. Hogyan is gondolhatott arra, hogy a felvonulóban vélt Gáspár, aki még külön parancsot is kapott, az óriási ágyúdörgés ellenére se mozdult előre? A döntés így

az északi szárnyon kimaradt, de a délin mégis bekövetkezett. Itt ugyanis Aulich hadtestének Isaszeg felé irányított dandárai, miután Görgey tol a centrumban elrendelt lovasroham meghiúsította az osztrák áttörő kísérletet, harchoz fejlődhetnek és Klapka zömével együttesen este hét óra tájban az ellenséget Isaszegről kidobták szuronyrohammal s ennek üldözésével birtokukba vették a Rákos jobbpartján húzódó magaslatokat is.

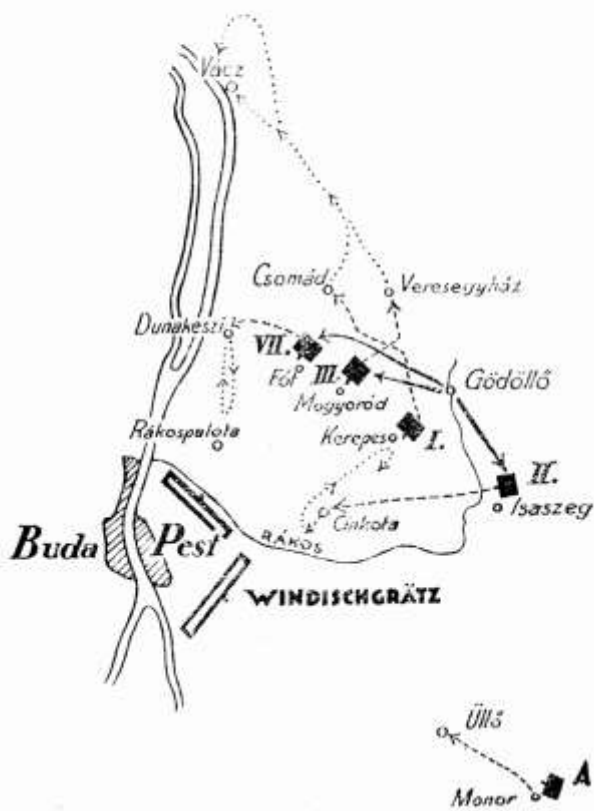
Görgey csataterve tehát a déli szárnyon megvalósult. A sok súrlódás ellenére, az osztrák jobbszárnyal szemben túlerőt hozott össze, ami előidézte a csata eldöntését. Hogy végződött volna a viadal, ha Klapka legdélibb dandára Pécel felől az ellenség hátaiba kerül és minő újabb osztrák Marengot jegyzett volna fel a hadtörténelem, ha a Gödöllőre visszament osztrák jobbszárnyat Gáspár pihent hadosztályai szétverik! A 7-ik hadtest csodálatos tétlenségén múlt, hogy az osztrákok Isaszegnél egyáltalán megmenekülhettek. A csata lefolyása mutatja, hogy Görgey a sereg főcsoportjánál mintaszerűen, döntő módon kezében tartotta a vezetést. Nem elégedett meg azzal, hogy a hullámzó csatát valami »hadvezéri« dombról távcsővel figyelje, hanem kétszer is végigrobogott a harctéren, hogy az alvezéreknek személyesen adja ki a pillanatnyi helyzetnek megfelelő utasítást. Ezért az isaszegi győzelem Görgey legszemélyesebb katonai ténye, ő akadályozta meg a helyszínen Klapka hadtestének megfutamodását, az ő akarata vitte azt elő újból Isaszeg felé, az osztrák lovasrohamok fenyegető áttörését két ízben is meggátolta, ő szabályozta Damjanich hadtestének magatartását és Aulich hadtestének legcélszerűbb vezetését.

Az isaszegi győzelemnek kiaknázását a beállott sötétség akadályozta meg. Az összekeveredett csapatkötelékeket az akkori viszonyok szerint óriási kiterjedésű csatatéren (a szűkebb harctér is tíz kilométernyi vonalra terjedt ki) rendezni, az eltüzelt lőszert

pótolni kellett. Az üldözés a következő napra halasztódott. Abban a jogos feltevésben, hogy a császári fővezér az ellenállást április 7-én Gödöllő környékén még egyszer megkísérli, Görgey hadtestjeit harci alakzatban Gödöllő irányzattal, centripetális támadásra rendelte, csupán Klapka egyik dandárja kapott Pécelről irányítást Kerepesre, hogy elvágja Windischgraetz visszavonulási útját. A magyar csapatok elindulása azonban április 7-én is késett. Ennek oka az volt, hogy a hadiszert szállító oszlopok az égő Királyerdőn keresztül csak lassan értek el a csapatokhoz s ezért későn történt meg a lőszerpótlás, nem is szólva arról a hihetetlen epizódról, hogy a lőszerszállítmányok között elegeesen rengeteg használhatatlan anyag volt. Mikor aztán a támadó magyar osztagok bevonultak dél felé Gödöllőre, az ellenségnek hült helyét találták. Windischgraetz már a kora délelőtti órákban elvonult és csak Pest előtt, a Rákos patak mögött foglalt állást. Az üldözésre kirendelt Kmetty-hadosztály az osztrák utóvédet Kerepes és Cinkota között ugyan még utólérte, de kárt tenni benne nem tudott. Görgey Gödöllőn a hadműveletek folytatására nézve fontos elhatározásra jutott. A Gödöllőre megérkező Kossuth Pest közvetlen elfoglalását óhajtotta. Görgey azonban meggyőzte arról, hogy a magyar sereg támadó előnyomulása Pest felé a legjobb esetben azt eredményezné, miszerint az osztrák főszereg a Duna jobbpartjára, Pestről megtámadhatatlan védőállásba megy vissza, és felette bizonytalan, vajjon Pest nem válik-e harcshintérré? Aztán kifejtette azt a tervét, hogy a Pest előtt állomásozó osztrák hadsereget kisebb erővel leköti, amíg a magyar sereg zöme Vácon át Komárom fölmentésére indul, hogy azután Komáromon keresztül hátába törhessen az osztrák főszeregnek. Ez a hadművelet kardcsapás nélkül juttathatja Pestet, sőt talán Budát is magyar kézre. A magyar ideiglenes fővezér számított arra is, hogy Komáromban, ebben az akkori viszonyok szerint igen erős és terjedelmes táborvár-

23.VÁZLAT

- A magyar sereg
 —————> hadmozdulatai ápr. 8.
 □ éjjelezése ápr. 8-9.
 - - - - -> hadmozdulatai ápr. 9.
> hadmozdulatai ápr. 10.
 I. = Klapka; II. = Aulich; III. = Dansjanich;
 VII. = Gaspar; A. = Asboth

ban megtalálja a Dunán való gyors átkelés lehetőségeit és pótolhatja elfogyasztott munícióját is.

A Komáromon át tervezett hadászati megkerülés terve nemcsak nagyarányú volt, hanem egyúttal igen merész is. Kockáztatta azt, hogy az osztrák fővezér Pesten egyesített három erős hadtestével a lekötésre visszahagyandó kisebb magyar hadcsoportha veti magát és ennek szinte bizonyosra vehető szétugrasztása után Görgey hátába tör, akit a Nyitra-vonalon újonnan alakult 4-ik osztrák hadtest arcban is feltartóztathat. A háborúban azonban a bátraké a szerencse. Görgey vállalta a rizikót. A vállalkozás sikere természetesen feltételezte Windischgraetznek tévútra vezetését. Az osztrák vezért lehetőleg sokáig kellett abban a csalódásban hagyni, hogy vele szemben az egész magyar sereg áll készen a támadásra. Ezt a célt szolgálta az a szép manőver, melyet a magyar sereg a legközelebbi napok alatt tökéletesen végrehajtott. Ez a következő volt: április 8-án a magyar sereg mind négy hadtestje Gödöllőről Fót-Mogyoród-Kerepes-Iszaszeg-vonalában harchoz fejlődött, hogy az osztrák főparancsnokban küszöbön álló magyar támadás impresszióját keltse; április 9-én Aulich és Gáspár hadteste tüntetőleg Dunakeszi-Cinkota-vonalába, Asbóth hadosztálya Monorról Üllőre nyomult előre, míg Damjanich és Klapka az arcvonalból Veresegyházára és Csornádra ment vissza, hogy innen a következő napon a Ramberg-hadosztály által megszállott Vác elfoglalására induljon; április 10-én a Pest előtt hagyott két magyar hadtest Rákospalota és Cinkota felé tüntet, míg az arcvonalból Csornádra és Veresegyházára kivont két hadtest Damjanich alatt Vácra nyomul, ahol Ramberg hadosztályát megtámadja.

Április 7-én a gödöllői Grassalkovich-kastélyban nemcsak a Komárom fölmentésére irányuló haditervek és a hadianyag pótlásának kérdése került megvitatásra, de kétrendbeli bizalmas politikai tanácskozás is folyt egyrészt Kossuth és Görgey, másrészt Kossuth

és a hadtestparancsnokok között. Az elnök dűlőre akarta vinni főtábornokával a hónapok óta magában megérlelt szándékát egy politikai nyilatkozattételre nézve, amelyre most a márciusi császári oktroj szolgáltatott bizonyos jogcímet és alkalmat s amelyet már a tiszafüredi táborozás alatt is szóvátett a vezérek egyik-másika előtt, felette homályos és rugalmas formában. Egy döntő katonai sikert is azért sürgetett hónapok óta, hogy erre a nyilatkozatra az erkölcsi és politikai indítóokon kívül egy messzehangzó hadieredmény üsse a realitás pecsétjét. Az uralkodóház trónfosztása, világos és szabatos megfogalmazásban, nem jutott kifejezésre a tiszafüredi értekezleteken. Sőt, mikor Görgey fölvetette azt, nem tartja-e az elnök lehetőnek bizonyos engedmények árán keresni a meg egyezést a dinasztiaival, s nem kellene-e a had- és pénzügyi kérdésekben keresni a kompromisszumot, Kossuth azzal ütötte el a probléma további megvitatását, hogy hiszen a pénzügyi és honvédelmi önállóság volt a 48-as vívmányok lényege, s hogy különben is kerülni tartozunk azokat a politikai ellentéteket, amelyek az önvédelmi harc alatt csak megosztanak a közvéleményt és ronthatnák a magyar esélyeket. Valahányszor ennek a nyilatkozatnak ügye szóba került, kivált az olmtüzi oktroj után, a beavatottak valószínűleg arra gondoltak, hogy az elnök olyanféle országgyűlési deklaráción törí a fejét, mint aminő volt az 1790: X. törvénycikk. Most Gödöllőn, a nagy csatának eredménye után, Kossuth azt hitte, itt a várva-várt lélektani pillanat, amikor ennek a nyilatkozatnak tartalmát és formáját fölfedheti a tábornokokkal, mindenekelőtt Görgeyvel szemben, hiszen állásán és tekintélyén túl a váci proklamáció óta ez a vezér volt az egyedüli tényező a hadseregben, akinek politikai programja is volt.

Érdemes bizonyos visszapillantást vetnünk, Kossuthnak nyilatkozataiból, miképpen bontakozott ki elméjében a detronizációs gondolat. 1848 december

14-iki beszédében ezt mondta: »Most szükségesnek tartom, hogy mellőzzünk minden elvitatásokat, most meg kell menteni a hazát... Az egyik monarchista, a másik republikánus, a harmadik ismét új teóriát hoz fel: majd elkövetkezik a teóriák ideje, mikor veszekedhetünk egymással, most az istentelen reakciót kell megtörni, a többivel tisztában leszünk; akkor aztán, ha tetszik... lövessük egymást, mihelyt küellenesség nem lesz«. Január 13-án Debrecenben, amikor értesült Windischgraetznek föltétlen hódolatot követelő nyilatkozatáról, Kossuth önvédelmi harcnak proklamálja a magyar ügyet, amire a képviselők esküre emelt kézzel fogadták, hogy addig nem fognak szétoszlani, »amíg a nemzet életét és alkotmányát meg nem mentik.«

Január 20-án a Honvédelmi Bizottmány kiáltványt intézett a nemzethez, amelyben kijelentette, hogy »a szentesített törvényekért viv védelmi harcot«. Február 10-én egy interpellációra kijelentette Kossuth, hogy »nékünk, kik a haza védelmi terén állunk, csak kettő lehet a feladatunk: tudniillik óvakodni attól, hogy a jelen körülmények vontató kötelére akarjuk vonni a jövőt, melyet nem ismerünk, hanem vedelmezni a hazát aképpen, hogy Magyarország dolgai becsületes kiegyenlítésének semmiféle útja bezárva ne legyen«. Február 26-án Beniczky Lajosnak azt mondja: »Nincs más célom, mint Magyarország üdve, ezért most is hajlandó volnék mindent elkövetni, hogy egy kiegyezést létrehozassak... Azonban már késő. Az orosz csapatoknak Erdélyben való s küszöbön álló bevonulása európai kérdéssé tette a harcot. Két ut áll nyitva: vagy győzni és békéről tárgyalni, vagy mikor minden elveszett, Cortez Ferdinándként elégetni a hajókat«.

Március 5-én Görgeynek egy kérdésére azt felelte Kossuth, hogy »mindenkinek, ki szívén hordja a hon ügyét, legszentebb kötelessége semmi olyan kérdést nem támasztani, melynek következései pártokra

szaggatnák a nemzetet«. Március 18-án a cibakházai táborból így ír: »Midőn az ausztriai ház március 3-iki manifesztumában Magyarország ezredéves státusétét eltöröltnek meri nyilatkoztatni... én azt hiszem, hogy minden becsületes magyarnak meg kell győződnie, mikérint itt többé választás nincs, hanem élet- és halálharcot kell vivni, ha még e nemzet élni akar... Amint Debrecenbe érkezem... fel akarom kérni a Házat, hogy a manifesztum tartalmát engedje szőnyegre hoznom s irántai határozatát kikérjem.«

Isaszeg meghozta a várva-várt alkalmat. Mindazonkon túl, amiket Kossuth a nyilatkozat indoklására kigondolt, úgymint a külpolitikai helyzet javulásának érdeke, a lengyel szövetség, az immár a világszabadságért folytatott harc erkölcsi súlyának felfokozása, a különböző európai kongresszusokra való hivatkozás, az a csodálatos optimizmus, amely most határtalan lehetőségeket festett Kossuth szeméi elé, alapjában véve és legmélyebben az ő személyes helyzetének megfontolásait takarta el. Viddini levelében azt is okul hozza fel, hogy egy párt az országgyűlési képviselők között »oly veszélyes ármányt szőtt, hogy a nemzet és a becsület érdekében ilyen gyáva árulásnak véget vetni s a hidat hátuk mögött lerontani kényszerítve valék«. Ha az u. n. békepárt néha-néha okozott is kellemetlenségeket Kossuthnak, vagy inkább a Kossuth presztízsét forgató Madarász-embereknek, a szabadságharc vezérének tekintélye és hatalma nem szorult olyan rendszabályokra, amelyek az erőszak alkalmazásával járnak s polgárháborúszerű ellentéteket élesítenek ki a parlamenti pártok között. Amit Kossuth írt vagy más vonatkozásban a függetlenségi nyilatkozat indoklására kigondolt, az mondva csinált ürügy volt. Az ő politikai állása ellenben túlságosan nagy volt arra, hogy elférhessen egy esetleges kiegyezés után egy monarchikus és alkotmányos államban. Az uralkodóházzal folytatott nemzeti küzdelmek mindig kiegyezéssel végződtek, még pedig úgy, hogy a kompromisz-

szumok keretei közé alig fértek be többé azok a nagy férfiak, akik a nemzeti harcokat vezették. Túlmagasra nőttek ahhoz, hogysen újból egyszerű alattvalókká váljanak. Ameddig az alkotmányért, vagy a rendi szabadságért indított nemzeti vállalkozások vezérei egyszersmind erdélyi fejedelmek is voltak, a megbékülés elé ilyen helyzeti, vagy személyi akadályok nem emelkedtek, mert a békekötés után a vezérek egyszerűen visszatértek saját szuverén fejedelemségük területére. Thököly azonban már személyi áldozata lett az uralkodóház és a magyar rendek kibékülésének. Rákóczi a nagy elvi szempontokon túl azért is ragaszkodott a leopoldi diploma után az erdélyi fejedelemséghez, mert érezte, hogy óriási népszerűsége, tekintélye, nimbusza, a küzdelem érdekében hozott áldozatai következtében még személyes hozzájárulásával se szorulhat többé vissza a szimpla alattvalói viszonyra, azalatt a Ház alatt, amellyel szemben úgyszólván önálló európai tényezővé emelkedett. A kossuthi hatalom se bírt volna többé hozzázsugorodni az egyszerű polgári, vagy akár politikai vezéri térfogatra. Bizonyára az ő szemében is feltűnedezhett többször ennek a viszonynak szörnyű valósága: azaz, vagy a Habsburgoké marad Magyarország, s ekkor neki távoznia kell a hazából, vagy a dinasztíát kell száműzni, hogy az ő túldimenzionált politikai állása beleférhessen egy új államrendszerbe és új államformába. Még a legönzetenőbb és legmakulatlanabb államférfiak sem áhítoznak szükségképpen a vértanúi koszorúra. Valóban, amikor méltányolni tartozunk a Kossuth és a Habsburg-ház viszonyának zavaros helyzeti és személyi elemeit, viszont nem szabad megtagadni azoknak az emberi törekvéseknek természetes jogát, hogy elkerüljünk egy olyan sorsot, amelynek éppen az ellenkezőjét érdemeltük ki a nemzet érdekében kifejtett munkásságnak és áldozatnak meghálálhatatlan értékeivel. Az államférfiak nem szentek és nem filozófusok. Hát azért állította talpra a nemzetet és szólította egy évezred

legnagyobb feladatára — rémlett fel Kossuth lelkében a gondolat — azért szabadította fel a jobbágyságot és szervezett hadsereget, azért szerzett európai tiszteletet és új polgárjogot a magyarságnak, hogy végül is az ő személye legyen elalkudható tárgya egy rothadt békének? Az eshetőségek ezt a tragikus feszültségét nálánál kiegyensúlyozottabb idegzetű férfiak se bírták volna el, mert annyira tele voltak a személyi igazságtalanság és méltatlanság elemeivel. A márciusi oktroj most meghozta a kívánt alkalmat, hogy egyszerűsmindenkorra véget vessen töprengéseinek és tételődéseinek.

Az oktroj a Schwarzenberg—Bach—Stadion-triumvirátus győzelme volt Windischgraetz herceg fölött, aki a népek történetpolitikai egyéniségének volt híve a császári abszolutizmus és a karta-alkotmány helyett. A császári alterego, mint politikus, azért vesztette el a játszmát eszesebb sógorával szemben, mert katonai kudarcai a fagypontra szállították le befolyását és tekintélyét. Az oktroj következményei ezek voltak: a franfurti parlamentben a porosz-barátság annyira megerősödött, hogy felajánlották a porosz királynak a német császárságot, a Monarchiában a szláv nemzetiségek elkedvetlenedtek a dinasztia iránt, amelyek pedig eddig dédelgetett gyermekei voltak a császári ellenforradalomnak, Magyarországon pedig annak a témának felvetése, amelyről most Kossuth beszélni óhajtott Görgeyvel. Külföldön eddig a Habsburg-házat a történeti jog képviselőjének tekintették a revolucionizmusmal szemben. Most a helyzet gyökeresen megváltozott. A magyarság az, aki előharcosa a történelmi jognak és szabadságnak és a legitimitásnak. A csehek kínosan lepődtek meg, amikor Stadion Kremsierben bejelentette az új alkotmányt, s mindazokra hatalmas csalódás volt, akik odaadták magukat a magyarelles politikának. Azok a nemzetiségek, amelyek ellenünk foglaltak állást, az oktrojban láthatták, hogy az alkotmányos uralomnak feltétele és alapja az egész Monar-

chiában a magyar politikai szellem uralma. A szerbek és horvátok attentáiumnak bélyegezték a március 4-iki alkotmányt. Sohase volt kedvezőbb alkalom arra, hogy a magyarság rendezze a maga nemzetiségeivel való viszonyát, mint most, abban az egyetemes depresszióban, amelyet a »Mistverfassung« (Schwarzenberg) okozott. Ezek a helyzeti előnyök azonban más következtetések levonására bírták Kossuthot. Ő csak a visszatorlás erkölcsi jogcímét látta az oktrojban: a most, vagy sohat. A végrehajtás előtt azonban meg akarta magát értetni Görgeyvel.

A négyszemközi beszélgetés tartalmát ismerjük Görgey emlékirataiból. Előadásához annál kevésbé fér kétség, mert alig egy esztendővel a gödöllői jelenet után egy nemrég nyilvánosságra jutott levelében csaknem szórol-szóra ugyanazt mondja el róla, mint a *Mein Leben und Wirken* című művében. Kossuth külpolitikai érvei egyáltalán nem hatották meg Görgeyt. »Eltekintve attól, válaszolta, hogy Magyarország nekem gyengébbnek látszik, semhogy mint önálló állam olyan szomszédságban élhessen, melyben Törökország élete máris, egy sokkal kedvezőbb fekvés dacára, kegyelmi egzisztenciává sülyedt, a tervezett aktust politikai öngyilkosságnak tartom. Mi ugyan az ellenséggel szemben néhány alig jelentékeny előnyt küzdöttünk ki, ám mindez csak a legnagyobb megerőltetésünkkel sikerült. Erre azon meggyőződésünk képesített, hogy ügyünk igazságos... Midőn a függetlenségi nyilatkozatokban ősrégi érdekek és szimpátiák milliárdjait halálosan megsértjük, midőn ezzel a forradalom összes szerencsétlen következményeit Magyarországra zúdítjuk, midőn a régi csapatokat, haderőnk magvát, esküszegővé tesszük és ezzel erkölcsileg énevei juk, minden következő nap bennünket gyengébbnek fog találni, míg ellenfeleink minden szomszéd államban ellenünk, Európa egyensúlyának megzavarói ellen, természetes szövetségesekre fognak találni.« Kossuth kételkedett abban, mintha a régi csapatokban

meg valami legitimitási érzés léteznék. »Mi volt hát egyéb — felelte a tábornok — ami január elején, a fővárosok kiürítése után, csapataimat még összetartotta, mint az a váci proklamáció, mely szerint én csakis a törvényes hadügyminiszter parancsai alatt, csakis V. Ferdinánd királyért és az 1848-iki alkotmányért, de nemcsak minden külső ellensége ellen, hanem minden belső ellensége ellen is, különösen minden időszerűtlen üzelmek ellen, harcol? Mi volt hát egyéb, azon demonstráció legbensőbb magva, melyet csapataim a Kassára való bevonulás után Dembinszki ellen érdekemben, legkisebb hozzájárulásom nélkül rendeztek, mint azon aggodalom, hogy egy vezért veszítenek, aki a zászlóra letett esküjüket tisztelte? En e csapatokkal becsületesen megosztottam a szenvedést és az örömet. Ismerem őket. Én ha V. Ferdinánd királyt, akiért harcolnak, ide tudnám varázsolni, én egyedül, őrség nélkül, bátran a táborba vezethetném, mert életemmel kezekedem: egyetlenegy ember sem tagadná meg a hódolatot.« Kossuth azután félbeszakította a beszélgetést, anélkül, hogy Görgey ellenérvei, amelyek a valóságos helyzet felismeréséből fakadtak, lehűtötték volna. Még az előzetesen nemzeti ajándékul felajánlott gödöllői uradalom se hajlította meg a vasfejű katonát.

Mások elbeszéléseiből tudjuk, hogy a tervnek konkrétebb megfogalmazása nélkül, Görgey jelenlétében, az elnök a tábornokokat is próbálta megdolgozni. Az értekezleten Kossuthon kívül csupán Görgey tudta még, hogy miről van szó, a függetlenségi nyilatkozatból való plátói eszmecserék mögött. Görgey azonban most hallgatott. Ez kétségkívül súlyos mulasztás volt tőle. Mert ha ott is elismétli azokat az aggodalmakat, amelyeknek oly tartózkodás nélkül adott őszinte kifejezést az elnök előtt, a tábornokokat valóban könnyen megnyerhette volna saját gondolkodásának. Gáspár határozottan ellenezte volna, hiszen nyomban leoldotta kardját, mihelyt Nagysalló után értesült a detronizációról.

Damjanich lesújtó véleményét is ismerjük több hitelt érdemlő forrásból. Aulich, mint régi császári katona, aligha lelkesedett volna olyan lépésért, amely katonai esküjével ellentétbe sodorja. Klapka folyékony halmazállapotú jellem volt. Mindig az erőteljesebb és markánsabb álláspont hatott reá. Ha tehát Görgey alvezérei előtt is feltárja érveit, Kossuth nem távozhatott volna a főhadiszállásról azzal az illúzióval, hogy a tábornokok többsége helyesli a nyilatkozatot, vagy legalább is semleges magaviseletet fog tanúsítani iránta. A hallgatás nem mindig erény a politikában, sőt gyakran megbocsáthatatlan hiba is. Talán azért hallgatott Görgey, mert Kossuth rosszindulatától, vagy ellenszenvétől féltette nehezen elért fővezéri pozícióját? Ezt a feltevést ki kell küszöbölnünk, hiszen a négy szemközti beszélgetésben félreérthetetlen formában fejezte ki ellenkezését. Vagy talán a hadműveletek foglalták el minden figyelmét, hogy nem tulajdonított különösebb jelentőséget Kossuth és a tábornokok szóváltásának? Ez a hallgatás — sajnos — azok közé a titokzatok közé tartozik, amelyeknek megfejtése előtt értelmetlenül és tehetetlenül állunk.

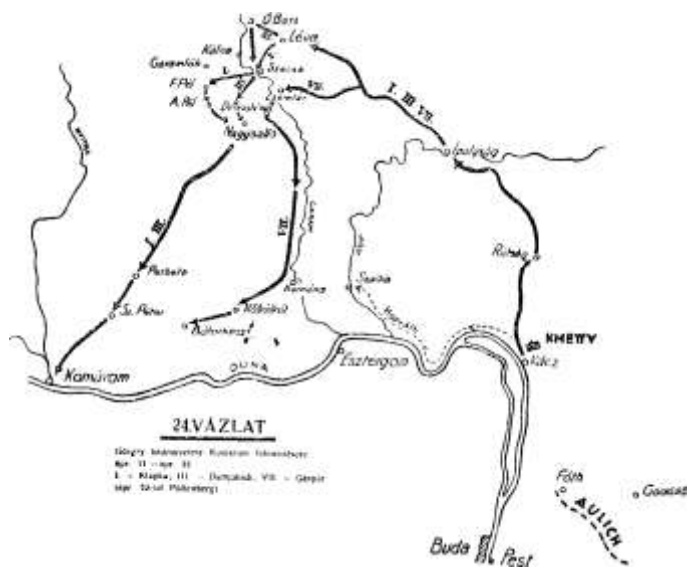
Mikor Görgey az április 10-én elért hadihelyzettel (lásd a 23. számú vázlatot) a Komárom felé tervezett hadmozdulat stratégiai alapjait oly szép sikerrel megteremtette, a végrehajtáshoz fogott. A váci győzelem hírére azonnal a püspökvárosba indult, hogy átvegye a megkerülő csoport vezetését. Április 11-én Klapka hadtestjét Rétságára toltta előre, Damjanichot pihentette, Gáspárnak pedig parancsot adott, hogy Fót-Dunakesziről április 12-én Vácra vonuljon be. Pest előtt csupán Aulichnak az Asbóih gyenge hadosztályával megerősített csoportja maradt azzal a feladattal, hogy Windischgraetzet továbbra is csalódásba ringassa. Az Aulichnak szóló írásbeli utasítás természetesen csupán általános irányelveket tartalmazhatott. Az öreg tábornok azonban értette a dolgát. Megfelelt a bizalomnak, amelyet Görgey e szavakkal előlegezett neki: »Teljes

bizalmam van tábornok úr haditapasztalatában és biztosan remélem, hogy fontos feladatát sikeresen fogja oldani, miért is nyugodtan várom jelentéseit.«

A Klapka, Damjanich és Gáspár csapataiból álló csoport a következő napok alatt Léva irányában azon az utón nyomult előre, amelyen a feldunai hadtest indult el január havában Liptóvár felé. A csoport baloldalát Horváth alezredes hadoszlopa fedezte, mely Szobon át Szálkára vonult, a jobboldalt Görgey Armin különítménye biztosította, mely Léva elérése után Selmecebányára nyomult. Április 13-án a csoport élhadteste, Klapka, Ipolyságot érte el, az utóvéd, Gáspár, Vácról csak 14-én indult el, miután itt Kmetty hadosztályát visszahagyta, hogy fenntartsa az összeköttetést az Aulich-féle lekötő csoporttal. Míg a magyar sereg zöme Komárom felmentése irányában mozgott előre, addig az osztrákok e kísérlet megakadályozására a következő ellenrendszabályokhoz nyúltak: már az isaszegi csata megvívása előtt Bécsben három új dandár volt alakulóban. Ezek most a Garam mentére vonultak, hogy a Komáromot ostromló seregből kivont dandárral és a Vácról kivert s ugyancsak a Garam mögé hátrált osztrák hadosztállyal együttesen, mint új (4-ik) hadtest, Wohlgemuth tábornok vezénylete alatt (19 zászlóalj, 14 lovasszázad és 9 üteg erővel) Komárom ostromát fedezzék. Az osztrák udvar a váci kudarc hírére Windischgraetzet fölmentette a fővezérség alól és helyébe Weiden tábornagyot nevezte ki.

Wohlgemuth hadteste április 16-án a Garam alsó folyása mentén foglalt állást azzal a szándékkal, hogy az új osztrák főparancsnok szándékainak megfelelően Vác irányában törjön előre. Weiden ugyanis nem hitt annak a hírnek, hogy a magyar sereg Ipolyságról oly nagy kerülővel eltolódhatnék Lévára, mert, amint mondta, »egy egyszerű osztrák ellentámadás, mely az alsó Garam mentéről Ipolyság irányában végrehajthatnék, a magyar sereget a hegyekbe szoríthatná.« Már pedig az öreg osztrák hadvezér nem tételezte fel, hogy

a magyar sereg ilyen meggondolatlan megkerülő hadműveletet végezhetne. Hiába, ez a Görgey minduntalan olyan vállalkozásba fogott, ami ellenkezett az akadémiai hadtudomány szabályaival. Legutóbb is Isaszegnél az osztrák hadállást szabályellenesen nem északról, hanem délről karolta át, azután a csata után nem Pestnek, hanem Vácnak fordult és egy gyenge csoportot merészelt hagyni az osztrák fősereggel szemben, most

pedig nem a legegyszerűbb úton ment Komárom felé, hanem nagy vargabetűt írt le északi irányban. Woinowich, a neves osztrák katonai író, így jellemezte a szokványos hadtudományt messze felülmúló Görgey-féle hadvezetés ötletességét és merészségét: »A magyar tábornokra a szellemes hadvezér minőségének bélyegét nyomja az a mód, ahogyan szándékait leplezni tudta Windischgraetz előtt s ahogyan a mellékes részletekkel nem törődve, a nagy célnak tört. A harcászati-
 lag alig jelentős isaszegi győzelmet Görgey ama ki-

fejezett szándéka tette jelentőssé, hogy az előnyére fordult hadászati helyzet ura maradjon. Az isaszegi csata után Komárom fölmentésére indult. Ott akart a magyar sereg számára biztos hadműveleti alapot teremteni, abban a meggyőződésben, hogy ellenfelét egyedül ez a hadmozdulat is a főváros feladására és Bécs felé való visszavonulására fogja kényszeríteni. Görgey mindezeknél a hadműveleteknél sokat kockáztatott, de nem anélkül, hogy azok előnyös következményeit meg ne fontolta volna. Érdeme, hogy ezeket felismerte s hogy az ellenfél hadvezetésének bizonyos elemeit megértette«.

Mikor a magyar főszereg április 16-án Léva vidékén a Garamhoz ért, nemcsak az osztrák zömöt, hanem még Wohlgemuthnak az Alsó-Garam mentén, Kernend körül álló hadtestét is megkerülte. A megáradt Garam előtt azonban kénytelen volt két napig vesztegelni. A kálnai állandó hidat az osztrákok szétrombolták, a magyar sereg pedig nem rendelkezett áthidalásra szükséges hadihídkészlettel. Görgey, ugyan azonnal elrendelte a közeli falvából rekvirált anyagból rögtönzött hidak építését, mindhárom hadteste számára (Obarsnál, Szecsénél és Zsemlémi), de április 18-án reggelig csak a szecsei tutajhid készült el, ahol aztán Klapka, s mögötte Damjanich is átkelhetett. A zsemléri hid csak április 19-én készül el. Ezen volt éppen átkelőben Gáspár hadteste, mikor Damjanich és Klapka már megvívták az emlékezetes nagysallói győzelmet. Görgey a seregnak Komáromba való bevonulására szükséges intézkedéseket április 22-én kiadta, még négy nappal azelőtt. A dolgában biztos volt. Az alvezérek is tudták, mit kell cselekedniök. A magyar fővezér terve az volt, hogy a főerő, Klapka és Damjanich egyenesen Komáromnak induljanak, míg a baloszlop, Gáspár, fedezi ezt a menetet Esztergom felé. Ennek megfelelően a főerőnek április 21-én Szentpéter, a baloszlopnak Köbölkút-Bátorkeszt kellett elérnie s a következő napon a Klapka-Damjanich-csoportnak be kellett ér-

keznie Komáromba. Az új osztrák fővezér április 17-én ébredt tudatára annak, hogy Görgey Wohlgemuth hadtestét is megkerülte s ezért ezt a hadtestet eltolta Nagysalló felé, hogy a Nyitra és a Garam között ellentámadásba menjen a magyar fővezér ellen, mert mint Bécsbe jelentette: »az ellenség mozdulatai a nagy kerülő folytán részünkre sok előnnyel járnak«. A Pest előtt álló fősereget utasította, hogy Aulichot támadja meg, mert »derék hadseregünknek ki kell jönnie ama zsákutcából, amelybe bezárni engedte magát«. Mennyi elismerést és dicséretet fejeznek ki ezek az idézetek Görgey hadvezetésével szemben! A fősereg támadását Jellacsicsnak kellett volna kezdenie, ki azt a reményét fejezte ki, hogy Vácot elfoglalja s onnan majd »gyorsan Görgey oldalába, vagy hátába tör, aki ezáltal két tűz közé jut, vagy menekülni lesz kénytelen«.

A fiatal magyar tábornok éles hadvezéri kardja csodálatos biztonsággal hasította szét az osztrák tervezetések és ellenrendszabályok fonalait. Április 19-én Damjanich és Klapka hadtestjei, valamint Gáspár hadtestjének lovassága a csak kevéssel gyengébb Wohlgemuth-csoportot Nagysallónál szétugrasztották. A magyar fővezér ezt a csatát nem vezette személyesen, mert a hídépítés nehézségei a Garamnál visszatartották, a győzelem azonban az ő merész és pontos hadi intézkedéseinek logikus következménye volt. A nagysallói győzelem nagy hadászati következményekkel járt. A feloszlóban levő osztrák hadtest Érsekújvárnál a Nyitra mögé hátrált. Weiden, aki Bécsért aggódott, Pest kiürítését rendelte el azzal a szándékkal, hogy seregét, Komárom ostromának egyidejű megszüntetése mellett, Pozsony vidékére vezeti vissza, ami a következő napok alatt meg is történt. Mikor Görgey április 19-én tervének menetrendje szerint Komárom alá ért, Wohlgemuth hadteste már a Vág mögé vonult vissza, míg az osztrák fősereg éle a Duna déli partján Nagyigmándig, Komárommal egy magasságban, jutott.

Ebben a helyzetben Görgey nem juthatott más el-

határozásra, mint arra, hogy Komáromnál átkel a Dunán és a déli ostromzárlat áttörése után a hátráló osztrák főseregre ront. A végrehajtást megnehezítette, hogy a sereg már nagy lőszerhiánnyal küszködött s a 7-ik hadtestet a Duna északi partján kellett visszahagynia annak a tavaszi hadműveletek megkezdése óta első lőszerszállítmánynak biztosítására, melyet Miskolc felől Léván át várt, valamint az a körülmény, hogy a komáromi hajóhidat az osztrák sereg nehéz tüzérsége már korábban szétlőtte. A hidveréshez csak tutajok álltak rendelkezésre, amelyekkel — szakemberek véleménye szerint — a dunai átkelés lehetetlennek látszott. Görgey erélye azonban megfeszített munkával, április 25-ikére éjjelre a tutajhidat elkészíttette, mire Knézich ezredes alatt a két élhadtest elit-zászlóaljaiból alakult mintegy négyezer főnyi csapat még az éjjel átkelt a hidon és reggel hat órakor mindent elsöprő lendülettel betört az osztrákok ostromállásaiba. Erre készenlétbe helyezett csapatait a déli pártra rendelte a magyar fővezér, hogy a tervbe vett nagy támadását végrehajtsa. A támadás kezdeti sikerekkel járt. A két magyar hadtest Ács-Ószöny vonaláig tört előre, de az osztrák főseregnak Pestről rendben visszavonult csapatai is beavatkoztak a küzdelembe, ami az erők egyensúlyát az osztrákok javára billentette. Az ágyúlőszer is elvonulást.

Görgey nem sejthette, hogy ellenfelei is municióhiánnyal küzdenek. Pöltenberg hadtestének éle csak késő délután ért Komáromba. Másnap az ellenség üldözésére indult, de azt Győrig utóíérnie nem sikerült. A tavaszi hadműveletek második fázisa, amely az isaszegi győzelem után kezdődött, Komárom fölmentésével befejezéshez jutott. Az osztrák fősereg feladta Pestet és Pozsonyba vonult vissza. Ez a siker annál figyelemreméltóbb, mert a magyar sereg anyagi hiányosságai, nevezetesen a tulhosszuvá nyúlt hadtápvonalból eredő nehézségek a tüzérségi lőszer után-

szállításában, a megfelelő hidászati technika nélkülözése felette hátrányosan befolyásolták a magyar sereg manőverező képességét. Csakis ez idézte elő, hogy az osztrák főereg nagyobb veszteség nélkül vonulhatott vissza a határszélre. Ez a hadianyagbeli hiány döntő módon esett latba a legközelebbi hadműveletek megfontolásánál, mikor dönteni kellett, hogy a magyar sereg Budának, vagy Bécsnek vegyen-e irányt.

Nemcsak muníció-gondok, nemcsak megritkult zászlójai friss emberanyaggal való pótlásának aggodalmi s az új hadászati elv és irány meggondolása gyötörték a fiatal magyar tábornokot. Míg a lévai főhadiszállásra futott be a hír, ami ha nem is találta váratlanul, de mégis megdöbbenette. A táborba érkező kormánybiztosok egyike élőszóval közölte vele az április 14-iki országgyűlési határozatot, amely a Habsburg-házat és minden ivadékát megfosztotta a magyar tróntól. Hirtelenében nem tudta magát tájékoztatni. Hiszen az elnök eddig folyton arról beszélt előtte, hogy Debrecenben egy nagy politikai csoport létezik, amely a mindenáron való megegyezés érdekében folytatot üzemeket és ármányokat. A gödöllői tanácskozások kétségtelenül nem jogosíthatták fel Kossuthot arra a véleményre, hogy a hadsereg, vagy annak vezetői támogatják a trónfosztás gondolatát. A helyzet tehát legalább is rejtélyesnek látszott. Ha nem bírt kellő magyarázatot adni magában erre a talányos fejlődésbe, viszont semmi kétsége sem lehetett arról a hatásról, amelyet az országgyűlés határozata fog kelteni a hadseregben, ahol éppen a folyamatban levő hadműveletek tetőpontján, amikor a lelkierők legnagyobbfoku összhangjára lett volna szükség, újból az eddigieknél is veszedelmesebb méretekben kiüthet a *morbus politicus* s a pártoskodások következtében éppen akkor bomolhat meg, amikor új katonai feladatok előtt áll. A tábornoknak személyes helyzete sem volt éppen irigylendő a régi tisztek előtt s mind-

azokkal szemben, akiknek január óta a váci kiáltvány mintegy politikai iránytúje lett. Bizonyára megvillant agyában az a gondolat, hogy szuronyokkal kellene szétkergetni a fecsegő hősöket, akik a vérző hadsereg biztos fedezete alatt őt és bajtársait az élet-halál dilemmába vitték. »Örömet a déchéance nyilvánítása felett — írta április 18-án Ludvigh kormánybiztos Kossuthnak — itt senki sem nyilvánított. Én kétségbeestem. Volt olyan is, ki Görgeyt azon proklamációra emlékezteié, melyet a hadsereg megnyugtására éppen e vidékeni átvonulásakor kibocsátott«. Damjanich ugyancsak sűrűn emlegette a magyarok Istenét a debreceni határozattal kapcsolatban. A 7-ik hadtestben egyenesen forrongásszerű jelenetek játszódtak le. A legitimista törzstisztek egyike, Molnár Nándor alezredes, nemrég még Dembinszki hadsegéde, átadta a tábornoknak a 7-ik hadtest tisztikarának tiltakozását a függetlenségi nyilatkozat ellen. »Nem marad egyéb hátra — úgymond Molnár alezredes levelében —, ahogyan ezt valamennyien tegnap Önnek melegen szívére kötöttük, mint az államot azáltal megmenteni, hogy a mostani, a kötelességérzet és a józan ész összes korlátait átgázoló kormány feloszlatásuk és maga Kossuth lemondására kényszeríttessék. A diktatúrának azonban az Ön kezeibe kell átmennie ... Nem mulaszthatom el, hogy Magyarországnak, a nemzetiségnek, a szenvedő lakosságnak, a rég fennállott köteleknek és alkotmányos eskünknek sokszoros érdekében meg ne ostromoljam, hogy most, amíg még idő van és őszinteségünknek még hitelt adhatnak, energikusan közbelépjen és ezzel a könnyelműen előidézett szerencsétlenséget elhárítsa, amely Magyarország felett megsemmisítően lebeg... Ön, tábornok úr, egykönnyen fog utat találni egy Ausztriával folytatandó kibékítő értekezésre és bizonyára hinni fognak annak, aki egy jól felszrselt hadsereg élén elfogadható feltételek mellett, a béke pálmáját akarja átnyújtani«. A tábornok áthatlan né-

masága, amelyet csak időnként szakítottak meg gúnyos célzások hol a schwarz-gelb tiszték helyzetére, hol a telivér debreceni hazafiakra, nagy kérdőjel maradt, jóllehet a kigyó továbbbszisztegte fülébe a csábítást, hogy egy új brumaire 18-ikával vessen véget az ügyvédek és a táblabírák szószátyárkodásainak és a forradalmi aktusnak. »Ha az 1848. márciusi alkotmányt — így ír tábornokának április 27-én Molnár Nándor — nem is lehetne egész terjedelmében elérni, úgy azt hiszem és velem valamennyi magasabb érzésű, hogy a tulajdonképpeni ütközőpontok (pénz- és hadügy különállása), melyekből a jelen idő összes bajai fakadtak és amelyekhez makacsul ragaszkodnak, most annál inkább nagyobb szerencsétlenséget okoznak, mert az állam anélkül, hogy saját magát tenné tönkre, elbukik... Erősen meg vagyok győződve, hogy Ausztria éppen olyan szívesen, mint mi, a végét kívánja ennek a pusztító katasztrófának«. Szét kell hát robbantani Kossuth debreceni kamarilláját, ártalmatlanná tenni a bőrükbe nem férő politikai duhajokat s azután becsületes békét ajánlani Bécsnek. Görgey se el nem utasította, se el nem fogadta a legitimista tiszték sugallatait. Hiszen a hadseregben másfajta elemek is voltak, olyanok, mint Nagy-Sándor, vagy Guyon, akik nem is titkolták flamingó-érzelmeiket, más seregrésekben, vezetőállásokban ott vannak a lengyelek, akiknek ügyére nézve az uralkodóházzal való kiegyezés a legnyomorúságosabb bukást jelentette volna, s ott vannak az örökké ingadozó, mindig a helyzetnek és a nagyobb erőnek engedő konjunktúra-emberek, sőt talán éppen ezekből áll a többség, akiket legkevésbé se lehetne megnyerni egy katonai puccsra.

Különben is egy Kossuth elleni föllépés polgárháborút eredményezhet, vagy legalább is azt, hogy elsovradnak a honvédelem életerői és idegszálai. Kossuth nélkül elképzelhetetlen a nemzeti védelem sorsa. A vele való nyílt szakítás egy csapásra halomra döntene mindent, amit ketten akkora fáradt-

sággal építettek. Egy szerencsefi, aki olyan tettekre és szolgálatokra hivatkozhatik, mint Görgey, bizonyára könnyebben találna kibúvót. Ha lengyel, akkor szó nélkül megy Kossuth után s együtt csinálják a fantasztikus küzdelmet Európa szabadságáért. Ha schwarz-gelb, íme itt a legjobb alkalom, kibékülni az osztrákokkal, igazán felbecsülhetetlen személyi előnyök elérésével. De ő hazafi és réalpolitikus és harmincegyéves fiatalember, valóban *homo novus* a politikában, amibe éppen hogy csak belekóstolt. Monk szerepének elismérlése a megtorlást szomjazó és a márciusi oktrojt hirdető osztrák rendszerrel szemben, légtüres térben való kísérletezés. A fiatal Ferenc József, pláne az orosz szövetség árnyékában, hogyan volna hasonlítható a száműzött Stuartokhoz, akiknek egyedüli reménységük a skót tábornok volt. Ferenc Józsefnek még győzelmes hadvezérei voltak és hadseregei Olaszországban. A Molnár Nándor-féle sugalmazások réalpolitikai értéke annyi volt, mint a semmi. A Schwarzenberg Ausztriájával való megegyezés csak a föltétlen hódolás árán volt elképzelhető. A szuronyok alkalmazásának ötletét a politikában egyelőre elhárította magától. Annál kevésbé volt képes követni Kossuth fantáziáját, ha a trónfosztás külpolitikai esélyeit mérlegelte. Ami különösen aggasztotta, az a szörnyű politikai iram, a szakadatlan vágatás volt, mint valami szénnel megtöltött gőzgép, amelyet ördögi síneken szabadjára bocsátottak, mígnem egy végső ütközésre minden szétreped és levegőbe repül. Még az ónodi »eb ura fakót« sem lehetett a debreceni politika mellé állítani, hiszen annak legalább ígéretekben és biztatásokban bizonyos külpolitikai konstellációi is voltak. Most azonban ilyen külpolitikai fénysugár sehol se tört át a borús látóhatáron.

Már a nagysallói csatában elfogott osztrák tisztek azzal vigasztalták egymást a magyarok előtt, hogy úgymint útban vannak Miklós cár hadai és kivágják Ausztriát a polgárháború hínárjából. De Görgey elméjében fel-

rajzoltak egyéb aggodalmak is. A magyar arisztokrácia nagyrésze eddig is kivonta magát a nemzeti harc kötelessége alól. Az olműtzi oktroj valóságos jeges zuhany volt a dinasztiahű mágnásokra s olyan kipróbált hűségű férfiak, mint az ókonzervatívok többsége is, elkedvetlenedve vagy csendes zsörtölődések között figyelte Schwarzenberg politikáját. Grüne gróf úgy nyilatkozott Haller gróf volt horvát bán előtt, hogy ezer szerencse »reánk nézve, hogy Kossuth nem fért a bőrébe s rálépett a forradalmi térre. Eddig a magyarok csak Ausztria előtt voltak rebellisek. Európa azt mondta róluk, hogy ők állanak a törvényes alapon s mi vagyunk a forradalmárok. Ilyen európai hangulattal... a forradalom leveretése után, kényszerítve lettünk volna Miklós cár kívánságát teljesíteni és amnesztiát adni.« Az ókonzervatívok nagyon felfigyeltek Görgey váci kiáltványára és a békepárt működésére Debrecenben. A trónfosztás után most végkép meg fognak szakadni a vékony szá-
lak Debrecennel.

Azután gondolnia kellett Görgeynek a katolikus papságra, elsősorban a magas klérusra, amely egyes vidékeken azzal izgatott a szabadság ügye ellen, hogy a Kossuth és Görgey által vezetett mozgalom valójában a protestáns túlsúlyt jelenti. Minő hatással lesz ez a *tabula rasa* a magyarországi nemzetiségekre, akiket a márciusi osztrák alkotmánylevél hajlamossá tett a magyarsággal való kibékülésre. És hogyan fogadja vajjon a függetlenségi nyilatkozatot a magyar nép, amely az ellenállás kimeri thetetlen rezervoárjának látszott és amelyet most belerántottak egy majdnem reménytelen élet-halálküzdelembe? Ha felzúdulás, vagy különösebb emóció nélkül fogadták az Alföld vármegyéiben a debreceni trónfosztást, annak oka nem az volt, mintha megelégedést keltett volna a szakítás, hanem mert a nyilatkozatból azt a következtetést vonták le, hogy a szabadságharc végképpen kedvező fordulatot vett.

Pedig még milyen nehéz harcok előtt állottak! Anynyiban a márciusi oktroj és a debreceni trónfosztás egy anyaméh gyümölcse volt, hogy mindkettő kivihetetlennek látszott külföldi segítség nélkül. Ez a külföldi segítség Ausztriának rendelkezésére állhatott, a magyarság azonban legfeljebb a demokratikus Európa plátói rokonszenynyilvánításaival kellett, hogy megelégedjék.

Hosszú és kínos tépelődések után jutott el arra az elhatározásra, hogy Kossuthot a saját fegyvereivel próbálja visszaszorítani és alkotmányos eszközökkel vivni meg a detronizáció ellen kontemplált tervét. Erre az elhatározásra sarkalta a későn vett értesülés, hogy a debreceni parlament szine-java osztja az ő politikáját. Ezért vállalta a Szemere-féle köztársasági kormányban a hadügyminiszteri tárcát is. Ettől fogva egyre több homályba és ellenmondásba bonyolódik önmagával, mintegy kettős arculatot ölt, megzavarodik lényének egységes volta s magatartásának szilárd következetessége. A detronizáció ellen gondolt alkotmányos küzdelem Kossuth személye ellen kellett, hogy kiéleződjön, akiben különben is minden bizalma megrendült, mióta a debreceni határozat körülményeiről tudósították. »Görgey a törvényhozó testületben keres szövetségeket — sóhajt fel Demár János néven az öreg Görgey harminc esztendő múlva —, Kossuth a hadseregben. Egyik sem hiába és fájdalom, egyik sem a honvédelem gyarapodására. Ki merné vitatni, hogy mindketten, bármily komolyan hordozzák legyen is szívükön a honvédelmet, többet, mint amennyit tettek, hazájuk megvédésére már sehogyse tehetek? Vajjon az egymásnak megbuktatására szánt cselszövések életük csak azon perceit vevék-e igénybe, melyeket különben a legeslegszükségesebb pihenésre, táplálkozásra, alvásra fordítottak volna? Vajjon csupán véletlen-e, hogy e két ember teljes közreműködése védelmi harcunk dicsőséges fázisának kezde-

tével, visszavonásuk honvédelmünk oly rémítő gyors hanyatlásával, az időben találkozna?» Azóta, hogy Görgey lelkén az április 14-ike elleni küzdelem eszméje uralkodik, lényé túlságosan komplikálódik, veszendőbe megy akaratának az az egyöntetősége, amely nagyvállalkozások végrehajtására képesít.

Egyelőre csak abban a főkérdésben jutott tisztába önmagával, hogy meg kell óvnia a sereget a szétmállástól, mint januárban Vácon. Ezért dobta a pártoskodások szakadékába a maga személyét egy curtiusi ugrással, amikor április 29-én kibocsátotta a nevezetes hadiparancsát, amelyben megbélyegezván az »esküszegő, rut dinasztia«, azt a felhívást intézi a honvédekhez, hogy a »szép hon önállóságának« megvédelmezése mellett harcoljanak továbbra is a »bitorzsarnokság« ellen a nép jogokért. Mint finom lélekismerő, biztosan számított példaadásának hatására azoknál is, akikkel szemben a váci kiáltvány legitimizmusában mintegy ünnepélyesen elkötelezte magát. Hiszen még Dembinszki is bevallja, hogy a függetlenségi nyilatkozat által mélyen megsértették a katonatisztek »royalisztikus érzületét«. Görgeynek különben is csodálatos képessége volt ahhoz, hogy felnyissa a lelkeket, mint az elzárt kagylókat. Most a félig-meddig legitimista hadsereget e kiáltvány forrasztó szerével át kellett változtatnia forradalmi hadsereggé, esetleg az ő akaratának, céljának és ambíciójának eszközévé — egy újabb fordulat eshetőségére. A monarchista elv helyett mostantól fogva az ő tekintélye a tengelye ennek a haderőnek, amelyben a volt fekete-sárga színek elegyedtek össze a vöröszínóros elemekkel.

Merre fordítsa most ezt a fegyvert, kivel éreztesse kardja élet, Béccsel, vagy Debrecennel szemben? Ez a kérdés egyelőre eldőlt az április 29-iüci kiáltvány által, még pedig abban az irányban, hogy nem Debrecennek indult. Az új hadműveletek megtanácskozásában április 28-án Klapka és Bayer né-

zetei ütköztek egymással. Az előbbi Buda megvívását ajánlotta, az utóbbi a császári seregek követését Bécs felé. A májusra való előkészületek különben se kezdődtek valami kecsegtető auspiciumok között. A hadügyminiszterhelyettségére kiszemelt Damjanich egy kocsizás alkalmával kitorpte a lábát és hosszú időre szolgálatképtelenné vált. Vele a hadseregből kiesett a legkeményebb penge, a császáriak rettegett pörölye, a felülmúlhatatlan csatataktikus. Hiányát nemcsak hadtestje fogja érezni, hanem az egész főserég és az egyetemes magyar ügy is. »Ismerni, becsülni, sőt tisztelni tanultalak és elárvultnak éreztem magamat — sóhajt fel Görgey a Damjanichhoz írt levelében májusban —, midőn nélkülöd az unalmas ostromharcba kellett tovább vonulnom, melybe bennünket nagyzó civilisták ismét befontak... Ebben az erős reményemben (hogy t. i. hamarosan meggyógyul) nem egy borús pillantást vettem még eléggé borús jövőnkbe és gyakran reád gondolék, midőn terveket készítettem, melyeknek végrehajtásához férfiak kellene, olyan férfiak, mint te és — érzem, hogy szabad ezt mondanom — mint én«. Aulich, a példás kötelességtudású parancsnok, mintaképe a polgárnak és a katonának, néhány hét múlva szintén nyugdíjaztatását kérte eltörődöttségére való tekintettel. Önálló feladatokra alkalmas vezetőkben sokkal érezhetőbb volt a hiány, hogysem Görgey ne fájlalta volna őszintén Aulich Lajos távozását, aki heteken át oly pompásan játszotta Pest előtt a szembe-kötődőt az osztrák vezérkarral. A bevált parancsnokok közül egyedül Klapka állott rendelkezésre, amikor Gáspár is faképnél hagyta fővezérét április 14-ike után. Most Klapkának jutott a feladat, hogy egyelőre Görgey helyett Debrecenbe távozzon s ott átvette a hadügyminisztérium újjászervezését.

Vetter visszahívása Görgey helyett, még Debrecenben is kivihetetlen plánumnak tartatott. Az pedig elképzelhetetlen volt, hogy Görgey alatt szolgálatot vál-

laljon, mint rangidősebb tábornok. Debrecen nagy je-
löltje a fővezérségre Görgey helyett különben is az öreg
Bem volt, akinek vakító sikerei Erdélyben és a Bán-
ságban, mértéktelenül felgyújtották Kossuth fantá-
ziáját, akit az egyedüli erőnek tartott Görgey tel-
jes mértékű pótlására s akivel bizonyára sose lettek
volna meghasonlásai, vagy összeütközései. Damjanich
utódja Knézich lett, egy vitéz, de határozatlan és
korlátolt képességű törzstiszt, akit maga Damjanich
ajánlott Görgey figyelmébe. Új név lett a főszerepben
Asbóth Lajos is, aki Aulich helyére került a 2-ik
hadtest élére. Éppoly ismeretlen erő, mint a másik.
Az önálló parancsnoksággal való felruházás házár-
játék volt, de egyelőre semmi ok sem forgott fenn
arra, hogy mellőzzék őket. Nagy-Sándor József mint
lovasvezér többszörösen levizsgázott már (Tápióbicske,
Isaszeg), de elégtelen eredménnyel. Ő lett Klapka
helyett az 1-ső hadtest parancsnoka. Lehet, Görgey
ezzel a kinevezéssel be akarta bizonyítani azt is,
hogy nem vezetik politikai elfogultságok Kossuthnak
és a republikának e szenvedélyes hívével szemben,
aki később mint a kormány által titokban meg-
bízott ellenőr, vigyázott Görgeyre s az akkori forra-
dalmi frazeológia szerint magát tartotta arra a bru-
tusi szerepre alkalmas férfiúnak, aki a caesari becs-
vágyakkal majd leszámol. Derék, lelkes hazafi volt
Nagy-Sándor, kifogástalan és vitéz huszárkapitány,
de semmivel sem több. Vezérkari főnöke, a Buda
alatt hősi halált halt Kleinheinze őrnagy kellett volna,
hogy tábornokának fogatékát pótolja.

Ha a magyar hadtesteket a térképen könnyen
tologatható egyszerű mértani ábráknak tekintjük, a
hadműveletek folytatására vonatkozó elhatározás egy-
általában nem látszott nehéznek. Adódott az a ko-
máromi csatából. Az osztrák vereséget szenvedett
ugyan április 26-án, de azért sikerült tűrhető rend-
ben, a fővárosokból elhurcolt gazdag fölszereléssel
elmenekülnie az ország nyugati határai felé. A ko-

máromi magyar győzelmet teljessé és a politikai helyzetre nézve is döntővé csak az osztrákok erélyes üldözése tehetne volna Bécs felé. Ennek a természetes elhatározásnak végrehajtása elé azonban súlyos akadályok tornyosultak. Vegyük ezeket sorra.

A tavaszi hadjárat a magyar sereg anyagi föl-szerelésénél fogva a komáromi csatában érte el végső kifejlődését. A tüzérségi lőszerben való hiány kényszerítette Görgeyt, hogy elálljon a komáromi csatának a döntésig való erőszakolásától. A lőszerpótlásnak megérkezéséig csupán a 7-ik hadtest két hadosztálya volt korlátozott mértékben kész hadműveletekre, mert ezek még egy-két napra való munícióval rendelkeztek. Ezt a két hadosztályt Görgey ki is rendelte az üldözésre. Természetesen ez az üldözés a visszacsapásra kész osztrák túlerővel szemben felette óvatos formában kellett hogy érvényesüljön. Komáromban már csak azért is be kellett állania bizonyos hadműveleti szünetnek, hogy a magyar sereg újra csoportosuljon az új hadműveletek megkezdéséhez. A hadsereg ugyanis a komáromi győzelem estéjén három nagyobb csoportra oszlott: a zöm a csatatéren, Aulich hadtestje Pest előtt, Kmetty hadosztálya Esztergomban állott. Az erők egyesítése még akkor is elhúzódhatott volna néhány napig, ha Komáromból Bécs irányában történik az előnyomulás és ha a lőszer szállitmányok nyomban beérkeztek volna. Ez azonban nem történt meg. Az utánszállítási vonal túl-hosszura nyúlt, az ebből keletkezett nehézségek a hadsereg ellátására nézve mindennap növekedtek, a debreceni hadügyminisztérium vezette hadtápszolgálat képtelennek bizonyult Görgeynek váratlanul gyors hadmozdulatait követésére. S ha már a hadtápszolgálat a Tiszától Komáromig csődöt mondott, mikép javulhatott volna meg egyszerre, mikor az utánszállítási vonal meghosszabbodhatott egészen a Lajtaig?

Tegyük fel azonban, hogy a hadsereg, megfelelő lőszerrel ellátva, hamarosan egyesül Komáromnál és

innen megindul Bécsnek. Hová vezet ez a hadművelet? A nagysallói és komáromi csatában ejtett osztrák foglyok mind azt vallották, hogy a császári sereg visszavonulása kapcsolatban van az orosz seregnek az északi határon át várt betörésével, vagyis az osztrák haderő mindaddig kerülni fogja a döntést, amíg az orosz meg nem jelenik a hadszíntéren. Görgey nem kételkedhetett ezeknek a híreknek valódiságában, különösen nem az április 14-iki trónfosztás után. Csábító gondolatnak látszott ugyan, hogy az osztrákokat megverje az oroszok megérkezése előtt. E gondolat realizálásához azonban olyan osztrák vezér is kellett, aki megveretni engedje magát. Sokkal valószínűbbnek látszott az, hogy az osztrák sereg a szándékolt magyar csapás elől, szükség esetén Bécs feladása árán is, kitér s maga után vonja a magyar sereget, hogy azalatt az orosz, a magyar seregnek amúgy is pontatlanul működő utánszállítási vonalát elvágja. Ha tehát a lehetőségeket tisztán katonai szempontból mérlegeljük, akkor az osztrák területre való betörésre kellett felkészülnie a magyar seregnek, holott ez a magyar haderő létszáma és felszerelése (péld. a hadihídkészlet hiánya) rendkívül kockázatos vállalatná tette. Súlyosan esett latba az a körülmény is, hogy ekkor már az osztrák-olasz háború, Radetzkynek március 23-ikán aratott novarai győzelmével befejezést nyert s így jelentékeny osztrák erők szabadultak fel, amelyeket a bécsi kormány most Magyarország ellen fordíthatott. Ez meg is történt. Ha mindezeket a nehézségeket Görgey hadvezéri energiája legyőzte volna is, a hadműveleteket felette megkönnyithette volna az egyetlen állandó Duna-hidnak (a Lánchidnak) birtokbavétele a magyarok által.

Ha a magyar sereg nem a Tiszántúlra, hanem a (fővárosok környékére alapítja a maga hadműveleteit, aligha kénytelen azzal az aggasztó lőszerhiánnyal és hadtápszolgálattal küzdeni, amely csak az imént akadályozta meg a komáromi csatának nagy győzelemmé fej-

lesztését. Ha a komáromi táborvárban lett volna elegendő muníció, akkor a 7-ik hadtest nem kénytelen visszamaradni a löszerszállítványok fedezésére a Duna északi partján, hanem már a csata kezdetén beavatkozhatik a másik két hadtest küzdelmébe és azt bizonyára el is dönti. Ha van hídkészlet, a támadó mozdulatok emez elengedhetetlen feltétele, akkor a magyar haderő nem akad meg két napra a Garamnál, hanem negyvennyolc órával előbb ér Komáromba, ez esetben valóban el is állhatta volna az osztrák sereg visszavonulását. Görgey ugyan kierőszakolta a Garamon és a Dunán való átkelést, de kétségtelen az is, hogy a hadsereg technikai felszerelésének fogyatékosága erősen gátolta és odázta az ő merész terveinek megvalósítását.

Ezek a tapasztalatok Görgeyt óvatosságra intették és egyben figyelmét Budára irányították. Valóban jogos volt az a remény, hogy a fővárosok zavartalan birtoka enyhíteni, vagy talán végképp meg fogja szüntetni a sereg anyagbeli hiányosságait. Egy pillanatra talán átvonult elméjén az a gondolat is, vajjon tanácsos-e ezzel a politikailag újból felzaklatott hadsereggel átlépni a Lajtán? Az se volt éppen biztató esély egy nyomban megindítandó nagy támadó hadműveletre, hogy új és kipróbálatlan erők állottak a hadtestek élén. Klapka, aki a leghatározottabban kardoskodott a Budára vonulás érdekében, azzal érvelt, hogy az osztrák hadsereg Komárom előtt nem volt tökéletesen legyőzve, sőt az Nagy-Sándor lovastámadását vissza is verte. Utalt Klapka arra is, hogy az osztrák haderő Pozsony vidékére érkezve, képes a Duna jobbpartján levő hadosztályait is magához vonni s magát ezenkívül Grác, Bécs, Brünn és Linz őrségeinek egyrészével megerősíteni, nem is számítva a tartalékra, amelyet az ellenség lassan összegyűjthetett. Bécs előtt ilyenformán hatvanezer osztrák állhatott volna szemben a harminchatezernyi magyar sereggel.

A magyar főhadiszálláson április 26-ika után a

legnagyobb bizonytalanság uralkodott Jellacsics hadtestének holléte felől. Senkise tudta még, hogy a bán, amikor Pest alatt elvált a Schlick által irányított két osztrák hadtesttől, hol tartózkodik és micsoda hadműveleti célokat tűzött maga elé tizennyolcezer főnyi hadával. Ezért is volt lehetetlenség egyedül Aulich hadtestjére bízni Buda megszállását, ha azt már egyszer elhatározták. Sőt ezért kellett lovasságot is Budára vinni, amit leginkább fel szoktak róni Görgeynek. Hogy Buda elfoglalását könnyűnek vélte az április 28-iki haditanács, az egyszerű tévedés volt, aminek a háborúban mindenki ki van téve. S amikor, noha a gondoltnál hosszabb idő alatt és tetemesebb áldozatok árán, Buda elfoglalása megtörtént, Görgeyt a hadsereg, a kormány és az egész nemzet ünneplése koszorúzta meg és ebben Kossuth és az országgyűlés járt elől. Ma nagy stratégiai hibának tartják egyesek, de akkor ez senkinek se jutott eszébe, még kevésbé nyílt váddal fellépni a magyar fővezérrel szemben. Már pedig, amikor egy egész nemzet, annak minden komoly tényezője óhajt és helyesel valamit, abban mindig kell lenni valami mélyen érzett erkölcsi igazságnak, habár az később kritikai szempontból tévesnek bizonyul is.

Görgey elhatározásának kialakulásánál, hogy tudniillik Budára indítja hadseregét, még arra is gondolnunk kell, miként fejlődött a helyzet március 31-ike óta, amikor ő — ideiglenesen — átvette a főparancsnokságot. Mikor Vetter március második felében a sereget Pestnek indította, tulajdonképpen rövid hadműveletre gondolt azzal a céllal, hogy a fővárosokat visszafoglalja az ellenségtől. Nagyarányú, messzemelő, a határon tulvezető operációra a magyar hadsereg sem személyi, sem anyagi pótlás tekintetében nem készült fel. Mindenki csak arra gondolt, hogy a Görgey-féle hadtestnek Miskolcon túl való villámgyors előretörése által teremtett kedvező helyzetet ki kell használni és a fővárosok védelmére valahol állást

foglalt osztrák sereget megverni. Ki mert volna akkor arra is számítani, hogy Vetter szerény hadműveleti terve március végén a sereg élére állított Görgey vaskezeiben ily óriási méretűvé fejlődjék? Azzal a sereggel, amelynek hadművelati és anyagi megalapozása kívül esett az ő hatáskörén, és amely a hadügyminiszteri gondoskodás szerint nem is volt alkalmas nagyobbarányu operációkra, Görgey megívta a döntő csatát Isaszegnél, utat tört Vácnál, szétrobbantotta Wohlgemuth hadtestét Nagysallónál, azután mind a két parton fölmentette Komáromot, sőt elvágni akarta a nyugat felé hátráló osztrák sereget is. A magyar seregből az ő lángesze és akaratereje csiholta ki ezt a hihetetlen teljesítményt. Mikor ezt véghezvitte, csődött mondott az anyagi ellátás, amelynek megszervezése nem az ő illetékessége alá tartozott. Az átlagvezér kezében, ha a magyar lendület nem törik meg Isaszegnél, akkor nyilván Pestnél torpant volna meg, Görgey azonban túllendítette ezt a hadsereget Komáromig. Ha azonban tovább erőszakolja a hadsereget, amely hosszú és megalapozott hadműveletre nemi volt egyelőre alkalmas, akkor már nem hadvezér, hanem hazardőr. Természetesen más helyzet alakulhatott volna ki, ha a magyar hadügyminiszter organizáló képessége lépést tart Görgey hadvezéri elánjával. Hogy mekkora volt az iram és a teljesítőképeség különbsége a magyar főhadiszállás és a debreceni hadügyminisztérium között, arra jellemző Psotta ezredesnek, Görgey tüzérségi felügyelőjének április 26-án főtábornokához tett jelentése, mely szerint a tüzérségi lőszerszállitmány már útban van, de két hétnél hamarabb nem fog Komáromba érkezni. A magyar hadügyminisztérium valóban nem rendelkezett forradalmi lendülettel. Bizonyára az okok sokasága közül, amelyek Kossuthot arra bírták, hogy Görgeynek kínálja fel a hadügyministerséget, ez is egyike volt azoknak a tényezőknek, amelyek Görgeynek Debrecenbe menetelét sürgőssé tették. Viszont Görgey azért tartotta kívánatosnak a

saját személyének Damjanicchal való helyettesítését, mert az ő energiájában éppúgy megbízott, mint a magáéban.

A magyar főtábornok már korábban is segített magán bizonyos rögtönzésekkel. Például a sereg lovasságát időnkint egységes parancsnokság alá helyezte. A rang szerint kiválasztott lovasparancsnok, Nagy-Sándor azonban, mint említettük, nem abból a fából faragott katonai egyéniség volt, aki nagy lovastömegeket mozgatni és irányítani bírt volna. A magyar huszárság elsőrangú volt, még ha túlságosan is felvizezték a régi legénységet újoncokkal. De ezt az elsőrangú anyagot kezében kellett tartani. A nagysallói csata után például Görgey parancsba hirdette ki, hogy a haza a győzelmet elsősorban »a jeles gyalogságnak és tüzérségnek köszöni«. Április 30-iki parancsában ezt mondja: »Minthogy a lovassági rohamok csak azon okból nem érnek el soha nagy eredményeket, mert a huszár többnyire az ellenség lovainak elfogdosásával és elzsákmányolásával szeret foglalkozni, annál fogva a lovassági parancsnok uraknak ezennel meghagyatik, tudtul adni a legénységnek azt, hogyha a fentirt esetek ezentúl előfordulnának, azokra jelen parancs kihirdetésétől fogva statárium fog alkalmaztatni; miért is a legénység azon veszedelmes megszokástól annyival inkább tartózkodjék, minthogy minden tisztnek kötelessége ezen nyavalyának gátat vetni, a legénységet e részben szemmeltartani és e parancs minden áthágóját nyomban följelenteni, akin aztán irgalom nélkül végre fog hajtani a halálos büntetés«. Említettük azt is, hogy a Garam és a Duna (áthidalásánál Görgey tutajhidakat építtetett. A lőszerhiányon azonban nem segíthetett. Ezért alakult ki az a vélemény az április 28-iki haditanácson, hogy nem kell »henyélni« a lőszer varasában, hanem teljes erővel Budát megrohanni, hogy ennek nyolc nap alatt várt eleste után folytatni lehessen a főtámadást az osztrák főssereg ellen.

Buda meggyívását akarta Kossuth is, — más szempontból. Március 9-én azt írta Klapkának: »Az oroszoknak Erdélyben megkezdett beavatkozása a gyors és erélyes előnyomulást még szükségesebbé tette. Attól is kell tartani, hogyha a fővárosnak gyors visszahódítása által magunknak imponáló állást nem szerzünk, a brüsszeli kongresszuson az olasz dolgok könnyen rendeztethetnek a mi hátrányunkra.« Hogy mennyire foglalkoztatta Kossuthot április folyamán Buda elfoglalásának terve, Bemhez írt levelei tanúsítják. Április 1-én azt írja Bemnek, hogy Fiúme elleni diverzió kilátásban van, de előbb Bácskát és a Bánságot kell kitisztítani és Budának kezeink között kell lenni. A Dembinszkihez írt levelében május derekán a bankjegysajtó intenzivebb üzembevétele miatt is szükségesnek tartja Buda elfoglalását, mert Debrecenben a mindennapi szükségletet is alig tudják fedezni és a gyártást szaporítani. Kossuthnak egyik főbb katonai tanácsadója, az akkor várakozási állományba helyezett Dembinszki se helyeselte a Bécs elleni támadást Komárom fölmentése után. Abból indult ki, hogy a császári főváros ellen intézett mozdulat csakis a proletariátus és a kétségbeesett forradalmi elemek segítségével vezethetne némi sikerre, ami viszont Európa valamennyi kormányát a magyar ügy ellen hangolta volna. Maga Görgey legkevésbé bizott abban, hogy az Ausztriába való betörés újból talpraállíthatná az októberben leigázott osztrák demokráciát. A német polgári osztály a márciusi oktroj után, amely visszacsúsztotta a kezébe a politikai hegemoniát, már lélekben teljesen elszakadt a revolucionizmustól. A bécsi, vagy budai vonulás nagy pörére körülbelül Görgey találta el az igazságot, aki azt írta: Kossuth akarta, Klapka a legmelegebben ajánlotta s Görgey »újonc tehetsége szerint« kivitte. Igaz, hogy utóbb Kossuth keserű szemrehányásokkal illette hadvezérét, amiért Budának adott elsőbbségei Bécs helyett. Az ostrom túlhosszú ideig tartott. Pótolhatatlan idő ment veszendőbe. Az elnök idegei nem

bírták a hosszas ostrommal járó ingerültségnek és türelmetlenségnek kedélyhullámzását. Neki azonban a legkisebb erkölcsi jogcíme sem volt arra, hogy tábornokát korholja és dorgálja, hiszen már Isaszeg után azt akarta, hogy a hadsereg menjen egyenesen fejjel a falnak, rohanja meg a fővárosokat, mert csak azoknak elfoglalása győzheti meg az országot a felszabadító műveiét sikeréről. Amikor Klapka Görgey helyetese gyanánt Debrecenbe érkezett, akkor már az elnök törékeny idegzetét teljesen feldúlta az ostrom kétségbeejtő lassúsága. »Görgey borzasztót hibázott — mondta Klapkának — hogy Buda alá ment. Elveszte győzelmeinek stratégiai gyümölcsét. Most parádémarsban Bécs alatt lehetnének. Félek: Budavár Mantuánk lesz s elvesz fölötte a haza.« A magyar fegyverek becsülete, továbbá azok az ábrándos politikai tervek, amelyeket a magyar fővezér az ostrom sikeréhez fűzött, azonban nem engedték meg, hogy a megkezdett ostromot félbeszakítsák.

IX.

A budai vár ostroma — Az osztrák-magyar erőviszonyok — Az orosz beavatkozás létkérdés Ausztriára — Egy magyar katona politikai tételődései — Tárcát vállal a republikánus kormányban — Naiv ábrándok és ármányok — Haynái — A béketervek összeomlása — Az elmulasztott hetek bánata

A nemzeti küzdelem nagy drámája a budai ostrommal jutott el a válság emelkedésének tetőpontjára, s az úgynevezett nagyjelenethez. A magyar ügy olyan magaslaton állott, amelyet észre kellett vennie az egész civilizált világnak. A Hunyadyak óta magyar fegyverek nem arattak ilyen világgraszoló győzelmeket, mint az áprilisi hadjáratban Görgey alatt, amelyeknek fénye csak megsokszorozódott Bem erdélyi és Perczel bácskai sikereinek sugárzásában. Kisebb területektől eltekintve az egész ország ki volt tisztítva és pacifikálva s a nemzetiségi koalíció szét volt robbantva. Európa egyik legnagyobb katonai hatalmát kiköszörülhetetlen csorba érte. Ha a múlt esztendő márciusában a népmozgalmak reszkettették meg a Habsburgok trónusát, most a Monarchia »egyik népeleme« törte össze azt a kardot, amely a császári uralom legfőbb jogara volt a soknyelvű birodalomban. Ausztria nagyhatalmi állása megreccsent a magyarok csapásai alatt. Ezt a hihetetlen teljesítményt Kossuth geniején s a magyarság katonai erényein kívül a kapitányokból és főhadnagykökből rögtönzött fiatal tábornokok érték el, akiknek

nevét egyszerre szárnyra kapta a világhír. Bernhardt feljegyzései szerint az orosz cár egész környezete rajongott Görgeyért, aki a cári hatalom vetélytársát s a keleti kérdésben legkomolyabb ellenfelét a porig alázza. A népszabadság nagy katonája előtt meghódolt a nyugateurópai közvélemény, sőt Varsóban a cári tisztek egy része tüntetésből a lá Görgey hálókabátot viselt. Más külföldi följegyzések szerint előkelő angol és francia nők ajánlották fel kezüket az ifjú magyar tábornoknak. Ez a romantikus divat akkor se szűnt meg, amikor az egyesült orosz-osztrák túlerők előtt a magyarság ellenállása reménytelennek látszott. A kard embere iránt való csodálat az országban majdnem elhomályosította Kossuth népszerűségét. A szertelen arányokban növekvő nimbusz Görgeyt hatalmas politikai erőtenyezővé emelte, aki komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy más irányt ad a forradalom fejlődésnek s visszavezeti az újból a törvényes ellenállás alapjára. A tábornok dicsőségén keresztül soha nem tapasztalt méreteket öltött a magyar név tisztelete is, amely Európa demokratikus társadalmában azonosult a népszabadság fogalmával. Az egész világot meglepte annak az erőfeszítésnek sikere, amellyel az alig ötmillió lelket számláló magyar faj urává lett saját sorsának, a Monarhiának s egy ideig reménysége az egész világ liberális közvéleményének. A magyarság a hozzája szító nemzetiségekkel együtt erősebbnek bizonyult a Monarhia túlsó felénél, amely pedig oly hatalmas szövetségestársakkal rendelkezett a délszláv és a román irredentában, a császári ármádiában, sőt a magyar nagybirtokos arisztokrácia többségében is.

Ha Kossuthon és Szemerén kívül a magyarság legjobbjai, élükön a diadalmas tábornokkal, azon tűnődtek és tépelődtek, vajjon eléje tegyék-e a dinasztiaival való békés megegyezést a trónfosztással járó bizonytalan esélyeknek, az osztrák intéző körök sem állottak kevésbé súlyos elhatározások előtt. Olmützben és Bécsben azonban a márciusi oktroj óta még a látszatával

is szakítottak a kiegyenlítődésnek, ellenben az egész osztrák diplomácia arra a célra fordította minden leleményét és mozgékonyágát, hogy a cári autokráciát állítsa szövetségesül maga mellé, a maga kimeríthetetlen erőforrásaival. Amikor erre az osztrák presztízssre és nagyhatalmi állásra oly súlyos következményekkel terhes megfontolásra jutottak, valójában a legilletékesebb helyekről mondatott ki az ítélet az osztrák és magyar erőviszonyok felett, illetve maguk az osztrák mérvadó tényezők döntötték el azt a kérdést, vajjon Ausztria egymagára hagyatva végezni tudna-e a magyar rebellióval. Mihelyt kizárták a kompromisszumot s úrrá lett lelkükön a bosszúállásnak és megtorlásnak szenvedélye, biztosra akartak menni s egy új hadjáratban nem teheték fel egy lapra az osztrák fegyverek s Ausztria sorsát.

Kiderült, hogy szervezett katonai erőt, olyat, amely a császári hadsereggel szemben sikerrel mérkőzni tudott, a Monarhia részei közül csak a magyarság volt képes teremteni és fenntartani. Bécszet a múlt esztendő októberében alig tíznapos ostrom után eltaposták s vele az osztrák németiség ellenálló erejét. Prágát kétszer huszonnégy óra alatt törte le Windischgraetz s vele a csehek nemzeti aspirációit. Olaszország ellen, amelynek élén egy rendes katonai állam harcolt, egy kitűnő vezérrel, Ausztria tényleges haderejének egyharmada elegendő volt s rövid idő alatt a hadászati és harcászati felsőbbség oly kétségbevonhatatlan dokumentumait mutatta, amelyekkel sikerült helyreállítani uralmát és tekintélyét a félszigeten és megakadályozni az angol kormánynak megalázó közvetítő javaslatait. Az orosz katonai intervenció elkerülése céljából, igaz, Schwarzenbergék jelentékeny friss erőket szállíthattak a dunai harctérre Lombardiából, mint ahogy meg is tették. Az olasz tartományok teljes kiürítése azonban csak azon az áron volt elképzelhető, ha már most lemond a bécsi kormány Velencéről és a lombard királyságról. Még ez

esetben is felette bonyolult és veszélyes eljárássá válhatott volna a teljes katonai evakuáció, hiszen a délen harcoló osztrák haderőnek mintegy kétötöde volt magyar, amelyet mégis kockázatos vállalkozás lett volna a honvédsereg ellen alkalmazni. Ausztria a maga nagyobb ember tartalékából a maga szabályos ezredkeretei közé még rengeteg újoncot vehetett fel. Május folyamán valóban sokkal nagyobb sikerrel folytak a katonaillesztések Ausztriában, mint nálunk.

A nemzetiségi ellentétek által felkavart császári királyi hadsereg azonban még az ő tökéletesebb technikai és hadianyagellátásával is, egymagára hagyatva, igen kétséges kalandba bocsátkozik, ha újból Magyarország meghódítására törekszik. Bármennyire lassan és elégtelenül haladt is a magyar hadsereg kiegészítése, orosz intervenció nélkül május végére a magyar fő-sereg minden nagyobb megerőltetés nélkül elérhette volna a vele szemben álló osztrák haderő létszámát. Hiszen rendelkezésre állott a Tiszánál akkor gyülekező tartalékhadtest, valamint az a jelentékeny számú elkülönített erő, amelyet előbb Dembinszki, majd Visoczki vezetése alatt az orosz invázió elhárítására, vagy legalább is előhaladásának késleltetésére állítottak föl. Végső esetben egy nagyszabású katonai tervnek számításba kellett venni azt is, hogy a döntő hadműveletek színhelyére veti a bácskai magyar hadsereget, mint a múlt esztendő decemberében, s a Dunához vonja a Bem-féle hadtestet is, amely akkor már nemcsak Erdélyt foglalta vissza, hanem a Bánságban zézugos had menetekben kigyózva, siettette a pacifikáció munkája. A nemzetiségekkel való megegyezés szintén csak a magyar esélyeket gyarapíthatta. A délen és keleten felszabadított magyar határok lehetővé tették volna a külföldi fegyver- és muníciószállítmányokat is. A Dunántúlon tervezett s a komáromi táborvárban összpontosított magyar hadműveletek az újoncozás tekintetében az érintetlen dunántúli vármegyékből friss és hatalmas emberanyagra számíthattak. Friedjung

megállapítja ugyan, hogy nem az egész magyarság vett részt a küzdelemben, hogy a tehetős polgárság széles rétegei, valamint az arisztokrácia és a főpapság túlnyomó része távoltartotta magát az önvédelmi harctól. Szerinte az újjainkon meg lehetett volna számolni a Kossuthhal tartó mágnásokat. Az orosz beavatkozás nélkül azonban a magyar ellenállás sikere előbb-utóbb itt is fordított volna a helyzeten.

Az osztrák katonai és történelmi írók ama kései megállapítása, hogy Ausztria egymaga is leverte volna a magyar szabadságharcot, nem egyéb üres elbizakodottságnál, amelyet az a körülmény idézett elő, hogy a nyári hadjáratban az osztrák vezetés valóban feladata magaslatán állott és az orosz segítőhadseregnél nagyobb katonai eredményeket ért el. Ha annyira biztak volna magukban Ausztria akkori politikai és katonai vezetői, mint későbbi historikusaik, akkor mi szükség lett volna arra, hogy egy orosz hadosztályt oly sürgősen igényeljenek a saját főtámadó vonalukra? Ha hibákat követett is el Görgey a nyári hadjárat megnyitásánál, aminthogy követett, csakis az orosz Paniutine-hadosztály csikarta ki a kezéből a Vágmenti áttörés sikerét, a második Zsigárd-peredi csatában és csupán ez az orosz divízió mentette meg a nagy vereségtől Haynau seregét július 2-án Komáromnál. Nemcsak az orosz tábornokok emlékiratai tartják biztosnak Ausztria katasztrófáját Oroszország segítsége nélkül, hanem semleges katonai írók is, mint Rüstow, aki azt mondja, hogy Erdélyben mindent az oroszok csináltak, hogy beavatkozásuknak erkölcsi hatása ott is érezhető volt, ahol stratégiailag nem működtek s hogy az osztrákok, ahol egyedül operáltak (mint a Délvidéken), vereséget szenvedtek.

Ugyanez a vélemény és feltevés alakult ki az egykorú osztrák forrásokból. A tavaszi hadjárat sivár meddősége arra vezette az osztrák intézőköröket, hogy a tábornoki testületben és a vezérkarban szelekciót hajtsanak végre. Weiden elküldte Jellacsicsot délre,

Nobilit és Wrbnát nyugdíjaztatta, tizenkét más tábornokot elcsapott és Schlick vezérkarát megtisztította. Pimodan, aki egy alkalmat sem mulaszt el, hogy kétségbe vonja a magyar sereg erkölcsi fölényét, így festi le a Pestről elvonuló osztrák sereg hangulatát: »A tisztek megkísérelték, hogy felbátorítsák a katonákat és vidám arcot vágtak a rossz játékhoz. A (legénységből azonban eltűnt a bizalom és a bátorság, az ellenséges végzet vasakaratóval szemben.« Lang vezérkari alezredes így ír Hess báró tábornagynak: »Panaszokban kell kitörnöm egy végzetes szerencsétlenség felett, amely majdnem gyalázzá vált. A hadsereg a haszontalanul és rosszul kiszámított ide- és odamenetelés által kimerült és meggyengült... a korábbi lelkesedés mélyen lehanyatlott és egy majdnem általános bátortalanodásnak adott helyet... Nem talán azért, mintha az ellenség vitézségétől volna okunk félni, hanem, mert túlereje mellett is jobban és ügyesebben operál, mint ahogyan ez evidenter nálunk történik ... Mély levertséggel kell bevallanom, hogy maga a tisztelt tábornagy úr is már (t. i. Weiden) [kiszhitű. Szellemi ereje számára ez telnagy teher«. Egy héttel később a bécsi hadügyminisztériumhoz beosztott Mengswein tábornok ezt írja Hessnek: »Csak gyorsan békét, mert különben Mongoliában egy második Rákóczi-háború fog kifejlődni«. Majdnem ugyan ezen a napon Weiden ezt írja Schwarzenbergnek: »Miután a magyarországi hadseregnek parancsnokságát átvettem a legnagyobb ellenkezés után, noha helyzetem felől csalóka képet magamnak nem alkottam, mégsem gondolhattam, hogy ez annyira teljesen el legyen rontva... Kedélyemet a bánat széttépdeste, mert nem áll hatalmamban a körülményeket másképp irányítani... A Monarhia üdve most az oroszoknak Krakkó felől való gyors bevonulásától függ, mert nem tudom, milyen belső erő tudná még megmenteni.« Április 23-án ezt írja Bicskéről: »A hadsereg ebben az állapotban egyáltalán nem harcképes. Sokat követelnek tőle, keve-

set gondoskodtak róla. Az élelemhiány már is érezhető.« Egy nappal később ezt írja Weiden: »Az orosz segítségen kívül mást nem látok, mert Excellenciád semmiképpen sem maradhat azon tévhitben, hogy fegyverrel itt még egy utolsó kísérletet lehet tenni azon célból, hogy az ügynek Magyarországon jobb alakulást adjunk. En megkísérlem ugyan, az eredményért azonban senki sem kezeskedhetik és ez a császár utolsó serege. Az öreg osztrák tábornok később emlékirataiban a következőket mondja: »Én magam nem ismerem nagyobb becsületet, mint ahogy osztrák katonának neveztessem, de a fentebb leírt megállapításokkal az osztrák vezérkari munkának a nyári hadjáratról szóló írásai azt iparkodik bizonyítani, hogy a császáriak maguk is elkészültek volna a magyarokkal) nem tehetem magamévá... Nyilvánvalóan bebizonyult, hogy az osztrák állam az oroszok segítsége nélkül negyvenkilenc tavaszán összeomlott volna.«

Ennek a kérdésnek taglalása messze túlhaladja az egyszerű hadtörténelmi elmélkedések jelentőségét. Óriási politikai és történelmi fontossága van annak az igazságos megállapításnak, amely egyáltalában nem a nemzeti hiúság és önszeretet tisztátalan forrásaiból ered, hogy a magyar nemzet a legmostohább viszonyok között, nemzetiségeinek nagy részétől cserbenhagyva, összetörte a császári nagyhatalmiság eszközét, az osztrák hadsereget. A magyarság erő kifejtésének teljesítménye még élesebb megvilágítást nyer annak az összehasonlításnak tükrében, hogy másfélszáz esztendővel ezelőtt Ausztriának úgyszólván a félkeze is több mint elegendő volt arra, hogy leigázza a Rákóczi-szabadságharcot, amely pedig nagy európai konstellációk vonatkozásai között állott. Hogy a debreceni trónfosztás által létesített új magyar állam viszont élet-halál harcba kergette Ausztriát, az mindazonáltal erőnk mértékét meghaladó, tragikus törekvés volt, amely az akkori külpolitikai erőknek gyászos megítéléséből származott.

A Buda vívására elindított csapatok május 4-én érkeztek a bástyák alá. Itt egyesült az egész főhad-sereg, a Győrött az osztrákok megfigyelésére tartózkodó Pöltenberg-hadtesten kívül. Május 4-én megtörtént a teljes körülzárás is.

Ostromágyúk azonban nem voltak. Az első napon végrehajtott roham, amelyet Kmetty hadosztálya a Vár dunai arcvonalán a vízművekre intézett, nem sikerült. Csalódást keltett a vár védőinek magatartása, akiről azt híresztelték, hogy a magyar csapatok megjelenésére nyomban kapitulálni fognak. A megszállás alatt Görgey svábhegyi főhadiszállásán mozgalmas élet uralkodott. Magát a főtábornokot is mintha elhagyta volna szokott hideg flegmája, mintha reá is átragadt volna valami Kossuth idegességéből, aki a gyorsan futó napok eredménytelenségéből csak az elszalasztott idő helyrehozhatatlan kárait látta s akinek hullámzó lel-külete most az aggodalom felhőibe borult. Maga Görgey is már az ostrom kezdetén megérezte »szerencse-csillagának leáldozását«. Azok a vérmes és léha remé-nyek, amelyek arra számítottak, hogy az olasz-horvát várórség nem állja ki a támadást, továbbá, hogy Hentzi, belátva helyzetének tarthatatlanságát, aligha fog Buda romjai alá temetkezni, az ostrom első nap-ján hatalmasan megcsappantak. Az első roham vissza-verése után nyilvánvalóvá vált, hogy Buda vára ha nem is elsőrangú erődítmény, azért szabályos és erőteljes ostrom nélkül aligha jut a magyarok kezére. Görgey réstörő ütegekkel nem rendelkezett a tábori hadseregben. Ilyen nagykaliberű ostromgépek csak Komáromban voltak. Elszállíttatásukról Görgey még Nagysalló után intézkedett, de Guyon személyi ellenszenvből hatásköri vitát csinált a nehéz ágyúk kiszolgáltatásából és Görgeynek egyenesen megtagadta erre vonatkozó fel-szólítása teljesítését. Debrecennek kellett közbelépnie a renitens komáromi várparancsnok ellen. Ez újabb idővesztést és huzavonát okozott. Amikor Görgeyre mások bűneiért és mulasztásaiért is rávarrták a fele-

lősséget, Guyonnak ez a rengeteg időpocsékolást jelentő, rosszindulatú engedetlensége senkinek se jutott eszébe, hogy megszámlaltassák érte. Csak azt jegezték fel Görgey rovására, hogy nem bírja nyomban leküzdeni a várórség makacs kitartását. Lám, micsoda botránytól viszhangzott volna az orsjfag, s egyszerre micsoda virulenciákba szökött volna az árulás vádjának sárkányfogai, ha Görgey tagadta volna a tűzgépek kiadatását. De Guyon republikánus volt és Kossuth hivei, őt nem lehet komolyan megfeddeni, politikai megbízhatóságához nem fért a kétség árnyéka, amellet egyenesen mellette szól, hogy Görgey nem szenvedhette, mert vitéz, de hanyag parancsnoknak tartotta, olyanféle tábornoknak, mint az egyik francia girondeista képviselő mondta egy forradalmi tábornokról, hogy az egyéni tudatlanság mellett még rendkívüli mértékben rendelkezett a tömeg és az idők korlátoltságával is. Azt persze sohase számították ki, hogy Buda ostromának elhúzódásában mekkora rész jut Guyonra. Kossuth beavatkozására az ostromló tüzéség első szállítmánya, az is lőszer nélkül, Komáromból csak május 9-én érkezett be, majd azután jött a többi is úgy, hogy a vár bombázását csak május 16-án lehetett megkezdeni.

Az se volt éppen szívderítő körülmény, hogy Klapka közben meggondolta magát s levelet írt Görgeynek, amelyben óvta az ostromtól, minthogy Debrecen felé utaztában meggyőződött róla, hogy Buda vára komoly erősség és hogy csak időveszteség származna a megszállásból. Görgey elméjén újból átborongott az április 14-iki aggodalmak egy hulláma. Még Komáromban kapta Csányi levelét, amelyben atyai barátja azt írta neki, hogy sose járult volna a detronizációhoz, ha Kossuth nem szereli le írásban azzal, hogy Görgey is helyesli a trónfosztást. Ha valami ördögi félreértés nincs a dologban, akkor bizonyos, hogy őt és Csányit is valaki elámította. Viszont az a feltevés, hogy Kossuth ily módon diplomatizálta volna

ki az április 14-iki határozatot, teljesen megzavarta az elnökről március és április folyamán bizalmasabb együttműködésük alatt kialakult véleményét, amelynek Görgey egy Damjanichhoz intézett levelében is kifejezést adott. (»Kossuth egy antik jellem«, stb.) És mindezen balsejtelmekbe vegyültek az első rémhírek a muszka beavatkozásáról. Görgey Armin jelentései tudni vélték, hogy kisebb orosz osztagok már leereszkedőben vannak a Vág völgyébe, talán azért, hogy az újjászervezendő osztrák hadsereggel egyesüljenek. Május 14-én Kossuth hivatalosan is bejelentette a tábornokhoz írt levelében az orosz intervenciót. Ezóta az orosz fantom többé nem hagyta nyugodni a tábornokot. Az oroszok beszivárgásáról érkezett hírekben igazolását látta a maga lengyelelleses érzületének és talán okozati kapcsolatot is keresett a lengyelek szereplése és Miklós cár beavatkozása között. Hátha éppen az április 14-ike volt a végső ok, amely a muszka-diplomáciát a legitimitás és a szentszövetségi világrend fenntartása érdekében tetteles fellépésre indította a magyar forradalom ellen? Mikor rövid tartózkodás után Debrecenből Klapka visszaindult Komáromba, néhány napon át vendége volt Görgey főhadiszállásának. Ekkor közölte bajtársával azt a meglepő újságot, hogy a debreceni országgyűlésen kiváló férfiakból alakult békepárt csak azzal a fenyegetéssel fogadta el a detronizációt, hogy különben a hadsereg az országgyűlés ellenére is kinyilatkoztatja a függetlenséget. Ha tehát se a parlament többsége, se a hadsereg oszlopai nem akarták a trónfosztást, akkor — elmélkedett tovább Görgey — ez nyilván államcsíny volt, következésképp jogosult ellene minden marciális megtorlás, amin már Komáromban is törte a fejét. Ahelyett, hogy Kossuth a nemzeti védelem további szervezésére fordította volna rendkívüli tetterejét, politikai és katonai felkészültség nélkül a kétségbeesés vak harcává változtatta az önvédelmet. Ha Görgey eddig azért fogadta el a had-

ügyminiszterséget, mert rendet akart teremteni, az egymástól függetlenül működő seregzvezérek szerteágazó stratégiai céljaiban, azért, hogy megszervezze az újoncozást, az utánpótlást, a technikai kiegészítést, a municiógyártást stb., akkor most eggyel több ok van arra, hogy az április 14-iki határozat megsemmisítése miatt vállalni kell a miniszteri hatalmat.

A Kossuthal folytatott sűrű levelezésében súlyos föltételeket szabott hadügyminiszteri vállalkozása elé. Nagy hatalomra törekedett, hogy minden, az övével ellenkező álláspont mérlegserpenyőjét »megakassza«. Leplezte tulajdonképpeni célját, azt tudniillik, hogy eltávolítja az április 14-iki párt katonai képviselőit a táborból, úgymint Perczelt, Guyont, Dembinszkit és Bemet. Azért ragaszkodott bizonyos formai jogkörhöz is, bizonyos alkotmányos biztosítékokhoz, hogy annál szilárdabban tarthassa kezében terveinek gyeplőit. Ravasz lett és áthatlan Kossuthal és párthíveivel szemben s eszéágában sem volt elárulni az igazi okát annak, amiért kimélyíteni akarja miniszteri hatáskörét. Kossuth viszont arra gondolt, hogy az egyre veszedelmesebbé válható vetélytársat ki kell emelni a hadseregből, amely az ő tulajdonképpeni hatalmának forrása. Jelöltje Bem altábornagy volt, akit május 15-én felszólított, venné át a felsődunai hadsereg parancsnokságát, bár egy héttel azelőtt Görgeynek azt írta, hogy az ő véleményét kéri, vajjon a főszereg megálljon-e Győrnél, vagy átlépje-e a Lajtát, ha Buda elesik. Május 21-én viszont Görgey nélkül készítette el Klapkával a nagy haditervet a nyári hadjáratra. Május 21-én ismét írt Bemnek, keljen át a Dunán, egyesüljön a Klapka-féle haditerv alapján az Aulich alá rendelt 25-30.000 főnyi hadsereggel, vegye át a kombinált negyven-ötvenezer főnyi hadsereg fölötti parancsnokságot s vagy az oroszokat verje meg, vagy döntse meg Bécsben a Habsburg-házat. Május 26-án újból sürgette Bemet a parancsnokság átvéte-

lère, holott később Görgeynek bizalmasan, barátilag becsületére kijelentette, hogy a fővezérségről Bemnek a legtávolabbi reménysugárt se nyújtotta. Egy nappal később viszont arról értesítette Bemet, hogyha lehetséges volna összes haderőiket a főhadssereggel egyesíteni s az egyesült sereget Oroszország és Ausztria ellen vetni, ez esetben »felkérnök Önt az egész egyesült sereg főparancsnokságának átvételére« s maga »Görgey kijelenté, hogy szerencséjének fogja tartani Ön alatt szolgálni«. Az áprilisi hadjárat győzelmes vezérének pedig azzal ajánlgatta a hadügyminiszterséget, hogy »a hadügyminiszterség a seregparancsnokságnál sokkal fontosabb állás«. »Mert én korántsem hiszem ugyan szabadságharcunkat vége felé közeledni, de arról meg vagyok győződve, hogy mentünk már annyira, miszerint az ellenség, ha meghódításunk eszméjével fel nem hagy, úgyszólván újra kénytelen kezdeni a háborút... ezért fontos a véderő növelése, helyes beosztása, rendezése. Ezért kell sietnie Görgeynek, hogy a hadügyi tárcát kezébe vegye. Lehet, hogy egy pár hónap múlva fontosabb lesz ismét a hadvezéri pálcá, akkor a haza a legfontosabb hely betöltésére fogja felhívni ismét«.

A Görgey főhadiszállásán tartózkodó kormánybiztos, Ludvig hiába írta az elnöknek, hogy »Görgeynek e helyen maradnia kell, nem azért, mivel te arra emelted, hanem mivel hazánk felszabadításában ő legfőbb faktorod, sőt azt mondom, hogyha bizalmatlankodnál is, ennek kebledben elrejtve kell maradnia s Görgeyt mégis fővezérnek kell megtartanod... Görgey egy tünnemény, mint te is az vagy, csak azon különbséggel, hogy a te pályafutásodat a csillagász ki tudja számítani, mivel azt változtatlan szabályokhoz kötöted, amannak szabályai még nem teljesen határozottak, de határozni fogod te«. A Kossuth és Görgey közt folyó sűrű levélváltásban ismételten szó esik arról, hogy Kossuth aggályosnak tartja a fővezér-

ség és a hadügyminisztérium személyes unióját, ami könnyen katonai diktatúrára vezethetne. »Despota is lehet jó — írta Kossuth —, mint például Marc Aurél, de Marc Aurélra holnap Verus következhetik; a szabad polgárnak pedig egyenlően biztosnak kell lenni Verus, mint Marc Aurél alatt«.

Különösen megvilágosodik előttünk Görgey lelkiállapota, ha meggondoljuk, hogy a trónfosztás és a muszka intervenció között politikai összefüggést látott. Ez ugyan hatalmas tévedés volt, mert az orosz segítségre vonatkozó megállapodások már április 14-ike előtt elvileg tisztázódtak az orosz és az osztrák kabinetek között, de a magyar tábornok ekkor nem tudhatta a régóta húzódó tárgyalások titkát. Előtte most az április 14-ike elleni küzdelem a honmentés feladatává, sőt rögeszméjévé magasodott. S mint minden nagy energiájú férfiú, ő is elszánta magát a végsőkre, akár a Szemere-féle reszpublika erőszakos szétrobbantására is, hogy békeművének akadályait eltávolítsa az útból. Abban a feltevésben volt, hogy Ausztria inkább lemond az oktroj erőszakolásáról és vele az orosz beavatkozásról, ha ő Buda bevételével s a debreceni flamingók ártalmatlanná tétele után seregével megjelenik a határszélen s felszólítja a dinasztíát a kibékülésre az 1848-as alkotmány alapján. Ezt a feltevést támogatták azok a hagyományok, hogy az eddigi küzdelmek a nemzet és az uralkodóház között 1606-tól 1711-ig mindig kompromisszummal végződtek. Sejtelve mellett szólt az a tény is, hogy az osztrák mértékadó körökben is több ellensége volt az orosz segítségkérésnek. Számíthatott továbbá az ókonzervatív magyar urak befolyására az udvarnál, itthon pedig a Deákra hallgató és most elnémult mérsékelteknek és a szervezett békepártnak súlyára Kossuthé ellenében.

A tábornok politikai meggondolásaival szemben állottak a következő tények: 1. Schwarzenberg és Kossuth intrenzigenciája; 2. a di-

nasztiát katonailag még sohasem alázták meg annyira, mint 1849 áprilisában és májusában. A magyarok részéről jövő kiegyezési gondolat tehát egy fölényes katonai és politikai helyzet érvényesítéséről való lemondásnak látszott, amit Bécsben, a dinasztia öncélúságának hitében el nem ismerhettek és el nem fogadhattak; 3. sokkal inkább le volt kötelezve Schwarzenberg a maga politikai iránya mellett, hogysen a Görgey esetleges felhívását meghallgathatta volna. Görgey politikája tehát Kossuth és Schwarzenberg együttes megbuktatásával lett volna érvényesíthető, az utóbbi pedig akkor mindenható volt, programja pedig Ausztria presztízsének és nagyhatalmi állásának fenntartása, akár Palmeiston, akár Carlo Alberto, akár IV. Frigyes Vilmos, akár az északamerikai Unió (Dudley Mann küldetése), akár Kossuth vitatták is azt. Görgey azonban egyre mélyebbre süllyedt az ingoványban politikai lidérckergetései közben. Amikor képzelgéseinek tekervényein eljutott Kossuth megbuktatásának gondolatáig, akkor már elhomályosodott előtte az a reálpolitikai tény, hogy a márciusi oktroj Ausztriája nem a békére készül, hanem az irtó háborúra.

Hentzi barbár módon lövette Pest városát, ahonnan pedig semmiféle támadás nem érte. Rommá lett a Dunasor. A szél által élesztett tűz hamuvá tette Pest legszebb részeit. íme, ilyen módon visel háborút alattvalóival szemben egy dinasztia, amelynek visszahozataláról elmélikedik. »Nincs toll — így gerjednek fel nemzeti érzései a fiatal tábornoknak — mely e látvány nagyszerűségét egész valóságában leírhatná, de én részemről az egész tüneményben az ausztriai dinasztia halálpompájára gyűjtött fáklyának lobogását láttam, mert akiben e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek a hitszegett dinasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kiirtotta s ezért, bár szívből fájlalom a főváros pusztulását... csak a vár annál erélyesebb ostroma által megtorlani törekszem,

annál szentebb kötelességemnek ismerem a fővárost minél hamarább ily minden emberségből kivetkőzött ellenségtől felszabadítani«. Ez a levél egészen kedvére volt Kossuthnak, aki azt nyomban leköszöltette s a maga rakétaival megszaportíva, lenyomatta a hivatalos lapban, hogy a magyar közönség is olvashassa, miképpen gondolkozik a számkivetett uralkodóházról az a tábornok, akit okkal, ok nélkül azzal gyanúsítanak, hogy a restaurációt készíti elő. Annál kiméletlenebbül folyt tovább az ostrom. A védő május 17-én visszaverte az 1. és 3. hadtest rohamoszlopait, erre Görgey még négy napig működtette a tüzgépeket s aztán május 21-én húsz zászlóaljjal végrehajtott általános rohamot rendelt el, amely teljes sikerrel járt. A vár védőrségét a csodálatraméltó vitézséggel rohmozó magyar zászlóaljok előbb a várfalakon, majd az uccán vívott kézitusában legyűrték. A védőrség véres vesztesége több mint ötszáz főre rúgott, a többi fogságba esett. A támadó vesztesége is meghaladta az ezret.

Egyszerre a kormány, az országgyűlés, az egész közvélemény felszabadult a hetek óta gyötrő szorongatások alól. A győztes hadvezér ünneplésében a kormányzó járt az élen. Budai főhadiszállásán Görgey fogadta az országgyűlés küldöttségét, amely hozta neki a haza köszönetét, az altábornagyi címet és az elsőosztályú érdemrendet. Ő azonban az április 14-iki párttól és kormánytól nem akart elfogadni se anyagi, se erkölcsi kitüntetést. Milyen fölényes gúnnyal utasítja el magától a haza háláját! Mennyire összeférhetetlennek tartja a köztársasági államformával a címek és kitüntetések osztogatását! De négy vagy hat szem között egészen másképp beszél a delegációnak a békepárthoz tartozó uraival. Tőlük megtudja azt is, amit Klapka elhallgatott előtte, azt tudniillik, hogy a trónfosztás gondolata mögött alig állott egy tucatnyi képviselő, hogy a Ház színe-java a kiegyenlítés híve, sőt ma-

guk azt a tanácsot adják a tábornoknak, ne hagyja el a hadsereget még akkor se, ha a hadügyministerséget vállalja, mert hadsereg nélkül könnyen mellőzhető politikai tényező lesz. Görgey azt az ígéretet teszi a békepárti uraknak, Kazinczy Gábornak és Bernáih Zsigmondnak, hogy mihelyt körülményei engedik, Debrecenbe indul s ott közvetlen érintkezésbe lép az úgynevezett magyar Gironde-dal, hogy együtt kíséreljék meg a trónfosztásnak hatályon kívül helyezését. Amikor tehát a magyar főtábornok újból *igézete alá* jutott a béke gondolatának, sőt a békés kiegyenlítést az orosz intervenció után az egyedüli módnak látta a katasztrófa elhárítására, Pozsonyban, Weiden főhadiszállásán megjelent Haynau Gyula báró táborszernagy, akit Ferenc József magyarországi hadai élére állított s akinek személyisége hangsúlyozta a hadjárat irtó jellegét a magyarság lovagias ellenállásával szemben. Haynau május 26-án kapta meg formális kineveztetését. Radetzky »beretváját« szörnyű hír előzte meg bresciai vérengzései után. Hogy Ferenc József éppen ezt a katonáját választotta ki az úgynevezett pacifikáció végrehajtására, azt jelentette, hogy a békés remények gyenge szálai is végkép elszakadtak s hogy a magyar nemzet számára nincs pardon.

Haynau Gyula báró Vilmos hessen-kasseli választófejedelemnek, a hírhedt katonakereskedőnek volt a fattya. Anyja Ritter Rebeka volt, egy hanai gyógyszerész leánya, egyébként zsidó származású nő, akinek József császár nemességet és bárói címet adományozott. Jellemének molekuláris alkatrészei között egyaránt találkozunk a tűznek és a víznek, a gránnitnak és a kovásznak elemeivel. Mint a legtöbb bastard, állhatatlan, szertelenségekbe tévedő, felbillett egyensúlyú természet volt, lobogó képzelettel, kíméletlen akaraterővel és a régi napkeleti zsarnokok vérszomjas és bestiális indulataival. A Haynau-szabású férfiak nem ritkák forradalmi időkben. Az ilyen

jellemű emberek azonban rendesen a forradalom s nem a reakció élén állanak, Haynau cselekedeteinek rugója nem a fanatizmus volt, — ő maga kezdettől fogva elképzelhetetlennek tartotta, hogy szolgálatait anyagi jutalom nélkül hagyják — hanem a durva lelkület és az örülettel határos makacsság. Friedjung szerint, ha könyörtelen és lelketlen ember is volt ez a tábornok, hadvezéri tehetségben, Radetzky kivül, egy osztrák parancsnok sem mérkőzhetett vele. Ha volt is benne ifjúkorában egy vonása az emberieségnek és az igazságérzetnek, amely még az összeütközésektől se riasztotta vissza, hogy elhárítsa az ártatlanok fejről a háborúk borzalmait, akkor ez az ifjonti humanisztikus hév szolgálatának hosszú évei alatt a legszárazabb és a legérdeesebb kötermészetté vált benne, sőt hivatásában való gonosz örömmé, hogy másokra minél nehezebb szenvedéseket zúdítson. Egyik életírója, Schönhals tábornok, mentegetni próbálja cselekedeteit, s ő is, mint Bartsch, aki megírta a bresciai felkelés elnyomásának történetét, azt mondja, hogy Magyarországon tulajdonképpen nem tett egyebet, mint azt, hogy végrehajtotta az osztrák katonai büntetőkodex rendelkezéseit. Szerinte a halálos ítéleteket császári döntés végett fel kellett terjesztenie. Az ifjú Ferenc Józsefet tapasztalatlansága s emberismeretének hiánya éppenséggel nem mentheti Haynau bűnbaksága. Ha valóban annak a beretvának tekintették, akit használat után tokba kell zárni, akkor a vérengzésért az eszköz felelősségét állapítanánk meg az agy felelőssége helyett.

Az új osztrák generalissimusnak öt hétnél több ideje volt, hogy a Görgey csapásai alatt erkölcsi erejében sorvadozó osztrák hadsereget talpra állítsa. Ez az öt hét a hadianyagban nem szűkölködő és bőséges tartalékokkal rendelkező osztráknak elegendő volt az előkészületre. Amíg az új osztrák főparancsnok a küszöbön álló orosz beavatkozás által előlegezett erkölcsi és politikai nyugalom árnyékában serényen

folytatta csapatainak kiegészítését és reorganizációját, a magyar honvédelem vezetőin bizonyos elernyedést lehetett észrevenni. Ez részint a legutolsó erőfeszítések okozta természetes elbágyadástól eredt, részint a nagy és váratlan sikerek által felkeltett egyetemes optimizmus bódultságából, vagy csodavárásából, részint azoknak a politikai meghasonlásoknak és kölcsönös ármánykodásoknak atmoszférájából, amely — éppen az orosz beavatkozás előtt — az egész magyar politikai közéletet eltöltötte. A pártoskodás forgószele mindenkit magával ragadott. Görgey főhadiszállása volt egyik Aeolus-barlangja e forró tavaszvégi viharoknak. A tábornok elmerülve a detronizációs határozat ellen koholt terveinek szövevényébe, csak csökkent figyelmet és energiát szentelhetett a hadműveletek új fázisának előkészítésére. Klapka utazgatva és közvetítve Debrecen és Buda között, fonák, széteső haditervének csupán arra a fix pontjára szegezte érdeklődését, amely neki három hadtest és a komáromi vár feletti főparancsnokságot juttatta. Klapka ambíciói valójában csak május végén fakadtak ki szeretlen mértékben. Egyetértve Kossuthal abban, hogy a leghivatottabb vezért kell eltávolítani a hadseregből, maga számára olyan hatáskört és olyan szerepet igyekezett biztosítani, amely messze meghaladta képességeinek fokát s ellentétben állott az ország védelmének észszerű stratégiájával is. Olvadékony lényé szinte egészen szétolvadt Kossuth presztízsének hőfoka alatt. Ez a gyöngéd erélytelenség s az a feminin határozatlanság, agyvelejének más befolyásokkal szemben való puhasága érdekes példáját szolgáltatva az olyan embernek, ki nincs birtokában saját egyéniségének, kit ösztöne valami eredendő parazitizmusból arra visz, hogy létét mások létehez kapcsolja. A legnagyobb mértékben meg volt benne a *nem iqaz* képessége — mint Concourt mondja egyik hősről —, a hamisnak valami pazar képzelőtehetsége, amely lehetővé tette, hogy mindenkihez simuljon és mindenki

ellen intrikáljon. A kormányzótól remélve személyi hatalmának emelkedését, értelmi szerzője volt annak a szerencsétlen haditervnek, amely éppen a legnagyobb katonai erőt akarta kikapcsolni a szabadságharcnak éppen legnagyobb válságában. Kossuth pedig a Bem érkezésének napról-napra halasztódó reményével keverte össze az új védelmi terv végrehajtásának esélyeit s ezzel még inkább belegabalyodott képzelgéseinek kósza révületeibe. Szemere Bertalannak nyugtalan, folytonos történelmi vonatkozásoktól szikrázó szelleme s az a becsvágya, hogy harmadiknak odafontoskodja és odaintrikálja magát a kormányzó és Görgey ecarte-játszmájába, ezekben a napokban kedve szerint tombolhatta ki magát. Mintha mindegyiküket egy gonosz varázslat babonázta volna meg. Kossuth, aki gyakran oly tisztán tekintette át a részletek fölött a nagy összefüggéseket és a fundamennális szükségességeket, egy darabig nélkülözhetőnek tartotta Görgeyt a hadseregnél, amely pedig sose hiányolta annyira a tábornok személyét, mint most. Nem tudott fölemelkedni az egyetemes magyar érdek szemléletének arra a magaslatára, hogy fölismerje: most minden erőt a fősereggel kell egyesíteni a viszonylagos túlsúly biztosítására, személyi és politikai tekintetek mellőzésével, hiszen nemcsak katonai, de politikai szempontból is evidens az osztrák hadsereg döntő megverése a muszkák beérkezése előtt. Ezt a főser eget nemcsak pótlásokkal kell erősíteni, hanem új egységekkel is, még ha a mellékhadszíntereken mindent fel is kell áldozni. Az öttheti idő kevésnek bizonyult arra, hogy a magyarok az új hadifeladatok megoldásához szükséges erőt összegyűjtsék. Emberben ugyan nem lett volna hiány — az országgyűlés csak az imént szavazott meg újabb ötven ezer újoncot —, ha a felszerelés és a fegyverzet bősége megengedi, hogy a kellő számú honvéd a magyar zászló alá sorakozhassak. Maga Görgey elismeri, hogy a tél és a tavasz folyamán Kossuth

szervező energiája sokat, majdnem óriásit teljesített, a háború kifejlődéséhez szükséges mértékben a hadianyag pótlására irányuló tevékenysége azonban most nem állott többé a régi mértéken. Ez volt a főoka annak, hogy az általános hadihelyzet annyira megrosszabbodott. Az osztrákkal ugyan Görgey ezután is megbírt volna, de az orosz beavatkozás az erőviszonyokat túlságosan a magyar szabadságharc kárára toltta el. Az oroszok közbelépése következtében a magyar vezetés a különböző hadszíntereken — rendszer csapatokkal — csak 152.000 harcost, 472 ágyúval állíthatott a szövetséges osztrák-orosz sereg 357.000 főnyi katonájával és 1354 lövegével szemben. Ellenségeink a gyalogságban több mint kétszeres, a lovasságban két- és félszeres, a tüzérségben csaknem háromszoros túlerővel rendelkeztek. A mutatkozó aránytalanság a hadianyag minőségében és mértékében s az utánpótlás lehetőségében még nagyobbá vált.

Kossuth utasítására Klapka mint helyettes hadügyminiszter, új felvonulási tervet dolgozott ki, amely, mint említettük, túlságosan figyelembe vette a személyi tekinteteket, azonkívül a magyar hadakat oly védelmi csoportosításba akarta elhelyezni, amely nem a gyors döntés kivívását, hanem az ellenállás elhúzását és az időnyerést célozta abban a bizonytalan reménységben, hogy a magyar ügyet már nem a küzdelem, hanem csak a külpolitikai helyzet változása fordíthatja jóra. Az új haditerv szerint »az ellenségnek fölénye parancsolja, a szükséges erősítések megérkezéséig a következő védelmi állásokat«:

1. Az osztrák főszereg ellen: Klapka tábornok vezérlete alatt az 1-ső, a 7-ik és a védőrségét alkotó 8-ik hadtest Komáromnál; Aulich vezérlete alatt a 2-ik és 3-ik hadtest a Nyitra mentén és Kmetty önálló hadosztálya a Dunántúlon, Veszprém irányában. Ezeknek a haderőknek az lett volna a feladatuk, hogy az osztrák főszereg előnyomulását addig tartóztassák

fel, amíg Bem mintegy másfél hadtest élén, Titel megostromlása és Péteryárad fölmentése után felvonul a Felső-Duna vidékére, amikor aztán mind a három csoport az ő fővezérlete alá jut.

2. Dembinszki egy és fél hadtesttel az oroszokat tartóztatja fel, de kész arra is, hogy az Aulich arcvonalának északi szárnyához csatlakozzék.

3. Perczel — Bem elvonulása után — másfél hadtesttel a délvidéken marad.

4. Czetz tábornok mintegy tízezer főnyi csoporttal Erdély védelmében.

5. A főtartalék, a Tisza mentén, megfelelő fölszerelés után, a szükségés helyre indíttatik.

Ez a komplikált terv azon a merész feltevésen alapult, hogy az osztrák főszereg ellen intézendő támadáshoz úgy az osztrákok, mint az oroszok elegendő időt engednek. Sok egyéb hibája mellett feltűnő, hogy hüvelybe dugja az ország kardját, Görgeyt s a fővezérletet idegen tábornoknak juttatja, sőt a tehetetlenségéről már levizsgázott Dembinszkire is fontos parancsnokságot ruház, ami mintegy eleve biztosítéka volt az oroszok könnyű előnyomulásának. E terv stratégiai lényege abban rejlett, hogy legalább egyelőre feladott minden támadó gondolatot s ezzel a magyar ügyet máris reménytelennek bélyegezte. Klapka az alábbi megjegyzésekkel kísérte ezt a haditervet, amikor Görgeynek elküldötte: »A további intézkedések tőled függenek, aki úgyis mindaddig a hadseregnél maradsz, míg ez védelmi elhelyezésbe hozva, feladata megoldásához megkívántató alakítását nem nyerte. Itt (Debrecenben) a dolgok még mindig nem vesznek más fordulatot. Jelenléted minél előbb szükséges. Néhány nap múlva sietek állomásomra«. A Klapka-féle terv csupán annyiban felelt meg Görgey ízlésének, hogy a felsorolt csoportokat a terv keretén belül alárendelte a hadügyminiszternek, aki ilyenformán rendelkezett azzal a joggal, hogy az alkalmatlan vezéreket eltávolítsa, akár politikai, akár katonai

szempontból látszanak is azok feladatuk megoldására képteleneknek, ő egyáltalán nem volt hajlandó Bem felvonulásáig haladékot adni az osztrákoknak, hanem arra szánta el magát, hogy az offenzívával csak addig vár, amíg az Aulich-, Klapka- és Kmetty-csoportok anyagilag felkészült állapotba jutnak és beérkeznek a legszükségesebb erősítések is. A lényegét sohase a tervben, hanem észszerű és következetes végrehajtásában látta. Az volt a nézete, hogy Magyarország sorsa a Felső-Duna mentén dől el: itt kell a döntő csapást mérni, az oroszok beavatkozása előtt.

Görgey az anyagi felkészülés alatt a tavaszi hadjáratban teljesen lerongyolódott ruházatnak és lábbelinek pótlását értette. A debreceni hadiműhelyek éppen május elején szakították félbe munkájukat, mert a kormánytól parancsot kaptak, hogy készüljenek átköltözködni a fővárosba. Ugyanez történt a bankjegynyomdával is. Minthogy azonban Buda csak május 21-én esett el, az átköltözködés is halasztódott, ami újabb idővesztést okozott a felszerelés pótlásában és a pénz kiutalásában. Készt az embervesztések okozta hézagok kitöltése is. Az osztrák főserég ellen szánt hadcsoport Buda visszavételekor csak harmincezer főre rúgott. A megkésített újoncozás június közepéig a fogyatékokat csak félig pótolta. Görgey arra is számított, hogy a Tisza mentén alakulóban levő tartalékhadtestet is rövidesen a Vág mentére vonhatja, hogy az offenzívát legalább ötvenezer harcossal nyithassa meg. A szervezés gyorsítása céljából tisztí és legénységi kereteket küldött a Tisza-menti sorozó- és gyűjtőállomásokra, de július közepén a szervezés csak a kezdet nehézségeivel küzdött. Ez a hadtest tehát nem vehetett részt a kezdődő hadműveletekben. Bem pedig természetesen nem jött, sőt segítséget sem küldött, mert őt is Erdélybe szólította az orosz intervenció.

Görgey Budáról Esztergomon át, a haditervnek megfelelően, csak május utolsó napjaiban indította el

csapatait. Az volt a terve, hogy támadást intéz az osztrák főszereg ellen, mihelyt a magyar haderő kész a hadműveletekre. Remélte, hogy ez június első felében megtörténhetik. Az osztrák hadsereg a maga nyolcvanhat zászlóaljnyi, hetvennyolc lovasszázadnyi és 336 lövegnyi erejében ugyan már június 10-én felkészült az új operációkra, de be akarta várni az orosz Grabber hadtestet, hogy támadó erejének túlsúlya kivédhetetlen legyen. Görgey helyesen számított arra, hogy néhány napi ideje marad a legsürgősebb hadügyminiszteri teendők elvégzésére is. Hogy kezében tartsa távolléte alatt is a sereg vezetését, vezérkari főnökét, Bayert Tatára küldte ki, ahol a központi hadműveleti iroda alakult, amelynek hatáskörében állott Görgey nevében teljes érvényű intézkedéseket és parancsokat osztogatni. Ennek a magyar Hofkriegsratnak az volt a feladata, hogy a Vág-vonal ellen tervezett támadás előkészítésében tartsa fenn az összhangot az 1-ső, 2-ik és 3-ik hadtest, valamint a Klapka vezérlete alá került Kmetty-hadosztály, a 7-ik és 8-ik hadtest között. A legközelebbi hadműveletekhez tartozott Görgey szándéka szerint az ellenség visszaszorítása a Vág nyugati partjára: hogy ez végbe mehessen, el kellett foglalnia a galgóci és szeredi hídfőket és összegyűjteni az átkelésre szükséges hídanyagot. Ki akarta próbálni új alvezéreit is, mielőtt a nagy támadó vállalkozást elindítja. Azt írta, hogy számítása szerint »mindakét feladat megoldásával alig volt lehetséges hamarabb elkészülni, mint amikor maga is Debrecenből visszatérni szándékozott«.

Görgey politikai és katonai kritikusan egyaránt megrójják, hogy Buda elestétől a Vág mentén bekövetkezett hadműveletekig annyi időt fecsérelt el. Ezért a tábornok szerepére ki kell bővebben terjeszkednünk, valamint arra a nyomasztó légkörre is, amelyben rendkívül súlyos elhatározásai megfogamzottak. Tény az, hogy Buda ostromával a nagy hadműveletekben szünet következett be, amelyet, az anyagi ellátás ren-

dezetlensége idézett elő. Ezen ügy akart segíteni, hogy kezébe veszi a hadügyminisztérium irányítását. Tény az is, hogy Buda ostroma tovább tartott, mint ahogy az feltétlenül szükséges lett volna. Tény az is, hogy Buda visszavétele után beállott hadműveleti pauza köszönhető a Klapka-féle haditervnek is, amely a védelmet írta elő a hadászati helyzet alapjául. Ezt a minisztertanácsban Görgey távollétében letárgyalt és elfogadott haditervet az egyes parancsnokok a »legszigorúbb magukmiheztartása végett« kapták meg. Tény az is, hogy ebben a haditervben Görgey számára vezéri szerep nem jutott. Tény az, hogy valamennyi magyar mozgó haderőnek a főharc-terre vetését a Klapka-féle haditerven kívül az a túlságosan kifejtett önálló parancsnoki szellem és pártoskodás is gátolta, amelyet csak úgy szüntethetett meg, ha a hadügyi kormányzatot kezébe veszi. Ha Kossuth félig-meddig kezére járt is Görgeynek az indokolatlan önállósággal operáló seregvezérek elmozdításában, vagy letörésében, csak azért tudott megbarátkozni Perczel, vagy Dembinszki ideiglenes elejtésével, mert ezek személyében is megsértették őt. Bayer erre az időre teszi a hadseregben fluktuáló pártoknak végleges kialakulását. E pártok a következők voltak: 1. A kormánypárt, amely Kossuth híveiből és tisztelőiből alakult s akik nagyrészt a kormányzó lekötelezettjei voltak. A tábornokok között Nagy-Sándor, Asbóth, Guyon, Klapka s aztán a lengyelek alkották e párt oszlopait. 2. A túlzó magyar párt, amely fanatikus fiatal tiszttekből tömörült s akihez a tábornokok közül Perczel Móric tartozott. Ezek közül egyesek a Görgey elleni orgyilkos merénylettől sem riadtak vissza. 3. A katonai párt, amelynek élén Görgey állott. Idetartozott a tábornokok többsége s minden volt császári tiszt. Legkiválóbb alakjai voltak Pöltenberg, Leiningen, jó ideig Damjanich, Dessewffy, Vécsey, Knézich, Káoszonyi, Kosztolányi, stb. 4. Az úgynevezett közvetítő, vagy békepárt, Kiss Ernővel, Mészároossal, Lahner

Györggyel és Schweidel Józseffel. A főhadiseregben elharapózott pártoskodó szellem megfékezésére később Görgey külön napiparancsot volt kénytelen kiadni, amelyben haditörvényszék elé állítással fenyegette meg azokat, akik a tisztikarban az ő személye mellett izgatnak, vagy pártoskodnak.

Ha Magyarország súlyos katonai helyzetéből a kibontakozást ma elméleti feladat gyanánt tekintjük, akkor arra az eredményre jutunk, hogy csupán a haderőknek lehetőleg gyors egyesítése Komárom környéként, menthette volna meg a szabadságharc ügyét. A lehetőség erre meg volt, természetesen ama föltétellel, ha a kormányzat minden melléktekintet feláldozásával a végrehajtást Görgeyre bízta. Ha a vonatkozó katonai intézkedések május közepe előtt kiadatnak s a nehezen kezelhető tábornokok félreállítatnak, a sikert biztosító százezer főnyi magyar sereg június második felében Komárom körül készen állhatott volna a hadműveletekre. Valójában azonban csupán felényi haderővel kellett megkezdenie Görgeynek a döntő offenzívát, sőt előbb még legkiválóbb alvezérét, Klapkát is megőzőznie a támadás gondolatának szükségességéről.

Méltán kifogásolták a tatai központi hadiroda felállítását is. Bayer, különösen hadműveletek közben, Görgey nélkül csak félemler volt. Igaz, hogy Görgey helyettesíthette volna magát Klapkával, de ez a vezérkari főnökkel Tápióbicske és Isaszeg miatt megférhetetlen viszonyba került. A hadi irodából még semmi hátrány se származott volna, ha olyan alparancsnokok kapják Bayer irányításait, mint Aulich, vagy Damjanich. Klapka például a Bayertől kapott parancsokat túlságosan részleteseknek találta és emiatt Görgeynél óvást is emelt. Nagy-Sándor és Knézich viszont a legminuciózusabb utasításokat várták, amilyenekkel Bayer, kivált a csaták közepette, Görgey nélkül, nem szolgáltattott. 1849-ben, távíró és távbeszélő összeköttetések hiányában a magasabb katonai vezetés egészen más

nehézségekkel küzdött, mint például a világháborúban. Minden jelentés, amelyet a fővezér nyargonc tisztjeitől kapott, oly helyzet alapján készült, amely a valóságos viszonyokat annyi idővel hozta később a fővezér tudomására, mint amennyit a küldöncök lovaglása igénybe vett. Emlékezzünk az isaszegi csatában Gáspár jelentésére, hogy az ellenség a Galga-vonalat kiürítette s hogy a 7-ik hadtest Gödöllő felé előnyomult. Ezt a jelentés Görgey délután négy órakor kapta meg, amiből azt következtethette, hogy Gáspár csapatai a Galgát délután két órakor átlépték, hat órákot tehát Gödöllőre érhetnek, vagyis nem kétséges részvételük az isaszegi csatában. A parancsörtsízt láthatta azt is, hogy a megkerülő magyar csoport már erős harcban áll, következésképp ezt Gáspárnak jelenthette is. Ezért Görgey fölöslegesnek tartotta, hogy új parancsot adjon, mikor az, ha Gáspár megáll, úgymint későn érkezik.

Az akkori viszonyok között egy főparancsnoknak gondoskodnia kellett róla, hogy olyan parancsokat adjon ki alvezéreinek, amelyek általános keretekben mozognak s amelyeken belül nekik önállóan, iniciatív szellemben kell intézkedniük. Görgey most Aulich, Damjanich s a kevésbé bevált Gáspár helyett új hadtestparancsnokkal kísérletezett. Fejébe vette, hogy bizonyos mértékig nekik is szabad kezét enged. Az utólagos bölcsesség megállapíthatja, hogy jobb lett volna, ha mindjárt kezdettől fogva markában tartja az új alvezérékét. A haditörténelem viszont még Napóleonnak is azt a szemrehányást teszi, hogy marsalljait nem szoktatta önállóságra és hogy ennek következtében az egy Soult tábornagy kivételével nem is tudtak azok önállóan hadiakozni. Görgey teóriája azonban a magyar viszonyokhoz képest csak akkor állotta volna meg helyét, ha mindjárt kezdettől fogva maga ellenőrzi az új embereknél elméletének igazolását.

Elméjének fényes tükrére azonban nemcsak az új katonai problémák árnyéka borított homályt, hanem az a politikai terv is, amelynek magzatát már Léva

óta hordozta szíve alatt. Lélektani és politikai összefüggést keresett az orosz beavatkozás és a detronizáció között. Azt hitte, ha megsemmisíti az utóbbit, elhárítja az előbbi veszedelmét is. Útra kelt Debrecenbe, hogy ott felderítse a politikai terepet s előkészítse a trónfosztás alkotmányos visszavonását. Május végétől június első hetéig terjedt debreceni időzése és személyes hadügyminiszterkedése.

A magyar szabadságharc Medinája azonban ekkor már kiürítés előtt állott. Az országgyűlést Buda visszafoglalásának hírére július 2-ig elnapolták, következésképp a trónfosztás hatálytalanításának parlamenti lehetősége egyelőre elodázódott. Ezt Görgey csak a békepárttól tudta meg, amikor kiváló alakjaival egy magánlakáson találkozott. Az értekezleten Görgey legnagyobb álmélkodására megjelent az öreg Mészáros Lázár is, nemrég még elődje, aki egy cseppet se titkolta kárhoztató véleményét a »hazugságban és megtévesztésben« fogamzott április 14-iki határozat iránt. A trónfosztás határozott ellensége volt a kabinet egy másik tagja, Duschek Ferenc, a forradalom pénzügyminiszter tere, akinek lelkén száradt a folytonos pénzhiány, amely annyi bajt okozott a zsoldfizetések elmaradásában s a munició- és élelmiszer-szállítmányok késésében. Utóbb kiderült, hogy Kossuth bizalmi embere és fináncbölcsője, Duschek, szándékos szabotázsokkal segítette elő a honvédelem összeroppanását. A magyar Gironde, a békepárt mögött akkor már bizonyos parlamenti sikerek állottak, amikor megbuktatták Madarász Lászlót, a flamingók vezérét. Egyébként is sok borsot törtek Kossuth orra alá. A kormányzó még száműzetésében, élete alkonyán sem tudott megbocsátani a békepártnak, ama »lappangva turkáló vakondok bandának«, amely elment Debrecenbe és széket ült a nemzet választottjainak tanácsában, »de nem volt bátorsága véleményét nyíltan kimondani, hanem a sötétben szövögette az átkos visszavonás hálóit«. Kossuth ítélete sok tekintetben fején találta a szöveget.

A mérsékelt pártok a történelemben nagy válságok idején semmit se számítanak. Jóllehet a magyar békepárt a debreceni parlament legtekintélyesebb és legesesebb politikusaiból állott, akik egy-egy akciójuknál zárt, egységes országgyűlési csoportot alkottak, akiknek sorában akkor ott volt található az akkori Magyarország legelső politikai írója (Kemény), a parlamentnek egyik legékesebb beszédű szónoka (Kazinczy Gábor), az országnak legkiválóbb közigazgatási kapacitása (Nyáry Pál), s mögöttük érezhették az erősen royalista hadseregnek támogatását is: küzdelmeiknek és inírikáiknak eredménye a semmivel volt egyenlő. A gyémántos miniszter meghajszolásán kívül semmit se értek el: nem tudták ellenzéki ellenőrzés alá vetni a kormányzatot, sem komoly és elszánt magatartással megbuktatni azt. Nem merték átvenni a kormányt, vagy nem tudták, ellenben április 14-én sem kockáztatták a vérpadot meggyőződésük védelmében. Igaz, hogy programszerű párt létesítésére végtelenül rövid idővel rendelkeztek. Az is igaz, hogy a konjunkturák politikai kiaknázása Kossuth váratlan elhátározásaival szemben lehetetlennek látszott. Egyik ellenfelük méltán a szemükre veti, hogyha ellenezték a deironizációt, akkor tüntetésképpen mért nem tették le mandátumaikat? Akárki elhiheti, ez a demonstráció nem járt életveszedelemmel, viszont megértette volna annak jelentőségét az egész ország s az egész hadsereg s Kossuth a maga húsz-harminc főnyi táborával és flamingójával magárahagyatva, erkölcsi elszigeteltségbe kerül.

Azt hitték, hogy az április 14-ikével politikájukra nézve nem vezett el minden. A Görgeyvel való egyetértés újabb szeleket fogott vitorláikba. Az a néhány óra, amelyet a magyar főtábornok körükben eltöltött, mindkét félre kiábrándító hatással járt. Az értekezlet lefolyására nézve Görgey és Kemény Zsigmond báró előadásai bizonyos árnyalatokban eltérnek egymástól. Az utóbbi szerint, amikor a békepártiak a katonai ál-

lamcsíny gondolatát »szondírozták nála«, Görgey azt felelte, hogy meggondolták-e önök, vajjon megáll-e a szurony a parancsolt pontnál? Ha egyszer szétugraszt egy testületet, amelynek tekintélye van, nem fog-e minden más tekintély ellen is fellázadni, s ezzel a legnyomorúságosabb módon megsemmisítheti magát a nemzeti véderőV anélkül, hogy az ellenség csapásaira szükség lenne. Görgey előadása szerint ő maga javasolta a katonai puccsot az országgyűlés szétkergetésére. Erre az ötletre a jelenlevő urak valamennyien azt felelték, hogy nem kell katonai diktatúra. Bámulatos, hogy ezeket a férfiakat is mennyire áthatotta a katonai diktatúrától való félelem. A békepárti urak is ahhoz a szabadelvű iskolához tartoztak, amely a közéletben nem tudott nagyobb csapást elképzelni, a polgári szabadság romjain, akár a legnagyobb veszély perceiben is egy katonai diktatúra kikiáltásánál. Talán túlságosan is megcsömörlöttek Kossuthnak alkotmányos formák között érvényesült diktatúrájától. Már akkor is sok panasz hangzott el és még több éle Kossuth női környezete ellen. Mint ahogy Görgey mondta, a kormányzónak nem lett volna szabad megfélelkeznie arról, hogy neki csupán »családapai, de sohasem kormányelnöki minőségben szabad papucgot uralnia«. Az öreg Mészáros »Trézi kedves honanyánknak« nevezte Kossuth feleségét, aki valóban nem túlságos tapintattal viselte férjének hírnevét és hatalmát. Még Dembinszki is Kossuth női környezete befolyásáról panaszodik a tiszti kinevezéseknél. Nővérének, özvegy Meszlényi Rudolfné, Kossuth Zsuzsannának az összes tábori kórházak főápolónőjévé való kineveztetését még Madarász József is kissé »dinasztikus izü«-nek találta. Ha annyira sokalták a debreceni politikai körök Kossuthnak enyhe alkotmányos diktatúráját, előítéleteik nem engedték meg, hogy végső mentség gyanánt a kard oltalma alá meneküljenek. A békepártban való csalódás óta Görgey még kesernyésebb lett, gunyorosabb s látszólag cinikusabb. Az

ország reménytelen helyzetének tudata összekeveredett benne az áprilisi trónfosztás és Kossuth ellen szőtt ármányoknak és cseleknek szinte infantilis elemeivel. Ahogy emlékirataiban elbeszéli, miképpen akarta Debrecenben Kossuthnak bizonyos lépéseit fondorlattal, ravaszsággal és képmutatással kijátszani, hallatlan őszinteségre, de egyúttal csodálatraméltó naivitásra is vall. Ő, aki másoknak, az orosz betörés után a külső segítségben szentül bizó mindenváróknak jámbor hiszékenységét szánakozó mosollyal kísérte, maga is nemkevésbé valószínűtlen tervezetések süppedékei közé jutott, sőt ezeknek még hadászati tevékenységébe is befolyást engedett. Ebben a körülményben találta főökát április 14-ike után nyilvános működése tagadhatatlan felemás voltának. Csüggedését vagy fejevesztettségét szfixszerű viselkedésébe burkolja. Annál homályosabb igyekszik lenni, minél habozóbb és határozatlanabb. Valami »holtmerekv fatalizmus«-ba süllyed. Egy ideig ezekben a napokban, mint egy híve írta róla az emigrációban, »valami démon hatalmába került. Csillaga mindjobban elhalványult. Az a génusz, amely eddig vezette, könnyezve repült vissza az égbe«. Mintha eltűnt volna lényéből az az önzetlenség, hogy saját akaratából — bármily erős objektív okok gyökereivel mélyedt is az bele lelkiismeretébe — a nagy egyetértésnek mindennél fontosabb érdekéért lemondjon. Valami ingerült erőszakosság látszott magatartásán, mintha valami emberfeletti erőfeszítés kivetette volna sodrából és természetének határkövei közül. A marciális államcsíny gondolatától elfelcелlett állnia, Bem hadserege nem a Duna felé vonul fel, hanem vissza Erdélybe, a pénz és muníció nyomorúságai csak kevéssel enyhülnek. Még Debrecenben érte az a megdöbbentő hír, hogy Haynau a kapitulált Lipótvár helyőrségének két legderekkabb tisztjét, Grubert és Mednyánszky László bárót Pozsonyban felakasztatta. Ezzel a két halálos Ítélettel, illetve azoknak gyalázatos végrehajtásával jelezte a háború megtorló jellegét s zilálta

szét Görgeynek a kibékülésről szőtt ábrándjait. Ilyen auspiciumok között hagyta el Debrecent s Pesten keresztül indult Komárom felé, hogy megkísértse a hadiszerencsét, mielőtt a tervezett támadást meg nem hiúsítják az orosz invázió hullámai.

X.

Görgey haditerve az orosz-osztrák haderők ellen — A Vág-melléki offenzíva — A csődöt mondott alvezérek — A júniusi 26. haditerv: csapás csapásra az osztrák ellen — A kormány végrehajtja az elfogadott tervet — Kitör a nyílt viszály a tábornok és a kormány között — A július 2-i nagy csata és Görgey megsebesülése — Klapka szerepe a kormány és a hadsereg között — Egy hadsereg bizalmából megválasztott vezér — Az áttörő kísérlet meghiúsul

Minden nagy hadvezér pályájában találunk olyan időszakot, amikor szerencsecsillagának ragyogása elhalványul és amikor terveinek végrehajtása elé tornyosuló akadályokat nem tudja legyőzni. Ez is olyan szabály, amely alól kivétel alig van. A hadtörténetirók azután utólagos megállapítják, hogy az illető nagy katona hol és mikor hibázott s melyik szabályát nem tartotta meg a hadművészetnek. Azután kész a rögtönítéleti: az illető nem tökéletes hadvezér, mert ez vagy az a hadművelete nem sikerült. Minden művésznek vannak kevésbé sikerült alkotásai is. Ettől nem mentes a hádművész sem. Napoleon kezében a múlt század legnagyobb serege ment tönkre az oroszországi hadjárat alatt anélkül, hogy csatát vesztett volna. 1815-ben pedig Waterloonál nyílt csatában legyőzték, mert a kelletténél jobban bízott egyik tábornagya önállóságában. Várta Grouchynak megjelenését a csatatéren s helyette Blücher jött. Mindezek ellenére a történelem a mongol Dzsingiszkán óta Napóleonnál nagyobb katonát nem ismert. Említsük még meg, hogy a francia császár 1809-ben Donauwörtnben éppen olyan hadmű-

veleti irodát állított föl, mint negyven évvel későbben Görgey Tatán. A magyar tábornok hadvezéri működésében a kései kritikusok még sokkal több hibát találnak, mint akármelyik más idegen vezérében. Talán azért, mert a bűnbak-keresés közvéleményének volt szüksége ilyen hibák erőszakos felkutatására. Görgey gyönyörű ívelésű hadvezéri pályáján ezt a zökkenőt az a támadó hadművelet alkotja, amelyet 1849 június havában a Vág mentén intézett az osztrák főszereg ellen. A kritika bizonyos határozatlanságot, a tervszerűség hiányát véli felismerni, amikor e hadművelet egyes részleteit bonckés alá veszi. Valóban Görgeynek ez a hadművelete nem sikerült.

Mi volt ennek oka?

Görgeynek az volt a fejében, hogy a Duna déli partján a Rába-vonalat a 7-ik hadtesttel és Kmetty hadosztályával fedezi, viszont serege zömével a nagy folyó északi partján, a Vágón keresztül, Nagyszombat irányában, az érsekújvári Duna-ágon intézett megkerülés és a Csallóközben végrehajtott tüntetés segítségével, támad. E gondolat ellen kifogást nem emelhetünk. Az adott stratégiai helyzetben mindenáron döntésre kellett törekedni, még mielőtt az oroszok jelentékeny haderőkkel észak felől a hadszíntérre érhetnek. Döntést defenzívával nem lehet kivívni.

Az erőelosztás e terv végrehajtására következő volt: a védekező csoport a Rába-vonalon, összesen tizenhét és fél zászlóalj, huszonkilenc huszárszázad és hatvanegy löveg; a támadó csoport a Vág-vonalon harmincnégy és fél zászlóalj, negyvenkilenc huszárszázad és százharminckét ágyú; ezt a támadó csoportot jobboldalon biztosította Görgey Armin száguldó hadoszlopa a bányavárosok vidékén és Beniczky különítménye a Felső-Vág völgyében; ez a kis erő az orosz tömegekkel szemben igazán az erővel való takarékoskodás netovábbját jelenti. Az erő-ökonomia ellen sem emelhetünk kifogást. A döntő támadásra összes haderejének mintegy kétharmadát szánta. Néz-

zük most a támadás irányát. Görgey a Duna északi partján akart előre törni. Abból a kémjelentésekre alapított feltevésből indult ki, hogy az osztrák zöm a déli parton van, készen a Pest felé való előnyomulásra. Az remélte, hogy offenzívája nemcsak a kezdeményezést szerzi meg, hanem gerincen találja az osztrákok gyengébb csoportját is. Lehet, hogy a kémjelentések hiányosak voltak és hamisak. Az osztrák vezérkar pontosabb és kimerítőbb adatokkal rendelkezett a magyar haderők létszáma és elosztása tekintetében, mintsem a magyar az osztrák viszonyokról. A valóságban az osztrák sereg két hadtesttel Magyaróvár és Sopron környékén, egy hadtesttel a Csallóközben és az Alsó-Vág mentén, egy hadtesttel pedig a Galgóc–Szered–Nagyszombat területen állt. Az utóbbi hadtest látszott a leggyöngébbnek, mert két dandárát a Vág völgyében északra különítette el. Az orosz hadosztály, amely körülbelül másfél magyar hadtestnyi erejű volt, a Morva völgye felől jövet, az északi parton Modornál állott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a magyar támadás nagyban és egészben mind! két oldalon egyenlő erőkre talált volna. Az északi iránynak meg volt az az előnye, hogy itt az osztrák felállítás vékonyabbnak látszott, ezért az áttörésre több reményt nyújtott, nem is szólva arról az előnyről, hogy az áttörés sikere a két szövetséges sereget egymástól szétvághatta volna. Ha még meggondoljuk, hogy Görgey részletes hadterve az ellenség szeredi és galgóci csoportját az 1. magyar hadtesttel és Horváth hadoszlopával lekötni szándékozott, amely lekötés ügyes végrehajtása a közeli Panjutine-hadosztályt is magára vonhatta volna s ily módon az osztrák második hadtestnek Sellyénél és Farkasdnál levő egy dandára ellen két hadtestet, (Asbóth és Knézich) irányított, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar fővezér a támadásra kiszemelt szűkebb területen határozott túlerőt hozott össze. A támadás iránya tehát egyáltalán nem zárta ki a sikert.

Bármilyen támadási irányt és bármilyen csoportosítást rendelt volna is el a magyar fővezér, egy fontos tényezőn, tudniillik az ellenség túlerején, nem volt hatalmában változtatni. Haynau nyolcvanhat zászlóalj, hetvennyolc lovasszázadot és háromszázharminchat ágyút állíthatott Görgey összes erejének ötvenhárom zászlóaljával, hetvennyolc huszárszázadával és százkilenevennyole lövegével szemben. Ha figyelmen kívül hagyjuk a magyar zászlóaljak kisebb létszámát s csak az egységeket hasonlítjuk össze, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az ellenségnek gyakorlóságban és tüzéségben mutatkozó, mintegy három magyar hadtesínyi túlerejét csak akkor lehetett volna kiegyensúlyozni, ha a magyar alvezérek Görgeynek kétségtelenül merész tervét a legnagyobbfokú öntevékenységgel támogatják. Ez esetben talán sikerült volna gyors csapásokkal előbb az ellenség északi, majd déli csoportját megverni.

Semmi okunk sincs kételkedni benne, hogy Damjanich és Aulich asszisztenciája mellett e hadműveletek kedvező fordulatot vesznek. A gyenge utódok azonban képtelenek voltak követni Görgey magasröptű gondolatát. Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy a magyar fővezér súlyos kedélydepresszióban szenvedett a politikai viszonyok kedvezőtlen fordulata miatt, akkor azt hisszük, felsoroltuk mindazon anyagi és erkölcsi tényezőket, amelyek e vállalkozás alkotórészei voltak. Felette sajnálatos, hogy a főtábornok távollétével tündökölt e merész és komplikált haditerv végrehajtásának első kísérleténél. A magyar hadsereg, minden vitésége dacára Görgey nélkül nem tudott nagy feladatokat megoldani: »Most a hadsereg egy valódi gép, a szó szoros értelmében — írta Bresziern százados Bayarhoz; — mozdul ugyan, de haszna éppen annyi, hogy mutassa, hogy mozog. Hiányzik a lelke. Ha a mi tábornokunk nem jó hamar, majd meglátja ön, hogy igazat beszélek; most még csak hallja. A félelem megszibbasztja a kedélyt, ahon

önállóság nincsen, s egy kitűzött terv szisztematikus megtépdelése nem engedi a gondolatot tetté alakulni, mely villám módjára születik és hal. Még sokat mondhatnék el Önnek, de hihetőleg nemsokára élőszóval meg fogja ön hallani — mindennap az hallatszik: Görgey megjön! egyszer mégis csak igaz lesz«. Lehetetlen meghatottság nélkül ezeket a sorokat olvasni, amelyek valóban e »mártírhadsereg« lelkéből szakadtak fel.

Görgey a támadást június 16-ára rendelte el. Hadterve szerint Asbóth hadteste zömének a Vág mentén északfelé Zsigárdra kellett előtörni és mihelyt ez a hadtest Farkasdót és Negyedet elérte, a harmadik hadtestnek át kellett kelni nyomban a Vágón. Az 1-ső hadtest pedig azt a feladatot nyerte, hogy mihelyt Knézich és Asbóth Királyréven át Diószeg felé tért nyert, Szerednél legott keljen át a Vágón és csatlakozzék a támadó operációkhoz. A tervezett támadást kiegészítette az a demonstráció, amelyet a 8-ik hadtest felének és a 2-ik hadtest egy dandárának a Csallóközben kellett Szerdahely irányában végrehajtani. A három hadtestnek megszabott világos feladat végrehajtása az alvezérektől természetesen bizonyos önállóságot követelt. A támadó csoport arcvonala Aszódpusztá és Mocsonok között harminc kilométernyire terjedt, s ilyen nagykiterjedés mellett az irányítási folytonos parancsnokkal nem is lett volna lehetséges.

A csatanapon az alvezérek közül csak Asbóth állta meg a helyét. Csoportja átlépte a Duna-ágot és három hadoszlopban nyomult elő, majd pedig az ellenséget kidobta Királyrévről és Zsigádról. Knézich hadteste tehát a parancs szerint a legnagyobb biztonságban kelhetett volna át a Vágón Farkasd és Negyed között. Ezt azonban elmulasztotta, noha alparancsnokai ismételten unszolták rá. Így aztán a császáriak a második hadtest ellen, valósággal Knézich szemé láttára, ellentámadásra indultak és azt visszavonulásra kényszerítették Aszódpusztára. Nagy-Sándor hadtestének

támadását Semptére az osztrákok, némi kezdeti sikerek után, visszautasították. A csallóközi tüntetés sem hozta meg a várt eredményt. A Zsigárd-szeredi ütközei napján a magyarok közel nyolcszáz embret és néhány ágyút vesztek el, holott Knézich hadtestének beavatkozása esetén fényes győzelmet könyvelhettek volna el, amely a Vág-vonalat feltétlenül birtokukba juttatja. A csapatok jól tartották magukat. Kiválóan verekedtek. Ennek egyik legfényesebb bizonyítéka, hogy Asbóth hadtestének a Vág mentén irányított oszlopa a visszavonulás után Negyeden a harmadik hadtest számára hidat épített, amely június 18-án el is készült. A zsigárdi csatanap, sajnos, azt bizonyította be, hogy a jeles 3-ik hadtest Knézichben nem találta meg Damjanich méltó utódját. Junius 16-án a feladat nehezebb része különben Asbóthra hárult, Knézichnek csak az ő nyomait kellett volna követni.

Görgey kétségkívül felelős, hogy e csatanapon nem avatkozott a harc vezetésébe. Engedte, hogy alvezérei a megszabott feladat keretén belül önállóan cselekedjenek, mert meg akarta ismerni vezéri képességeiket. E napon ugyancsak súlyos tandíjat kellett fizetni az új hadvezérek fölfedezéseért. Sürgős hadügyminiszteri teendői is éppen most szólították Pestre Görgeyt. Különben ahogyan őt ismerjük, ha meg is jelenik a csatatéren, nem Knézichhez megy, hanem a sokkal nehezebb feladattal küzdő Asbóthoz. Ha Knézich a hadtudomány legkezdetlegesebb szabályát követi és az ágyúdörgés irányában csak kisebb csapatot is küld a Vágón át (e célra ott volt Farkasdnál Leiningen hadosztálya, elegendő áihajózási anyaggal), akkor Görgey távollétében senki se akadt volna fel, hanem a holtbizonyos magyar győzelmet a jó haditervnek, a kiváló magyar csapatnak és a bevált alvezéreknek tulajdonítják, így azonban a Knézich felfoghatatlan tétlenségéből eredő csatavesztést a kritika nagyrészen Görgey rovására írja. Mi csak azt mondhatjuk, hogy a 3-ik hadtest parancsnokának magatartása elemi csapás

volt, ilyenféle mulasztást semmiféle kalkuláció nem állít be tervei eshetőségei közé.

Ez a baleset nem ingatta meg Görgeyt eredeti elhatározásában. Miért is rendült volna meg? Nem forgott-e fenn ezután is a gyors döntés parancsoló szüksége? A csatának valami haszna mégis csak volt. Asbóth egyik hadoszlopa a Vág jobbpartján maradt és biztosította Knézich hadtestének zavartalan átkeelését a Vágón, következőleg megteremtette az alapot a támadás ismétlésének foganatosítására. Az új támadást Görgey személyesen irányította. Az offenzíva megújítására vonatkozó elhatározást helyeselni kell. Az irány ellen se tehetünk észrevételt, hiszen minden változás időt rabló átcsoportosítást jelentett volna, már pedig az idő drága volt. Mindenütt máshol hidakat kellett volna építeni, holott itt az offenzívára kész hidak vártak. A császári hadsereg se gondolt rá, hogy Görgey megújíthatja az áttörést. Módfellett feszélyezte a császári vezérkart, hogy az aszódpusztai hidakon bekövetkező magyar előtörés vágmenti hadtestjüknek oldalát találhatja és elszakíthatja csallóközi összeköttetéseitől. Ez a megfontolás gátolta Haynauékot abban, hogy seregüket a Duna déli partján már most összevonják. E megfontolás alapján Haynau utasította Wohlgemuthot, hogy a Diószegre előrevont Panjutine-hadosztállyal együtt június 20-án a magyarokat szorítsa vissza a Vág balpartjára. Erre a napra tervezte Görgey a maga támadása megismétlését is.

Intézkedései a következők voltak: Asbóth hadteste a Gutta-Aszódpusztá-vonalból megint Királyrévra és Zsigárdra nyomul elő, Knézich Negyednél átkel a Vágón és követi Asbóthot, Klapka a 8-ik hadtesttel Vasárut felé támad és fedezi Asbóth hátát, Nagy-Sándor erélyesen tüntet Szered felé és kierőszakolja a partváltást, Horváth hadoszlopa pedig Galgóc irányában. Görgey maga Asbóth hadtesténél tartózkodik s innen irányítja a hadműveleteket. Ennek az intézkedésnek végrehajtása idézte elő június 20-án a

peredi csatát. A támadás meglepte az ellenséget, mert Görgey Királyrév-Szered vonalában, az ellenséges túlsúly ellenére, helyi magyar túlerőt hozott össze, ha ugyan Nagy-Sándor teljesíti kötelességét. Fájdalom, a peredi csatában nemcsak Knézich mondta fel a szolgálatot, hanem a másik két hadtestparancsnok is. A csata első napja Görgey személyes vezetése alatt, szép magyar sikerrel végződött. Asbóth hadtestje Királyrévnél és Zsigárdnál a Wohlgemuth-féle osztrák hadtest zömére talált és azt Alsó-Szélyre és Peredre dobta vissza. E községek előtt az osztrákok újból állást foglaltak. Ekkor Görgey az osztrák jobbszárny ellen Mándy lovashadosztályát rendelte, amely az ellenséget visszakergette Alsószélyre. Az újból késedelmeskedő Knéziehnek parancsot adott a sürgős beavatkozásra Zsigárdnál. Ezután Görgey Pered felé lovagolt, ahonnan az Asbóthtól elhamarkodott támadásra rendelt magyar zászlóaljok visszaözönlöttek. Ezeket a zászlóaljakat a legkiméletlenebb eszközökkel kellett visszafordítani a csata homlokzata felé. Asbóth szintén a hátráló zászlóaljához vágatott és vissza akarta rendelni a Görgeytől előre lendített csapatokat, hogy azok várják be Knézich érkezését. Természetesen Görgey parancsa érvényesült: a 2-ik hadtest zászlóaljai az osztrákoktól makacsul védett Peredet elfoglalták. Az osztrák harcvonal Deáki-Felsőszély-vonalba hátrált. Ekkor ért Knézich is Zsigárd alá, de még most az egész hadtestével, mert annak jelentékeny részét a Vág balpartján Sellye felé irányította, hogy itt iparkodjon átkelni a Vágon. Ezeket a csapatokat később visszarendelte Negyedre, miután az átkelést nem tudták kierőszakolni. Az így beállott késedelem és Asbóth csapatainak kimerültsége megakadályozta a győzelem kiaknázását. Az éjszakát a győztes magyar sereg Perednél töltötte. A megvert osztrákok egészen Taksony-Vizkelet vonalába hátráltak, ahová a késő esti órákban és az éj folyamán újabb erősítéseket kaptak. Wohlgemuth ugyanis ide

vonta a szeredi osztrák dandárt is, melyet Nagy-Sándor erőtlén tüntetése nem bírt lekötni, sőt idevonta Diószegről Panjutine hadosztályát is. Ezzel az erőarány tetemesen felbillent az egyesült osztrák-orosz haderők javára.

Görgey kezdetben a támadás folytatásának gondolatával foglalkozott. Parancsot küldött Nagy-Sándornak, hogy keljen át Szerednél a Vág jobbpartjára, Klapkát pedig utasította, hogy foglalja el Vásárutat s egy csoporttal szállja meg Nádszeget, ahonnan a főharcba könnyen beavatkozhatik. Junius 20-iki tapasztalatai egyúttal arra készítették, hogy a parancsnoklási viszonyokban mélyreható változásokat rendeljen el: »Súlyos körülmények parancsolják a következő változásokat a hadseregben. A 2-ik hadtestet átveszi Kászonyi ezredes. Ellenben Asbóth ezredes átveszi... a Szekulics-hadosztály parancsnokságát... Knézich tábornok úr beosztatik a hadügyminisztériumba; a 3-ik hadtest parancsnokságát haladék nélkül átadja Leiningen ezredes úrnak«. E hirtelen változások éppen a két csatnap közötti éjszakán kétségkívül bizonyos megrázkódtatásokkal jártak. Nem üdvös és nem is tanácsos egy heves és rendkívül kockázatos hadművelet előtt személycserét eszközölni a vezetőállásokban. Ideges állapotának dacos ingerültségei olyan igazságtalanságokra és kapkodásokra ragadják, amelyeket csak úgy érthetünk meg, ha tudjuk, hogy az orosz beavatkozás és a debreceni trónfosztás után katonailag és politikailag egyaránt elveszettnek hitte a magyar ügyet.

Parancsainak kiadása után értesült arról, hogy Klapka a Csallóközben, vagyis Görgey hátában, vereséget szenvedett, hogy az ellenség megszállotta Sellyét az ő jobboldalában és hogy Panjutine hadosztálya megjelent a csatatéren. E körülmények között Görgey arra határozta el magát, hogy támadását mindaddig elhalasztja, amíg Nagy-Sándor Szered felől beérkezhetik a csataterre. Gyengébb lelkű ka-

tona talán már ekkor elhatározta volna a visszavonulást, amivel megtakaríthatja a peredi csatavesztést, ami viszont a Vágmenti hadművelet feladásával járt volna, anélkül, hogy kísérlet tételét volna az ország sorsára oly döntő jelentőségű csapás kierőszoakolására az osztrákok ellen. Az erőviszonyok mérlegelése alapján a Vág jobbpártján június 20-án este a helyzet a következőképp alakult: Az orosz-osztrák sereg 29 zászlóalja, 17 lovasszázada és 96 ágyúja állott szemben Görgeynek nem egészen 20 zászlóaljával, 21 lovasszázadával és 85 ágyújával. Ha nem is vesszük tekintetbe az orosz-osztrák zászlóaljak magasabb állományát, az ellenség gyalogsági fölénye akkor is nyomasztónak mondható. Ha azonban Nagy-Sándornak Szedernél (ahol akkor már ellenség alig volt) sikerül átkelnie, kiegyenlítődik az ellenség gyalogsági fölénye, a lovassági és tüzérségi túlsúly viszont annyira a magyar oldalra tolódik el, hogy a csata győzelmes befejezésében jogosan kételkedni nem lehet. A peredi csata második napja a magyar sereget védőállásban találta, még pedig a balszárnyal Alsószélynél és a jobbszárnyal Perednél. A balszárnyat Kászonyi, a jobbszárnyat Leiningen hadteste alkotta.

A június 21-én vívott küzdelem Görgey részéről nem volt egyéb, mint harc az időnyerésért. Tartani akarta magát Nagy-Sándor megérkezéséig, hogy azután nyomban támadásba mehessen át. Balszárnyát még a csata megkezdése előtt Királyrévre vonta vissza, nehogy az ellenségnek a Dudvág nyugati partján megindított átkaroló mozdulata állásából időelőtt kimanőverezze. E célt szolgálta az a lovasroham is, amelyet délelőtt tíz óra után a Pered és Királyr év között felállított lovasságnak elrendelt Alsószély irányában. Mielőtt a lovasroham végbe ment volna, jelentést kapott arról, hogy Királyrévet az osztrákok bevették. Görgey erre Peredről idevágatott és Királyr év visszafoglalására személyesen intézkedett. Majd mikor meggyőződött arról, hogy a magyar ellentáma-

dás folyamatban van, visszanyargalt Peredre, amelyet az osztrák-országi hadak zöme rohant meg. Útközben látta, hogy az elrendelt lovasroham túlerőre bukkan s hogy a Pered nyugati oldalán védekező 2-ik hadtestben csapatok ellenállás nélkül hátrálnak. Ekkor Leiningennek parancsot adott, hogy adja föl az ellenségtől három oldalról körülvevett Peredet, hogy Pered és Zsigárd között újból foglaljon állást s mihelyt Királyrév megint magyar kézre kerül, ezt a támadás megindításának jeléül fogadja.

Még mindig remélte Nagy-Sándor megjelenését az ellenség hátában Szered-Galánta felől. Újból visszavágtatott a balszárnyra, Királyrévra, ahol az ellentámadás elakadt. A 2-ik hadtest gyakorlása ezen a napon nem jól verekedett. Görgey a helyszínen kíméletlen eréllyel szedte össze az ingadozó és elszéledt honvédeket és belőlük rohamoszlopokat alakított. A fővezér rideg szigorúságú föllépésének eredménye lett. A honvédek konok és inaszakadt harc árán az osztrákokat újból kiverték Királyrévről. A császáriak Alsószélyre és Taksonyra futamodtak. Ezután rendbehozta Kászonyi hadtestének jobbszárnyát és megindította előre Pered felé. Miután így a helyzetet a balszárnyon és a középben orvosolta, Leiningennek parancsot küldött, hogy csatlakozzék a Pered felé való támadáshoz. Mekkora katasztrófa érheti Wohlgemuth és Panjutine hadait, ha e pillanatban, délután négy óra felé Nagy Sándor csakugyan felbukkan az ellenséges vonal hátában. Napoleon se várta türelmetlenebbül Wellington hátába Grouchy hadtestjét, mint most Görgey Nagy-Sándort. Mekkora eshetőségek fordultak el most is egy alvezér idegállapotán és képességén. Hiszen a 2-ik és a 3-ik hadtest halálrohamainak kétségbeesett ujrái mind veszendőbe mennek, ha az egyetlen gépalkatrész csődöt mond vagy rosszul működik. De a várt szerencsés fordulat helyett Leiningen jelentése jött arról, hogy az ellenség őt Zsigárdnál megkerülte s kénytelen Farkasd

felé hátramenni. Ha már az oly vitéz és kiválóan tehetséges Leiningen, aki Peredet is csak parancsra ürtette ki, most feladta a játszmát, Görgey a balszárnyon kivívott győzelem ellenére sem tehetett egyebet, mint azt, hogy megszakítja az ellenséggel való érintkezést. E nehéz elhatározásban az a megfontolás is megerősítette, hogy az ellenség nagy túléreje a Vág mentén, Pered-Zsigárd irányában, Nagy-

Sándor abszolút tétlenségét, vagy tehetetlenségét tanúsítja, aki nemcsak hogy nem kelt át a Vágón, hanem még lekötni sem tudta az ellenséget Szerednél. A küzdelmet fel kellett adni.

Így értek véget a Vágmenti hadműveletek. A balsikert Nagy-Sándor szomorú meddlőségének ter-

here kell írni. A fő tábornok megtett mindent. Terve és személyes magatartása minden bírálaton felül áll.

Ha tehát Nagy-Sándor és az első hadtest az átkelest Szerednél, vagy délre komolyan megkísérli, feltétlenül át is vergődik a Vágón s legkésőbb a kora délutáni órákban már gyalogságával is a csataterre ér. A távolság Szeredtől Peredig mindössze hat óra járásnyi ut. Nagy-Sándor tudta, hogy bajtársai Perednél nehéz harcot vívnak. Késedelmeskedése a szabadságharc ama tragikus epizódjainak egyike, amelyeken nagy dolgok fordultak el. Az orosz intervenció katonai hatásai is most érvényesültek. A muszka hadak megjelenése nélkül Görgey még félszeg és tökéletlen alvezéreivel is megvalósíthatta volna az áttörést.

»Én minden lehető megtettem — írta Görgey Bayernek Tatára —, de tegnap nem bírtam boldogulni. A 2-ik hadtest teljesen demoralizálva van; fel kell oszlatni. Tegnap két csatám volt: egyik Pered-Királyrévénél és Aszódnál a másik. Most Klapka Apáca-szakállason áll s a 2-ik hadtest Guttán. Most rögtön Tótmegyerre indulok, megtudni, mi van a 3-ik és 1-ső hadtestekkel. A vágmelléki offenzívához gyöngék vagyunk — vezetők dolgában. Tehát defenzíva! Még ma többet«.

21-én éjjel Aszódpusztán arról értesült Görgey, hogy a Panjutine-hadosztályon kívül hatvan-hetvenezer főnyi (valóságban ennek kétszerese) orosz hömpölyög a duklai horpadáson keresztül az ország középpontja felé. Egyéb jelentések és feltevések arra vezették, hogy az ellenség a Vág túlsó partján észak felé toródik el, talán azért, hogy kapcsolatokat keressen az orosz zömmel. Ezenkívül rendeznie kellett az új információknak megfelelő hadtest-elosztásokat is, minthogy minden pillanatban várta az orosz-oztrák erők visszacsapását. Haynaunak a Duna déli partjára való seregátcsoportosítása a meglazult magyar hadtesteknek néhány napi nyugalmat engedett. Egyelőre minden látszat arra vallott, hogy a magyar

csapatok a Duna északi partján nem forognak komoly veszedelemben. Ezt a párnap haladékot arra használta fel, hogy sürgősen Budapestre utazzon s a nagy orosz tömegeknek beáradása következtében beállott katonai helyzetet megvitassa Kossuthal és a minisztertanáccsal. A rossz hír gyors lábakon szalad. Mikor Görgey Pestre érkezett, hogy az összkormányal tárgyaljon a haza veszélyéről, akkor ott már felizgatott közvéleményt talált. Hova tűnt az a csodaszép májusi nap, amikor az ország kormányzója ünnepélyes bevonulását tartotta százezernyi tömeg boldog önkívületében? Hová lett a ragyogó jelenet, amikor a győztes hadvezér tábornokai élén fogadta az ország első emberét, jelentvén neki, hogy rendeletére Buda várát bevette? Mintha mesévé semmisült volna minden: a biztos diadal fénye az arcokon, a felszabadulás boldog szaturnáliájának tündöklése, az ország nagyjainak őrzöngő ünnepeltetése, az az erejében és hatalmában felmagasztosult nemzet, amely véghezvitte a szent tavasz csodáit. Ki emlékszik még a Nemzeti Színház diszeloadási jelenetére, amikor a közönség tombolva tapsolta végig a felvonásoközöket, hogy így hálálja meg első katonájának dicsőségét, aki egy ideig ott szerénykedett az állóhely szürke publikuma körében? Hogy elsötétedett Pest ábrázata néhány hét alatt! Az emberek lehorgasztott fejjel jártak az uccán, mintha elviselhetetlen terhet hordoznának vállukon, vagy mintha valami kifürkészhetetlen bánat szorította volna össze szívüket. Mintha hallották volna a távolból a kozáklovak patáinak dobogását s egyszerre mindenkin úrrá lett volna az a misztikus rémület a fehér cár árnyékától, amely nyúlt, nyúlt, egyre hosszabbra s maholnap már elborítja a magyar szabadság napját. Azóta, mióta Görgey utoljára itt járt, minő gyors hervadásnak indult triumfatori koszorúja. Ő maga is lehagolt volt, de sokkal nyugodtabb, mint napokai ezelőtt. »Erős a hitem — vetette papirosra Guidónak írt bucsusorait június 25-én —, ha az akasztófa

van rendelve számomra, a magyarok lesznek azok, akik felakasztanak, nem az osztrákok, nem az oroszok, nem a rácok. És miért? Mert javukat túlbecsületesen szolgálom, megmondom nekik az igazat és igazságot gyakorolok. És én el fogok pusztulni, azzal a főlemelő öntudattal, hogy jót akartam. Ha többé az életben nem látnók egymást, gondolj rám ugyanazzal a testvéri szeretettel, amellyel én rád gondolok«.

Kossuth és katonai tanácsadói meg voltak győződve, hogy a magyar offenzíva megfeneklését a tatai iroda okozta, amely biztos lőtávoból küldte parancsait a működő hadtestekhez, amelynek gyatra kém-szervezete felmondta a szolgálatot s amely magát Görgeyt is helytelen feltevésekre vezette. A helyükről elmozdított parancsnokok is, akik Kossuthoz mentek panaszra, a hadügyminiszter-fővezér drákói büntetése ellen, szintén felkavarták a fojtogató feszültséget a kormányzó és a főtábornok között. Visoczky rohamléptekkel közeledett a főváros irányában, hátán hozva Paskievics óriási hadát. Június 26-án Kossuth elnöklete alatt összeült a minisztertanács, amelyen Görgey több mint másfél óráig tartó előadásában teregette ki a harctéri helyzet konjunktúráinak tömkelegét. Pest felé utaztában ráért lehiggadni és fontolóra venni az összes eshetőségeket. Az a lelki válság, amely hetek óta zavarta és gyötörte tetterejét, fölengedett, mintha egyszerre ráakadt volna arra a helyes ösvényre, amelyet a politikai és katonai eseményeknek viharos összesűrűsödésében elveszített. Ha tudatára is ébredt annak, hogy a szabadságharc ügye az orosz invázió következtében semmi reálpolitikai eséllyel sem kecsegtet többé, teljes világossággal felfülyt benne amaz intuíciók egyike, amely megóvta a csodaváróknak és az illuzionistáknak délibábkergetéseitől éppúgy, mint a csüggedőknek és a begyuladtak erkölcsi összeomlásától. Ha nem sikerülne többé a honmentés katonai feladata, azért módunk és erőnk

marad rá, hogy csapást csapásra mérjünk Ausztriára, mielőtt az huzamosabb és gyümölcsözőbb hasznát láthatná a muszka intervenciónak, óriási politikai fontossága lesz annak a ténynek, ha megmentjük a magyar fegyverbecsületet s ha a kétségbeesés görcsös erőfeszítésével csapásokat mérünk az osztrák hadseregére. És előttünk áll a bukás dicsőségének bus szépsége, az euthanazia. Ehhez azonban az kell, hogy a népet világosítsuk föl a helyzet komolyságáról, hogy minden lehetséges mozgóerőt vessünk a komáromi sánctábor köré, hogy lokális túlsúlyt biztosíthassunk Haynau seregével szemben és így halálrasettezzük Ausztriát. A kormány maga is nyilatkoztassa ki magát mozgónak, ossza meg a főhadserg sorát és személyes helytállásával is dokumentálja a kétségbeesés harcát.

»Én nekem Görgey genialitása és szilárd készütsége — beszéli Vukovics — soha oly való alakban nem tűnt fel, mint ez alkalommal. Előterjesztése több mint egy óráig tartott s korrekt magyarsággal és retorikai szabályossággal ékesnek mondható volt. Ezen előterjesztésével tanulságát láttam annak, hogy Görgey a miniszteri padon is jeles volna szónoklatával.« Valóban mintha egy új Görgey állott volna e pillanatban a minisztertanács előtt. Fájdalommal érezte most a használatlanul elmúlt hetek (Buda ostroma, a debreceni konspirációk, Vágmelléki ofenziva) veszteségeit. »Hazám fennállása most már csak hetekre terjedhetett« — zárta le önvádaskodásainak és elmélkedéseinek analízisét, amelyet oly tragikus kérlelhetetlenséggel végzett önmagán. Hivatásának nagyszerűségéhez méltó fordulat áll be fejlődésében: a leszámolás önmagával, a megtisztulás a politikai ármánykodások salakjaitól, újból egységes és összhangzatos magával, újból birtokába jut erői teljes virulásának, pszichológiai ingadozások nélkül, tömören és koncentráltan látjuk viszont Győrnél, Ácsnál és a nagy

nyári katabázis alatt, Újból megvan a tengelye cselekedeteinek.

Nem lehet tagadni, hogy az osztrák ellen összepontosítandó hadművelet stratégiai és politikai szempontból egyaránt egészséges bordán szövődött, lévén az egyetlen hátralevő közös feladat Magyarország összes pártjai számára. Abban sem lehet kételkedni, hogy az egyesülésnek a legerősebb hadsereg felé kellett történnie már csak azért is, mert az hadműveleteiben az ország leggazdagabb területeinek segélyforrásaira támaszkodhatott. Az erők egyesítésére nézve Komáromon kívül még a Tiszántúl jöhetett volna tekintetbe. Ennek azonban súlyos hátrányai voltak. A hosszú Tisza-vonal védelme nehéz, különösen, ha meggondoljuk, hogy ezt a vonalat hátulról az Erdélybe özönlő ellenséges hadak rövid idő alatt veszélyeztethetik. A Tiszántúlt a sereg már kiélte a kora tavasszal, déli része pedig elpusztult a korábbi banda-harcokban és hadműveletekben s ezért nagyobb haderő fenntartása elegendő forrást nem nyújthatott. A magyar erők visszavonása a Tisza mögé az ország nagyobb és értékesebb részének feladásával járt és egyben az ellenséges haderők egyesülésének zavartalan lehetőségével, ami a szövetséges hadaknak csak megkönnyítette volna az óriási túlerő célszerű latbavetését.

A magyar seregnek valamely siker kivívására csak akkor lehetett reménye, ha a két nagy szövetséges csoport egyesülése lehetőleg sokáig elodázódik és ezzel alkalom nyílik valamelyik csoport ellen egy döntő támadás végrehajtására. Ez az ellenséges csoport politikai és katonai szempontból egyaránt csak az osztrák lehetett. A Tiszántúl védelmének csupán egy előnye lehetett: biztosította a hátsó ajtót, az utat a semleges Törökország felé Orsován át. De Görgey nem akart elosonni a nagy dráma végső jelenete előtt. Ha a kormány és a debreceni detronizáció élet-halálharcba sodorta a nemzetet, akkor a vezetők sem térhetnek

ki amaz erkölcsi kötelesség elől, hogy helytállásukkal pecsételjék meg e küzdelem tragikai igazságát. »A halált oly ügy szolgálatában, mely ügy mellett polgártársainkat ezerszámra behajtottuk, vagy belevetettük a halálba, — úgymond Görgey — szándékosan nem kerülni, a legnagyobb tisztesség és becsület, amit e földön önmagunknak megadhatunk.« Görgey szabatos és logikus fejtegetései teljesen meggyőzték a minisztertanácsot és a kormányzót. Haditerve egyhangúlag elfogadtatott, mire a magyar tábornok másnap Tatára visszautazott.

Lássuk már most Görgey összpontosítási javaslatának esélyeit. Helyezkedjünk a június 26-iki határozat alapjára, amely szerint a magyar hadak túlnyomó részét minden személyes és politikai, sőt hadműveleti tekintet félretevésével s az ország keleti részeinek feláldozásával, az osztrák fősereggel kellett szembeállítani. Visoczký hadtestjének zöme, amely e napon Miskolcra ért, parancsot kaphatott volna rá, hogy erőltetett menetben Komáromba vonuljon. Ez a hadtest tiz nap alatt Komáromba érhetett. Vetter déli vidéki seregéből, a Ferenc-csatorna mentéről a 4-ik hadtest java, mintegy tizenkétezer fő negyven ágyúval, július 8-án elérhette Pestet és 11-én megjelenhetett a komáromi csataterén. Ugyancsak Vetter seregének Vécsey-féle hadtestét, amely Aradot és Temesvárt ostromolta és az előbbit június 28-án megadásra bírta, Temesvár ostromának megszakításával, július 29-től kezdve Pestre lehetett volna irányítani, kereken tízezer főnyi létszámmal, ahová július 10-én bevonulhatott volna. Ez a három nagy egység már kiegyenlíti Haynau számbeli fölényét. Ezenfelül még egyéb kisebb csapatok álltak rendelkezésre, mint például a szegedi erősített tábor megszálló csapata (körülbelül egy dandár), Knézichnek a Tiszántúl alakulásban levő tartalékhadosztálya stb. Meg volt a remény, hogy Görgey július 10-éig Komárom vidékén kilencedfél teljes létszámú hadtestet egyesíthet, ha a kormány

elszánja magát a június 26-iki haditerv végrehajtására. De alig hogy Görgey Pestről eltávozott, a kormány mást gondolt: alkalmasint Dembinszki javaslatára a Szegednél történő összpontosításra határozta el magát. Erre a határozatra okot, vagy inkább ürügyet adott Győr feladása június 28-án, minek következtében az ország fővárosa és a kormány székhelye fedezetlenül maradt.

Haynau, mint említettük, a peredi csata után seregét a Duna déli partján Győr felé vonta össze, anélkül, hogy a Görgeyt napokon keresztül helyettesítő Klapka idejében megfelelő ellenrendszabályokkal válaszolt volna. Mikor aztán Görgey június 27-én visszatért a sereghöz, felismerte annak szükségességét, hogy főerejét szembeállítsa Haynau seregével, a Duna déli partján. Nyomban intézkedett, hogy a 2-ik hadtest Guttárról Komáromon át a 7-ik hadtest segítségére siessen, többi hadtestét is dél felé vonta, de természetesen, június 28-án, amikor Haynau hatszoros túlerővel megtámadta Pöltenberg elszigetelt hadtestét, a felvonulóban, vagy átcsoportosításban levő többi magyar seregtestek nem avatkozhattak már a harcba. E napon a Győrhöz legközelebb eső 2-ik hadtest Gönyüre, a 3-ik hadtest Tótmegyerről Komáromba, az 1-ső hadtest Ürmény felől Hullra és Horváth hadoszlopa Nyitráról Verebélyre jutott. Görgey Armin dandára pedig, amely a Felső-Vág völgyében már napok óta érintkezésben állott az orosz Grabbe-hadtesttel, parancsot kapott, hogy a Garam völgyében Besztercebányán át Barsra vonuljon.

A magyar sereg elkésett átcsoportosítását a bírálólat csodálatos módon szereti Görgey rovására írni, holott a vezetés június 23-tól 27-ig Klapka kezeiben volt. Kétségtelen, hogyha Klapka vezéri ösztöne az ellenség átcsoportosítását megérzi és azonnal fogantatosíthatja az ellenitézkedéseket, akkor június 28-án Horváth és Görgey Armin kivételével az összes magyar hadtestek, ha erőltetett marsok árán is, elérhet-

ték Győr vidékét és itt az osztrákokkal talán döntő csatában mérkőzhetek volna. A túlerő még ez esetben is az osztrák oldalon lett volna. Haynau táborszerű nagy ugyanis a támadást Győr ellen hatvanezer emberrel és kétszázkilencven ágyúval indította meg, holott az itt gyülekeztethető magyar sereg összes ereje, ha a csallóközi és vágmenti ellenséggel szemben semmi erő sem marad vissza és ekként Görgey Ármin dandára kitétetik az elvágatás veszélyének, az ötvenezer főt kétszázötven ágyúval nem haladja meg.

Mindamellettt érdemes lett volna Győrnél elfogadni a döntő csatát. A számbeli hiányt talán kiegyenlítette volna Görgey vezéri képessége. A döntő csata azonban elmaradt, mert — mint említettük — Görgeyt a peredi csata után az orosz betöréssel kapcsolatban nagyvonalú honvédelmi ügyek Pestre szólították s mikor június 27-én Tatára visszatért, már késő volt arra, hogy Győrnél megfelelő haderőt állíthasson szembe Haynauval. Tatán arról is értesült, hogy egy osztrák hadtest, nyilván a Győr ellen tervezett nagyarányú megkerülő mozdulat kapcsán, Győrtől délre Tétnél átkelt a Rábán s ezzel Kmetty-hadosztályt elmentette Győrtől. Ily módon a Rába-menti magyar csoport egyrésze egyelőre játékon kívül maradt. Görgey még intézkedett, hogy a második hadtest ne Ácsra, mint azt Klapka tervezte, hanem tizenöt kilométerrel tovább, Gönyüre nyomuljon, de egyebet már nem tehetett, mint azt, hogy Győrnél, nagyobb bajok elkerülése céljából, mint már annyiszor, latba vesse a saját személyi súlyát is.

A győri csata lényegében nem volt egyéb, mint Pöltenberg tizenkétezer főnyi hadtestének a hatszoros osztrák túlerő által való kimanőverezése, ami annál könnyebben történhetett meg, mert a győri védőállás déli része, Kmetty elszorítása következtében, már június 27-én fedetlenné vált. A főtábornok június 28-án reggel Győrbe lovagolt, hogy személyesen tájékozódjon a helyzetről. Mikor megtudta, hogy az egyik hadosztály Pöltenberg parancsára a győri állás déli szár-

nyának fedezésére Ménfőre küldetett ki, erre a legveszélyeztetetebb pontra nyargalt. E hadosztályt már hátrálásban találta Szabadhegy felé, mire Pöltenbergnek parancsot adott Győr haladéktalan kiürítésére és a Gönyü-Szentjános-vonalába való visszavonulásra. Mikor aztán az eddig tündöklő vitézséggel harcoló csapatok megkezdték a visszavonulást, Görgey az északi szárnyat Pöltenbergre, a délit a nagykésőn megjelent Klapkára bizta, ő maga pedig a három huszárezredből és egy ütegből álló utóvéd vezetését vette át, hogy ismételt szembefordulásaival és rohamaival fedezze a 7-ik hadtest zavartalan elvonulását. Ez teljes mértékben sikerült is neki, még pedig oly módon, hogy személyes példaadásával bátorította ismételt attackokra a legjobb lovasságot, amellyel akkor a magyar hadsereg rendelkezett. Az osztrák hivatalos leírás is kiemeli Görgey kitűnő csatavezetését és a magyar visszavonulás rendezettségét.

A győri csata tanulságai arra az egyedül helyes elhatározásra készítették Görgeyt, hogy a további küzdelem elől mindaddig kitér, amíg seregét a komáromi erődített táborban nem egyesítheti. Ezért még június 28-án parancsot küldött Kmettynek, hogy Kisbéren át vonuljon be Komáromba, ahová június 30-án már Pöltenberg és Kászonyi hadtestjei is beérkeztek Gönyü, Leiningen pedig Érsekújvár felől. Az első hadtest még Érsekújvárnál maradt, hogy fedezze Horváth hadoszlopának, Görgey Ármin dandárának, nemkülönben mindazoknak a haderőknek Komárom felé való vonulását, amelyeket Görgey a június 26-iki határozat alapján idevárt. E haderők közül a 9-ik hadtest (Visoczky) június 30-án már elérte Kápolnát. Győr elveszte, illetve az az értesítés, hogy a főszereg nem bírja többé fedezni a fővárost, rettenetesen lesújtotta Kossuthot. Még sokkal desperátusabb helyzetet idézett elő Győr kiürítése most, mint a múlt esztendő decemberében s éppúgy felfakasztotta a Görgey és Kossuth közötti feszültség szélcsendjét, mint tavaly. Kossuth

bizalmi embere már a győri csata előtt Görgey főhadiszállásán úgy ítélte meg a helyzetet, hogyha a nép »tömegesen s mindenhol, ahol az orosz csak megfordul, föl nem kel s az ölés és pusztítás minden eszközhöz nem nyúl, addig míg Európa eszére tér, elveszünk.«

Ez a fantasztikum hatotta át különben Kossuthot és környezetét is, csakúgy, ahogy a múlt év végén a guerillában, mert a nép felkelésében látta a szabadulást. Junius 27-én a Görgeyhez írt levelében arról ábrándozik, hogy Visoczkynek a visszavonulási vonalon »alkalmas helyeken a római sáncokra emlékeztető erődített táborokat kellene létesítenie, s ezekben elfogadni az ütközést az oroszokkal«. Majd újból visszatér a pártus hadviselés felújításának gondolatához: fel kell gyújtani és elpusztítani az ellenség útjából, mindent, egyetlen sivataggá változtatni az országot,] amelyben a szövetséges császári hadak nem lelhetik föl többé élelmezési forrásaikat. Azután parancs megy Görgeyhez. A Duna jobbpartján nyomban induljon a szegedi koncentráció irányába, amerre előzőleg már Kmetty hadosztályát is utasította, éppúgy, mint Visoczky hadtestét. Hogy Görgeyt eltanácsolja a komáromi összpontosítás tervétől, külön küldöttséget indít hozzá, amelyben olyan férfiak, (Aulich, Csányi) vettek részt, akiket Görgey nagyra becsült, akiknek szavára még saját véleményével és elhatározásával szemben is gyakran hallgatott s akik nem is hagytak békét neki, amíg a szegedi elvonulásra vonatkozólag kötelező ígéretet nem csikartak ki tőle. Csányi és Aulich, akik különben Görgey nélkül elképzelhetetlenek tartották a szabadságharc katonai vezetését, nyilván azért merítették ki a szeretett tábornokkal szemben egész perszaviv képességüket, mert az összhang fenntartásának érdekén kívül tudatában voltak annak a parancsnak is, amelyet harmadik társuk, Kiss Ernő altábornagy a zsebében őrzött és amely Görgey esetleges vonakodása esetén őt ruházta fel a főhadisereg pa-

rancsnokságával és Kossuth utasításainak végrehajtásával.

Görgey egy pillanatig habozott is, vajjon ne mondja-e fel a szolgálatot Kossuthnak s ne kérje-e elbocsátását a hadsereg kötelékéből, amikor olyan hadművelethez való személyes hozzájárulást követelnek tőle, amelyet erkölcsi és katonai szempontból egyaránt elítélt s amely ellen érzése és meggyőződése egyaránt tiltakozott. Valamivel korábban vette a hadügyminisztériumból helyettesének, Szabó Imre ezredesnek és Molnár Nándor alezredesnek bizalmas értesítését, amelyben az előbbi felajánlja főnökének a helyettségéről való lemondást, nem tudván felülkerekedni azokon az intrikákon és konfúziókon, amelyek elhályogositották a kormánykörök látását. Molnár pedig egyenesen azt tanácsolta neki, feltétlenül maradjon a hadseregnél, hajtsa végre a kormány utasítását, az ő feladata marad egy nagy haderő élén a békekötés, holott, ha kihúzza lábát a táborból, abban a pillanatban összeomlik minden hatalma.

Görgey azt felelte a küldöttségnek, hogy a lehetőség szerint végre fegja hajtani a kormány parancsát, hogy tehát július 3-ikáig, amíg az első hadtest és talán Görgey Ármin különítménye is bevonulhat Komáromba, szó se lehet az elindulásról. A kölcsönös, sűrű levél- és üzenetváltások Komárom és Budapest között szinte órák alatt új meg új pszichológiai, katonai és politikai állapotokat találtak. Bayer stratégikus érvekkel tiltakozott a szegedi koncentráció és a Komáromból való elvonulás ellen. Ha a kormány nem akar jönni a sereg körébe, akkor inkább tegye át székhelyét Nagyváradra s onnan bocsássa ki honmentő parancsait, Kossuth viszont gúnyképpen fogta fel a Görgey-Bayer ajánlatot s június 30-iki levelében leplezetlenül elmondta véleményét a »Centrális Operacionalis Cancelláriáról«, amely nem »a harctérről, hanem a tábor háta mögött hat-tíz mértföldről hol sem terrénumot, sem az ellenség állását, sem saját erőik hiányát és

előnyét, sem a pillanatnyi körülményeket nem ismerve, intéztek«. »Ha elveszünk, akkor ez a boldogtalan institúció veszi el hazánkat«. A helyzetnek óráról-óra való rosszabbodása megint csak kirobbantotta a felelősség vitáját. A percek tikkadt feszültsége vibrált e sorokban, amelyek Bayert vádolják, de úgy, hogy főnöke is értsen belőle. Pesten különben is megrendült a higanytermészetű közvélemény hite Görgey vezéri rátermettségében és szerencséjében Pered és Győr után. Úgy látszik, bizalmasai körében Kossuth már ekkor nyilatkozhatott ama tervéről, hogy Görgeyt elmozdítja a hadsereg éléről. Hiába óvta és kérlelte Ludvigh János, írván: »A hadsereg Görgey nélkül nem létezhet, hogy másról gondolkozni esztelenség«. Ludvigh kegyvesztett lesz s néhány óra múlva meg fogja kapni visszahívó levelét Pestről. Mint utolsó szalmaszála, Kossuth belekapaszkodik a Bem-fővezérség rögeszméjébe s ha nincs kéznél az öreg lengyel, itt van a másik, Dembinszki, a maga elnyútt katonai presztízsével és szétbomlást lehellő tehetetlenségével, de legalább nem dacoskodik a saját haditervének végrehajtásával szemben.

E szomorú napokban több mint kétértelmű szerepet játszott Klapka is, Görgey után a hadsereg első embere, aki szintén a fővezérjelöltek sorába tartozik és aki mindaddig nem játszhatja a főhős szerepét, amíg bajtársa a táborban van. Görgey ellen lépnek sorompóba az összes mellőzött, vagy bukott katonai nagyságok is, Perczellel az élükön, aki már akkor hangosan üvölti mindenfelé az árulás vádját. Görgey hosszabb levélben válaszol Kossuthnak a tatai irodára vonatkozó vádjaira és szemrehányásaira. Kötelességének tartotta, hogy a felelőséget magára vállalja minden alárendeltjének intézkedéséért, de figyelmezteti a kormányzót, »hogy a Duna-balparti operációk csupán az ő ígéretére indultak meg, melyek szerint nemcsak a zászlóaljok meggyérült létszáma fog kiegészíttetni, de még kap tizenkétezer emberből álló rezervát is«, to-

vábbá felszerelési és muníció-szükséglete kielégítettik. Nem a tatai iroda okozta a hadműveletek megfeneklését, hanem erők gyöngessége, illetve a kormányzó ígéreteinek megszegése. »Én már Buda bevétele után kijelentettem, — írta június 30-án, — hogy Budapest fennléte egész Magyarország fennlétét nem tételezi fel. Hogy tehát Budapest nem lehet bázisa hadioperációknak, Budavár lerombolt falai mindannyi bizonyosságok, hogy ezen meggyőződés bennem testté-lélekké vált; azért írtam mindjárt Győr elvesztése után, hogy a kormány válassza menekvőhelynek Komárom, vagy Nagyváradot, minthogy a fővárosokat védeni lehetetlen ... Ha a kormányzó másképpen gondolkodik, akkor határozzon a minisztertanács, minthogy a Bács —Bánát-közi seregben zavarok és Bem elkülönzése miatt a hadügyminiszternek minden felelőssége merő pusztaszó lett és véleményadása, vagy határozata azon körülménynél fogva, hogy némely katonai egyének egyedül csak a kormányzó parancsait elfogadni szíveskednek, úgysem léphet életbe. Legközelebbi jövőnkre nézve egyszerű haditervem az: itt Komárom oltalma alatt összpontosítani minden erőt, Bem, Vetter és Kazinczyn kívül és az osztrákokat eldöntőleg megtámadni. A népfelkelés részint vezérek hiánya, részint a szegény nép bátortalansága miatt nem fog célra vezetni, legkevésbé most, midőn az orosz intervenció által ügyeink a legszomorúbb állapotba helyeztetek és seregeinkben létező fegyelem hiánya miatt a szegény nép azt sem tudja jóformán, hogy ki ellen védje magát: az osztrákok, az oroszok, vagy maguk a magyarok ellen-e... Tegnap nálam volt néhány tisztviselő azon kéréssel, vajjon leégessen-e minden, az ellenség kezébe jutó falut? Én nem tiltottam meg, hanem azt feleltem nekik, tegye a nép azt, amit jónak lát, minthogy a nép akarata az én akaratom is, mert én soha a kormányért, hanem mindig a népért küzdöttem, és ha ma tudnék arról meggyőződni, hogy a

nép jobban fogná magát érezni, én lennék az első, aki a fegyvert letenném».

Nem lehet tagadni, Görgey pennája nagyon vastagon fogott, amikor a maga kitűnő haditervének mellőzése után az önvédelmi harc nemcsak reménytelen, s felfogása szerint, erkölcstelen fordulatot vett, hanem olyan jelleget is, amely talán beválhatott az 1812-iki oroszországi hadjáratban, amikor ez a szarmata hadviselés az éghajlati viszontagságokkal együtt egyik előidézőjévé vált Napoleon hatalma összeroppanásának. Magyarországra és a magyar népre alkalmazva ez a Rosztopcsin-féle háborúviselés csak arra alkalmas, hogy a néppel meggyűlöltesse az önvédelem harcát. Görgey válaszának legközvetlenebb eredménye az volt, hogy Kossuth Lajos »a nemzet által reáruházott hatalomnál fogva, a miniszteri tanács meghallgatásával és hozzájárulásával« elmozdította Görgeyt a hadsereg éléről s utódjává Mészáros Lázár altábornagyot nevezte ki, haladéktalan kötelességévé tévén Görgeynek, hogy a sereget legott adja Mészáros rendelkezésére.

Vessünk már most egy pillantást a hadsereg helyzetére ezekben a napokban Kossuth menyköveinek fényénél. Görgey haderői közül június 30-án Komáromnál három hadtest állt. A sereg kétötöd része nélkül (Nagy-Sándor hadteste, Kmetty hadosztálya, Horváth és Görgey Ármin különítményei) a levonulás felette kockázatos és kétesértékű vállalkozás volt. Az osztrák főszereg június 30-án Ács-Nagyigmánd-Kisbér-vonalában a Concó patakot érte el, balszárnya tehát érintkezésben állott a magyar sereggel. Görgeynek számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a három magyar hadtest elvonulása kiváltja az osztrákok üldözését, ami beláthatatlan következményekkel járhatott, hiszen az ellenség Nagyigmándnál már a pesti utón állott, s ezért a fővárost a magyar sereggel egyidőben érthette el. A viszonyok nem voltak kedvezők az elvonulásra az északi parton sem. Ez esetben az osztrák sereg a Tiszát Pesten át hamarabb érthette el a

magyar seregnél, viszont Görgeynek félnie kellett az orosz oldaltámadás veszélyétől is, amelynek elővédé már Miskolcra jutott és így Görgeynek útját állhatta a Tisza elérése előtt. Ha Görgey a győri csata napján, június 28-án, mikor meggyőződött, hogy az osztrák főszereg a Duna déli partján nyomul Pest felé, kapja meg az utasítást a Bánságban való összpontosításra, akkor Görgey Ármin valószínű feláldozásával és erőltetett menetek árán haderejét Pesten és Vácon át bizonyos nyugalommal vezethette volna Szeged felé. Két nappal később azonban a gyűrű annyira megszűkül, hogy jogosan tartania kellett az elvonulás alatt seregének szétugrasztságától. Ezért az elindulás előtt összes haderőinek összevonását tervezte, hogy a bárhol is szemközt álló ellenséggel megfelelő erővel léphessen fel. Ez a megfontolás készítette egyebeken túl Görgeyt arra, hogy közölje a kormánnyal; »hamarabb, mint július 3-án, nem indulhat el a Szeged melletti összpontosításhoz.«

A nagy válság előtti események fejlődése tehát a következő: Görgey június 21-én a peredi csatában meggyőződött az orosz beavatkozásról. E nap estéjén híri vett arról, hogy az orosz főszereg a duklai horpátáson át özönlik az országba. Június 24-én Görgey már Pesten volt, hogy megbeszélje a kormánnyal az új harctéri helyzet-követelte rendszabályok elhatározását. A kormány két nappal később a komáromi összpontosítás mellett szavazott. Ezért került sor a győri csatára is, melynek megvívása elmaradhatott volna, ha a kormány már június 26-án Komárom helyett Szeged mellett dönt. Minthogy erről még nem volt szó, Görgey már az ellenség feltartóztatása céljából is engedte, hogy Pöltenberg a csatát elfogadja, majd azután ennek sikertelensége után elrendelte a visszavonulást és június 30-án a sereg jobbparti hadtestjeit Komárom falai alá vezette. E napon, anélkül, hogy a katonai helyzet lényegesen rosszabbodott volna, vette Görgey a kormány új parancsát, hogy a sereget Szegedre

vezesse. A kormány tehát vesztett előbb két napot (június 24-25), majd hármát (június 27, 28, 29), ami a hadműveletekben annyiban nyilvánult meg, hogy a sereg a győri csatát elfogadta és elvesztette, hogy az osztrák Komáromnál utólérte Görgeyt és hogy az orosz Miskolcnál való megjelenésével a magyar sereg hátába került. Mindezek a hátrányok a magyar sereg elvonulását Szeged felé most már felette kockázatos manőverré tették s egyben oly hadműveletté is, amelynek előnyét felismerni nem lehetett, ellenben az egész országot az ellenségnek engedte át és félreismerhetetlenül a kormány fedezését szolgálta olyan területen, amelynek középpontja, Temesvár, ellenséges kezekben volt, de amely területről könnyen lehetett elmene-külni Törökország felé. A Duna, Tisza és Maros folyóktól övezett Bánság, mint a magyar seregek ments-vára, a koncentráció feladatának csupán akkor felel-hetett volna meg, ha e folyók mentén erős várrend-szer, úgynevezett támadó hídfő fedezi a magyar had-erők gyülekezését és egyúttal a minden oldalról köze-ledő ellenséges csoportok valamelyike ellen intézett kirohanásszerű támadás sikerének feltételeit biztosítja. Ettől azonban a Bánság távol állott. Szeged úgyne-vezett erősítése még a védelemre is alkalmatlan volt. Títel az ellenség kezében. Arad vára a Maros déli partján feküdt. A Bánság csak arra jó, hogy azt ellenség minden oldalról átkarolja s így a magyar seregek egyenlőtlen harcainak utolsó állomása és talán sírja legyen. Mindezek dacára, Görgey jobb meg-győződése ellenére is teljesíteni akarta a kormány parancsát, de az adott helyzet alapján szükségesnek tartotta, hogy seregét előbb egyesítse, mert számí-tania kellett arra, hogy a Szegedre való elvonulást még Vácon keresztül sem hajthatja végre nehéz har-cok nélkül. Az ügynök legkevésbé sem használt volna, ha a Tiszához megbomlott és szétszakadozott csopor-tokban ér le a főhadssereg.

A kormány július 1-én rendelte el Görgey letété-

lét. Július 2-án Komáromban a kormány intézkedése még nem volt ismeretes. Az osztrák főszereg viszont megkezdte az előnyomulást Komárom felé azzal a szándékkal, hogy a magyar sereget Komáromba szorítsa és egyben a Duna déli partján elállja a Budára vezető utat. A magyar sereg a július 3-ikára tervezett elvonulásra gyülekezében, zömével a Duna déli partján levő erődítményekben, ezt a csoportosítást foglalta el: a jobbszárnyon a 8-ik hadtest (komáromi védőrség) négy zászlóaljja, szállta meg a monostori magaslattól Újszőnyig terjedő erődített tábornak a Duna és az ácsi út között fekvő sáncait; a középen a 7-ik hadtest, az ácsi és a nagyigmándi út közötti sáncokban foglalt állást; a balszárnyat a 3-ik hadtest védte a tábor hátralevő sáncain, aztán a hídfőt, végül az erődövezeten kívülfekvő ószönyt, ahol az út Budára vezetett; a 2-ik hadtest volt a tartalék Újszőnynél.

A magyar sereg eme Duna-jobbparti csoportja harminchat zászlóaljra, ötvenöt lovasszázadra és százhuszonkilenc ágyúra rúgott. Ezzel szemben Haynau Komárom ellen három oszlopban hatvannégy zászlóaljat, hetvenkét lovasszázadot és kétszázötven ágyút vonultatott föl, még pedig balról, Ács felől, Schlick hadtestjét, a középen, Nagyigmánd felől a főerőt, két osztrák hadtestet és a Panjutine-féle orosz hadosztályt és jobbról, Ószöny felé, a kitűnően bevált Benedek tábornok (a későbbi königraetzi csatavesztő) vezérlete alatt egy gyalog- és egy lovasdandárt. E három oszlopnak Komárom déli erődítéseit ágyúlövésnyíre kellett megközelítenie. Az osztrák fővezér nem gondolt arra, hogy ezen a napon nagyobb csatára kerülhet a sor, seregét csupán nagy félkörben Komárom előtt akarta csoportosítani, hogy megakadályozza Görgey elvonulását Budára, vagy Komáromba újabb magyar erősítések érkezését. Görgey sem akart csatát vívni, hiszen neki a Szegedre való elvonulás volt szándéka. A két sereg szélső szárnyai azonban,

Pöltenberg és Leiningen kezdeményezéséből mégis összecsaptak.

A magyar fővezér éppen hosszabb emlékiratot mondott tollba Rochlitz Kálmánnak, amelyben a kormány előtt igazolta magatartásának különböző fázisait. Ez az igazoló irat, amelyet töredékben Görgey közölt emlékirataiban, egy retrospektív elmélkedés azoknak a politikai és hadműveleti hibáknak sokaságáról, amelyek az utóbbi két hónap alatt történtek. Részletesen összefoglalja a hadseregnek és vezetőinek a trónfosztó határozattal szemben felgerjedt, de elhallgatott érzéseit. Megállapítja, hogy a kormány minden szükség nélkül a debreceni határozattal elvágta a békés kibontakozás fonalát, holott sokkal helyesebb lett volna újabb katonai erőfeszítésekkel válaszolni az olműtzi oktrojra, mintsem egy ellennyilatkozattal, amely csak zűrzavart és bomlást idézett elő s azonkívül a honvédelem további szervezésének erkölcsi erő kifejtését nagy mértékben csökkentette. Hová lettek a debreceni trónfosztásnak bizalmat szavazó közvélemény tapsai? Csak a hadsereg nem vett részt ebben a veszett örömjongásban, amelyre pedig azt a feladatot háritották, hogy a frázisok gubójába elhelyezze a cselekedetek magját. Ez a hadsereg hallgat ma is és vele együtt hallgat fővezére is... Rochlitz nem folytathatta tovább. Erős ágyúdörgés hallatszott Monostor felől. Kempelen jelentette, hogy az osztrák támadott. Görgey egy pillanatra megállott s aztán azt mondta Rochlitznak: Majd este folytatjuk. Vagy pedig — fordult Bayer felé — talán nem is lesz rá többé szükség. Adieu Bayer!

Adieu Bayer! Van úgy, hogy az ember megéri, amikor ráhajlik az elmúlás árnyéka s amikor megborzong órája érkezén. Amikor még a legelszántabb embert is, aki térdig gázol a vérben lés mindennap farkaszemet néz a végzet vasálarcos lovagjával, megérinti a sápadt réműlet. Még a halhatatlan istenekre is ráfagyott az olimpusi derű mosolya,

amikor felettük érezték a láthatatlan és ismeretlen hatalmat, azt, amit Ananké-nak hívott a hellén hitrege. Adieu Bayer! Indulunk újból a véres útra, mint már annyiszor, de most mégis más ez a halálgalopp katonáink közé, akiket kétszeres ellenséges túlerő fojtogat a monostori sáncokban. Adieu Bayer! Hátha sohase látod többé épen visszatérni az árulót, vagy a félárulót, akinek homlokára a suttogó vádak már égetik ezt a szörnyű stigmát... Adieu Bayer! Te messzelátóddal szemmel kísérheted, hogy az áruló mint fogja elveszteni a csatát és a hazát. Hiszen a láthatatlan fűriák már követik és bizonyára utol-érik, akármilyen gyorsan száguld is tizenhétmar-kos telivérjén a halál ölébe. Te nem érted ezt Bayer, ezt a hű, ezt az ellenállhatatlanul férfias, ezt a komor jelenséget. Te számító, cinikus, előítélet nélküli, kiábrándult tudós vagy Bayer, hogyan is érthetnéd, hogy az árulónak mégis indulni kell, hogy kötelességén és erején felüli feladatokat oldjon meg percek alatt, hogy lelket öntsön csüggedő népébe, hogy megmentse a magyar fegyverek becsületét. Adieu Bayer! És ha visszatér, pajzsai, vagy pajzson, akkor is csak áruló marad. Ha vérében fetrengve hozzák vissza, nincs annyi vére, hogy lemoshassa azt a foltot, amelynek halvány körvonalai már bontakoztak a múlt télen, aztán szétfolytak és elárnyalódtak, majd megint összesűrűsödtek és sötétedtek. Misztikus bélyeg, amelyet talán az sem fog tudni letörölni, aki-nek parittyájából ennek a vádnak kiröppent köve ezt a foltot ejtette. Adieu Bayer! De úgy-e mégis jobb lett volna, ha már a télen vége lett volna az egész-nek. Ott Hodricsnál, vagy a tavasszal Isaszegnél, el-esni, szívében »mélto« ellenfél vasával. Adieu Bayer! Hiszen csak négy napja, hogy egy utóvédi harcban huszárjaim élén szintén ezt kerestem, ha mindjárt dicsőség nélkül kell is elpusztulni egy utóvédi lovas-attak hajrájában. A te filiszter eszed, Bayer, éppoly kevésbé érti ezt, mint amily rejtélyes és megfog-

hatatlan a pesti urak fenn az ernyő nincsen kas politikája előtt, vagy a szittyá hazafiak szemében. Adieu Bayer ...

Mire kinyargalt a harctérre, a szerencse már a magyar fegyverek ellen fordult. A küzdelem Leiningen hadtestének balszárnyán, Ószőnynél kezdődött a kora délelőtti órákban, ahol a 3-ik hadtest lovasága Benedek ellen két támadást is intézett. A huzárroham azonban megtört a tulerős osztrák lovaságon, sőt a másodiknál a veressapkás lovasüteget le is vágták. A szélső jobbszárnyon pedig egyidejűleg az történt, hogy Schlick egyik dandára a Dunát kísérő szőlős dombokon elszigetelten Monostor felé tört előre, mire Pöltenberg a Duna és az ácsi ut között, jobbról a 8-ik hadtest négy zászlóalját, balról a 7-ik hadtest négy zászlóalját az erődített vonalból ellentámadásra rendelte. A harc itt is magyár futással végződött, mikor Görgey feltűnt a csatatéren. A balszárny vezetését Klapkára bízta, míg ő maga a sáncok előtt hatalmas körívben Monostor felé vágatott, hogy átvegye a közép- és jobbszárny vezetését. Útközben megfigyelte délen a hátramaradt osztrák hadközép fejlődését Csémpusztá irányában, keleten az előretolt osztrák jobbszárny közeledését Ószőny felé és Leiningen lovasságának rohamát, majd látta az osztrák balszárnyat is, amint kibontakozott az ácsi erdőből. A nagy túlerő láttára kezdetben az első felmozdult ösztön a védelemre gondolt, ami a kitűnő erődítések birtokában biztosította volna az osztrák támadás visszautasítását. De mikor Monostor közelébe ért, megmásította elhatározását. Azt kellett látnia, hogy az ácsi úttól északra több magyar zászlóalj támadó előnyomulásban van, de mikor ő maga az erődítés vonalában az ácsi útra ért, hogy a támadásról közelebbi tájékozást szerezzen, a támadócsoport egyik zászlóaljparancsnokától írásbeli jelentést vett, hogy az előnyomulás megakadt. A magyar csoport jobbszárnyán levő 8-ik hadtestbeli

zászlóaljok ugyanis alighogy kívüljutottak a várágyúk fedezetén, a monostori szőlőkben osztrák csapatokra bukkantak és a kitört vakrémület hatása alatt visszazöldültek, sőt átengedték az üldöző osztrákoknak az előretolt monostori sáncokat is néhány várágyúval együtt. Ez a futamodás magával rántotta a 7-ik hadtest zászlóaljait is. Az utóbbiak ugyan rendben mentek vissza az erődítés felé, de a 8-ik hadtestbeliek teljesen felbomlott állapotban északnak iramodtak és a Duna meredek partja mentén, a holt térben húzódo hajóvontató útra menekültek, hogy ily módon jussanak a sáncok mögé. Eleinte parancsszóval akarta megállítani ezt a szörnyű futamodást és ezt a vad debandadeot. Amikor nem sikerült szépszerével lelket önteni ezekbe a kavargó zászlóaljokba, két ágyút szegeztetett a Duna partján visszarohanok tömegére és beléjük lövetett. Ennek se volt megfelelő hatása. Erre Görgey a tartalékból vett osztaggal sortüzeket adott a menekülőkre. Ez már használt. A menekülők délnek tértek ki. Megmásztak a meredek partot, mire Görgey huszárokkal szedette össze és a sáncokba kergette őket, hogy legalább az állásokat tartsák. Háborúban a vezetés egyik legnagyobb ellensége a pánik, amely sokszor kifürkészhetetlen okokból erő vesz a jószellemű csapatokon is. Különösen fiatal egységek esnek áldozatul ennek a szörnyű ragálynak, amelyet csak a legdrasztikusabb eszközökkel lehet gyógyítani. Görgey a rögtönzött magyar sereg e nyavalyájára utalt már a Schwechat előtt tartott haditanácson, látta ott később az egész magyar sereg gyászos menekülését, majd csaknem vesztét okozta a vak rémület Hodrusbányán, majdnem megghiúsította az isaszegi hadműveletet, Perednél is válságos fázisokat teremtett Asbóth csapatai között.

Itt, Monostornál, a veszedelem még nagyobbnak és gyógyíthatatlanabbnak látszott, mert a fejvesztett csapat nyakra-főre átengedte jó és biztos védőállásait is és féltő volt, hogy átfertőzi a jó csapatrészeket

is. Ezt a veszélyt mindenáron el kellett hárítani. A megrendszabályozott csapat, a 8-ik hadtest egyik dandára, mélyen alatta állott Görgey többi egységeinek. Hónapokon keresztül a vár védelmét látta el, nyílt terepen először csak a Csallóközben verekedett, ekkor se valami tündöklő bátorsággal. Július 2-án egyébként a magyar sereg többi része sem volt abban az emelkedett hangulatban, amely a csapatokat fokozott teljesítményre ösztönzi. Az utolsó hetekben minden hadtest operációja hátrálással végződött és valamennyi súlyos veszteséget szenvedett. Lelkiállapotuk tehát nyomott volt. Ha a sereg most Komáromnál is érezni fogja a maga katonai inferioritását, akkor azt aligha lehet Szegedre vezetni. A jobbszárny már csütörtököt mondott, a balszárny tulhamar feladta Ószönyt és Klapka parancsára az erődítésekbe ment vissza. A tábornok erélyes beavatkozása azonban az első veszélyt hamar elhárította. Most követi izett a második mozzanat: az elvesztett előretolt állások visszafoglalása. A 8-ik hadtest zászlóaljaira számítani többé nem lehetett. Görgey odanyargált a tartalékban a 2-ik hadtest 48-ik zászlóaljához. »Meg tudtok-e halni a hazáért?« Ez a vitéz csapat, amely oly sokat szenvedett a peredi csatában, most egyszerre lángot kapott. Azután elvágta a Dom Miguel zászlóaljhoz, hogy azt is rohamra indítsa Rakovszky hadosztályában. »Mindig csak a Dom Miguelek« — fakadt ki az elkeseredés egy tisztnek ajkáról. Ez a zászlóalj csodálatraméltó bátorsággal küzdötte át a tavaszi és nyári hadjáratokat. Ismételten jutott súlyos, csaknem megoldhatatlan feladatok elé. Most, mikor a fiatalabb csapatok futnak, megint csak az öreg magyar bakákra kerül a sor. Res ad triarios venit. »Ki volt ia revoltáló?« — kérdi a tábornok. A sorból előlép egy fiatal tiszt. A tábornok kardja kiröppen hüvelyéből és végigvág az engedetlenkedőn. A példa hatott. A 48-ik és a Dom Miguel-zászlóaljak elsőprő rohama kidobta az osztrákokat előretolt állásaikból. Most a

Kászonyi huszárságával megerősített Pöltenberg-hadtesthez indul, akit az ácsi ut mentén Rakovszky lendületes ellentámadásához csatlakoztat. Görgey éles szeme már rég felismerte az osztrák balszárny elszigetelt helyzetét s mihelyt lehetségessé vált, hogy döntő csapást mérjen rá, meg is tette késedelem nélkül. Ha sikerül ez a csapás, akkor a magyar sereg:ia legközelebbi napok alatt Budára nyugodtan elvonulhat Szeged felé anélkül, hogy a megvert sereg zavarhatná.

Látjuk, hogy a magyar vezér mily gyorsan ragadta kezébe a kezdeményezést. Ellentámadása tervében megerősítette az a körülmény, hogy az osztrák centrum, amelyet előbb még Csémpuszta előtt látott, időközben megmagyarázhatatlan módon eltűnt. Ha Buda felé vonult, akkor Görgey ellentámadásának kivédésére vissza kell fordulnia. Az osztrák centrum eltűnésének az volt az oka, hogy Haynau serege két szárnyának kezdeti sikerei, úgymint Monostor és Ószőny elfoglalása után a győzelmet már biztosítottak látta és ennek alapján délután három órakor elrendelte a táborbaszállást. A magyar tábornok ellentámadása azonban keresztülhúzta Haynau számítását és az osztrák sikert vereséggé változtatta át.

Görgey ellentámadása Schlick hadtestjét nemcsak az ácsi erdőbe űzte vissza, hanem igen kemény viadal után a Concó-patak mögé is, délen pedig a Harkály-pusztán át. A szorongatott Schlick az osztrák centrum legközelebbi csoportjához fordult támogatásért, a Panjutine-hadosztályhoz. Ez a hadosztály Csém felől előnyomulóban Harkálypuszta felé, Görgey csoportjának oldala ellen fejlődött. Görgey azonban eleve számolt ezzel a veszedelemmel. Oldalának fedezése céljából összevonta Pöltenberg és Kászonyi egész lovasságát s utasította, hogy fogja fel a Csém, vagy a Mocsá irányából fejlődő ellenséges támadást. Az ácsi erdő irányában harcoló csapatait egyelőre tüzérségi főnökére, Psotta ezredesre bízta, míg Pöl-

tenberget lovasságával az oroszok ellen küldte. Pöltenbergnek sikerült az oroszokat és a hozzájuk csatlakozó osztrák lovasságot hullámzó attackok között nemcsak feltartóztatni, hanem Harkálypusztán túl vissza is szorítani.

Maga a főtabornok mindenütt ott van magas paripáján, piros zekéjében, lengő darutollas Kossuth-kalapjában. Néha megáll s szemügyre veszi a sokfelé szétágazó viadal egyes fázisait és mozzanatait. Személyesen irányítja a tartaléktüzérség munkáját. Kis fehér cédulák mennek az ütegpáncsnokoknak, plajbásszal ráírva e sorokat: »Miért hátráljunk? Miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, akik meg tudnak halni a hazáért?« Az ágyúdörgés rettentő volt, mint egy honvédtiszt írta visszaemlékezéseiben. Szurony szurony ellen, mell mell ellen harcolt. Az ágyúfüstből fel-felbontakozott egy-egy huszárcsapat, élén egy mennydörgő szavú, ragyogó öltönyű lovasal. Hadúrnak hihetted volna, aki az öregék mithikus homályából tört elő. Görgey volt. »És ti tűrnétek — riadt huszárjaira —, hogy magyar földet idegen lábak tapodjanak?« A felelet egy általános, kétségbeesett, örült roham volt. Az orosz beavatkozás után, amely Panjutine jelentése szerint, talán a teljes vereségtől mentette meg az osztrák sereget ezen a napon, Görgey csoportjának helyzete újból válságossá lett. Kétszeres túlerővel került szembe. Tizenhét magyar zászlóalj harcolt harminchét osztrák és orosz batalion ellen, míg lovasságban kezdetben Görgey volt erősebb, de később ez az arány is három a kettőhöz változott az ellenség javára. A harc legalább elméletileg reménytelenné vált. Görgey azonban mégsem szakította félbe a küzdelmet, mert Klapka ismételt támadásai még mindig nem szereztek vissza Uszonyt, vagyis a budai ut birtokát. E megfontolás alapján Görgey a támadás folytatása mellett döntött. Remélte, hogy az ellenség főerejét a csatatér közepén mindaddig leköti, amíg Klapka és Leiningen

Ószönyt vissza nem hódítják. Hogy mily helyesen számított, azt legjobban az osztrák hadiokmányok tanúsítják. Haynaunak Mocsara irányított hadteste, Wohlgemuth kénytelen volt innen visszafordulni, hogy Görgey vei szembeszálljon s ezért nem is küldhetett Benedek osztrák tábornoknak segítséget Ószönyre, ami viszont Ószöny elvesztését okozta. A Benedeknek alárendelt osztrák dandár Görgey támadásáról ezt jelentette: »Az ellenség jelentékeny lovas-tömegekkel és sok ágyúval állásainkba hatolt, azokat áttörte és Csém felé nyomult előre. Az első hadtest (Schlick) erősen szorítva Ács felé ment vissza s ezért a lovasdandár kénytelen volt Benedeket magára hagyni, hogy a magyar támadó csoport, vagyis Görgey ellen vesse magát. A magyar támadás folytatásának utolsó momentuma az a hatalmas, fényes lovasroham volt, amelyet Görgey Csém irányában elrendelt Pöltenbergnek. E roham balszárnyához csatlakozott a 3-ik magyar hadtest lovassága is, amelyet Klapka Ószöny felől Görgey segítségére küldött. A magyar fővezérnek ekkor negyven lovasszázad állt rendelkezésére. Ennek bizonyos részét ágyúfedezet s egyebek gyanánt le kell számítani. Az osztrák vezér» kari mű szerint Görgey három huszárezredet vezetett attakra, holott az osztrákok részéről három lovasdandár és a Panjutine-féle orosz hadosztály lovassága, vagyis összesen ötven lovasszázad avatkozott be. Teljes erővel vett részt a rohamban Benedek hadoszlopának lovasdandára is, amelyet a többi dandárok részei támogattak. A magyar huszárokra nézve súlyosan esett latba az a körülmény, hogy az osztrákok, akik a támadást bevárták, tüzéségüket hatásosan érvényesíthették, holott a mi tüzéségünk az előnyomulás alatt természetesen elhallgatott. Beöthy Ákosnak mondták olyan osztrák főtisztek, akik utóbb résztvettek a solferinói és a königgraezi nagy csatákban, hogy ahhoz hasonló felséges látványt, mint aminőt a magyar fővezér nyújtott ekkor huszárjai élén, sehol

se éltek át. A csatatér közepén lezajlott roham részleteit különben nehéz pontosan földérinteni. Tény az, hogy a huszárok rendezett előnyomulása az osztrák lovasságot kezdetben megfutamodásra bírta, de aztán első harcvonalunk a balról érezhető osztrák ágyútűz hatása alatt megzavarodott. Míg a jobbszárny, ahol az élen Pöltenberg vágatott, megtartotta a helyes irányt Csém felé, addig a balszárny lemaradozott és fokozatosan Mocsa felé irányult arccal ment előre. Ekkor Görgey a rendetlenségbe jutott balszárny élére állott és megadta gyors vágatában annak a jó irányt. Közben túlságosan messze került az arcvonal elé, ezért megállt, hogy a csapat utóíérje és felvétesse magát vele. Körülnézett. Észrevette, hogy a hullámos terepen jobbkéz felől egy osztrák lovasezred az arcvonal jobboldala felé tört. Minthogy a nagy harci zajban vezényelni nem lehetett, visszafordulni pedig nem akart, nehogy a csapat ezt a hátrálás jelének tekintse, levette kalapját, hogy a közeledő ellenségre felhívja Pöltenberg figyelmét. E pillanatban fedetlen feje gránátszilánktól súlyos sebet kapott. Mialatt fejét bekötötték, a huszárroham elviharzott mellette előre, majd pedig hátra. Még azt is megfigyelte, hogy Mocsa irányából új ellenség tűnt fel, (ez volt az innen, visszafordult osztrák hadtest lovassági éle, ami huszárjaink hátrálását okozta) s hogy Ószőnynél a harci zaj elnémult (ami azt jelentette, hogy az osztrákok Ószőnyt feladták), utasította Pöltenberget, hogy a rohamból visszaözlő huszárokat sorakoztassa csatarendbe (ami meg is történt), aztán jelentését fogadta a jobbszárny sikeres harcainak, mire villámgyorsan összegezte magában a nehéz nap eredményét: az ellenség két szárnya visszadobotott, a közepe megállítatott, szabad az út Buda felé! Ezért elrendelte, hogy a jobbszárny az ácsi erdő felől az erődítésekbe térjen vissza, minthogy az itt elfoglalt terület megtartása, a Budára tervezett elvonulásra való tekintettel, feleslegesnek látszott, a közép pedig és a lovasság

a jobbszárny átcsoportosításának fedezésére elfoglalt állásait tartsa a sötétség beálltaig. Ezzel véget ért a komáromi csata.

Amikor ennek a hatalmas összeütközésnek eredményeit összegezzük, arra kell gondolnunk mindenekelőtt, hogy Görgey közel kétszeres túlerővel szemben az egész vonalon ellentámadásba ment át és a csatatér két szárnyán jelentős taktikai előnyöket vívott ki. A középben az utolsó lovasroham ugyan nem hozta meg a teljes sikert, de ez másnak, mint Görgey harcképtelenségének, nem tulajdonítható. Az osztrák történetírás július 2-ából utólagosan győzelmet kovácsolt, noha beismerte, hogy Ószöny elvesztése tökéletlenné tette a diadalt. Az egykorú osztrák hadiokmányok azonban egyáltalán nem beszélnek győzelemről. Schlick hadtestje reggel Ácsnál volt, napközben Monostorig nyomult elő, este megint, alaposan megtépázva, Ácson táborozott, miután ez a hadtest egymaga hétszázötven embert veszített. Wohlgemuth hadtestének július 2-án Mocsara, Benedek dandárának Ószönyre kellett vonulnia. A következő napon mindkét csoportot Harkály-Csém környékén találjuk, vagyis mind a két csoport hátra ment, hogy a várt magyar támadással kedvezőbb körülmények között szállhasson szembe. Az ut megnyílt Buda felé, holott Haynau július 2-án éppen ennek ellenkezőjét akarta. A győzelem pálmája tehát kétségtelenül a magyar fővezért illeti meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy Görgey a csatatér nyugati részén akkor vette át a harc irányítását, mikor ez a magyar fegyverekre nézve már kedvezőtlen fordulatot vett s ennek ellenére a kétszeres túlerővel szemben diadallal fejezte be azt.

Július 2-án este még Görgey nagyon emelkedett hangulatra gerjedt a sereg vitéz magatartása s a csatanap eredménye következtében. A következő nap azonban már fellépett a súlyos sebláz, a tábornok állapota válságosra fordult s orvosai a legnagyobb nyugalmat parancsolták reá. A sok mende-mondával

szemben, amely Görgey fejsebe körül lábra kelt a közvéleményben, különösen később, amikor az árulás legendájának csirája sudárba szökkent, Kereszty Béla dr., aki az első segélyt nyújtotta, a következőket jelentette július 2-án: »Megvizsgálván a sebet, azt a koponya tetején 12-15 centiméternyi hosszú cikk-cakk alakú, tehát tompa eszköz, talán gránát darab által ejtett sebnek találtam, amelynek mélységét azonban az első pillanatban megvizsgálni nem találtam sürgősnek. A sebet tehát, amennyire a körülmények engedték, a magammal hordott, de a nap hevétől átmelegedett vízzel megtisztítottam a vértől és a vizes tépessel ideiglenesen bekötöttem. Ez megtörténvén, esti nyolc óra tájban lóra ültünk és Komárom városába indultunk, a tábornok urat szállására kísérendő, én a tábornok úr oldalán balfelől, egy törzstiszt pedig jobbról a tábornokot középre véve, nehogy az őt gyakran megszálló ájulásokban leessék a lóról, amely ájulásokból azonban a tábornok mindig saját erejével kibontakozni képes volt«. Még az este írta Ludvig kormánybiztos Kossuthnak a baráti levelet: »Görgey, Klapka szavaiként, mint egy isten hadakozott ... Mind bámulta bátorságát és gyors intézkedését ... Az eredmény Görgeyt személyes vitézségének köszönhetjük, ki saját kardjával kergeti vissza a futókat... És éppen, mikor Görgey vérében fetreng, mikor az egész sereg — csak a tüzet kerülők serege nem — érte lelkesül, mikor a katona e névben bízni tanult, mivel alkalmá volt látni, mit tud és mit mer vezére, akkor Te a szerencsétlen Mészárossal lépsz fel«.

Valóban Görgey vezéri és hősi teljesítménye július 2-án, felülmúlhatatlannak látszott. Pedig ha Kmetty július 2-ikára bevonul Komáromba, vagy éppen akkor ér a csatába, Görgey intézkedése szerint, amikor az osztrák részen beállott a válság és az ernyedés, akkor július 2-ika az osztrákokra nézve katasztrofális vereséggé fejlődhetett volna. Az igazi nagy siker, amit

e napon az osztrákok elértek, Görgey súlyos harckép-
telensége volt s ezt a csapást fokozta még az a
szerencsétlenség, hogy Kossuth Mészároszt nevezte ki
fővezérré, Dembinszki-vel, mint vezérkari főnökkel,
ami az egész hadseregben viharzó elkeseredést és fel-
háborodást keltett. Klapka és Ludvigh titokban akar-
ták tartani a kormány rendeletét, amelyet Mester-
házy és Meszlényi ezredek vittek Komaromba, fel-
hatalmazva őket a legmesszebbmenő intézkedési jog-
gal. Megérkezett az öreg Mészáros parancsa is, amely
szerint Nagy-Sándor vezesse le a sereget Szeged
felé, Klapka pedig maradjon Komáromban.

A súlyosan sebesült magyar fővezér állapota miatt
négy napig teljesen kikapcsolódott az eseményekből.
Július 5-ike estéjéig nem is tudta, hogy a kormány föl-
mentette a vezérségtől. A rangban legidősebb tábornok,
Klapka, felette kényes és bonyolult helyzetbe sodró-
dott, amikor közvetítenie kellett a Görgeyt a főparancs-
nokságtól megfosztó kormány és a vezérért élni-halni
kész hadsereg között. Talán sohase mutatkoztak meg
Görgeynek erkölcsi és szellemi képességei a harmó-
niának ama magaslatán, mint július 2-án. Katonáinak
régi csodálata és ragaszkodása csak megsokszorozódott
ama részvét által, amely mindenkin úrrá lett, mikor
látták megdicsőülve az ő személyében saját erkölcsi
értékük maximumát. És a kormány éppen ezt a leg-
kiválóbb magyar katonát akarja elvonni a hadsereg-
ből, amely nála nélkül korántse az a harci eszköz,
ahogy Pesten gondolják? És éppen most éri ez a mélt-
atlan mellőzés, amikor eszméletlen és tehetetlen,
kiszolgáltatva azoknak a hitvány politikai intrikáknak,
amelyeket a gyámoltalan kormány és inferioris vetély-
társai szítanak ellene lankadatlanul? Hát ezt érde-
melte az az ember, akiben saját dicsőségük megtes-
tesülését látták csak az imént is? Ez a haza hálája és
a kormány elismerése, amiért most is kockára tetté
életét? És azzal a Mészáros-Dembszki-vezérlettel
akarják az ő nagy katonájukat pótolni, amely egyenlő

a dicstelen demoralizációval, a hátrálás szakadatlanságával és a veszéllyel?

Nem szabad félreismerni, mennyi fenség és meghatározó vonás van egy nagy hadseregnek és egy nagy tábornoknak az örvény szélén való szoros összelelkezésében, amikor felismeri a maga létezésének végső lehetőségét egy másik lényben. Az okos Klapka tisztában van vele, hogy a kormányintézkedés végrehajtásának megkísértése is olyan zavart és bomlást idéz elő a hadseregben, amelynek következményei kiszámíthatatlanok. Július 4-ikére, kora reggelre haditanácsot hívott össze, amelyben a tanácsa tagjai, »úgy a maguk, mint csapattestjeik nevében kijelentették, hogy Magyarország egyetlen vezérébe se vetnek több bizodalmat, mint Görgeyben, ennél fogva mindnyájuk óhaja, hogy a kormány hagyja meg őt továbbra is a sereg élén«. Klapka és Nagy-Sándor tábornokok viszik meg a haditanács határozatát a kormányhoz, amelyet bármennyire is konsternál ez a tüntetés és helytállás Görgey személye mellett, nem tehetett egyebet, mint elfogadni Görgey lemondását a hadügyminiszterségről és hozzájárulni, hogy megtartsa a főparancsnokságot a Komáromban összpontosult magyar erők felett. Miként március elején Tiszafüreden, úgy most Komáromban is azok estek a csapdába, akik Görgeyt akarták lehetetlenné tenni. Klapka és Nagy-Sándor egyidejűleg parancsot kaptak arra is, hogy gondoskodjanak a hadsereg haladékiⁿ levezetéséről a szegedi koncentráció irányában, azokon a legszükségesebb erőkön kívül, amelyeket Klapka parancsnoksága alá helyeztek Komárom védelmére. Görgey július 5-én este védetlenül értesült a minisztérium határozatáról, a Dembinszki-Mészáros-féle fővezérségről és a szegedi levonulás elrendeléséről. Másnapra haditanácsra hívta össze a hadtestparancsnokokat. Még egyszer összefoglalta előttük a komáromi koncentráció hadművelési esélyeit, kifejtve a Duna jobbpartján való áttörés lehetőségét és az osztrák megveretésének kato-

nai és politikai előnyeit. A július 2-iki csata nem azt bizonyította-e, hogy az osztrák főszeregre igenis lehet döntő csapást mérni, kivált most, amikor a magyar sereg teljes egyesülése küszöbön áll? Az első hadtest csak az imént vonult be a délparti erődítményekbe. Július 7-én Horváth hadoszlopa, a következő napon Görgey Armin dandára is Komáromba érkezett. Ilyen körülmények között megbocsáthatatlan katonai bűn lenne ama kísérlet elmulasztása, hogy áttörjenek az osztrák seregen. Ez az ország megmentésére kínálkozó végső alkalom. Klapka felszólalásában pártolta a kormány haditervét és hivatkozott az egyetértésnek mindennél fontosabb érdekére, hogy semmi vád se érhesse a dunai sereget, amiért elszalasztaná a drága napokat s amikor még az egyesülés aránylag veszély nélkül hajtható végre a balparton. A sebesült fővezér felcsattant: »Nem az egyesülést, vagy a kormány haditervét akarja hátráltatni, vagy meggátolni, hanem csak azt a kérdést veti föl, mi legyen az egyesülés útja-módja? Megszökés Komáromból, vagy a viadal? Az első kényelmesebb, az igaz, de hogy egyszersmind tisztességesebb-e, arról döntsön a haditanács.«

A »megszökés Komáromból« azt jelentené, hogy megkísérlik a harc kikerülésével az elvonulást, holott július 6-án a magyar sereg a Duna déli partján már csak fegyverrel törhetett magának utat, mert Haynau Komáromot akkor már Ács-Csém-Tata-Almás-vonalában közülzárta, s valóban menekülés jellegével bírt volna a Duna északi partján való elvonulás, amelyet Csorichnak a Vág mentén álló hadteste zavarhatott, Vácon túl pedig az orosz főszereg, melynek éle július 7-én Mezőkövesdre, egy hadtestje pedig július 6-án Debrecenbe jutott. A legtermészetesebbnek és legegyszerűbbnek látszott tehát, ha a sereg megkísérli a déli irányban-való áttörést. A metsző célzás a katonai becsületre — hatott. A haditanács elfogadta Görgey indítványát azzal a pótlással, hogy legkésőbb július 9-én siker és kudarc esetén egyaránt, a magyar zöm

elvonul Komáromból Szeged felé. Ha Görgey gondolatának stratégiai indokoltsága helyes volt is, súlyos tévedésnek bizonyult a jobbpárti áttörés eszméjéhez való merev ragaszkodás. Hiszen a vállalkozásból eleve ki volt kapcsolva a legnagyobb erkölcsi biztosíték, Görgey személyes vezetése, aminek hijja már eleve baljóslatúvá tette az egész kísérletet. Klapka lágy egyéniség volt, lelkében nem tudta magát azonosítani Görgey gondolatával, őt már teljesen abszorbeálta a komáromi várparancsnokság és önálló hadműködés eszméje. A terv megfeneklését egymagában is előidézhette az a körülmény, hogy végrehajtása olyan tényező kezébe volt letéve, aki azt ellenezte. Lehet, hogy Klapka csak színleg tette magévá Görgey javaslatát, akinek szellemi és idegi állapotát csorbította a testi szenvedés, s bizonyára mélyen megzavarta a kormány szerencsétlen próbálkozása a Mészáros-Dembinszki-féle generalitással.

Görgeynek makacs, szinte tragikai küzdelmei saját jobb meggyőződésének megvalósítása mellett a legérdekesebb és legmeghatóbb pont az önvédelmi harc fejlődésében. Már sebesülése előtt, június 29-én azt írta feleségének Pestre, hogy senkire se számít, »egyedül magamra és távol vagyok tőle, bárkire is haragudjak, amiért most kihúzza magát a hínárból. Most már magam is kezdem belátni, hogy a becsületesek közülünk azok a fanatikusok voltak, akik ökrök módjára állottak be a taposómalomba.« Sebesülése után az országos gondokon kívül nagymértékben foglalkoztatta hitvesének, az idegen asszonynak sorsa is. »Ami az egészségemet illeti, — írta ezekben a napokban, — csak apránként javul, de még távolról sem vagyok egészen rendben. A sebem még mindig nyitva van és jó időbe telik, amíg beheged, mert a csont lassan forrad. Most két nap óta megint nyeregbe tudok szállni, ámde még az olyan megerőltetések is, amelyek azelőtt gyermekjáték számába mentek előttem, most valósággal beteggé tesznek... Balsorsom

valószínűleg sokára, talán örökre is eltép kettőnket egymástól. Ameddig a mostani állásomat töltöm be, addig neked nem szabad a közelemben lenned, mert a szomorú sorsodon, bus végzeteden való folytonos tépelődés csüggesztően hat bátorságomra, amelyre pedig annál nagyobb szükségem van, mert hiszen másokba is nekem kell bátorságot önteni. A legjobb az volna, ha magad keresnél magadnak egy biztos menedéket és aztán titokban közölnéd velem tartózkodásod helyét. Ha életben maradok és szabad leszek, majd felkereslek és eljövök érted.«

A haditanács után Klapka új rendeletet kapott Pestről, amelyben értesítik, hogy Ludvighot túlzó »Görgey-pártisága« miatt skartba tették, hogy helyette Bónis Sámuel »álladalmi titkár« küldetett biztosnak s hogy elvárják Klapkától, »mint római jellemtől«, a kormány parancsainak, azaz a levonulás sürgős végrehajtásának foganatosítását. E levél vétele után újabb fordulat áll be Klapka ingadozásaiban. Előbb Bayert igyekszik meggyőzni a szegedi levonulás haladéktalanságáról, aki talán tőle tudta meg, hogy Kossuth maga mellé szemelte ki katonai tanácsadó gyanánt. Pesten úgy számítottak, hogy egy csapással két legyet ütnek Bayer és Görgey szétválasztásával: a főtábornokot megfosztják első szakemberétől, izolálják s Kossuth, Bayerrel az oldalán, végre-valahára talán realizálhatja személyében a katonai és politikai hatalom egységét olymódon, hogy átveszi a rakoncátlan tábornokok fölött a legfőbb parancsnokságot. Maga Bayer se tartozott az erős lelkek közé, akik mintegy élvezetet találnak a balsors elleni küzdelemben. Érdeke és hiúsága most kielégítettén, a két régi vetélytárs, Klapka és Bayer, a két római jellem most pillanatra egymásra talált. Megállapodtak az elvonulás menetrendjében is.

A fővezér csak akkor értesült egy újabb haditanács határozatáról (amelyre Leiningen és Pöltenberg meghívást sem kaptak), amikor az első hadtest már elhagyta a várost. Görgey nyomban közölte lemondását

a hadtestparancsnokokkal. Most újabb, az eddigieket is felülmúló vihar reszketett végig a tisztikaron. Ez a sereg néhány napon keresztül olyannak látszott, mint Kteziasz szörnyetege, aki a maga tagjait harapdálja le erkölcsi és fegyelmi zúrzavarában. Nyomban küldöttség indult Görgeyhez, amely fölkérte, maradjon a hadsereg élén s a tábornok eredeti áttörő tervének végrehajtását mintegy a tisztikar becsületének kezessége alá helyezte. Görgey visszavonta lemondását azzal a kijelentéssel, hogy a tisztikar bizalmából megválasztott hadvezérnek tekinti magát, nem pedig a kormány tábornokának.

Meg kell jegyeznünk egyébként azt is, hogy Kossuth július 8-án Ceglédről keltezett levelében újból az osztrákokra mérendő csapás mellett tört lándzsát. Klapka ugyanezen a napon levélben értesíti Kossuthot a hadseregben mindenfelől megnyilatkozott »ingerültségről és engedetlenségről«. Szerinte jobb a nem egészen sikerülő, de sikerülhető haditerv, mint a hadseregnek pártokra szakadása. »Tessék egyszersmind arról tökéletesen meggyőződni, — zárta be levelét Klapka energikus hangon, — hogy a hadseregben sem árulás, sem áruló nem létezik, a kormány akaratjának sem kíván bárki is ellenszegülni, az egész viszony csak abból áll, hogy a fővezér más s nézete szerint alkalmasabb módot akar felhasználni a kitűzött cél elérésére.« A szelíd és türelmes Klapkából is végére kicsordult a keserűség. A pesti körök pszichózisa akkor már valósággal túl volt a beszámíthatóság fokán: mindenben és mindenkiben árulást szaglászta és ez, mint egy szörnyű ragály, pácolta át agyvelejüket. Az árulási gyanúsítások fermentációja a forradalmi korszakok megszokott betegségei közé tartozik. »Jól tudom, — mondotta egy girondeista képviselő a konventben a Hegypárt felé, — hogy ez a szó, gazember, vagy áruló, a mostani időkben csak annyit jelent, hogy nem vagyunk egy véleményen a túlsó oldallal.«

A kormány és Görgey mérkezéséből fejlődött ki az

a hadműveleti kompromisszum, hogy július 9-én a hadsereg megkísérli a jobbparti áttörést, amely után feltétlenül elvonul Szeged felé akár a jobb-, akár a balparton. Az áttörési küzdelem július 11-ikére maradt. Görgey sebesülése megmentette Haynaut. Nem maradt más hátra, mint az elvonulás Szeged felé a Duna balpartján. A csatát követő napon július 12-én este indult el az elővéd, Görgey Armin dandára, ezt követték az éj folyamán Nagy-Sándor, Leiningen és Pölten-

berg hadtestjei, hogy megkezdjék azt a kalandos, romantikus és gyönyörű hadműveletet, amely talán legragyogóbb bizonyítéka Görgey kivételes vezéri képességeinek. A hadsereg valósággal felfrissült, amikor kivonult az erődítményekből. Amennyire számbelileg apadt, azt bőségesen kárpótolta az erkölcsi önbizalom visszazállása, a vezérben való határtalan hit, aki nehéz sebével híven megosztotta honvédjeinek fáradtságát és szenvedését.

XI.

Az orosz gyűrü közepén — A váci napok — Görgey seblázban — Az első orosz békekövetek — Görgey válasza — A kormány Szegeden — Görgey újjáéledő népszerűsége — Görgey serege az orosz összeköttetések vonalán — A diktatúra lidérce — Nagy-Sándor Debrecennél — A felelősség — Szemere és Görgey — Egy államirat Paskievicshez — Miért Temesvárnak és nem Aradra? — Dembinszki serege szétporlik — Görgey Aradon — Mégegyszer Kossuth és Görgey — Világos

Amikor Komáromból Görgey leapadt hada elindult, a fővezér arra gondolt, hogy Vácon át Cegléd felé keresi az egyesülést azokkal a magyar sereg-részekkel, amelyeket a kormány az oroszokkal állított szembe. Ezek voltak: Visoczkynek a duklai horpadás felől meghátrált 9-ik hadtestje és a Perczel vezetése alá szervezett 10-ik hadtest. Ez a csoport, — összesen 28.000 fő és 53 ágyú, — Görgey hadműveletének megkezdése idejében (július 13.) Szolnok—Ujszász környékére jutott. Az orosz hadmozdulatoknak eddig tanúsított lomhasága és nehézkessége és a muszka csapatoknak még fel nem ismert ereje bizonyos lehetőséget nyújtott arra, hogy az utóbb említett magyar csoport magára vonja Paskievics hadtestjeit és ezért az orosz fővezér csak oly csekélyszámú erőt állíthat Görgey ellen, amelyen az átkelés nem lesz végrehajthatatlan feladat.

Rögzítsük le a július 13-án beállott kölcsönös hadihelyzetet, hogy megítélhessük, mekkora vakmerőségbe fogott a még mindig súlyos beteg Görgey, amikor a kormány parancsát, jobb meggyőződése el-

lenére, teljesítette. Jegyezzük itt meg, hogy a dunai sereg komáromi hadműveleteinek előnyei már is szembeötlők voltak. Haynau seregét huzamos időn át lekötötte. Ez kénytelen volt két véres csatát vívni, mielőtt a fővárosokra tehetné volna a kezét. Az orosz főszereg, amely eddig említésreméltó ellenállással nem találkozott útjában, ahelyett, hogy megállás nélkül a Tiszántúlra nyomult volna, habozott és óvatoskodott, sőt még a Debrecenig jutott csoportját is visszarendelte Miskolcra július 6-án. Görgey komáromi működése az orosz és osztrák főerőket magára vonta és ezzel a magyar ellenállás tartamát meghosszabbította.

Július 13-án Haynau seregének zöme ugyan még Komárom előtt állott, de a Duna balparti hadtestje a Csallóközből és az Alsóvág mentéről Görgey seregét azonnal üldözőbe vehette, míg egy hadtestje már Budát érte el, ahonnan Görgey útját Vác, Gödöllő, vagy Cegléd irányában könnyen elállhatta. Ekkor már helyreállott az orosz főszereggel való összeköttetés is. Egy orosz lovascsapat július 12-én már bevonult Pestre. Az orosz főszereg július 13-án két hadtesttel Hatvan-Hort környékére nyomult elő, a Debrecenből visszajött hadtest Miskolcra jutott, a következő napon pedig arra a hírre, hogy Görgey elhagyta Komáromot, az orosz fővezér egy erős hadosztályt Sass tábornok alatt

Gödöllőre, egy lovasdandárt pedig Vácra tolt előre, miközben zömét Aszód-Mezőkövesd vonaláig hozta. Tudnunk kell, hogy az orosz hadtestek mindegyike egymagában is erősebb volt Görgey seregénél. Paszkievics serege így készült fel Görgey fogadtatására, míg észak felől az orosz Grabbe-féle csoport, amely a Garam völgyében Szentbenedeknél állt, teljessé tehetette a gyűrűt Görgey serege körül. Az ellenséges kör hadereje, ha csupán a 2-ik és 3-ik osztrák hadtestet, valamint a 2-ik és 3-ik orosz hadtestet és a Grabbe-féle oszlopot számítjuk, a magyar sereg háromszorosát tette ki. Ha meggondoljuk, hogy Görgey menete egyenesen az ellenségtől alkotott gyűrű kellős közepén vezetett át, akkor azt kell mondanunk, hogy minden emberi számítás szerint, rövid időn belül, be kellett következnie a magyar haderő megsemmisülésének.

Görgey teljesen tudatában volt új hadművelete kockázatos és veszélyes voltának. A legközvetlenebb veszélyt az ő menetére az Esztergom és Vác között terjedő Duna-szoros jelentette, ahol a magyar csapatokat az osztrák tüzérség a déli partról annál biztosabban ágyúzhatta, mert Esztergom ekkor már az osztrákok birtokába volt. Ezt a Duna-szorosost észak felől csak nagy idővesztéssel lehetett volna megkerülni, a hegyeken át. Ezért és hogy legalább a hátát és oldalait fenyegető ellenséges csoportok elől kivonja magát, Görgey erőltetett éjjeli menetekben iparkodott Vácot elérni. Ez fényesen sikerült is. Ő is elmondhatta honvédejéről, amit egy alkalommal Napóleon mondott, hogy valósággal katonái lábaival manőverezett. A menet szabályozásánál említést érdemel, hogy Görgey a hadtestek ütközetvonalát (az eleséget és az abrakot szállító szekereket) az utóhadtest mögött egyesítette. A málhavonatot pedig, amely Komáromból és környéke körül szétözönlő menekültekkel több ezernyi mindenféle járóműre szaporodott föl, két huszárszázad fedezete alatt Szobról Márianosztrán át Nógrád felé kapott irányítást, hogy a seregnek útját ne állhassa a

Duna völgyében, ha annak esetleg az oroszok elől Komárom felé kellene hátrálnia. Ilyen menetrendben jutott el a magyar sereg július 14-én, negyven kilométeres napi marssal, Szob-Damasd-Helemba-körletébe s a következő nap, ugyancsak éjjeli, harminc kilométert felülhaladó gyaloglással, Vácra. A július 15-iki menet alatt az elővéd, Görgey Armin dandára, Nagymaros és Verőce között már orosz lovasságba ütközött, ezt visszavetette, majd kiszorította Vácra is. Közben Nagy-Sándor hadteste is Vácra ért. Az oroszok csakhamar erősítést kaptak. Sass orosz generálisnak még egy lovasdandárral megerősített csoportja ugyanis Vác előtt, — Gödöllő felől, — megjelent és ellentámadást intézett, de az időközben a Vácra szintén bevonult Leiningen-hadtest is beavatkozott a harcba a balszárnyon. A most kifejlődött erős harcban a magyar sereg az oroszokat Dukára és a szödi szőlőkbe dobta vissza. Az oroszokat különösen a magyar tüzérség tépázta meg. A magyar siker teljes volt, mikor a késő délután Pöltenberg hadtestje is Vácra ért.

A beteg Görgey az első napon, július 13-án, egy homokfutó könnyű kocsin követte a sereget, a második napon ugyan lóra ült, de nagyon kimerült s ezért július 15-én megint Stáhremberg István gróf kocsijába szállt. A Vácra hallatszó csatazaj arra készítette, hogy ismét lóra kapjon és a csataterre ügessen. Itt lépésben végigjárta az arcwonalat. A hatalmas orosz lovas-tömegek kibontakozásából és elszánt magatartásából egész helyesen azt következtette, hogy az orosz zöm is a csatater felé iparkodik. Ezért arra az elhatározásra jutott, hogy kivédi Vác déli szegélyén elfoglalt jó védőállásokban a következő napra várt orosz támadást. A védelmet és a várakozást a három napi erős menettől és a július 15-iki harctól kifáradt magyar sereg pihentetésének szükségessége és élelmezésének szabályozása is megkövetelte. Július 16-án dél előtt a negédesnek indult fejszemet, amelyen fellépett a genyessedés, fel kellett vágni és újból bekötözni. Ezért

csak délelőtt tizenegy órakor ülhetett lóra, hogy újra »szemrevételezze« az ellenség állásait. Az oroszok nem támadtak. Görgeyben ismét felébredt az áttörés megkísértésének gondolata, de hogy ennek megvalósításáról bizonyosságot szerezzen, délután négy órára Görgey Armin dandárának erőszakos felderítést rendelt el. Mielőtt azonban erre kerülhetett volna a sor, az orosz arvonál szemmeláthatólag megerősödött és megsűrűsödött. A magyar fővezér egyidejűleg megbízható kémjelentéseket kapott arról, hogy nemcsak az orosz fősereggel áll szemben, hanem azonkívül még egy osztrák hadtest is Vácnak nyomul Pest felé. Az utóbbi hír ugyan hamisnak bizonyult, de az orosz főserég csakugyan Vác előtt állt és ez csupán gyalogságban és tüzérségben kétszeres túlerőt jelentett. Arra szánta el magát, hogy elfogadja ugyan ezen a napon a csatát, ha az orosz felkínálja, de a sötétség leszállásával feladja állásait és megkerüli Losoncon és Miskolcon át az orosz fősereget. Bátran állithatjuk, hogy minden más hadvezér ebben a vigasztalan stratégiai helyzetben a Komáromba való visszavonulásra határozta volna el magát. Azt se lehet állítani, hogy Görgeynek nem lett volna éppen semmi veszteni valója, mikor ezt a kétségbeesett tervet magáévá tette. Hogyan megszapordtak volna feje fölött a gyanúsítások és rágalmak felhői, ha normális katonai megfontolás alapján Komáromba megít vissza! Ő szavát adta, hogy rajta nem múlik a szegedi koncentráció megvalósulása, következőleg »durch Not und Tod« megkísértette, sőt végre is hajtotta azt, amit megígért s amit parancsoltak neki.

A Miskolc irányában szándékolt megkerülés végtelen kockázatosságáról elég annyit mondanunk, hogy Miskolcot Görgeynél hamarabb elérhette Paskievics, Gyöngyösön és Mezőkövesden át, de Grabbe csoportja is Zólyomon és Losoncon keresztül. Görgeynek tehát számolnia kellett azzal, hogy míg hátulról, Vác felől, erélyesen üldözik, addig elül, előbb Losoncnál, majd

Miskolcnál fegyverrel kell magának utat nyitnia. Az osztrák hivatalos hadtörténetírás Görgey elhatározását éppoly merésznek találja, mint amilyen gyorsnak, ügyesnek és erélyesnek annak végrehajtását. Wojnovich, a kitűnő osztrák katonai író ezt írja: »Az a szemrehányás, hogy Görgey ezzel (vagyis, hogy nem tört át Vácnál, ami néhány nappal előbb még sikerülhetett volna) a magyar haderők összpontosítását és

biztos győzelmét meghiúsította volna, semmivé foszlik, mert ennek következménye az lett volna, hogy valamennyi osztrák és orosz haderő a Duna-Tisza közén egyesül, ami a háborút nyilván azonnal befejezi. Az az elhatározása, amelyre Vácnál jutott, sokkal hatásosabbnak bizonyult; több hétre elodázta az oroszok és osztrákok egyesülését, és ha a magyar déli főserég — Dembinszki — célszerűen viselkedik, bizonyára meg is hozza a magyar főerőknek a Középső-Tisza mentén való egyesülését... Ha Görgey elhatározása már egymagában is merészség volt, még inkább azzá vált

gyors végrehajtása által, ami csak olyan hadvezérnek sikerülhetett, akiben katonái öitétienül megbíztak».

A magyar fővezér estefelé közölte elhatározását alvezéreivel s egyúttal kiadta nekik parancsait. A csatatérről az elvonulás fedezését sorshúzás szerint Leiningen vállalta, feláldozásra szánt hadtestével. Az elvonulási rend szerint legelőbb, este kilenc órákor, Pöltenbergnek tartalékban levő hadteste kellett hogy Rétságra induljon és itt utóvéd gyanánt állást foglaljon. Ezután következtek este tíz órákor Nagy-Sándor és éjfélkor Görgey Armin csapatai. Leiningen csak éjjel egy óra után indulhatott. A sereg málhavonata parancsot kapott, hogy Nógrádon át azonnal Balassagyarmatra vonuljon. Maga a sereg a Rétságnál tartandó pár órai pihenés és étkezés után Balassagyarmatra folytatta volna a menetet, ahol az utóvéd szerepét Nagy-Sándornak kellett átvennie. Mindez a sereg zömére nézve kevés pihenővel megszakított ötven kilométeres, részben éjjeli menetet jelentett. Más mód már nem volt arra, hogy egéruat nyerjenek. A parancs tervszerű végrehajtása elé súlyos akadályok gördülriültek, sorozatos súrlódások és nehézségek, amelyek majdnem katasztrófát idéztek elő. Görgeynek szinte emberfeletti energiája azonban elhárította a katasztrófát.

Ezen a napon ugyanis a Márianosztrán át Nógrád felé irányított málhavonatot, — sokezer szekér, — arra a vakhírre, hogy az osztrák Esztergomnál a Dunán átkelt és hogy az ut az Alföldre a Vácnál vívott szerencsés ütközet árán megnyílt, nem maradt meg a hegyekben, hanem Vácra özönlött és itt most a magyar sereg visszavonulásának útjában borzalmas akadályokat okozott. Mikor ezt Görgey este kilenc órákor megtudta, már késő volt arra, hogy a kocsitömeget visszairányítsa. Ezek a kocsik természetesen minden parancs és rend nélkül követték Pöltenberg hadtestét és etorlaszoltak Nagy-Sándor útját. A zavart súlyosbította, hogy Vác északi kijáratán túl az út egy mély

szakadékon át épített hídon vezetett át, ahol aztán, minthogy az útról letérni nem lehetett, olyan zűrzavar támadt, amely egyszerre kérdéssé tette a visszavonulás végrehajtását. Az idesiető Görgey a legdrasztikusabb eszközökkel volt kénytelen rendet teremteni. Felfordított minden kocsit, amely a csapatoszlopokba tolakodott. A két-, sőt háromszoros kocsi-oszlop rendezése a sötétségben akkora idővesztéssel járt, hogy július 17-én hajnalig az 1-ső hadtestnek csupán fele és mögötte Görgey Armin dandára tudott valahogy kijutni a városból, Leiningen is csak az elvonulásra készülhetett, amikor az orosz lovasság a Duna mentén a városba tört. Az történt ugyanis, hogy Nagy-Sándor a város déli része előtt felállított lovasőrseit parancs ellenére bevonta és ekképp a tőle balra, Görgey Armin által kiállított őrsor oldalát fedetlenül hagyta. Az éber orosz lovasság csakhamar észrevette Nagy-Sándor előőrseinek eltűnését, a hajnali órákban a városba hatolt, majd pedig rávetette magát a város szélén szorongó magyar csapatokra. A meglepetés óriási zűrzavart idézett elő a málhavonaton és Görgey Armin csapatai között. Az oroszok a nagy pánikban négy ágyút el is zsákmányoltak. De azután új fordulat állott be. Görgey Árminnak visszafordított és Leiningentől is támogatott csapatai az oroszokat kemény uccai viadal árán kidobták a városból, három ágyút visszaszereztek és ismét a régi állásaikba vonultak. A 3-ik hadtest elszánt ellentámadása az oroszokat egészen a sződi szőlőig kergette vissza. A magyar csapat derekas magatartása kiáltotta ugyan ezt a legnehezebb próbát, de a harc nagy idővesztéssel járt, ami azzal a veszedelemmel járt, hogy a visszavonulásnak világos nappal, az ellenség szeme láttára kellett megtörténnie Vácon és a váci hegyeken át.

Görgey a csatazaj hallatára a harc színhelyén termett, átvette a vezetést s mikor látta, hogy az üldözést az oroszok beszüntették Leiningen visszacsapásának hatása alatt, parancsot adott a csapatoknak a

lépésről-lépésre való hátrálásra. Ezután a hídhöz tért vissza, ahol ezalatt a lövöldözés zajától sebes hajtásra ösztönzött szekértömeg legnagyobb része is időt nyert az elvonulásra. A magyar utóvéd erélyes föllépése és a Görgeytől szabályozott óvatos hátrálás megmentette a helyzetet. Az oroszok nyomása pillanatnyilag enyhült. A magyar utóvéd csapatai a többször említett hidon már átkeltek, mikor az oroszok Vác északi szélén újabb rohamra fejlődtek. Görgey az égő hidon személyesen ellenőrizte az utolsó csapatok elvonulását, a legsűrűbb ellenséges golyózáporban. Piros bársony zekéjében, sebesülten, a legnagyobb hidegvérrel és vasakarattal új lelket öntött a csüggedőkbe: egyetlen egy honvéd se hagyta el a helyét. A rekkenő hőségben, lázasan intézte a visszavonulást Váctól Bánkig. Itt vette át az utóvédparancsnokságot Pöltenberg. A fővezér leszállt Stahremberg kocsijáról, leült az országút közelében egy búzakévére. Fogai vacogtak, gyötörte a sebláz, de tüzetes parancsokat diktált Pöltenbergnek másnapra is.

A fáradt sereg ezen a napon Vadkertig folytatta visszavonulását. Rétság előtt végre Görgey testi és lelki erői összeroskadtak a szönyü erőkifejtés súlya alatt. Eszméletlen állapotban vitték Vadkert felé, de másnap még kocsin kísérte el Pöltenberg hadtestét a Lókos patak mentén a Balassagyarmat előtt foglalt védőállásig, ahol meggyőződött róla, hogy az orosz üldözés ellanyhult. De már nem bírta tovább. Balassagyarmaton újból elveszítette eszméletét, onnan Losoncra szállították, ahová másnap a sereg éle is bevonult. Ami a sereggel július 18-án reggeltől 20-ika estéig történt, arról Görgey csak utólag értesült. Július 20-án este tudta meg, hogy Nagy-Sándor vezetői képessége az utóvédnél ismét csütörtököt mondott s hogy ennek folytán a sereg Losoncra meglehetősen tépett és elcsigázott állapotban vonult be.

A magyar fővezér a manőver nagymesterének

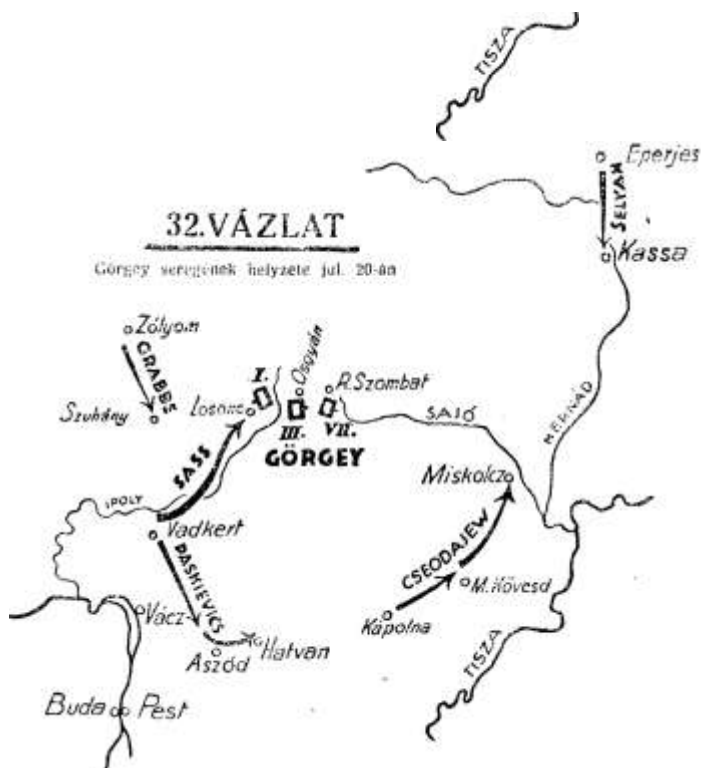
bizonyult azzal a különleges hadműveletével, amelyet Bátorkesztől Vácon át Losoncig véghezvitt. Éjjel-nappal tartó erőtetett marsokkal egyszerűen faképnél hagyta Haynaut és egyszerre az orosz arcvonalt szélső nyugati szárnyán bukkant fel. E hadművelet hatását legjobban az a vita jellemzi, amelyet a szabadságharc után az orosz és az osztrák vezérkar folytatott egymással, valamint az az ingerült levélváltás, amelyben a szövetséges császári hadseregek fővezérei egymásnak tettek szemrehányást Görgey elsiklása miatt. Az egyik a másikra tolt a hadászati bünt, amelyet a magyar sereg megmenekülésében kellett látniok. Az oroszok azt állították, hogy Görgey csak azért iramodhatott el, mert az osztrákok a Duna északi partján nem üldözték. Haynau július 1.1-ike előtt még arra gondolt, hogy seregét átviszi a Duna északi partjára Görgey üldözése céljából. Ezt a gondolatát feladta, mert »valószínűtlennek látszott, hogy a magyar sereg (24.000 fő, 130.000 oroszal szemben) Vácnál áttörhessen« és mert »egészen biztosra vette, hogy a magyar seregnek az orosz főszereg karjai közé kell kerülnie s végül senkisémet kételkedett, hogy Görgeyvel az orosz zöm egyedül is végez«. Az igazság azonban az, hogy a magyar sereget nemcsak a szövetséges vezérkarok hibái mentették meg, hanem Görgey lángesze is. Az egérfogóban vélt magyar sereg kiszökött és azon az utón volt, hogy az orosz főszereg összeköttetéseire vesse magát.

Az elvonulásnál azért kisebb hibák történtek, amelyeket Görgey egyik alvezére, Nagy-Sándor, követett el. E tábornok mulasztásai immár harmadízben okoztak zűrzavart Görgey hadműveleteiben: Pered második napján, a váci elvonulásnál és most Rárosonál, július 18. és 19-ike közötti éjjel, ahol az első hadtestnek vakré-mületbe esett lovassága rövid pihenéséből és álmából zavarta fel a legjobban igénybevett két hadtestet. Ért-hetetlen, hogy Görgey, aki oly gyorskezü szokott lenni a megtorlásban és az alkalmatlan parancsnokok elmoz-

dításában, annyi bajszerzés és tudatlanság után is helyén hagyta a flamingók kedvencét. Igaz, hogy a nyári hadmenet első szakában a sebesült fővezér tetteje nem volt már a régi. Az is igaz, hogy Nagy-Sándor a kormány bizalmi embere gyanánt bizonyos kivételes elbánásban részesült a főhadiszállás részéről, amely még a látszatát is kerülni akarta annak a gyanúnak, hogy Nagy-Sándort politikai nézetei miatt üldözi. Hogy azonban ezeknek a főbenjáró hibáknak semmi következménye sem érvényesült Nagy-Sándorral szemben, sőt néhány hét múlva felelősségrevonás nélkül úszta meg debreceni örült kalandját is, hogy Görgey erélye épp e leggyarlóbb tábornokával szemben valami érthetetlen passzívítássá ernyedt, az mintha azt mutatta volna, hogy Görgey ezekben a napokban a minden mindegy lelkiállapotába sülyedt s remény nélkül folytatta emberfeletti munkáját a tiszai összpontosítás biztosítására, hogy ne rajta múljon az utolsó vékony esély biztosítása, ami a szabadságharc időtartamát meghosszabíthatja. Rimaszombatban tudta meg a fővezér is azt is, hogy vezérkara feloszlás előtt áll Bayer viselkedése következtében, aki még desperáltabb volt, mint főnöke s akinél a reménytelenség nem a kötelességtudás felfokozását idézte elő, hanem a teljes erkölcsi összeroppanást. Görgey ismerte Bayer fény- és árnyoldalait egyaránt. Az utóbbiak a komáromi elvonulás óta ijjesztően megnövekedtek és pedig oly mértékben, amily mértékben fogyott a remény a háború sikeres befejezésére s ahogy teljesen úrrá lett rajta alkohol-szenvedélye. Egy napon olyan díz-telen állapotba jutott, hogy a másnapra vonatkozó intézkedéseket is elmulasztotta úgy, hogy dandárának feloszlása után a főhadiszállásról behívott Görgey Árminnak kellett pótolnia Bayer szörnyű tétlenségét, amely Sajószentpéterig tartott.

A viszontagságos hadmenetnek voltak egyes fázisai, amikor az egész hadsereg mintegy lelki bénultságba esett, részben a vezér szolgálatképtelensége kö-

vetkeztében. Július 18-án a 3-ik hadtest azt jelentette a vezérkar főnökének, hogy a legénység két napja nem evett s nem bírja tovább. Ugyanezt az értesítést küldte a 7-ik hadtest is. Losoncon híre futott, hogy a bálványozott vezér eszméletlen, talán alig tovább szállítható állapotba jutott, ami még nagyobb lehangottságot idézett elő a honvédek között. Hátha elhagyni kényszerül a hadsereget, ami az egymással

politikai ellentétben álló alvezérek között tördelte volna széjjel Görgey hadát? Ha Görgey csupán a kötelességteljes normális mértéken áll, akkor éppen elég okot talált volna rá, hogy sorsát elválassza a

ményét, ha a tábornok valami biztos helyen néhány heti nyugalmat szentelhet gyógyulásának. Viszont semmi kétség sem fért hozzá, hogy eltávozása felbomlasztaná a sereget. Görgey fivérei is azt a meggyőződést vallották, hogy a fővezérnek élve vagy halva tovább is a hadsereggel kell maradnia, különben már most széthull a minden porcikájában megreccsent gépezet. Szerencsére már Losonc előtt érezni lehetett az orosz üldözés lanygulását, amit részint Perczelnek turai támadása idézett elő (július 20.). Paskievics megzavarodott erre a jelentésre. Görgeynek Ráros után mintha nyoma veszett volna, délfelől pedig új magyar tömegek jelentek meg hátában. Ez volt az oka azoknak a »mouvement retrograde«-oknak, amelyeket Haynau oly élesen kifogásolt. Július 20-án jelentek meg Görgey rimaszombati főhadiszállásán az első orosz parlamentairek, akiket Nagy-Sándor kísértetett Apátfalváról a főparancsnoksághoz.

A Görgey szemmeltartásával megbízott Chrulow ezredes ugyanis annyira előremérészkedett és annyira elszakadt az orosz zómtól, hogy komolyan aggódnia kellett izolált különítményének veszedelmén. Az oroszokban Vác óta különben is nagy respektus támadt Görgey serege iránt. Joggal feltehették, hogy egy visszacsapas megtépázhatja az ügyefogyott orosz üldözést, amelynek élcsapata annyira elrugaszkodott a főerőtől. A két orosz tiszt, akik Paskievics nevében szólították fel Görgeyt a megadásra, Katlarow százados és Rüdiger gróf hadnagy, bizonyos nyegle hányivetiséggel és fölénnyel iparkodtak elpalástolni küldetésük valódi célját, ami nem volt más, mint az, hogy negyvennyolcórai fegyverszünetet ravszkodjanak ki a magyar tábornoktól s hogy ilymódon megszerezzék a szükséges időhaladékot, amíg az orosz főerők nyomukba érkehetnek. Görgey szóba ereszkedett a muszka tisztekkel és sikerült lelepleznie küldetésük titkos célját: a fegyvernyugvást. Nem akar-

ván elmulasztani azt a parányi eshetőséget sem, hogy az oroszokkal külön tárgyalásokat kezdjen, illetőleg hogy alkudozásokba bocsátkozzon, június 26-iki haditerve értelmében is, levélben válaszolt a neki írásban átadott kapitulációs pontokra azzal a toldással, hogy miután ő a hadsereg többségének bizalmából megválasztott fővezér csupán, nem pedig kormányférfi, előbb meg kell kérdeznie hadtestjeinek véleményét s egyben a kormányt is értesíteni az orosz ajánlatról, amelyet végső fokon a döntés megillet.

A felelőtlen akcióvá törpült parlamentairi felhívás elől, hogy tudniillik a tárgyalásokig is kössenek kétnapos fegyverszünetet, Görgey azzal az ürügygyei tért ki, hogy az ő katonái nem ismerik a hadiregulának ezt a formáját, s esetleg nem tartják tiszteletben a fegyvernyugvást. A sereg többsége — mint előre volt látható — elutasította a kapitulációs felszólítást, ellenben kijelentette, hogy kész a fegyvert leienni, ha biztosítják az 1848-iki alkotmányt. A hadsereg vótumáról nyomban értesítette az orosz fővezért, az alkudozásokról pedig a kormány hivatalos képviselőjét, Bónis Samut, közölvén azt is, hogy az oroszok előtt szóbeszédben megpendítette a Romanow-család egy tagjának magyar királyságát. Elhíhetjük, hogy a magyar fővezér részéről, aki végtére is legitimista lobogó alatt harcolt, ez csak amolyan politikai fogás volt, kísérlet arra, hogy érdekeik által válassza széjjel egymástól a császári szövetségeseket. Mint Görgey István nagyon szellemesen írja, bátyjának ez az ötlete éppen olyan nemes valuta volt, mint aminővel a két orosz tiszt akarta kifizetni Görgeyt. Ez volt a kiinduló pontja azoknak a tárgyalásoknak, amelyek az orosz és a magyar tábor között ismételt levélváltások formájában továbbszövéődtek s amelyekre később Szemeréék annyira vérmes illúziókat építettek, amikor Görgey leveléből értesültek erről az intermezzóról.

A kormány már Szegeden vette Görgey értesítését. Az alföldi metropolis lakossága nagy lelkesedéssel és fáklásmenettel fogadta július 12-én a kormányzót, aki a tömeghez intézett beszédében kijelentette, hogy a hadműködések központjává ezt a várost választotta, s hiszi, hogy Európa szabadsága Szegedről »sugárzandik« ki. »Ha találkoznék oly nyomorult, aki a hazát leigázni s diktátori hatalomra vergődni erőlködnék, azt én magam gyilkolnám le«. Mindenki megértette, hogy az ismeretlen helyre címzett célzás tulajdonképpen kinek szól: az engedetlen, saját feje után induló, makacs Görgeynek, aki e pillanatban éppúgy, miként a tél folyamán, teljesen kiesett a kormány hatásköréből. Jóllehet, Kossuth Görgeyt gyanúsította a diktatúrára való törekvéssel, valójában most már a legkomolyabban készült fel arra, hogy kezébe vegye a politikai hatalommal együtt a legfőbb katonai parancsnokságot is. Semmire hasonlítható e júliusi napok fülledt viharhangulatához, a kétségbeesés és a remény szertelen váltakozásához, ahogy egyik napról a másikra a győzelmi képzelgések magasságából a kiábrándulás szakadékába zuhant a közvélemény s ahogy megint újból felhullámzott Görgey személye körül... »Ily elemekkel, ily ingadozó kormánnyal, ily ujjathuzó vezénylőkkel — úgymond az öreg Mészáros —, kik közül majd mindenik azt hívé, hogy csak ő képes az ügyeket kivinni, s mivel ezt gondolta, eszerint cselekedett is; kérdem, hogy a két ellenséggel szemben, midőn a hazai intelligencia már lehangelődött, midőn a sereg demoralizálódni kezdett, vajjon mi jót lehetett volna várni?« Ráébredtek, hogy »szabadságot kivívni revolucionális szabályok nélkül nem lehet. Azért veszünk el — írta később Szemere —, mert az ellenkezőt hittük s guillotine helyett amnesztiáról gondoskodtunk«. Kossuthoz intézett emlékiratában (július 21-én) ezt írja: »En magasztalom forradalmunk humanitását, de azt nem erényének, hanem gyöngéjének tartom.

Terrorizmus, vagy hevesebben szólva: szigor, határozott, következetes, ment meg egyedül. Ezt gyakorolja egy, de testület, kivált kettős, mint ön és mi (t. i. a kabinet), nem. Vezérekkel, kik közül fele nem engedelmeskedik s a maga körében csaknem korlátlanul intézkedő, nem lehet a hazát megmenteni. Az ilyen apró diktátorok fölébe valódi diktátor kell«. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a diktátor nem lehet más, mint a kormányzó vagy Görgey. Diktatúra? De lehet-e ebben a mindenk fölé emelkedő válságban egy erős uralmat építeni, vagy éppen a rémület hatalmának cölöpjeit lerakni egy rohanó folyam örvényében?

Görgey már a múlt év novemberében, »forradalmi drámánk« első felvonásában fölvetette Kossuth diktátorságának eszméjét. Akkor a pusztában hangozott el ez a kívánság, mint egy katonai balga leleménye. Most már minden mentőterv, amely nem speciálisan katonai erőforrásokból méríti létét, nem egyéb, mint futamodás a felelőség elől. És nem éppen Szemere lelkiismeretét terhelne az a sajnálatos tény elsősorban, hogy Kossuth és Görgey között helyrehozhatatlan mértékben bomlott meg az összhang? Csodálatosképpen most azok is a diktatórikus módszerek alkalmazásában látták a végső mentséget, akik eddig folyvást reszkettek a kard árnyékától. Ha Kossuth nem is nyilatkoztatta ki, beszélt helyette alteregója és versenytársa, Szemere Bertalan, aki csillogó történelmi és pszichológiai érvekkel bizonyította a politikai és a katonai hatalomnak egy személyben való összpontosítását, vagy pedig oly módon való dualizálását, hogy hatásköri villongások ne fakadhassanak belőle. A közvélemény is, az ország ideiglenes fővárosában, szintén a diktatúrában látta, vagy kereste a siker végső biztosítékát. Alkalmassint ez a hullám ragadta magával Szemerét, amikor Görgeyhez és Kossuthhoz intézett leveleiben felszólította mindkettőjüket, keres-

sék az egyetértés útját, vagy az önzetlen lemondást, hogy erő- és akarategység uralkodjon a forradalom ügyeinek intézésében, hogy a parlamentáris kormány nem felel meg többé a helyzet tragikus fordulatainak, következésképp egyiküknek vagy másikuknak kell átállalni a hatalom teljes súlyát és felelősségét.

Semmi okunk se volna kételkedni Szemere levelének őszinteségében, amelyet Görgey gyanakvó lelkülete kétségbevont. Ha más nem, akkora a felelősségtől való szabadulás gondolata, kétségtelenül jóhiszeműséggel ruházta fel Szemere ötletét, aki a vész e perceiben még jobban belezavarodott forradalmi retorikájának és fárasztó történelmi analógiáinak homályába, ha ugyanaz napon a képviselőházban meg nem buktatta volna Görgey fővezéri jelöltségét. Maga Kossuth olymódon képzelte el a forradalmi államhatalom újjászervezését, hogy Görgey »tanácslatai« szerint fogja intézni a honvédelmet, miután végkép kigyógyultnak látszott a Dembinszki-Mészáros-féle hadvezetés rátermettségeinek illúzióiból. A minisztertanácsokon ismételten föllépett azzal az ötletével, hogy átveszi a fővezérséget is. Mindannyiszor leszavazták, s Kossuth ellenzékében olyan tényezők egyesültek, akik különben más kérdésekben homlokegyenest ellentétes nézeteket vallottak (Szemere, Csányi, Aulich, Duschek). Amikor hivatalosan Kossuth fővezérré jelöltette magát, ugyanakkor nem szűnt meg Bemet hívogatni Erdélyből, aki szokott szélességével minden jót ígért, ha néhány hónapra teljhatalmat kap. Néhány nappal később ideiglenesen megint Dembinszkit reaktiválta (Mészáros nélkül) s egyidejűleg kereste az alkalmat, hogy Görgeyvel személyesen találkozzon s megértesse magát vele. A Szegedre gyülekező képviselők óriási többsége szintén azzal a javaslattal vagy kérelemmel zaklatta a kormányt, hogy teremtsen egységet a hadügyekben s végre-valahára nevezze ki fővezérré a legképesebb magyar tábornokot, Görgeyt, akire új hadjárata szinte legedás népszerűséget és nimbuszt

hatványozott s aki talán a közvéleményben most vált azzá »az ördögi félistenné, vagy félisteni ördöggé«, aki a lehetetlenre is képes. Még abban a hadseregben is, amely Görgeyt csak hírből ismerte, s amelyet Dembinszki egyik kudarcból a másikba vezetett, ösztönszerűen egy ember után sóhajtottak; »csak egy ember volna képes ezen tökéletesen csüggedt seregbe lelket önteni s ez az ember — Görgey volna«.

Lassankint hírek szívárogtak ki arról is, hogy Görgey alkudozik az oroszokkal. Néhány nap múlva ugyanis Görgey főhadiszállásán megjelent egy élte-sebb úriasszony, özvegy Boryné, született Hellenbach bárónő, csillagkeresztes hölgy, Rüdiger gróf orosz hadtestparancsnoknak egy írancianyelvű levelével, amelyben felhívta a magyar tábornokot, közölné vele azokat a feltételeket, amelyeket lehetségesnek ítélné arra, hogy véget vessenek az annyira egyenetlen küzdelemnek. Ez a bőbeszédű, fontoskodó, aulikus érzelmű dáma fejébe vette, hogy a béke helyreállítása céljából összehozza az orosz tábornokot a magyarral, akinek tehetségét, vitézségét és lovagiasságát az oroszok megcsodálták. Maguknak a muszka vezéreknek is kapóra jött volna, ha valami illedelmes formában véget szakíthattak volna a háborúnak, amelyről kezdetben azt hitték, hogy nem lesz más, mint egy »promenade militaire«. Vác után eszméldtek rá, hogy olyan ellenséggel van dolguk, aki operatív fölényét már bebizonyította és aki megtépheti a varsói herceg babérjait is. Bizonyos elégedetlenség akkor már nemcsak az osztrák főhadiszállásán nyilatkozott Paskievics lomha hadműveleteivel szemben, hanem a cári udvarban is, ahol az öreg tábornagnak nagyon sok ellensége volt, akik azzal áskálódtak ellene, hogy a hadjáratot a lehető legsiralmasabbban vezeti. Paskevics ugyan nem hatalmazta fel Rüdigert a Boryné-féle levél megírására, de nem is ellenezte, úgy okoskodván, hogyha alvezérének kísér-

léte nem sikerül, akkor úgyis megkapja a leintést és a desaveut.

Görgey válaszában viszonozza azokat az udvarias bókokat, amelyeket az orosz tábornoktól kapott. Azután ezt írja: »Mint becsületes embereknek, mindaddig küzdenünk kell, míg a mi békés polgártársaink a leigáztatás veszedelmétől meg nem szabadultak, vagy pedig magunk ezen egyenetlen küzdelemben dicsőségesen el nem bukunk. Ezt válaszolom mint katona és mint az államtól reámbizott csapatok vezére. Remélem, hogy a magyar seregnek mindenik vezetője így gondolkozik, mint én; amiből láthatja Ön, hogy bajos lesz Magyarországot az egyes hadvezetőkkel való részleges kötések útján pacifikálni«. Ha az oroszok azonban komolyan békeközvetítésre törekednének, akkor »én legszentebb kötelességemnek tartanám, az Ön magas föllebbvalója és Magyarország ideiglenes kormánya között kezdendő titkos alkudozásoknak utat nyitni és egyengetni; és ez esetben én... Oroszország részére, vérontás nélkül, kedvezőbb eredményt vélek kilátásba helyezhetni annál, mint kiszámíthatatlan vérontás után is Magyarországnak leigázása ígérhet«.

Már a Chrulow-féle kísérlet is bizonyos zavart és féltékenységet okozott a szövetséges főhadiszállások között. A Boryné-féle levél most még inkább mélyítette a kölcsönös félreértést. Az Osten-Sacken orosz tábornok mellé beosztott Graebe báró osztrák százados azzal gyanúsítja a szövetséges sereget, hogy »Görgeynek visszavonulása és az orosz hadtestek hadműveletei felett nagy homály lebeg, amelyet valószínűleg sohasem fognak eloszlatni«. Paskievics az osztrák fővezérrel folytatott jegyzékváltásaiban arról ábrándozott, hogy Görgeyt valami jutalommal le kellene venni a lábáról és a volt császári tiszteket közkegyelemben részesíteni, hogy eredménye legyen azoknak az óvatos, egyéni akció-jellegű puhatólózásoknak, amelyeket Haynau látszólag helyeselt is, sőt bizonyos

jel vallott arra, hogy az osztrák tábornok akkor még nem idegenkedett az amnesztiától. Hogy a magyarok nagyobb bizalommal fordultak az orosz közbenjárás irányába, azt abból a tapasztalatból mérítették, hogy a cár hadai egészen más szellemben, az ellenség megbecsülésének, sőt — mondhatni — a bátor és lovagias ellenfél iránt való részvételnek és elismerésnek lelki attitűdjében végezték háborús kötelességüket, s viszont egy cseppet se leplezték le kicsinylésüket, vagy megvetésüket szövetségstársuk iránt. Simonies tábornok Miskolcon pohárköszöntőt mondott Görgeyre, Seher-Thoss és Esterházy István grófok előtt. »Üritem poharamat — mondta — az Önök kitűnő tábornokára, akinek derék hadseregét megcsodáltuk, mert megverte Ausztriát és amelynek végleges pusztulását csupán a mi szerencsétlen intervenciónk akadályozta meg. Higyjék meg az urak, mi megvetjük az osztrákokat és sokkal jobban szeretnénk azok ellen harcolni, mint Önök ellen«. Minden közvetlen érintkezés az oroszok és a magyarok között a kölcsönös szimpátiányilatkozat feltűnő jelei között történt. A magyar hadsereg teljes mértékben viszonzta az oroszok nemes, ildomos viselkedését. Sokan hittek ezeknek a barátságos tüntetéseknek politikai jelentőségében. Sőt maga a vezér is, ha nem is osztozott tisztjeinek ábrándos politikai számításaiiban, de mindenesetre hitt abban, hogy az orosz közbenjárás enyhíteni fogja egy tragikus vég esetén is a nemzeti ügy alkotmányos rendezésének nehézségeit. Az oroszokkal való minden érintkezéséről nemcsak a táborban tartózkodó kormánybiztost tájékoztatta, hanem a szegedi kormányt is. Bónis azt írta Szegedre, hogy »a fővezér ezen nyilatkozatát (t. i. Görgey első levelei Paskievicshez) bizonyosan a hadsereg akkori állása tette szükségessé és hogy annak valódi értelmet adni, kormányzó úr intézkedése, különösen pedig a hadseregnél! személyes megjelenése volna«. »A hadvezér — folytatja a kormánybiztos —,

kinek honszeretetéről meggyőződtem, még mostanában is beteg, pedig tagadhatatlan, hogy jelenléte elekrikus szikraként gyújtja lángra seregét, ő, mint látom, nemcsak testileg beteg, hanem fájlalja mélyen a legközelebb történeteket«. A kiegyenlítés céljából mielőbb szükség volna Kossuth személyes megjelenésére a táborban. Valamivel később Bónis újból ezt írja Kossuthnak: »A hadsereg annyi fáradtság után még mindig lelkes, mindig jó. Az egyenetlenség, ha volt, hiszem, már magában megszűnik. Görgey lelke a seregnek s önnel, Kormányzó úr, egyetértve, megmentendi a hazát. Mindennap meggyőz, jobban-jobban meggyőz a tapasztalás, hogy ő a hont szereti, hogy a hatalomvágy miatt sohasem fogja veszélyeztetni a hon javát«.

Amikor Görgey és Bónis levelei az első orosz-magyar tárgyalásokról Szegedre érkeztek, ott felette vegyes és zavaros benyomást keltettek. A vízbefúló se kap oly kétségbeesett erővel a szalmaszál, mint Szemeréék republikánizmusa most a Görgeytől nyújtott vékony fonál után. Talán nekik is fülükbe jutott valami azokból a súrlódásokból, amelyek a szövetséges császári seregek együttműködését fenyegették. De azután nyomban felbukkant az a kérdés, hogy Görgey, ez a rejtélyes ember, vajjon nem köt-e különbékét s határoz róluk-nélkülük, esetleg cserbenhagyja, vagy kiszolgáltatja őket? Július 29-én tartott minisztertanácson élesen elítélték Görgey eljárását, hogy az oroszok ajánlata feletti döntést nem felettes hatóságától tette függővé, hanem saját hadseregétől. Azon is megütődtek, hogy a Paskievicshez intézett levelében Görgey nem a kormány által ki-nevezett vezérnek, hanem a hadsereg bizalmából megválasztott föllebvalónak tekintette magát. Az megvalóságos konsternációt keltett, hogy Görgey a negyvennyolcas törvények restaurációját jelölte meg a béketárgyalások alapjául, noha ugyanakkor, a Katlarow századossal folytatott bizalmas beszélgetésében

megpendítette a Romanov-dinasztia egy tagjának magyar királyságát is. A minisztertanács megállapította, hogy Görge/ túllépte hatáskörét s egyben megbízta Szemere és Batthyány Kázmér gróf minisztereket, haladéktalanul induljanak Görgey táborába s ott képviseljék a kormány intencióit s vezessék tovább a megindult tárgyalásokat.

Említettük volt, hogy a forradalmi dráma e fázisában a közvélemény, a hadsereg és a képviselők egyaránt egyedül Görgey emelkedő csillagában bízakodtak s hogy mindenki az ő fővezérségétől várta a haza megmentését. Július 25-én a képviselőház zárt ülésén egyhangúlag kikiáltották Görgeyt valamennyi magyar sereg fővezérének, oly felhatalmazással, hogy »a hadjáratokat mindenkitől függetlenül ő vezesse«. Ekkor Szemere a kormány tekintélyének és politikai irányzatának védelmében könyörtelenül leleplezte Görgey ujjhuzását Kossuthtal, elbeszélte a június vége óta kifejtett eseményeket, amelyek »ügyeink alászállását okozták«, a komáromi napok történetét, stb. Mindezeknek a kormány szájaíze szerint való beállítása és aláfestése azzal a momentán sikerrel járt, hogy a képviselők többsége elállott Görgey fővezérségének kikiáltásától. Amikor a kormány első embere, nyilván Kossuthtal egyetértésben, elütötte Görgeyt a fővezérségtől, Kossuth mégis kereste a meggyanúsított tábornokkal való személyes találkozást, hogy a fővezérségre érdemtelennek és alkalmatlannak ítélt tábornokot megnyerje ama rögeszméjének, hogy a civilis hatalommal együtt a kormányzó vegye kezébe a katonai ügyek legfőbb irányítását is. A karcagi találkozó gondolata legfőképpen azonban annak a félelemnek méhében született, amelyet Haynaunak Pestről való elindulása okozott Szeged felé. A karcagi találkozó, amely talán, miként a tavasszal Tiszafüreden, eltompította volna az ellentéteket a két vezetőférfiú között, megghiúsult az oroszoknak a Tiszán való átkelésén.

Amíg Szegeden így borult-derült a láthatár egyik óráról a másikra s egyre kevesebb azurfolt látszott ki a felhők sűrűsödő tömegéből, azalatt Görgey seregének vonulása a következő fejlődést vette: Paskievics Július 18-án csökkentette az üldözés erejét az Ipoly völgyében, amennyiben Görgey mögött Sass tábornok vezérlete alatt csak egy lovashadosztályt hagyott, zömével pedig Hatvannak fordult, mikor tudomást szerzett Perczel csoportjának irányáról. Görgey serege gyars marsaival a Zólyom felől fenyegető veszélyt is kikerülte. Grabbe csoportja ugyanis a magyar seregnek az Ipoly völgyében akarta útját állani, Balassagyarmat környékén, de elkészt. Ez az orosz csoport Július 19-én csak Szuhányt érte el, amikor a magyar sereg már Losoncig jutott. Nyqgat felől tehát a veszély múlóban volt, keleten azonban új veszedelmek tornyosultak. Paskievics Július 19-én ulásította a Kápolnáig jutott hadtestét (Cseodajev tábornokot), hogy Micolra vonuljon és vágja el Görgey hátrálási útját. Miskolcon már amúgy is állott egy orosz dandár. Kassa-Eperjes környékén pedig az itt szervezett orosz raktárak és orosz hadtápkörzet biztosítása céljából Selvan tábornok hadosztálya táborozott, mely most a kínálkozó alkalmat a Cseodajev-hadtesttel való együttműködésre könnyen kihasználhatta. Görgey természetesen nem ismerhette az ellenséges hadállás pontos részleteit. Nevezetesen nem tudhatta, hogy Paskievics, miután Július 20-án Perczel támadását Túránál visszautasította, figyelmét megint reá szegezte és ennek megfelelően egyik hadtestjét (Rüdiger) Gyöngyösön át a magyar sereg után küldte Losoncra. Azt azonban Görgey tudta, hogy a Miskolcon átvezető tiszai utat minden valószínűség szerint, harc árán nyithatja meg.

Ez volt a helyzet, amikor Görgey Július 20-án este újból átvette a sereg vezetését. A magyar sereg körül újból záruló gyűrűből Görgey újabb hatalmas menetekkel iparkodott kicsúszeni. Ezért Július 21-én az

egyedül a hadtestek hajnalhasadtától estig negyven-hatvan kilométert gyalogoltak, hogy a Sajó völgyébe jussanak. Ezzel a magyar sereg hátát fenyegető veszély nagyon lecsökkent. Putnokon azt a jelentést vette Görgey, hogy Miskolcon orosz helyőrség van. Minthogy ezzel az eshetőséggel amúgy is számolt, rögtön kész volt az elhatározás: Nagy-Sándor a Dubicsány mögött levő Sajó-hidnál a nyugat felől esetleg még üldöző ellenséget feltartóztatja, míg Pöltenberg és Leiningen hadtestjei Miskolc előtt, Sajószentpéter környékén felzárkóznak s aztán Miskolc ellen támadást intéznek. Azzal is számolt, hogy ez a támadás nem sikerül. Erre az esetre az volt a terve, hogy Szikszón és Megyaszón át verekszi ki magának a Tiszántúlra, a Tokajon átvezető utat. Fennforgott ugyan még egy kalandos lehetőség, az tudniillik, hogy Kassának fordul s így az orosz hadtápvonal mentén fenyegeti Paskievics visszavonulását. Élelemben és hadianyagban nem szenvedett volna hiányt, a szemben levő orosz csapatokat (Selvan hadosztálya és Osten-Sacken tartalék hadteste, összesen tizenhat zászlóalj, tizenhat lovasszázad, negyvenkét ágyú) legázolta volna. Ezt a végső lehetőséget azonban Görgey fenntartotta arra a sikertelenségre, ha nem tud áttörni a Tisza mentén. A főcél ugyanis az volt, — a július 6-iki komáromi haditanács végzése értelmében is, — hogy egyesül a Tiszántúlon gyülekező fősereggel. A magyar fővezér parancsai szerint az élen menetelő Pöltenberg-hadtest július 22-én Sajószentpéteren a Miskolc ellen tervezett támadáshoz csoportosult, mikor előreküldött lovassága jelentette, hogy az oroszok Miskolcot már két nappal azelőtt kiürítették. Ezek ugyanis Görgeytől való félelmükben a Mezőkövesd felől közeledő és július 22-én Vattára (Miskolctól öt óra járásnyira) ért Cseodajev hadtestéhez húzódtak vissza. Görgey jelentést kapott arról is, hogy Tokajnál magyar csapatok állanak. Itt állott Knézich hadosztályának zöme, amely Szolnoktól a

Tokajig örködött a Tisza-vonalon. Miskolc kiürítésének hírére Pöltenberg hadtestje azonnal benyomult és elővédét Görömbölyre tolta előre. Ez a hadtest ezen a napon közel negyven kilométeres menetet végzett. Leiningen Sajószentpéterre, Nagy-Sándor Vadnára jutott. Az utóbbival szemben Sass hadoszlopa Rimaszombatot érte el, egy lovasezrede azonban Nagy-Sándort nyomon követte. Sass mögött Grabbe hadoszlopa ugyanakkor Losoncra vonult be.

Miskolc megszállásával ért nyugvópontra az a példátlanul merész és a hadművészet legfelsőbb fokán álló operáció, amellyel Görgey a gondjaira bízott magyar sereget az osztrák főserg elől az orosz hadakon keresztül azok hátába és egyben hadtápvonalára vezette. A minden oldalról fenyegetett és üldözött, csaknem körülzárt magyar sereg, amelynek sorsa minden katonai tudós szerint már megpecsételtnek látszott a Komáromból való kivonuláskor, súlyosan sebesült vezérének nyaktörő terve és e terv erélyes, következetes végrehajtása által tíz nap alatt közel háromszáz kilométeres menettel oly stratégiai helyzetbe

került, amelynek csak előnyei voltak. Majd meglátjuk, hogy ezt a helyzetet mily bámulatraméltó módon használta ki. A többször idézett Wojnovich tábornok szerint Görgey »hadvezéri pályájának legszebb mozzanatát Miskolcon érte el, ahová az oroszok előtt ért és ahol ezen a módon a varsói herceg hátában és összeköttetésein állt. Éles szemmel ismerte fel a kedvező helyzetet és ezt a magyar hadiérdek céljából különös ügyességgel használta ki azzal, hogy az egész orosz sereget magára vonta. Most érkezett el a Szegednél levő magyar fősereg számára az a pillanat, hogy Haynaura vesse megát.«

Valóban Görgey alig huszonötezer főnyi hadával Paskievicsnek 130.000 főnyi seregét foglalkoztatta. Lehetett-e kedvezőbb alkalmat teremteni arra, hogy a déli magyar fősereg az osztrák haderőre döntő csapást merjen? Paskievics, mikor megtudta Görgey közeledését Miskolc felé, ekként közölte haditervét Haynauval: »Rüdiger hadtestével megfigyeltetem Görgeyt, aki attól való féltében, hogy a Tisza felé irányuló hadmozdulatában a Miskolcnál álló Cseodajev-hadtesttel összeütközik, az északi hegységekre fogja magát vetni. En pedig többi zömömmel, miután Tiszafürednél kieroszakoltam az átkelést, Debrecenbe s innen Nagyváradra vonulok«. Haynau ugyanekkor azt vélte, hogy Paskievics tervezett mozdulata, kapcsolatban az osztrák főseregnek Szeged felé történő előnyomulásával, »az ellenséges seregrészeket szűk térre fogja összeszorítani«, amelyből ezek csak csata árán menekülhettek el, aminek sorsa »legkevésbé se lehet kétséges«. Az osztrák főparancsnok véleménye egyben lesújtó kritikája a magyar összpontosítás ama tervének, amely ellen Görgey végsőkig tiltakozott. A két ellenséges vezér nézeteiből érdekes az, hogy míg Paskievics Görgeynek északi irányban való kitérését tartotta valószínűnek, de számolt a Tisza mögé esetleg megkísérendő menetével is, addig Haynau csak az utóbbira gondolt. Egyik se vette számításba a harmadik eshe-

tőséget, vagyis azt, hogy Görgey Miskolc környékén állva maradhat. Már pedig a magyar fővezér éppen ezt a legvalószínűlenebb esélyt: a Miskolcnál való megállást határozta el.

Görgey abból az elgondolásból indult ki, hogy míg az ő serege Miskolc körül áll, addig az orosz had a Tiszán, a Sajó torkolata alatt nem kelhet át, msrt ő minden ilyen kísérletet Miskolc felől oldalba támadhat. Paskievics tehát kénytelen lesz előbb elúzni innen a magyar sereget. Ezt meg kell tennie annál is inkább, mert a magyar sereg Miskolcon az orosz hadtápvonalat keresztezi és így annyira megakaszthatja azoknak rendszeres élelmezését és munícióellátását, hogy ezt huzamosabb ideig elviselni nem lehet. Az orosz támadás végrehajtása bizonyosan eltart néhány napig. Ez az időnyereség a Szegednél gyülekező magyar seregre nézve felbecsülhetetlen előnnyel jár, akár a sereg megerősítésére, akár a Haynau ellen tervezett támadásra használja fel azt a magyar kormány. Egyidejűleg Gesztelyről keltezett levelében Klapkát is értesíti vonulásának eddigi eredményeiről. »Fegyvereink sikerének jövő fázisa a közelmúlthoz nagyon hasonló leend. Az ország harcerejének ennél fogva van ideje arra, hogy a sereg mögött összeszedje magát, szervezkedjék és a főszerephez csatlakozzék. Ha Ön, tábornok úr, ezeket a tényeket figyelembe veszi s a közelmúltakra emlékezik, könnyen beláthatja, minő szerepet kell Komárom várának forradalmi drámánk legközelebbi fázisában játszania; és hogy Önre, mint a bevehetetlen erőségnek parancsnokára, minő kötelesség vár«. Valóban, úgy látszott, hogy a miskolci állás birtokában minden remény jogosult. Ha Haynau elindult Pestről, szembe találhatja magát egy magyar túlerővel, míg Görgey leköti az oroszokat. És ha Haynau útban van főerejével az Alföldön, akkor mi maradhatott Komárom alatt, ahol húszezer magyar van?

Görgey hadállása természetesen felette veszedelmes volt, szemben az ötszörös túlerőjű orosz főszereg-

gel, hálában a Tiszával, Ezt a kockázatot azonban vállalnia kellett a Tiszántúl védelme érdekében. Ha a haditudomány szavaival élünk, akkor azt kell mondanunk, hogy Görgey kis hadával a Tisza-vonal védelmének feladatát a túlerővel szemben, offenzív módon, mintaszerűen oldotta meg, amikor a miskolci hegyvidék, a Sajó és a Hernád folyók alkotta háromszoros védővonallal bíró természetes hídfőben állást foglalt készen arra, hogy serege zömével — Leiningen és Pöltenberg hadtestjével — Miskolc felől délnyugati irányban támadásba menjen át, ha az orosz sereg átkelésre készül a Tiszán. Itt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a Görgey ellen operáló orosz főszereg erejét a kormány közlései alapján Görgey hatvan-hetvenezer főre becsülte. Vezéri képességeinek tudatában joggal hihette, hogy ennyi oroszral szemben a Tisza vonalát huzamos ideig védheti. Az erőviszonyok azonban sokkal kedvezőtlenebbek voltak. Paskievics nagy túlerőt állíthatott Görgeyvel szemben és még mindig maradt ereje ahhoz, hogy a Tiszán való átkelést, a Sajó torcolata alatt kieroszakolja, ami meg is történt.

A július 22-én elért helyzetből kibontakozó hadműveletek megértéséhez és méltatásához tehát a szembenálló felek erejére vonatkozó adatokat is mérlegelnünk kell. Görgeynek a Görömböly-Vadna-körletbe jutott serege ekkor már huszonötezer fő alá csökkent. A hőség óriási volt e rettentő menetstrapák közben. Mikor valamely vidéken az utóesapatok megérkeztek állomásukra, majd elpusztultak a gyötrő szomjúságtól, mert az előjárók minden kutat és forrást kimentettek. A kutak és a pocsolyák vize hasmenést okozott. Mire Görgey csapatai Komárom alól Vácra értek, a betegség, a kimerültség és a dezerció harmadfél ezerrel megapasztották számukat. A veszteség csak növekedett a Vác-Losonc-Balassagyarmat-Miskolc körül folyt csatározásokban és retirádákban. Néha úgy látszott, különösen a vezér teljes harcképtelenségének időszakában, hogy a hadsereg demoralizálódik és szétolvad,

mielőtt a Tiszát átlépi. Ami a minőséget illeti, különösen Nagy-Sándornak legkevésbé igénybevett hadteste lazult meg fegyelmileg. A másik két hadtest is átszenvedte a csüggedés időszakos rohamait, azonban Miskolc környékén vívott szerencsés ütközetekkel sikerült helyreállítani idegállapotukat és lelki egyensúlyukat.

A magyar sereg megsemmisítésére Paskievics július 23-án két hadcsoportot alakított: a Cseodajev hadtestéből, Sass és Grabbe hadoszlopaiból alakult az északi csoport, amelynek ereje az állománycsökkenések figyelembevételére után is legalább negyvenezer gyalogságra, hatezer lovasra és kétszáz ágyúra rúgott. Ez a hadcsoport azt a feladatot kapta, hogy végezzen Görgeyvel. Később még megerősödött ez a támadó hadsereg Osten-Saeken tartalékhadtestjével, amely éppen július 23-án lépte át a határt Duklánál. A idéli hadcsoportot Paskievics személyes vezérlete alatt Rüdiger gróf és Kuprianov hadtestjei, összesen ötvenezer gyalogos, hatezer lovas és kétszázkilencven ágyú, alkották. E csoporttal Paskievics Tiszafüreden át Debrecenbe akart vonulni, hogy Görgeynek nem várt tokaji átkelése esetére, bezárja a magyar sereg visszavonulási útját. Tehát közel százhuszezer ember állott szemben alig huszonötezerrel. A varsói hercegnek itt ismertetett haditervéből fejlődött ki az az érdekes hadművelet, amelynek képét a 33-ik vázlat mutatja.

Hogy Görgey véglegesen kivonja az átkaroltatásból seregét és alkalmas csoportosításba hozza a Tiszavonal védelmére, július 23-án az 1-ső és a 3-ik hadtestet, valamint az anyyi vesződséget és vészt hozó málhavonatot Sajószentpéternél és Sajóvamosnál a Sajó mögé toltta el aképpen, hogy az északi szárny Sajóvamosra, a déli szárny Ónoddal szembe került, a málhavonatot pedig parancsot kapott arra, hogy az Ongán át építendő hídon keresztül Szerencsre vonuljon. Ezt az eltolást Sass hadoszlopa felé Nagy-Sándor egyik hadosztályának Sajószentpéternél, dél (Cseodajev

hadtest) felé pedig Pöltenbergnek kellett fedeznie Miskolc környékén támadó szellemben. Az utóbbi ezért parancsot kapott arra is, hogy Diósgyőr megszállása mellett Harsány felé nagyobb erővel nyomuljon előre. E hadtest előnyomulásával Görgey az oroszok déli csoportját akarta magára húzni. E parancs végrehajtása közben Pöltenberg elővédé Görömböly és Harsány között Cseodajev hadtestének élével összeütközött és azt visszavetette. A következő napon, július 24-én, Cseodajev nagy erővel zúdult rá Pöltenberg hadtestének Görömbölynél, tüntető célzattal tartott állásaira. Ez a tábornok azonban oly ügyesen és tervszerűen védekezett, hogy az orosz támadás Miskolc előtt teljesen elakadt. Az éj folyamán azután Görgey ezt a hadtestet, mely a kiszabott feladatot, azaz az orosz erők lekötését megoldotta, a Sajó mögé, az állás déli szárnyára vonta vissza. Ugyanekkor Nagy-Sándor sajó-szentpéteri hadosztálya Szikszóra vonult át.

Július 25-én a Sass-féle hadoszloppal megerősített Cseodajev-hadtest megtámadta Görgeynek a Sajó mögött foglalt védőállásai közepét és déli szárnyát (Leiningen és Pöltenberg), de a kiválóan működő magyar tüzérség az egész vonalon meghiúsította ezt a vállalkozást. Július 26-án az orosz tábornok meg akarta ismételni a támadást s e célból megint a déli szárny ellen nyomult, de a honvédtüzérség az átkelési kísérletet még csirájában elfojtotta. Közben az orosz hadtest Paskievicstől azt a parancsot kapta, hogy Miskolcnál védje az orosz főerőnek e napon Tiszafürednél kezdődő átkelését. Görgey viszont a két hadtestet a Sajó-menti állásból, minthogy déli szárnyát a megkerülés veszélye fenyegette, az éj folyamán a Hernád mögé, sokkal előnyösebb védőállásba koncentrált, ahol a sereg két napon át megmaradt. Egyidejűleg a málhavonatot Tokajon át a Tiszántúlra irányította.

Ekkor vette Kossuth levelét a karcagi találkozóra. Július 27-én útnak is indult, de Nyíregyházán arról értesült, hogy az oroszok Tiszafürednél nagy erővel

átkeltek a Tiszán. Ez a tény végre világosságot derített az orosz haderő immenzus méreteire. Görgey felismerte azt, hogy az orosz sereg nem hatvan-hetven-ezer főből áll, hanem valószínűleg sokkalta több, vagy pedig legalább is akkora, hogy a vele szemben Miskolc környékén megállapított tulerős orosz csoport már megoszolhatott, amennyiben annak jelentékeny része Tiszafürednek vett irány. Hogy ennek csak most ébredt tudatára, abban a főhibás a tiszafüredi magyar hadosztály (Knézich), amely az orosz tömegeknek a Tisza mentén való gyülekeztetéséről, majd a folyón át hőmpolygásáról oly későn adott hírt, hogy Görgey ezt csak az átkelés befejezése után tudta meg. A jelentőszolgálat e megdöbbentő hiányossága, amelyet az egységes vezetés nélkülözése okozott, újabb válságot zúdított Görgey helyzetére. A tiszafüredi orosz csoport Debrecent két nappal hamarabb érhetette el, mint a Hernád mentén álló magyar sereg. Ez a megismerés Görgeyt arra az elhatározásra bírta, hogy Kossuthoz tervezett utazását nyomban félbeszakítsa és azonnal visszatérjen seregéhez. Nyilvánvaló volt, hogy nyomban fel kell adni Hernád-menti állásait, ha az orosz csoport oly jelentékeny erejű, ami a magyar sereg hátrálását komolyan veszélyeztetné. A nyert hírek szerint ez az eset következett el.

Jóllehet Paskievics tervszerűen készült a tiszafüredi átkeléshez, mégis július 27-én, mikor Rüdiger hadteste, mely egymaga felért Görgey egész seregével, már a Tisza balpartján állt, nem merte kihasználni a kedvező hadászati helyzetet. Paskievicset még mindig nyugtalanította a magyar sereg oldalállása. Nem bírta megérteni, miképp merészkedhetett a kis magyar sereg állását foglalni a Tisza előtt és hogyan tudott győzelmes ütközeteket vívni? Kezdetben arra gondolt, hogy Görgeyvel szemben csupán Grabbe hadoszlopát és Osten-Sacken hadtestét hagyja, minden egyéb erejét Tiszafürednél vonja össze. Azután megint ingadozott. Tiszafüreden ugyanis nem érezte magát mindaddig biz-

lonságban, amíg Görgey a Sajó-Hernád-vonalon állt. Tartott attól, hogy a magyar vezér a Tisza jobbpartján támadásba megy át és hátába kerül az orosz fősergének. Inगतag parancsai július 28-ikára azt a helyzetet hozták létre, hogy Cseodajev hadtestének zöme Miskolctól délre, Vatta-Ábrány-körletébe állott fel, hogy kivédje Görgey esetleges előretörését, s Grabbe hadoszlopa ahelyett, hogy ide csatlakozott volna, Miskolcra Gesztely felé elszigetelt támadásba ment át, miközben Osten-Sacken hadteste erőltetett menetben Kassára, elővédje Hidasnémetire ért, míg a főerő (Rüdiger és Kuprianow) az átkelést Tiszafürednél befejezte.

Grabbe támadását Leiningen hadteste Gesztelynél július 28-án oly fényesen és hatásosan verte vissza, hogy az orosz csapatok megrendült állapotban egészen Putnokig hátráltak. Ez az orosz vereség Paskievics vezérkarát még inkább megingatta. Attól tartott most már, hogy Görgey Kassa felé fordulhat és tönkreveri Osten-Sackent. Bizonytalan érzésében tiszafüredi csoportját Csegére vonta, itt hidat veretett, hogy visszaterhessen a Tisza jobbpartjára és egyesülhessen Cseodajevnek Mezőcsáira rendelt hadtestével. Július 29-én aztán megtörtént az a hihetetlen eset, hogy Paskievics két hadtestnek (Cseodajevnek és Kuprianownak) a Tisza jobbpartján, Mezőcsátnál való összpontosítását parancsolta meg. Ezzel a haderővel akart Miskolcra felé nyomulni, hogy Görgeyt visszavonulásra bírja. Remélte, hogy ennek a vonulásnak meg lesz a kellő hatása s az Osten-Sackentől északra is fenyegetett magyar haderő mégis csak kénytelen lesz eltakarodni hadtápvonaláról. E mozdulatok eredményét Rüdiger hadtestének Csegén kellett bevéáránia. A magyar vezér valóban az egész orosz sereget foglalkoztatta. A többször idézett Wojnovics következőket írja: »Görgey az ügyefogyott Paskieviccsel szemben közel egy héten át olymódon manőverezett, hogy ez majdnem nevetséges szerepet játszott. Itt mutatta meg Görgey, hogy a hadvezetés veleszületett művészete.« Azt kell mon-

danunk, hogy ez a hadművelet, amelyben huszonnégyezer magyar valósággal fittyet hányt ötször akkora orosz tömegeknek a nyílt mezőn, hadtörténelmünk gyöngyszemét alkotja.

Mikor Görgey július 27-én visszatért a sereghez, még inkább meggyőződött a Hernád-menti állások feladásának szükségességéről. Ekkor tudta meg pontosan, hogy Osten-Sacken hadteste Kassát már elérte s ennek következtében a legrövidebb idő alatt a magyar pozíciók jobboldalába kerülhet. Minthogy pedig Görgey nézete szerint az eddig vele szemben állt orosz haderő jelentékeny része a magyar sereg balszárnyának megkerülése céljából Tiszafüredre vonult el, a Hernád-menti állások kiürítése valóban elodázhatatlanná vált. Ez azonban még július 28-án nem történhetett meg, mert Grabbe Gesztely felé támadott. Ezt feltétlen vissza kellett verni, hogy azután a magyar sereg nyugodtan, az üldöztetés állandó nyomása nélkül vonulhasson vissza. Az orosz kudarc után aztán Görgey ki is adta az elvonulási parancsot. A hátrálást Nagy-Sándor hadtestjének kellett fedeznie. A 3-ik és a 7-ik hadtest július 28-án éjjel és 29-én végrehajtott hatalmas menetével (Pöltenberg hadteste például egy éjjel és egy nappal ötven kilométernél többet gyalogolt) Tokajon át Rakamazra jutott a Tisza balpariján. Itt azután a magyar seregre nézve új hadműveleti periódus kezdődött.

Az osztrák vezérkari leírás szerint a magyar vezér »hadmozdulatai, hadállásai és manőverei a Komáromból való kivonulástól a Debrecenbe érkezésig Görgeynek a hadvezetésben való határozott tehetségét árulják el és kitűnő bizonyítványt nyújtanak serege manőverező képességéről és harc készségéről, mert ez a csapat az elvonulást három orosz hadtesten keresztül meglepő gyorsasággal és csekély veszteséggel hajtotta végre, s most veszélyeztetés nélkül vonult a Tiszán át Debrecen felé.« Paskievics éppen július 29-én, mikor Görgey már Tokaj felé menetelt, szánta el magát az

oroszlöm összevonására a Tisza jobbpartján Miskolc irányában. Ha tehát Görgey július 28-án a Hernád mentén nem tart ki, hanem hamarabb vonul el, akkor Grabbe Gesztelynél nem szenved vereséget, következöleg Paskievics nem megy Miskolcra, hanem Debrecenre s ez esetben a magyar sereg bajosan menekülhet el. Görgey tehát éppen az utolsó percben vonta ki seregét a Hernád völgyéről. Hadvezetésének különben is egyik különlegessége a döntö idöpontban való elillanás az ellenség elöl. Ezért álláthatjuk, hogy Görgey a manöver nagymestere volt. Az oroszok is azt mondták, hogy Görgeyt nyílt csatában legyözni nem lehet, hanem manöverrel kell öt állásainak elhagyására kényszeríteni. Ez az orosz manöver itt, Miskolc vidékén, kifejezésre jutott az óriási túlerö megkerülő mozdulataiban. Görgeynek Miskolc környéki hadműveletei a Tiszántúlt közel egy héten át mentesítették az orosz inváziótól, emellett seregének némi pihenést nyújtottak. Amíg Görgey a roppant orosz tömegek nyomása közben átlépi a Tiszát és a legnagyobb erőfeszítéssel siettetti válogatott kis hadát a koncentráció irányában, Szegeden kínos tanakodások után Kossuth újból visszatért Dembinszki fővezérének gondolatához, ebben a végsö ideiglenességben a legideiglenesebb megoldáshoz. Az erkölcsi és az anyagi erökkel való vétkes tékozlás számába ment, hogy épp a legforróbb napokban megint Dembinszkit hívták a főszereg élére. Ha az ember a hivatalos kiadványokból és az egykorú följegyzésekböl megszerkeszti Dembinszki nyári hadvezérékedésének formáját és értékét, akkor a legnagyobb emberi részvét fogja el a Dembinszki bízott szeres: iránt, amely arra ítéltetett, hogy túrjön, sorvadjon és hátráljon és ütközet nélkül feloszoljon. Ahogy Szegeden és Szöregen vezérékedett, hogy e makacs és gögös dilettantizmus ellen nem zúdult fel a felháborodás és a katonai önérzet nem csapódott le a tiszafüredihez hasonló forrongásban, az mintha azt bizonyítaná, hogy a déli sereg erkölcsileg már vereséget szenvedett,

mielőtt fizikai szétbomlásának folyamata megindult volna. Ezt a százalmas, minden katonai feladatra képtelen, saját korlátoltságának vak kombinációiban vergődő lengyelt hívta meg Kossuth a fővezérségre olyan időpontban, amikor már egy lángész számára is lebirhatatlan feladatnak látszott a haza megmentése. Az emigránsok, akik 1849 után nem fogytak ki a Görgey elleni vádakban és kitörésekben, alig vesztegetnek egy kemény szót is az idegen tábornoknak az elmarasztalására, aki — mint látni fogjuk — Temesvárra parancsolt visszavonulása által az utolsó percben is meghiúsította a hazafiak végső reményét: a magyar haderők egyesítését. Dsmbinszki valóban lelkiismeretlenül sáfárkodott a reábízott hadsereggel és a magyarság katonai becsületével. Az ő műve volt, hogy az utolsó magyar sereg kiéhezetten és demoralizáltan szétporladt a szó szoros értelmében.

Kossuthnak ezt a szomorú tényét azzal mentetik, hogy Bemnek várt jöveteléig is gondoskodni kellett a hadsereg vezetéséről, a reménynek és a rémületnek abban az atmoszférájában, amelyet óráról-óra elviselhetetlenebbé tett Haynau közeledésének a híre. Perczel lehetetlenné tette magát július 29-iki viselkedésével a minisztertanácson, ahol sokkal egzaltáltabban engedett szabad folyást fékezhetetlen temperamentumának, semhogy reá komolyan gondolni lehetett volna. Különben is nem ő nyitotta-e meg Haynau útját engedetlensége által? Azt az egy embert, akit tehetősége és a közvélemény egyaránt kijelölt erre az állásra, csak a napokban döfte le Szemere a képviselőházban. Igaz, hogy a magyar republika vezére még ugyanaznap felkínálta neki magánlevélben a diktatúrát, az elgáncsolt fővezérség helyébe. De ez az ajánlat csak négy szemközt történt és talán azzal a hátsó gondolattal is, hogy megoszthatja Görgeyvel, ha nem is a felelőséget, de azt a maradék kis hatalmat, ami területileg Szeged, Temesvár és Arad közének magyar szuverenitását jelentette. Aztán meg Görgey messze van. A

fővezér pedig most kell, a Szegedre zsúfolódó főserég egy percig se állhat főparancsnok nélkül. Igaz, az is könnyű megoldás lenne, hogy a felső seregnél egyszerűen helyettesítik Görgey személyét, például a kitűnően bevált Leiningennel, ő maga pedig szokott gyorsaságával itt teremhetne a veszély színhelyén, vagy Aradon, amerre nem sokára majd futni kell a magyar Moszkvából. Ha nem is mondták, de belülről azt érezték a forradalom vezérférfiai, hogy inkább vesszen minden, vagy inkább meneküljenek Törökország felé, mintsem, hogy attól várják szabadulásukat, akitől annyira félnek s akit annyira gyűlölnék. Mert ez a harmincegyéves fiatalember, akinek feje fölött alig egy év leforgása alatt annyira megnehezült az idők viharos járása, talán még arra is képes, hogy a maga fejével gondolkodik és hogy megvívja a kétségbeesés harcát inkább, mintsem hogy egéruat biztosítson magának vagy másoknak Orsova felé. Józanul mást, mint a helytállás és a felelősség elől való szökés ösztönét, nem lehet gyanítani Dembinszki fővezérsége mögött, ami maga fölött egy biztos csatavesztéssel.

Görgey már a Tiszántúlon kapta az értesítést, hogy Szemere az ő táborába indult a muszkákkal való tárgyalások személyes vezetésére. Mikor Batthyány Kázmér gróffal együtt nekivágtak az útnak, Szemerének nyilván sejtelve sem volt arról, hogy egy képviselő, Szunyogh Rudolf akkor már tájékoztatta Görgeyt a július 25-iki eseményekről, amikor a kabinetfő megbuktatta Görgey fővezérséget. Szemere csak arra számíthatott, hogy Görgey legfeljebb az ő július 25-iki levelét vette kézhez, amelyben a diktatúráról való történetfilozófiai elmefuttatásait közölte a tábornokkal. Ez a kétszínűség, hogy valaki ugyanazon a napon hideget és meleget tud fújni a szájából, végképpen kihozta sodrából. Görgey különben sem volt egy cseppet sem politikus természet. Minden akadályon átvilágító realizmusa olyan mély árnyékot vetett a dolgok és a jelenségek fontos részeire, hogy a nagy

világosság és a mély árnyék közti ellentét miatt ezek a részletek, azaz az átmenetek finom sávjai, eltűntek szemei elől. Azonkívül az volt a meggyőződése, hogy a politikában mégis kell lennie bizonyos őszinteségnek és jellemességnek, legalább is akkorának, hogy ilyen szörnyű állapotok között ne csapjuk be azokat, vagy ne álcázzuk terveinket azok előtt, akiknek együtt haladni akarunk nagy célok érdekében. Ha ő maga is megtévedt annakidején Debrecenben a kölcsönös intrikák sűrűjében és ha már rég kiábrándult is a forradalom vezéreinek politikájából, most komolyan, férfias nyíltsággal kereste az együttműködés ösvényét azokkal, akiket magában kárhoztatott. Azok azonban most is csak a régiek: szemtől-szembe nyájasak, csaknem hízelkedők, keresik barátságát, elismerik versenyen kívülálló hivatottságát, holott háta mögött mindent elkövetnek, hogy meggátolják azt, amit személyi tömjénezésekkel, gyakran émelyítő formában, kínáltak fel neki. Most is, lám, Bónis Samu hiába szavatul Görgey jóhiszeműsége és önzetlensége mellett, csakúgy, mint előbb Ludvig, Luzsénszky báró, vagy az öreg Csányi László, akiket pedig azért küldtek hozzá, hogy ellenőrizzék. A kormányférfiak azonban nem akarnak hallani mást, mint rossz lelkiismeretük komor zenéjét. Az ember mindig föltesz másokról olyat, amit ő adott helyzetben cselekednék. Miért lenne Görgey éppen más, mint Szemere, vagy Kossuth, akik szimultán a legellentétebb játszmákba bonyolódnak, a telivér politician élvezetével és javíthatatlanságával?

A politika valóban az egzisztenciák tudománya, mely a tényeket nem erkölcsi, hanem csupán politikai szempontból mérlegeli. Ha ezeknek a férfiaknak viselkedésében sokat megmagyarázhat is a helyzet rendkívülisége és veszélyessége s ha bizonyos gyöngeségeket át is kell háritanunk az elnyűtt idegek reflexeire, azért bizonyos következetességnek és jellemességnek nem kell okvetlenül hiányoznia a politikából. Ennyi indokolatlan erkölcsi gyarlóság fellázította és elkese-

rítette a tábornokot, akinek különben is minden szellemi erejét kimerítették saját katonai feladatai, Nagy-Sándor hadvezérkedése, a pénzhiány, a lőszerpótlás elakadása és most ismét Bayer nyomorúságos visszavesése az ittasságba és a kötelességmulasztásba. Ez az érzelmi visszahatás azután Görgeyben a túlságba ment, amikor például elítélte Szemereék politikai sáfárkodását Szent István koronájával, a Konstantin nagyherceg- és a Leuchienberg-féle trónjelöltség halvaszületett ideáit, amelyeknek apasága részben őt magát illette. Amily mértékben úrrá lett rajta az a meggyőződés, hogy a magyar ellenállás katonai szempontból reménytelen, oly mértékben esett saját illúzióinak hálójába, amelyek az oroszok politikai közbenjárására számítottak. Amikor másokban, ellenfeleiben a legr ide gébben elítélte bizonyos politikai csodabogaraknak dus kitevnyésztődéseit ebben a morbid légkörben, ő maga is olyan kósza lidércek után loholt, amelyek csak olyan siralmas mocsarak fölött lebegtek, mint a kormány-íérfiak külpolitikai révedezései. Sokan, a vérmes temperamentummal megáldott hazafiak, azzal hitegették magukat, hogy az orosz intervenció Anglia, Amerika és Franciaország múlhatatlan beavatkozását fogja eredményezni. Ez az álmódózás egy-két napra mindig megnyugtatta a lelkeket, de Görgey szerint csak arra szolgált sajnálatos bizonyosságul, »hogy a politikai szédelgés ragálya mennyire lábrakapott már hazánk fiai között«. Ezek az oroszokhoz kapcsolódó tervek és számítások napról-napra megerősödtek Görgey szellemében. A russofil érzelmek a főhadiszállásról terjedtek el a hadseregben. Amikor Görgey már csupán a cár nagylelkűségétől és az orosz tábornokok lovagiasságától várta a magyar ügyek jobbraferdulását, micsoda jögcímen neheztelt a szegedi politikusokra, akik konkrét javaslatba sűrítették mindazokat az álmokat és reményeket, amelyek a hadsereget hatalmukba kerítették s amelyeknek fertőzetétől Görgey legkevésbé sem volt mentes.

Mikor Szunyogh közléseiből értesült az országgyűlés hangulatáról, bizalmasai körében megvitatta egy katonai diktatúra, vagy egy egyetemes fővezérség esélyeit. Hízelt neki az a tudat, hogy azok is rászorultak, akik annyi rágalmat és gáncot hintettek el útjába. Megragadta az a hatalmas lehetőség, hogy hetven-nyolcvanezer ember kerülhet parancsnoksága alá, akikkel az osztrákok ellen mindent megpróbálhat. Bizonyára meglelte volna a módját, hogy Haynauval éreztesse kardjának élet, mielőtt az orosz tömegek közbeléphetnek. Maga Paskievics is nyilván szívesen látta volna az osztrákok vereségét, s önmagát, mint Ausztria mentőangyalát s esetleg közbenjárót Magyarország és Ausztria között. A főhadiszállás tisztjei és a behívott tábornokok is helyeselték Görgey amaz elhatározását, hogy a diktatúrát elfogadja, ha felkínálják neki. Egyedül Beniczky Lajos nyilatkozott ellene s el-késéttnek ítélte azt.

Szemere és Batthyány Kázmér gróf Nyiradonyban találkoztak Görgeyvel. A fogadtatás több volt, mint hűvös. A tábornok eleinte nem is akart tárgyalni Szemerével, csak bátyjának tapintatos fellépése bírta rá, hogy a kormány küldöttjeivel szóba álljon. A Szemerével való négy szemközti beszélgetésben Görgey türtőztetés nélkül elmondta véleményét arról a kétarcú politikáról, amely az orosz intervención kívül bajba sodorta a hazát s amelynek főképviseelője éppen a miniszterelnök volt. Még inkább felingerelte őt, amikor arról értesült, hogy a kiküldöttek fel vannak hatalmazva olyan államirat szerkesztésére, amely I. Miklós cárnak, vagy családjá valamelyik tagjának felkínálja a magyar trónt, sőt talán Görgey arról is tudomást szerzett, hogy Szemeréék megbízatása kiterjed az ő esetleges elmozdítására is. A miniszterek a vándorló főhadiszállással folytatták tovább útjokat s eközben a tábornokkal és talán másokkal is megvitták annak a jegyzéknek a szövegét, amelyet Paskievicsen keresztül a cári kormányhoz akarták eljut-

tatni. A politikai események torlódásai közé másfajta elemek is vegyültek, amelyek még feszültebbé tették a főhadiszállás életét. Megjött a híre az oldalvédül kirendelt Nagy-Sándor hadteste vereségének, Dembinszki új fővezérének, a szegedi löpormalom pusztulásának, ami a fogyadozó municiópótlás utolsó tartalékait szolgáltatta s végül Nagylétán Görgey kénytelen volt elbocsátani a szolgálatából Bayer ezredest is. Majdnem egyidőben érkeztek meg Görgeyhez Bem és Kmetty futárjai. Bethlen József gróf azt a hírt jhozta Erdélyből, hogy Bem készséggel egyesülne Görgeyvel, hogy egy utolsó kísérlettel próbálják magukat átvágni a szövetségesek gyűrűjén s esetleg külföldön felgyűjtani a forradalmat. Kmetty küldöttje, Üchtritz báró ezredes viszont azzal a kérelemmel jött, hogy Görgey siessen mielőbb egyesülni a déli magyar hadsereggel, mert félő, hogy ez a nagy tábor széteszlik, mielőtt bármely katonai feladatot megoldhatott volna. Görgey megkapta a hivatalos értesítést arról is, hogy Dembinszki feladta a Tisza-vonalat s hogy seregével együti a szőregi csatavesztés után Aradra vonult a magyar kormány is. Ez a jelentés még nagyobb sietségre nógatta Görgeyt, hogy az Aradra tervezett koncentráció mielőbb létrejöhessen. Annak ellenére, hogy Görgey a legnagyobb jóhiszeműséggel és buzgalommal iparkodott eleget tenni a kormány parancsának, Szemere olyan bizalmas jelentést küldött Kossuthnak Görgey hadseregéről, amelyben Szemerének nem közönséges színező és ferdítő stílusművészete valósággal kitombolhatta magát. A szolgálatból elbocsátott Bayer, akivel kegyvesztettsége óta Szemere sűrű érintkezésben állott, a maga erkölcsi feloszlásában úgy állott boszut egykori főnökén, hogy a különben is gyanakvásra hajló miniszterelnök lelkébe beleszúrta a kétség fülkáját, Görgey céljai és törekvései felől. »Mély sajnálattal fejezem ki — írta Szemere —, hogy Görgeyt nem olyannak tapasztalom, mint véltem, hogy mint egy más tábornok, bolondságai miatt, hazaszeretete mel-

lett is használhatatlan, úgy. Ő nem kis talentuma mellett is a fővezérségre alkalmatlan, részint, mert *ő csak urunk lenne*, részint, mert politikája vagy érthetetlen, vagy tökéletesen éretlen, s az ügy iránt, ha meghalni kész is, de aziránt sem kegyelettel, sem magasztaltsággal nincs, mit benne fel nem találhatni, nekem több mint kin... Figyelmeztetem a kormányt, hogy fővezérről gondoskodják. De előbb ne, míg e hadsereg is nem egyesül... Figyelmeztetem, hogy e hadsereget diszmembrálni kell alkalmasint, azaz a hadtesteket felcserélni, vezéreiket változtatni... E levelemet viszi Bayer ezredes, aki tegnap óta elvált a hadseregtől, amelyben az arisztokratikus irány túlnyomó lett s inkább Monk, mint Wallenstein táborának jellemét látszik magára öltetni. Biztam Görgeyben szilárdul, hitem csaknem ingadozik. Tettei által nem rontja meg a hazát; mulasztásai, engedetlensége, szelleme, nyelve által. Ha határozott rossz szándékot tennék fel róla, Nagy-Sándor hadteste előtolása s több aféle azt hitetné el velem, hogy lehet elveszteni a sereget anélkül, hogy a fővezér megmenekül«. A hadseregben Nagy-Sándoron és szűkebb körén kívül valóban a bizalom a kormány iránt április 14-ike és a komáromi napok óta a fagypontra alá hűlt le. Mint minden forradalmi seregnél, itt is meg lehetős nyíltszájúság uralkodott; tiszték és tábornokok szabadon politizáltak, különböző frakciók és csoportok alakultak, mint valamikor Pichegru, vagy az ifjú Bonaparte hadseregében, ahol öreg sansculotte tábornokok, mint Masséna, vagy Augereau állottak szemben a mérsékelt republikánusokkal, vagy a monarhistákkal. Nyílt titok volt, hogy június vége óta Görgey és a kormány között megszűnt az összhang és az egyetértés. Az is köztudomású volt, hogy a kormány elcsapta azt a tábornokot, aki pedig az ő szemükben a siker és a győzelem biztosítékának látszott. De bárminő politikai kvodlibet volt is ez a hadsereg, Görgey vaskezében a magyar ügy feltét-

len megbízhatóságú erőtényezőjévé vált. Ha a civil hatóságok iránt nem mutattak annyi tiszteletet, mint amennyit a kormány elvárhatott, annak a főoka az volt, hogy a kard embere mindannyiszor érzi a maga politikai túlsúlyát, amikor gyöngé és meghasonlott polgári felsőséggel áll szemben s amikor tudja, hogy rászorulnak. Egy motívum csendül ki Szemere leveléből, amely az egésznek természetes alaphangulatát adja. Ha Görgey fővezér, »ő csak urunk lenne«. Valóban, ez talán még elrettentőbb eshetőség, mintha az orosz, vagy az osztrák lever bennünket. Azok a bádarságok, amelyeket Szemere Kossuthnak megszívlelésre ajánlott, hogy tudniillik oszlassák fel a Görgey-féle sereget, legjobban mutatják, hogy válságos időkben mekkora értelmi aberrációkba tévedhetnek olyan szellemek is, akik messze fölötte állnak az átlagnak. A debreceni csata körül már huszonnégy óra múlva kezdett szövődni az a mitológia, amely szerint Görgey tudva és akarva hagyta cserben republikánus alvezérét. Azon a széles aknamezőn, amelyen Görgey pályája áthaladt, hol itt, hol ott robbant föl egy-egy akna, ezek közül a debreceni csatavesztés felelősségének aknája is, hogy végképp elpusztítsák a tábornok becsületét és hírnevét. Mindent összevéve, ha lett volna még egy szemernyi esély Kossuth és Görgey viszonyának tisztázására, akkor Szemerének ez a pathologikus levele végképpen eloltotta azt.

A magyar sereg — mint említettük — a július 28-ika és 29-ike közötti éjjelen végzett nagy menettel Rakamaz és Nagyfalu környékére ért és üldöztetés nélkül kivonta magát a Tisza jobbpartján ellene csoportosult orosz hadak nyomása alól.

Mielőtt átlépte volna a Tiszát, még egyszer megfontolta a végzendő hadműveleteket. Azt a szép gondolatot, hogy a part váltás után a tiszafüredi orosz csoport ellen forduljon, kénytelen volt elvetni, mert a 3-ik és a 7-ik hadtestek a legutóbbi napok nehéz ágyúharcai alatt annyira elhasználták tüzérségi lőszer-

készletüket, hogy azt feltétlenül pótolni kellett, mielőtt ezek a hadtestek harcra alkalmas állapotba jutnak. Ez Tokaj-Debrecen vonalán nem történhetett meg. Görgey már július 25-én Knézichtől kért lőszer, de ez csak ötszáz ágyúlövésre valót tudott adni. A kormány

ugyan július 27-én intézkedett, hogy Görgey seregének küldessék pótlás a Törökszentmiklóson és Cibakházán tárolt lőszerből, valamint az aradi küldeményből. Ezek a szállítmányok azonban az adott helyzetben nem merészkedhettek a Berettyótól északra fekvő területre, minthogy a Tiszafürednél átkelt oroszok az utat veszélyeztették Görgey seregéhez. Ezért Görgey a sereget már július 28-án kiadott parancsával a Be-

rettyó, mint védelemre alkalmas vonal mögé irányította. Csak itt hozhatta újból ütőképes állapotba haderejét és gondolhatott arra, hogy az oroszokkal sikeresen szembeszálljon. A Berettyó felé végrehajtott menet azonban a tiszafüredi orosz hadcsoportha való tekintettel az oldalmenet jellegével bírt. Fennforgott ugyan még az a lehetőség is, hogy Görgey Nagykároly felé Erdélyen át kerülje meg az oroszokat, ezzel azonban feladta volna a Szegednél gyülekezett magyar fősereggel való egyesülés eszméjét és fedetlenül hagyta volna annak északi oldalát. Ezért a Berettyó volt az első hadászati állomás, amelynek elérésére törekednie kellett.

A lőszerhiány volt a döntő oka annak is, hogy a seregnek a Berettyó felé végzett menete alatt az oldalvéd nehéz szerepét Nagy-Sándor hadtestére kellett bízni. Az első hadtest ugyanis Vác óta nem harcolt. Teli lőszerkocsikkal rendelkezett. Egyedül volt képes arra, hogy szükség esetén a másik két hadtest fedezése céljából, makacsabb harcot is megállhasson. Ez a hadtest volt számra a legerősebb is: 9500 gyalogos, 1500 lovas és 43 ágyú, míg a másik jkettő a korábbi ütközetek veszteségei következtében erősen megfogyatkozott. Ezen eszmemenet alapján Görgey a július 30-án Nyíregyházára vonult sereget megosztotta és a marsokat úgy szabályozta a Berettyó vonaláig, hogy Nagy-Sándor hadtestének jobb oszlop (vagyis oldalvéd) gyanánt Újfehértó-Hadház-Debrecen-Derecskén át Berettyóújfalunál, a Leiningen és Pöltenberg hadtesteiből alakult főoszlopnak Nagykálló-Nyiradony-Vámospércs-Nagylétán át Kismarjánál augusztus 4-én, napi huszkilométeres átlagménétekkel, kellett a Berettyó vonala mögé jutnia. A málhavonat a főoszloptól keletre, Diószegre kapott irányítást. Görgey külön meghagyta Nagy-Sándornak, hogy a túlnyomó erejű ellenséggel szemben komoly, vagyis kockázatos küzdelembe ne bocsátkozzék. Minden intézkedés, amelyet erre a menetre nézve Görgey tett,

teljesen számolt a hadihelyzettel és egy csepp kétséget sem hagyott arra nézve, mi volt a Nagy-Sándor teendője.

Meg kell még jegyezni, hogy Görgey a hadsereg megosztásának pillanatáig a tiszafüredi orosz hadcsoportról csak annyi hírt kapott, hogy az Csege felé mozdult. Ha azonban az Debrecennek fordul, akkor Nagy-Sándor hadtestének Debrecennél elkerülhetetlenül találkoznia kellett az ellenséggel. Erre az esetre, Görgey parancsa nélkül is, minden épeszű katonára számára nagyon világos volt Nagy Sándor feladata: az ellenséget addig foglalkoztatni, míg a főoszlop a Berettyó felé egerutat nem nyer. E feladat megoldása kedvezőtlen körülmények között a hadtest vereségével is járhatott. Ezzel azonban számolni kellett. A menet végrehajtása közben augusztus 1-én Nagy-Sándor Hadházra ért, a főoszlop Nyiradonyra. Ezen a napon jelentette a Tiszafüredről meghátrált magyar csoport (Korponay ezredes) Debrecenből, hogy az orosz sereg, amelyet ő 32.000 főre becsült, Balmazújvárosig haladt. Nagy-Sándor erre Görgeynek azt a javaslatot tette, hogy hadtestjével még az éj folyamán Debrecenbe vonuljon. Ez a javaslat helyes volt. Azt célozta, hogy Debrecenre a magyar hadtest még az oroszok előtt érje el, itt azokat feltartóztassa addig, amíg a főoszlop Vámspércsen át tért nyer a Berettyó felé. Egyébként Nagy-Sándor kételkedését fejezte ki a jelentett számerő valósága iránt. Görgey elfogadta Nagy Sándor indítványát és elrendelte, hogy az első hadtest »főzés után azonnal Debrecenbe vonuljon és ott Balmazújváros felé állást foglaljon. Ha az ellenség holnap (azaz augusztus 2-án) támadna, akkor a csatát el kell fogadni és az ellenséget visszavetni«. E parancs még megemlítette, hogy a július 28-án kiadott intézkedés a Berettyó mögé való menekülésre változatlan maradt.

Görgey parancsának lényege az, hogy augusztus 2-án Nagy-Sándornak nem szabad kardcsapás nélkül

meghátrálni, mert különben az oldalvéd szerepét nem töltheti be. A mondott napon a magyar főoszlop Nyiradonyból Vámospércsre huszkilóméteres menetet végzett. Ez a község Balmazújvárostól mintegy negyven kilométernyire fekszik, ami annyit jelent, hogy az orosz lovasság Debrecenen át a magyar főoszlopot augusztus 2-án délben kényelmesen elérhette volna, ha Nagy-Sándor hadteste Debrecenen átengedi az oroszokat. Görgey még hozzáfűzte: »Az ellenséget vissza kell vetni«. Ez természetes és logikus, mert a védőütközetnek egyetlen célja az ellenség visszadobása. Hogy ezt Nagy-Sándornak külön meg kellett hagyni, annak meg volt a maga személyi oka. Ez a tábornok ugyanis egyike volt azoknak az alvezéreknek, akik az ellenség előtt a főparancsnoktól mindig részletes utasítást kértek arra, hogy mit cselekedjenek. A rendes, hogy úgy mondjuk, alkotmányos hadseregben a tábornokok és a vezérkar egységes kiképzése megengedi, hogy a parancsadásban is bizonyos forma alkalmaztassék. Bizonyos feladatnak egy szóval, vagy rövid mondattal kifejezett megjelölése egész eszme- és kötelességkört fed, ami minden bővebb indokolást, vagy magyarázatot feleslegessé tesz. Az ilyen hadseregben az egyik tábornok olyan, mint a másik, legalább is bizonyos fokig. Mindegyik egyformán fogja fel például az oldalvéd feladatát. A forradalmi seregekben azonban a vezetők nem szürke katonák, hanem inkább egyéniségek, kiket különleges katonai és néha politikai érdemek lendítenek a magasba. Ezért nem is lehet őket egységes kaptafára húzott parancssal kormányozni. Az egyiket biztatni kell, a másikat talán mérsékelni. Napoleon minden tábornagyával szemben úgyszólván más parancsadási formát használt. Ismerte őket és tudta, melyik az a forma, amellyel azoknak teljesítményeit a legmagasabb mértékre lehet emelni. Így tett Görgey is. A heves Damjanichot csillapítania, a puhább Klapkát fel kellett tüzelnie, hogy valamely általános terv keretében összhangzatosan és haszno-

san együttműködhessenek. A nyári hadjárat folyamán Leiningen és Pöltenberg megértő munkatársai voltak a fővezérnek. Ezt azonban Nagy-Sándorról a legjobb akarattal sem szabad állítani. A róla szerzett tapasztalatok Görgeyt arra indították, hogy július 28-án, mikor a Hernád-vonal kiürítése alkalmával az utóvéd terhes szolgálata Nagy-Sándorra hárult, neki szokatlanul részletes és körülményes parancsot írt elő: »Megyaszónál oly soká tartsa magát, ameddig csak lehet, nehogy — amint már egyszer megtörtént — a hadtest elsietett hátrálása veszélyeztesse a másik kettő visszavonulását«. A parancs még megmondta azt is, hogy a hadtest Legyes-Bényénél (Szerencstől nyugatra) újból állást foglaljon és »ezt az állást semmi körülmények között se hagyja el, mielőtt erre nyomatékos parancsot nem kap«. Különben az ellenség ez alkalommal nem üldözött s így Nagy-Sándornak nem volt módjában elosztatni vagy megszilárdítani a hadvezéri képességéről eddig kiformalódott fővezéri véleményét. Most, mikor Debrecennél a helyzet fontos feladatot rótt reá, Görgey sokat követelt tőle, hogy megtegye a keveset. Attól tartott, hogy Nagy-Sándor szokás szerint, újabb parancsot kér, hogy mit tegyen, vagy pedig az orosz túlerő láttára kardcsapás nélkül elvonul.

A fővezérre nézve az adott helyzetben különben is fel kellett, hogy merüljön ez a kérdés is: ki pusztuljon el? Nagy-Sándor hadteste, mint oldal véd, vagy a főoszlop? A válasz nem lehetett katonai szempontból egy percig sem kétséges. Görgeynek számolnia kellett azzal, hogy az oldalvéd a főoszlop fedezésében esetleg tönkremegy. Nagy-Sándornak azonban módjában volt a dolgát úgy is intéznie, hogy hadtestje rendben hátráljon a feladat megoldása közben.

Nagy-Sándor hadteste a jóváhagyott javaslat alapján Hadházáról még augusztus 1-én este elindult és augusztus 2-ikára hajló éjjel Debrecenbe ért, ahol a város előtt a Balmazújváros felé vezető ut mentén,

a neki alárendelt Korponay-dandárral együtt, védő-állást foglalt. Állása nem volt előnyös. A hadtest reggel nyolc órakor Görgeynek azt jelentette, hogy a Látókép-csárdánál (a várostól két óra járásnyira, a balmazújvárosi úton) 15.000 főnyi ellenség áll és hogy »az ellenség illő fogadtatására minden elővigyázati rendszabály megtörtént«, végül, hogy a hadtest másnap, parancs szerint, Derecskére vonul el.

Paskievics csak július 30-án tudta meg, hogy Görgey elhagyta a Hernád-menti állásait, de csak másnap, mikor Osten-Sacken hadteste Tokajt megszállotta, rendelte vissza Kuprianow hadtestét Csegére, ahová augusztus 1-én Cseodajev hadtestének felét is áthozta. Ezen a napon a varsói herceg a Csegén levő Rüdiger-és Kuprianow-hadtestekkel Balmazújvárosra vonult, következő napon, augusztus 2-án pedig Debrecennek vett irányt. E város előtt többszörös túlerővel Nagy Sándor hadtestét a kora délutáni órákban megtámadta és azt rövid harc után szétrobbantotta. A magyar hadtest mintegy kétezer fő és négy ágyú veszteség mellett felbomlott állapotban futamodott el a csatától és szakadatlan hátrálásban következő napon — negyvenkilométeres gyaloglással — Berettyóújfalunál, sőt egyes csapataival csak a húsz kilométerrel hátrább fekvő Mezőkeresztesnél állapodott meg. Nagy Sándor a kapott feladatot csak annyiban teljesítette, hogy Debrecennél útját állta az ellenségnek. A csata után az oldalvéd szolgálatának végzésére azonban tökéletesen képtelenné vált, annyira, hogy feladta a Berettyó-vonalat is és augusztus 4-én, újabb negyvenkilométeres menettel Nagyváradra hátrált. Ilyen körülmények között a főoszlop se tarthatta be az előírt marsrutát, hanem augusztus 3-án Nagyléta helyett Kismarjáig menetelt, ahonnan 4-ikére hajló éjjel Biharra érkezett.

Az a vád, hogy a főoszlop Nagy-Sándort nem támogatta, teljesen tarthatatlan. Az oldalvéd feladata a főoszlopnak védelme az önfeláldozásig. Görgey azért

küldte az oldalvédet Debrecennek, hogy az ellenséget mindaddig foglalkoztassa, ameddig a főoszlop ki nem tér az ellenség oldaltámadása elől. De még ha ezt az elemi stratégiai szabályt figyelmen kívül hagyjuk is, a támogatás lehetősége nem is volt meg. A debreceni csata oly gyorsan játszódott le, hogy még abban az esetben is, ha Nagy-Sándor támogatást kér, vagy pedig a főoszlop e kérést be nem várva, nyomban elindul az ágyúdörgés irányában, a segítség már későn érkezik. Görgey magatartásának helyességét az osztrák vezérkari mii a következőképp indokolja: »Görgey célja a délvidéki haderőkkel való egyesülés volt, ami napról-napra annál sürgetőbbé vált reánézve, mert lőszere már fogytán volt... E cél elérésére a Komáromból való kivonulás óta következetesen és ügyesen törekedett. Megállása a Sajó és a Hernád mentén szükséges volt és mint az eredmény mutatja, szerencsés, azaz, vereség nélkül a Tisza mögé jutott Debrecen magasságában, és a Sajónál való megállás nélkül útját az orosz főszereg biztosan elvágta volna. A 22-24.000 emberből és 130-140 ágyúból álló seregnek Vácról, Losoncon és Miskolcon át a Tokajig végzett menete — harminchárom német mérföld — nagy ívben a szemben álló nagy sereg körül és részben annak csapatain keresztül, aztán rögtön a folyón való átkelés és a továbbmenetel, derékszögben az eddig követett hadműveleti vonalra, Tokajról Nagykállón át Kismarjára — újabb tizenhat mérföld —, oly cél felé, melyhez az ellenség közelebb állt, olyan feladat, amelyet sem szakadatlan, futásszerű visszavonulással, sem döntő csatával, amely biztos megsemmisítéssel fenyegetett a túlerővel szemben, nem lehetett megoldani, hanem csakis manőverrel. Ilyen szép manőver volt a gyors állásfoglalás a Sajónál, a tartózkodás e folyó mentén, támadó ellenhatással Miskolcra és azon túl, ami néhány napra feltartóztatta az orosz főszereget a Debrecenbe való iparkodásban és lehetővé tette Görgey zavartalan hátrálását a Tisza mögé. Mi-

kor ez megtörtént, a Tisza és a Berettyó között elterülő nyílt terepen végzett merész oldalmenetben egy percet sem volt szabad elmulasztani. A döntő csata a Tisza jobbpartján, még inkább Debrecen vidékén a számos és kitűnő muszka lovassággal szemben szükségképpen a teljes megsemmisülést, vagy feloszlást hozta volna magával. De nem remélhette azt sem, hogy a Berettyó vonalát ellenállás nélkül érhesse el. Tehát ereje egyharmadrészét latba kellett vetnie Görgeynek a többi megmentésére. Ezért ezt az elhátározást, amely merész vezéreknél már gyakran előfordult, csak helyeselhetjük«. Annakidején különben is a magyar fővezér elszánta magát rá, hogy Vácnál feláldozza Leiningen hadtestét. Rétságnál és Miskolc körül Pöltenberg hadtestén volt a sor. A Sajó és a Hernád vonalán ez a két hadtest harcolt, holott Nagy-Sándor oly szerencsés volt, hogy hadteste egyszer sem került tűzbe. Még akkor is, ha Poltenberg és Leiningen hadtestjei teljes lőszerkészlettel jutottak volna a Tisza balpartjára, e csapatoknak kijáró méltányosság megkövetelte, hogy a legközelebbi nehéz feladat megoldása Nagy-Sándor hadtestére bizzassék. Görgey igazán nem lehet felelős azért, hogy Nagy-Sándor nem találta el a kellő időpontot a debreceni csata félbeszakítására. A Görgey-pártisággal igazán meg nem vádolható Jósika Miklós báró, a jeles regényíró, azt írta az emigrációban, hogy Nagy-Sándort a Debrecennél elkövetett óvatatlanságáért a világ bármely hadseregében haditörvényszék elé állították volna.

Mialatt Görgey Nyíregyháza felől Berettyó felé erőltetett menetekben közeledett, az ország déli részében a hadművelet a döntés időszakába ért. Az a körülmény, hogy Görgey Komárom környékén július 12-éig az osztrák főerőt, 14-től kezdve pedig e hó végéig az orosz főerőt vonta magára, a magyar főereg délvidéki összpontosítására kereken egy havi időt szerzett. Ez tette lehetségessé azt, hogy a

magyar kormány július végén a délvidéken mintegy 64.000 főnyi sereget gyülekeztethessen. Valószínű azonban, hogy több energiával még többet is csoportosíthatott volna. E jelentékeny haderő zöme, Dembinszki vezérlete alatt, a szegedi megerősített táborban foglalt helyet. Jobboldalát Lenkey fedezte hét-ezer főnyi hadosztályával Hódmezővásárhelynél, baloldalán Jellacsics délbácskai seregével szemben való biztosítására Kmetty tízezer főnyi hadtestje csoportosult a Tisza jobbpartján, a Ferenc-csatorna torkolatának vidékén. Július végén érkezett el a kedvező alkalom arra, hogy a délvidéki magyar főserég szegedi csoportja, amelyet a megfelelő intézkedésekkel a különálló csoportoktól vett csapatokkal könnyen ötvenezer főre lehetett volna emelni, kihasználja az osztrák főserégnek részekre való tagoltságát és valamelyik, még pedig elsősorban a szabadkai vagy a félegyházi osztrák hadoszlop ellen rövid, erőteljes offenzívába menjen át. Görgey erre számított is, sőt Kossuthnak is július 29-én kelt levele szerint, ez volt a terve. Dembinszki azonban az augusztus 2-ikára hajló éjjel minden elfogadható ok nélkül kiürítette a szegedi tábort és a Tisza balpartján, Szőregnél foglalt állást. Nem a döntésre törekedett, hanem az összeütközés elkerülésére. Ezzel a végzetes lépésével a lengyel tábornok teljesen feladta a támadás gondolatát és elősegítette az elszigetelten előnyomuló osztrák hadoszlopok egyesülését, demoralizálta hadseregét és lemondott a hadisiker kivívásának leg-
elemibb feltételeiről is. E hadvezéri tétlenségnek hatásában csupán a magyar kormány ama végzetes könnyelműsége multa felül, amellyel tovább is a kezén hagyta ennek a szerencsétlen és tehetetlen embernek a magyar főerő t.

Görgey a Berettyó felé végzett menet alatt még nem adta fel teljesen a reményt, hogy a délvidéki magyar főserégnek sikerülni fog az osztrákok ellen valamilyen sikert kivívni, vagy legalább harcra kész

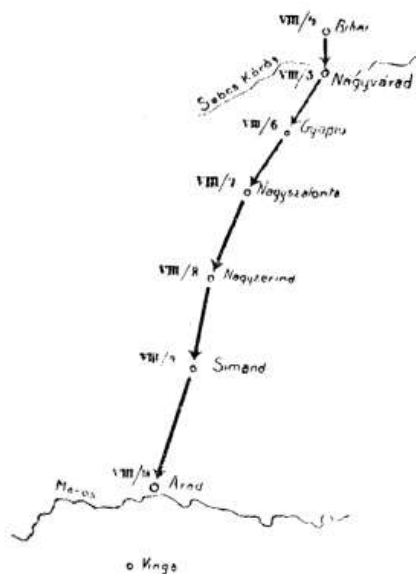
állapotban addig együtt tartani azt, amíg ő eléri a Marost. Arra számított, hogy a délvidéki sereg legrosszabb esetben Aradra húzódik vissza s aztán az ő kipróbált seregével egyesülten, támadásba megy át az osztrákok ellen. Görgey serege augusztus 5-én egyesült Nagyváradon. Itt Aulichtól, a július 15-ike óta kinevezett hadügyminisztertől, rendeletet vett, melyből megtudta, hogy Dembinszki Szegedet ellenállás nélkül feladta és hogy most már az orosz főseregre való tekintet nélkül neki Aradra kell vonulnia. E rendeletnek megfelelően Görgey a már augusztus 4-én Nagyváradra ért Nagy-Sándor-féle hadtestet azonnal útnak indította, míg másik két hadtestjének a következő napra volt megszabva *Nagy-Sándor* követeése. A menetet úgy szabályozta Görgey, hogy a sereg augusztus 10-én (Nagy-Sándor) és 11-én (a zöm) Aradra érjen. Augusztus 7-én, mikor a főhadiszállás Nagyszalontára ért, Görgey újabb parancsot kapott Aulichtól, amely szerint Dembinszki, aki »Szőregnéi nem jó csatát liferalt«, utasítást kapott arra, hogy Aradra vonuljon vissza, ahová Görgey seregének már augusztus 9-én és 10-én kellene beérkeznie. Még a szőregi eset után, amely a Tisza-vonal teljes feladását eredményezte, Kossuth agyán átcikázott az a röpke gondolat, hogy az aradi egyesülés helyett Görgey vágjon neki a muszkának, vagy legalább is fedje el a Királyhágót az orosz elől, amely most kelet és észak felől áradt a maradék magyar sziget felé. Viszont — úgy látszik — Kossuth terve szerint Dembinszkinék a Lúgos felé való visszavonulás lett volna feladata, amerre már Duschek pénzgépeit is elindították s ahol a Vécsey- és Kmetty-hadtestekkel való egyesülés után alkalmasint az ideérkező Bemnek kellett volna megvernie az osztrákokat. Görgey azonban nem látott semmi okot arra, amiért eltérjen az Aradra parancsolt iránytól és amiért leapadt seregét kitegye az orosz tömegek ellen való külön hadműveletek veszélyeinek. Kossuth megijedt, hogy Aradon reked, éppen

Görgey társaságában, fedezetlenül az osztrákok ellen, akik a Maros balpartja felé is kiterjesztették csápjait Szőreg után. Augusztus 5-én visszarendeli Dembinszkit Aradra, aki azonban zsebre vágja Kossuth parancsát és folytatja konok visszavonulását Temesvár-Lugos-felé. Dembinszkinék eszébe se volt orosa hadifogságba jutni, ahol reá, mint lengyelre, kétségkívül nehéz sors várt volna. Így alakult a helyzet Temesvárnál, amely körül egy számra nézve óriásinak mondható magyar had gomolygott, silány erkölcsi és anyagi állapotban, de még silányabb vezetés alatt. Görgeynél se volt sokkal rózsásabb az általános helyzet, ha csak azt nem számítjuk, hogy csapatainak minősége majdnem annyira felülmulta a déli seregét, mint a vezetés különbsége. Augusztus 7-én Szalontáról azt írta Szemere Kossuthhoz, hogy Görgey seregéből minden százból »tíz-tizenkét mezítlábas«, hogy »nincs pénz, se remény hozzá, s nem lesz majd puszkapor sem...« »Itt nincs többé idő habozni, vagy alkudjunk, bizva a jövőre, amit ki nem vivhatánk, vagy haljunk meg a harcban... Miért nincs fegyverünk? Mivel az arany- és ezüstpénzt nem mertük berendelni a státus szükségére, nem említve, hogy a bankárokat kíméltük. Kíméltük az embereket, a templomokat, csak a nemzet jövődjét nem.« De bármilyen sötét ez a kép — nyilván Szemere retouche-ja erősen dolgozott, — a vigasztalan homályon áttűzött egy kicsiny reménysugár: az aradi koncentráció lehetősége s azok a pillanatnyi stratégiai esélyek, amelyek egy egységes vezérlés alá jutó nyolcvanezer főnyi magyar sereggel való operációk eshetőségein lebegtek. Kétségkívül hatalmas fantázia rejlett ebben a lehetőségben: végrehalására magyar túlsúlyt lehet állítani az osztrák haderővel szemben, — és Görgey alatt! A déli seregben is voltak még el nem strapált értékű egységek: a Kmetty-, a Vécsey-hadtest és azok a zászlóaljok, amelyek a 4-ik hadtest kötelékében végigküzdötték Perzelnek tavaszi rác hadjáratát. Hogy Görgey legköze-

lebbi terve között mekkora kalkulus volt a Dembinszki hadával való egyesülés, arra Tisza István gróf elbeszélése szolgáltatott érdekes adalékot. Tisza Kálmán minden áron be akart lépni a honvédseregbe. Atyja végül beleegyezett, amikor egyszerre híre futott a debreceni vereségnek. Görgey főhadiszállása éppen Nagyszalontán tartózkodott, amikor megjelent nála a Tisza-család egyik barátja s megkérdezte tőle: érdemes-e még belépni a magyar hadseregbe? A vezértábornok ezt válaszolta: »Várjon a fiú néhány napig. Ha

35 VÁZLAT

Felirólberg er. Lestungen hadtábornok menete.
aug. 5. - 10. 1849.
Ágoston. Nagy Sándor hadteste egy napnál rövidebb idővel.
Nagyszalontán az Aradra aug. 3-án 11. 00.

egyesülni tudok Dembinszkivel, akkor jöjjön, mert akkor megverhetem az osztrák sereget és nincs minden elveszve. Ha azonban Dembinszki megvereti magát, mielőtt elérhetném, akkor leteszem a fegyvert.«

Az engedetlenséggel annyiszor megvádolt magyar tábornok tehát el volt szánva megkísérelni a végsőt a

koncentráció kierőszakolása után. Ezért ösztökélte sebes iramra szegény elcsigázott hadtestjeit Arad felé. Oly módon gyorsította meg a menetet, hogy Nagy-Sándor augusztus 9-én valóban Aradra érjen, míg a másik két hadtestnek a következő napon kellett ide bevonulnia.

Maga Görgey augusztus 9-ikére előresietett Aradra, hogy a hadihelyzet felől részletesen tájékozódjék. Aki ott nem jelent meg, az Dembinszki volt. Pedig a távolság Szőregtől Aradig mindössze kilencven kilométer, vagyis négy kis menet, úgy, hogy Dembinszki augusztus 9-én feltétlenül Aradon lehetett volna. Tehát Görgeynek tovább kell folytatnia ezt az örült hajrát az eltűnt testvérsereg után, Temesvár felé, ha ugyan ez a sereg még létezik. Aradon csak a Querlonde tartalékhadosztályát lelte, a várórséget és Kossuthot a miniszterekkel, a képviselőkkel, a hatósági emberekkel s azzal a rengeteg katonai szökevényvel, akiket mint szétszórt szilánkokat, mindenünnen ide sepert a menekülés vágya és a remény, azután a polgári menekülteket és kompromittáltakat, akik azt se tudták, mely égtáj felé vegyék utjokat a szövetséges hadseregek harapófogóiból. Nagy-Sándor is különös jelentéseket küld ismételten a Maros balpartjáról: osztrák csapatok bukkannak fel a látóhatáron, arccal észak felé, holott velük szemben délre a magyar ellenállás legnagyobb hadserege áll. Sőt Nagy-Sándor okulva debreceni kalandján, legott vissza is húzódik a folyó északi partjára. Görgey agyán hirtelen átvillan az a gyanú; hátha Nagy-Sándor megijedt a maga árnyékától, rémeket lát, hiszen minden hivatalos közlés szerint osztrák helyett, magyarnak kellene közelednie Aradra dél felől. Éppen közvetlen szemlélet alapján igyekszik ellenőrizni Nagy-Sándor híreit, amikor kapja Kossuth levelét, amely meghívja őt az aradi várban tartandó minisztertanácsra.

Az augusztus 10-én tartott minisztertanácsot a *kormányzó azzal a közléssel nyitotta meg, hogy egy*

hozzá érkezett megbízható hír szerint Dembinszki serege az elmúlt napon Temesvárnál győzelmet aratott. Ezzel szemben Görgey közölte a Nagy-Sándor útján egy sebesült tisztől vett azt a tudósítást, hogy a magyar sereg Temesvárnál vereséget szenvedett s csak is így magyarázható, hogy egy osztrák hadtest háttal Temesvárnak támadólag léphetett fel Arad ellen. Kossuth erre azt válaszolta, hogy Bem váratlan megjelenése annyira felvillanyozta a hadsereget s a Dembinszki vezérése alatt elcsüggedt seregbe annyira képes volt új lelket önteni, hogy a Bemtől elindított offenzíva felette kecsegtető kilátások között fejlődött. A nagy költőket sem ihletheti egy morzsányi élmény se akkora lelki kalandokra, mint ez a hírfoszlány most az utolsó percben ismét teljes működésre indította Kossuth fantáziáját. Görgey közlései, illetőleg következtetései ugyan való értékére szállították le ezt a gazdátlan hírt, amelyet újabb jelentések nem is erősítettek meg. A temesvári eset körül való találgatásokat azután nyomban félbeszakította a fővezérség körül kirobbant vita.

Görgey vallatásaira Kossuth kénytelen volt beismerni, hogy Bemet kinevezte generalissimusnak, amit Csányi tüstént törvénytelenységnek bélyegezett, mert miniszteri ellenjegyzés nélkül történt. Kitűnt, hogy a kabinetnek egy tagja, Aulich, mégis tudott Bem kinevezetéséről, amelyet ellenjegyzett. Csányi azonban ezután is ragaszkodott felfogásához. Ezt a derék, jellemes hazafit felháborította a fővezérség körül hetek óta követett kormánypolitika, mert ő is, miként a képviselők többsége, a nemzeti önvédelemmel rokonszenvező közvélemény a fővezérség egyedüli jogos várományosát Görgeyben látta, akit most az utolsó napokban is, valószínűleg Szemerének az egyetértést előmozdító leveleire, ilyen rúttal félrevezettek. A kormány dubiozus erkölcsi helyzetén Vukovich próbált enyhíteni, aki hosszú vádlajstromot olvasott Görgey fejére s azt követelte tőle, igazolja magát, mielőtt a fővezéri kér-

désben a minisztertanács véglegesen állást foglalna. Görgey higgadt méltósággal utasította vissza Vukovich kihívását, s azt a kijelentést tette, állítsák őt haditörvényszék elé, ha a vádakat kivizsgálni akarják. Azután eltávozott ebből a reménytelen társaságból, amely a szakadék partján se ismert fontosabb kérdést annál, mint, hogy a tizenkettedik órában hosszú időt fecséreljen el a vádak és felelőségek »objektív« tisztázására. Visszatért főhadiszállására, hogy kiosssa a másnapra vonatkozó parancsokat és intézkedéseket Schlick hadtestének megtámadására, mert az utolsó kísérletet sem akarta elszalasztani, hogy Dembinszkivel, azaz Bemmel egyesüljön. Éppen eleget tudott már az ideiglenes kormány sivár erkölcsi nyomoruságairól, amely kapva-kapott minden látszat, vagy ürügy után, hogy az ő szereplését elhomályosítsa a közönség előtt, s legjöhíszeműbb intencióit is elferdítse és megrágalmazza. Igaz, minden patriotizmus inficiálva van egy rakás olyan jellemmel, amelyeket az emberi szenvedélyek csatornáit öntenek ki magukból. Ha felrázzák a társadalom tengerét a maga mélységéből, mondja Carlyle, semmiesem természetesebb, mint az, hogy a mélyből nemcsak gyöngy, hanem iszap is kerül felszínre. Nem érezte-e magán ő is végigrohanni ezeknek az alacsony páriszenvedélyeknek lázait, amikor májusban elmerült az április 14-ike elleni küzdelemben és amikor mániákus kizárólagossággal ennek a küzdelemnek rugói irányították minden gondolati és cselekvési erejét? Amíg azonban a muszka intervenció hírére ő kibontakozott ebből az eszmei és erkölcsi zűrzavarból, addig politikai ellenfelei még most is ott vergődnek régi gyűlöleteiknek hínárjában és szemeiket már csak arra az óráról-órára keskenyedő résre meresztik, amerre majd elosonhatnak felelőségük elől s amerre a nagy vízözönből szárazra menthetik pucér életüket. Szunyoghtól, Csányitól, Nyáry Páltól mindent megtudott, miképpen akadályozták meg az ő fővezérséget s ezzel talán az aradi, vagy a temesvári koncentrá-

ciót is. Augusztus 11-én hajnalra tűzte ki hadtestjeinek a támadást az osztrákok ellen. Késő este kapta a kormányzó meghívását négyszemközti beszélgetésre az aradi várba.

Kossuth se várta izgatottabban a Temesvár felől jövő híreket, mint Görgey. Ha már ingadozott is hite Bem nagy győzelmében, de legalább hinnie kellett azokban a kedvező esélyekben, amelyek az északi és a déli magyar hadseregek egyesülése következtében a magyar ügyre nézve bizonyos konstellációt teremtettek. Nem bírta egyedül elviselni a bizonytalanságnak idegmardosó perceit. Érezte, hogy ki kell beszélnie magát Görgeyvel, mielőtt a remélt koncentráció után mindketten szembekerülnek a magyarság legnagyobb történelmi feladatával: a császári hadsereg legyőzésével. Az utolsó találkozás történetét két forrásból ismerjük: a tábornok és a kormányzó elbeszéléséből. A hitelképesség kritériumát a két férfiú lelkialkatának különbsége állapíthatja meg leginkább. Kossuthnak nemcsak fantáziájában, hanem memóriájában is sok volt a költői elem. Emlékezőtehetsége éppúgy telítve volt a művészi rekonstrukció adalékaival, mint amennyire képzelete fűszerezte a tényekről való nézeteit is. Hiszen ez a végső kifejlődés felé rohanó epepeia el sem gondolható olyan csodás gazdagságú és bátorságú ihlet nélkül, mint az övé volt. A historizálásban azonban mégis biztosabb utón járunk, ha annak a férfiúnak előadását követjük, aki, ha háborút viselt is, de nem igen jutott hadilábra a valósággal és aki akkor is nyers őszinteséggel beszél el az eseményeket, amikor ezekből önleplezés-szerű következtetéseket lehet vonni az ő hibáira és tévedéseire. Valószínű, hogy utoljára mindketten még egyszer feszegették a felelősség kérdését. A szemrehányások után Kossuth ezeket a kérdéseket intézte a tábornokhoz: mit tenne, ha a kormány Bemet nevezi ki főparancsnoknak? Mit tenne, ha Bem Temesvárnál győz, az egyesülés sikerül és Görgeyt bíznák meg az egyetemes főparancs-

noksággal? Végül mit tenne, ha Temesvárnál az osztrákok győznek?

Az első kérdésre Görgey azt válaszolta, hogy nyomban leköszönne állásáról, mert egy nem magyar-nak fővezérré kineveztetését saját elmozdításának tekintené s egyúttal semmi biztosítékot se szerezhetne arról, hogy a küzdelem nem folytatódik tovább személyes célokért, mindenre kész hazardőrök vezetése alatt. A második kérdésre azt felelte, hogy nyomban megtámadná Haynaut. A harmadikra: »Leteszem a fegyvert«. »És én föbelövöm magamat« — mondta Kossuth. Most a tábornok minden okos és gyakorlati értékű érvet felsorakoztatott arra, hogy a kormányzót lebeszélje erről a kétségbeesett lépésről. Figyelmeztette, hogy Kossuthra, mint a magyar ügy képviselőjére a külföldön még nagy feladat vár, amelyet ő abban lát, hogy a kormányzónak tüneményes képességei felette gyümölcsözően érvényesülhetnek a magyar gondolat propagandájában és talán abban is, — gondolta magában Görgey, — hogy Kossuth a külföldön meggyőződést szerezvén április 14-iki politikájának megvalósíthatatlanságáról, maga fogja megtagadni a detronizációt és a helyes útra tanácsolni a magyar társadalmat. Ekkor látta egymást utoljára ez a két nagy férfiú, akiknek egyenetlensége, vérmérsékletükben, felfogásukban, lelki alkatukban, módszereikben és céljaikban gyökeredző nézeteltérése, különösen az utolsó hónapokban, oly nagymértékben rontotta meg a magyar önvédelmi harc reális kilátásait.

Néhány órával később Kossuth megküldte Görgeynek Guyon jelentését a temesvári csatáról, amelyről Kossuth maga is ezt írta: »a tudósítást Guyon írta, a rettenthetetlen s még azt is írta, hogy a sereg tökéletesen szét van verve, ő maga Lúgosra siet, romjait, ha lehet, összeszedni.« Ez a hír Görgey seregének Arad felől déli irányban tervezett támadását most már céltalanná tette. Temesvárnál nem a magyar, hanem a győztes osztrák főszereg állt. Az előbbi teljes felbom-

lásban menekült a hatvan kilométernyire fekvő Lúgos felé. Ha a magyar főszereg kezdettől fogva Aradnak vonul vissza, vagy ha legalább az utolsó pillanatban a temesvári csata megvívása elől kitér és Vinga irányában úgy csoportosul, hogy Görgey csatlakozását és kedvező beavatkozását elősegítse, akkor augusztus 11-én az ötvenezer főnél erősebb, s emellett Görgey jelenlététől felvillanyozott magyar sereg között Aradtól délre döntő csatára kerülhet a sor. Minden okunk meg van arra a feltevésre, hogy Görgey csatavezetésének feltétlen fölénye a legsikeresebb módon érvényesülhetett volna. Így azonban az a gyönyörű lendület, amely Görgey seregét a legutolsó hadműveleti időszakban a Paskievicstől szőtt hálón keresztül, majd nagy félkörben az orosz főszereg körül, tizenkét napi szakadatlan menetben, háromszáz kilométernyi úttal a Hernádtól Aradig vitte, mesés, de — fájdalom — kárbaveszett manővert eredményezett. Lehetetlen meghatottság nélkül szemlét tartanunk Görgey hősi seregének ezen a felfoghatatlan teljesítményén, amelyet ez Komáromtól kezdve az utolsó hónap alatt végzett, különösen, ha azt összehasonlítjuk a délvidéki magyar főszereg munkájával. A magyar tábornoknak ezt a hadműveletét a külföldi katonai írók osztatlan csodálata kíséri. Minő szörnyű tragikum, hogy ekkora fokú hadvezetési művészet minden eredménye az utolsó percben omlott össze.

Rögzítsük le most nagy vonásokban az augusztus lö-iki estén beállott harctéri helyzetet.

A temesvári csatában a magyar főszereg roncsokká tört szét. A magyar főhaderő szerepét most már Görgey serege, mindössze huszonháromezer gyalogos, 4800 huszár és 142 ágyú, vette át. A magyar főtábornok az esetleg még ezután következő hadműveletekben seregének csak két jó hadtestére, helyesebben Leiningen és Pöltenberg tizenegyezer főnyi jó gyalogságra, valamint egész huszárságára és tüzérségére támaszkodhatott. Nagy-Sándor gyalogsága a debreceni futás óta már

csak lecsökkent értéket képviselt, Querlonde újonchadosztálya még ennél is kevesebbet ért. Röviden: Görgeynek mintegy tizenhatezer főnyi veteránja és száznegyven ágyúja volt. Nehezebb, veszélyesebb hadivállalatnál ennél többre nem számíthatott. A volt magyar főszereg, miután Temesvárnál mintegy hatezer foglyot veszített, tízezer ember pedig a szélrózsa min-

den irányában elszéledt, a csatát követő napon zömével már Lúgos környékét érte el. Legépebb részei közül Kmetty hadteste Temesrékásnál, Vécseyé a Béga mögött gyülekezett s a következő napokban legalább becsülettel látták el az utóvéd szolgálatát. A harci kedv és a fegyelem azonban csak bizonyos menetelésekre tette képessé ezt a két hadtestet, amely már nem volt többé csataképes állapotban. Igazolja ezt, hogy Kmetty és Dessewffy (mindketten vitéz alvezérek) augusztus 12-én a Lúgosra érkezett Kossuthnak azt jelentették, hogy ez a sereg legelső ágyúszóra szétrobban. Maga Kossuth csak Vécsey hadtestjét találta jó állapotban. Ez a sereg tehát komoly haditényezőt már nem kép-

viselt többé. Még siralmasabb volt a helyzet Erdélyben. Kolozsvár környékén már csak hétezer főnyi had állt a sokszoros túlerővel, Lüders orosz és Clam-Gallas osztrák hadtestjével szemben. Munkácsról Dés felé volt vonulóban Kazinczy nyolcezer főnyi hadosztálya, hogy Erdélyben a sokszoros túlerő áldozataul essék. Komáromban és Péterváradon, valamint Aradon a várőr-ségek tartották magukat. Ellenségeink közül Haynau seregéből egy hadtest Arad elé ért, a zöm Temesvárt és vidékét szállotta meg. Az orosz főszeregből Rüdiger hadtestje Görgey követésében Nagyszalonta-Nagyvárad környékére, előcsapataival Kisjenőre és Nagyzeléndre jutott, míg az óriási zöm még Debrecenben vesztegelt.

A hadihelyzet Görgey seregére nézve így festett. A magyar sereget három oldalról túlerő fogta körül, még pedig délről legalább negyvenezer főnyi osztrák sereg, amely ellen Görgey még húsezer főt sem állíthatott; északról az orosz főszereg százezernél erősebb tömege, amelynek legközelebbi része egymaga erősebb volt Görgey egész hadánál; keleten Erdélyben Lüders hadteste — szintén erősebb Görgeynél — és az erdélyi osztrák hadsereg. E három ellenséges hadcsoport bármelyike ellen intézett magyar támadás a másik kettőnek üldöző hadmozdulatát természetesen maga után vonta. Lehetséges, hogy Görgey, bármelyik irányban is tör előre, kezdeti sikereket viv ki, de a hadműveleti alapjaitól, lőszer és egyéb hadianyaga pótlásának lehetőségétől megfosztott, a hosszú marsoktól elcsigázott kis had győzelmének lehetőségét józan számvetés alapján a leghatározottabban tagadni kell. A küzdelem a nyomasztó túlerővel szemben csak bukással végződhetett. Dicsőséget még hozhatott, de céltalan véráldozatnál egyebet aligha. Maradt tehát az a lehetőség, hogy Görgey serege a gyűrűből kitör és menekül. Erre nézve két irány jöhetett számításba: Lúgos és Komárom. Az áttörés Lúgos felé, Schlick hadtestén keresztül, esetleg sikerülhetett volna.

Az eredmény: egyesülés a felbomlott fősereg roncsaival, az utóbbiak fertőző hatása Görgey jó csapataira is s aztán a menekülés Törökországba s itt a biztos fegyverletétel. A Komárom irányában választott menekülésnél még volt bizonyos valószínűsége annak, hogy Görgey a magyar huszársággal, gyalogságának és tüzérségének feláldozásával, a Maros mentén, vagy a Maros és Körös torkolata között, a Duna-Tisza közére és innen Budán, vagy Vácon át Komáromba iramodik, feltéve, hogy az átkelés sikerül a Tiszán és a Dunán keresztül. A későbbi fegyverletétel sorsát akkor sem kerüli el. A gyalogságot és a tüzérséget az ellenség lovassága azonban vagy a Tiszánál, vagy legkésőbb a Duna—Tisza közé feltétlenül utoléri és elfogja. Egyébként is képtelen gondolat, hogy olyan vezér, mint Görgey, elhagyja a sereg zömét és sorsára bizza azt.

Akárhogy forgassuk is a dolgot, a magyar tábornok csak az önkéntes fegyverletétel, vagy az ellenségtől kikényszerített kapituláció között választhatott. »Magamban elvégeztem — úgymond — hogy a parancsaim alatt álló hadsereggel leteszem a fegyvert, hogy így a további céltalan harcnak minél előbb vérontás nélkül vége legyen, hogy az ország, miután többé meg nem menthetem, legalább a háború iszonyú pusztításaitól meneküljön meg.«

A kormány ugyan elhatározta az utolsó minisztertanácson, hogy Pöltenberg és Beniczky visszaérkezése előtt, akiket Szemere kívánságára egy békeajánlattal Paskievics főhadiszállására küldtek néhány nap előtt, újabb békeküldöttséget meneszt az oroszokhoz. Új államiratot szerkesztettek és Görgeyt is fölkérték, hogy felfogását foglalja írásba, amire azonban már nem került sor. Ellenben valami halvány valószínűsége volt annak a feltevésnek, hogy az oroszok tárgyalásba bocsátkoznak a hadsereg képviselőjével, különösen, ha az felruháztatik a legfőbb polgári hatalommal is. Görgey tehát elhatározta, hogy a kormányt felhívja a lemon-

dásra a kormányzóval együtt és magára ruháztatja a legfőbb hatalmat. Nem akarta, hogy a Csányival megbeszélte lépése, tudniillik a fegyverletétel eszméje, a létező állami hatalom ellen való lázadás jellegével bírjon. Kossuth erre Görgeyt kinevezte az összes magyar hadak fővezérévé és megbízta, hogy kössön békét az oroszokkal. »Midőn Önt egyrésztől minden seregek fővezérévé kinevezzük — így szól a felhatalmazás — másrésztől felhatalmazzuk, hogy a már megindított értekezés nyomán Paskievács herceg tábornagy úrral végezzen olyképpen, hogy a magyar nemzet öfelségét, a cárt kérje föl közbenjáróul, s abban, mit a nemzet törvényes alkotmányának és jogainak, úgymint minden egyes polgári személyének és vagyonának biztosítására öfelsége meghatároz... elfogadni készeknek nyilatkozunk.«

A tábornok azonban elégtelennek tartotta ezt a felhatalmazást, amely négy-öt nappal ezelőtt talán még új fordulatot adhatott volna a nemzeti önvédelem sorsának. Atyai barátját, Csányi Lászlót keresi fel, akit felhívott arra, eszközölné ki a kormányzó és a kormány lemondását és a legfőbb hatalomnak minden feltétel nélkül Görgeyre való átruházását. Csányi legott levelet írt Kossuthoz: »Görgey megkapta a vezéri kinevezést. Az most feleslegessé vált, mert seregeinek úgy is ő fővezére, más seregek pedig jelenleg, melyek fölött fővezérkedhetnék, nem léteznek. Kormányzó úr nézete más volt mai értekezésünk alkalmával. Sajnálom, ha a miniszteri tanács a multak emlékét nem méltányolná, még most is, amikor a reménysugár is eltűnőben van, késnék a nemzet érdekében határozni, miszerint Görgey altábornagnak átadandó a főhatalom«. Erre a közbelépésre néhány miniszteri ellenjegyzéssel ellátva, Kossuth megküldte lemondó levelét és a nemzethez kibocsátott kiáltványát, amelyben hivatkozik arra, hogy »a szerencsétlen harcok után, melyekkel Isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatal-

másságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk.« Közli továbbá azt, hogy a legfőbb hatalmat átruházta Görgey Artúr tábornokra, de »megvárom tőle s ezért Isten, a nemzet és a história előtt) felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat a legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.«

Az már nem is szorul bővebb magyarázatra, hogy Kossuth tudomással bírt Görgey fegyverletéleti szándékáról. Tudta ezt akkor, amikor a legfőbb hatalmat Görgeynek adta, s tudta, menekülése közben, amikor Lúgosnál találkozott a déli hadsereg szétporlott részeivel. Másnak, mint a szónoki pátosz túlzásának, vagy a felelősség áthárítása hátsó gondolatának nem tulajdoníthatjuk azt a föltételt, illetve azt a követelést, hogy a tábornok kötelessége a legfőbb hatalom birtokában megmenteni a nemzet státuséletét. Az egész nemzeti harc végső célja a viszontagságok és a sikerek váltakozásai közepette sohase volt más, mint a magyar státusélet megmentése. Minthogy azonban az orosz intervenció és a kormány fonák és tragikus személyi és hadászati intézkedései következtében, küzdelemmel ez a cél nem volt többé munkálható, sőt a temesvári csatavesztés után a magyar ügy katonailag reménytelenné vált, nyilvánvaló, hogy a státusélet megmentése érdekében Görgey nem tehetett már semmit, legfeljebb annyit, hogy kérje az orosz közbenjárást. Lehetséges, hogy a retorikának ez a bucsuszószata valójában nem is akart több lenni egyszerű hangulatkeltésnél. A szónok előtt a szavaknak más jelentési és értéki rezonanciája van, mint azoknál, akik semmi különbséget se látnak a szavak és tettek között. Ami pedig a legfőbb katonai és polgári hatalommal *együtt* Görgey reális erejét illeti, az a diktatúrával se térben, se tömegben nem sokszorozódott meg egy paránnyal sem. Területileg kiterjedt Ó- és Ujarad városokra oly messzeségben, amely messzire Görgey ágyúai érnek. Alatt-

valókban kiterjedt az 1., 3. és a 7. magyar hadtestekre, Querlonde hadosztályára, a várórségre, Arad lakosságára s azokra a szánandó polgári menekültekre, akik e borzasztó napokban Arad és Radna között szorongva várták végzetüket. Meg kell még emlétenünk, hogy a legfőbb hatalomnak Görgeyre való átszálalása időpontját Kossuth bizonyos időhöz kötötte, talán azért, mert komolyan tartott attól, hogy Görgey elfogadja és kiszolgáltatja az oroszoknak, vagy az osztrákoknak. Ebben az egyetemes rémületben már mindenki meg volt fosztva józan mérlegelő képességének legnagyobb részétől. Ha Görgey közvetlen környezetében hallatszottak is hangok, hogy Kossuthot meg kell akadályozni menekülésében, a tábornok előkelő gondolkodása egy percig se habozott, hogy a volt kormányzó menekülését elősegítse.

Szemere és Batthyány Kázmér gróf miniszterek utóbb tiltakoztak Kossuth és a kormány lemondása ellen. Ez a lépés egyike Szemere ama szellemi és erkölcsi elcsuszamlásainak, amelyeknek még lelki magyarázatát is nehezen lelhetjük meg s amelyek talán nem származtak másból, mint abból a gyermekesen bosszúálló csinytevésből, hogy az utolsó percben borsot törjenek Görgey és Kossuth orra alá. A nap folyamán megérkeztek az orosz főhadiszállásra kiküldött magyar delegátusok is. Pölienberg — ugylátszik — nagyon el volt bájolva az orosz tisztek és tábornokok udvariasságától és ígéreteitől. Beniczky, aki politikus természet volt, s akire a Rüdiger vezérkari főnökével folytatott beszélgetések csupán azt a benyomást tették, hogy az oroszok a maguk részére akarják biztosítani a magyar önvédelem likvidációját, egy feltétlen megadás formájában, kevésbé osztozott követtársának optimizmusában, ha hinni lehet a börtönben szerzett visszaemlékezései pontosságában és pszichológiai aláfestésektől mentes célzatában. Ő elsőbbséget adott az osztrák előtt történő kapitulációnak, amelyből több és főképp gyakorlati értékű politikai hasznot remélt. Meg

kell állapítanunk azonban azt, hogy Beniczky a maga véleményével majdnem egészen elszigetelten állott a magyar tábornokok és törzstisztek között.

»Tehát Görgey a diktátor — írja Mikszáth Jókai-életrajzában. Az óramutató kettőn jár. Most gurul ki a várból egy négylovas hintó és sebes vágatva robot a Radna felé vezető utcákon. Mélyen behúzódva a fedél leghátuljába egyetlen alak ül bent sötét gondolatokkal, akik véletlenül megpillanthatják, egymásnak adják a leverő hírt: »Kossuth menekül«. Görgey már délelőtt megkapta az átruházó okmány eredetijét, s a minisztérium lemondását, de a hatalom csak este (mikor a nap lenyugszik) kezdődik. Nyolc-tíz óráig nincs úr a nemzet felett, beáll az őszállapot. Erre a néhány órára esetleg szükség lehet. Ez az ember siet. Mihelyt kezébe jut az átruházó okmány, az első dolga, hogy a koronáért küld. De Szemere is sietett és már egy félórával előbb elutazott a szent koronával és jelvényeivel. Vágat is már a hintó Radna felé és a szikrázó nap még magasan van. Hatalmas órajelző az utas előtt, amint száll alább-alább, úgy jut közelebb-közelebb Görgey, minőt kevés halandó nyerhet e földi pályán, a roppant hatalomhoz. Roppant hatalom! Ugyan-ugyan ne legyetek nevetségesek elszéledező vezérek, kik a halál elől és a halál elé siettek s te se nemzeded szívéhez nőtt óriás! Miféle hatalmat adhatok ti annak az embernek, akit mindnyájan gyűlöltek? Egy rakásra raktátok a felelőségeiteket és azt mondtátok: itt a legfőbb hatalom, letesszük kezeidbe a haza sorsát. Volt is már a ti kezetekben a haza sorsából valami? És ha a nap lenyugszik, mit tegyen szegény feje az úgynevezett diktatori hatalommal? Leül vele íróasztalához a fegyverletételi módozatokat megfogalmazni ...«

Döntő elhatározásnak végrehajtása előtt Görgey kikérte Bayer véleményét is. Ez sem látott más elfogadható lehetőséget a fegyverletételnél. A tűzérsegnek már csak egy csatanapra való löszere volt a

pótlás reménye nélkül, eltekintve attól, hogy a sereg szükségleteinek fedezésére a kellő pénz is hiányzott. Ezen a napon futott be Vécsey tábornok részletesebb jelentése is a temesvári csatáról. Megdöbbenő színekkel ecsetelte a déli hadsereg szétzüllesztését, a lőszerhiányt, az élelmezés csődjét, amelynek következménye gyanánt »a legénység fegyveres kézzel csoportonkint rabol.«

Ezután Görgey megírta azt a meghatóan szép és önérzetes levelet Rüdiger gróf orosz tábornokhoz, amelyben közölte fegyverletételi szándékát. »Tábornok úr! Ön bizonyára ismeri hazám szomorú történetét«, — így kezdődik a nevezetes levél, amely arra volt szánva, hogy egy nagy és *vitéz* katona megadja az ellenfélnek azt a legnagyobb tisztességet, amelyet nemes ellenfelek adhatnak egymásnak.« »Mégkímélem Önt mindazon végzetszerű események fárasztó ismertetésétől, amelyek minket egyre mélyebben vittek a kétségbeesett küzdelembe, eleinte törvényes szabadságainkért, azután létünkért... Ezen alkalommal Őfelsége, a cár nagylelkűségébe vetem bizodalمامat, hogy ő azon számos derék bajtársaimat, kik, mint korábban osztrák tiszték, a viszonyok hatalma által ezen Ausztria elleni szerencsétlen harcba belesodortattak, nem fogja egy bizonytalan sorsnak és égy mélyen megszorodott nemzetet, mely az ő igazságérzetéhez folyamodik, nem fog ellenségei szilaj bosszúvágyának védtelenül kiszolgáltatni. Talán elég lesz, ha egymagam leszek ennek áldozata... Siessen — ha hasztalan vérontásnak elejét venni akarja, — a fegyverletétel szomorú aktusát a legrövidebb időben, de akként tenni lehetővé, hogy ez egyedül az orosz cár őfelsége hadai előtt mehessen végbe, mert az osztrák hadak nem dicsekedhetnek azzal, hogy az én csapataimat a dicső orosz hadsereg egy részének segítségével nélkül valaha is legyőzték volna. És mert e segítség nélkül sohasem sikerült is volna bennünket legyőzni, Ön, tábornok úr, természetesnek fogja találni, hogy a vitéz katona

csak a maga győzőjének, a még vitézebbnek és hatalmasabbnak adja meg magát, nem pedig egy harmadiknak, aki őt soha le nem győzte; és ön maga igazat fog nekem adni, amikor ünnepélyesen kijelentem azt, hogy inkább fogom egész hadtestemet bármilyen nagy túlerő ellen kétségbeesett csatában megsemmisíttetni, mintsem hogy oly ellenség előtt tegyem le a fegyvert, amelyet oly sokszor és csaknem minden alkalommal mi vertünk meg«. Ha már ezzel a tragikus jelenettel kellett lezárni a magyar önvédelmi harc drámáját, akkor a magyar fegyverek becsülete egy pillanattig se tétovázhatott, melyik szövetséges hadseregnek ajánlja fel az önkéntes fegyverletételt. Ezen az erkölcsi mérlegelésen kívül az a messzetekintő politikai számítás is vezette Görgeyt elhatározásában, hogy a történelem előtt az oroszokat kell megtenni annak az igazságnak öreibé, amely szerint Ausztria a maga erejével soha le nem győzhetett volna bennünket és hogy a császári seregek katasztrófáját kizárólag a muszka közbelépése akadályozta meg. A tábornok akkor már maga is komolyan hitt I. Miklós cár politikai közbenjárásának lehetőségében és sikerében, ha nem is a negyvennyolcas alkotmány visszaállítására, de legalább az általános kegyelem kibocsátására nézve. Honnan ismerte volna a muszka diplomácia perfidiáját, a varsói egyezmény szövegét, az orosz katonák lovagias viselkedése mögött lappangó keleti ravaszságot, amely hálóiiba csalta, hogy azután bajtársait kiszolgáltassa Haynau beteg idegrendszerre kiszámíthatatlan örjögéseinek s őt magát az erkölcsi tönkre tételnek? Ha egyébként eddig habozott is, hogy feltétellel, vagy feltétel nélkül adja át magát és seregét az oroszoknak, akkor Rüdigernek Pöltenberg által hozott levele meggyőzhette róla, hogy az oroszok teljesen tisztában vannak katonai helyzetük kivédhetetlen tulnyomóságával. »Ömagassága (t. i. Paskievics) engem bízott meg — írta Rüdiger —, hogy Önt arról ér-

tesítsem, miképp az ő hadseregének egyedüli rendeltetése a harc».

A diktátor augusztus 11-ikének estéjére nagy haditanácsot hívott össze, amelyben olyan tábornokok és törzstisztek is résztvettek, akik nem tartoztak az ő hadtestjeinek kötelékébe: Kiss, Aulich, Gáspár, Knézich, Lahner, Lenkey, Schweidel, Török, hetven törzstiszt, ezenkívül Leiningen, Pöltenberg és Nagy-Sándor tábornokok. Előbb vázolta az általános helyzetet, majd felolvasta a Rüdiger gróf számára készített levelét s felkérte a haditanácsot, vitassák meg e levél tartalmát, vajjon elküldessék-e az, vagy nem? Egyben kijelentette, bármit végez is a haditanács, ő aláveti magát a döntésnek s kötelezi magát, hogy azt keresztül is viszi. Hogy a jelenlevőket ne feszélyezze az ő személye, elhagyta a haditanácsot. Nem akart a diktatúra formai jogaival élni, amikor erre a végzeteljes lépésre határozta el magát. A szó szoros értelmében alkotmányos vétumnak vetette alá magát, hogy a kapituláció ne az ő személyes ténykedésének, hanem az egész hadsereg egyetemes akaratának kifejezése legyen. A haditanácson csak két törzstiszt szavazott az oroszok előtt való fegyverletétel javaslatára ellen.

A haditanács határozata alapján elküldött levél tartalma szerint Görgey augusztus 12-én Világosra indult hadseregével, ahová megérkezett Rüdiger vezérkari főnöke, Frolow tábornok is, hogy a kapituláció végrehajtásának módozatait Görgeyvel megbeszélje, késznek nyilatkozván arra, hogy teljesíteni fogja parancsnoka nevében a magyar hadseregnek írásban foglalt személyi kívánságait is. A világosi Bohus-kastély ezen a napon s a következőkön, a mindenfajta magyar politikai és katonai hajótörteknek gyülekezőhelye volt, valóságos *lapis refugii*, az a pont, ahol a kétségbeesés és a remény találkoztak. Arra a hírre, hogy Görgey az oroszokkal alku-
dozásokban van, a déli hadseregből rengeteg tiszt

szivárgott Világos felé, hogy a remélt megegyezésnek előnyeiben részesüljön. Ugyanide torlódtak a vihar által állásukból kidobott kormányhivatalnokok, képviselők, s egyéb, a nagy zűrzavarban pillanatnyi érdekeikre, vagy életükre spekuláló elemek is, akik különböző kérésekkel, panaszokkal, szemrehányásokkal, zsoldjuk kifizetését sürgető kívánságokkal árasztották el a főhadiszállást. Különösen a déli hadsereg tisztjei közül sokan ragaszkodtak ahhoz, hogy a Frolownak átadott pontok közé iktassák azt is, hogy a magyar tisztek kívánságukhoz képest, orosz szolgálatba vétetnek át. Augusztus 13-án délelőtt indult Görgey a fegyverletétel végrehajtásához. A magyar hadsereg egymással párhuzamos arcvonalakban állt fel: elől a 7-ik és a 3-ik hadtest, a második sorban az 1. hadtest, a Querlonde-hadosztály és az egész tüzérség. A hadsorok előtt Görgey találkozik Rüdigerrel s átadja neki a sereg részéről papírra tett kívánságok pontjait, amelyek közül az orosz tábornok nyomban hozzájárul, hogy a tábornokok és a főtisztek megtarthassák kardjaikat és hogy mindenki rendelkezéssé ingó vagyonával. Ezután a magyar hadsereg osztagonként és csoportonként a legtökéletesebb rendben, leteszi a fegyvert. A már fegyvertelen hadsorok előtt megegyezés elvonul a magyar tábornok, vezérkara kíséretében. Amikor a 3-ik hadtest arcvonala és a huszárság előtt elvágat, még egyszer, utoljára hangzik fel az annyiszor hallott, lelkes rohamokra biztató felkiáltás: *Eljen Görgey!* Mintha a fontanebleau-i jelenet ismétlődött volna a világosi síkon, amikor a »kis káplár« megegyezés megfűrdött öreg gárdistáinak ovációiban s amikor utolszor dörgött feléje a felkiáltás: *Vive l'empereur!* Ezt a jelenetet azonban már Görgey vasidegei sem bírták el. Szíve összefacsarodott a kimondhatatlan fájdalomtól s »leborult hű lova nyakára«.

XII.

Görgey Nagyváradon Paskievics előtt — Balsejtelmei — Hogyan fogja fel amnesztiáját? — Az orosz imperiálok — Klagenfurtban internálják — Lelki összeomlása október 6-a után — Az »áruló« — A »Mein Leben u. Wirken« — A vádak pergőtüzében — Az emigrációs irodalom — Anyagi és családi körülményei — Görgey és Deák — Az első rehabilitációs kísérletek — Berzenczey — A »Gazdátlan Levelek«

A történelmi szereplés gyakran építi tönkrezúzott egyéni örömök romjaiból a maga csarnokát. Miközben Kossuth hintója rövid megállásokkal a török föld felé repült, Kisjenőről egy másik kocsi indul északra. Nagyvárad felé. Utasa a másik hajótörött, a tegnapelőtti diktátor, most már orosz hadifogoly. Fején sebkötés, még mindig félig-meddig rokkantja július 2-iki nehéz sérülésének, kíséretében orosz katonatisztek, szárnysegéde, testvérei és magyar kezelőorvosa. Ha a dél felé törekvő menekült le is van sújtva a porig, talán már élednek reményei optimizmusának kimeríthetetlen forrásaiból s talán már megfogamzott benne a katasztrófa felelősségének az a formulázása is, amelynek nemsokára a viddini levélben oly megrázó szölamokat ad. A másik utas, akit északra visznek, a cár helyettesének színe elé, sokkal levertebb és csüggedtebb. Bármennyire tisztának érzi is magát az igaz véréből, bármennyire megsejtette is pályája kezdetén a vértanúi sorsot, s akármennyire közömbös is volt előtte tulajdon élete, nem bírt erőt venni rossz előérzetein. Rüdiger főhadiszállásán szinte már minden magyar főember bódultja volt az orosz barátságna-

Az a sértő bánásmód, amely az osztrák összekötőtiszteket és politikai megbízottakat érte az oroszok részéről, a magyarokban még inkább felszította ezt a különös, alkalmi, romantikus orosz barátságot. Maga Görgey is mételyeztette volt e barátkozásokból táplálkozó reménykedéseknek, ha másrészt józansága folytonosan bele is furdalta lelkébe a kételkedés fulánkját. Tisztjeinek még lelkükre kötötte, hogy viselkedjenek önérzetesen és szerényen és egy pillanatra se feledkezzenek meg hadifogoly voltukról. Amikor Rüdiger megkérdezte tőle, kit óhajt magával vinni nagyváradi útjára, Görgey, abban a jogosult hitében, hogy bajtársait néhány nap múlva viszontláthatja, csak testvéreit és egyik szárnysegédét szemelte ki kíséretül a varsói hercegnél való tisztelgésre. Utazás közben azonban egyszerre ellepték az aggodalom és a szorongás borzongásai. Mintha Ossian fellegeiből szállott volna alá, olyan volt, mint a búskomorság angyala. Bizonyos tekintetben megnyugtatta az a tudat, hogyha valakinek lakolni kell, akkor csak őt érheti elsősorban a büntetés pallosa, nem alárendeltjeit, »eszközeit merész kezében«. Hogy mindent alárendeljen barátai és bajtársai sorsa javításának, elhatározta, hogy leövezi büszke önérzetét is, ha ezen az áron kínálják nekik és az országnak az amnesztiát. Ami valamennyire felderítette, az az a tudat volt, hogy Nagyváradon találkozhatik hitvesével, akit néhány nap előtt itt rejtett el egy ismerős családnál. Az örömmek ez a hirtelen felvillanása hasonlatos volt ahhoz a szikrához, amely végigcikázik még a pernyévé égett papiroson.

»Tegeye magát kicsinnyé a varsói herceg előtt« — ezt a jó tanácsot adta neki második orosz látogatója, Kaufmann tábornok, mert Paskievics lobbánékony öregúr, sokat tart magára, „módfellett tiszteli saját dicsőségét, egyébként azonban nem keményszívű ember. Görgey nem is csalódott, amikor átlépte az orosz tábornok küszöbét. Egy kicsinytermetű, in-

dulatos vénember toporzékol előtte, aki a maga konjunkturális hatalmával sietett imponálni levert ellenfelének. »Hogy mert ön megtámadni engem Vácán!?... Ha el nem illannak, akkor mi történt volna Önökkel?« »Mindnyájan leúsztuk volna a Dunán« — volt a kielégítő válasz. »Ha ön akkor megadja magát, akkor biztosítottam volna életét és bajtársaiét is, de így, majd meglátom különben, mit tehetek, a politika nem engedi, hogy szabadon cselekedhessek«. Ebben a tónusban kezdődött az egyenetlen disputa a fogoly és az orosz vezér között. Mikor végre Paskievics elsütögette minden puskaporát, megszólalhatott Görgey is. Kegyelmet kért bajtársai, számára, amnesztiát a nemzetnek. Hiszen barátai nem tettek egyebet, mint hogy az ő parancsait teljesítették, kivéve, mikor ők szavazták meg az oroszok előtti fegyverletételi javaslatot. Ezért sokkal inkább érdemesek a herceg jóindulatára és pártfogására, mint ő, aki végtére is vezér volt. Paskievics biztatásán kívül azonban pozitív választ nem kapott. Így tért vissza” szállására, amely előtt orosz diszörség állott.”

Az orosz fővezér be akarván váltani nem kötelező ígéretét, haladéktalanul írt az osztrák császárnak és a maga szuverénjének is. »Ha ki merném fejezni véleményemmet — írta Miklós cárhoz augusztus 13-án már —, azt mondanám, jó volna, ha Görgey nálunk maradna mint diadalmi jelvény, amely mindenkit emlékeztet arra, hogy befejezve a küzdelmet, Felséged csapatai előtt rakta le fegyverét. Felséged döntését várva, Görgeyt magamnál tartom«. A következő levélben (augusztus 15-én): »Nagy zavarban vagyok. Görgey Felséged nagylelkűségére bízta magát. Bitófára juttathatom-e ennél fogva mindazokat, akik Felséged irgalmasságába vetették minden reményüket, holott csak azért, mert Felséged csapatainak adták meg magukat, annál szigorúbb büntetés fogja őket érni?« Augusztus 16-án értesítette Ferenc Józsefet a fegyverletételről s a következőket írta: »Ke-

gyeskedjék Felsőged megengedni, hogy nemesszívűségére appellálhassak azok érdekében, akik mint elsők, tévedésüket beláttak és az engedelmességhez való visszatérés példáját adták«. »Felsőged trónusának magasságából hangozzanak el a feledés és a megbocsátás szavai«. Egyidejűleg Schwarzenbergnek is figyelmébe ajánlotta az osztrák császár elé terjesztett kérelmét. »Higye el nekem — írta —, hogy egy amnesztia hasznosságára vonatkozó meggyőződésnek nagyon mélynek kell lennie, ha egy ilyen lépésre szánom el magam.« Közben Haynau sürgette az orosz hadifogságba jutott magyar tiszteknek kiszolgáltatását. Ekkor Paskievics ezt írta Haynaunak (augusztus 19-én): »Midőn ezen kiadatást rögtön elrendeltem, el nem mulaszthatom, báró úr, hogy vissza ne térjek azon előnyökre, amelyeket véleményem szerint azoknak a katonáknak amnesztialása okozna, akik elsőkül önként megadták magukat«. Haynau és az osztrák kormánykörök azonban alig várták, hogy szabad folyást engedhessenek bosszúállásuk dühkitöréseinek. Az osztrák fővezér azt írta Radetzkynek augusztus 18-án, hogy felkötteti az összes magyar vezéreket, vagy agyonlöveti, a gatz annyira kiirtja, hogy száz évig nem lesz forradalom ebben az országban, mert mint a rend képviselője, nyugodt lelkiismerettel százakat is ki fog végeztetni, mert erős a meggyőződése, hogy csak ez a módszer segíthet.

Amíg Nagyváradon Görgeynek rossz sejtelmei viaskodtak jó reményeivel, megjelent nála Zichy Ferenc gróf, császári főkormánybiztos az orosz hadseregnél, a leghírhedtebb muszkavezető, a magyar ókonzervatívok szélső jobboldali csoportjának egyik kitűnősége. Azt az ajánlatot tette a fogolynak, kölcsönözze oda népszerűségét az ókonzervatív politika részére, amely a maga restaurációjának elérkeztét remélte a forradalom leverésében. Zichyék régóta tudták, hogy súlyos elvi ellentétek zavarták a váci kiáltvány óta Görgey és Kossuth személyes viszonyát. Most abban az illúzióban

ringatták magukat, hogy a bukott fővezér dicsőségével fényesítik ki megrozsdásodott népszerűtlenségüket és hogy szövetségestársukká teszik. A tábornok azonban elhárította magától ezt a megtiszteltetést, ellenben nyomatékosan figyelmeztette Zichyt, használják fel befolyásukat arra, hogy Ferenc József mielőbb bocsássa ki a közkegyelmet, állítsa helyre a negyvennyolcadiki alkotmányt, azután utazza be az országot, melynek népe e feltételek teljesítése után kétségkívül visszatér az alattvalói hűség és lojalitás útjára. A Nagyváradon tartózkodó Seher-Thossnak még azt a reményét fejezte ki, hogy csak ő lesz az áldozat. Mindazonáltal a kétség és remény szakadatlan tusakodásában iegei nem bírták tovább. Összetört. Mondhatni, árnyékává lett önmagának, mintha teljesen elveszítette volna önmaga előtt régi személyazonosságát. Hogy a muszka jóindulatot melegen tartsa, beváltotta ígérteit és kezükre járt az egyes magyar csapatparancsnokokhoz írt leveleiben a fegyverletétel megkönnyítésében. Életének leggyötrelmesebb órái voltak ezek. Ismételten megjelent a varsói herceg előtt, mint alázasos folyamodó. Az ügyért tette, másokért, bajtársaiért, akiktől való elszakítottasága a gyehenna kínjait okozta neki. Mint egy lelteri tárgy, úgy tűrte, hogy bármit csináljanak vele. Kérése ellenére se láthatta viszont az öreg Csányit, akit nemrég szintén Nagyváradra szállítottak. Erkölcsi bukásának megsejtése, mint Steier finoman megjegyzi, összeroppantották lelki erőit. Mikor Napóleont a szövetséges hatalmak katonai megbízottjai Franciaországon keresztül Elba szigetére kísérték, s útközben inkognitóval védekezett felismertetés ellen: ez a gyötrelmes utazás néhány hétre teljesen összetörte a világtörténet egyik leghatalmasabb akaratórját. Valami ilyesmi történhetett Görgeyvel is. A Nagyváradra érkező Görgey Kornél elmondta neki a sarkadi tiszti fogolytábor híreit, hogy visszavárják s máris türelmetlenkednek, sőt gyanúsítják is, árulást emlegetnek

még azok is, akik eddig tűzön-vizen kitartottak Görgey mellett.

Augusztus 22-én megérkezett Nagyváradra Barjatinoszky herceg a cár üzenetével. Eljött Görgeyhez is és tudatta vele, hogy a cár megkegyelmezett neki, sőt a cárevicset küldte az osztrák császárhoz, hogy interveniáljon nála a magyarok érdekében. Ezután a cár nevében elkérte a magyar tábornok kardját, hogy elvihesse azt urának. Nem tudta mire vélni a fogoly ezt az izolált kegyelmet. Ha abból a feltevésből indult ki, hogy ő neki, mint főbűnösnek megkegyelmeztek, akkor ebből logikailag nem következhetett más, mint az, hogy bizonyos idő múlva kiterjesztik az amnesztiát alárendeltjeire is. Nem tudta, honnan tudta volna, hogy az orosz diplomácia bizántinus álnokságai nem hiányoztak még az orosz hadvezerségből sem. Nem tudta, hogy rászédtek és hogy nagylelkű és önérzetes gesztusával visszaéltek. Ha Paskievics, vagy a cár komolyan ragaszkodnak az amnesztiához és nem írott malasztként kezelik saját javaslataikat a kegyelemre nézve az osztrák kabinettel szemben, akkor kétségkívül rendelkeztek éppen elég hatalmi eszközzel és tekintéllyel is, hogy azt kikényszerítsék. De Miklós cár, a legitimitás éz az autokrácia legfőbb képviselője, a dekabrista forradalom vérbefojtója, csak nem fog konfliktusba keveredni nagy szövetségesével egy forradalmi párt hadseregének tábornokaiért és tisztjeiért? Hiszen XIV. Lajos is cserbenhagyta Rákóczi Ónod után, holott részben a franciák biztatták fel a szövetekezett rendeket József király detronizációjára. Nemsokára kiderült, hogy Paskievics csak azért ragaszkodott Görgey személyének megkegyelmezéséhez, mert valószínűs trofeumnak tekintette hadi dicsőségének múzeumában. És vajjon Görgey honnan tudhatta volna, hogy a legerőteljesebb orosz közbenjárásra is Schwarzenbergék csodálkozásba fogják ejteni az egész világot hálátlanságuk által.

Ausztria hálátlansága — mondta később Bismarck

Klapkának — mindjárt a magyarok fegyverletétele után kezdődött. Görgey föltétlenül letette a fegyvert Világosnál, de csak azért, mert Paskievics, mint a cár elbeszélte Bismarcknak »az én nevemben neki megígérte, hogy az osztrák császárnál kieszközlöm az általános amnesztiát... Én teljesítettem ígéretemet, még pedig nyilvánosan. A világ színe előtt kértem az amnesztiát. A nyilvánosság által kényszerhelyzetet akartam Ausztria számára teremteni és megkönnyíteni az osztrák udvar helyzetét a szláv és német népekkel és az osztrák tábornokokkal szemben. Arról, hogy engem nyilvános kérelmemre nyilvános visszautasítással Európa előtt kompromittálni fognak, nem is álmodtam. A visszautasítás által önmagam előtt meg voltam alázva, mint olyan ember, aki adott szavát be nem válthatja. Már akkor éreztem, minő nagy hibát követtem el, midőn hadseregemmel Ausztriát megmentettem.« Görgey tudhatta, zárta elmékedését Bismarck, hogy az oroszok legyőzik a magyar seregeket s előre láthatta, hogy a legyőzés után szomorú sors vár a magyarokra. De ameddig a magyarok a törvényes téren maradnak, addig a véres repressziótól nem lehetett félni, mert nemcsak Oroszország, hanem egész Európa sürgette volna az amnesztiát. Görgeynek az lett volna a kötelessége, hogy a trónfosztás után szétkeresse a debreceni országgyűlést. Miklós cár e kifakadásait a krími háború alatt érvényesült osztrák semlegesség felett érzett felháborodás magyarázza meg. 1849 augusztusában és szeptemberében egy levélen kívül megelégedett azzal, hogy tábornagya és külügyminisztere ártatlan jegyzékekkel bombázzák az osztrák kancelláriát. Eszük ágában sem volt represszáliákkal élni az osztrák vonakodással és ravaszsággal szemben. Miklós cár tudomásul vette Ferenc József levelét, amelyben azt írta, hogy »ha magam nem lettem volna meggyőződve arról, hogy a törvény szigorát a forradalom vezetői részére fenn kell tartani, és hogy a tévútra vezetett tömegeket mással nem lehet megnyugtatni,

mint a bocsánat hangjával, úgy atyai tanácsaid elégségesek lettek volna, hogy e felfogás részére megnyerjenek.« Paskievicsnek pedig ezt írta: »Igenis tábornagy úr, semmi kétség, ha lehetne, követném egyenest szívem sugallatát, akkor áthatlan leplet borítanék a múltra és másra nem gondolnék, mint azon eszközökre, melyekkel a boldogtalan Magyarországon egy bűnös lázadás által ütött borzasztó sebet gyógyítani lehessen. De nekem nem szabad elfelejtenem, hogy szent kötelességeim vannak többi népeim iránt és hogy birodalmam egyetemes java iránti kötelességeimet nem lehet szem előtt tévesztenem.« Ebben az udvarias válaszban adták értésére Paskievicsnek kérelme elutasítását és azt, hogy Görgey tábornoknak kegyelmet adtak s egyidejűleg Karinthia területére bellebezték. Viszont Görgey már augusztus 25-én értesült arról, hogy a magyar tiszteket és tábornokokat az oroszok Békésgyulán kiszolgáltatták az osztrákoknak.

Igaz, hogy még mindig nem volt elveszve minden. Görgey nem tudhatta, hogy saját amnesztiája egyúttal bajtársainak halálos ítéletét is jelentette. Az osztrák minisztertanács, nem sok változtatással, elfogadta Haynau megtorló intézkedéseinek programját. Görgey a legkevésbé se tudhatta, hogy a kivételes bánásmód, amelyben őt az oroszok figyelme részesítette, azzal a szörnyű következménnyel járt, hogy alárendeltjeivel szemben még inkább éreztetni fogják az osztrák katonai törvénykönyv ridegségét s hogyha már az úgynevezett főkolompos kisiklott kezeik közül, annál brutálisabb elégtételt vegyenek maguknak azokon, akik a magyar forradalomban vezető szerepet játszottak.

Bizonyára felrémllett lelkiismeretében az a kérdés, hogy miért nem hallgatott katonai és hősi ösztönének véres pátozára? Miért nem fürdött meg mégegyszer ellenségei vérében inkább, mintsem hogy itt tehetetlen játékszere, vagy alku tárgya legyen az orosz és orosz diplomáciának, odalökve az erkölcsi megsemmisülés peremére? Igaz, szépség és méltóság volt

a feltétlen megadás tényében, amely önkéntes volt. most azonban súlyos tévedés számba ment előtte, hogy gyermekes hiszékenységében legalább a maga személyére nem szabta azt a feltételt, hogy őt soha el ne választhassák seregétől és tisztjeitől. A nagy emberi tragédiák gyakran azonban nem bűnökből fakadnak, hanem tévedésekből. Nem azok a legnagyobb emberek, akik legritkábban csalódnak. És a nagyváradi napokban e lelkiismereti drámáját még inkább mélyítette az anyagi nyomorúság. Görgey kisebb részletekben ezerszáz aranyat vett úgynevezett kölcsönképpen a varsói hercegtől. Sose remélvén átélni a forradalmat, eszébe se jutott, hogy magáról, vagy feleségéről gondoskodjon. Nem volt polgári ruhája sem, amelyet akkor kellett magára öltenie, amikor Bariatinszky herceg meghozta számára a cár kegyelmét. Környezete, segédisztjei, orvosai és közvetlen alárendeltjei a nagyváradi fogságban, egzisztenciájukban éppúgy a szelek és a habok prédái voltak, mint egykori főnökük. Az ezerszáz aranyból hétszázharmincötöt osztogatott szét, köztük olyanak is, mint Sréter Lajos, egykori nádorhuszárezredbeli bajtársa, akire biztos halál várt volna, mert századával Csehországból hazaszökött Magyarországra. Amikor megérkezett az az osztrák őrnagy, Andrassy Norbert, akinek azt a feladatot szánták, hogy elszállítsa őt száműzetése helyére, kiderült, hogy az osztrák kincstár nemcsak hogy megélhetéséről nem gondoskodott, de az útiköltségről sem. Paskievics csak abból tudta meg a magyar tábornok nyomorúságát, amikor az lovait kótyavetyélte el az orosz tisztek között. Ekkor nyújtotta át neki újabb orosz imperiálokat, hogy elutazását lehetővé tegye.

»1849 augusztus 29-én délután — írta Görgeyné Naplójában — hagytuk el Nagyváradot. Három kocsiból állott a szomorú menet. Az első kocsiban Artúr ült és mellette Andrassy Norbert őrnagy. A bakon a kocsis mellett egy osztrák császári vadász foglalt helyet, töltött fegyvert szorongotva a térdei között. A

második szalmafedelű kocsiban ültem én Markusovszky doktorral és velünk utazott a beteg Görgey Kornél alezredes. A harmadik kocsin következett hűséges inasunk, George, mindenféle podgyászainkkal és csomagjainkkal. Egy meteorszerűen ragyogó és meteorszerűen lebukott kurta dicsőség után így költöztünk mi hazátlan idegenek egy ismeretlen országba, idegen és ismeretlen emberek közé.« Augusztus 30-án érték el Tokajt, 31-én Novajt, szeptember 1-én Margitfalvát, 2-án Görgöt, 3-án Ófalvát, 4-én Bochinát, 5-én Bielitzet, 6-án Oderberget és innen vonaton Bécsen keresztül Marburgot s 8-án ismét kocsin Klagenfurtot. Bécsben az osztrák őrnagy legalább egy napi pihenőt akart engedélyezni, mert foglyán az utifáradalmak alatt a sebláz tünetei jelentkeztek. A tábornok fel akarta keresni Bécsbe bátyját, Guidot is. Közben azonban híre futamodott városszerte a rebellis tábornok tartózkodásának s óriási tömeg gyűlt össze a Vademberhez címzett szálloda előtt, amely csendes tisztelettel nyitott rést Görgey előtt. Némely osztrák előkelőségek pedig leadták a hotelben névjegyüket is. Schwarzenberg értesülvén a tüntetésről, azonnal megparancsolta az őrnagynak, hogy foglyát tovább szállítsa. Alig hogy megérkeztek Klagenfurtba, egy elegáns, magastermetű úr jelent meg a szállodában és mint Moro Tivadar lovag mutatkozott be. »Elmondta — írja Görgeyné — hogy a klagenfurti polgári társadalom megbízásából jött el hozzánk, hogy üdvözljön bennünket és tudomásunkra hozza: olyan emberek körébe vezetett a sorunk, akik a legőszintébb nagyrabecsüléssel és rokonszenvvel viseltetnek irántunk.« Ez az úriember, aki hűséges barátja maradt a Görgey-házaspárnak a klagenfurti száműzetés hosszú évei alatt, annakidején szintén Redtenbacher tanítványa volt s teljesen osztozott tudós mesterének érzelmeiben a hajótörött iránt. »Klagenfurti tartózkodásunk első hetei rémesen teltek. Új ismerőseink hasztalan erőlködtek a legbuzgóbb igyekezettel, hogy napjainkat derűsebbekké te-

gyek, hogy az örömnél legalább átfutó kis napsugarát lopják be életünkbe... mindez hasztalan volt. Artúr is, én is a legrettenetesebb hangulatban voltunk, mint két néma tetszhalott, akiket egy kriptába temettek s akik felébredve, most sem életről, sem halálról, sem menekvésről, sem pusztulásról nem tudnak beszélni egymással, csak egymásra merednek csüggedően, reménység nélkül... Mindketten egyazon rettegéssel voltunk tele, amit a másik lelkében láttunk... Napok teltek így szótlan csendben, ültünk, félve, fázva, didegelve és szemünk kerülte egymás tekintetét... Artúr társaiért aggódott. Mi lett velük? Mi lett a sorsuk? Ó sokszor, nagyon sokszor, nappal és a gyötrelmes éjszakákon elmondta nekem, hogy bízik valami szent és nagy méltányosságban, amelyet a katonaszívekől még az ellenséges indulat sem irthat ki. Bízik benne, hogy valamint neki, kegyelemben lesz része a többieknek is, a vitéz tábornokoknak és tisztéknek, akik Magyarország alkotmányáért fogtak fegyvert.« Az osztrák térparancsnok, Kurzendorfer őrnagy, valamint a derék Moro iparkodtak ezeket a gyenge reményeket szítani és életben tartani, hogy az osztrák haditörvényszék bizonyára méltányos lesz, hiszen az uralkodó is bizonyára az akar lenni és nem kívánja, hogy uralkodásának véresen tragikus kezdete a vér és halál borzalmaiban folytatódjék. Különösen a Moro-család váltig azon törte a fejét, mivel és hogyan derítsék fel a foglyot, micsoda szórakozást találjanak a számára, hogy lehetőleg elhessegessek balsejtelmét és eltereljék gondolataitól, amelyek állandóan az osztrák hadifogságba jutott magyar tisztet keresték. Artúr, hogy agyonüsse az időt, elkezdte tanulni az asztalosmesterséget. Megtanulta annyira, hogy későbbi lakásukban volt is egy pad, amelyet az egykori diktátor maga faragott. A remény, a megadás, a rezignáció folytonosan kergették egymást lelkében, mint a báránnyelűk az égen. »De e rezignáció fölött milyen iszonya vihar háborgott! Mennyi kín, mennyi fájda-

lom cikázott el fölötte, mennyi gyötrődés azokért, akik még szűkebb börtönben sínylődnek mint ő, itt az Alpések katlanában és akiknek jövőjébe még csak ilyen embléma sem csillogott, mint volt az övében a gyalu... A börtönlakókra, a hősökre gondolt, akiknek életsorsáért most egy ifjú uralkodó szívében viaskodnak a párkák... Aztán a párkák közül az győzött, amely az életek fonalát elmetszi. Amikor Artúr megtudta az aradi és pesti rémségeket, teljesen összeomlott. A kemény, a szenvedéseken és megpróbáltatásokon megedzett férfi teljesen megsemmisült. Hát hiábavaló volt minden igyekezete, amellyel annyiszor és oly fennen magára vette a felelősséget mindenért, ami történt? Hiába voltak beszélgetései Paskievicssel, hasztalan ostromolta a varsói herceget még innen is, Klagenfurtból, irván neki egyik levelet a másik után, hogy ő akar megbűnhődni mindenért, hogy őt terheli minden véték, hogy ő volt a parancsoló, a pártütő, a lázadó, míg a többiek csupán engedelmes, derék és bátor katonák, akik parancsait követték. Miért büntették a kötelességtudó hősöket és nem őt, a legfőbb katonát? Hiszen neki a kegyelem, az életbenmaradás nem jutalom, hanem a gyötrelmek gyötrelme... És kérte Paskievicset egy energikus hangú levelében, hason oda minden erejével, hogy őt, Görgeyt büntessék és ha kell: a cár közbenjárásával tétessen igazságot, hogy az Ő élete árán vásárolhassa meg a többiek életét... Es a lelkét égető fájdalmak máglyáján hasztalan tisztult, nemesedett egyre a nagy szenvedő, aki pedig oly tisztának, nemesnek, mocsoktalannak született, — minden kínlódása, ezerszeres lelki mártíromsága mind-mind csak arra volt jó, hogy a közvélemény csak annál inkább árulót lásson benne, akinek nem jár ki más, mint gyűlölet és megvetés.«

1849 szeptember 26-án ezt írja Guido bátyjának: »Annál komolyabban aggódom Kornél és Armin miatt s ezért az ő érdekökben, valamint számos derék bajtársaim érdekében, nagyon szeretném legközelebbi le-

veleid valamelyikében megcáfolva látni, amit Haynau pacifikáló rendszabályairól Magyarországon beszélnek.« A bajok soha sem jönnek egyedül. Amikor alig néhány nap alatt megváltozott körülötte az egész világ, s azok is feszítse meg-et kiáltottak rá, akik nemrég még istenítették, értesül arról, hogy az egyik Zichy gróf bűnvádi feljelentést készül ellene tenni, mint közönséges gyilkos ellen, a csepelszigeti ítélet miatt. »A zivatar egyre fenyegetőbben vonul össze a fejem fölött, miért is komolyan el kellett rá készülve lennem, nem annak, amit tettem, hanem annak, amit nem tettem, áldozata gyanánt elbukom.« Bátyjához írt levelében kénytelen visszatérni azokra a gyalázatos pletykákra is, amelyek fennhangon suttozták, hogy pénzért adta el magát az oroszoknak, belekapaszkodva azokba a kölcsönadományokba, amelyeket a varsói herceg bocsátott rendelkezésére, s amelyeknek nagyrésztét szétesztotta. »Jelen állapotom — írta az oszt-rák katonának besorozott Istvánhoz — százsorta rosszabb mindezeknél, minden oltalom és védelem nélkül és ami a legfájóbb, tapasztalni azt, mint kárhóztatnak engem éppen azok, akikért számtalanszor kockáztattam az életemet.« Valóban, ahogy néhány héttel ezelőtt még hullott fejére a dicsőség aranypora, úgy most a rágalom »ássa foetidája«. Mintha az egész világ fekete gőzben kavargott volna körülötte, melynek füstje és koromja, mind, ami felszállott a szabadságharc pernyéjéből, az ő képét sötétítette volna el. Ránehedett az a fájdalom is, az a kínos érzés, amelyet minden mozgásnak és cselekvésnek erőszakos félbeszakítása idéz elő. Egy leipzig-i hetilap a semmirevalóság világtörténelmi szörnyének nevezte el. A házában már kézzől-kézre adták Vörösmarty versét:

Görgeynek hívják a silány gazembert,
 Ki e hazát eladta cudarul.
 Kergesse őt az Isten haragja
 A síron innen és a síron túl.

Kergesse őt a balszerencse, mint
 Szilaj kutyák a felriadt vadat,
 Éljen nyomorbul s kinbul mindhalálig,
 És ha elhal, verje meg a kárhozat.

A viddini levél elérte az óhajtott hatást. Az októberi ítéletek szentesíteni látszottak az árulásról szál-longó híreket. Akik a börtönben sínylődtek, nemrég még legbizalmasabb hivei is, elvesztették higgadságukat szenvedésük okainak mérlegelésében s azt vádolták, aki egyedül mentette szárazra magát a pusztító árvízből. Az emigránsoknak éppen kapóra jött, hogy erre a bűnbakra mindenikük rákaphassa a maga szörnyű terhét. Túloztak, szépítettek s néha romantikusabb méretekre nagyították a magyar nemzet teljesítményeit, hogy annál indokoltabbnak lássék, hogy nem a muszka intervenció, hanem kizárólag Görgey árulása döntötte pusztulásba a hazát. Akkor meg nem igen iparkodtak tudományos alapokra fektetni a hazaárulás vádját. A szenvedély elvakultsága s az a politikai érdek, amelyben nem kis szerepet játszott az összes személyes feleiőségeknél egyetlen emberre való áthárításában, bizonyos magyarázatot ad erre az injuriára, mert remény volt, hogy ennek a vádnak terjesztéséből az emigráció ügye erkölcsi erőt és hasznot meríthet. Különben is valamennyiük Írásában ott zúgott és morajlott a nagy esztendő zúgása, mint a parti kagylóban a tenger hullámvásának melódiája. Kossuth és Szemere egymással versenyezve tették tönkre Görgey hírnevét az úgynevezett demokratikus nyugateurpai közvélemény előtt. A viddini levél után nemsokára Kossuth Czartoriszky herceghez azt írta: »Egy újabb szégyene a Habsburgoknak, ha még van az arcukon egy újabb szégyenre hely. Ők minden mesterségökkel, még Görgeyből sem tudtak árulót csinálni; őket még ezen irtóztatós ember is megvetette, bár Komárom felmentése óta már közel volt benne az áruló. A Habsburg-ház újabb története oly határtalanul gyalázatos,

hogy még ezen átkozott áruló bandita morálja is szégyeneit vele cimborálni. Sőt még azon percben is, midőn hazáját Paskievicsnek lábaihoz veté, el merte mondani, hogyha árulása nem méltányoltatik, felkeresi Ausztria hóhérseregeit s ott teszi semmivé, ahol találja, ó, hogy ez az ember élni tud! De éljen! Velence »Tizeinek« legirtózatossabb hóhéra nem találhatna fel nagyobb kint, mint egy ilyen életet... Damjanich! Leiningen! Pöltenberg! Kiss! Aulich! Lahner! Csányi! Vécsey! és ti többiek, a legbódultabb és legoktalanabb árulás vakhitű áldozatai, mutassátok fel gyakran sápadt árnyékaitokat az éj homályában az árulónak s öntsétek el gyávasággal bűnös keblét, hogy Isten birói székét rettegve, halált óhajtson és soká ne merjen meghalni.«

A klagenfurti száműzött valóban tehetetlenül hevert e vádak jégesőjében. Nem is tudta volna hírtelesen, melyik párt ellen védje magát. Egyelőre se akarata, se ereje nem volt, hogy ellentóm^a^ba^menjen. Emlékezetébe felrémlelt István öccse előtt még a nemzeti mozgalom kezdetén közölt az a balsejtelme, hogy »bármerre dőljön is el hazája sorsa«, neki mártírszerep fog jutni. Jutott is, de ennyire kinteljesnek sohase gondolta. Akasztófát, golyót, vagy örök börtön várt, végső nyugalmat rövid szenvedés után. »Én nekem nincs jövőm, — írta egyik levelében. — Nem is lehet, amíg élek. Talán lesz halálom után, ha rágalmazóim a dolog természete szerint egymásba kapván, álorcáikat kölcsönösen letépendik, s e szerencsétlen elárult nép magához térve, jobban kinyitja szemét.« Az osztrák közkatonának besorozott István, akihez annyira ragaszkodott s akiben önmaga gyöngédebbik mását látta, Bielitzben súlyosan megbetegedett. Hetekig lebegett az élet és halál mesgyéjén. »Világos óta nem jártam, — írta Artúr öccsének. — Minek is sírtam volna, mit is? Hazám veszteségén? Hisz nekem sohase volt hazám. Azt te tudod legjobban, ki legközelebről láttad, hogyan bántak velem hazámfiain

s látod most is messziről, hogyan bánnak velem ugyan-azok folyvást. Bajtársaim sorsát sirassam? Hiszen leg-szebb sors jutott nekik. Mártírként haltak, vagy hal-nak el, mint elismert hősök; megmarad legalább be-csületük; holott rólam még azt is leszaggatták és szaggatják folyvást... Ha van Isten: ő tudja, mit végez, ő lássa, mint végzi... Én nem remélek soha semmit.«

Napról-napra a levelek özöne érkezik hozzá a hazából. E levelek szidalmakat és átkokat szórnak fejére, másrészt pedig kérelmekkel, vagy fenyegetésekkel ostromolják, hogy a krözusi vagyonná megnövekedett megvesztegetési pénzekből, az árulási díjból részeltesse azokat is, akik miatta nyomorúságba zuhantak. A volt honvédtisztek, akiket osztrák katonákká soroztak be, s akiknek Olaszországba vezető utjuk Karinthián vezetett keresztül, szintén nem tagadták meg maguktól a bosszúvágynak azt a kielégítését, hogy személyesen megjelenjenek nála s elmondják a volt fővezérnek a viddini levél viszhangjait. A legtöbb erre vetődő magyar ember azonban a »vérdíjból« alamizsnát kért tőle. Ki írhatná le meglepetésüket s az »árulónak« kérgesszívű megátalkodottságát, hogy nem kap-tak semmit, hogy az ajtó csukva maradt előttük s a »nemzet árulója« egyetlen katonával se hajlandó meg-osztani becsstelenül szerzett kincseit? A töméntelen levelek közül azonban egyre mégis válaszolt. Károlyi Györgyné grófné, a lelkes magyar asszony, az emigrá-ció egyik bőkezű pártfogója, azt írta neki, hogy löjje föbe magát. »Önnek soraiból — válaszolt a száműzött — legalább azt a vigasztalást merítem, hogy Önnek bennem vetett hite nem efféle képtelenségnek (hogy t. i. neki csak akarnia kellett volna s akkor legyőzi az egyesült orosz-osztrák seregeket), hanem inkább a té-nyek hamis, bár valószínű előadásának lett az ál-dozata. Önnek azt beszélték, hogy augusztus 13-a egy általam az ellenséges hadvezérekkel kötött egyezmény-nek volt az eredménye, holott pedig az csak a leg-

szomorúbb kényszerűség cselekménye volt. A vonatkozó határozatot egy számostagú haditanács mondta ki, én azt csupán végrehajtottam. Azon haditanács tagjai agyonlövettek, felakasztattak, börtönben sínylenek: én amnesztiát kaptam. A gyanú, hogy én amnesztiát valamilyen alávaló cselekedet által magam kijártam, sokkal közelebbfekvő, semhogy ne érintsen. Ezen irtózatossággal ellenében nem maradt más fegyverem, mint szavam és életem. Szavam, mellyel ünnepelesen kijelentem, hogy amnesztiámban éppoly ártatlan vagyok, mint az október 6-ika szörnyűségeiben, életem: hogy ezen kijelentésemet lehetőség szerint bebizonyítsam. Ha véget vetek életemnek, azzal jogot adok rágalalmazóimnak azt mondani, hogy a lelkiismeret furdalásai bírtak az öngyilkosságra. Nekem tehát élnem kell, ha csak avégett is, hogy mindazoknak, akik bennem hittek, vesztett, vagy megrendült hitüket visszaadjam s újra megszilárdítsam.«

Az a körülmény, hogy az élete felett sötétedő felhők nemcsak hogy nem ritkulnak, hanem napról-napra sűrűsödnek, megrendítette keresztényi hitében. Ahova a szerencse beköszönt, mondta Leonardo da Vinci, ott az irigység megkezdi ostromát s legyőzi azt. Ahonnan pedig távozott, ott nem marad utána más, mint bánat és fájdalom. Kétségkívül, a sorsnak bizonyos művei logikailag rettenetesen tökéletlenek. Az életben az engesztelő kimenetel drámai törvénye az átkot ritkán teszi fogatlanlana. A reánk szakadó tények hajthatatlanok. A legmesteribb csoportosítással sem lehet úgy egybeállítani a tényeket, hogy meggyőzzenek arról: ezen a világon rendszerint az igazaknak jut a jó, a nem-igazaknak a rossz. Amíg bátran szemébe nem nézünk annak a kegyetlen valóságnak, hogy a világi jutalom és bűnhődés nem a lelki, vagy erkölcsi értékek birtokától, vagy hiányától függ, addig nem oldhatjuk meg azt a rejtélyt, amelynek megfejtésén Jób könyvének írójától kezdve annyi bölcs és gondolkodó ember törte a fejét. A fogoly hónap-

kon keresztül komor, fáradt volt, szörnyű és fönséges, mint a fény angyala a bukás után. »Megvető pillantást vetett az egek királyának palotája felé«, ahol az az emigráció apró szentjeinek társaságában trónolt, s aztán elfordította fejét tőle. Ha valaki jobban szemügyre vette ezt a bukott titánt, annak fájdalom-szántotta orcáján megpillanthatta az ész és a jószág bélyegét. Csak később tanulta meg Lamartine igazságát: várni — ebből az igazság egész bosszúállása, egyszerűsége félelme és vigasza azon nagy neveknek, amelyeket az újabbkori történelem megőriz az utókor számára. Egy fiatal osztrák jogász, Hanslick dr. ez időtájt jutott Klagenfurtba és a Moro-család közvetítésével ismeretségbe Görgey Artúrral. »Egész viselkedése — írta, — Klagenfurtban őszinte csodálatomat bírta. Hiszen én lemondó magatartása nagyságát jobban tudtam megérteni katonai hőstetteinél. A dicsőség és tevékenység magaslatáról magát hirtelen alámerülve látni az örök feledtetés homályába, amelyet csak időről-időre a rágalom villámai szakítanak félbe, oly végzet, mit bizonyára csak nagy lélek bír méltósággal elviselni... Minél kevesebbet csinált magából, annál biztosabb voltam benne, hogy kiváló emberrel van dolgom. Görgey fegyvertényeit valamely bátorszívű szerencsefi talán utánozhatja, az ő polgári hős voltát a balszerencséiben aligha bárki.«

Lassankint azonban mintha felvándorolt volna tompa apáthiájából. Környezete, elsősorban a betegségből felépült és az osztrák kaszárnyaéletől megszabadult István, aki a legelső alkalommal hozzá sietett, mindent elkövettek, hogy hitet öntsenek beléje saját igazságával és jövőjével szemben. Átutazóban megfordult nála Kempelen Károly is, legkedveltebb szárnysegédje, akinek fiatal, derült kedélye néhány jó órát szerzett egykori tábornokának. A hazában is akadtak némelyek, akiknek tiszta látását nem vakította el a vádak és a rágalom tűzeső je. Jókai ezidőtájt írta, hogy valahányszor kísértésbe jön elátkozni Gör-

geyben az árulót, akkor mindig fölremlik szeme előtt sápadt arca, mély, vérző sebével, a halált nem ismerő szenvtelenségével és nyugalmával. A tábornok volt tisztjei közül egy kecskeméti származású fiatal főhadnagy, Reviczky, elszánta magát, hogy személyesen szerez meggyőződést Görgey árulásának gyanított anyagi eredményéről s elutazott Klagenfurtba, hogy szemtől-szembe láthassa Görgeyt, akit utoljára július 2-án a nagy lovassági viadal csataörvényében látott. Klagenfurtban lelte a fogoly öccsét, Görgey Istvánt is s kettejük tanakodásából, valamint egy bécsi könyvkiadó sürgetéséből született meg Görgey emlékiratai kibocsátásának gondolata.

A bécsi könyvkiadó le akarta előlegezni a világszerte nagy érdeklődéssel várt könyvet. Görgey azonban visszarettent attól a gondolattól, hogy pénzt keresen önvédelemből. Amikor eltökélte magát erre a munkára, úgyszólván emlékezőtehetsége volt az egyedüli kutforrás, amelyből meríthetett, öccse memóriájának buzgó segítségével. István mostantól fogva valósággal hűséges fegyverhordozójává, Sancho Panzájává lett a búsképű magyar lovagnak. A bécsi könyvkereskedő, Manz, később maga is megijedt vállalkozásának vakmerőségétől, különösen, mikor a könyv első fejezeteiből meggyőződést szerzett, hogy Görgey szókimondását az osztrák hatalmasságokkal szemben a legcsekélyebb mértékben sem mérsékelte internálti állapota. A kiadást azután a Brockhaus-cég vállaltamagára, amely egyszerre több nyelven megjelentette. Utóbb maga a tábornokok saját művét tapintatlannak és szerencsétlen modorúnak tartotta, főképpen azért, mert az emigráció támadásaival szemben való visszacsapás tüzeiben felette gyöngédtelenül bánt el a nemzeti hiúsággal, sőt önérzettel is. De ki csodálkozhatik azon, amikor a sebesült oroszán, akire most is üldözök cserkésznek minden oldalról, világgá bömböli elviselhetetlen fájdalját?

El kell ismerni, hogy a *Mein Leben und Wirken*

memoárvolta ellenére is, sokkal közelebb áll a tárgyilagos historizáláshoz, mint néhány évvel később írt nagy műve Horváth Mihálynak, a céhbeli történetírónak, a függetlenségi harcról. Görgey mindenütt tényeket állít a frázisokkal szemben. Vajjon mit ér egy érdekeltnek tanúvallomása ebben a gigászi perben, amelyben ellenfele egy félrevezetett közvélemény volt? Igazán egyedül egy világgal szemben. Az ő reális szemléletében más szint és más méretet kaptak az események és az egyének. A honvédsereg nem névtelen félistenek tábora, akik elég erősek megbirkózni két nagy hatalom armádiájával is, hanem emberek, akiket a lelkesedés, de főképp a fegyelem edzett derék katonákká. A vezérek nem verhetetlen hősök, hanem emberek, tündöklő tulajdonságokkal és természetes gyarlóságokkal. Nem kímélte az osztrák politikát sem, se a katonákat, se az államférfiakat. Impozáns bátorság, amikor azoknak hatalmában van, akiket tartózkodás nélkül, igazságosan kárhoztat. De legkevésbé kímélte önmagát. Szent Ágoston vallomásai se ismernek be őszintébben és nyersebben tévedéseket és hibákat, mint az ő emlékiratai. Ami azonban megkülönbözteti a konfessziókhöz hasonló visszaemlékezéseknek végtelen keresztényi türelmétől, mondhatni flagellant tizmusától, az főképp a tények elbeszélésében és bírálatában használt hang: az iróniának fanyar, csípős, a kökénylevére emlékeztető zamata. Véget vetett az emigrációs irodalom mitologizálásának, amelynek naiv szemlélete, vagy kiszámított célzata egyszerűen két csoportra osztotta a nemzeti harc szereplőit. Az egyik oldalon Kossuth alatt a nemzeti hőskölteménynek fényben és dicsőségben ragyogó hőszai, a másik oldalon az áruló a maga szánandó áldozataival és balekjeivel, akiknek egész életmunkája nem egyéb, mint a nagyok és igazak útjába állított ördögi gáncs. Mikor ez a mű készült, akkor még Görgey nem lágyult filozóffá és nem nyugodott bele a sorsba, amely reá méretett. A hős még nem ment át a megtisztuláson. Még remélt,

igyekezett, küzdött. Még hitt a tényeknek felderítő hatalmában s a szenvedélyek ködén átvilágító erejében. Készen állott, hogy harcba szálljon ronggyá tépett becsületéért és egzisztenciájáért. Még akkor nem szűrődött át lelkén az a mély bölcsesség, hogy minden nemzeti tragédia bűnbakot, vagy áldozatot követel magának, mert önérzetes nemzet nem nyugszik meg megveretésének végzetében. Hosszú és gyötrelmes ut vezetett, ameddig eljutott a *Gazdátlan Levelek* felhőtlen filozófiai magaslatáig s amíg megenyhült szívvel elmondhatta: beteljesedett, ennek így kellett történnie. A *Mein Leben und Wirken* hadakozó mű, igazsága tudatának viaskodása azzal a tragikus végzettel, amely végre is martalékaul ejtette. Tollal akarta kiküzdeni kardjának becsületét. Az elfogulatlan külföldiek meg is értették (Bernhardi, Laboulaye, Proudhomme, sőt bizonyos tekintetben Rüstow is).

»E könyv — írta Eduard Laboulaye — mutatja, hová jutnak a népek, ha lehetetlenségek kergetésére csábítatják el magukat ama tündöklő képzelmekek által, melyek igen jók az ékesszólásnak, vagy a költészetnek, de nem a kormányzás nehéz és komoly mesterségének. A közvélemény eddig sokkal szigorúbb volt Görgey irányában, semhogy ne lenne neki a közvéleménytől joga a történetíráshoz appellálni. Szava meg fog-e hallgattatni? Meg van engedve ezt remélni. Az idő, amely igazságot szolgáltat mindenkinek, már tündöklőbb glóriákat is széjjelfosztott a magyar »szabadítóénál« és talán Kossuth maga már is többet tett, mint bárki más, vetélytársának védelmére és igazolására.« Ollivier, ezt írta *La Rome Magyarare* című művében: »Mily különös iróniája a sorsnak, hogy míg a nemzet jogaiért századokon át törhetetlen eréllyel küzdő Magyarország célt ért: aki a hazafias, világra szóló küzdelemnek egyik legfényesebb hőse volt, szégyen és meggörnyedve az elmondhatatlan szenvedések terhe alatt, keresztényi hittel várja az ő csillagnak feljövételét, mely csillagnak neve: történelmi igaz-

sag.« Bernhardi pedig egyenesen a jelenkor legkiválóbb katonájának, lovagias és tiszta hősnek nevezte Görgeyt, akivel honfitársai oly méltatlanul jártak el. Görgey maga is később úgy ítélte e munkájáról, hogy megjelenése után rögtön elnémutak mindazok, akik »eddig reámkialtották teletorokkal, hogy elárultam hazám ügyét a fegyverletétel által. Tény azonban, hogy e rögtöni elnémulásnak korántsem az arulási vád esett áldozatul, hanem csak ennek eddigi indokolása.« Az emigráció a legkevésbé sem volt abban a lelkiállapotban, hogy türelmesen végighallgasson egy két-kötetes védőbeszédet, amely tele volt ellentmondásokkal. A hazai közvéleményben pedig még szinte rosszabb fordulatot vett a vádlott ügye, mint az emlékiratok kiadása előtt. Bántotta a magyar társadalmat a hang élessége, a kritika könyörtelensége, helyenkint szinte az igazságtalansáig fajuló ridegsége, amellyel prózába tette át azt az óriási poézist, amelyet a közvélemény és az emigráció a szabadságharcról alkotott. Hiába, mint de Maistre mondja, házunk füstölgő romjai között nehéz részrehajlatlanul méltatni azoknak elméledését, akiket a gyűjtás szerzőinek tartunk. Ausztria területén elkobozták Görgey munkáját. Szerzőjét, munkatársait, kiadóját rendőri zaklatásokkal nyugtalanították. Azoknak jóindulata is megcsappant a fogollyal szemben, akik azt remélték, hogy Görgey művét olyan eszköznek tekinthetik, amellyel agyoncsaphatják az emigrációt. Az osztóigazság mérlegén azonban Görgey éppoly könnyűnek találta az olmtüzi oktroj császári Ausztriáját, mint a debreceni trónfosztás politikáját. Már a könyvírás alatt lépten-nyomon jelentkeztek sanyarú anyagi állapotának tünetei is. Felesége Klagenfurtra való érkezésük előtt, még Bécsben, kénytelen volt régebbi, szerényértékű ékszereit elzálogosítani. Paskievics kölcsöne is lassankint elfogyott. Artúr eleinte oly módon akart segíteni magán, hogy valami polgári állással biztosítja egzisztenciáját. A Moro-család közvetítésével csakugyan felkínálták is neki az

ottani iparkamarai titkárságot, Bécs azonban megtagadta a jóváhagyást. Jó barátai neki szánták a kémiai tanári tanszéket egy Karinthia részére felállítandó »technikai tanodában«. Redtenbacher mindent elkövetett, hogy bejuttassa a klagenfurti reáliskolánál megüresedett vegytani tanárságra. Azzal a tervvel is foglalkozott, hogy elnyerje egy alakulóban levő vas-pudling gyárnál az egyik vezetői állást. Egy ideig dolgozott egy szeszégető gyár megjavításán is. Mihelyt azonban a sikernek valami halvány reménye feltűnt itt, vagy ott, az osztrák kormány nyomban közbelépett, hogy a száműzött tervei megghiúsuljanak, mert talán attól tartott, hogy a volt »rebilis főnök« forradalmasíthatja a »félkegyelműek völgyét«. Minden kereseti forrás ily módon elzárult Görgey Artúr számára. Pedig a legnagyobb takarékoság mellett is évről-évre szaporodtak a kiadások. 1855-ben megszületett a második gyermek is, Kornél; Berta ekkor már kétesztendős volt. Guido, aki nagycsaládú ember volt, eleinte oly módon akart segíteni az internált anyagi körülményein, hogy két fiát küldte öccséhez kosztra, kvártélyra Klagenfurtba, akik ott a középiskolát végezték. Hogy a bécsi kormányhoz forduljon Artúr érdekében, jó sokáig visszatartotta az a gyöngéd tapintat, amely felfogta a kormány-szusztentációnak öccse önérzetére, illetve állapotára nézve lealázó, vagy sértő látszatát. Noha egészen magától értetődőnek tűnt fel, hogy a Bach-kormány gondoskodni tartozik azoknak az internáltaknak ellátásáról, akiket nem engedtek polgári foglalkozásra, mint ahogy ez a többi internáltakkal is történt. Guido mégis sokáig habozott, hogy megtegye-e Artúr érdekében ezt a lépést? Még csak az hiányzott, hogy Artúrt az osztrák államkincstár terhére tartsák el. Mihelyt ez kitudódik, nyilván új erőre kapnak a vádak, amiért Görgey elfogadta a bécsi könyöradományt. Viszont Artúr helyzete nem tűrt már további tétovázást. 1854 februárjában kénytelen volt felhatalmazni Gusztáv unokatestvérét, utolsó ingatlanjainak el-

adására. Ezzel a megélhetés minden tartaléka elapadt. Guido végre kénytelen volt átlépni a Rubikont Kempen altábornagy rendőrminiszternél, hogy Artúr személyes megalázkodás nélkül fordulhasson kérvénnyel a kormányhoz.

Még az 1849 augusztusi minisztertanács Bécsben foglalkozott a kegyelemben részesített magyar diktátor anyagi ellátásának kérdésével s akkor azt az elvi határozatot hozta, hogy az évi szusztenáció nem haladhatja meg egy császári királyi altábornagy nyugdíját. A pénz folyósítását azonban függővé tette a kérvényezéstől. Most csakugyan elérkezett az utolsó perc, hogy Görgey Artúr igénybe vegye azt az elbánást, amit a többi bellebbezetektől sem tagadtak meg. A magyar tábornok kérése voltaképpen egy alternatív ajánlat volt: vagy engedjenek számára tisztességes polgári egzisztencia-alapítást, vagy ha ezt megtagadják tőle, akkor gondoskodjanak eltartásáról. Kempen és társai az utóbbit választották. 1854 július 1-től kezdve havi száz forintnyi tartásdíjat engedélyeztek neki, amelyet Görgey kérésére azután 1856 januárjától évi kétezer forintra emeltek fel. Artúr Klagenfurt vidékén egy kis falusi lakot vásárolt, részint törlesztésre, részint örökségének csekély maradványaiból. A nyári időszakot többnyire itt Viktringben töltötte családjával együtt. Idegeire is balzsamos hatással volt a bukolikus élet szelíd nyájassága. Amint a felszálló nedv beheggeszti a sebet a tölgyön és kipótolja a kérget, úgy ez a csendes foglalkozás is, a gyermeknevelés gondjaival és örömeivel együtt lassankint meggyógyították az ő idegéletét is. ffa már tudára ébredt is annak, hogy a legtisztább szándékok búzájába is belekeveredik a gyanú és az aljasság konkolya, lelkiismeretét mocskotalannak érezte, különösen akkor, amikor kétszeri kérelmezése után valamennyire segített az osztrák tömlöcökben raboskodó bajtársainak egy részén is. »Belegondolni magát a mások helyzetébe, — írta öccsének, — mindig nehéz művészet; de az oly rendkívüli sorsot,

mint az enyém, lelki életemre való behatásában megérteni másnak éppenséggel lehetetlennek tartom.« Ártatlanságának öntudata lassankint felülkerekedett vívódásain és kétségein. »Ha egykor kortársaimnak unokái kénytelenek lesznek hazafias erényeimet beismerni és emlékezetemet tiszteletben tartani: akkor a polgárkorona emlékem felett sokkal tisztább fényben fog ragyogni, mint sok más oly férfié fölött, akik méltóbbak a dicsőségre nálam. És akkor az e fénynek tisztaságát egy nemeslelkű nő befolyásának fogja köszönhetni nyilvános életemre.«

Ez a célzás feleségére szól. Alighogy 1848 tavaszán összeesküdtek, az ifjú férjet elsodorta hitvesétől az idők vihara sa szabadságharc alatt csak órákra, vagy napokra láthatták egymást. Most a száműzetés magánya összeforrasztotta ezt a két életet. Az asszony fájdalmas méltósággal segített hordani a töviskoszorút s a női lélek minden finomságával és hajlékonyságával rajta volt, hogy urának mély lelki sebe lassú gyógyulást nyerjen. A száműzött előtt egyre világosabbá vált, hogy kortársai helyett csak a történelem fog igazságot szolgáltatni. Azt írta öccsének 1861 február 10-én: »Meggyőződésedben, hogy a nemzet nekem még életemben fog igazságot szolgáltatni, egyelőre nem osztozhatom. Nincs ez az én egykorú ellenfeleimnek érdekében, akik leginkább az én rovásomra dőzsölnek a népszerűségben.« Majd később: »Tökéletesen egyetérték veled (t. i. Ivánka Imrével, egykori nádorhuszár bajtársával és barátjával), hogy ez csakugyan a magyar népnek szennyesébe tartozik, ha csaknem a kegyeletnek egy bizonyos nemével fogadja még a legalávalóbb rágalmat is, valahányszor az én nevemet tűzik ki célul. E szennyest mosni azonban, valamint egyrészt sohase lehetett nekem hivatásom, úgy másrészt nektek, már tudniillik az 1848-49-iki nemzedéknek, aligha áll tehetségtekben. Hagyjuk tehát unokáinkra. Majd kimosatja velük Klio őnagysága.« Alig egy év múlva már szinte történetfilozófiai magasság-

ból szemléli a maga szerepét, a nemzet érdekében végzett katonai teljesítményét s a nemzet érdekében vállalt martiriumát. »A hazafiúi kötelességteljesítésnek, az igaz, polgárkoszoru a szokott díja. De az nincs megírva, hogy az homlokára legyen tűzve az élőnek. Engem személyesen akár le is köphet a nemzet, laz iránta való kegyelemem fáját le nem verheti a csúf zápor. Hogy büszke szívem dacára mért lehet ez így mégis? Azért, mert természetellenes szívdobbanásoktól megóvott az ég... Atyai, fiúi, testvéri, szóval vérrokoni kegyelettel viseltetem nemzetem iránt; s így, ha módomban volna is előre látni, hogy a Hesperidák aranyalmái érnek nemzetünk számára a Reichsratban és őt oda betenni volna módomban, mégsem tenném meg, ösztönszerűleg meggyőződve lévén, hogy csak a nemzeti önérzet árán vásárolható meg ott a boldogság az ő számára; önérzet nélkül pedig, nemzet úgy, mint egyén, a szemétdombra való csak.« Ha pedig a nemzeti önérzet akkora hatású tényező egy fajnak, vagy népnek az életében, akkor szabad-e zúgólódni a sors ellen, amelyet éppen e nemzeti önérzet mért reá, amely nem ismerheti be vereségét és nem szentesítheti az ő fegyverletételét?

A hazai ügyek is napról-napra jobban érdeklik. Az ötvenes évek végén pezsegni kezdett az ájult magyar közélet. A száműzött a Pesti Naplóból értesült a jégolvadásról és a zajlásról, amelynek nesze friss keringésbe hozta dermedt vércseppjeit. Különösen Fk. (Falk Miksa) bécsi keltezésű cikkei nyerték meg tetszését. A Naplót különben is olyan tényezők irányították (Kemény Zsigmond), akik negyvenkilencediki pártfelei voltak, a háttérben pedig ott állott a magyar politika utolsó nagy reménysége, Deák Ferenc, aki már ebben» az időben hangoztatta a jogfolytonosságot, az ő váci kiáltványának e posthumus szellemi mását. Meghozatta Szalay László nagy történelmi munkáját, aki tudvalevőleg azért fogott a magyar história tanulmányozásához, hogy a múlt alapján merítsen bizonyosságot arra

a kérdésre, vajjon lehet-e remélni? Széchenyi halála mélyen lesújtotta Görgey Artúrt. Attól rettegett, hogy az októberi diploma alapján életrekellett csonka magyar állami életben újból az emigrációs irány jut túlsúlyra. Egy kicsit remélt is talán, hogy az ő politikáját osztó Deák-párt révén némileg enyhülni fog az ő megítéltetése a nemzeti közvéleményben. Sorsát azonban tökéletesen alárendelte az általa helyeselt politikai irányzat sikerének és bár tudomása volt róla, hogy a haza bölcse egészen másként gondolkozik szerepléséről, mint az emigráció, szerénységével és önzetlenségével óvta Deákot, nehogy a vele való szolidaritás kinyilvánítása által aláássa népszerűségét. Deák eltette és hiven őrizte Görgey Artúrnak amaz arcképét, amelyet Klagenfurtban készítettek róla, ülőhelyzetben, kezében a Pesti Naplóval. A balközépen, azaz a határozati párton is akadtak barátai. Ott volt mindjárt Nyáry Pál, Ivánka Imre, sőt maga Tisza Kálmán is. Kivált Ivánka Imre buzgólkodott Görgey ünneplés rehabilitációja érdekében. Talán katonai szempontból gondolt fiatalkori barátjának gyorsított rehabilitációjára. Sokan, és éppen a határozati pártban, egyáltalán nem tartották valószínűtlennek azt, hogy egy újabb nemzeti felkeléssel kell kicsikarni Bécestől a megtagadott engedményeket. Már pedig egy fegyveres ellenárás nélkülözhetné-e Görgey Artúrnak összehasonlíthatatlan katonai képességeit? Nyáry Pál azonban fékezte pártfelének tüzeskedését. Azt mondta Görgey Istvánnak, hogy ő nem hiszi, miképp valaha ember inkább félreértetett és méltatlanabban megítéltetett volna, mint Görgey Artúr. »Helyzete valóban súlyos, olyanynyira, hogy szinte természetellenesnek látszik mindaz, amit szenvednie és elszenvednie kell. Pedig ha mélyebben vizsgálja az ember, az egész természetesnek látszik; és természetes megoldást, kibontakozást jósolok Görgey Artúr ügyének, mihelyt az események szelleme, mely egészen független valami az egyes emberek számításától, nézeteitől, vagy szándékaitól, odáig

érleli a dolgot. Ma még nincs odáig. De már a fejlemény előestéjén állunk. Nem egyes ember egyéniségétől, bármily magasan álljon is az, várom én a fejleményt, nem is az egyes emberektől, hanem a dolgok erejétől.« Bizony elég sovány vigasztalás annak számára, aki a külföldön már csaknem másfél évtizede ül a félrevezetett közvélemény szenvedélyeinek tüzes rostélyán.

A reménykedések poharába azonban két ürmecsepp is vegyült. 1861-ben Pompéry »Magyarország« című lapjában lefordította és kiadta Kmetty György tábornoknak Görgey Artúr németnyelvű emlékiratairól írt bírálatát. Amikor Görgey István kérdőre vonta, mi szükség volt rá egy 1853-ban megjelent kétíves németnyelvű füzetkét lefordítani és felmelegíteni, Pompéry azzal a kifogással élt, hogy a magyar társadalomban Kossuth kultusza és Görgey Artúrnak általánosan elfogadott árulása tartja a lelket; erre pedig most nagyobb szükség van, mint valaha. Némelyek tárgyi és személyi szempontból egyaránt kétségbe vonják Kmetty szerzőségét ezen a röpiraton, amellyel az emigráció mintegy katonai bírálatát akarta nyújtani a *Mein Leben und Wirken*-nek. Valóban nehéz elhinni, hogy ezt a gyenge szellemi munkát volt hadvezére ellen éppen Kmetty György követte volna el, aki a fel-dunai hadseregben 1849 július elejéig a tábornok leg-személyesebb hívei közé tartozott. Akkor is, amikor Kossuth parancsa alapján elhagyta a fősereget és excentrikus visszavonulásával a Délvidéknek vett irányt, semmi se mutatott arra, hogy Kmettyt a Görgey iránt érzett ellenségeskedés vezérelte volna saját-ságos hadműveletében. Sőt, mint említettük, augusztus elején a déli sereg részéről ő sürgette Görgeyt, hogy mielőbb egyesüljön, illetőleg álljon a Dembinszki alatt bomlófélben levő fősereg élére. Ebben a röpiratban a többek között a következőket írja: »Vajjon nagy tábornok-e Görgey, mint egy angol lap állítja? Nem. Görgey nem nagy tábornok, még csak nem is kicsiny,

ő őrmester. Egy bátor őrmester, egyéb semmi.« A száműzött nem is tagadta, hogy Kmetty röpirata úgy érte, mint hegedő seben a darázscsípés. Kevés barátja buzdította, hogy válaszoljon rá és sújtsa porba egykori alvezéréét. »Hát miért nem felelnek azok, — riadt fel 1861 november 11-én egyik levelében, — akik oly sajnón érzik, hogy most felelni kellene? Az csak kézzel fogható, hogy itt akár az utolsó altisztem csak úgy pongyolán odavetett szava is többet nyomna, mint a legerélyesebb önvédelem.«

1863 január 5-én öngyilkos lett Psotta Móric ezredes, Görgey egykori tüzérségi főnöke. A nagy bukás után is hűségesen kirtatott Görgey Artúr oldalán. Amikor az osztrák börtönből kiszabadult, díjnoki alkalmazást nyert a déli vasút-társaságnál. Rengeteg sanyaruság és megaláztatás volt osztályrésze. Egyszer aztán megunt, kísétált a krisztinavárosi temetőbe a Buda ostrománál elesett honvédek nagy közös sírjához és itt kését szívébe mártotta. Testvéréhez, Psotta Károlyhoz írt búcsúlevelében ezt írta többek között: »Görgey Artúr Klagenfurtban. Szegény Artúr! Még mindig azt kiabálják rá: feszítsétek fel. De mindenekelőtt egy barátomra gondolok, boldogtalan hazámra.« A száműzött, értesülvén arról, hogy egy tragédia újból megfosztotta egyikétől rendíthetetlen híveinek, csak ennyit mondott arra a tervre, amely emlékkővel akarta megtisztelni a legelső magyar tüzért: »Kenyér helyett követ.« A maga változhatatlan sorsának bús mását és szimbólumát ismerte fel barátjának végzetében s ez az epigrammatikus élű megjegyzés csak annak a nemzetnek hálátlanságára vonatkozott, amely azt adja legjobb fiainak, amit Psotta Móric kapott. Horváth Mihálynak a függetlenségi harcról írt munkája, amely a történetíras jogcímén elregényesítette a szabadságharcot s Görgey Artúrt megtette minden bűn és ármány kútfejévé, már semmi hatást se tett rá. A hatvanas évek kezdetén átröppent agyán az a gondolat, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát kéri fel döntő bírónak a félrevezere-

tett közvéleménnyel szemben az Ő hazaárulási pörében, »Vegye a Társaság történelmi osztálya kezébe a nemzet erkölcsi érdekének, a honvédelmi harc harc végeseményei való hű megismerésének és megértésének e legfontosabb ügyét... Szembesítse az egymásnak ellentmondó forrásokat s a netalán még előkerülhető oklevelek s ezek hiányában az ész és a lélek világánál. S e vizsgálat eredményének alapján ítéljen azután afelett: elárultam-e léghttbtr bajtársaimat, pártfogóimat, nemzetemet, hazámat? Alakuljon à Társaság köréből titkos választás útján alakítandó esküdszék.« Elküldte az Akadémiának kétkötetes memoárját is, utóbb azonban Nyáry Pál tanácsa szerint elállott kérelmétől, minthogy a békepártnak egykori vezére nagyon kevés bizalommal szólt az Akadémia »akkori grémiumáról«.

1862 tavaszán feleségét francia rokonsága meghívta Párizsba. E rokonság egyik tagja, Edouard Boinvillers, hivatalos állása szerint, »maitre de requeue«. III. Napóleonnak bizalmi embere volt. A francia rokonság sütötte ki azt az eszmét, hogy Boinvillers Utján Görgey Artúr egy memorandumban fedje fel a francia császár előtt a magyar probléma lényegét, a Deák Ferenc-féle politika helyességét és hasznosságát, szemben az emigrációs irányzattal. Ez a memorandum nem közönséges politikai elmeélről és ítélőképességről tesz tanúságot. Azt fejtegeti benne Görgey, hogy Franciaországnak természetes szövetségese a Magyarország alkotmányos helyreállításával megerősített dunai monarchia. Azután egy második, részletesebb levélben, amelyben Boinvillers egyes kérdéseire válaszol, vázolta a magyar pártviszonyokat, a Deák és a Kossuth pártja közti ellentétek természetét, önmagát az előbbi hívei közé sorolván. »Miénk a védelmi harc, azoké, kik Ausztria irányában magukat soha meg nem adtuk, akik 1849 augusztus 13-án nem tettünk egyebet, mint harctért változtattunk, amikor leraktuk a katonai fegyvert, mely — miután a nemzet becsületét vele meg-

mentettük — elégtelen volt Ausztria szövetségesének, az oroszoknak is legyőzésére. Kossuth pártjái a támadó harc. Övé, aki szintoly kevéssé adná meg magát Ausztriának, mint mi, hogy egy az ő részéről elkövetett politikai hiba fenntartásnak kétes dicsősége kedvéért szélnek eresztette az őseink által még mindig szentül tartott alkotmány megvédelmezésének dicsőségét... A mi fegyverünk: a passzív ellenállás«, az övéké a tabularasa.

Ahogy a gyermekek növekedtek, fejlődésükbe és nevelésükbe erősen beleszólt atyjuk politikai állása s az a viszony, amelybe az árulás vádja következtében nemzetével keveredett. Egy percig se tett le arról a kötelességről; hogy gyermekeit magyaroknak nevelje. Atyjuktól csak magyar szót hallottak, utóbb egy magyar nevelő látta el a viktringi házban a tanítás feladatát. Bertából lassankint nagyocská kisleány lett, akit Görgey István tanácsára anyjával együtt Budapestere küldött, hogy ott a magyar lutheránus egyházban konfirmálják, bevezessék a társaságba és báloztassák. Annak ellenére, hogy Görgey Artúr kevés tisztelője és híve, közöttük elsősorban Bethlen Ferenc gróf és Nyáry Pál, valamint Deák Ferenc, mindent elkövettek Görgey Arturné társadalmi pozíciójának megvédelmezésére és arra, hogy a kisleány semmit se érezzen atyja mártírúmának szűrő töviseiből; kikerülhetetlen volt, hogy egyegy társaságban a Görgey-nőkkel szemben, sokszor brutális formában, ne éreztessék bizonyos helyeken az általános hangulat népítéletét. »Etel szenved, írta Artúr öccsének feleségéről, nem panaszkodik ugyan semmiről, sőt levelei telvék a legbensőbb hálaérzet kifejezéseivel, de azért én mégis tudom, hogy szenved... Etel még le nem mondott volt elindulásakor, ő még remélt, dacára 1861-nek. S íme, éppen most, mikor távol van szíveimtől, kiutasítva ennek az ő szívére felbátorítólag ható légköréből, most kezdi ő érezni ama legkeserűbb kénytelenség közeledését, hogy csakugyan le kell mondani végképpen... Szolgáljon neked

kiengesztelő magyarázatul, hogy benned minden hozámvaló testvéri és baráti hűséged mellett mégsem jöhet soha oly sajtó ellentétbe személyem iránti érzelmeiddel a honfiúi érzület, mint öbenne, feleségemben. Te mint honunk szülöttje, magyar hazafi lehetnél, ha mindjárt nem is lennél testvérem, barátom: holott ő, a francia nő, csakis mint az én szerető, hű élettársam lett hazánk leánya, azon honé, amely férjét, leghűbb barátját, gyermekeinek édesatyját, cafatolja«.

Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni azt a levelet, amelyet Bertához intézett konfirmációja alkalmával. Ezt az ünnepélyes alkalmat fel akarta használni arra, hogy megmagyarázza gyermekének azt a tragikus helyzetet, amelynek árnyéka folyton kísérte a leánya szöke fejét is. »Édes kis leányom! Későn érkezik ugyan a válasz atyai áldásomért esdeklő soraidra, de nem késett el az áldás maga. Mikor az én szeretett kis leányom az Úr oltárához közeledett, a boldogabb jelenlevők imái közé a messze távolba eltiltott apának legforróbb áldása is vegyült. E sorok tartalma megzavarta volna talán ártatlan lelkednek azon áhítatos nyugalmát, amelyre okvetlenül szükség volt, hogy életed legszentebb ünnepélyét megüljed, amint illik. S ezért is csak az ünnepély után veszed e sorokat s velük együtt két kis emléket szerető apácskádtól. Az igénytelen kis gyűrűhöz nem kell magyarázat: de kell a még igénytelenebb kis aranyzinórdarabkához. Ez tudniillik az én táborigyermekem, 1848-ban és 49-ben. Apád azon férfiak egyike volt, kik nemzetünk akkori igazságos harcában a vezérségre hívtak el«. Azután röviden elbeszéli sorsa alakulását e két esztendő alatt és utána. Végül rátér saját tragédiájára. »És a nemzet engem elátkozott. Képzeld már most magadnak édes kislányom, hogy mamácskát például, mitől Isten őrizze, valami nagy szerencsétlenség érné és ennek szándékos okozásával téged vádolna valaki, téged kis-

leányom, ki oly gyöngéden, oly hűségesen szereted anyádat. Nemde, haragra gyúlna ártatlan szíved, oly mértéktelen haragra a hamis vádló ellen, hogy képes lennél még a szemét is kivájni saját tíz körmöddel alávaló rágalmazódnak. De ha — félrevezetve elled tanúskodni látszó körülmények által, majdan édesanyád is maga ráállana a szörnyű vádra: akkor macska ellen haragra gyúlna a szíved? Nem hiszem. De hiszem azt, hogy kétségbeesnél miatta. Íme, ez az én saját szomorú helyzetem 1849 vége óta, az engem elátkozó nemzettel szemben. De valamint térőlád kisleányom, azt állítám az idézett példában, hogy el nem tántorítana hűséges gyermeki szeretettedben édesanyádnak ama kétségbeesztő tévedése, sőt, hogy még meg is tudnál neki bocsátani: szintűgy mi, szüleid, sorsunk irgalmatlan valóságában is hívek maradtunk rendületlenül hazánkhoz, dacára a félrevezetett nemzedék engem oly igazságtalanul sújtó nehéz ítéletének, hívek maradtunk, sőt megbocsátottunk. Kövesd szüleid példáját édes jó gyermekem. S a jó példára nézve fogadd emlékeztető jelnek ezt az igénytelen kis darabka aranyzinórt«.

István ötlete volt az is, hogy a fiú, mielőbb Magyarországra jöjjön és magyar intézetben nevelkedjék. Ez a határozat volt szegény kis Kornél gyermekragédiájának kimeríthetetlen kútforrása. Á száműzött az ő anyagi viszonyaihoz képest súlyos áldozatokat hozott, amikor gyermekét elbocsátotta az atyai háztól és a rimaszombati kollégiumban helyezte el. Valósággal »egy farka kopó közé lökték az özikét.« Mert a gyermekek kegyetlen ösztöneit és indulatait nem fékezi az a meggondolás, hogy másoknak bánatot okoznak. Rimaszombaton úgy kezelték iskolatársai a kis Kornélt, mint az áruló fiát. Akkor már késő volt jóvá tenni ezt a hibát, mire István és a szülők észrevették: a gyermek ártatlan lelkét elsötétítették és elvadították. A szeretetlenség fagyában a szó szoros értelmében megdermedt e lélek bimbója. Soha senki se

adhatta többé vissza a gyermeklélek elvesztett boldogságát.

1862 augusztusában érdekes vendég érkezett Viktringbe. Alighogy leverte magáról az utiport, megjelent Görgey Arturék házában. »Was steht zu Diensten? Mit wem habe ich Ehre?...« — kérdezte Görgey. »Herr General! Ich bin Ladislaus Berzenczey« — volt a magyaros kiejtésű német felelet. »Ha magyar ember az úr, akkor beszéljen magyarul« — mondta Görgey. »Én Berzenczey László vagyok, 1848-ban kormánybiztos a Székelyföldön. nyegyenkilencben kimenekültem hazából, emigráltam. Az emigrációhoz tartoztam és híve maradtam Kossuthnak mindaddig, amíg ő el nem adta magát Napóleonnak. Az utolsó három év alatt Galacon székeltem, mint ügyvivője az emigrációnak, szorosán véve, mint a turini kormány újoncozója a magyar légió számára. Ott van egyetlen fiam is. Ratazzi, Viktor Emánuelnek minisztere, megtagadta fizetésemet, mehettem. Ugyanakkor azt írták nekem hazából, hogy nincs emberük, aki képes lenne megghiúsítani a küszöbön álló egyenes választásokat a Reichsratban. Elszántam magamat, hogy hazatérek, akármilyen áron. Feladtam magamat föltétel nélkül. Elhoztak Bécsbe, ott tömlöcben tartottak két hónapig s ma itt vagyok Klagenfurtban, mint internált«. »A Polizei — végezte be Berzenczey — jobb szeretné, ha mi ketten nem jönnénk össze. De mi azt vitatjuk előtte, hogy jneki könnyebb két egyént egy helyen felügyelni, mint kettőt«. Berzenczey László, intranszigenz hazafi, valóban a túlsó partról jött. Szíve és elméje tele volt elfogultsággal a klagenfurti száműzött iránt, aki másfél évtized óta bűnbakja és áldozata az emigráció külföldi s hazai propagandájának. Soha még két elmentés természet nem találkozott egymással oly mértékben, mint Berzenczeyben és Görgey Artúrban. Úgy érkezett Klagenfurtba, mint a dühös bika, aki szarvaival felökleli az útjába állót, s néhány hónap múlva,

mint már annyian, rabja lett Görgey szellemi és erkölcsi felsőségének és annak az igazságnak, amelyet ennek a férfiúnak hosszú mártiruma képviselt. Berzenczey László sok érdekes hírt és tájékoztatást hozott az emigrációból, amelynek lélektanát valójában csak most ismerte meg a volt magyar diktátor. Napról-napra órákat töltöttek együtt: Berzenczey minden kétes és homályos kérdésben próbált ellenérvekkel bizonyítani, olyanokkal, amilyenek az emigrációs fejekben csörögtek. Ezekből a vitákból született meg évekkel később Görgeynek »Gazdátlan levelek« című műve. A tábornok ugyanis minden este feljegyezte és összefoglalta a párbeszéd anyagát s azután formába öntötte. A »Gazdátlan levelek« 1867 nyarán jelent meg. »Ön nagy író — írta hozzá Toldy Ferenc — s mint író, magam is szerencsésnek tartom magamat, csodálhatnom ezen, a koncepció világossága, egy fenkölt lélek mélysége és nyugalma s az elrendezés és előadás művészi szépségével hódító kisdéd művet, mely irodalmunk legnemesebb és egyszerűs mind legszebb termékei között foglal helyet. Mint a történelem barátja és mint ember pedig fájdalommal vagyok eltelve, látván, mily nehezen bír az igazság győzedelmeskedni az elfogultságon s mennyire marad az erény hátrányban a ragyogó hiúsággal szemközt, de bízunk az igazság erejében s a történetírásnak sokszor későn járó, de igaz ítéletében.« A »tiport hős«, mint Gyulay Pál nevezte Romhány című verses regény-töredékében, akkor már nem szorult arra a buzdításra, hogy várjon és tűrjön. A politikai események alakulásán kívül csupán az érdekelte már, hogy mikor szabadulhat el osztrák földről és térhet vissza hazájába, amely kilökte őt magából. Valósággal remegett Deák művének sikeréért. Mitsen tudott arról, hogy felesége Deák Ferenchez írt levelében még mindig arról ábrándozott, vajjon lehetséges volna-e férjének visszakapcsolódni a nemzeti társadalom munkájába? »Nem véli-e Ön, — írta Gör-

geyné 1865 december 7-én —, hogy az, ki Istennek jóvoltából, nem közönséges tehetségekkel megáldva s oly szép és elpusztíthatatlan lelkesedéssel szívében, a legkülönbözőbb helyzetekben az ország javáért és becsületéért minden pillanatban nemcsak életét, hanem jó hírnevét is hidegvérrel feláldozni kész és képes volt, nem vélné-e Ön, hogy ez a férfiú a béke mezéjén is a közös ügynek hasznos szolgálatokat tehetne? Hogy egy ilyen munkaerőt meg kellene tartani az országnak, még mielőtt a gyermekei meg nem érdemelt sorsa feletti bánat még az ilyen acélerőt is fölemészti? Nem vélné-e Ön jó és bölcs dolognak, azt a férfit, kinek nevét és szerencsétlenségét oly büszkén és vallásos megadással viselem és gyermekeim is, ha Isten engedi, minden körülmények közt hasonló érzésekkel fogják viselni, a történelemnek, a még csak megírandó igaznak és igazságosnak, nem adni át úgy, mint elrettentő példáját a nemzeti hátlátlanságnak?... Én immár kétesztendei megszakitás nélkül két gyermekemmel férjemtől távol itt élek az ő rokonai között, az ő hazájában, melynek földjére neki tiltva van lépni. Történik ez az ő határozott akaratából, mivel el akarta kerülni azt, hogy a fogékony gyermekkor osztatlan benyomásai s az ifjúkori emlékek varázsa a gyermekszíveket az idegen országhoz fűzzék, ahová édesatyjokat száműzték. Hozzá akarta szoktatni őket, hogy hazájukat... Magyarországon keressék és találják... Azzal a meggyőződéssel, hogy a nem gondolkodó és félrevezetett tömeg a férje hazafisága felől megcsontosodott képzetét soha önön kezdeményéből... nem fogja megváltoztatni, hanem csakis egy esemény következtében. Ilyen esemény lenne azon hazafiak nyilvános tanúságtétele, akik oly szerencsések, hogy bírják az ország osztatlan bizalmát és elismerését. Jól tudom, Önnek ma más a feladata. Egy sokkal nagyobb annál. E feladattal szemben egyetlen ember személyes ügye háttérbe kell hogy szoruljon. Ezért nem is kerestem

Önt fel személyesen. Gondosan meg akarom óvni az Ön népszerűségét, ami balsorsunk mérgező lehelletétől. Tartozom ezzel önnek és egyszersmind férjem érzületének, midőn ezt a lépést az ő tudtán kívül megcselekszem. Anya létemre is tudok várni. De majd ha Isten áldást ad Önnek munkájára, ha egykor az ön feladata a fődologban megérett a szerencsés megoldásra, akkor az Ön elvtársának nyilvános becsülete, gyermekeinek ez egyedüli öröksége érdekében is tegye meg azt, amit Önnek nagy szíve sugall«. Sajnos, a csaknem két évtizedes agitáció olyan pusztítást végzett a magyar közvéleményben, hogy Deák és pártja nem terhelhette a balközép által annyira szorongatott politikai helyzetét Görgey rehabilitációjának súlyával. Annak ellenére, hogy Deák Ferenc bizalmas körben mindig nagybecsüléssel nyilatkozott Görgeyről, nimbusza talán nem bírta volna el a Görgey ügyével való nyílt állásfoglalás terhét. Kéz alatt az »öregű« mindent megtett a száműzött tábornok érdekében, ismételten fogadta is hazatérése után lakásán, a katonai kérdésekben élt is bizalmas tanácsaival, de az ő tévedhetetlen ítélete felfogta annak a feladatnak lebirhatatlan nehézségeit is, hogy személyesen álljon ki a váci kiáltvány kibocsátója érdekében. Meg kell állapítanunk azonban azt is, hogy Görgey ezt az áldozatot sohasem kívánta azoktól, akiket politikai elvbarátainak tartott. Ő maga is sokkal többet aggódott a kiegyezési mű vajadásááért s a Kossuthnak roppant népszerűsége által bármikor felkorbácsolható magyar közvélemény szertelen politikai dagályáért, semhogy ne számolt volna azzal, hogy az ő nyilvános rehabilitációjának órája még nem érkezett el. A porosz-osztrák háború idején a Pester Lloyd azt az ajánlatot tette neki, hogy hasábjain méltassa Benedek és Moltke mérkőzésének hadművelési gondolatát. Görgey azonban elhárította magától ezt a megtiszteltetést. Barátja, Ivánka Imre balpárti képviselő azt a kérést intézte hozzá, vetné papírra nézeteit oly

készítendő törvényjavaslathoz, amely a kiegyezés sikerülése esetén az eddigi osztrák hadsereget az általános védelmi kötelezettség alapján, közös hadsereggé alakítja át. Görgey két részben el is készítette a maga katonai szaktanulmányát ehhez a véderő; javaslathoz és azt öccse révén Deák Ferenc rendelkezésére bocsátotta. Görgey, bár folyvást távortartóíta magát a katonai publicisztikától, Deák Ferenc számára most olyan szakelaborátumot szerkesztett, amelyről a későbbi Katonai Lapok a legnagyobb elismeréssel írt 1891-ben.

Közben, az események rohamos kifejlődésével kapcsolatban a kibocsátott királyi amnesztia értelmében Berzenczey László »elrúgta eddigi börtöne« rácsait. Görgey sorsa azonban a legnagyobb bizonytalanságban volt. Egy ideig gyötörte az a kétség, hogy talán megfeledkeztek róla, szándékosan mellőzték, hallgatva Pulszky Ferencnek egy rideg megjegyzésére, aki azt mondta a klagenfurti száműzöttre, hogy »csak maradjon ott«. Végre a tábornok hitvese Andrassy Gyula gróf miniszterelnökhöz fordult, aki azt mondta, hogy öfelségének kétségkívül nem állhatott szándékában kizárni az amnesztiából Görgeyt. Ő azonban közvetlenül nem intézkedhetik a dologban, mert hatósága nem terjed ki az osztrák rendőrségre, ezért nyomban kérdést tesz Beust báróhoz és reméli a legjobbat. Andrassy meg is tartotta ígéretét. Amikor kitűnt, hogy az osztrák államkincstár többé nem terheli magát Görgey ellátásának gondjával, a tábornok július 20-án Budapestre érkezett, hogy így a maga számára mintegy befejezett tényt teremtsen. Meglátogatta Deák Ferencet is, aki melegen, barátságosan fogadta. Görgey kijelentette a haza bölcsének, hogy ő a magyar kormánytól nem kér és nem vár semmit, nem akarja annak még meg nem szilárdult nehéz állását kontaktusba hozni a maga népszerűtlenségével, legkevésbé pedig Deákét, akinek nimbuszát »minden ártalmas szellőtől is meg akarta óvni«.

A néhány nap alatt, amelyet akkor a magyar fővárosban töltött, alig ismerték fel.

A tábornok azután visszautazott Viktringbe, hogy ottani dolgait likvidálja és előkészületeket tegyen végleges hazatelepedésére is. Itt, Karinthiában kapta meg Assermann Ferenc honvédezzredesnek röpiratát: Egy nyílt szó Görgey Artur honvédtábornok ügyéhez. Ez volt az első komoly védőmunka, amely magyar nyelven, egykori bajtárstól, Görgey érdekében megjelent. Assermann tárgyilagos könyve azonban nyomban megszólalásra készítette és ellenhatásra Görgeynek egyik legmegátakodottabb ellenfelét, Asbóth Lajos honvédtábornokot, azt az alvezért, akit ő a második peredi csata közben elbocsátott a szolgálatból. Asbóthról akkor még senki sem tudta, hogy fizetett konfidense és besúgója volt a császári rendőrségnek az Almásy-féle összeesküvés idejében. Cáfoló művének ténybeli részei azóta már elhervadtak a történelmi igazság fényében. Akkor azonban még senkise kételkedett koronatanúi és erkölcsbírói szerepének illetékességében. Asserman rövid idő múlva válaszolt Asbóth állításaira s ezzel a hírlapokban újból az aktualitás napi-rendjére tűzték a Görgey-kérdést. Ha maga a tábornok bizonyos elfogódottsággal lépte is át 1867 októberében a magyar határt, nem indult haza minden vizsgálat és remény nélkül. Asserman vitairatai másokat is megnyilatkozásra készítettek. Csodálatos, hogy a hazaárulási vád konkrét formulázása híján inkább csak publicisztikai harc folyt Görgey ellen és azt ismételték, hogy világosi cselekedete, vagy a szabadságharc alatt követett magatartása nem meríti ki ugyan a tetteges hazaárulás fogalmát, mindazonáltal a legnagyobb mértékben bűnös, valahogy úgy, mint később Bazaine tábornok, »par une mauvaise volonté passive et méthodique« a szabadságharc folyamán. Nehéz az ár ellen úszni. Akadtak azonban olyan politikai előkelőségek, akiket a népszerűtlenség veszedelme se tartott vissza attól, hogy a meghurcolt

és elítélt magyar főkatona iránt kifejezzék tüntető rokonérzésüket.

Végleges letelepedése után a kormánynak három tagja is tisztelgett Görgeynél: Horváth Boldizsár, Eötvös József báró és Mikó Imre gróf, s főképp az utóbbi egy alkalmat se szalasztott el, hogy Görgey barátságával demonstráljon. Ámde még azoknak legnagyobb része is, akiknek semmi kifogásuk sem volt Görgeynek 1848/49-iki szereplése ellen, akik méltányolták benne a hazafit és a nagy vezért és osztoztak politikai nézeteiben is, az egyetemes közvélemény nyomása alatt úgy kerültek valósággal, mint egy belpoklos! Ilyen reménytelen előjelek között kellett gondoskodnia arról, hogy magának és családjának bizonyos polgári megélhetést teremtsen.

XIII.

Görgey hazatérése — Megisméltődnek az első klagenfurti évek — Nem kap polgári foglalkozást — Évdíja az alkotmányos korszakban — Gyulai Pál és köre — A visegrádi remeteség — »Artúr király kerek asztala« — A »honvédnyilatkozat«. — Kossuth is visszavonja az árulás vádját — Görgey és a politikusok — Görgey estéje — A nemzet tisztelete újból feléje fordul — Halála

Az az első évtized, amely hazatérését követte, valóban alig különbözött klagenfurti száműzetésének első éveitől. Hogy az »áruló« haza mert jönni, sőt itt-ott nyilvánosan meg is merte mutatai magát, új impulzusokat adott a régi vádaknak, amelyeknek szolgálatában állott az emigráns Kossuth nagyságát oltalmazó sajtó s egy kicsiny, de annál hangosabb parlamenti csoport, amelynek a közvéleményben egyik bázisa éppen a Görgey-árulás legendája volt. Hogy oly gyorsan és mélyen elhatolt ez a magyar közvéleményben, annak egyik oka a magyar naivság és felületesség is volt, amely nem könnyen, vagy legalább is nem szívesen bocsátkozott az események gyökereinek és saját ereje mértékének vizsgálatába. A Görgey-kérdés nyugodt mérlegelését megnehezítette kevés védőjének a Görgey-politikájának indítékaival üzött politikai számítása, amely a Hatvanhét programjának körvonalait vélte felismerni Görgey viselkedésében. Innen van, hogy Görgey fölmentésének ügyét annak a politikai pártnak egyes férfiai viselték leginkább szívükön, amely a maga létével és érvényesülésével teljes negációja volt a 49-es Kossuthnak. Ha ezek a védők nem

fenték volna politikai élűvé ezt a kiváltképpen történelmi kérdést, akkor a rehabilitáció talán valamivel későbbben és nehezebben következett volna el, azonban bizonyára sokkal kevesebb ellentmondással is találkozók. A magyar közvéleménynek azon rétegei, amelyek nem akartak elszakadni a függetlenségi gondolatól, nem tűrhették, hogy Görgeyék történetpolitikai védekezése az ő politikai létalapjukat kezdje ki. A tábornok a klagenfurti években és most még inkább ráébredt egy nagy igazságra: arra, hogy mindig bizonyos bűnhődéssel jár egy közszereplőre nézve, ha az a való értékénél kevesebbre becsüli a közvélemény ítéletét és a népszerűséget. 1848-49-ben nem sokat törődött a közvélemény hullámzásával. Roppant szenvedései alatt most megtanulta, hogy a közvélemény oly hatalom, amely vagy elsodorja, vagy eltíporja azt, aki elég vakmerő szembeszállni vele.

A szabadságharc nemzedékének minden vezető alakja többé-kevésbé végigélte a maga politikai életét, tehetségének szabad bontakozását és alkotó erejének kiaknázását. Kossuth az emigrációban, két világ-részben, ahol szinte új fejezete kezdődött hatalmas képességei kiteljesedésének, a legtöbben Kossuth oldalán, vagy a kiegyezés után Deák Ferenc vagy Tisza Kálmán pártján. A végzet egyedül hozzá volt könyörtelen. A forradalomnak alig másfél esztendeje szinte délszaki sugárzásban tékozolta rá az energiakifejtés óriási lehetőségeit. Egy emberöltőnek való események roppant tömege alatt, üllő és kalapács a történelem nagyszerű műhelyében. Aztán több mint hatvan esztendőig ezeknek a nagy energiáknak lefeszülése, kényszerű vesztegetés, erkölcsi száműzetés, embertelen magányosság. A harmincas évek fölséges élanja, megvesztegetően férfias kieriése, óriási térben kibontakozó fejedelmi szárnyak: aztán megtépett, összecsucodott szárnyak, amelyek sohasem fogják többé hasítani a küzdelemnek tehetséget edző levegőjét. Üres csend váltott fel minden álmot, minden képzelődést, minden

jelet, beszédet vagy cselekvést. Elmélkedni, tünődni, hallgatni, — olykor egy-egy mélabús, vagy akaratos fölrezenés az elhagyatottság betegségéből, egy ellene szegett néphangulat kaján viharában, amely jó sokáig nem akarja hallgatni az ő igazságait és nem is akar megilletődni az ő hősiezen konok hallgatagságán: valójában mindössze ennyi, ami 1867 óta történt vele. A szabadságharc alakjai közül többé-kevésbé mindenki a munka eszközévé kovácsolhatta a kard acélját, az övé egy szomorú napnak emléke gyanánt az orosz hadimúzeum ereklyéje maradt, megkopottan a dicsőség mázától és belépetten a vádak és átkok rozsdájától. Iszaszeg, Komárom, Vác, gyűjtő emlékpontjai még évtizedeken át is a nemzeti munka mindennapi szürke világának: a hadvezér képe, aki megvívta azokat, a ködben és homályban maradt. Mily későn kezdett pirkadni !

Anyagi helyzete egy cseppet se volt rózsás. Eleinte titokban, a miniszterelnökség rendelkezései alapján folyósították számára azt az ellátási díjat, amelyet a kiegyezés megkötésekor az osztrák kincstár megvont tőle. Ez az összeg nemcsak hogy a közéleti állásának megfelelő társadalmi pozíciót nem biztosította számára, hanem a szó szoros értelmében csak az anyagi tengődés lehetőségét nyújtotta. Ezt az évi ellátást Tisza Kálmán emelte fel háromezer forintra, majd Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt, a honvédyugdíjak általános rendezése alkalmával, nyolcezer koronára egészítették ki. Mindent elkövetett, hogy polgári foglalkozást szerezhessen. Régi barátai különböző vállalatoknál, bányatársaságoknál, vagy gyáraknál, mint tanult vegyész be is ajánlották, az általános osztrákizmus azonban lehetlenné tette, hogy ezekben az állásokban megmaradjon. Egyes helyeken nemcsak az erkölcsi bojkott sújtotta, hanem a közéleti cserépszavazatot a szó szoros értelmében alkalmazták rajta s akárhány alkalmazási helyéről a tisztviselőknek és a munkásoknak erőszakos és szolidáris fellépése távo-

lította el. Egy ízben — beszéli el Ábrányi Kornél — a tordai vasúti állomáson felismerték, és durván tüntettek ellene. Csoportokba verődve körülvették, hangosan, ámbár illő távolságból szidalmazták, gyalázták, de Görgey ügyet sem vetett reájuk és nyugodtan várta a legközelebbi vonatot, amely azonban csak órák múlva érkezett. Az állomásfőnök figyelmeztette Görgeyt, hogy merényletet forralnak ellene s felajánlotta neki lakását a vonat érkezéséig. A tábornok azonban bár köszönettel vette az ajánlatot, nem fogadta el. A nyílt állomáson az egyik falócára lefeküdt s a leggyanúsabb mozgás, a leggyűlölködőbb fenyegetések zajában — elaludt. S akik az agyonverés szándékában gyülekeztek és alattomosan mosolyogva közelítették meg az árulót, az alvó ember láttára meghökkentek és mintegy megbűvölten, csendesen és megszégyenülten visszasonpolyogtak.

Ha ritkán mutatkozott a nyilvánosság előtt, nem kerülhette el, hogy néhanapján, főképpen Gyulai Pál biztatására, megjelenjen valamely felolvasáson vagy előadáson. Az Akadémia egyik nagygyűlésén a karzatról hallgatta a felolvasásokat. A karzatról, — beszélt el Ábrányi Kornél, — egy szűk csigalépcső vezetett. Az ülés végén valaki felismerte Görgeyt s mint futótűz terjedt el, hogy itt van a hazaáruló. Vészt jósló moraj támadt s a nagygyűlés végén a lelkes ifjúság a csigalépcsőre nyomult, hogy útját állja Görgeynek. Görgey sohase hordott magánál más fegyvert, csak egy vasboxert a nadrágja zsebében. Ezúttal is, midőn a szűk csigalépcsőn megjelent, s a rámeredő dühös és vérszomjas arcokat megpillantotta, csak annyit tett, hogy zsebébe nyúlt, a boxert ujjaira illesztette, aztán csendesen nyomult lefelé, farkasszemet nézve az útjában állókkal. A támadók lépcsőfokról-lépcsőre hátráltak, s a végén bántatlanul juthatott ki az emeleti folyosóra, innen aztán igaz, hogy fülsiketítő piszkolódások között, de biztonságban és bántatlanul távozhatott. A fővárosi lapok minden ilyen botrányról természetesen ha-

sáros tudósításokat közöltek s a Görgey-ellenes hangulat újra lángralobbant az egész országban. Visegrádra kiránduló diákok a gőzhajón gyakran láthattak a nyári idő alatt egy friss mozgású, fekete-ruhás öreg urat, aki egyedül vagy idősebb urak társaságában sétálgatott a fedélzeten. A hajóskapitány vagy a kísérő tanár olykor elárulta a diákgyerekeknek, hogy az öregúr nem más, mint Görgey, az áruló. Ez a felfedezés gyakran, kivált a nyolcvanas években, azzal a csattanóval végződött, hogy az árulót hangosan megabcugolták és lehurrogták. Egy fiatal anya, aki kézen fogva vezette fiacskáját, rámutatott az öregúrra s azt mondta gyermekének: Nézd, kis fiam, ez az az ember, aki elárulta a hazát. »Talán nem egészen igaz az, amit Ön a kis fiának mondott rólam — felelte az öregúr —, de talán így van jól. Hadd higye a magyar, hogy csak árulás győzhette le. Ez a hit talán, ha én szenvedek is miatta, a nemzeti jövő egyik eleme.« Egy ideig az újságírás könnyű nyílvesszőinek záporában az úgynevezett tudományos irodalom nehéz tűzésége is szakadatlanul Görgey egyedüli és kizárólagos felelősségét firtatta.

Horváth Mihálynak nagy műve a függetlenségi harcról látszólag tudományos alapokra helyezte nem ugyan a hazaárulás vádját, hanem a közvéleménynek sújtó elmarasztalását, amely a legkülönbözőbb forrásokból buzgott fel újból és újból. Görgey »nem volt áruló a szó közönséges értelmében, — írta róla Horváth Mihály. — Ő nem bocsátá áruba hazáját fejedelmi kegyelmekért, méltóságért, kincsekért. Az ő becsvágya nem valami passzomántos méltóságért, melyben másokkal osztoznék, sem pedig kincsekért, miket cinizmus a becsülni nem tudott, hanem dicsőségért sóvárga... Ő nem anyagi önzésből volt áruló, — idézte Horváth Szemerét, — ő egyedül dacból, szeszélyességből, gyűlöletből, az igazi hazai szabadságszeretet hiányából tette tönkre hazáját.« Gyermekkori barátja, Irányi Dániel, aki egy Chassin nevű francia író társasa-

gában könyvet írt a magyar forradalomról 1860-ban, így formulázta meg Görgeyről szóló ítéletét: »A gyors emelkedés megzavarta a fiatal tiszt lelkét. Most már misem látszott előtte elérhetetlennek, s ő egyenesen a legfőbb hatalomra kezdett törekedni. Pozsonyból 1848 november 14-ikéről Kossuthhoz intézet levelében letépte a fátyolt eltitkolt nagyravágyásáról, midőn a diktátorság szükségességéről beszélt, s midőn elég tisztán engedé megértetni, hogy ő az, kit erre ki kellene szemelni... Mint meggyőződés nélküli ember, Görgey bizonyára a teljes függetlenséget prédikálja vala és kikiáltja a köztársaságot, ha Kossuth a legitimitás harcosává válik. Görgey jellemének azon ellenmondásait, amelyekkel élete telítve van, csupán Kossuth iránti féltékenységből magyarázhatjuk.« Hazatérése után Irányi egy nagy országos párt vezére lett és a magyar közéletnek egyik legtiszteltebb alakja. Ítélete ennél fogva széles rezgésű politikai körökre is kiterjedt, amelyek azután tovább bővítették és nagyították a Görgey árulásáról szállongó mende-mondákat. Épp ily kíméletlen volt hozzá a Deák-párti korifeusok egyike, Pulszky Ferenc, nemrég még az emigrációs Kossuth politikájának egyik főszlopa, aki a következő kérdéssel élezte ki ítéletét a tábornokról: »Vajjon Görgey áruló volt-e? Mi azt válaszoljuk, hogy ő ugyan hazáját és barátait nem árulta el pénzért, de megfontolatlanul átszolgáltatta egy vérszomjas ellenség bosszújának, csakhogy Kossuth iránti gyűlölségének eleget tegyen.« Hogy az öreg Mészáros Lázárnak és Dembinszki Henriknek emlékiratai nem voltak kíméletesek Görgey iránt, azon csodálkozni nem lehet annak, aki tudja, mily kíméletlenül tört lándzsát a tábornok a saját memoárjában Mészáros tehetlensége és Dembinszkiné, a »lengyel Xenophonnak«, gyászos hadvezérkedése fölött. Ha nem is említjük azokat a romantikus, ponyvajellegű elbeszéléseket, mint Frey Artúr, vagy Schlesinger Miksa munkáit, akkor is éppen elegendő, csaknem teljes hített érdemlő forrásokból bugyogott évről-évre a vádak

kimeríthetetlen özöne, amelyek szakadatlanul áthullámzottak a magyar közvélemény ítéletén és kedélyvilágán is.

Azoknak a hazafiaknak egyik legkiválóbb ja, akik a függetlenségi politika létalapját ismerték fel a Görgey-árulás vádjának mesterséges kitenyésztesében is, volt Hentaller Lajos, aki szintén megajándékozta a magyar szabadságharc irodalmát egy Görgey-könyvvel, amely nem egyéb, mint összefoglalása, vagy ismétlése a száz-, és ezerféle szellemi vezetéken tovaregző régi vádaknak és gyűlölségeknek. Utóbb, hajlott korában, Hentaller megtalálta az alkalmat, hogy a méltatlanul megtámadott magyar tábornokot megkövesse. Jellemző Görgey szerénységére, vagy talán a sorsával való kényszerű megalkuvásra, hogy majdnem tréfásan fogta fel Hentaller bocsánatkérését. »Haragszom Önre, — úgymond az öreg tábornok, — mert Ön ezzel a bocsánatkéréssel teljesen megfoszt egyetlen pozíciómtól a magyar közéletben, a hazaárulói rangtól.« A szabadságharc félszázados jubileuma alkalmából különböző album- és diszművek jelentek meg nagyrészt avatatlan, de annál szorgalmasabb írók tollából 1848-49-ről. Ezek között a legismertebb Gracza Györgynek ismeretes ötkötetes munkája, amely sokezer példányban vitte szét a lelkes utókor lelkébe ha nem a Görgey-árulás legendáját, hanem azt a kevés fényből és sok árnyból kevert clair-oscure, amely az árulás korszakának reménytelen sötéttségét később felváltotta.

A Görgeyt teljes mértékben elítélő irodalom utolsó jelentékeny képviselője Beöthy Ákos volt, az ő hatalmas, magas színvonalú történelmi tanulmányának halála után megjelent kötetében. Bármily tisztelettel kell is fejet hajtánunk Beöthy Ákos erkölcsi komolysága és gazdag műveltsége előtt és bármily elismeréssel kell hódolnunk ítéletmondásainak bő indokltsága és meggyőződésének mocsoktalansága előtt, a Görgeyről írt történelmi portréját alapján elhibázottnak és igazságtalannak kell mondanunk. Ugyanekkora kíméletlen-

séggel tört pálcát Pázmány Péter és Széchenyi közéleti szereplése felett is. Beöthy is elismeri Görgey magánéletének rendkívüli tisztességét és jellemességét és hogy akármilyen hibákat követett is el, szennyes indulatokat nála feltételezni nem lehet. Elismeri, hogy egyéni értéke jelentékeny tartalommal bírt, hogy testi és szellemi tulajdonokkal gazdagon meg volt áldva s hogy az utóbbiak igen magas fokon állottak. Ha mégis megállapítja Görgey egy önmagában és az emberekkel meghasonlott kedély benyomását teszi, kinek nem állott rendelkezésére nagy erkölcsi háttér, ki sem a szerencsét, sem a szerencsétlenséget elviselni nem tudta, hogy nem volt meg benne az elmének nagy alkotó ereje, hogy soha életében egyetlen lépésének horderejét kiszámítani nem tudta, hogy bódítóan hatott rá a tavaszi hadjárat fénye, hogy az erkölcsi züllés crescendoját látjuk szereplésében: akkor azt vethetjük Beöthy felfogása ellen, hogy Görgey jellemének és szereplése indítékainak kritikájában ő még nem rendelkezett elegendő bizonyítékkal, másrészt, hogy szigorú ítélkezése ellentétben áll azokkal a lélektani alapokkal és feltevésekkel, amelyek megállapításai nyugodnak. A legnagyobb fogyatékosága azonban a Beöthyféle sommás eljárásnak az, hogy ítéletének indokolására, vagy árnyalati gazdagítására sűrűn felhasználja Szemere rikító színezését, amelyekről mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy kútfőbecsűek lennének. De bármily szigorú és elmarasztaló is Beöthy Görgeyvel szemben, a hazaárulás vádja alól a támadásnak ez az utolsó nagy képviselője is a leghatározottabban felmentette Görgeyt.

Megélhetése és erkölcsi egzisztenciája tehát jó sokáig kétes volt és homályos idehaza is. Öccse, István, nagynehezen rávette, hogy tegye át állandó lakóhelyét Visegrádra s vállalja magára a ház, a kert és a szőlő gondozását. »Az Artúr kedélyvilágának és kedvenc passziójának annyira megfelelő volt ez az ajánlat, hogy elfogadta azt. így engedte magát a tábornok

az öccse ügyes és okos diplomáciája által belevitetni egy olyan helyzetbe, amely neki mindenképpen megfelelő volt. A visegrádi villában lassankint egy olyan társadalmi kör alakult, amely nemcsak barátja, hanem hódoló tisztelője is volt Görgey egyéniségének. Ennek a társadalmi körnek megteremtésében és további kibővítésében rendkívül támogatást nyújtottak a Görgey István családjának összes női tagjai, akik híressé tudták tenni a visegrádi vendégszeretetet és vidámmá és vonzóvá varázsolni a visegrádi remeteséget. A visegrádi villa Mekkája lett mindazoknak, akik ismerték Görgey Artúr nagy érdemeit s érezték azt a hálátlanlanságot, amelyet a nemzet Görgey Artúrral szemben elkövetett. Már a hetvenes évek elején jóformán írókból és tudósokból alakult kis körből indult ki csendesen Görgey rehabilitációjának, majd haik kultuszának évről-évre szélesebb hűliámgyűrűben terjedő munkája. Ennek a kis írói körnek szellemi vezére Gyulai Pál volt, aki a maga Budapesti Szemléjét tartaléktalanul odakölcsönözte a védelem és az ellentámadás fegyverűl. Mellette Arany László, a nagy költő fia és Lévy József, a fiatalabMk közül Ábrányi Kornél, Kozma Andor és Mikszáth Kálmán, majd Herczeg Ferenc voltak ismertebb Grál lovagjai Artúr király kerek asztalának, amely olyan férfiakat is tagjai közé avatott, mint Baksay Sándor, Szász Károly, Péterfy Jenő, Angyal Dávid és Marczali Henrik, akik a céhbéli történettudomány tekintélyével állottak oda bátran a tábornok rehabilitációja mellé. Péterfy egyik legremekőbb kis tanulmányával fejezte ki hódolatát a történelmi igazság és Görgey ügye iránt. Külön kis társaság volt a magyar vegyészek köre, élükön Tháh Károllyal, aki a szabadságharcban, mint tizenötéves fiú Görgey tüzérje volt, és Ilosvay Lajossal, akik a maguk szaktudományának büszkeségét tisztelték Görgey Artúrban. Kilencvenedik születése napján a Természettudományi Társulat kémiai-ásványtani szakosztálya egyhangú határozattal ünnepelte Görgey Artúr személyében az »első

magyar kémikust«, aki olyan értekezéssel jelent meg szaktudományának irodalmában, amelynek még ma is becse van.« A kókuszdió szilárd és illó zsírsavjairól írott disszertációját még Toporcon fejezte be 1848 áprilisában. Ez a munka három kiadást ért el és pedig a »Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften«-ben, a Liebig-féle »Annalen der Chemie und Pharmacie«-ban és a Magyar Chemiai Folyóiratban«, 1917-ben.

A védelem oroszán munkájáttérmetesen a »hű gránátos«, István végezte, aki egy életet és egy vagyont áldozott eredeti okmányok és levelek összegyűjtésére és a mende-mondák és az emigransirodalom dokumentált cáfolatára. Ha tüzeskedésben néha túlzásba is ment, el kell ismerni, hogy öt kötetre terjedő okiratgyűjtése az egyetemes történetirodalom egyik leghatalmasabb és legsikerültebb vitairata. Néha sikerült rávenni a vádlottat is, hogy megtörje hősies hallgatását. Olyankor történt ez, amikor egy-egy eklátásabb ferdítéssel, vagy hazugsággal kellett harcba szállani, mint például a Danzer-Dembinszki-féle emlékirat, vagy Kossuth viddini levele valamelyik vádjának kései fölmelegítése, vagy amikor Kossuth politikai befolyásának emelkedése veszélyeztetni látszott a kiegyezési alapot. 1881-ben egyik cikkében Kossuthhoz ezt írta: »Fájdalom én már semmitse tehetek. Te annyira tönkre tettél, hogy nincs az a verébfiók széles Magyarországon, aki énrám hallgatna«. A nyilvánosság előtt, sőt szűkebb baráti körben is azonban a legnagyobb tisztelettel beszélt nagy ellenfeléről. Gyulai Pál a maga csipős, paprikás modorában, gyakran olyan módon idézte a társaság elé Kossuthnak egyes tévedéseit, vagy hibáit, amelyeket Görgey nem hagyott szó nélkül. »Lassankint magam is elhiszem, amit ti rólam beszéltek, azt tudniillik, hogy jelentékeny ember vagyok. Ha pedig én valaki vagyok, mekkora nagyság lehet az a Kossuth, aki engemet annyira tönkretett!« — mondta egy alkalommal Görgey. Egy másik idő-

pontban, ugyancsak egy Kossuth-vita alkalmával ezt mondta társasága előtt: »Ha nincs Kossuth Lajos, akkor én sohase juthattam volna abba a helyzetbe, hogy egy világhatalom előtt kelljen letennem fegyveremet. Kossuth Lajos nélkül már 1848 szeptemberében vége lett volna mindennek és Jellacsics a maga pár-ezer horvátjával leigázta volna Magyarországot. Minő gyalázat lett volna ez! Mekkora erkölcsi halál, amiből talán sohase lett volna feltámadás!«

A nyolcvanas évek kezdetén lassú fordulat állott be Görgey Artúr megítélésében. 1883-ban napvilágot láttak Kossuth sorai Kiss Miklóshoz, amelyekben a kormányzó elejtette a hazaárulás vádját Görgeyvel szemben. »Görgey sem volt ex professo áruló, csak ambiciózus és intrigáns« — írta Kossuth. 1884 november 22-én kétszázhet régi honvéd nyilatkozatot nyújtott át Görgeynek, amelyben a kortársak nevében fölmentik őt az árulás vádjára. Ezt a nyilatkozatot később még hatvanhatan, összesen tehát kétszázhetvenhárman írják alá. Ez az akció, mint előrelátható volt, viharos ellenhatást váltott ki a honvédbajtársak ellenkező véleményű csoportjánál. Kikből állott ezeknek többsége? »Tudnivaló — írta Kársa Ferenc, 1848-49. honvédfőhadnagy Naplójában —, hogy leginkább azok szájkodtak Görgey ellen, akik azokban a csapatokban élvezték a dupla lénung kedvezményét, amelyek távol a háború szinterétől, egyik-másik tájékon lebzseltek, mint Kazinczy hadtestje, meg azoknak a szétugrasztott csapatoknak tisztjei, akik Szőregnél és Temesvárnál a katonai önérték hiányában engedték a sereget szétveretni és végre, akik az egész hadjárat alatt a kormány melegénél sütkéreztek.« »Mi alulírottak, akik a harmincöt év előtt, a szövetkezett nagyhatalmak túlerőjétől legyőzött szabadságharc katonái voltunk, — úgymond a nyilatkozat — mai napig is azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy azon korszak kiválóbb eseményei, az egyes kimagasló egyének azokra gyakorolt befolyása az oknyomozó történetírás által sin-

csenek még kellőképpen kiderítve, annál inkább a vajmi sok körülmény iránt nem is tájékozott nagyközönség előtt... Ha tekintjük, hogy napról-napra mennyire ritkulnak soraink, azon harcosok sorai, akik az 1848-49-iki küzdelmeknek különféle helyeken, időszakokban és helyzetekben cselekvő részesei és szemtanúi valánk, ha számba vesszük, mennyire megfogyatkoztunk, s hogy a még élők hátralevő évei is többé-kevésbé már megszámlálvák: természetszerűen előre láthatjuk, hogy maholnap alig lesz közöttünk egy-egy szétszórt e hazában, akik cselekvő részes voltánál fogva illetékes, sőt véleményünk szerint tán illetékeőbb is lehetne az események lényegéhez hozzászólani, mint az, aki azokat tényezőképpen át nem élte... Elérkezettnek látjuk tehát az időt, hogy mielőtt sírba szállanánk, érzelmeink és felfogásunk kinyilatkoztatásával ezennel egy történelmi adatot szolgáltatassunk át az utókornak, amelyben legalább egy férfiú iránt lerójuk az igazság adóját és kimondjuk nézetünket azon honvédtársunkra nézve, kinek helyes megítélésétől függ számtalan más történelmi kérdés felderítése és megítélése is... Nyílt egyenességgel, bátran kimondjuk: hogy a világosi fegyverletétel oly nagy túlerővel szemben nem volt árulás, nem volt fegyvereinket meggyalázó tény, nem volt a haza elleni bűn, hanem volt *a* honfi vér további hasztalan ontását megszüntető, emberséges és tisztességes befejezése egy azon túl reménytelen, céltalan s azért tovább nem is indokolható háborúnak. Ami pedig a fegyverletétel után történt, amit ezzel kapcsolatban egyfelől az orosz hatalom messzebb kiható számítása műveit, másfelől pedig az elkeseredett bosszú cselekedett, s ami mind a két részről a nézetek tévesztése és a nemzeti viszonyok összebonyolítása céljából tétetett, az a győztes felek kényekedvétől függött; azért magyar embert felelőssé tenni nem lehet.« A »nyilatkozat« aláírói között olyan férfiak szerepeltek, mint Kászonyi József honvédezzredes, Klapka György tábornok, Assermann (Vendrey) Fe-

renc ezredes, Salamon Ferenc, Apáthy István egyetemi tanárok, Ballagi Mór, akadémiai tag, Ivánka Imre, honvédezredes, Üchtritz Emil báró, Seher-Thoss Artúr gróf honvédezredesek, stb.

A nyilatkozatot november 24-én küldöttség nyújtotta át a tábornoknak, aki a következőket felelte: »Harmincöt éve múlt, tisztelt bajtársak, hogy utolszor találkoztam veletek. Harmincöt éven keresztül erőt mérítettem azon meggyőződésből, hogy nekem nem volt szabad válogatni a kötelességekben; hogyha könnyű szívvel feleltem meg oly kötelességnek, melynek teljesítése dicsőséggel kecsegtetett: akkor nem volt szabad kitérnem az olyan elől sem, melynek megfelelően, előreláthatólag, jó hírnevemet kockáztatom... Beleenyugodtam tehát, hogy a honárulás vádjának súlya alatt majdnem egyedül futom meg mindvégig az életpályát, s/e sorsomban annyira beleenyugodtam, hogyha ti kedves bajtársaim, nemes elhatározástok előtt tanácsomat kéritek, én tétova nélkül azt tanácsolom, ne nyilatkozzatok, mert nyilvános föllépésetek közvetlenül nem fordít a dolgon... Aztán meg szívem sugallata szerint továbbra is megkímélve szerettem volna látni e nyilatkozat aláíróit ama nemtelen bántalmaktól, amelyek harmincöt év óta úgyszólván mindennapi kenyerem. Azonban ott, e nyilatkozványban meg van írva, hogy mellettem nyilatkozni ama elszánt férfiak részefől, akik aláírástól vissza nem riadtak, nem csupán bajtársi, főleg hazafi kötelesség, s én örömmel üdvözlöm, mint régi jó ismerőst, e bátorságot, mely hazafi kötelességből sikra száll ott, hol minden egyes védőre ezren támadnak. Örömmel üdvözlöm e bátorságot, mert bármily egyenetlen az egymással szembenálló két tábor számereje s bármily egyenetlenek a fegyverek is, melyekkel egymás ellen küzdenek, itt a meggyőződés, ott a vakhit, itt az adat és érv, ott a mende-monda és képzelődés, itt az egyenesség, ott a görbe ut és a fondorlat, itt a szellem, ott a szenvedély, itt a kímélet, ott a féktelenség: élő hitem mégis,

hogy a győzelem, nem ma, nem is holnap, de végtére is a mienk, a mi táborunké lesz. Mert a mi jelszavunk ma is ugyanaz, mellyel ezelőtt harminchat évvel harcra keltünk: a nemzet becsülete és méltósága.« Visegrádi szőlőterméséből minden esztendőben egy kosárra valót küldött Ferenc József királynak, aki a koraősz rendszerint Gödöllőn töltötte. A király minden alkalommal megköszönte legérdekesebb alattvalójának küldeményét, valójában azonban sohase bocsátott meg neki, jóllehet bizalmas körben nagy tisztelettel nyilatkozott a tábornok katonai képességéről és jelleméről. Talán inkább megbocsátott magában a „torinói szent öregnek, mint a visegrádinak. Rossz néven vette tőle, hogy mint volt császári királyi tiszt »révoltaít« és sohase tudta neki elfelejteni, hogy megalázta győzelmeivel és kapitulációjával az osztrák fegyvereket. Akikről azonban tudta, hogy néha napján megfordultak Görgey társaságában, azoknál gyakran érdeklődött az agg tábornok egészsége felől. Politikusok is gyakrabban felkeresték ezt a kisdud kört, ezt a választékos társaságot. Itt-ott egy-egy engesztelhetetlen volt honvéd részéről még fel-felhangzott a régi dal a régi gyűlölségről. Az új nemzedék előtt azonban, amely nem osztozott többé atyáinak elfogultságában, egyre inkább nőtt fénye a glóriás vezérnek és fogyott az árnyék feje körül. Ez az új nemzedék lassankint belátta, hogy egyáltalán nem tartozik a nemzeti erő és becsület kultuszához, hogy porbasújtsa azt, aki a nemzeti erő hatalmát és becsületét két nagyhatalommal szemben is megmutatta és amely feloldotta magában azt a csodálatos ellentmondást, hogy egy másik történelmi nagyság kultuszának, hogy éljen, okvetlenül emberáldozatra van szüksége. Tagadta azt, hogy Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgey. Hegyesi Márton alapos művei is hozzájárult némely homályos részletek tisztázásához. Majdnem perdöntőnek látszott a közvélemény- szemében, a vértanú Leiningen naplójegyzeteinek kiadása, aki úgyszólván az utolsó óráiban

tett hitet Görgey hűségéről és becsületességéről s aki azért imádkozott, hogy végső percében is megtartsa az Isten Görgey nagyságában való hitét. Azt lehet mondani, hogy Görgey estéje már egy kiengesztelődött nemzeti közvélemény csendes tiszteletében és elismerésében telt el. Ha családi életére nem borult volna felhő, akkor talán boldognak is mondhatta volna magát. Az a finom és gyöngéd női kör, amelyet Istvánnak rokonsága teremtett körülötte, széppé és nyájassá tette kései alkonyának napjait. Egyre többen zarándokoltak el a visegrádi remetéhez. Olyan férfiak, mint Grünwald Béla, Hodossy Imre, Tisza István gróf, az ifjabb Andrassy Gyula időnkint el-eljártak hozzá, hogy tisztelegjenek előtte a haza dicsőségének és csodálják a visegrádi romok között ezt a nem kevésbé nagyszerű romot, a nemzeti erőnek és becsületnek monumentalitásában. Ez időtájt Abonyi Lajos, a jeles magyar író, »Görgey korsója« címen írta a következőket: »És várja, várja, hogy majd jönnek azért a korsóért. Mikor jönnek el érte? Hiszen megmondta neki Kossuth ál-mában a nagy napot, mikor az emberek ismét szeretik egymást s mint a keresztény vallás nagy imádságában meg van írva, megbocsátják az egymás bűneit s mint hazafiak találkoznak a hazaszeretetben és egyesülnek. Nem olyan rossz ez a szegény magyar nép, mint amilyennek látszik, ha elbolondítják. Mikor az emberek minden szépről; minden dicsőségről megemlékeznek s megemlékeznek azokról a dicső nevekről, amelyek ama nagy időkre a legragyogóbb fényességet vetették. Vajjon jut-e valakinek eszébe az a szegény öreg ember, akire egykor az ég minden csillagját rá-rakták volna?« A céhbéli történetírás a század fordulóján már teljesen leszámolt a tudomány eszközeivel az árulás mende-mondájával. Megérte azt is, hogy a világháború alatt, 1915 áprilisában megjelent előtte Visegrádon a német katonáknak és tiszteknek egy küldöttsége, hogy kifejezzék tiszteletüket a magyar hadvezérnek, aki dicsőséggel villogtatta kardját az orosz

hadak ellen régen, nagyon régen. A német muskétások csendben felállottak a visegrádi villa előtt és elénekelték a Wacht am Rheint. A közönség velük énekelt és tombolt. Az öreg Görgeyt tolószékekben tolták ki a német tisztek és katonák elé. Szemében könny ragyogott, a megindultságtól reszkető hangon köszönte meg a szövetséges katonáknak ezt a rögtönzött, önkéntes ovációt.

Csodálatosan szívós életereje úgyszólván az utolsó hónapokig testi és lelki készségeinek virulásában tartotta. Halála előtt három hónappal esett ágynak. 1916 április végén fellépett a hurutos tüdőgyulladás, amely május 21-én, Budavár bevételének éjjelén sírba vitte. A Kárpátok ormán magyar, osztrák, német és orosz ágyúk dörgése közben, egy nagy hadvezérnek valóban páratlanul megfelelő gyászkiisérettel szállott vissza sokat szenvedett lelke az égbe, ahonnan ez a szikra kilencvennyolc esztendővel ezelőtt lehullott a magyar földre.

A Görgey nemzetség ezt a gyászjelentést adta ki:

»A görgői és toporci Görgey nemzetség mély megilletődéssel jelenti, hogy nesztora és örök büszkesége, Görgey Artúr, magyar hazánk egykor diadalmas nagy hadvezére, majd sokaktól méltatlanul félreismert, de mindig szerető, hűséges, önfeláldozó fia, folyó hó 21-ik napján hajnali egy órakor, életének kilencvenkilencedik évében hosszú szenvedés után elhunyt... Csodálatos hős volt a csatákban és tőrésben egyaránt. Sem az ellenségtől kapott súlyos seb, sem a fájdalmasabb lelki sebek miatt jajszóra soha nem fakadt. Magasztos nyugalmat és holtig töretlen derűs bátorságát, tiszta lelkiismeretéből és Istenbe és a nemzet jövőjébe vetett rendületlen hitéből merítette.«.

A Nemzeti Múzeum előcsarnokából temették el. Nemzetségének harminckét meglett férfitagja közül huszonkét Görgey teljesített akkor katonai szolgálatot. Ezek kivétel nélkül megjelentek, valamint hivatalosan az egész magyar királyi kormány, Tisza István gróf

vezetése alatt. Kozma Andor temetői beszédével vesszünk tőle bucsút: »Nem szállva perbe sem Istennel, sem emberrel, mindazon magyarok nevében szólok Hozzád, Artúr vezér, akik mélységes tisztelettel hődölnak a Te rendkívüli nagyságodnak és hűséges szeretettel a Te nemes emberi jóságodnak. Nem siratunk Téged, mert a testi halál, amely szokatlanul hosszú ideig tétovázott Veled szemben, csupán aggságod kínjait szüntette meg. Nem is búcsúznak Tőled, mert tudjuk, hogy a Te hősi egyéniséged itt e földön is halhatatlan marad, s a história Ítélszéke előtt is el fogja nyerni az élet koronáját... Múló földi életedben nagy sorsiragédia hőseül tűntél fel. De emiatt nekünk nincs jogunk panaszra, mert a panasz még halóporodban is sértené a Te egekig tornyosuló férfibüszkeségedet... Úgy néztelek sokszor, mint valami mesebeli hőst, aki a hamar lezajlott diadal után, óriási erővel telten, egy kicsi szigetre szorult. A kis sziget körül viharosan dühöngtetett a gyűlölet óceánja, fenn a légtérben vijonghattak a vészmadarak, de magán a kis szigeten Téged mindenkor egyaránt végtelen megbecsülés és határtalan szeretet környezett. Ott, büszke szegénységemben is, úgy magasodtál fel, mint egy szép, öreg száműzött király, kinek szívében a lemondás fájdalma régesrég mindent megértő és mindent megbocsátó belenyugvássá finomult... Isien kegyelme azon a napon szólított magához, amelyen hatvanhét esztendővel ezelőtt Budavárát bevetted... A hozzád méltó katonás „végtisztelet nem is ott van, ahol kiszenvedi tetemedet álljuk körül. Ma, túl határainkon dörögnek az ágyúk, ropognak a puskák és szuronysegezve rohannak diadalra hazájukért küzdő vitéz magyarok. Azoknak unokái, akiket Te tanítottál meg igazi katonául harcolni és igaz katonául győzni. Lebegjen fölöttük a Te hősi szellemed és ismételje a fellegekből azt a mámoros szöveget, amely egykor, Buda ostrománál röppent fel hallgatag ajkaidról: előre!... ott lobog a trikolor... éljen a honvéd!«